ION HORAȚIU CRIȘAN

BUREBISTA
și epoca sa

Ediția a doua revăzută și adăugită

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
București • 1977

Redactor de carte:
EMILIA TOMESCU

Tehnoredactarea:
CONSTANȚA BRANCIU

PREFAȚĂ LA EDIȚIA I

Despre geți Herodot spunea că sînt „cei mai viteji și cei mai drepți dintre traci", iar despre neamul tracilor „că este cel mai numeros din lume, după cel al inzilor" și că, după socotința sa, „dacă ar avea un singur cîrmuitor sau dacă tracii s-ar înțelege între ei, el ar fi de nebiruit și cu mult mai puternic decît toate neamurile". Istoricul din Halicarnas adaugă însă imediat „dar acest lucru este cu neputință și niciodată nu se va înfăptui" [1]*; și cîtă dreptate avea. Niciodată tracii, în totalitatea lor, nu s-au unit. A existat însă o unire a tracilor de nord, a daco-geților, înfăptuită de Burebista, și atunci, așa cum prevăzuse marele istoric grec cu patru secole mai înainte, ei au fost de nebiruit.*

Este mai presus de orice îndoială că cea mai glorioasă filă din lunga și frămîntata istorie a strămoșilor noștri geto-daci este cea în care s-a înscris numele lui Burebista „cel dintîi și cel mai mare rege din Tracia", *cum îl numește o inscripție contemporană.*

Burebista este acela care pentru un moment a izbutit să unească, de bună voie, ori cu ajutorul armelor, toate semințiile daco-getice, a reușit să-și întindă stăpînirea chiar dincolo de vatra permanentă a acestora și să joace un rol de prim ordin în Europa acelor vremi. El a depășit în importanță limitele istoriei neamului său înscriindu-se printre geniile antichității. Burebista este demnul rival al lui Caesar, cel mai de seamă general roman, cu care însă n-a ajuns să se înfrunte pe cîmpul de bătaie.

Burebista s-a situat în fruntea daco-geților în momentul cînd aceștia au intrat definitiv în faza lor de maximă înflorire pe toate coordonatele. El a întemeiat primul stat daco-getic.

Burebista a constituit, incontestabil, una dintre cele mai luminoase figuri, unul dintre eroii primei jumătăți din ultimul veac al erei vechi. Despre rivalul său de la Roma, despre Caesar, cel care a pus bazele monarhiei romane s-a scris foarte mult. A scris el însuși despre faptele sale[2], *au scris contemporanii sau cei mai mari istorici ai antichității*[3] *și mai cu seamă au scris istoriografii de mai tîrziu. An de an vin să se adauge noi monografii despre viața și opera lui Caesar*[4], *pe cîtă vreme despre Burebista s-a scris foarte puțin. Din operele autorilor antici ni s-a păstrat doar o mică parte. Este adevărat însă că puținul ce a ajuns pînă la noi este plin de admirație pentru marele rege de la Dunăre. Lui i-au fost închinate frumoase pagini scrise de Vasile Pârvan*[5], *Camille Jullian*[6], *Theodor Mommsen*[7], *Constantin Daicoviciu*[8], *Radu Vulpe*[9] *fără să se fi încercat însă o prezentare monografică de oarecare amploare. Faptul își găsește rațiunea firească în puținătatea știrilor scrise ajunse pînă la noi. Izvoarele literare care vorbesc despre Burebista sînt zgîrcite în amănunte, iar cele epigrafice nu ne spun nici ele prea multe. Mai rămîn descoperirile arheologice care, în ultimele două decenii, grație intensificării cercetărilor au sporit considerabil. Ele au reușit să ne dezvăluie caracteristicile, dimensiunile și locul pe care îl ocupă civilizația daco-getică în ansamblul civilizațiilor antice. Astăzi știm incomparabil mai mult decît se putea ști acum douăzeci de ani despre cultura strămoșilor noștri. Dar, din păcate, descoperirile arheologice nu sînt în măsură să suplinească integral izvoarele scrise, să ne contureze mai exact, să ne dea amănunte cu privire la cea mai de seamă personalitate a istoriei noastre vechi. De aceea cititorul va trebui să afle încă de pe acum că în paginile cărții de față nu va găsi nimic despre persoana fizică a lui Burebista, despre înfățișarea lui, despre viața lui cotidiană, despre familia lui și, mai mult încă, trebuie spus că nu știm nici măcar cum i se pronunța exact numele. Toate acestea din simplul motiv că ele nu se cunosc. Firesc se va naște atunci întrebarea: dacă datele cunoscute sînt așa de puține oare nu este temerară încercarea de a scrie o carte despre Burebista?*

Cititorul se va putea însă convinge, parcurgînd paginile care urmează, că puținele știri literare, completate doar în parte cu descoperirile epigrafice și arheologice sînt totuși concludente și în măsură să ne contureze cea mai marcantă figură din istoria noastră veche.

Societatea daco-getică, în evoluția sa, a atins la începutul secolului 1 î.e.n. un înalt grad de dezvoltare cunoscut nouă datorită nenumăratelor strădanii depuse atît de arheologii și istoricii români, cît și de cei din țările învecinate pe ale căror teri-

torii s-au format ori și-au desfășurat, într-un fel oarecare, istoria daco-geții. Existau toate condițiile pentru ca această societate să treacă la o formă superioară de organizare, cea statală, și să-și ocupe locul ce i se cuvenea în istoria antichității. Societății daco-getice de la începutul ultimului veac al erei vechi îi era necesară o personalitate capabilă de a organiza noul stat, pentru a putea juca un rol de frunte în arena internațională. O asemenea personalitate a fost Burebista. Genialitatea acestuia constă în a fi folosit condițiile interne și externe favorabile unei atare opere și, mai presus de orice, în capacitatea de a se integra în contemporaneitate, de a impune pe cei pe care îi conducea, în desfășurarea istoriei europene. Iată de ce am socotit că o monografie despre Burebista și despre epoca sa poate fi scrisă, chiar dacă datele ce se referă la persoana lui sînt puține.

Am încercat să prezentăm înmănunchiat tot ce știm despre marele rege, despre mărețele lui înfăptuiri și despre epoca în care a trăit. Am încercat să precizăm rolul de primă mărime pe care l-a avut Burebista în istoria antică a Europei, care în multe privințe poate sta cu cinste alături, pe aceeași scară a valorilor, cu Caesar, marele său contemporan și dușman, a cărui soartă finală a împărtășit-o. O asemenea lucrare socotim că va fi utilă și că ea va contribui la o mai bună cunoaștere a strămoșilor românilor de azi, la o mai exactă fixare a locului pe care aceștia l-au deținut în istoria antică.

Avem ferma convingere că strălucirea și forța deosebită a societății geto-dace de pe la jumătatea secolului 1 î.e.n. se datorește și celor aproximativ 38 de ani cît Burebista s-a aflat în fruntea daco-geților. Pentru noi el rămîne un mare creator, un excelent organizator și genial comandant de oști, un iscusit politician și diplomat, o puternică personalitate care merită din plin să-și ocupe locul ce i se cuvine în galeria marilor noștri înaintași.

Am încercat o prezentare cît mai complet posibilă și cît mai fidelă a lui Burebista și a epocii sale în limitele îngăduite de actualul stadiu al cercetărilor. Am evitat ipotezele nesprijinite cît de cît documentar, deși, de multe ori asemenea ipoteze erau foarte tentante; le-am prezentat însă pe toate cele care s-au formulat pînă acum și de care aveam cunoștință. În ce măsură am izbutit, rămîne să se vadă. Avem deplina convingere că multe dintre afirmațiile făcute vor putea fi discutate, îmbunătățite și chiar negate în lumina viitoarelor descoperiri și cercetări. Nu ne lipsește nici convingerea că o asemenea carte nu s-ar fi putut scrie fără munca neobosită a unor generații de învățați români ori străini și, mai cu seamă, a celei actuale, alcătuită din cerce-

tători vîrstnici ori tineri. Către toți aceștia se îndreaptă recunoștința noastră.

Cititorilor nespecialiști, dornici să cunoască în amănunțime trecutul daco-geților, am încercat să le punem la îndemînă textele autorilor antici ori ale inscripțiilor, în limba originală și în traducere. Tot pe ei i-am avut în vedere atunci cînd am făcut succinte prezentări ale vieții și operei scriitorilor antici. Am dat apoi la sfîrșitul capitolelor un bogat aparat critic, animați fiind de aceeași dorință de a înlesni calea acelora dintre cititori care doresc să aprofundeze mai mult lucrurile.

Pentru a da posibilitate cititorului să judece el singur am prezentat, de fiecare dată, toate documentele ce ne stau la îndemînă cu privire la problema pe care o discutăm, apoi diversele opinii exprimate, și numai la sfîrșit ne-am expus punctul de vedere. Cine are dreptate o va aprecia cititorul însuși.

Ne-am străduit, pe cît ne-au îngăduit-o puterile, să clădim un monument durat din piatră solidă, deși temeliile lui nu sînt prea adînc înfipte în pămîntul sigur al documentelor.

Punctele noi de vedere pe care le-am exprimat sînt rezultatul numeroaselor strădanii eșalonate pe mai mult de două decenii. Ele erau menite să aducă un plus de cunoaștere, să arunce o rază de lumină asupra unor aspecte încă neelucidate din lunga și zbuciumata istorie a daco-geților.

Cluj, ianuarie 1972 — I.H.C.

PREFAȚĂ LA EDIȚIA A II-A

Interesul deosebit pe care îl prezintă Burebista și epoca sa atît pentru specialiști, dar mai cu seamă pentru masele de cititori din țara noastră, explică epuizarea primei ediții a acestei cărți la foarte scurt timp după apariție. Același larg interes a impus și ediția de față. Burebista reprezintă, fără îndoială, cea mai măreață personalitate din istoria strămoșilor noștri geto-daci. El este acela care a reușit să unifice toate semințiile neamului său de pe cuprinsul întregii arii de locuire a acestora și a întemeiat prima formațiune politică de tip superior. Societatea geto-dacică în evoluția sa ascendentă în secolul I î.e.n. a acumulat o bogată civilizație materială și spirituală. „O importanță deosebită a avut — așa cum se arată în Programul Partidului Comunist Român — organizarea statală traco-dacică, ce a atins punctul culminant în perioada regatului lui Burebista“ [10]. Iată legitimarea interesului manifestat de cititori pentru această primă monografie din literatura noastră ce avea drept subiect pe marele rege și epoca sa.

Prima ediție însuma cercetările românești cu privire la subiectul nostru făcute pînă în anul 1971. În cei cinci ani care s-au scurs de atunci, ele s-au amplificat aducînd un plus de cunoaștere și în unele cazuri au avut darul să clarifice ori să infirme puncte de vedere pe care le-am exprimat. Se mai cuvin adăugate observațiile și sugestiile ce ni s-au dat cu ocazia prezentării ori a recenziilor făcute cărții [11] sau cu ocazia discutării ei de către specialiști [12]. Cercetările din ultimii ani au dus la sporirea numărului de cetăți din vremea lui Burebista. Săpăturile făcute în unele dintre cele cunoscute au avut ca rezultat descoperirea de noi materiale, unele revelatoare pentru probleme pe care le discu-

tăm. Au fost publicate monografii cu privire la diverse categorii de obiecte : monede, importuri etc. Lucrări în manuscris la data elaborării cărții au văzut între timp lumina tiparului.

Toate cele enumerate au impus modificarea textului primei ediții ; unele capitole au fost restructurate sau chiar rescrise. Cu toate acestea nu este vorba de modificări esențiale ori de reduceri. În linii mari ediția de față este identică celei dintîi cu amplificările impuse de noile cercetări și descoperiri.

Sugestiile, observațiile și obiecțiunile critice care ni s-au făcut în recenzii, în cea mai mare parte, ni le-am însușit și le-am integrat în această a doua ediție. Au fost astfel îndreptate unele erori, lacune sau inadvertențe existente sau unele deficiențe ale documentării și bibliografiei.

Un cuvînt de caldă mulțumire se cuvine adresat tînărului meu colaborator Tudor Soroceanu, apoi colegilor Nicolae Gostar, Ștefan Ferenczi și Eugen Chirilă precum și prof. A. Bodor, dar mai cu seamă profesorului meu I. I. Russu. Toți aceștia au trudit și au contribuit la îmbunătățirea ediției de față.

Ne-am însușit și sugestia de a îmbogăți ilustrația, adăugînd planșe cu materiale privind diversele probleme în discuție : unelte de fier, ceramică, podoabe, importuri, planuri de cetăți etc. Deasemenea ne-am însușit sugestia prof. I. I. Russu de a integra un element deosebit de important : limba strămoșilor noștri. Am urmat și sugestia lui Paul Anghel și am amplificat subcapitolul consacrat religiei, subscriind la observația că acesteia, în economia primei ediții, i-a fost consacrat un spațiu mult prea redus în comparație cu importanța pe care a avut-o în multe dintre acțiunile importante ale lui Burebista.

Cluj-Napoca, 20 februarie 1976 I.H.C.

CAPITOLUL I

PREMISELE INTERNE

1. Conceptul de Latène. 2. Celţii pe teritoriul Daciei. 3. Relaţiile dintre daci şi celţi. 4. De cînd se poate vorbi de un Latène la noi ? 5. Daco-geţii la sfîrşitul secolului al II-lea î.e.n.

1
CONCEPTUL DE LATÈNE.

Dezvoltarea deosebită pe care o cunoaşte, începînd cu sec. al III-lea î.e.n., societatea daco-getică, în mersul ei ascendent spre civilizaţie se datorează, după cum este bine ştiut, trecerii de la cultura hallstattiană, caracteristică primei vîrste a fierului, la Latène (cea de a doua vîrstă a fierului) şi, mai cu seamă, generalizării acesteia. Înainte însă de a discuta acest fenomen de importanţă capitală, ce formează premisa internă fundamentală a statului condus de Burebista se cuvine să stăruim puţin asupra noţiunii de Latène. În funcţie de accepţiunea care se dă acesteia pot fi discutate multe dintre importantele probleme ce ne preocupă.

Oricît de paradoxal ar părea, fiind vorba de două noţiuni diametral opuse, Latène-ul înseamnă civilizaţia „barbară" a Europei. Este vorba de cei rămaşi în afara graniţelor lumii greco-romane, nu însă şi în afara influenţelor acesteia. În chip firesc pentru beneficiarii unei civilizaţii superioare ca cea greco-romană care stă la baza celei actuale, tot ce se situa în afara lumii lor să fie considerat drept barbar.

Conceptul de Latène comportă două aspecte : unul cronologic şi unul de civilizaţie. Bineînţeles că primul dintre acestea, cel cronologic, nu face decît să circumscrie în timp civilizaţia Latène. Multă vreme însă preponderent în definirea Latène-ului a fost aspectul cronologic, ca apoi, treptat, noţiunea să se refere la un anumit tip de civilizaţie. Latène-ul se caracterizează, îndeosebi, prin : mari progrese faţă de epoca anterioară, concretizate în generalizarea metalurgiei fierului, a uneltelor şi a armelor de fier, generalizarea roţii olarului, dezvoltarea meşteşugurilor, dezvolta-

rea aristocrației tribale și, în sfîrșit, intensificarea schimburilor comerciale.

Termenul de Latène, ca atare, aparține lui H. Hildebrand[13]. Denumirea a fost preluată de la așezarea elvețiană La Tène situată pe malul lacului Neuchâtel și cercetată încă din secolul trecut[14]. Mai tîrziu s-a constatat că materialele scoase la suprafață în așezarea amintită sînt caracteristice doar pentru o anumită perioadă limitată din evoluția civilizației Latène și anume pentru faza ei mijlocie.

H. Hildebrand n-a făcut altceva decît să ducă mai departe, să precizeze periodizarea preistoriei stabilită încă în prima jumătate a secolului trecut potrivit căreia epoca pietrei era urmată de cea a bronzului și apoi a fierului. El a împărțit epoca fierului în Hallstatt[15] și Latène. Despre acestea s-a crezut, la început, că sînt sincronice, dar cu arii geografice deosebite. Mai tîrziu însă s-a putut constata că Hallstatt-ul este anterior Latène-ului, dîndu-li-se ca urmare numele și accepțiunea de prima și, respectiv, a doua vîrstă a fierului.

De la început s-a putut stabili că aria de difuziune a civilizației Latène este foarte întinsă și corespunde răspîndirii elementului etnic celtic. De aici s-a tras concluzia : făuritorii și cei care difuzează Latène-ul în întreaga Europă sînt celții. Ca atare, între civilizația Latène și între celți s-a pus semnul egalității. Cercetările întreprinse, mai ales, după cel de-al doilea război mondial au dovedit însă că în afara lumii greco-romane au existat și alte popoare, alții decît celții, care au creat o cultură proprie cu caracteristicile arătate, ce aparține din punct de vedere cronologic celei de a doua vîrste a fierului. Printre acestea se numără și civilizația daco-geților, pe care, în mod obișnuit, o numim Latène daco-getică.

Așadar, noțiunea de Latène, pe lîngă sensul mai restrîns de civilizație celtică a căpătat azi un sens mai larg, cuprinzînd și alte civilizații contemporane, cu același conținut, de același tip, dar aparținînd unor populații deosebite[16].

Civilizația Latène reprezintă cel mai înaintat grad de dezvoltare pe care l-a cunoscut Europa „barbară". Ea a fost creată pentru prima oară de celți și tot lor le revine rolul de difuzare a ei pe un vast spațiu : din insulele britanice pînă la Marea Neagră. În spațiul de care vorbeam, celții au contribuit în largă măsură la alcătuirea civilizațiilor de tip Latène a altor populații ce s-au individualizat față de cea celtică.

Nu este nici locul și nici cazul să intrăm în amănunte cu privire la istoria celților ori să dăm detalii cu privire la cercetările

de lingvistică celtică[17] sau de arheologie[18]. Ne vom rezuma la a spune că, pe baza categoriilor de studii amintite s-a ajuns la concluzia, unanim acceptată, după care celții fac parte din marea familie a neamurilor indo-europene, constituind ramura cea mai de apus a acestora.

Primii autorii greci care ne-au transmis însemnări despre celți îi numesc Κέλτοι iar cei de limbă latină *Celtae*[19]. Este vorba, ca și în cazul altor populații, cum sînt, de ex. daco-geții[20], de o denumire etnică generală.

Alături de acest nume generic, în textele istorice, de pe la începutul sec. al III-lea î.e.n. apare altul, acela de *Galli*, în cele de limbă latină și Γαλάται, în cele grecești. Denumirile de galli și de celți sînt folosite concomitent de autorii antici și de aceea încercarea unor învățați de a face o disociere între celți și galli a rămas fără rezultat[21].

Cu privire la vechea limbă celtică, pe lîngă limbile celtice actuale, avem la îndemînă textele antice, grecești ori de limbă latină, care folosesc sau explică cuvinte celtice. La acestea se adaugă inscripțiile și apoi legendele unor monede, toponime și antroponime[22].

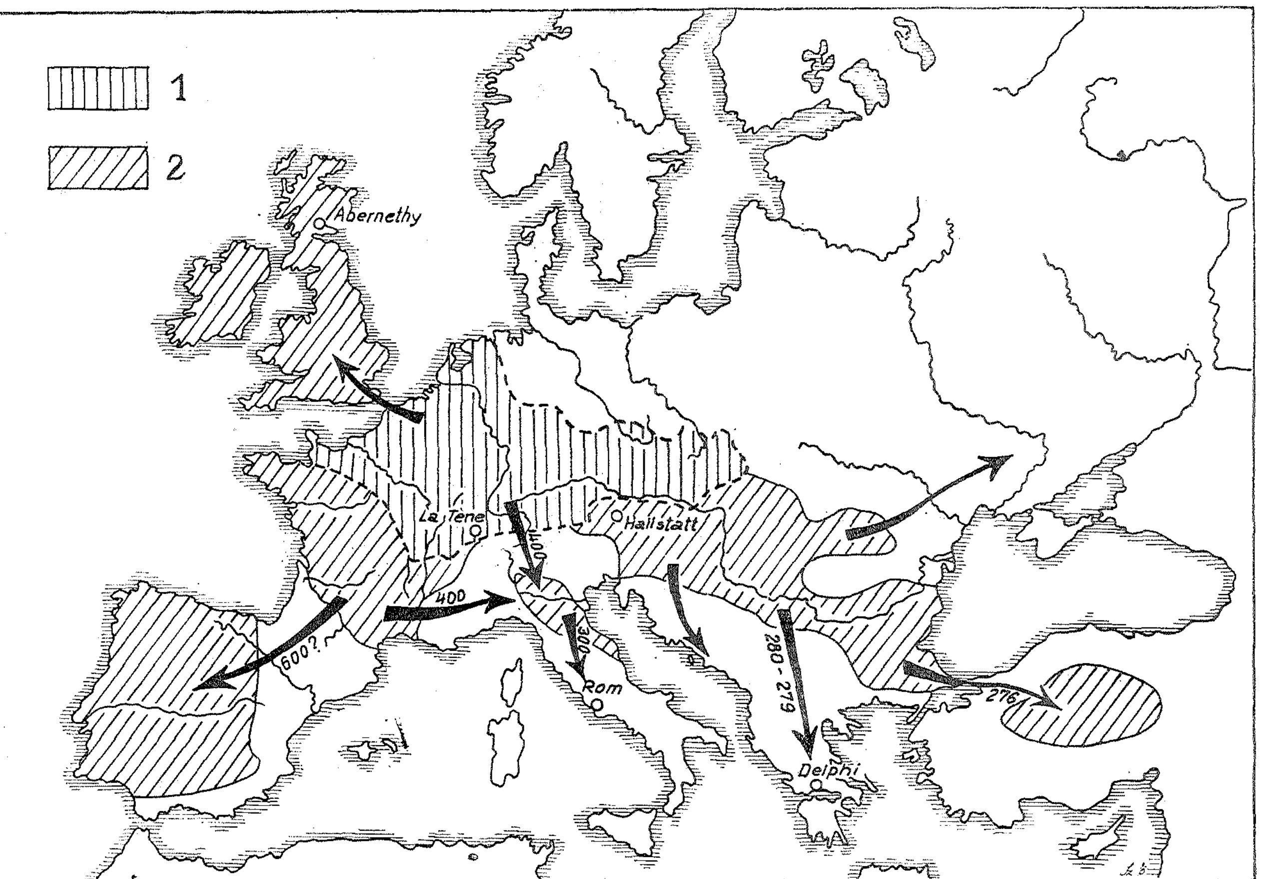
Este în general admis că locul de baştină al celților se situează într-o zonă ce cuprindea, în linii mari, cursul superior al Rinului și al Dunării. Aici au fost descoperite cele mai vechi necropole atribuite celților. Multe dintre morminte au fost denumite „morminte princiare“ (Fürstengräber) datorită inventarului bogat în podoabe lucrate din aur.

Din acest spațiu inițial celții încep să invadeze, încă de timpuriu, alte teritorii datorită probabil, presiunilor succesive exercitate asupra lor de triburile germanice, pătrunzînd în teritorii unde existau populații fixate de multă vreme[23].

Cele mai multe controverse se poartă între cercetători în privința, mai cu seamă, a cronologiei diferitelor etape din lungul drum parcurs de celți. Greutățile se datorează lipsei izvoarelor literare, singurele în măsură să fixeze în timp, cu exactitate, anumite evenimente istorice[24].

Din păcate, doar două momente din istoria timpurie a celților ne sînt precizate cu oarecare exactitate. Este vorba de anul 390 î.e.n. cînd ocupă și incendiază Roma și apoi de anul 279 î.e.n. cînd devastează sanctuarul de la Delfi.

Învățatul P. Bosch-Gimpera[25] este cel care vede cauza mișcării celților în presiunile succesive exercitate de germani asupra lor. Prima mișcare a triburilor germanice a putut avea loc pe la 800 î.e.n. dată la care aceștia coboară de pe linia Elbei ajun-

Expansiunea celtică (după J. Moreau, *Die Welt der Kelten*)
1. Spațiul culturii La Tène 2. Teritorii ocupate mai tîrziu de celți.

gînd pînă pe Rin. Consecința acesteia a fost cea dintîi dislocare celtică petrecută între anii 800—700 î.e.n. [26].

În diferite etape, a căror cronologie urmează încă să fie îndeaproape stabilită, celții ocupă Peninsula Iberică [27], teritoriul Franței actuale [28], insulele britanice și Irlanda [29]. Spre sud ei se extind asupra teritoriului Elveției de azi, ocupă nordul Italiei [30] iar înspre est Boemia și Austria [31], precum și o parte a Poloniei [32]. În stadiul actual al cercetărilor este greu de precizat care a fost limita expansiunii celtice spre est și mai ales nord-est. Se pare că aceștia s-au oprit la Carpați ocupînd o parte a teritoriului Ungariei de azi [33] și al Slovaciei [34], ajungînd pînă în Transilvania. Descoperirile celtice făcute la nord-est de Carpați pînă în zona de la nordul Mării Negre nu sînt încă în măsură să ne precizeze dacă este vorba de legături comerciale, ori de stabilirea efectivă aici a unor triburi de celți. Sînt prezente toponimele specifice iar inscripțiile ne vorbesc despre atacuri ale lor asupra Olbiei. Această problemă o vom discuta atunci cînd va fi vorba despre prezența celților pe teritoriul Daciei.

Spre sud-est, în Peninsula Balcanică, celții invadează regiunile dunărene ale Iugoslaviei [35] extinzîndu-se pînă pe coastele Mării Adriatice [36], ca de aici să treacă în Asia Mică.

Tot acest imens teritoriu (vezi fig. 1) a intrat, într-o perioadă sau alta, sub diferite forme, în stăpînirea celților. Cu toate acestea ei n-au realizat nicicînd o unitate politică de tip statal sau mari confederații tribale capabile să stăpînească zone întinse [37]. Cuceririle lor n-au avut un caracter colonizator. Triburile celtice au fost în continuă învrăjbire între ele și, ca urmare, au putut alcătui, în cel mai bun caz, doar uniuni regionale de mică extensiune [38]. Se mai cuvine adăugat că celții în multe cazuri s-au extins în zone populate de alte neamuri asupra cărora au deținut o vreme supremația politică, dar, în cele din urmă, au sfîrșit prin a fi asimilați în masa acestora. În teritoriile lor de baștină n-au avut o personalitate capabilă să unească toate triburile. O asemenea unire, de proporții reduse și de foarte scurtă durată, a realizat Vercingetorix în fața oștilor romane conduse de Caesar [39].

Celților le revine meritul de a fi difuzat și generalizat pe imense spații din Europa civilizația Latène. Foarte pricepuți îndeosebi la prelucrarea metalelor, au introdus noi metode de topire și lucrare a fierului și a bronzului din care au făurit arme [40], unelte și podoabe [41]. Introducînd roata olarului au dezvoltat meșteșugul oläritului [42] și au cultivat pămîntul cu ajutorul plugului cu brăzdar de fier [43]. Au dat naștere și unei arte originale manifestată, mai ales, în motivistica armelor și podoabelor, evoluția

stilului în artă servind cercetătorilor ca reper pentru fixarea unei cronologii a descoperirilor de caracter celtic [44].

Într-o perioadă relativ tîrzie din istoria lor, celţii au construit fortificaţii puternice din piatră *(oppida)*, trecînd la o viaţă cvasi-orăşenească.

2
CELŢII PE TERITORIUL DACIEI

Cercetările întreprinse la noi, mai ales în ultimele două decenii, au dus la clarificarea în bună măsură, a problemei celtice căreia, într-un timp, i s-a acordat o foarte redusă importanţă. Ni se pare astăzi a fi un bun cîştigat şi unanim acceptat că fără o atentă şi aprofundată cercetare a fenomenului celtic nu poate fi înţeleasă pe deplin dezvoltarea, sub toate aspectele, a societăţii daco-getice şi, mai cu seamă, trecerea ei pe o treaptă superioară de dezvoltare, corespunzătoare epocii Latène. Iată motivul pentru care am socotit că merită să stăruim ceva mai mult asupra acestei probleme şi încă de pe acum trebuie subliniată justeţea tezei lui Vasile Pârvan [45] cu privire la rolul deosebit pe care l-au jucat celţii în formarea şi dezvoltarea Latène-ului daco-getic. Lui îi revine marele merit de a fi intuit în mod genial importanţa integrării spaţiului geto-dacic în aria civilizaţiei europene de tip Latène. Acest fenomen va avea implicaţii multiple şi consecinţe deosebite ce vizează romanizarea Daciei şi chiar formarea poporului român. Nu vom fi însă de acord cu unele exagerări ale marelui nostru învăţat. În ciuda unei influenţe masive, şi în unele domenii hotărîtoare pe care celţii au exercitat-o, civilizaţia daco-getică nu s-a celtizat, n-a devenit o copie mai mult sau mai puţin reuşită a acesteia, ci şi-a păstrat individualitatea. Ea reprezintă, prin elementele sale esenţiale şi definitorii, o creaţie proprie, ce are la bază un viguros fond autohton, pe care s-au grefat diferitele influenţe străine între care un rol de primă importanţă l-au avut, fără îndoială, cele celtice. Acestea se adaugă celor venite din lumea grecească, elenistică, romană, sud-tracică, iliră, scitică sau ale altor populaţii cu care geto-dacii au venit în contact, contribuind într-o măsură mai mare sau mai mică la alcătuirea acelei sinteze culturale, civilizaţia geto-dacică de tip Latène.

Societatea daco-getică, atunci cînd a venit în contact direct cu celţii care s-au stabilit în Transilvania, se găsea, fără îndoială, pe o treaptă inferioară de dezvoltare. Dar, după generalizarea La-

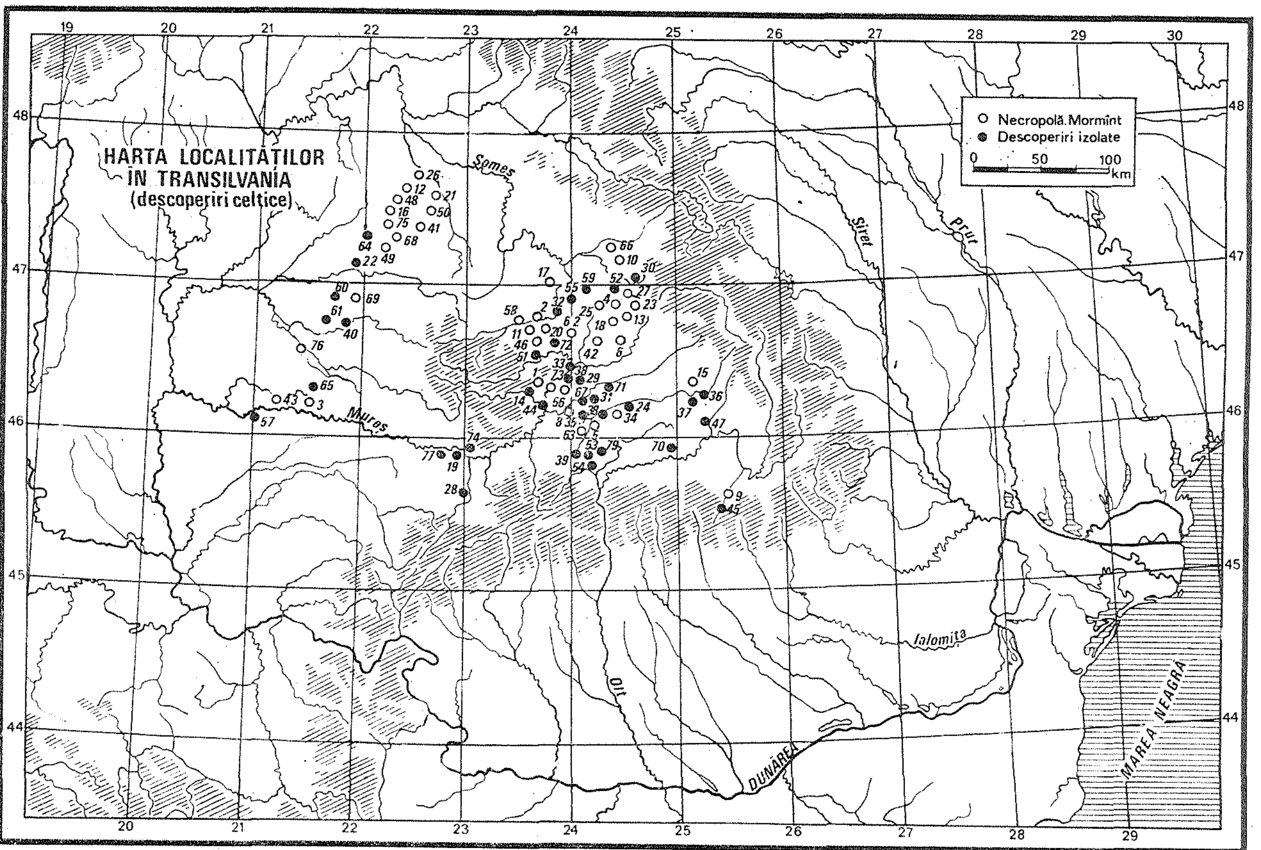
tène-ului și alcătuirea unei civilizații proprii, la sfîrșitul sec. al II-lea î.e.n., ea s-a ridicat la nivelul civilizației celtice contemporane, în anumite privințe manifestîndu-se chiar superior. Realizarea însăși a unității daco-geților, în fruntea căreia s-a situat Burebista, este expresia acestei superiorități.

Dacă la data cînd își scria opera Vasile Pârvan se cunoștea o singură necropolă celtică, cea de la Apahida, cu cele 21 de morminte ale ei, dezvelite sistematic, la care se adăugau descoperiri izolate de caracter funerar celtic [46], astăzi numărul localităților cu asemenea descoperiri, numai în Transilvania, a ajuns la peste 80 [47]. Au fost cercetate sistematic mari necropole : la Ciumești [48], Pișcolt [49], Fîntînele [50] sau Sanislău [51], pentru a aminti doar cîteva dintre ele. Mormintele dezvelite pe calea săpăturilor se numără cu sutele.

În interiorul arcului carpatic harta de răspîndire a localităților cu descoperiri celtice (vezi fig. 2) cunoscute pînă acum indică existența a trei grupe [52]. Una dintre acestea cuprinde zona de nord-vest, făcînd parte din marele grup celtic statornicit pe Tisa superioară, extinzîndu-se pe largi spații din Slovacia și Ungaria [53]. A doua grupă, de proporții mai reduse, este situată în regiunea Aradului reprezentînd limita de expansiune estică a grupului de celți statornicit pe teritoriul Ungariei, între Tisa, Crișul Alb și Mureș. În sfîrșit, al treilea grup a ocupat aproape întreg bazinul transilvănean, ajungînd în unele părți chiar pînă la poalele Carpaților. Multe dintre necropolele celtice s-au găsit în văile mănoase ale marilor rîuri transilvănene Mureș, Tîrnava, Someș și Olt.

Teritoriile afectate de cele două grupe mari, cea de nord-vest și cea din Transilvania centrală, au fost intens locuite de celți. În acest sens pledează densitatea localităților de asemenea descoperiri la care trebuie adăugat și numărul mare al mormintelor, în cazul unor necropole. Dacă cimitirul de la Ciumești numără abia 36 de morminte cunoscute, la care pot fi adăugate cel puțin încă pe atîtea distruse de lucrările edilitare efectuate în perimetrul necropolei, fără să fi fost cercetat întreg cimitirul [54], în schimb cel de la Pișcolt, din apropiere, făcînd parte din aceeași zonă, numără pînă la ora actuală, 162 de morminte. Necropola de la Fîntînele, situată în cealaltă zonă, cea centrală, a avut și ea peste 100 de morminte. Se cuvine menționat faptul că în ambele cazuri la care ne-am referit cercetările sînt încă în curs, fără să se fi încheiat.

Cele arătate dovedesc că ne găsim în prezența unor grupuri masive care infirmă părerea mai veche în conformitate cu care celții din Transilvania ar reprezenta infiltrări dinspre est, de

2. Descoperiri celtice în Transilvania

proporții reduse, desprinse din grupul statornicit pe Tisa superioară, așa cum presupunea V. Pârvan [55]. De asemenea nu mai poate fi vorba nici de faptul că aceștia ar reprezenta rămășițe ale grupului mai mare pornit spre Peninsula Balcanică, sau reîntoarse după înfrîngerea de la Delfi [56]. Unei atare ipoteze i se opune categoric data de început a unor mari necropole, cum sînt cele de la Pişcolt și Fîntînele, care se plasează cu siguranță pe parcursul fazei Latène B_1, deci cu mult înainte de anul 278 î.e.n. cînd a avut loc devastarea sanctuarului de la Delfi. Astăzi, ni se pare limpede că în marea expansiune celtică pornită spre Europa centrală și de est, una sau mai multe uniuni de triburi s-au așezat în regiunea superioară a Tisei, ocupînd spații din Slovacia, Ungaria și România de azi. Aceștia par să fie *anarții* pe care Ptolemeu îi localizează în nord-vestul Daciei, în vecinătatea imediată a *tauriscilor* [57]. În același sens pledează și situarea de către Caesar [58] a anarților între daci și germani. Evident că atît precizarea de ordin etnic a tauriscilor și a anarților cît și situarea lor geografică sînt ipotetice [59].

O altă mare grupă de celți, alcătuită și de data aceasta din una ori poate mai multe uniuni de triburi ale căror nume nu ne sînt menționate în izvoarele scrise au ocupat centrul Transilvaniei. Contemporaneitatea vestigiilor arheologice aparținînd celor două grupe demonstrează că ele au pornit din Europa apuseană în aceeași vreme, fără să fie vorba de o desprindere mai tîrzie a celor ajunși în Transilvania centrală din grupul de pe Tisa sau de infiltrări spre est pornite din același grup. Cei mai mulți dintre cercetători fixează această dată în jurul anului 300 î.e.n. Alții însă, în frunte cu Paul Reinecke, consideră că procesul la care ne referim s-a petrecut chiar în cursul sec. al V-lea î.e.n. [60].

Cele mai vechi descoperiri celtice, pe baza cercetărilor recente, se dovedesc a fi timpurii aparținînd, în cronologie relativă, încă fazei de început a Latène-ului (B_1), poate perioadei de sfîrșit a acestei subfaze. În cronologie absolută aceasta înseamnă mijlocul sec. IV î.e.n., aproximativ în jurul anului 350 î.e.n. Este neîndoielnic după părerea noastră că în acest răstimp își încep existența cele două mari necropole cercetate sistematic ; cea de la Fîntînele [61] și cea de la Pişcolt [62]. Tot în această vreme se datează și cele două morminte de la Archiud, cele de la Pecica, Arad, Turdaş sau din alte părți. În cadrul tuturor celor trei grupe stabilite de noi există atît descoperiri timpurii (Latène B_1 și B_2) cît și unele ce se datează în Latène-ul mijlociu. Deci, toate trei grupele sînt, în linii mari, contemporane.

I. Nestor [63] preconizase acum mai bine de trei decenii, pe baza descoperirilor cunoscute atunci, existența a două grupe : una su-

dică, mai veche, aparținînd sfîrșitului fazei B a Latène-ului, cu puțin înainte de anul 300 î.e.n., o a doua grupă, de nord, datată ceva mai tîrziu în Latène C. Descoperirile ulterioare arată însă fără echivoc că în spațiul afectat grupei de nord există descoperiri tot atît de vechi, dacă nu și mai vechi decît cele din grupa sudică. S-a mai spus apoi că celții, la venirea lor, au dislocat triburile scitice ce locuiau pe valea Mureșului, împingîndu-le spre nord [64]. O asemenea ipoteză nu este sprijinită de vreun izvor literar. Mai trebuie adăugat că nici descoperirile arheologice cunoscute pînă acum nu pledează în acest sens [65]. În necropola de la Fîntînele (în campaniile de săpături din anii 1974 și 1975) s-a descoperit un grup de morminte de înhumație, în inventarele cărora intră piese de factură scitică. Acestea însă se datează în sec. VI—V î.e.n., deci cu cel puțin o jumătate de secol mai devreme decît primele înmormîntări celtice de aici [66].

Sciții au ajuns în Transilvania la începutul sec. al VI-lea î.e.n. și au conviețuit cu autohtonii daci aproximativ două secole, după care au fost asimilați în masa acestora, așa cum s-a întîmplat mai tîrziu și cu celții [67]. S-a formulat și părerea că sciții s-ar fi retras în regiunile lor de origine [68]. Fie că au fost asimilați, fie că s-au retras, este clar că la venirea celților, sciții nu mai erau prezenți, ca element etnic aparte, în Transilvania.

Pare că se impune și o altă concluzie, de ordin cronologic, și anume aceea că, aproape în totalitatea lor, necropolele celtice din spațiul intracarpatic al țării noastre încep în cursul Latène-ului B și își încetează existența la începutul Latène-ului mijlociu. Așa este cazul cu necropolele de la Ciumești, Pișcolt și Sanislău (jud. Satu Mare), Curtuiușeni (jud. Bihor), Cepari, Galații Bistriței, Fîntînele (jud. Bistrița Năsăud), Aiud (jud. Alba) etc. Am formulat concluzia de mai sus cu rezerva cuvenită pentru că, în momentul de față, doar un număr foarte mic de necropole au fost cercetate prin săpături mai extinse și, din păcate, nici una n-a fost dezvelită în întregime. Edificatoare vor fi în acest sens încheierea lucrărilor de la Fîntînele și Pișcolt.

În cazul mormintelor descoperite întîmplător și în număr mic nu pot fi trase concluzii valabile de ordin cronologic [69]. La fel trebuie considerate și piesele de inventar funerar găsite în mod fortuit.

Grupele statornicite pe meleagurile noastre n-au fost izolate, nu s-au rupt total de lumea celtică apuseană, de teritoriile lor de baștină. În acest sens pledează asemănarea izbitoare, mergînd de cele mai multe ori pînă la identitate, între arme sau podoabe găsite în mormintele celtice din Transilvania și cele din vestul Europei.

Spuneam că unele morminte celtice se datează cu siguranță în Latène B_1 și că tot atunci își încep existența necropolele de la Fîntînele și Pişcolt. Pe de altă parte, însă, se cunosc necropole, cum ar fi de ex. cea de la Ciumești ori de la Curtuiușeni, al căror început se plasează numai la sfîrșitul fazei timpurii, în subfaza Latène B_2. Cele spuse ar putea duce la concluzia existenței mai multor etape de stabilire a celților pe teritoriul Transilvaniei, a mai multor valuri sau a unor mișcări ulterioare în același spațiu. Decalajul de care vorbeam și existența a cel puțin două etape de stabilire a celților în Transilvania ar putea reprezenta o confirmare arheologică a unui izvor antic. Este vorba de Trogus Pompeius [70] de la care aflăm [71] că trei sute de mii de celți au fost nevoiți să-și părăsească patria. O parte din aceștia s-au așezat în Italia, au cucerit Roma și i-au dat foc (eveniment întîmplat pe la 390 î.e.n.) iar o altă parte s-au așezat în Pannonia. Descoperirile despre care am vorbit ne îndreptățesc să presupunem că acum, sau nu la multă vreme, după această dată, deci în prima jumătate a sec. al IV-lea î.e.n., celții au ajuns în Transilvania. Tot de la același autor aflăm că „...Încurajați de succese, s-au despărțit în două: unii năvăliră în Grecia, ceilalți în Macedonia, pustiind totul în cale“ și că, după războiul nenorocit purtat împotriva orașului Delfi (în anul 279—278 î.e.n.) unii au fugit în Asia Mică, alții în Tracia. „De aici, pe aceleași drumuri pe care veniseră, s-au îndreptat din nou spre vechea lor patrie. Un grup dintre ei s-a așezat la confluența Savei cu Dunărea și i-a plăcut să fie numit scordisci“ [72].

Faptul că în Transilvania s-au descoperit unele dintre cele mai mari necropole celtice din Europa face plauzibilă ipoteza după care o parte a celor statorniciți pe meleagurile noastre să fi participat la incursiunile din sudul Peninsulei Balcanice și că, aici, în „vechea lor patrie“, s-au întors unii dintre cei învinși în Grecia. Ar fi deci posibil ca necropolele care încep tocmai în acest răstimp să aparțină acestora. În sprijinul unei atare ipoteze se înscriu și constatările de ordin numismatic făcute de C. Preda [73]. Nu trebuie respinsă însă nici posibilitatea ca decalajele cronologice existente între diverse necropole să se datoreze unor mutări efectuate în perimetrul aceluiași teritoriu. Ambele posibilități sînt demne de luat în considerare. Formularea unor concluzii ferme cu privire la subiectul pe care-l discutăm, în faza actuală a cercetărilor, ni se pare prematură.

Neîndoielnic rămîne faptul că stabilirea celților aici începe din prima parte a sec. al IV-lea iar în a doua jumătate a aceluiași veac, corespunzînd subfazei a 2-a a Latène-ului timpuriu (B_2), celții erau prezenți în masă pe teritoriul Transilvaniei. Că este

vorba de o dată apropiată de sfîrşitul secolului al IV-lea î.e.n. ne-o dovedesc, printre altele, descoperirile de la Pecica [74] şi aşa-numitul mormînt de la Silivaş [75]. În ambele cazuri s-au descoperit piese ornamentate în stil clasic (Waldalgesheim), ce se datează spre sfîrşitul sec. IV î.e.n. [76].

Descoperirile celtice nu se limitează doar la spaţiul intracarpatic al ţării noastre. Ele sînt destul de numeroase, în special în Oltenia, unde Vl. Zirra [77], a înregistrat aproape 40 de puncte arheologice de acest fel, din care însă abia două sau trei au fost cercetate ori verificate de specialişti, restul fiind descoperiri întîmplătoare. Ele se grupează în sud-vestul Olteniei unde este posibil să fi pătruns celţii-scordisci refugiaţi în anul 109 î.e.n. de pe teritoriul Iugoslaviei de azi ca urmare a acţiunilor guvernatorului roman Minucius Rufus. Descoperirile celtice mai vechi din Oltenia [78], după părerea lui Vl. Zirra, au putut ajunge pe calea schimbului fără să dovedească o prezenţă celtică efectivă. Nu se poate însă exclude nici posibilitatea prezenţei mai timpurii a celţilor în Oltenia [79]. Pe baza descoperirilor întîmplătoare şi, în cazul nostru, despre ele este vorba, gama ipotezelor poate fi largă. Astfel Z. Woźniak este de părere că descoperirile din Oltenia cît şi cele de la sudul Dunării încadrate de el în grupa Padea-Panagjurski Kolonii sînt rezultatul acţiunii exercitate de scordisci asupra triburilor tracice [80].

În Muntenia descoperirile de caracter celtic sînt puţine şi au fost găsite în mediu arheologic daco-getic. De aceea, pe bună dreptate, ele sînt considerate drept importuri [81]. O semnificaţie aparte par să aibă materialele celtice din necropola de la Zimnicea despre care va fi vorba ceva mai tîrziu.

O problemă asupra căreia se poartă, între specialişti, discuţii în contradictoriu, mai ales în ultima vreme, este cea a locuirii celtice în spaţiul de la est de Carpaţi.

Încă P. Reinecke, în lucrarea rămasă şi astăzi fundamentală pentru problema celtică, constată că aria de răspîndire a Latène-ului mijlociu în unele zone s-a restrîns, ca de ex. în Italia de NE, dar că ea se „extinde mai mult înspre răsărit deoarece se găsesc dovezi materiale şi în estul Carpaţilor în Bucovina şi în Moldova“ [82]. Din Bucovina cunoştea un mormînt, descoperit la Stefanovka (reg. Cernăuţi) [83] iar din Moldova o sabie de tip Latène mijlociu păstrată în Muzeul de antichităţi din Bucureşti. Existenţa unei pătrunderi celtice pe la est de Carpaţi, în Moldova, ajungînd pînă la Olbia este susţinută de aproape toţi autorii moderni care s-au ocupat de problema celţilor. Vom aminti aici doar cîteva nume, de ex. pe C. Jullian [84], H. Hubert [85], J. Moreau [86]. Dintre învăţaţii români, V. Pârvan [87] a fost primul care a susţinut

teza privind pătrunderea celţilor pe la miază-noapte de Carpaţi, din Boemia, pe Nistru pînă la gurile Dunării. În Moldova, V. Pârvan localiza potrivit ştirilor transmise de Ptolemeu, (*Geografia*, III, 10, 7) tribul celtic al britolagilor sau britogallilor. În aceeaşi zonă, la nord de gurile Dunării îi aşeza pe britolagi şi W. Tomaschek [88]. La est de Carpaţi, în bazinul Nistrului şi al Prutului, au fost localizate şi acele aşezări cu nume evident celtice ca : Aliobrix, Maetonium, Vibantavarium, Eractum, menţionate în textul lui Ptolemeu (*Geografia*, III, 5, 15) [89].

După părerea lui Vasile Pârvan celţii, în înaintarea lor spre est au întîmpinat rezistenţa dacilor şi s-au văzut, o parte din ei, obligaţi să ocolească Dacia pe la nord, prin Ucraina subcarpatică şi Polonia sudică, înaintînd pe valea Nistrului şi chiar mai departe, spre ţărmurile de nord ale Mării Negre. Evenimentul ar fi avut loc pe la 300 î.e.n. şi celţii ar fi adus cu ei pe sciri şi pe bastarni [90].

Pătrunderea bastarnilor în Moldova şi aşezarea lor, mai cu seamă în podişul central moldovenesc, ne este astăzi dovedită de descoperirile arheologice, dintre care cele mai importante sînt, fără îndoială, necropolele de la Poieneşti [91] şi Lukaşevka [92] din Basarabia, care au dat numele culturii cunoscută sub numele de Poieneşti-Lukaşevka. Aceasta se datează de la sfîrşitul sec. III î.e.n. (în jur de 200) pînă la mijlocul sec. I î.e.n. [93] cînd îi va pune capăt Burebista.

Bastarnii sînt pomeniţi în repetate rînduri de izvoarele literare [94] fără să existe un consens al acestora asupra etnicului lor. Ei sînt consideraţi fie celţi fie germanici şi de aici multitudinea de păreri a istoricilor moderni care atribuie bastarnilor origini felurite pînă la a-i considera iliri, daci sau chiar protoslavi. Nu este cazul şi locul aici să stăruim asupra etnicului bastarnilor, a drumului pe care l-au străbătut sau să analizăm izvoarele literare care îi menţionează. Aceasta s-a făcut în repetate rînduri şi de mulţi învăţaţi [95]. Vom menţiona doar faptul că, bastarnii pomeniţi ca mercenari ai regilor Filip al V-lea şi Perseu ai Macedoniei, în războaiele pe care le-au purtat în 179 şi 168 î.e.n. cu romanii [96], sînt asociaţi cu celţii şi de aceea Diodor, Titus Livius şi Plutarh îi consideră celţi, iar Appian, geţi [97].

Ceea ce autorii antici cunosc sub numele de bastarni ca locuind la nordul Dunării, trebuie să fi fost o asociaţie de triburi eterogene din punct de vedere etnic condusă, sau mai bine spus supusă, în anumite perioade de către bastarnii de neam germanic. Printre cei supuşi se înscriu în primul rînd autohtonii acestor meleaguri, la care s-au adăugat şi celţii. Aceştia trebuie să fi venit, măcar o parte a lor, cu aproximativ un secol înaintea bastar-

nilor. O mărturie elocventă în acest sens o constituie faptul că în asociaţie cu scirii, la începutul sec. al III-lea, atacă Olbia. Evenimentul este consemnat în decretul ce-l onorează pe Protogenes [98]. Despre prezenţa celţilor la est de Carpaţi ne vorbesc şi descoperirile arheologice. La cele cunoscute de P. Reinecke s-au adăugat încă multe altele.

În Moldova se cunosc astăzi nu numai arme sau podoabe celtice (unele dintre ele fiind descoperite în aşezări daco-getice sau bastarne care ar putea reprezenta importuri) ci şi morminte ce pot fi atribuite, cu destulă certitudine, celţilor. Este vorba de descoperiri ca cele de la Glăvăneşti (com. Andrieşeni, jud. Iaşi). Săpăturile efectuate aici, sub conducerea lui I. Nestor [99], au dus la dezvelirea a două morminte dintre care unul de înhumaţie ce avea ca inventar o brăţară de picior. Brăţara este lucrată din tablă de fier şi sistemul de închidere este prin îmbucare (Steckverschlus). Asemenea brăţări sînt caracteristice pentru lumea celtică. Ele se întîlnesc în perioada timpurie a epocii Latène menţionîndu-se pînă la sfîrşitul acesteia (Latène B_2), cunoscînd o largă răspîndire [100]. Brăţările de fier de tipul celei descoperite la Glăvăneşti se întîlnesc de ex. în morminte plane Latène timpurii din Boemia [101] fiind prezente şi în Transilvania, de ex., în cadrul necropolei de la Fîntînele.

În legătură cu descoperirea de la Glăvăneşti mai trebuie spus că cele două morminte nu par să fie izolate, pentru că au mai fost descoperite încă alte trei morminte de înhumaţie ce aveau în inventarul lor piese de fier care însă, din cauza corodării, n-au mai putut fi identificate. Se mai cuvine adăugat şi faptul că tot aici s-a descoperit şi o locuinţă din inventarul căreia făcea parte multă ceramică celtică, lucrată cu roata, caracteristică pentru faza timpurie a Latène-ului precum şi o fibulă de fier de tip Latène B [102].

Un alt mormînt de înhumaţie cu o brăţară de fier, de tipul pe care l-am discutat a fost descoperit la Ionăşeni (com. Truşeşti, jud. Botoşani) [103]. Din inventarul mormîntului de la Ionăşeni făcea parte şi o cană lucrată cu mîna [104]. Un mormînt de incineraţie, în inventarul căruia figurează un vîrf de lance din fier, de tip celtic, s-a descoperit la Tg. Ocna fără să cunoaştem amănunte asupra descoperirii ori a inventarului [105]. La toate acestea se adaugă mormîntul de incineraţie de la Stefanovka.

Descoperirile de caracter celtic din Moldova au fost adunate relativ recent de către A. László [106]. El ajunge la concluzia că în această parte a Daciei n-ar fi vorba de o pătrundere celtică efectivă şi că materialele celtice ar fi fost vehiculate de bastarni care, în spaţiile lor de origine, au avut legături nemijlocite cu celţii.

în cazul mormintelor, A. László se vede nevoit să recunoască totuși o prezență celtică pe care o explică prin incursiuni. Concluziei formulată de A. László i se opune analiza materialelor. Astfel de ex. fibulele descoperite încă de H. Schmidt la Cucuteni [107] aparțin Latène-ului timpuriu (Latène B_2) și se datează cel puțin cu un secol mai devreme decît sosirea bastarnilor.

Harta de răspîndire a materialelor celtice din Moldova arată că acestea sînt prezente atît între Carpați și Siret, cît și între Siret și Prut, fiind însă, deocamdată, puține nu se poate vorbi de o grupare a lor.

Descoperirile celtice nu se limitează numai la spațiul Moldovei. Ele pătrund mult mai spre est, ajungînd pînă la Nipru și chiar mai departe. La nord și est de Carpați, pe teritoriul URSS, I. V. Kuharenko [108] înregistra 137 de descoperiri de acest fel. Este vorba despre fibule de bronz și de fier aparținînd tipurilor caracteristice Latène-ului timpuriu și mijlociu (Latène B și C) precum și de brățări de bronz care, la rîndul lor, se datează în Latène B_2. Pe harta de descoperiri întocmită de cercetătorul sovietic se poate observa o concentrare în regiunea superioară a Nistrului și alta pe Niprul mijlociu [109]. Din zona superioară a Nistrului (Bovšiv, reg. Ivano-Frankovsk) [110] se cunoaște o așezare celtică în care s-a descoperit ceramică lucrată cu roata ce se datează în Latène C. Fiind vorba numai de ceramică, precizările de ordin cronologic sînt greu de făcut.

A. I. Meliukova presupune că cetățile dacice de pe cursul inferior al Nistrului au fost distruse de celții veniți dinspre vest [111]. Este greu de făcut precizări în acest sens, în lipsa izvoarelor scrise. Pătrunderea celților în zonele de la nord și est de Carpați s-a putut face din grupul stabilit pe Tisa superioară, prin Ucraina transcarpatică așa cum presupunea cercetătoarea sovietică L. I. Krușelnițkaia [112], mai degrabă decît din sudul Poloniei [113].

În legătură cu prezența celților pe teritoriul Moldovei se pot adăuga constatările de ordin numismatic ale lui C. Preda referitoare la tipul Huși-Vovriești [114], ce se datează de la sfîrșitul sec. III î.e.n. pînă către mijlocul secolului următor. Acestea sprijină ideea prezenței celților în Moldova, alături de bastarni. Și, în sfîrșit, dovezi din domeniul toponimiei. Am arătat că Ptolemeu cunoștea la nord de gurile Dunării localități cu nume celtice [115]; unele dintre ele s-au pierdut însă cele de pe Dunăre s-au menținut de-a lungul întregii antichități. Este vorba de Noviodunum (azi Isaccea, jud. Tulcea) și Arubium (azi Măcin, jud. Tulcea) [116]. S-a spus că cele două toponime s-ar datora influenței pe care a exercitat-o în Dobrogea statul celtic de la Tylis [117].

D. M. Pippidi arată însă, cu îndreptățit temei, că o asemenea influență la nord de Balcani n-a existat și că cele două toponime trebuie puse în legătură cu celții pătrunși din nord [118].

Este foarte posibil ca fibulele de tip Latène B_2 și C, destul de numeroase în necropola de la Zimnicea, să fie legate de prezența celților în zona Dunării inferioare [119]. De asemenea în necropola II de la Bugeac (com. Ostrov, jud. Constanța), mormîntul 9 ar putea fi celtic. În favoarea unei atare ipoteze vine ritul funerar, singularizarea lui față de restul mormintelor cu urnă, la care se adaugă un umbo de fier de la un scut și o brățară de bronz cu nodozități [120].

Faptul că descoperirile arheologice sînt relativ puține și nu îndeajuns de elocvente nu ne îndreptățește să negăm prezența celților în Moldova atîta timp cît izvoare scrise ne-o atestă [121]. Pentru analogie am putea cita cazul regatului celtic de la Tylis pe care nu l-a contestat nimeni și totuși nu este prin nimic dovedit arheologic [122].

Din cele arătate se desprinde concluzia că prezența etnicului celtic din Moldova nu poate fi exclusă existînd suficiente dovezi pentru ca ea să poată fi susținută [123]. Bineînțeles nu ne gîndim la o locuire ce ar putea fi comparată, în intensitate, cu aceea din spațiul intracarpatic al țării noastre. Se confirmă astfel teza lui Vasile Pârvan că pe la anul 300 î.e.n. geto-dacii sînt înconjurați de celți [124].

Celții se deosebesc de populațiile migratoare, ei sînt purtători ai civilizației Latène, se ocupă cu agricultura și cu metalurgia, chiar dacă din rîndul lor se recrutează războinici pe care îi menționează izvoarele ca mercenari în slujba regilor macedoneni Filip V și Perseu. Celții se deosebesc și de bastarnii germanici a căror economie se baza, mai cu seamă, pe creșterea vitelor mari ceea ce explică instabilitatea lor în contrast cu celții care erau sedentari. Va trebui să ținem cont de această împrejurare atunci cînd vrem să știm ce s-a întîmplat după instalarea celților pe pămîntul Daciei.

3
RELAȚIILE DINTRE DACI ȘI CELȚI

Sînt puține acele probleme din istoria veche a patriei noastre care să fie atît de obscure și de greu abordabile ca cea a raporturilor dintre daci și celți. Ne vom referi, mai ales, la teri-

toriul intracarpatic unde documentarea arheologică este mai abundentă.

Tăcerea aproape totală a surselor scrise nu poate fi înlocuită decît, într-o oarecare măsură, de izvoarele arheologice, care ne stau la îndemînă.

Pătrunderea celților în spațiul Daciei s-a făcut cu sabia în mînă. Despre acest fapt ne stă mărturie relatarea lui Trogus Pompeius (istoric roman din secolul I al erei noastre a cărui operă *Historiae Philippicae* s-a păstrat într-un rezumat alcătuit după un secol de Iustinus). El ne spune textual: „Gallii au supus pe pannoni și timp de mai mulți ani au dus războaie cu sorți schimbători cu vecinii lor“ [125]. Prin vecinii pannonilor trebuie să înțelegem, în primul rînd, pe daci. Despre aceeași modalitate ne vorbesc și sutele de arme găsite în mormintele dezvelite pe calea săpăturilor ori scoase la lumină cu ocazia diferitelor lucrări agricole sau edilitare, în decursul ultimului secol. Numărul celor veniți trebuie să fi fost mare, judecînd după cele peste 80 de localități transilvănene din care se cunosc, pînă acum, descoperiri ce pot fi atribuite cu certitudine celților, unele cuprinzînd în perimetrul lor zeci și chiar sute de morminte.

Harta pe care am întocmit-o ne arată, în afara unor grupări celtice, mai mult ori mai puțin compacte, existența unor regiuni întinse unde urmele celtice sînt extrem de rare sau lipsesc. Astfel, în Banat se cunoaște o singură necropolă de mici dimensiuni (Remetea Mare) și cîteva descoperiri izolate [126], cea mai mare parte a Crișanei, cu excepția fîșiei de vest, rămînînd și ea în afara spațiului locuit de celți. Întreaga regiune hunedoreană este, de asemenea, lipsită de descoperiri celtice, făcînd abstracție de cele cîteva piese izolate ce par să indice una dintre căile de pătrundere a celților spre centrul Transilvaniei. Lipsit de descoperiri celtice este și Maramureșul precum și cea mai mare parte a zonei de est a Transilvaniei. Aceste teritorii n-au fost locuite de celți pentru că, foarte probabil, daco-geții au reușit să-i învingă pe năvălitori și să-i împiedice de a se așeza în regiunile lor. În asemenea zone independente se vor fi ridicat căpetenii, cum a fost Oroles, care pe la anul 200 î.e.n. au pus stavilă pătrunderii în spațiul transilvănean a altor neamuri, de data aceasta fiind vorba de bastarni. Știrea cu privire la Oroles o datorăm istoricului roman Trogus Pompeius. Rezumatului lui Iustinus îi datorăm știrea că dacii sînt de același neam cu geții. „În vremea regelui Oroles — ne spune textul — se luptară (dacii) fără succes împotriva bastarnilor și de aceea, ca pedeapsă pentru slăbiciunea arătată, au fost siliți, din porunca regelui, ca atunci cînd voiau să doarmă, să-și pună capul în locul pi-

3. Descoperiri monetare daco-getice

4. Descoperiri monetare daco-getice

cioarelor și să facă soțiilor serviciile pe care mai înainte acestea obișnuiau să le facă lor. Această pedeapsă a fost înlăturată numai după ce prin vitejie au șters rușinea pe care și-au atras-o în războiul de mai înainte“ [127].

Din specificarea lui Trogus Pompeius potrivit căreia Oroles îi conducea pe daci, iar aceștia făceau parte din neamul geților, se poate deduce că el cunoștea așezarea lor geografică diferită. Regiunea peste care stăpînea Oroles a fost plasată undeva în estul Transilvaniei, extinzîndu-se, poate, și dincolo de munți, în Moldova [128]. Ni se pare neîndoielnic faptul că celții pătrunseseră în Transilvania cu mult înainte de sfîrșitul sec. al III-lea și că ciocnirile armate între celți și daci se terminaseră. Altfel Trogus Pompeius le-ar fi înregistrat.

Dacă într-adevăr, într-un pasaj diferit, din același autor, Trogus Pompeius-Iustinus este vorba, așa cum crede C. Daicoviciu [129], de un alt rege dac, pe nume Rubobostes, și nu de Burebista [130] în timpul căruia puterea dacilor a crescut *„incrementa Dacorum per Rubobostem regem“* (creșterea (puterii) dacilor prin (sau sub) regele Rubobostes)“, atunci textul antic se referă la o căpetenie dacică ce stăpînea, poate, la început una dintre zonele transilvănene neafectate de așezarea celților. Ridicarea dacilor în vremea lui Rubobostes, pe la 200 î.e.n., trebuie pusă în legătură tocmai cu creșterea puterii lor față de celți și la înlăturarea puterii politice a acestora exercitată asupra unora dintre teritoriile uniunii de triburi în fruntea căreia s-a situat Rubobostes.

Deosebit de semnificativă și plină de tîlc ni se pare comparația dintre o hartă ce înfățișează răspîndirea monedelor dacice din Transilvania și una cuprinzînd descoperirile celtice. Zonele în care lipsesc descoperirile celtice sînt tocmai acelea în care s-au găsit cele mai multe monede dacice [131]. De aici nu se poate trage decît o singură concluzie și anume că acestea n-au fost ocupate de celți. Care a fost însă soarta acelor zone care au căzut sub influența celtică? Ni se pare neîndoielnic că în acele teritorii unde descoperirile celtice sînt numeroase a existat și o dominație politică celtică. Este știut însă faptul că aceștia n-au avut nici cînd tendințe de unificare politică ori de centralizare economico-administrativă, ci dimpotrivă chiar triburile din aceeași zonă se războiau continuu între ele [132], avînd mereu tendințe centrifuge.

Dacă stăpînirea politică celtică asupra teritoriilor ocupate în Transilvania ni se pare incontestabilă, tot așa de sigur ni se pare și faptul că celții n-au alungat și n-au exterminat pe autoh-

tonii daci. După ce s-au liniştit animozităţile inerente instalării prin forţa armelor, între cele două grupuri etnice s-au dezvoltat relaţii paşnice, de bună convieţuire. Noii veniţi erau şi ei agricultori şi crescători de vite ca şi autohtonii meleagurilor unde se instalaseră. Chiar dacă pe planul dezvoltării forţelor de producţie existau anumite decalaje în favoarea celţilor, relaţiile de producţie, în cazul ambelor comunităţi, erau de acelaşi tip. Iată explicaţia convieţuirii paşnice care a urmat şi în acelaşi timp a asimilării celţilor în masa autohtonilor.

Convieţuirea dintre daci şi celţi în spaţiul transilvănean ne este dovedită de mormintele autohtone găsite în incinta necropolelor celtice. La Ciumeşti (jud. Satu Mare) mormintele dacice au putut fi distinse de cele ale celţilor atît prin ceramica specifică, care alcătuia inventarul funerar, cît şi prin anumite particularităţi ale ritului funerar. Din mormitele lor lipsesc acele ofrande „de carne" atît de frecvent întîlnite în mormintele de incineraţie ale celţilor. Înmormîntarea în cadrul aceluiaşi cimitir dovedeşte chiar mai mult decît o bună convieţuire. Ea face dovada unei simbioze a celor două elemente etnice, proces istoric ce presupune o serie de împrumuturi de bunuri materiale şi spirituale, avînd ca rezultat final o puternică influenţare reciprocă [133]. Astfel, după o perioadă de aproximativ două secole, celţii au fost, pe de o parte, cu totul integraţi în masa autohtonilor [134] iar pe de altă parte, influenţele exercitate pe toate coordonatele de către celţii purtători ai civilizaţiei superioare, de tip Latène, au grăbit ritmul de dezvoltare ascendent al culturii materiale şi, în general, al dezvoltării economico-sociale şi spirituale a daco-geţilor. În cadrul unei atare simbioze a putut fi preluată tehnologia superioară a extragerii şi prelucrării metalelor, în special a fierului, meşteşug în care celţii excelau. Tot de la ei au putut prelua dacii o tehnologie superioară a lucrării vaselor de lut. Concretizarea acestor preluări se referă la diverse categorii de obiecte. În domeniul armelor de luptă se pare că daco-geţii au împrumutat de la celţi scutul oval cu care îi vedem înarmaţi pe reliefurile Columnei lui Traian, apoi spada lungă, cămaşa de zale şi unele trompete speciale în formă de cap de animal cu gura deschisă (carnyx) [135]. Anumite tipuri de podoabe au fost şi ele preluate, unele modificate şi transformate apoi în bunuri proprii : ne gîndim de ex. la fibulele cu nodozităţi. Celţii au preluat, la rîndul lor, de la daci unele podoabe cum sînt fibulele tracice. O asemenea fibulă a făcut parte din inventarul unui mormînt de la Fîntînele. Existenţa unor particularităţi ale artei celtice din Transilvania ar putea să se datoreze şi ele influenţelor dacice.

Numeroase au fost mai ales uneltele pentru prelucrarea metalelor pe care daco-geţii le-au preluat de la celţi asupra cărora vom stărui într-un alt capitol.

V. Pârvan era de părere că „...geţii au învăţat de la celţi arta de a bate monedă proprie" şi că monetăria geto-dacică se „dezvoltă mai mult sub înrîurirea celţilor decît a grecilor, totuşi însă în forme proprii Daciei" [136]. Cercetările ulterioare au arătat însă că nu se poate vorbi de o influenţă exclusiv celtică, valabilă pentru întreg teritoriul Daciei; dar ideea de bază rămîne valabilă [137].

Preluările nu se limitează doar la domeniul culturii materiale, mai uşor de sesizat pentru noi. Ele se referă şi la spiritualitate, după cum pare să ne-o dovedească organizarea preoţimii daco-getice care o aminteşte îndeaproape pe cea a druizilor celţi [138].

Celţii au preluat şi ei elemente de civilizaţie daco-getică care însă, din păcate, sînt foarte greu de identificat. Se admite, în general, că trecerea la ritul incineraţiei în groapă, în aria carpato-dunăreană a celţilor are loc în urma contactului cu populaţiile autohtone [139]. Or, autohtonii celei mai mari părţi din zona estică de expansiune a celţilor [140] erau dacii, care foloseau ritul incineraţiei încă de multă vreme. Ei au putut fi aceia sub a căror înrîurire celţii au trecut la incineraţie, împrumutînd chiar şi ritualul de a aşeza cele adunate de la rug într-o urnă funerară [141]. Se pare însă că la rîndul lor şi dacii au fost influenţaţi de celţi în anumite practici ale ritului funerar.

Despre împrumuturile reciproce stau mărturie numeroasele vase specific dacice găsite în necropolele celtice. O mare cantitate de ceramică autohtonă s-a găsit în cadrul necropolei de la Fîntînele, printre care figurează şi prototipul imediat premergător ceştii dacice [142]. Ceştile din cimitirul de la Fîntînele se datează de la sfîrşitul sec. al IV-lea î.e.n. şi nu sînt încă pe deplin constituite. Cristalizarea definitivă a acestei forme ceramice specifice nu va avea loc în faza a II-a din evoluţia ceramicii dacogetice cum credem, ci, mai curînd, chiar în prima jumătate a sec. al II-lea î.e.n. după cum o dovedesc descoperirile relativ recente [142]. Preluarea de către celţi a cănilor cu o toartă pe care le transpun la roată nu s-a putut face decît sub influenţa autohtonilor. În teritoriile lor de baştină lipsesc asemenea forme.

Coexistenţa paşnică a celor două elemente etnice: celţi şi daci, se evidenţiază pregnant în cadrul aşezărilor unde întîlnim asociate în cadrul aceleiaşi locuinţe atît produse celtice cît şi autohtone. Printre acestea din urmă un loc important îl ocupă încă ceramica de factură hallstattiană. Pe baza tipului de lo-

cuință și a cantității mari de ceramică de factură locală, așezările au fost atribuite autohtonilor daci care au împrumutat de la celți nenumărate produse de metal ori ceramică, evident superioară, lucrată la roată [143].

Simbioza daco-celtică pare a se fi concretizat și în limba strămoșilor noștri [144]. Cel mai mare erudit român din secolul trecut, B. P. Hașdeu diferenția în cadrul limbii tracice două ramuri principale una de nord, pe care a numit-o dialectul traco-dacic și una sudică, traco-epirota din care a luat naștere limba albaneză [145]. În diferențierea făcută între traca propriu-zisă și limba dacică Hașdeu a avut în vedere, mai cu seamă, elementele celtice, vorbind chiar de faptul că dacii ar fi fost un amestec traco-celtic. Indicațiile lui Hașdeu n-au fost fructificate de cercetările ulterioare.

„Fără a putea vorbi de o limbă amestecată traco-celtică — spune C. Poghirc — trebuie arătat că există numeroase și importante concordanțe lexicale, și uneori și fonetice între tracă (în primul rînd dacă) și limbile celtice și chiar între fenomene fonetice românești atribuite substratului și fapte similare din limbile celtice moderne“ [146]. Toponime celtice s-au păstrat, în spațiul daco-getic de-a lungul întregii antichități. După părerea lui C. Poghirc, acestea există și în spațiul intracarpatic, ca de ex. Potaissa (Turda de azi) cu corespondentul Patavium în Gallia Cisalpină [147].

După cît se pare, conviețuirea atît de rodnică și eficientă pentru autohtoni cu celții, vehiculatorii unei civilizații superioare formată sub impulsuri mediteranene greco-etrusce, s-a manifestat încă din primele momente ale instalării celților în Transilvania, aproximativ sec. al IV-lea î.e.n. De la această dată avem documentată cu certitudine o cultură Latène evident superioară față de cultura tradițională, locală, de aspect hallstattian.

4
DE CÎND SE POATE VORBI DE UN LATÈNE LA NOI ?

Trecerea daco-geților de la perioada hallstattiană la civilizația de tip Latène, evident superioară, constituie una dintre problemele cele mai importante ale istoriei noastre vechi. Importanța rezidă în implicațiile majore cu consecințe ce vizează atît dezvoltarea culturii materiale și spirituale cît și dezvoltarea social-

politică a strămoșilor noștri. Era deci firesc ca acestei probleme să i se fi acordat o deosebită importanță în literatura de specialitate, fără să se fi ajuns însă la rezultate pe deplin mulțumitoare sau la elucidarea numeroaselor aspecte pe care le implică. Printre acestea, la loc de frunte se situează cea a fixării în timp a momentului, a spațiului pe care s-a produs și a influențelor sub care a avut loc.

Cu privire la subiectul nostru s-a emis părerea că trecerea la civilizația de tip Latène s-a făcut diferențiat, atît ca timp cît și ca intensitate și că ar fi existat o așa-numită zonă istro-pontică care ar fi cunoscut un decalaj serios, trecînd cu mult mai devreme la o civilizație superioară, datorită influențelor exercitate de cultura sud-tracică, în contrast cu spațiul intracarpatic care ar fi rămas în urmă și care și-ar fi dezvoltat firesc cultura tradițională de tip hallstattian. Trecerea la epoca Latène în zona istro-pontică ar fi fost pregătită încă din sec. al VI-lea î.e.n., iar odată cu secolul următor ne-am aflat chiar în plin Latène [148]. Am avea în acest fel un Latène corespunzător Latène-ului vechi vest și central european (Latène A și B în cronologia lui Paul Reinecke) care a luat naștere numai pe o anumită zonă a ariei de răspîndire a daco-geților fără să se fi difuzat nici măcar pe întreg teritoriul țării noastre. D. Berciu, autorul teoriei amintite, vorbește în ultima vreme despre o unitate a lumii daco-getice, în diversitate. „Este normal ca pe alocuri — spune profesorul bucureștean — exact ca în Gallia de dinaintea cuceririi romane, să fi existat și la geto-daci sectoare sau zone în care să se întîlnească o dezvoltare diferențiată, cu un ritm mai viu sau mai încetinit și descoperirile arheologice documentează un asemenea proces“ [149]. Realitatea este că în stadiul actual al cercetărilor descoperirile arheologice, pentru întreaga lume daco-getică din zona carpato-dunăreană sînt departe de a fi îndestulătoare și convingătoare pentru a putea rezolva o problemă atît de importantă [150]. Unul dintre argumentele fundamentale în favoarea trecerii geților dunăreni, încă de la mijlocul sec. al V-lea, la civilizația Latène îl constituie ceramica lucrată cu roata de așa-numit tip „Alexandria“ care ar fi apărut sub influnțe sud-tracice încă de la mijlocul sec. al V-lea sau chiar numai de la începutul veacului următor cum se susține în ultima vreme. Ceramica lucrată cu roata descoperită în așezarea de la Alexandria ori în cea de la Bălănești (jud. Olt) [151] nu pare a reprezenta un produs getic. La roată sînt transpuse numai forme străine sau unele foarte simple a căror atribuire etnică este foarte greu de stabilit. Ceramica portocalie căreia C. Preda [152] îi atribuie un caracter „strict autohton“ nu va intra nici mai tîrziu în com-

ponența ceramicii daco-getice din faza ei de apogeu; ceea ce slăbește, dacă nu respinge, un atare argument.

Ipoteza după care ceramica de tip Alexandria nu reprezintă un produs autohton mai ales datorită marii ei cantități ridică problema apariției și a semnificației ei istorice. Cu privire la acest subiect au fost formulate pînă acum două ipoteze. Prima dintre acestea vede în ceramica lucrată cu roata o marfă de import fără să se poată preciza atelierele în care ea a fost lucrată [153]. Ar fi posibil ca ea să fi fost produsă în centre grecești sau, mai curînd, în ateliere tracice din sudul Balcanilor. În general se admite că în Tracia ceramica cenușie lucrată cu roata se cunoaște încă din a doua jumătate a sec. al VI-lea î.e.n. În secolul următor în regiunile meridionale se observă o mare varietate de forme care au la bază vasele grecești: amfore, cratere, căni cu o toartă, străchini [154]. Faptul că ceramica sud-tracică reproduce forme grecești pe care le întîlnim și în cazul de la Alexandria face plauzibilă o legătură directă între acestea.

Avînd la bază același criteriu, adică identitatea dintre ceramica cenușie lucrată cu roata de la Alexandria și Zimnicea, la care se adaugă mormintele princiare cum sînt cele de la Agighiol și Peretu s-a presupus existența unei enclave sud-tracice [155].

Deci, fie că e vorba de importuri, fie că este o enclavă străină, cum înclinăm și noi să credem, manifestările culturale de tip Latène de la Dunăre nu singularizează acest spațiu și nu-l rupe din unitatea sa firească pentru că în același timp, ba chiar mai devreme, așa cum vom arăta în continuare, ceramica cenușie lucrată cu roata se întîlnește și în spațiul intracarpatic, chiar în nord-vestul țării noastre. Apariția ceramicii lucrată cu roata este fără îndoială un indiciu cu privire la Latène, adăugînd însă că elementul esențial și determinant îl constituie generalizarea metalurgiei fierului care va aduce după sine transformări esențiale pe toate coordonatele. Ceramica singură nu poate face dovada trecerii la o cultură superioară.

Nu vom intra acum în analiza detaliată a argumentelor pe care le invocă cei care susțin o dezvoltare diferențiată în cadrul lumii daco-getice, analiză pe care am făcut-o la timpul său, cu care ocazie am arătat că societatea daco-getică de pe tot spațiul ei de răspîndire, carpato-dunărean, s-a dezvoltat unitar fără să existe zone avansate ori rămase în urmă [156]. Va trebui totuși să insistăm puțin asupra unei probleme și anume cea a așa-numitei arte traco-getice care ar intra în conținutul noii culturi de tip Latène, înscriindu-se în ideea unei dezvoltări diferențiate și susținînd-o.

Teza cu privire la existența unei arte proprii geților manifestată în metal prețios, în special argint, aparține tot prof. D. Berciu și a fost exprimată în mai multe lucrări [157]. O analiză atentă însă a tezaurelor ori a pieselor singuratice de metal prețios luate în discuție arată că nu poate fi vorba în sec. VI—V î.e.n. de o artă proprie geților care i-ar singulariza față de cei din interiorul arcului carpatic [158].

O analiză stilistică pertinentă și competentă, bazată pe multiple analogii, dovedește că nu există un stil autonom getic care să fie diferit de cel al sciților ori al grecilor, așa cum a dovedit-o P. Alexandrescu [159]. Cercetătorul amintit este de părere că au putut exista ateliere locale în regiunea cuprinsă între Balcani și Moldova care să fi lucrat pe seama principilor locali, fără să fie însă vorba despre o artă nouă și cu atît mai puțin una proprie geților, chiar dacă există anumite particularități.

Iată deci că nu poate fi vorba despre o artă getică a prelucrării metalului prețios care să dovedească o însușire timpurie a Latène-ului de către geții dunăreni, în sec. al IV-lea î.e.n.

Pentru a putea formula un răspuns la întrebarea pe care ne-am pus-o va trebui să analizăm pe scurt situația din spațiul daco-getic intracarpatic, din punct de vedere arheologic, în sec. VI—V î.e.n. pentru ca pe baza ei să facem comparații cu celelalte zone ale lumii daco-getice, inclusiv cu cea istro-pontică.

Este bine cunoscut faptul că într-o zonă a Transilvaniei avînd ca ax central valea Mureșului a existat o enclavă scitică, venită aici din spațiul nord-pontic, încă la începutul sec. al VI-lea î.e.n. Ea se caracterizează în primul rînd prin ritul înhumației la care se adaugă amănunte de ritual funerar și mai cu seamă inventare, în compunerea cărora intră arme și podoabe specific scitice [160]. Pe de altă parte există necropole de incinerație care pot fi atribuite autohtonilor traci. Ritul incinerației în diferitele sale aspecte : depunerea resturilor adunate de la locul cremațiunii într-o groapă simplă ori într-un vas de lut, cu sau fără tumuli se întîlnește pe o vastă arie geografică la sud ori la nord de Dunăre. Vom aminti aici complexul Bîrsești-Ferigele, grupul așa-zis scitic din Podolia, grupa Kuštanovice din Ucraina carpatică, grupa Chotin din sudul Slovaciei sau grupul Szentes-Vekerzug din Cîmpia Tisei. Mai trebuie adăugat și faptul că incinerația nu este proprie doar tracilor în această vreme și vom aminti aici pe iliri și pe celți.

În cadrul mormintelor scitice au fost descoperite arme de fier dovedind difuzarea largă a acestei metalurgii fără să fie însă vorba de o generalizare a acesteia și, deci, de o trecere la Latène. Ne gîndim la perioada de sfîrșit a Hallstattului cunos-

cut sub numele de Hallstatt D ce se datează în linii mari între 600 şi 400 î.e.n. Al. Vulpe, pe baza analizei detaliate a complexului Bîrseşti-Ferigele cu comparaţii largi şi multiple din zonele mai mult sau mai puţin îndepărtate propune o subîmpărţire a Hallstatt-ului final în : Hallstatt D_1, D_2 şi D_3 [161].

În ultima vreme, în spaţiul de nord-vest al Transilvaniei I. Németi a dezvelit la Sanislău o necropolă cu 62 morminte hallstattiene tîrzii dintre care 59 sînt de incineraţie şi două, probabil, au fost de înhumaţie, care se datează toate în sec. al V-lea î.e.n. [162]. Dată fiind lipsa totală a inventarelor specifice pentru sciţi şi mai cu seamă a armelor, de pe o parte, iar pe de altă parte pe baza ritului funerar, necropola de la Sanislău-Nisipărie a fost atribuită autohtonilor traci [163]. Ea îşi găseşte analogii apropiate în grupul de necropole cunoscute sub numele de Szentes-Vekerzug [164].

O necropolă de acelaşi fel s-a descoperit la Curtuiuşeni pe „Dealul Cărămidăriei" din care s-a putut recupera inventarul a trei morminte, fără ca ea să fi fost cercetată pe calea săpăturilor sistematice [165]. Cele două necropole transilvănene amintite vin să se adauge mormintelor de incineraţie descoperite izolat sau necropolelor din aceeaşi perioadă cunoscute mai demult în Transilvania [166].

În necropola de la Sanislău-Nisipărie s-a descoperit o mare cantitate de ceramică lucrată cu roata, de culoare cenuşiu-deschisă ori de culoare brună. Ea nu este suficientă însă pentru a putea vorbi de trecere la epoca Latène pentru că lipseşte criteriul esenţial al acesteia : generalizarea armelor şi uneltelor de fier. În necropola de la Sanislău piesele de fier sînt foarte puţine. Dacă ar fi să acceptăm doar simplul criteriu al ceramicii lucrate cu roata ar trebui să presupunem că Latène-ul datează cel puţin în zona de nord-vest a Transilvaniei încă de la începutul sec. al V-lea î.e.n.

Ceramica lucrată cu roata, de culoare cenuşie sau brună, în grupul Szentes-Vekerzug, din a cărei arie nord-estică de răspîndire face parte şi necropola de la Sanislău-Nisipărie se cunoaşte încă din sec. al VI-lea î.e.n. ceea ce ar implica să începem epoca Latène încă din această perioadă, fără să mai vorbim că şi în cadrul grupei scitice transilvănene s-au descoperit cîteva vase lucrate cu roata pe care le-am considerat importuri.

Cadrul de faţă nu ne permite să intrăm în amănunte cu privire la părerile ce s-au exprimat în legătură cu însuşirea de către locuitorii spaţiilor amintite a tehnicii de lucrare a ceramicii cu roata. M. Párducz vede originea ceramicii lucrate cu roata din Cîmpia Tisei în ceramica grecească din coloniile pon-

tice, mai ales în regiunea Olbiei. De la greci tehnica de a lucra ceramica cu roata este preluată, după opinia aceluiași cercetător, de către sciți care o difuzează pe spațiul despre care discutăm [167].

Tot în orașele-colonii grecești socotește că își are originea și ceramica lucrată cu roata din Cîmpia Tisei și din teritoriul Slovaciei cercetătorul M. Dušek, numai că el atribuie răspîndirea acesteia pînă aici pe seama tracilor de sud [168].

Trecînd peste discuțiile cu privire la originea și a modalității de pătrundere a ceramicii lucrate cu roata în spațiile din vestul țării noastre pentru noi, în contextul de față, este de reținut că originile unei asemenea categorii de ceramică trebuie căutate în lumea grecească sau, eventual, sud-tracică [169]. Așadar ceramica cenușie lucrată cu roata redînd, în general, forme grecești sau, uneori, autohtone este prezentă în sec. al V-lea î.e.n. atît în așa-numita zonă istro-pontică cît și în interiorul arcului carpatic, chiar în nord-vestul Transilvaniei. Cantitatea mare a acestei categorii de ceramică dovedește că ea s-a confecționat pe loc și că nu poate fi vorba de importuri. Este greu de precizat etnicul acelora care în sec. al V-lea î.e.n. au confecționat ceramică la roată, atît în interiorul cît și în afara arcului carpatic al țării noastre. Fapt este că nu poate fi vorba de o generalizare a uneltelor de fier și a celorlalte caracteristici definitorii ale civilizației Latène. Va trebui să așteptăm venirea celților în Transilvania pentru a putea fi vorba aici, de începutul epocii Latène. Acum se poate susține cu certitudine o largă răspîndire a metalurgiei fierului dovedită de aproape fiecare mormînt descoperit.

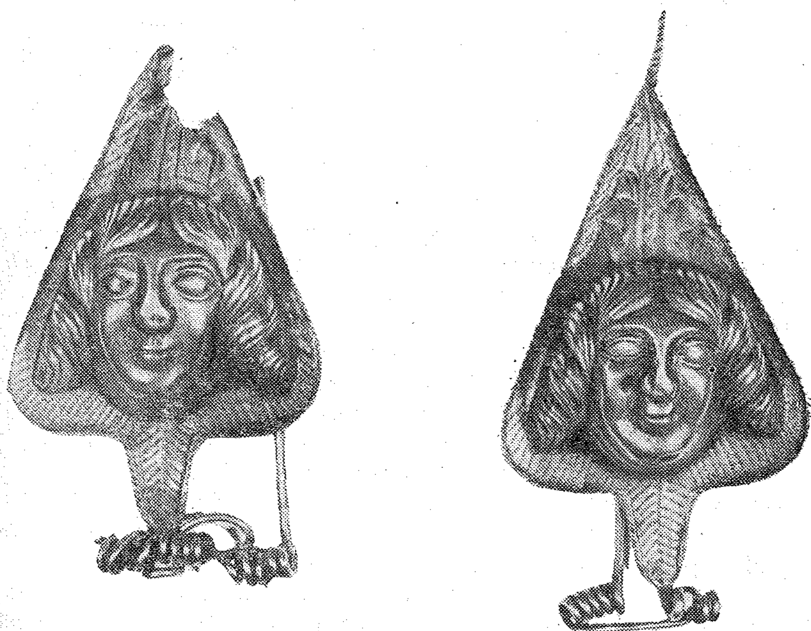
Din cele arătate pînă acum socotim că se desprind limpede cîteva concluzii cu privire la problema începutului Latène-ului pe teritoriul țării noastre. Prima dintre acestea, care se impune este că societatea daco-getică de pe întreaga ei arie de răspîndire carpato-dunăreană s-a dezvoltat unitar, fără să existe decalaje ori zone, mai mult ori mai puțin extinse, unde procesul de trecere la civilizația de tip Latène să se fi întîmplat mai devreme în contrast cu altele unde el a fost întîrziat.

O altă concluzie și ea deosebit de importantă se referă la distincția pe care trebuie s-o facem cu privire la etnicul celor care dezvoltă sau mai exact spus aduc cu ei o cultură de tip Latène. Ne referim aici la celți și la tracii de sud.

Este știut faptul că civilizația celtică încă din sec. al V-lea î.e.n. poseda caracteristicile esențiale cerute unei culturi de tip Latène, în accepțiunea noțiunii pe care am discutat-o deja. Această civilizație a luat naștere pe un fond hallstattian local sub puternice influențe mediteranene greco-etrusce.

5. Falere de argint aurit descoperite la București-Herăstrău

6. Fibule de argint găsite la Coada Malului (jud. Prahova)

Tracii meridionali au dezvoltat și ei, cam din aceeași vreme, o civilizație de tip Latène sub influența și sub impulsul direct al grecilor statorniciți pe meleagurile lor.

Prezența celor două etnice ori a puternicelor influențe exercitate de acestea și ne gîndim în primul rînd la tracii de sud

nu implică și trecerea imediată a autohtonilor daco-geți la o civilizație superioară de tip Latène. Merită însă subliniat că pe teritoriul țării noastre Latène-ul este prezent cu certitudine încă din prima jumătate a sec. al IV-lea î.e.n. fie prin celți, în interiorul arcului carpatic, fie prin tracii de sud în zona dunăreană.

Astfel în Transilvania se poate vorbi despre o civilizație de tip Latène din prima jumătate a sec. al IV-lea î.e.n., cînd își fac apariția primii celți. Aceștia, așezați pe pămîntul Daciei, s-au amestecat cu autohtoni daco-geți fără ca să înțelegem și trecerea în mod automat a acelora la o cultură de tip Latène. Încă multă vreme dacii își vor lucra vasele în manieră hallstattiană tradițională iar uneltele de fier vor fi rare.

Același lucru se poate spune și pentru zona dunăreană unde civilizația de tip Latène este datorată tracilor meridionali. Nici aici Latène-ul nu este însușit și generalizat la populația getică încă din sec. al V-lea î.e.n. Influențele grecești s-au manifestat în apropierea litoralului Mării Negre și în zona dunăreană încă de la așezarea aici a coloniștilor greci (sec. VII—VI î.e.n.) ca urmare a schimburilor comerciale. Însă, așa cum spunea R. Vulpe de o asimilare locală a formelor și a tehnicii grecești n-a putut fi vorba decît mai tîrziu prin intermediul tracilor de sud. Tracia a fost influențată mai demult și mai intens de civilizația grecească și își formase o civilizație proprie de tip Latène. Același autor arată că din punct de vedere arheologic în zona extracarpatică începînd cu sec. al III-lea î.e.n. se constată un avînt al culturii getice [170].

Procesul de latenizare a culturii daco-getice, început cîndva în prima jumătate a sec. al IV-lea î.e.n. nu se va încheia decît în sec. al II-lea î.e.n. cînd întreaga civilizație daco-getică în dualitatea aspectelor culturii sale materiale și spirituale va păși în faza sa de deplină maturitate. Acum se poate vorbi de o generalizare a uneltelor de fier și de prezența tuturor acelor elemente definitorii și obligatorii pentru o civilizație de tip Latène. Răstimpul cuprins între a doua jumătate a sec. al IV-lea și sec. al III-lea î.e.n. poate fi considerat ca perioadă de formare a culturii Latène daco-getică. Începutul acesteia nu poate fi mai vechi decît aproximativ anul 350 î.e.n. sau chiar 300 î.e.n. deși înainte de această dată, evident convențională, existau deja numeroase influențe exercitate direct și presant de către greci, tracii de sud ori celți [171].

Începutul Latène-ului daco-getic poate fi paralelizat din punct de vedere cronologic cu faza veche a Latène-ului central și vest european și anume cu Latène B din cronologia lui Reinecke iar

faza de deplină maturizare a civilizației daco-getice corespunde Latène-ului D din cronologia aceluiaş învăţat german[172].

În încheiere, va trebui să spunem că civilizaţia daco-getică de tip Latène s-a format pe un viguros trunchi autohton hallstattian cu rădăcini cu mult mai vechi în timp, la care s-au adăugat influenţe exterioare venite din diverse direcţii. Dar toate acestea, fie ele celtice, sud tracice ori greceşti, n-au putut determina transformarea culturii daco-getice într-una de tip Latène. Influenţele străine manifestate pe diverse coordonate au contribuit la dezvoltarea culturii daco-getice. Determinantă rămîne doar dezvoltarea forţelor de producţie interne.

Cultura daco-getică de tip Latène cu toate influenţele pe care le-a suferit, reprezintă un produs propriu şi specific. Ea a fost creată şi s-a manifestat pe o vastă zonă a ariei carpato-dunărene, fiind una dintre cele mai remarcabile culturi de la periferia lumii romane. În ce priveşte comparaţia între cultura daco-getică şi cea celtică trebuie spus, şi poate subliniat că, dacă în sec. al IV-lea î.e.n. daco-geţii erau pe o treaptă inferioară de dezvoltare, nivelul lor poate fi egalat, după ce Latène-ul este însuşit şi generalizat în decursul sec. al III-lea şi al II-lea, cu cel al celţilor, nu puţine fiind domeniile în care acesta din urmă este depăşit. Cele spuse au o deosebită importanţă pentru că vom face mereu referiri la lumea celtică pe care Caesar ne-o descrie destul de amănunţit. Comparaţiile au menirea de a ne uşura înţelegerea realităţilor de pe vremea lui Burebista. Caesar şi-a consemnat în scris războiul purtat cu celţii şi tot ce a constatat cu acea ocazie, la fel cum a făcut-o mai tîrziu, foarte probabil luîndu-l ca model, împăratul Traian, cel care i-a supus pe daci. Din păcate, scrierile acestuia n-au ajuns pînă la noi. Neavînd nici măcar textul celor care l-au însoţit pe împărat în războaiele de cucerire a Daciei, va trebui să ne rezumăm la puţinele texte care ne-au parvenit şi, mai cu seamă, la izvoarele arheologice.

5
DACO-GEŢII LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL II-LEA Î.E.N.

Nenumăratele descoperiri din spaţiul intra- sau extracarpatic ne dovedesc că, începînd din sec. al II-lea î.e.n. şi îndeosebi din a doua jumătate a lui, fierul a devenit un mijloc de producţie comun fiind folosit din abundenţă[173]. Cuptoare pentru reduce-

rea minereului datînd dintr-o perioadă ceva mai timpurie (sec. IV—III î.e.n.) au existat în Oltenia fiind documentate la Cireşu (jud. Mehedinţi)[174]. Numărul acestora s-a înmulţit considerabil în sec. al II-lea în Muntenia, de ex., pe raza capitalei, la Bragadiru[175] şi mai ales în Transilvania, bogată în minereu de fier. Astfel de cuptoare s-au descoperit la Bezid (jud. Mureş)[176], la Doboşeni[177] şi Caşinul Nou[178] (jud. Harghita) ori la Moacşa (jud. Covasna)[179].

Dovezi despre reducerea şi prelucrarea fierului începînd cu sec. al II-lea se cunosc din mai multe localităţi situate în interiorul sau din afara arcului carpatic cum sînt cele de la Teiu şi Cetăţeni (jud. Argeş), Căţelu Nou (municipiul Bucureşti) sau Botoşani[180]. Asemenea urme sînt frecvente mai ales, în bazinul Ciucului, bogat în minereu de fier. În această regiune descoperiri s-au făcut la Cozmeni, Mădăraş, Păuleni-Ciuc, Tomeşti (toate în jud. Harghita)[181].

După cît se pare, minele de fier de la Teliuc şi Ghelar (jud. Hunedoara) erau exploatate încă din această perioadă[182]. Despre stadiul avansat la care ajunseseră meşterii fierari daco-geţi ne stau mărturie nenumăratele unelte răspîndite din abundenţă în toate aşezările din sec. al II-lea î.e.n.

În bogata şezare de la Poiana (jud. Galaţi), una dintre staţiunile daco-getice cele mai bine cercetate, R. Vulpe a putut observa în straturile superioare înmulţirea uneltelor de fier, începînd cu sec. al II-lea î.e.n.[183]. Am putea înşira acum toate staţiunile daco-getice din Transilvania, ori din afara arcului carpatic locuite în acest timp, pentru că în fiecare dintre ele s-au descoperit numeroase unelte de fier reprezentînd o gamă variată de forme, cu întrebuinţări în diverse domenii de activitate : agricultură, meşteşuguri, la care se adaugă arme şi altele.

Este mai presus de orice îndoială că randamentul în agricultură (una dintre ocupaţiile de căpetenie ale daco-geţilor) a sporit considerabil odată cu introducerea uneltelor de fier. Plugul prevăzut cu brăzdar şi cu cuţit de fier este atestat la daco-geţi începînd tot cu sec. al II-lea î.e.n. Atunci cînd ne-am ocupat[184] de problema plugului am arătat că fierul de plug dacic se deosebeşte substanţial de tipul celtic sau roman şi înclinam spre ipoteza după care el a putut apărea la noi sub influenţă grecească. Cercetările ulterioare ale Mariei Čičikova[185] au arătat că fierul de plug pe care l-am numit dacic există şi în zona tracilor meridionali încă din prima jumătate a sec. al IV-lea î.e.n. De la tracii de sud fierul de plug, în formă de lingură, a putut fi preluat de daco-geţi.

Iată deci că fierul de plug n-a fost preluat de la celţi, buni agricultori, ci de la tracii sud-dunăreni de la care vor împru-

muta și alte elemente de cultură. Acesta constituie un important element distinctiv față de cultura celtică.

Uneltele de fier folosite în agricultură nu se reduc însă la cele atașate plugului. Au fost descoperite seceri, coase, sape și săpăligi lucrate și ele din fier, dovedind că în domeniul uneltelor agricole se făcuse un salt deosebit de însemnat, ceea ce a avut drept consecință creșterea producției agricole.

Dar, unelte de fier nu se foloseau numai în agricultură. Numeroasele securi, barde, dălți lucrate din același metal ne fac dovada sporirii și perfecționării meșteșugurilor, ce tind spre un nivel superior.

Tot în sec. al II-lea î.e.n. lucrarea ceramicii la roată se generalizează, iar meșteșugul olăritului va lua o deosebită dezvoltare. Nu este cazul să intrăm aici în detalii, nici să procedăm la o argumentare detaliată bazată pe o analiză minuțioasă a tuturor formelor ceramice de pe întreaga arie de locuire carpato-balcano-dunăreană a daco-geților. Vom rezuma doar, foarte pe scurt, concluziile mai importante [186].

Apariția ceramicii lucrate la roată nu se leagă nemijlocit nici de așezarea în spațiul daco-getic a grecilor, nici a tracilor meridionali și nici a celților, fără să negăm prin aceasta influențele pe care le-au exercitat toți aceștia asupra dezvoltării olăritului la daco-geți. Ceramica lucrată în noua tehnică apare încă pe parcursul sec. al III-lea î.e.n. și se va generaliza în sec. al II-lea î.e.n., fără ca aceasta să însemne dispariția totală a ceramicii făcută cu mîna. În așezarea de la Poiana s-a putut surprinde clar, stratigrafic, că tehnica superioară a fost adoptată de olarii băștinași în sec. al II-lea î.e.n., admițîndu-se ipotetic că ea ar fi putut apărea cu totul sporadic și în secolul anterior [187]. Noul procedeu a putut fi preluat de la greci, tracii de sud ori celți, în funcție de zonele geografice în care au trăit daco-geții și la care ne referim. Cert rămîne un fapt deosebit de important și anume că, odată cu introducerea roții olarului nu s-au abandonat vechile forme, formele proprii tradiționale, ci acestea au fost transpuse în noua tehnică, dovadă cît se poate de elocventă a originalității culturii Latène daco-getice. Împrumuturile în domeniul ceramicii se referă, în cea mai mare parte a lor, doar la procedee tehnice (de ex. ornamente lustruite însușite din lumea celtică ori pictura geometrică din cea elenistică). Ceramica lucrată la roată se deosebește substanțial de ceramica altor neamuri și ne gîndim aici, în special, la cea celtică.

Rămîne doar să dăm o explicație pentru apariția așa de tîrzie a ceramicii lucrată la roată, știut fiind faptul că în toată vasta lor zonă de locuire, daco-geții au cunoscut și folosit cu

secole chiar mai înainte ceramica de acest fel produsă de greci, tracii meridionali ori celți. Răspunsul trebuie căutat în nivelul de dezvoltare al forțelor de producție interne. Pînă cînd dezvoltarea forțelor de producție daco-getice n-a cunoscut un ritm accelerat, *cantitatea ceramicii făcută la roată, de origine străină*, era suficientă. Nu se simțea nevoia intensificării producției de ceramică, intensificare ce se putea obține doar prin adoptarea noului procedeu tehnic. Atunci cînd această nevoie s-a simțit, noua tehnică a fost însușită și la scurt timp confecționarea ceramicii la roată s-a generalizat în așa fel încît la sfîrșitul sec. al II-lea î.e.n. devenise un bun de uz comun.

Am insistat mai mult asupra ceramicii lucrate cu roata, dovadă indirectă a dezvoltării forțelor de producție și element care marchează în mod incontestabil trecerea la civilizația de tip Latène.

Vestigiile scoase la lumină (mai cu seamă în ultimele două decenii) din toate regiunile locuite de daco-geți ne dovedesc cu prisosință că la sfîrșitul sec. al II-lea î.e.n. cultura daco-getică era pe deplin formată și că ea întrunea toate caracteristicile unei culturi de tip Latène. Dovezile cu privire la unitatea culturii daco-getice din sec. al II-lea î.e.n., care spre sfîrșitul secolului ajunsese la maturitatea formelor sale caracteristice, sînt așa de elocvente încît cercetătorii o recunosc în unanimitate.

Dezvoltarea rapidă a forțelor de producție va aduce cu sine o sporire considerabilă a populației, fapt ce se evidențiază în mod deosebit din studiul comparativ al hărților de răspîndire a localităților cu descoperiri de ceramică daco-getică eșalonată pe diferite etape [188]. În Transilvania, numărul localităților pe teritoriul cărora s-a descoperit ceramică databilă în preajma apariției lui Burebista corespunde aproape celor actuale, fără să ne gîndim însă, firește, la același număr de populație. Fenomenul de care vorbeam este propriu întregii zone de locuire daco-getice din aria carpato-dunăreană.

În afară de creșterea numerică a așezărilor în răstimpul sec. al II-lea î.e.n. se înregistrează o înmulțire considerabilă a acelor aglomerări omenești pe care dacii le numesc în limba lor *dava* și despre care va fi vorba într-un viitor capitol. Acum își încep existența unele dintre cele mai importante așezări daco-getice extracarpatice cum sînt de ex. cele de la Popești [189] și Cetățeni (jud. Argeș) [190] sau Piatra Neamț (Bîtca Doamnei) [191].

Dintre stațiunile transilvănene mai importante ale căror începuturi pot fi datate acum vom aminti, deocamdată, doar pe cele de la Sighișoara [192], Pecica [193] sau Piatra Craivii [194] adăugînd că pentru fiecare regiune în parte exemplele s-ar putea înmulți.

N-am amintit nici așezările fortificate grupate într-o zonă restrînsă din Munții Orăștiei. Despre toate acestea va fi vorba mai tîrziu.

Aproape toate așezările menționate sînt fortificate (în mare parte natural) și aglomerate pe un spațiu restrîns, încadrîndu-se în ceea ce se numește obișnuit așezare de tip *oppidan*. Ele sînt, fără îndoială, centre economice în primul rînd, apoi militare, politice și religioase ale unor triburi sau uniuni de triburi, constituind începuturi de orașe, a căror funcționalitate reală o îndeplineau [195]. Dovada în acest sens o constituie și faptul că autorii greci care se referă în scrierile lor la teritoriile noastre traduc cuvîntul *dava* cu *polis*, termen folosit pentru aglomerările urbane din lumea mediteraneană. Fortificarea naturală, în cazul unora dintre așezări, era completată cu valuri, șanțuri, palisade și uneori, cu ziduri.

S-a încercat și identificarea multora dintre așezările amintite cu toponime antice care s-au păstrat. Astfel, la Popești se presupune a fi fost Argedava [196]. Așezarea de la Pecica (jud. Arad) am identificat-o cu Ziridava [197]. Despre așezarea de la Piatra Craivii (jud. Alba) s-a presupus că ar fi vechiul Apoulon [198] sau, mai recent, Ranisstorum [199]. În toate cazurile, identificările sînt de natură ipotetică și nu vor putea fi sigure decît atunci cînd numele lor va fi probat de un document scris.

O altă caracteristică definitorie a Latène-ului o constituie înmulțirea importurilor și intensificarea legăturilor comerciale. Pentru sec. al II-lea î.e.n. se constată pretutindeni o înmulțire cantitativă și calitativă a importurilor venite din lumea elenistică, romană sau celtică [200]. Unele dintre mărfurile importate au putut să fie imitate, produse de către daco-geți ceea ce constituie o dovadă elocventă a nevoii pe care o avea societatea daco-getică de asemenea produse. Ne gîndim la imitarea unor vase fine cu motive în relief, cunoscute sub numele de boluri deliene sau megariene, în ale căror repertorii ornamentale sînt introduse motive proprii. Un centru important unde se produceau asemenea imitații răspîndite în toată lumea daco-getică [201] a fost așezarea de la Popești [202]. Imitațiile după bolurile megariene sau deliene lipsesc însă din cultura celtică. Acest fapt constituie o altă trăsătură distinctivă între cele două culturi.

Dovada indubitabilă a intensificării legăturilor comerciale, a producției de mărfuri ne este oferită de circulația monetară. Dezvoltarea forțelor de producție va aduce după sine sporirea surplusului de produse care vor fi destinate „pieții“ atît interne cît și externe.

După cum se știe, înmulțirea și permanentizarea schimburilor dintre triburile daco-getice și apoi dintre acestea și lumea greco-macedoneană a dus la necesitatea emiterii de către daco-geți a unei monede proprii, după ce la început fuseseră folosite monedele macedonene emise de Filip II și Alexandru. Tot aceleași monede vor constitui modelul pe care îl vor imita daco-geții [203]. În special începînd cu a doua jumătate a sec. al II-lea î.e.n. și în primele decenii ale sec. I î.e.n. se constată o intensificare deosebită a circulației monetare, atît în ce privește moneda proprie cît și cea străină. Monedele emise în provincia romană Macedonia Prima, în insula Thasos sau în orașele Dyrrhachium și Apollonia sînt deosebit de numeroase, indicînd orientarea schimbului efectuat de daci, mai cu seamă a acelora din Transilvania [204]. Ar mai fi de adăugat că zona unde se cunosc cele mai multe monede dacice sînt cantitativ cît și ca număr de tipuri, la care se adaugă un fapt deosebit de semnificativ și anume existența unei continuități de emitere monetară neîntreruptă de la început și pînă în sec. I î.e.n. este cea din sud-vestul țării noastre. Or, tocmai în această zonă lipsesc descoperirile celtice, ceea ce constitue o dovadă clară că asemenea imitații n-au putut fi făcute decît de autohtonii daci. Pe la mijlocul sec. al II-lea, în nordul și vestul Transilvaniei precum și în Moldova atelierele monetare înfloritoare mai înainte vor dispare sau activitatea lor va fi cu totul redusă [205]. Este vorba tocmai de acele zone unde s-au instalat celții. Dispariția centrelor monetare înseamnă și înlăturarea puterii lor politice.

Toate cele arătate converg în a dovedi o rapidă și efervescentă dezvoltare economică, pe toate coordonatele și pe întinderea tuturor teritoriilor locuite de daco-geți, începînd, mai cu seamă, din a doua jumătate a sec. al II-lea î.e.n Dezvoltarea deosebită pe care o cunosc forțele de producție, producția de mărfuri, schimbul vor aduce cu sine, în același ritm, modificări substanțiale în domeniul relațiilor de producție. Cea mai însemnată dintre acestea o constituie, fără îndoială, lichidarea în același ritm a vechilor relații de producție, o divizare din ce în ce mai strînsă a societății daco-getice în două clase antagoniste: bogați — exploatatori și săraci — exploatați, dependenți de primii. Între cele două clase va începe lupta care va împinge societatea daco-getică spre o organizare superioară, cea de stat [206]. Începută spre sfîrșitul epocii bronzului, destrămarea comunei primitive se afla acum în plină desfășurare.

Mutațiile deosebite de ordin social-politic ce își au baza în dezvoltarea rapidă a societății daco-getice începînd, mai cu seamă, din a doua jumătate a sec. al II-lea î.e.n. explică apariția

statului centralizat pe parcursul primelor decenii ale veacului următor, stat în fruntea căruia s-a situat o puternică personalitate : Burebista. Premisa fundamentală a statului condus de el rezidă, fără îndoială, în dezvoltarea social-economică despre care am vorbit.

Este bine cunoscut faptul că tracii care locuiau la nord de Balcani, în aria carpato-dunăreană, erau împărțiți, ca și celelalte neamuri tracice sau ca alte seminții indo-europene, într-o puzderie de triburi și de ginți ce aveau fiecare numele său. În primele mențiuni istorice se vorbește de geți ca locuitori ai spațiului dintre Haemus (Munții Balcani), Marea Neagră și Dunăre, ca și pe teritoriul de pe malul stîng al cursului inferior al Dunării (Muntenia, Moldova etc.). Grupa de nord-vest, cea care locuia în Carpați și în Transilvania, apare sub un alt nume, cel de daci. Autorii antici sau inscripțiile vorbesc de daci și atunci cînd se referă la sudul Dunării, după cum cei din interiorul arcului carpatic sînt numiți și geți. De aici s-a tras concluzia că este vorba de denumiri colective care au aparținut la început unor triburi, ca apoi ele să se extindă asupra unor comunități întregi. Pînă acum nu se știe care este semnificația și rostul exact al celor două denumiri regionale. În schimb se poate preciza cu toată siguranța că geții și dacii sînt înrudiți, vorbesc aceeași limbă, după cum o precizează Strabon (VII, 3, 13 : ὁμόγλωττοί εἰσιν οἱ Δακοὶ τοῖς Γέταις), fiind în același timp traci ca moesii, tribaliii, crobyzii ș.a. de la nord de Haemus [207].

Deosebirile dintre daci și geți își găsesc explicația în faptul că într-o bună parte a istoriei lor au trăit în formații tribale separate. Cazul își găsește o perfectă analogie la celți, atestați documentar în izvoarele scrise în același timp și pentru care se folosesc, de asemenea, două denumiri cea de *celtae* (Κελτοι) și cea de *galates* (Γαλάται). În ambele cazuri forma mai veche de geți și de celți, apărută la scriitorii greci va ceda locul celei de daci și de galli, folosită mai cu seamă la scriitorii de limbă latină [208].

Necunoscîndu-se exact semnificația numirilor de geți și de daci, dat fiind vorba de deosebiri geografice și nu etnice, s-a convenit ca băștinașii marii unități geografice a Daciei să fie numiți geto-daci sau daco-geți [209]. Aceștia erau divizați, ca și celții, în nenumărate triburi ce vorbeau, cu variații locale, aceeași limbă. Numele diferitelor triburi este cunoscut doar în parte din izvoarele literare sau din menționările epigrafice. Chiar și dintre acestea nu toate prezintă suficiente garanții de autenticitate [210]. Neîndoielnic rămîne faptul că pînă la noi n-a ajuns decît un număr foarte mic de numiri ale triburilor daco-getice. Pentru

comparaţie putem cita triburile celtice, aproximativ 75, de pe vremea lui Caesar. Acestea se uneau în mari grupări sub conducerea unui trib mai puternic [211]. Acelaşi proces îl putem presupune şi pentru daco-geţi. Lipsa izvoarelor literare este, în cazul nostru, suplinită de descoperirile numismatice. Analiza amănunţită făcută de C. Preda [212] dovedeşte că, în a doua jumătate a sec. al II-lea î.e.n şi în primele 2—3 decenii din sec. I î.e.n., se conturează patru zone distincte de monede daco-getice, fiecare cu particularităţile sale. Acestea reprezintă, mai mult decît probabil, emisiuni ale unor puternice uniuni de triburi, ştiut fiind faptul că monedele daco-getice serveau ca mijloc de schimb pe teritoriul unui trib ori a unei uniuni de triburi.

Aria primului centru monetar se situează în partea de mijloc a Munteniei, înscriindu-se pe linia est-vest, aproximativ, între rîurile Ialomiţa şi Vedea, iar pe direcţia nord-sud între Dunăre şi Carpaţi. Cel de al doilea centru se plasează în sudul Moldovei şi nord-estul Munteniei, limitat de valea inferioară a Siretului şi cea a rîului Buzău. Un alt centru monetar important este cuprins între Olt, Dunăre şi Carpaţi cu circulaţia cea mai intensă pe valea Jiului, extinzîndu-se însă atît în dreapta Dunării, cît şi în Transilvania de sud. Ultimul dintre cele patru centre se situează în partea de sud a Transilvaniei, cu precădere de-a lungul văii Mureşului, extinzîndu-se pînă în Banat. Mai este de menţionat, în cazul celui de al patrulea centru, că s-au putut constata patru tipuri monetare între care există o înrudire stilistică şi o unitate tehnică şi de circulaţie care le asigură apartenenţa la acelaşi centru de emitere.

Este firesc ca între cele patru mari centre stabilite să existe interferenţe ca expresie a legăturilor dintre uniunile de triburi pe care le reprezintă fiecare centru monetar în parte.

C. Preda a încercat şi identificarea numelor celor patru uniuni de triburi corespunzătoare centrelor monetare. Ea avea la bază localizările propuse de Vasile Pârvan. Astfel în Muntenia ar fi de plasat uniunea condusă de piefigi, în Moldova şi nord-estul Munteniei cea a siensilor, în Oltenia cea condusă de buri iar în Transilvania cea a ratacensilor. Evident că asemenea identificări au un caracter ipotetic.

Descoperirile şi cercetările viitoare vor putea preciza şi mai bine ariile de răspîndire ale unor tipuri monetare, vor putea modifica într-o măsură oarecare concluziile la care s-a ajuns în prezent sau vor putea stabili noi centre de emitere. Ce ni se pare însă a fi un bun cîştigat este faptul că se conturează clar existenţa mai multor centre reprezentînd uniuni de triburi mai mari, închegate, care emit monede, chiar dacă nu întregul spaţiu de lo-

cuire daco-getic este acoperit. Burebista nu va fi obligat să supună autorității sale o mulțime de triburi separate, ci va realiza unirea unor formațiuni politice deja constituite care cuprindeau un teritoriu mai mare. Așa se explică rapiditatea cu care s-a înfăptuit stăpînirea sa care a avut darul să-i uimească pe contemporani. Nucleul acesteia l-au format, după toate probabilitățile, cele patru mari uniuni de triburi și tot ele au fost cele patru părți în care ea s-a dezmembrat la moartea făuritorului ei.

După ce am văzut care au fost premisele interne ce au făcut cu putință afirmarea marii personalități a lui Burebista, să ne oprim puțin și asupra condițiilor externe pentru a vedea în ce măsură ele favorizau sau nu o asemenea apariție.

NOTE

1. IV, 93 ; V, 3. Părintele istoriei, cum este supranumit Herodot, a trăit între cca 484—425 î.e.n. Cu privire la opera lui v. de ex. F. Jacobi. *R, Suppl.*, 2, 1913, col. 205 și urm. ; T. R. Glover, *Herodotus*, Cambridge, 1924 ; M. Pohlenz, *Herodotus, Der erste Historiker des Abenlandes*, Leipzig, Berlin, 1937 ; H. R. Immerwahr, *Form and Thought in Herodotus*, Cleveland, 1966 ; A. Piatkowski, F. Vanț-Ștef, *Herodot Istorii* (2 volume), București, 1961—1964 ; D. M. Pippidi, *Dicționar*, p. 324—325.

2. Vom cita aici doar ultima traducere românească : C. Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, de Janina Vilan Unguru și Elisabeta Poghirc, cu un studiu introductiv de Cicerone Poghirc, Ed. Științifică, București, 1964, folosită în prezenta carte.

3. Despre părerile contemporanilor, v. de ex., H. Strassburger, *Cäsar im Urteil der Zeitgenossen*, în *Historische Zeitschrift*, 1953, nr. 175, p. 225—264 și Cicerone Poghirc, *op. cit.*, p. 6—10. Dintre izvoarele privitoare la Caesar cele mai importante sînt : Appian, *Războaiele civile*, cartea a II-a, Ed. Științifică, București, 1957, p. 94—204 ; Plutarh, *Vieți paralele, IX, Alexandru și Cezar*, traducere de N. I. Barbu, Ed. Științifică, București, 1957 ; Suetonius, *Viețile celor doisprezece cezari*, în românește de David Popescu și C. V. Geroc, Ed. Științifică, București, 1958, p. 1—49 ; P. U. Boissevain, *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum* (în patru volume), ed. 1898—1931, Berlin și retipărită în 1962, Cartea XXVII—XLIV. Traducerea A. Piatkowski, Ed. Științifică, București, 1973.

4. Cea mai bună monografie ni se pare a fi cea a lui Jérôme Carcopino, *Jules César*, Paris, 1968. Pentru istoriografia privind cercetările în legătură cu viața și opera lui Caesar, făcute între cele două războaie mondiale, v. P. Fabre, *Vingt années d'études sur César*, în vol. omagial oferit lui J. Marouzeau, Paris, 1943, p. 215—231, iar mai recent M. Rambaud, *César*, în *Actes du Congrès de Lyon de l'Association Guillaume Budé*, Paris, 1960, p. 205—238. Din istoriografia românească, pe lîngă capitolele cu privire la Caesar din diferitele

istorii antice, a se vedea monografiile lui Vl. Hanga, *Caius Iulius Caesar*, Ed. Tineretului, Bucureşti, 1967 şi D. Tudor, *Mari căpitani ai lumii antice*, vol. I, Ed. Enciclopedică Română, Bucureşti, 1969, p. 203—273. Recent a fost tradusă de Georgeta Pădureleanu şi cartea lui Rex Warner, *Iulius Caesar*, Ed. Enciclopedică Română, Bucureşti, 1972.

5. *Getica*, p. 80 şi urm.

6. *Histoire de la Gaule*, p. 144—154.

7. *Römische Geschichte*, III, p. 304.

8. *La Transylvanie*, p. 46 şi urm.

9. *Getul Burebista*, p. 33—55.

10. *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism*, Ed. Politică, Bucureşti, 1975, p. 27.

11. Paul Anghel, în *Scînteia Tineretului* din 3, 5 şi 8 aprilie 1975 ; A. Bodor, în *Contemporanul* din 25 aprilie 1975 ; H. Daicoviciu, în *Steaua*, nr. 7—9, 1975 ; R. Vulpe, în *Scînteia* din 31 octombrie 1975 ; E. Chirilă, în *Făclia* din 5 decembrie 1975.

12. Discuţia a fost organizată de Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România în ziua de 28 februarie 1976.

13. H. Hildebrand, *Congrès Intern. d'Anthropologie et Archéologie Préhist.*, Stockholm, 1874, vol. 2, p. 592.

14. P. Vouga, *La Tène*, Leipzig, 1928.

15. După numele localităţii Hallstatt (Austria de Sus) unde s-a descoperit o necropolă cu peste 1250 de morminte.

16. R. Vulpe, în *Ist. Rom.*, p. 216—217 ; H. Müller-Karpe, *Civiltà di la Tène*, în *EA*, IV, 1962, p. 491—498 ; D. Berciu, *La izvoarele istoriei*, Bucureşti, 1967, p. 267—273 ; C. Daicoviciu, Em. Condurachi, *Roumanie*, Ed. Nagel, Geneva, 1972, p. 83—84.

17. A. Holder, *Altkeltischer Sprachschatz*, 3 vol., Leipzig, 1896—1913 ; A. Meillet — M. Cohen, *Les langues du monde*, Paris, 1924 ; J. Vendryès, *La position Linguistique du Celtiques*, în *Proc. Britisch Acad.*, XXIII, 1937, p. 333—371 ; Holger Pedersen, *Vergleichende Gramatik der Keltischen Sprachen*, 1909—1913 ; L. Weisberger, *Die Sprache der Festlandkelten*, în *Ber. RGK*, XX, 1930, p. 147—226 ; H. Hubert, *Les Celtes et l'expansion celtique jusqu'à l'époque de La Tène*, Paris, 1932, p. 42 şi urm. ; G. Dottin, *La langue gauloise*, Paris, 1915 ; J. Kenneth, *Language and History in Early Britain*, Harvard University Press, 1953 ; J. Pokorny, art. *Celtic Language, Celtic Literature, Celtic Peoples*, în *Encyclopaedia Americana*, 1953 ; idem, *Altkeltische Dichtungen*, Berna, 1944 ; T. Arwyn Watkins, în vol. *Celtic Studies in Wales*, Cardiff, 1963, p. 143—182, F. Gourvil, *Langue et littérature bretonnes*, Paris, 1968.

18. Bibliografia privitoare la arheologia celtică este deosebit de vastă. Vom indica aici cîteva dintre lucrările de sinteză care ni se par mai reprezentative. P. Reinecke, *Zur Kenntnis der La Tène — Denkmäler der Zone nord-wärts der Alpen*, în *Festschrift des Rö-*

misch-germanischen Zentralmuseums zu Mainz, 1902, p. 53—109, reeditare în vol. P. Reinecke, *Mainzer Aufsätze zur Chronologie der Bronze- und Eisenzeit,* Bonn, 1965, p. 88—144 ; Niese s. v. *Galli,* în *RE,* XIII, 1910, 610—639 ; E. Rademacher, J. Pokorny, s.v. *Kelten,* în M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte,* VI, Berlin, 1926, p. 280—300 ; H. d'Arbois de Jubainville, *Les premiers habitants de l'Europe,* Paris, 1892 ; id., *Les Celtes depuis les temps les plus reculés jusqu'à l'an 100 avant notre ère,* Paris, 1903 ; J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine,* I—IV, Paris, 1908—1914 ; G. Dottin, *Manuel pour servir à l'étude de l'antiquité celtique,* Paris, 1915. Paul-Marie Duval, *Paris antique, des origines au troisième siècle,* Paris, 1961 ; J. Filip, *Keltové ve středni Evropě,* 1956 ; A. Grenier, *Les Gaulois,* Paris, 1945 ; id., *La Gaule celtique,* Paris, 1945 ; H. Hubert, *Les Celtes et l'expansion celtique jusqu'à l'époque de La Tène et la civilisation celtique,* Paris, 1932, R. Giessler — G. Kraft, *Untersuchungen zur frühen und älteren Latènezeit am Oberrhein und in der Schweiz,* în *Ber. RGK,* 32, 1942, (1944). p. 20—115 ; I. Hunyady, *Die Kelten im Karpathenbecken,* Budapest, 1942 ; C. Jullian, *Histoire de la Gaule,* 4 vol., Paris, 1920—1921 ; R. Lantier, în *Historia Mundi,* III, Bern, 1954, p. 400—458 ; F. Lot, *La Gaule,* Paris, 1947 ; L. Márton, *Die Früh-La-Tène-Zeit in Ungarn,* Budapest, 1933 : K. Willvonseder, *Die Kelten in Mitteleuropa,* în vol. *Beiträge Österreichs zur Erforschung der Vergangenheit und Kulturgeschichte der Menschheit,* Horn, 1959, p. 75—93 ; J. Moreau, *Die Welt der Kelten,* 1961 ; J. M. de Navarro, în *Cambridge Ancient History,* VII, Cambridge, 1928, p. 41—74 ; T. G. E. Powell, *The Celts,* London, 1958 ; J. Raftery, *The Celts,* 1964 ; N. K. Chadwick, *The Celts,* London, 1970 ; J. Markale, *Les Celtes et la civilisation celtique,* Paris, 1969.

19. A. Bertrand — G. Reinach, *Les Celtes dans les vallées du Po et du Danube,* Paris 1894 ; J. J. Tierney, *The Celtes and the Classical Authors,* în J. Raftery, *The Celts,* 1964, p. 23 și urm. ; Congny-Lebègue, *Extraits des auteurs grecs concernant la geographie et l'histoire des Gaules,* 6, vol. Paris, 1878—1892.

20. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.,* 1, p. 257 și urm.

21. J. Rhys, *Celtes and Galli,* Londra, 1905 ; W. Z. Ripley, *The races of Europa,* Londra, 1900, p. 127 ; H. Hubert, *Les Celtes et l'expansion celtique jusqu'à l'epoque de La Tène,* Paris, 1932, p. 26.

22. V. nota 17.

23. *Les Celtes et l'expansion celtique,* Paris, 1932, p. IX ; cf. și F. Lot, *La fin du monde antique.* Cuvînt înainte, p. X, nota 3 ; S. Feist, *Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen,* Berlin, 1913, p. 50.

24. Cf. Fr. Hertz, *Die Wanderungen, ihre Typen und ihre geschichtliche Bedeutung,* în *Köhrer Vierteljahrshefte für Soziologie,* 1929, 1, p. 36.

25. P. Bosch-Gimpera, *Les mouvements celtiques. Essai de reconstitution,* în *Etudes celtiques,* VI, 1, 1952, p. 71—126 ; VI, 2, 1953—1954, p. 328—353 ; VII, 1955—1956, p. 147—185.

26. În legătură cu spațiul de baștină al celților, pe lîngă lucrările generale v. de ex. ; K. Bittel, *Die Kelten in Württemberg,* Berlin-Leip-

zig, 1934 ; M. Jahn, *Die Kelten in Schlesien*, Leipzig, 1931 ; H. Giessler — G. Kraft, în *Ber. RGK*, 1942 (1950), p. 20—115 ; A. Dauber — W. Kimmig, în *Bad. Fundber.*, 20, 1956 ; G. Mahr, *Die jüngere Latènekultur des Trierer Landes*, Berlin, 1967 ; W. Dehn, *Die Heuneburg und der oberen Donau und ihre Wehranlagen*, în col. *Neue Ausgrabungen in Deutschland*, Berlin, 1958 ; W. Krämer, *Manching, ein vindelikisches Oppidum an der Donau*, în acelaşi volum ; W. Kersten, în *Bonner Jahrbücher*, 1948, p. 5—80 ; W. Kimmig, H. Hell, *Vorzeit am Rhein und an der Donau*, Stuttgart, 1958, p. 26 şi urm. ; R. Pittioni, *Zum Herkunftsgebiet der Kelten*, în *Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse, Sitzungsberichten*, vol. 233, 1959, p. 1—23.

27. J. M. de Navarro, în *Cambridge Ancient History*, VII, cap. 2, Cambridge 1964 ; P. Bosch-Gimpera, *La formacion de los pueblos de España, Mexico*, 1945 ; L. Pericot Garcia, *La España primitiva*, Barcelona, 1950.

28. G. de Mortillet, *Materiaux pour l'Histoire primitive et naturelle de l'Homme*, 10, 1875, p. 375 şi urm. ; F. Moreau, *Collection Caranda. Album des principaux objets*, Saint-Quentin 1877 ; F. Henry, *Les Tumulus du Département de la Côte d'Or*, 1933 ; L. Morel, *La Champagne Souterraine*, 1898 ; J. Déchelette, *op. cit.* şi H. Hubert, *op. cit.* ; G. Fabre, *Les civilisations protohistoriques de L'Antiquité*, Paris 1952 ; Breth-Mahler, *La civilisation de La Tène I en Champagne*, Paris, 1971.

29. T. G. E. Powell, *op. cit.*, ; T. D. Kendrick — G. Hatkes, *Archaeology of England and Wales*, London 1931 ; G. Childe, *Prehistoric Communities of the British Insles*, London 1940 ; N. K. Chadwick, *Early Scotland*, Cambridge, 1949 ; id., *Celtic Britain*, London, 1967 ; J. Raftery, *Prehistoric-Irland*, Dublin, 1950.

30. J. P. Millotte, *Le Jura et les Plaines de Saône aux âges des métaux*, 1963 ; W. Drack, *Die ältere Eisenzeit der Schweiz Kt. Bern*, 1958 ; P. Vouga, *op. cit.* ; D. Trümpler, *Die frühe La Tènezeit in Mittelland und Jura*, în *Repertorium der Ur- und Frühgeschichte der Schweiz*, Heft 3, Zürich 1957, p. 15—21 ; R. Wyss, *Die Mittlere- und Späte La Tènezeit in Mittelland und Jura*, în acelaşi vol., p. 21—28 ; id., în vol. 4, 1974, p. 105—138 şi p. 167—196 ; id., *Archaeologische Forschungen*, Zürich, 1975 ; E. Vogt, *Die Eisenzeit der Schweiz im Ueberblick*, în *Repertorium*, vol. 3, p. 3—5. F. R. Hodson, *The La Tène cemetery at Münsingen-Rein*, *Acta Bernensia*, 5, Bern, 1968. Pentru Italia vezi de ex. G. de Mortillet, *Les Gaulois à Marzabotto dans l'Appennin*, în *Rev. Arch.*, 1871, p. 290 ; A. Grenier, *Bologne villanovienne et étrusque*, Paris, 1912 ; P. Ducati, *Storia di Bologna*, 1, Bologna, 1928 ; I. Pauli, *Die Golasecca-Kultur und Mitteleuropa*, în *Hamburger Beiträge zur Archäologie*, 1, 1971.

31. G. Mildenberg, *Vor- und Frühgeschichte der Böhmischen Länder*, în *Handbuch der Geschichte der Bömischen Länder*, vol. 1, Stuttgart 1966, p. 81—105 (cu toată bibliografia). Pentru Austria, v. A Mahr, *Die La Tène- periode in Oberösterreich*, în *Mitteilungen d. Prähist. Kommission*, Wien, 2, 1915 ; K. v. Miske, *Velem St. Vid.*, 1908 ; R. Pittioni, *Die Latènezeitliche Funde Niederösterreichs*, Wien, 1930 ; id., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien, 1954, p. 651—723 ; E. Penninger, *Der Dürrenberg bei Halleim*, 1. München, 1972.

32. A. Zaki, *Les Celtes sur les terres de Pologne*, în *Bericht Hamburg*, 1958, 1961, p. 869—873 ; Z. Woźniak, *The chronology of the Celtic cemeteries in Poland*, în *Wiadomosci Archeologiczne*, 1959—1960, p. 119—141 ; id., *Osadnictwo celtyckie w Polsce*, Wroclaw-Warszawa-Krakow, 1970.

33. I. Hunyady, *op. cit.*, L. Márton, *op. cit.*; id., *Das Fundinventar der Frühlatènegräber*, în *Dolg Szeged*, 9—10, 1—2, 1933—34, p. 128—166 ; E. Bonis, *Die Kelten*, în vol. *Archäologische Funde in Ungarn*, Budapest, 1956 ; M. Szabó, *Sur les traces des celtes en Hongrie*, Bupest, 1971.

34. B. Benadik — E. Vlcek — C. Ambros, *Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei*, Bratislava, 1957 ; B. Benadik. *Bild der Latènezeit in der Slowakei*, în *Slovenska Archeologia*, 19, 2, 1971, p. 465—498.

35. J. Todorović, *Kelti u jugoistočnoj Evropi*, Beograd 1968 ; id., *Karaburma*, Beograd, 1972 ; id., *Skordisci*, Novi Sad-Beograd, 1974.

36. G. Alföldy, *Des territoires occupés par les Scordisque*, în *Acta Antiqua*, Budapesta, 12, 1962, p. 107—127 ; Bižić Drechsler R., *Istraživanje nekropole praistoriskih Japodu u Kompoljri*, în *Arheološki Radovi i Rasprave*, 1, 1959, p. 245—280 ; S. Gabrovec, *Srednjelatensko obdobje v Sloveniji*, în *Arheološki Vestnik*, 17, 1966, p. 169—242 ; N. Majnarić — Pandzie, *Keltsko-Latènska Kultura u Slavoniji i Srijemu*, Vinkovci, 1970.

37. Uneori în literatură se folosește termenul impropriu de imperiu : ligur, indo-european și celtic. De ex., A. Grenier, *Les Gaulois*, p. 27, 29, 35 și în alte locuri vorbește de „imperiu celtic". H. Berr și H. Hubert au arătat, pe bună dreptate, că nu poate exista un imperiu fără o unitate politică, fără o putere centrală iar unitatea de caracter etnic ori de civilizație nu înseamnă imperiu.

38. H. Hubert, *Les Celtes et l'expansion celtique*, Paris, 1932, p. XIX.

39. Despre Vercingetorix de ex. monografia lui C. Jullian, *Vercingétorix*, ed. a 7-a, Paris, 1921.

40. H. Hubert, *Les celtes*, 1950 ; H. Behagel, *Die Eisenzeit im rechtsrheinischen Schiefergebirge*, 1942 ; W. Dehn, *Katalog Kreuznach*, 1941, K. Bittel *Die Kelten in Württenberg*, 1934 ; W. Kersten, *Beginn der Latènezeit in NO Bayern*, în *PZ*, 24, 1933, 96 ; J. Filip, *op. cit.*, I. Hunyady, *op. cit.*, J. Moreau, *op. cit.*; T. G. E. Powell, *op. cit.*, R. Lantier, *op. cit.*; U. Osterhaus, *Die Bewaffnung der Kelten zur Frühlatènezeit in der Zone nördlich der Alpen*. Disertație la Univ. Marburg/Lahn 1966 (manuscris) .V. și nota 18 ; id., *Zu verzierten Frühlatènewaffen*, în *Marburger Beiträge zur Archäologie der Kelten*, Bonn, 1969, p. 134—144 ; J. M. Navarro, *The finds from the sits of La Tène*, vol. 1, *Scabbards and the swords found in them*, Oxford, 1972.

41. U. Schaaff, *Fibel- und Ringschmuck im westlichen Frühlatène-Kreis*. Disertație la Univ. Marburg/Lahn 1965 cu o bogată bibliografie (manuscris).

42. V. nota 26 ; I. Kappel, *Die Graphittonkeramik von Manching*, Wiesbaden 1969 : F. Schwappach, *Die stempelverzierte Keramik der frühen Latènekultur und Stempelverzierte Keramik von Armonica*, Disertație la Univ. Marburg/Lahn, 1969 (manuscris).

43. L. Schmidt, *Antike und mittelalterliche Pflugscharen in Österreich*, în *Archaeologia Austriaca*, 19/20, 1956, p. 227—238.

44. J. Déchelette, *op. cit.*, cap. V—XII ; H. Hubert, *Les Celtes et l'expansion celtique jusqu'à l'époque de la Tène*, 1950, part. I, cap. V ; P. Jacobstahl, *Early Celtic Art*, Oxford, 1944, reimprimat în 1969, 2 vol. ; R. Lantier — H. Hubert, *Les Origines de l'Art Français*, Paris, 1947, I. part. III, *L'art celtique* ; E. T. Leeds, *Celtic Ornament*, 1933 ; J. Paulik, *Kunst der Vorzeit*, Praga, 1956 ; K. Schefold, *Die Stilgeschichte der frühen keltischen Kunst*, în *PZ*, 34/35, 1949/1950, 2, p. 11—17 ; A. Varagnac, G. Fabre, M. Mainjonet, *L'art gaulois*, Paris, 1956 ; P. M. Duval, *Celtica arte*, în *EA*, II, Roma, 1959, p. 457—466 ; id., *Celţii şi arta lor*, în *Magazin Istoric*, nr. 4, aprilie 1969, p. 12—17 ; J. V. Megaw, *Art of the European Iron Age*, Bath, 1970.

45. *Getica*, p. 459 şi urm.

46. Cele mai multe materiale provin din colecţia E. Orosz pe care le-am publicat în *Acta MN*, 8, 1971, p. 37—70.

47. Ultimul repertoriu pe care l-am alcătuit, în *Sargetia*, 10, 1973, p. 45—78.

48. Vl. Zirra, *Un cimitir celtic din nord-vestul României*, Baia Mare [1967] ; I. Németi, în *Dacia*, 19, 1975, p. 243.

49. I. Németi, *Nouvelles considérations sur les problèmes celtiques du nord-ouest de la Roumanie, à la lumière des découvertes celtiques de Pişcolt (dep. Satu Mare)*, comunicare la Conf. inter. : *The Celtes in central Europe*, Székesfehérvàr, 27—29 mai 1974 (rezumat).

50. În legătură cu necropola de la Fîntînele am prezentat comunicarea : *La nécropole de Fîntînele et son importance pour le problème des Celtes en Transylvanie et en Europe Centrale*, la conferinţa ştiinţifică menţionată în nota anterioară (în curs de publicare).

51. Vl. Zirra, în *Studii şi Comunicări*, Satu Mare, 2, 1972, p. 151—205 ; I. Németi, în *Dacia*, 19, 1975, p. 247—248.

52. I. H. Crişan, în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 149—164 şi în *Arch. roz.*, 1971, Heft, 5, p. 548—558.

53. I. H. Crişan, în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 152 ; id. în *Sargetia*, 10 ; Vl. Zirra, în *Dacia*, 15, 1971, p. 178 şi urm. vorbeşte de şase grupe celtice (subgrupe cum le numeşte autorul) ce s-ar contura cronologic şi geografic. Grupul de vest îl subîmparte într-o subgrupă ce se situează în Crişana de nord şi una denumită subgrupa Oradea-Giriş — Diosig, iar grupa din Transilvania centrală o subîmparte într-o subgrupă din Podişul ardelean, una în depresiunea Bistriţei şi una de cîmpie dintre Someşul Mic şi Mureş. Părerea noastră este, însă, că în stadiul actual al cercetărilor sîntem încă departe de a putea face precizări atît de nuanţate şi mai cu seamă că, deocamdată, nu există criterii obiective care să ne îngăduie asemenea subîmpărţiri de ordin cronologic, ci dimpotrivă, în cadrul tuturor grupelor ori subgrupelor există descoperiri de tip Laténe B şi materiale ce aparţin neîndoielnic Latène-ului C.

54. Vl. Zirra, *Un cimitir celtic*, cu precizările făcute de noi, în *Marmaţia*, 2, 1971, p. 54—93. V. şi M. Rusu şi O. Bandula, *Mormîntul unei căpetenii celtice de la Ciumeşti*, Baia Mare, 1970.

55. *Getica*, p. 466.

56. I. Nestor, în *Dacia*, 7—8, 1937—1940, p. 182 și urm.

57. *Geografia*, III, 8, 3.

58. *De Bello Gallico*, VI, 25.

59. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 239, 249, 298, 564, 565 ; J. Filip, *Die keltische Zivilisation und ihr Erbe*, Praga, 1961 ; W. Tomaschek, în *RE*, I, 2, 1894, 2063 ; I. I. Russu, *Dicționar*, p. 33.

60. P. Reinecke, în *AE*, XVIII, 1898, p. 306 și urm. ; J. Moreau, *Die Welt der Kelten*, Suttgart, 1961, p. 36.

61. V. nota 50.

62. La Pișcolt în săpăturile lui I. Németi din 1970—1975 s-au descoperit 162 morminte dintre care 12 erau deranjate (64 morminte de înhumație, 77 de incinerație în groapă și 9 de incinerație în urnă). Necropola începe în Latène B_1 și ține pînă în Latène C_1. Informații personale de la I. Németi căruia îi mulțumim și pe această cale. V. și nota 49.

63. În *Dacia*, 7—8, 1937—1940, p. 159—182.

64. *Ibidem*, p. 181.

65. Pentru așa-numita perpetuare a sciților pînă la venirea celților v. M. Roska, în *Közlemények*, Cluj, 4, 1—2, 1944, p. 74—75. El se baza pe cîteva descoperiri nesigure și mai ales pe ceramica de tip hallstattian din mormintele celtice pe care o atribuia sciților dînd ca exemplu tipic descoperirile de la Dezmir. Or, ceramica de la Dezmir este cu siguranță dacică. V. I. H. Crișan, în *Acta MN*, 1, 1964, p. 91—100 ; id., *Materiale dacice*, p. 64—66 ; în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 158—159.

66. Materialele sînt inedite.

67. Pentru problema sciților a se vedea, I. H. Crișan, în *Dacia*, 9, 1965, p. 133—45. V. și nota 160.

68. Șt. Ferenczi, în *Acta MN*, 6, 1969, p. 47—63 ; Al. Vulpe, în *Mem. Antiq.*, 2, 1970, p. 115—213.

69. G. v. Merhart, în *Wiener Prähist. Zeitschr.*, 27, 1940, p. 98 și urm. ; W. Krämer, *Manching, ein vindelikisches Oppidum an der Donau*. Neue Ausgrabungen in Deutschland. Röm. German. Komm. d. Deutschen Archäol. Inst. Berlin, 1958, p. 175 și urm., id., *Ein aussergewöhnlicher Latènefund aus dem Oppidum von Manching*, în *Reinecke-Festschrift*, Mainz, 1950, p. 84—95 ; K. Willvonseder, *Die Kelten in Mitteleuropa. Neue Forschungsergebnisse*, în vol. *Beiträge Österreichs zur Erforschung der Vergangenheit und Kulturgeschichte der Menschheit (Bericht über das Erste österreichische Symposion auf Burg, Watenstein bei Gloggnitz, 8—12 September 1958)*, Horn, 1959, p. 75—93.

70. Istoric roman originar din Gallia, autor al unei istorii generale scrisă în primele decenii ale erei noastre în 44 cărți intitulată *Historiae Philipicae* (Istoria lui Filip). Ea s-a păstrat în rezumatul făcut pe la mijlocul sec. al 2-lea de Iustinus.

71. *Prologul*, XXIV, 4, 1—6, *Izvoare*, 1, 1964, p. 357.

72. *Prologul*, XXIV, 4, 6 și XXXII, 3, 7—8, *Izvoare*, *loc. cit.*

73. C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 413 și urm.

74. I. H. Crișan, în *Ziridava*, 3—4, 1974, p. 37—87.

75. Id., în *Sargetia*, 10, 1973, p. 45—78.

76. P. Jakobsthal, *Early Celtic Art*, Oxford, 1944, reimprimare 1969, în special p. 206—208 ; K. Schefold, în *PZ*, 34—35, 1949—1950, p. 11—17 ; H. Kenner, în *Carinthia*, 1, 141, 1951, p. 566—593 ; P. M. Duval, în *EA*, 2, 1959, p. 457—466.

77. *Dacia*, 15, 1971, p. 222—228. V. și Z. Woźniak, *Wschodnie pogramicze kultury laténskiej*, Wroclaw — Warszawa — Gdańsk, 1974, p. 86 și urm. care încadrează cea mai mare parte a acestor descoperiri într-o grupă pe care o numește Padea — Panagjurski Kolonii.

78. Pentru descoperirile din Oltenia v. : V. Pârvan, în *Dacia*, 1, p. 35—50 ; I. Nestor, în *BerRGK*, 22, 19, p. 152 și urm. ; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 205 și urm. ; C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *Dacia*, 11—12, 1945—1947, p. 17—33 ; V. Dumitrescu și C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *SCIV*, 14, 2, 1963, p. 403—412 ; Vl. Zirra, în *Dacia*, 15, 1971, p. 234—238.

79. D. Berciu, în *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966 p. 289, este de părere că celții au ajuns în Oltenia cu ocazia invaziei din Peninsula Balcanică întîmplată la 274—273 î.e.n.

80. Z. Woźniak, *op. cit.*, p. 225—226.

81. Vl. Zirra, *op. cit.*, p. 226—228.

82. *Zur Kenntniss der La Tène- Denkmäler der Zone nordwärts der Alpen*, reeditare Bonn, 1965, p. 99 și nota 34.

83. J. Szombathy, *Bukowina*, în *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, 20, 1899, p. 55 ; I. Nestor, *Stand*, p. 157, nr. 646 ; J. Rosen-Przeworska, în *Swiatowit*, 19, 1946—1947, p. 302 ; T. E. Haevernick, *Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland*, Bonn, p. 200, Z. Woźniak, *op. cit.*, p. 194, nr. 51.

84. *Histoire de la Gaule*, I, p. 296 și urm.

85. *Les Celtes depuis l'époque de La Tène*, Paris, 1950, p. 53—54.

86. *Die Welt der Kelten*, Stuttgart, 1961.

87. *Getica*, p. 65, 292, 564 ; I. Nestor, în *Istoria poporului român* (sub redacția acad. A. Oțetea), București, 1970, p. 36.

88. *RE*, 3, 1, Stuttgart, 1897, col. 880.

89. V. Pârvan, *Getica*, indice.

90. *Ibidem*, p. 65—66.

91. R. Vulpe, în *Materiale*, 1, 1953, p. 492 și urm.

92. G. B. Fedorov, în *MIA*, 89, 1960.

93. Despre această cultură cu caracteristicile și aria ei de răspîndire v. M. Babeș, în *SCIV*, 20, 2, 1969, p. 195—217 și în *Mem. Antiq.*, 2, 1970 (1972), p. 215—235.

94. O adunare a știrilor antice a făcut Ec. Dunăreanu-Vulpe, în *BCMI*, 17, 1924, p. 177—184.

95. De ex. V. Pârvan, *Getica*, p. 68 și urm. V. și R. Hachmann, în *Die Kunde*, N. F., 8, 1—2, 1957 p. 77 și urm. Izvoarele literare sînt comentate de A. Bodor, în *Studia*, 1, 1961, p. 19—33.

96. În afară de tratatele generale a se vedea de ex. C. Hailand, *Untersuchung zur Geschiechte des Königs Perseus von Makedonien*, Jena, 1913 ; U. Kahrstedt, în *Klio*, 11, 1911, p. 415—430 ; M. Holleaux, *Rome et la conquete de l'Orient, Philippe et Antiochos le Grand*, Paris, 1957, p. 448 și urm.

97. R. Vulpe, în *Nouvelles études d'histoire*, București, 1955, p. 103—119 ; A. Bodor, *op. cit.*, p. 28.

98. A se vedea D. M. Pippidi, *Contribuții*, p. 39 și 273—274 care respinge părerea unor cercetători după care decretul s-ar data mai tîrziu iar celții ar fi fost confundați cu bastarnii, cu toată bibliografia problemei.

99. I. Nestor, în *SCIV*, 2, 1, 1951, p. 67, fig. 13.

100. Pentru analogii, v. de ex. D. Trümpler, *Die frühe La Tènezeit in Mittelland und Jura*, în *Repertorium der Ur- und Frühgeschichte der Schweiz*, Heft 3, Zürich, 1957, p. 17, pl. 7, 37 sau E. Penninger, *Der Dürrnberg bei Hallein*, I, München, 1972, pl. 2, 5—6.

101. J. Filip, *Keltové ve středni Evropě*, Praga, 1956, pl. LIV, 1—2.

102. I. Nestor, *loc. cit.*

103. Vl. Zirra, în *Dacia*, 15, 1971, p. 231 ; A. László, în *Analele Univ. Iași*, 15, 1, 1969, p. 93.

104. Vl. Zirra, *loc. cit.*, p. 230—232, înclină să creadă că mormintele de la Glăvănești și Ionășeni aparțin unor localnici, bazîndu-se pe ușoara chircire a scheletelor la care se adaugă și existența cănii lucrate cu mîna din mormîntul de la Iovășeni. O asemenea atribuire ni se pare forțată, știut fiind faptul că nu toate mormintele celtice au scheletul perfect întins, că nu toate au ofrande de „carne" și că vasele lucrate cu mîna de evidentă factură locală sînt obișnuite în necropolele celtice din spațiul geto-dacic.

105. M. Roska, în *Közlemények*, 4, 1—2, Cluj, 1944, p. 74—75.

106. În *Analele Univ. Iași*, 15, 1, 1969, p. 89—97.

107. H. Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau*, Berlin — Leipzig, 1932, p. 63, pl. 30, 17—18, 20—22, reproduse și de A. László, *op. cit.*, fig. 2.

108. *Sov. Arh.*, 1, 1959, p. 31—51, fig. 1—2.

109. *Ibidem*, fig. 3.

110. L. I. Krușelnițkaia, în *KS*, *105*, 1965, p. 119—122.

111. A. I. Meliukova, în vol. *Tezisi dokladovo vsesojuznoj sessi i posvjascennoj itogam archeologiceskich i etnograficeskich issledovanni 1966 goda*, Chișinău, 1967, p. 24. M. Babeș (*Mem. Antiq.*, 2, 1970, p. 220) este de părere că această distrugere s-a datorat bastarnilor.

112. *Op. cit.*, p. 122.

113. J. Rosen-Przeworska, în *Swiatowit*, 1946—1947, p. 179 și urm. Z. Woźniak, *Osadniclw celtyckie w Polsce*, Wroclaw — Warszawa — Kraków, 1970 constată existența a trei grupe celtice pe teritoriul Poloniei : una din Silezia (regiunea Cracoviei) care începe în Latène B_1 și

continuă pînă în Latène-ul tîrziu (Latène D) ; o a doua în sudul Sileziei de Sus corespunzînd teritoriului Opava din Cehoslovacia, ele se datează în Latène$_2$ şi în fine o a treia grupă în vestul Poloniei Mici care începe la sfîrşitul Latène-ului mijlociu (Latène C$_2$) pe care o numeşte celto-Przeworsk. Despre această ultimă grupă nu poate fi vorba, pentru că descoperirile la care ne-am referit sînt mai timpurii.

114. C. Preda, *Monedele*, p. 111 şi urm.

115. Despre acestea V. Pârvan presupunea că reprezintă „burguri de apărare şi de pradă" (*Getica*, p. 65).

116. Pentru Noviodunum v. de ex. Ch. J. Guyonvarc'h, în *Apulum*, 12, 1974, p. 75—86.

117. C. Jullian, *Histoire de la Gaule*, I, ed. a 6-a, p. 303, n. 2 ; H. Hubert, *Les Celts*, p. 52 ; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 84.

118. D. M. Pippidi, *Contribuţii*, p. 215—216 cu toată bibliografia problemei.

119. A. D. Alexandrescu, în *Crisia*, 1972, p. 15—26, p. 1, 3—4, pl. II, 7, III, 7, IV, 2 ; Vl. Zirra, în *Dacia*, 15, 1971, p. 224—225, fig. 23, 63—64.

120. M. Irimia, în *Pontice*, 1968, p. 217—219, fig. 29 şi 31.

121. Negarea prezenţei celţilor în Moldova la Vl. Zirra, în *Dacia*, 15, 1971, p. 228—234 şi M. Babeş, în *SCIV*, 20, 2, 1969, p. 195—216 ; id., *Mem. Antiq.*, 2, 1970, p. 215 şi urm.

122. Cu privire la prezenţa celţilor în Tracia şi a regatului de la Tylis a se vedea G. Kazarov, în *Spisanie na bălgarskata Akademia na naukite*, 18, 1919, p. 60 şi urm. ; I. Venedikov, în *Istoriceski Pregled*, 11, 3, 1955, p. 81 şi urm. ; D. M. Pippidi, Em. Popescu, în *Dacia*, 3, 1959, p. 239—241 ; G. Mihailov în *Izv. Inst.*, 19. 1955, p. 154 ; id., în *Athenaeum*, 31, 1961, p. 33—34 ; D. M. Pippidi, *Contribuţii*[2], p. 32, 94 ; Z. Woźnia, *Die Kelten und die la Tène-Kultur in Thrakien*, comunicare prezentată la conf. inter. : *The Celts in Central Europa*, Székesfehérvar, 27—29 mai 1974 (în curs de publicare).

123. Cf. C. Daicoviciu, în *Steaua*, 10, nr. 12, 1959, p. 92 ; I. Nestor, în *Istoria poporului român* (sub redacţia acad. A. Oţetea), Bucureşti, 1970, p. 36 ; C. Preda, *Monedele*, p. 129, 419.

124. V. Pârvan, *Getica*, p. 65.

125. Iustinus, XXIV, 4, 5 ; *Izvoare*, 1, p. 356.

126. Informaţii primite de la Florin Medeleţ pentru care îi mulţumim.

127. Trogus Pompeius — Iustinus, *Epit.*, XXXII, 3, 16 ; C. Daicoviciu, *La Transylvanie*, p. 45—46 ; id., în *Ist. Rom.*, 1, p. 243 ; *Izvoare*, 1, p. 359.

128. Cf. R. Vulpe, în *Ist. Rom.*, 1, p. 243—244 ; Vl. Iliescu (*Arh. Mold.*, 7, 1972, p. 377—381) îl consideră pe Oroles drept un rege dac din perioada lui Burebista.

129. Multă vreme s-a crezut că numele de Rubobostes ar reprezenta o variantă a numelui lui Burebista şi ar fi o greşeală de transcriere. Brandis, în *RE*, Suppl., I, 262 şi C. Daicoviciu, în *SCIV*, 6, nr. 1—2, 1955, p. 47—60 şi în *Dacica*, Cluj, 1970, p. 50 şi urm. au arătat însă

că nu este vorba de o greşeală, ci de un real rege dac care a trăit pe la începutul sec. 2 î.e.n. Această părere este împărtăşită şi de R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 46 ; I. Glodariu, în *ActaMN*, 7, 1970, p. 501—505 este de părere că Rubobostes a domnit peste daci în al treilea sau al patrulea deceniu al sec. al 2-lea î.e.n.

130. Împotriva părerii lui Brandis şi Daicoviciu se pronunţă Vl. Iliescu, în *Studii Clasice*, 10, 1968, p. 115—123 ; V. şi răspunsul lui C. Daicoviciu, în *ActaMN*, 6, 1969, p. 459—463.

131. I. Winkler, în *Numismatický Sbornik*, 5, Praha, 1958, p. 5—43, în special fig. 1—2 ; id., în *ActaMN*, 5, 1968, p. 33—48 cu harta de la fig. 1 (p. 34) ; *ActaMN*, 6, 1969, p. 67—88 cu harta fig. 2 (p. 68) ; id., în Robert Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein und Donauländer*, Band 2, Graz, 1969, harta nr. 10, p. 52 (cu cele mai importante descoperiri).

132. V. nota 37.

133. I. H. Crişan, *Materiale dacice*, p. 44 şi urm.

134. Vl. Zirra, în *Dacia*, 15, 1971, p. 215 a formulat ipoteza reemigrării celţilor spre vechile lor teritorii din Europa centrală. Fiind o populaţie numeroasă, pătrunderea ei pe un spaţiu oarecare din Europa centrală ar fi trebuit să lase urme, măcar de natură arheologică. Or, nu cunoaştem nici un loc unde, spre sfîrşitul sec. 2 î.e.n., să se fi aşezat o populaţie celtică ce ar fi putut trăi înainte în Transilvania. De aceea ipoteza lui Vl. Zirra ni se pare inacceptabilă.

135. Cf. O. Gamber, în *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen in Wien*, 60, 1964, p. 9—10 ; Al. Vulpe, *Dicţionar*, p. 299.

136. *Getica*, p. 599.

137. C. Preda, *Monedele*, p. 424.

138. C. Daicoviciu, *La Transylvanie*, p. 44.

139. I. Nestor, în *Dacia*, 7—8, p. 163 ; R. Pittioni, *La Tène in Niederösterreich*, p. 115—116 ; I. Hunyady, *op. cit.*, p. 50 ; J. Filip, *Die Keltische Zivilisation und ihr Erbe*, Prag, 1961, p. 183 şi urm. ; id., *Keltové*, p. 548 ; Vl. Zirra, *Contributions culturelles des Geto-Daces et de leurs voisins sur le facies celtique de Transylvanie*, comunicare prezentată la Conf. int. : *The Celts in Central Europe*, Székesfehérvár, 1974 (în curs de publicare).

140. V. Pârvan, *Getica*, p. 628 ; D. Popescu, *Celţii*, p. 30 ; D. Protase, în *Dacia*, N. S., 6, 1962, p. 173—199 ; id., *Riturile funerare la daci şi daco-romani*, Bucureşti, 1971, p. 15—83.

141. I. Nestor, *op. cit.*, p. 181—182.

142. I. H. Crişan, *Precizări în legătură cu cronologia ceştii dacice*, în *Drobeta*, 3 (în curs de pregătire).

143. I. H. Crişan, *Materiale dacice*, p. 44 şi urm.

144. Pentru aceasta a se vedea I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1967 cu toată bibliografia.

145. Cu privire la aportul lui B. P. Haşdeu la studierea limbii dacice şi a istoriei lor v. de ex. I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română*, Bucureşti, 1970 ; C. Poghirc, *B. P. Haşdeu lingvist şi filolog*,

București, 1968, p. 166 și urm. ; id. în *Istoria limbii române*, vol. 2, București, 1969, p. 313 și urm. ; id. în *Linguistique Balkanique*, 16. 2, 1973, p. 85—98 ; I. H. Crișan, în *Anuarul Inst. de ist. și arheologie Cluj-Napoca*, 20, 1977 (în curs de pregătire).

146. *B. P. Hașdeu lingvist* ..., p. 187—188.

147. Scrisoare personală.

148. D. Berciu, în *Dacia N. S.*, 1, 1957, p. 133—142 ; id., în *SCIV*, 11, 1960, p. 261—283 ; id., *Zorile istoriei, în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 287—302 ; id., *Romania before Burebista*, London, 1967, p. 136—148 ; id., *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 10—13 ; C. Preda, în *Materiale*, 6, 1959, p. 251—261 ; *Materiale*, 7, p. 209—212 ; id., în *Dacia*, 3, 1959, p. 179—194 ; id., în *SCIV*, 11, 1960, 1, p. 25—36 ; *SCIV*, 21, 4, 1970, p. 571—578 ; R. Vulpe, în *Ist. Rom.*, I, 1960, p. 223 ; id, în *Dacia*, 4, 1960, p. 309 ; id., *Așezări getice*, p. 17 ; id., *Getul Burebista*, p. 44—45 ; Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigele*, București, 1967, p. 104.

149. În vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 37 ; id., *Contribution à l'ètude de l'art thraco-gète*, București, 1974, p. 8.

150. I. H. Crișan, în *ActaMN*, 5, 1968, p. 21 și urm. Cu privire la unitatea culturii daco-getice, v. și H. Daicoviciu, în *ActaMN*, 5, 1968, p. 53—54.

151. Eug. Popescu, în *Studii și Comunicări*, Pitești, 1, 1968, p. 57—67.

152. În *SCIV*, 21, 4, 1970, p. 575.

153. Em. Condurachi, în *SCIV*, 16, 1, 1962, p. 26—29 ; I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 95—99 și, recent, I. Nestor, în *Istoria poporului român* (sub red. acad. A. Oțetea), București, 1970.

154. Pentru ceramica sud-tracică, v. M. Čičikova, *Développement de la céramique thrace à l'époque classique et hellenistique*, în *Acta Antiqua, Philippoplitana*, 1963, p. 33 și urm.

155. H. Daicoviciu, *The Illyrian and Dacians*, Catalogul expoziției, Belgrad 1971, p. 67.

156. *ActaMN*, 5, 1958, p. 27.

157. D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969 ; id., în *BerRGK*, 50, 1969 (1971), p. 209—265 ; id., *Contribution à l'étude de l'art thraco-gète*, București, 1974.

158. I. H. Crișan, în *Anuarul Inst. de ist. și arh. Cluj-Napoca*, 17, 1974, p. 25—35.

159. În *Dacia*, 18, 1974, p. 273—281.

160. Cu privire la problema sciților din Transilvania există o vastă literatură. Dintre lucrările mai noi v. de ex. Al. Vulpe, în *Mem. Antiq.*, 2, 1970, p. 115—213 și I. H. Crișan, *Sibenbürgen in der jüngeren Hallstattzeit* (VI—IV Jh. v.u.Z.), în vol. *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa*, Bratislava, 1974, p. 101—124 cu un catalog al descoperirilor și cu menționarea importantelor contribuții aduse la elucidarea acestei probleme de către Șt. Ferenczi și V. Vasiliev. În prezent V. Vasiliev pregătește o amplă monografie cu titlul *Sciții în Transilvania*.

161. Al. Vulpe, *Ferigile*, p. 100—102.

162. I. Németi, în *Studii și Comunicări*, Satu Mare, 1972, p. 121—148.

163. I. Németi, *op. cit.*, p. 138.

164. *Ibidem*, p. 133 cu bibliografia respectivă.

165. Nánási Z., în *Studii și Comunicări*, Satu Mare, 1969, p. 85—88.

166. I. H. Crișan, *Dacia*, N. S., 9, 1965, p. 133—145.

167. M. Párducz, *Magyarország szkita kora*, Budapesta, 1965, p. 11.

168. M. Dušek, în *Arh. Mold.*, 2, 3, 1964, p. 276.

169. I. Lengyel, în *Folia Archaeologica*, 16, 1969, p. 29 și urm.

170. R. Vulpe, în *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 45.

171. Pe la 300 î.e.n. dată, evident, convențională, începea Latène-ul și Vasile Pârvan, în *Getica*, p. 460, 466 ; Em. Condurachi, *Influences grecques et romaines dans les Balkans, en Hongrie et en Pologne*, în *VIIIe Congrès International d'Archéologie Classique, Rapports et Communications*, Paris, 1963, p. 11—126 ; id., în *SCIV*, 16, 1965, p. 48—49 ; H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1968, p. 55—63 ; id., *Dacia*, p. 10 ; R. Vulpe, în *Istoria poporului român* (sub red. acad. A. Oțetea), București, 1970, p. 45 ; id., *Getul Burebista*, p. 44 ; C. Daicoviciu, Em. Condurachi, *Roumanie*, Ed. Nagel, Geneva, 1972, p. 83.

172. W. Krämer, în *Germania*, 30, 1952, p. 330—337 ; R. Pittioni, *Beiträge zur Urgeschichte der Landschaft Burgenland în Reichsgau Niederdonau*, Wien, 1941, p. 126 și urm. ; *Urgeschichte des österreichischen Raums*, Wien, 1954 ; Moberg, C. A., *When did late La Tène begin ? A study of the curent absolute dating*, în *Acta Archaeologica*, Kopenhagen, 21, 1950, p. 83—136 ; 23 ; 1952, p. 1—29 ; 25, 1954, p. 1—48 ; W. Krämer, *Manching, II. Zu dem Ausgrabungen in den Jahren 1957 bis. 1961*, în *Germania*, 40, 1962, p. 293—317 ; G. Mahr, în *Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*, 12, 1967, p. 197 și urm.

173. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 68—69.

174. E. Bujor, L. Roșu în *Rev. Muz.*, 4, 1968, p. 307—309 ; *SCIV*, 11, 1, 1960, p. 187.

175. M. Turcu, în vol. *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 389—393.

176. Z. Szekély, în *Materiale*, 8, 1962, p. 336—337 le datează în sec. 4 e.n. ; H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 13, n. 23 a arătat însă că ele sînt dacice și aparțin sec. 2 î.e.n. Z. Szekély a renunțat la datarea inițială, dovadă că nu le integrează printre descoperirile din sec. 4 î.e.n., în *Aluta*, 1, 1969, p. 60—65.

177. Z. Székely, în *Materiale*, 5, 1959, p. 231 și 233 cu pl. I, 8. Pentru datarea lor în sec. 2 î.e.n., v. H. Daicoviciu, *loc. cit.*

178. P. János, K. Kovács, în *Studii și materiale*, Tg. Mureș, 2, 1967, p. 43—50.

179. G. Téglás, în *AE*, 7, 1887, p. 153—157 ; Șt. Ferenczi, *Bazele geologice ale prelucrării minereurilor feroase și neferoase din complexul cetăților dacice din Munții Orăștiei*. Comunicare prezentată la Caransebeș, 1975 (în manuscris).

180. M. Turcu, *op. cit.*, p. 392 ; N. Magiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, Cluj, 1970, p. 43—44.

181. Șt. Ferenczi, *op. cit.*

182. Oct. Floca, în *ActaMN*, 2, 1965, p. 166.

183. R. Vulpe, în *SCIV*, 2,1 1951, p. 203.

184. În *SCIV*, 11,2, 1960, p. 285—301. V. și I. Glodariu — M. Cîmpeanu, în *SCIV*, 17, 1966, p. 19—32, care adaugă noi descoperiri.

185. În *Apulum*, 7, 1, 1968, p. 118—122.

186. I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 65—150.

187. R. Vulpe, în *Dacia*, N. S., 1, 1957, p. 156.

188. V. în acest sens hărțile întocmite de noi pentru faza I, II și III din evoluția ceramicii daco-getice, *Ceramica*, pl. XXVII cu pl. XLV și pl. CXII.

189. R. Vulpe, *Așezări getice*, p. 30.

190. D. V. Rosetti, în *SCIV*, 11, 2, 1960, p. 391—403.

191. N. Gostar, *Cetăți*, p. 25.

192. Pentru aceasta, v. K. Horedt și C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara-Schässburg*, Bonn, 1971, p. 23.

193. I. H. Crișan, în *Apulum*, 5, 1965, p. 131.

194. I. Berciu, Al. Popa și H. Daicoviciu, în *Celticum*, 12, 1965, p. 146 unde se propunea începutul stațiunii la sfîrșitul sec. al 3-lea. O asemenea datare pare să fie prea coborîtă, H. Daicoviciu, *op. cit.*, revine asupra ei plasînd-o în a doua jumătate a sec. al 2-lea î.e.n.

195. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, p. 273 ; R. Vulpe, *Așezări getice*, p. 18.

196. R. Vulpe, în vol. *OCD*, p. 557—567 ; id., în *Așezări getice*, p. 27—37.

197. I. H. Crișan, în *Apulum*, 5, 1965, p. 127 și urm.

198. I. Berciu, în *Cetăți dacice*, p. 53.

199. M. P. Speidel, în *ActaMN*, 7, 1970, p. 511—517.

200. I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 13 și urm.

201. V., de ex., I. Casan-Franga, în *Arh. Mold.*, 5, 1967, p. 7—35 și monografia noastră, *Ceramica*, p. 137—140.

202. R. Vulpe, *Așezări getice*, p. 34—35.

203. C. Preda, *Monedele*, p. 407 și urm. cu toată bibliografia problemei.

204. Cf. E. Chirilă și I. Pop, în *Apulum*, 7, 1, 1968, p. 166—167. Pentru monedele orașelor Dyrrhachium și Apollonia, v. B. Mitrea, în *Studii și cercetări de numismatică*, 2, 1958, p. 27—93 ; H. Ceka, în *Actes*, 2, Sofia, 1969, p. 277—287.

205. C. Preda, *Monedele*, p. 425.

206. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, I, p. 255.

207. Despre daco-geți, v. de ex., W. Tomaschek, *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung*, I-II, în *Sitzungsberichte phil.-hist. Cl.* t. 128, 130, 131, Viena, 1893—94; Weiss s.v. *Getae*, în *RE*, VII, 1910, 1330—1334; Brandis, s. v. *Dacia*, în *RE*, IV, 1901, 1948—1976; Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880; V. Pârvan, *Getica*; C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, I, p. 257—268; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a 2-a, București, 1967, p. 33—36. Noi folosim denumirea de daco-geți, daci sau geți în sensul arătat.

208. Pentru celți, v. nota 17, iar pentru daco-geți, de ex., C. Daicoviciu, în *Steaua*, an. XX, 1969, nr. 4 (231), p. 68—71.

209. Numele de *daci* a fost explicat ca provenind dintr-un vechi fond al limbii trace, apropiat de cuvîntul frigian *daos*, care înseamnă „lup". Ar fi, în acest caz, un nume de origine totemică, ceea ce ar fi în concordanță și cu capul de lup de pe stindardul dac (cf. R. Vulpe, în *Istoria poporului român*, sub. red. acad. A. Oțetea, București, 170). Alții explică numele în legătură cu arma lor specifică.

210. I. I. Russu, în *AIIN*, 11, Cluj, 1947, p. 398—404.

211. B. Lambrechts, *Geschichte des Westkeltentums und der Iberer*, în vol. *Abriss der Geschichte antiker Randkulturen*, München, 1961, p. 2 și urm.

212. C. Preda, *Monedele*, p. 430 și urm.

CAPITOLUL II

PREMISELE EXTERNE

1. Expansiunea romană în Peninsula Balcanică și în Orient. 2. Lumea „barbară" de la hotarele Daciei. 3. Frămîntările sociale de la Roma.

1
EXPANSIUNEA ROMANA ÎN PENINSULA BALCANICA ȘI ÎN ORIENT

Spațiul carpato-dunărean, cuprins, în linii mari, între Dunărea mijlocie, Carpații nordici, Munții Balcani și țărmul de apus al Mării Negre, este cel pe care s-au zămislit și și-au desfășurat istoria daco-geții. Acest teritoriu a deținut un rol important în istoria antică a Europei și a constituit, în repetate rînduri, țelul expansiunii unor mari puteri din Asia sau din Europa. Însăși intrarea în izvoarele scrise a daco-geților este legată de un asemenea eveniment. Pe la anul 514 î.e.n., Darius al lui Hystaspes, ce își făurise un întins și puternic imperiu, a pornit împotriva sciților. Regelui persan i s-au opus, fără succes însă, geții „cei mai viteji și mai drepți dintre traci", cum îi caracterizează Herodot [213]. Expediția marelui rege împotriva sciților n-a reușit să ducă granițele regatului achemenizilor pînă la Dunăre, limitîndu-se doar la litoralul egeic al Traciei [214].

În sec. al IV-lea î.e.n. se va ridica Macedonia, în timpul lui Filip II și mai cu seamă sub domnia fiului acestuia, Alexandru cel Mare [215]. Pe vremea lui Filip II, sciții au pornit marea lor expediție în Balcani în frunte cu regele Ateas. Înaintării acestuia i s-au opus geții de pe ambele maluri ale Dunării conduși de un anonim *rex Histrianorum* [216]. După înfrîngerea sciților și anexarea regatului sud-tracic al odrișilor granița macedoneană a ajuns la Dunăre.

Alexandru cel Mare va întîmpina serioase dificultăți provocate de geții nord-dunăreni, atunci cînd în 335 î.e.n. încercînd să supună pe triballii neînvinși de tatăl său a trecut Dunărea [217]. Generalul său Zopyrion și-a găsit moartea în luptele cu geții împreună cu cei treizeci de mii de ostași ai săi [218].

Marele imperiu alcătuit de Alexandru Macedon n-a reprezentat decît o uniune militară vremelnică și neviabilă ce s-a dezmembrat odată cu moartea genialului său făuritor[219], ca urmare a luptelor înverșunate ce s-au dus între urmași. Conflictele între diadohi au îmbrăcat, în cele mai multe cazuri, forme foarte violente și au dus, în cele din urmă, la constituirea statelor elenistice[220]. Acelea dintre ele care au încercat să-și extindă granițele pe pămîntul daco-geților au avut de înfruntat dîrza rezistență a acestora. Este cazul lui Lisimah, fostul general al lui Alexandru Macedon, devenit rege al Traciei[221], înfrînt de Dromichaites, pe la 300 î.e.n.

La fel cum s-au împotrivit tuturor acelora care au căutat să le încalce ținuturile, daco-geții se vor opune și expansiunii romane. Dar, atunci cînd Burebista s-a ridicat în fruntea neamului său, acvilele romane erau încă departe, iar țelurile de cucerire ale Romei erau îndreptate spre alte meleaguri. Dacă mai adăugăm și conflictele interne deosebit de grave, care se manifestă vehement, ca expresie a contradicțiilor de neîmpăcat din sînul societății romane, vom înțelege cum s-a putut ridica o personalitate atît de puternică cum a fost Burebista. Iată unele dintre condițiile externe cele mai importante care au făcut posibil ca Burebista să-și poarte oștile dintr-un capăt în altul al spațiului carpato-dunărean, să unească sub sceptrul său toate triburile daco-getice și să supună acestora pe acele neamuri, care pătrunseseră pe pămîntul lor. De îndată ce a devenit o mare putere atenția Romei s-a îndreptat spre el.

Prin numeroase lupte purtate în partea de apus și de răsărit, Roma a reușit să închege cel mai mare stat sclavagist din lumea mediteraneană. Realizarea vastului Imperiu roman n-a fost rodul unui plan dinainte stabilit, ci s-a efectuat, succesiv de la o etapă la alta. Un asemenea plan n-ar fi putut trece prin mintea nici unuia dintre locuitorii obscurului oraș de pe malul Tibrului. Și cu toate acestea Roma a supus Lațiul, apoi întreaga Italie și în urmă aproape întreaga lume cunoscută. Modestul oraș a început prin a învinge spre a exista, prin a cuceri pentru a se apăra, să domine pentru a nu fi dominat. În decursul acestor lupte s-au format acele mijloace care i-au asigurat dominația lumii printre care, pe primele locuri, se înscriu forța sa militară și uriașa capacitate de organizare[222]. Este însă mai presus de orice îndoială că scopul inițial de apărare al Romei, va fi înlocuit și dominat din ce în ce mai puternic de dorința acaparării unor noi teritorii, a unor noi bogății, a cît mai mulți sclavi, toate pe seama claselor sale dominante[223]. Atunci cînd Imperiul a luat proporții uriașe, i-au fost necesare o apărare cît mai bună,

granițe naturale, bine consolidate, toate acestea impunînd Romei efortul de a ajunge la Rin, Dunăre și Eufrat. Cînd aceste bariere naturale au fost atinse, ele n-au fost încălcate decît arareori. Puterea romană s-a apărat în interiorul lor de atacurile permanente venite din ceea ce numeau ei lumea „barbară“.

În cadrul cuceririlor întreprinse de romani, în treptata făurire a imperiului lor, Peninsula Balcanică a intrat de timpuriu. Primele trupe și-au făcut apariția pe malul ilir al Adriaticei încă de la sfîrșitul sec. al 3-lea î.e.n. Pretextul primelor cuceriri romane în Balcani l-a constituit conflictul cu ilirii reginei Teuta, acuzați de a fi stingherit activitatea negutătorilor romani în apele Mării Adriatice (229—228 î.e.n.)[224]. De unde la început era vorba doar de infiltări în spațiul iliric și în lumea grecească, în aceasta din urmă sub egida apărării libertăților și independenței grecești, cucerirea Peninsulei Balcanice va fi pusă în centrul preocupărilor lor de expansiune, după victoria obținută în cel de-al doilea război cu vechii lor inamici, cartaginezii. Iată una dintre acele etape de cuceriri despre care vorbeam[225]. În Peninsula Balcanică începuse să se ridice din nou Macedonia în frunte cu Filip V. Acesta cucerise prosperele orașe grecești din Marea Egee, pe cele din Tracia și pe cele din Asia Mică, care, mai înainte, fuseseră supuse regatului elenistic al Egiptului.

Este de la sine înțeles că o asemenea ascensiune și întărire a Macedoniei nu putea fi pe placul romanilor și că ea producea îngrijorare. Pretextul de a interveni l-a constituit cererea de ajutor a Egiptului, a Pergamului și a Rhodosului. Trupele romane, conduse de proconsulul C. Quintius Flamininus, îl înving pe Filip în lupta de la Kynoskephaloi (197 î.e.n.). Macedonia va fi definitiv biruită abia pe vremea lui Perseus, fiul lui Filip V, în urma bătăliei de la Pydna (168 î.e.n.) și transformată în anul 148 î.e.n. în provincie romană. Noii provincii căreia i s-a păstrat numele de Macedonia i-au fost adăugate teritoriile ilirice, cucerite mai înainte, și Epirul. Odată cu constituirea provinciei Macedonia stăpînirea romană s-a instaurat definitiv în Peninsula Balcanică.

Macedoniei i-a urmat Grecia, a cărei independență a fost definitiv lichidată în anul 146 î.e.n. De acum înainte expansiunea Romei va intra într-o nouă etapă, aceea a cuceririi bogatelor regate elenistice din Orient. O dovadă că lucrurile stăteau așa și că Roma în această perioadă își orienta politica de cuceriri în altă direcție o constituie faptul că teritoriile de nord ale Peninsulei Balcanice vor fi cucerite de romani cu mult mai tîrziu. Provincia Moesia se va constitui abia în anul 15 e.n. iar Pannonia în 8 e.n.[226], frontiera imperiului ajungînd astfel la

Dunăre. Ar mai fi de adăugat că în nordul și vestul Macedoniei locuiau triburi „barbare" ce vor ataca mereu noua provincie (cum vom arăta îndată), însă neorganizate într-o formațiune politică mai mare, capabilă să constituie un real pericol pentru statul roman. În a doua jumătate a sec. al 2-lea î.e.n. și la începutul celui următor romanii vor fi preocupați de Orient. Cu regatul seleucizilor Roma intrase în conflict încă mai dinainte. Regele Antiochos III, după lupte purtate în centrul și nordul Greciei a fost învins la Thermopyle și definitiv zdrobit în urma bătăliei de la Magnesia (190 î.e.n.). Pacea s-a încheiat abia în anul 188 î.e.n. În urma acesteia seleucizii au fost obligați să cedeze toate posesiunile lor din Europa și Asia (la nord de Taurus), pe lîngă enorme despăgubiri de război pe care urmau să le plătească, atît romanilor cît și Pergamului, aliat al Romei în aceste lupte. Teritoriile cucerite de romani au fost cedate Pergamului și Rhodosului. Încă nu putea fi vorba de a se institui o stăpînire așa de îndepărtată de Italia. Nu fusese cucerită încă nici Macedonia, iar în Grecia romanii acționau pe temeiul alianței lor cu diferitele ligi grecești.

Dacă pe la 188 î.e.n. instalarea puterii romane în Asia Mică era încă prematură, după cucerirea Macedoniei și supunerea Greciei continentale, la 130 î.e.n. ea a devenit realitate prin transformarea regatului Pergam în provincia Asia. Pergamul, unul dintre cele mai mari state elenistice din Asia Mică, a fost lăsat drept moștenire romanilor de către regele Attalos III. La instaurarea puterii romane în Asia Mică exista o putere în ascensiune, care va da mult de furcă romanilor. Este vorba de regatul Pontului constituit la sfîrșitul sec. al 4-lea î.e.n. Întemeietorul dinastiei din Pont a fost Mithridates, urmașul unei familii aristocratice iraniene și promotoare a unei politici de elenizare a țării. Ridicarea și afirmarea Pontului a început de pe vremea lui Pharnaces I (183—170 î.e.n.) devenind un adversar deosebit de periculos pentru romani, odată cu urcarea pe tron a lui Mithridates al VI-lea Eupator (111—63 î.e.n.)[227]. Acesta a reușit să închege o adevărată coaliție antiromană. A atras de partea sa statele din nordul Mării Negre, încheind alianțe cu cele două mari orașe-state grecești, Olbia și Chersonesul. Alianțele lui Mithridates s-au extins și la populațiile „barbare" ce locuiau la nordul bazinului Mării Negre. Cucerirea regatului Bosporului i-a adus regelui din Pont serioase venituri creîndu-i posibilitatea alcătuirii unei puternice armate. În fruntea acesteia, Mithridates a cucerit Armenia Mică, pe care a anexat-o regatului său, apoi Colchida, pe țărmul de răsărit al Mării Negre.

Politica lui Mithridates al VI-lea Eupator de întărire și de cîștigare de aliați s-a extins și asupra țărmului de vest al Mării Negre, locuit de daco-geți, într-o vreme în care își făcuse deja apariția Burebista. Deși asupra acestei probleme vom reveni, menționăm totuși încă de pe acum, că cetățile grecești, cum au fost Histria sau Callatis erau supuse regelui din Pont, iar altele, ca Apollonia îi erau aliate[228]. În acest fel Mithridates a reușit să coalizeze împotriva Romei toate populațiile din jurul Mării Negre cu excepția Bithyniei, care va rămîne aliata Romei[229]. În interiorul continentului asiatic, Mithridates a stabilit relații de prietenie cu regii Armeniei și Parției, amîndoi ostili romanilor și adepți ai politicii de înlăturare cît mai grabnică a acestora din Asia Mică. Relațiile lui Mithridates s-au extins în Siria și chiar în Egipt. Sprijinindu-se pe o alianță de scurtă durată cu regele Nicomedes II al Bithyniei, Mithridates a ocupat Paflagonia și Galatia devenind cea mai importantă forță dușmană romanilor din Asia Mică. Față de aceștia regele Pontului va acționa direct abia în anul 89 î.e.n. cînd Roma era prinsă în războiul aliaților. Profitînd de războiul amintit, Mithridates a atacat trupele romane, l-a învins pe Nicomedes III regele Bithyniei și în scurt timp a reușit să supună întreaga Asie Mică. După cucerirea acesteia, Mithridates, în fruntea mercenarilor săi, s-a îndreptat spre Peninsula Balcanică, a debarcat la Pireu și a cucerit Atena, instituind un guvern democratic în frunte cu filosoful Ariston. Astfel, în anul 88 î.e.n. Mithridates a reușit să supună autorității sale, fie direct, fie pe calea alianțelor, întreaga Asie Mică, Atena și țărmurile Mării Negre. Armata de mercenari pe care se baza Mithridates era însă, din toate punctele de vedere, inferioară aceleia pe care Roma o alcătuise, o instruise și o organizase. De aceea, atunci cînd în 87 î.e.n. Sylla va porni împotriva lui Mithridates, încă de la începutul înfruntărilor, succesele și înfrîngerile regelui din Pont se vor succeda vertiginos. Concomitent cu acțiunile lui Mithridates, provincia Macedonia a fost invadată de scordisci, dardani și traci care nu se vor liniști nici după înfrîngerea lui Mithridates. După victoria de la Cheroneea, Sylla a pedepsit aceste neamuri și le-a impus tratate de supunere pe care însă acestea nu le vor respecta. Cu ele vor avea de luptat în 78—76 î.e.n. guvernatorul Macedoniei, Appius Claudius Pulcher, iar Livius Scipio va înfrînge o nouă coaliție a dardanilor, scordiscilor și tracilor. Dar, să ne întoarcem la Mithridates.

Politica internă dusă de acesta, mai ales în orașele-state grecești, caracterizată prin largi reforme sociale : anularea datoriilor, reîmpărțirea pămîntului, eliberarea unui mare număr

de sclavi, a făcut ca populaţia înstărită să dorească revenirea stăpînirii romane. Concomitent cu primele succese ale armatei condusă de Sylla au avut loc şi răscoale proromane. Pacea între Mithridates şi romani s-a încheiat în anul 85 î.e.n. la Dardanos. Prin aceasta Mithridates a fost obligat să renunţe la toate cuceririle sale făcute în Asia Mică, la plata unei enorme despăgubiri de război şi la predarea întregii sale flote. În schimb, i-a fost acordat titlul de „prieten şi aliat al poporului roman". Mithridates a fost învins, dar nu s-a transformat, pînă la sfîrşitul vieţii sale, în prieten şi aliat al poporului roman, deşi fusese obligat să primească acest titlu. Lupta cu el va mai fi continuată în mai multe războaie, despre care va fi vorba mai tîrziu.

2
LUMEA „BARBARĂ" DE LA HOTARELE DACIEI

Am ajuns cu expunerea în momentul în care la Roma Lucius Cornelius Sylla a reuşit, în urma unei lovituri de stat, să pună mîna pe putere iar Burebista şi-a făcut intrarea pe scena istoriei. Înainte de a urmări rolul pe care Burebista l-a jucat pe parcursul îndelungatei sale domnii va trebui să mai zăbovim puţin asupra triburilor din Peninsula Balcanică, ori de la hotarele daco-geţilor. Despre toţi aceşti „barbari", izvoarele literare ne spun foarte puţin. Ele ne menţionează, mai cu seamă, incursiunile pe care le-au făcut în noile teritorii ale Romei. Romanii au avut mult de luptat cu populaţiile războinice ale ilirilor, celţilor, bastarnilor, tracilor la care s-au adăugat daco-geţii. Toţi aceştia se vor opune înaintării romane, îşi vor apăra cu multă tenacitate pămîntul şi vor ataca în repetate rînduri Macedonia. Caracterul acestor atacuri a fost, fără îndoială, în primul rînd, cel de jaf, caracteristic ultimei faze de dezvoltare a comunei primitive. Chiar înainte de constituirea provinciei romane, Filip V al Macedoniei a chemat, la 182 î.e.n., în ajutor pe bastarni. Regele macedonean a solicitat acest ajutor împotriva dardanilor şi a romanilor. După cît se pare, bastarnii, împreună cu celţi şi, poate daci, chemaţi ca mercenari, au pornit, de undeva, din Moldova de azi, au trecut Dunărea pe teritoriul Dobrogei. De aici ei au înconjurat Munţii Balcani pe la Apollonia şi Mesambria, pentru a ajunge în Macedonia. Libera trecere a bastarnilor peste teritoriul tracic se datora dominaţiei asupra

tracilor exercitată de către Filip [230]. Fiul acestuia, Perseus, în lupta lui cu romanii va solicita și el ajutoare din nordul Dunării. Este vorba de 10 000 de călăreți și tot pe atîția pedestrași. Despre apartenența etnică a celor veniți în ajutorul lui Perseus autorii antici nu sînt de acord. Unii îi numesc galli sau galati, deci celți, alții îi desemnează a fi bastarni, iar Appian [231] ne spune că sînt geți. Este probabil vorba ca și mai înainte pe vremea lui Filip al V-lea, sau mai tîrziu, de coaliții alcătuite din bastarni, celți și geți.

O incursiune a bastarnilor, de data aceasta împreună cu traci și scordisci în sudul Dunării ne este menționată, la anul 179 î.e.n., de către Titus Livius (*Periochae*, XLI, 19, 7—8). De la el aflăm că bastarnii în asociere cu scordiscii și tracii i-au atacat pe dardanii iliri și că aceștia au solicitat ajutorul Romei. Este foarte probabil ca sub apelativul de traci să se ascundă daco-geții, vecinii traci ai dardanilor de la nordul Dunării [232].

Bastarnii, ori peucinii cum mai sînt numiți, au pornit din regiunea de la vest de Vistula, începînd cu sec. al III-lea î.e.n., spre răsărit, înconjurînd Carpații pe la răsărit, s-au așezat în Galiția, Moldova, extinzîndu-se spre est pînă la Nistru. În Moldova descoperirile arheologice, de tip Poienești — Lukașevka, îi atestă în sec. II—I î.e.n. Atît autorii antici cît și istoricii moderni nu au ajuns încă la un punct de vedere comun în ceea ce privește etnicul bastarnilor. Unii îi consideră celți, alții germanici, unii daci, iliri și, în sfîrșit, alții cred că sînt protoslavi [233]. Se pare că este vorba de o seminție germanică stabilită în nord-estul Daciei. În sec. al II-lea î.e.n. ei au pătruns în teritoriile daco-getice fiind supuși ori alungați în prima parte a sec. I î.e.n. de Burebista.

La est de bastarni, în sec. III—II î.e.n. se așezaseră sarmații, populație din același mare grup iranian de vest ca și sciții. Începînd din a doua jumătate a sec. al IV-lea î.e.n., înaintînd la apus de Don (Tanais), i-au presat pe sciți. Pe vremea lui Herodot granița de vest a sarmaților o forma Donul. În tratatul de pace încheiat la 179 î.e.n. între Pharnaces I, regele Pontului cu regii Pergamului, Bithyniei și Cappadociei era menționat și numele unui rege sarmat, Galatos care stăpînea între Nipru și Don (Polybius, 26, 6, 13). Sarmații vor înainta în regiunile nord-pontice dislocînd și asimilînd pe sciți, înlocuind dominația militară și politică a acestora. Pe la anul 100 î.e.n., după cum spune clar Strabon [234], sarmații au ajuns la hotarele locuirii daco-geților. Descriind populațiile de pe coasta de nord a Mării Negre, Strabon menționează că între Dunăre și Nipru se întinde mai întîi stepa geților (Bugeacul), apoi tyrageții, iar dincolo de aceștia

sarmații. Înaintării sarmaților spre vest, în teritoriile daco-getice, le va pune stavilă Burebista[235], atunci cînd își va extinde limitele stăpînirii pînă la Olbia.

În nord-vestul și vestul spațiului carpato-dunărean, precum și la est de Carpați pătrunseseră triburi celtice încă de pe la mijlocul sec. al IV-lea î.e.n. și mai ales cu începutul celui următor. Este vorba de neamurile boiilor, a tauriscilor și ale anarților. Pe toate acestea le va alunga ori le va supune Burebista.

O altă seminție celtică, cea a scordiscilor, se stabilise pe teritoriul Iugoslaviei de azi, aproximativ în regiunea de vărsare a Savei în Dunăre. Vremea și împrejurările în care aceștia s-au așezat pe acest teritoriu ne sînt povestite de Trogus Pompeius-Iustinus. Astfel aflăm[236] că „Filip al V-lea atrăsese și pe gallii scordisci ca aliați de război de partea lui și, dacă n-ar fi murit, romanii ar fi avut de suportat un război greu. Căci gallii, după ce au dus un război nenorocit împotriva orașului Delfi, război în care au simțit mai tare puterea zeului decît a dușmanilor, pierzînd și pe comandantul lor Brennus, au fost alungați și au fugit unii în Asia, alții în Tracia. De aici, pe aceleași drumuri pe care veniseră, s-au îndreptat din nou spre vechea lor patrie. Un grup dintre ei s-au așezat la confluența Savei cu Dunărea și i-a plăcut să fie numit scordisci". Acțiunile războinice ale scordiscilor ne sînt pomenite în izvoarele literare încă din prima jumătate a sec. al 2-lea î.e.n. în compania bastarnilor[237]. Ei vor fi cei care, singuri, ori în asociere cu alte neamuri, vor ataca multă vreme provincia Macedonia. La abia un deceniu după ce administrația Romei se instalase în Macedonia, în anul 137 î.e.n., o armată romană a fost învinsă de scordisci. Atacurile se vor ține lanț și este de notat că numai cele mai importante dintre ele au fost înregistrate de istoriografia antică. Despre un asemenea atac știm că s-a produs la anul 135 î.e.n., iar altul în 117 î.e.n. Tentativa de contraofensivă a guvernatorului Macedoniei C. Porcius Cato, din anul 114 î.e.n., se va solda cu un mare eșec. După ce armata guvernatorului a fost înfrîntă, celții-scordisci au prădat în voie nu numai Macedonia, dar și posesiunile romane de pe teritoriul ilir, pînă la țărmul Mării Adriatice. Situația creată i-a obligat pe romani să-și intensifice ofensiva în Balcani. Prima victorie a fost cea obținută în 112 î.e.n., de M. Livius Drusus, care a reușit să impună pace scordiscilor și celorlalte triburi care îi însoțeau în atacurile îndreptate împotriva Macedoniei romane. Pacea s-a dovedit a fi însă foarte efemeră pentru că același guvernator va trebui să mai ducă lupte cu tracii.

Frontinus[238] ne relatează că guvernatorul Macedoniei, Marcus Minucius Rufus a fost „strîmtorat de către scordisci și daci,

care erau mai mulţi la număr", acţiune ce se petrece între anii 109—106 î.e.n. Acelaşi guvernator mai are de susţinut lupte cu bessi şi cu alte neamuri din Tracia. O inscripţie de la Delfi ne spune că Marcus Minucius Rufus a primit triumful ca urmare a luptelor purtate cu succes, timp de doi ani, împotriva gallilor scordisci, a bessilor şi a altor neamuri [239].

În anul 97 î.e.n. moesii, din valea Strimonului şi dardanii de pe Morava au atacat Macedonia din nou reuşind să ajungă pînă la Epir, unde au jefuit sanctuarul de la Dodona.

În tot cursul celei de a doua jumătăţi a sec. al II-lea î.e.n. şi la începutul sec. I î.e.n., romanii vor avea mereu de luptat cu populaţiile libere din Peninsula Balcanică. Ei au încercat să frîneze doar pătrunderile seminţiilor „barbare" pe teritoriul Macedoniei şi, uneori, pe unele dintre ele le-au urmărit departe în teritoriile lor de baştină. Aşa se va întîmpla în anii 74 î.e.n. şi 73 î.e.n.

Un fapt pare a fi deosebit de limpede şi anume că, în prima jumătate a sec. I î.e.n. romanii s-au văzut obligaţi a face faţă situaţiei dificile creată prin ridicarea lui Mithridates al VI-lea Eupator, rege al Pontului şi al Bosporului. Acesta este duşmanul spre care s-a îndreptat întreaga atenţie a Romei începînd opera de cucerire a Orientului. Războaiele purtate de romani cu Mithridates au favorizat, fără putinţă de îndoială, ridicarea lui Burebista. Romanii erau încă departe de hotarele Daciei, în Macedonia, iar oştirile lor ocupate în războaiele cu Mithridates, singura forţă ce reprezenta în această parte a lumii un pericol efectiv pentru romani.

La situaţia de care vorbeam se mai adaugă şi gravele tulburări interne de care era zguduită Roma în prima jumătate a sec. I î.e.n. De toate acestea Burebista va şti să profite.

3
FRĂMÎNTĂRILE SOCIALE DE LA ROMA

Cînd Sylla l-a învins pe Mithridates al VI-lea, regele Pontului şi al Bosporului, şi a restabilit liniştea în Orient nu s-a putut gîndi şi la extinderea hotarelor romane în Peninsula Balcanică. Ceea ce l-a împiedicat să realizeze acest lucru a fost situaţia precară de la Roma care parcurgea cea mai frămîntată şi mai zbuciumată perioadă din istoria sa [240].

Contradicțiile ce s-au manifestat atît de violent în prima jumătate a sec. I î.e.n. la Roma erau consecința firească a dezvoltării sclavagismului. Covîrșitoarea majoritate a plebei romane depindea economicește de aristocrație, dependență ce ajunsese deja să îmbrace forma instituțională a patronatului și a clientelei [241]. Dar este mai presus de orice îndoială faptul că antagonismul societății romane nu-l forma, nu era cauzat de conflictele dintre plebei și aristocrați, ci el rezida în conflictul dintre clasa proprietarilor de sclavi în totalitatea ei, pe de o parte, și sclavi pe de altă parte, cei care produceau bunurile materiale și de pe seama cărora trăiau toți oamenii liberi. Sclavii însă n-au reușit să-și alcătuiască o formă de organizare proprie, n-au avut o ideologie a lor, ci erau, după expresia lui Lenin, simpli pioni în mîinile stăpînilor, care îi foloseau unii împotriva altora, în conflictele dintre ei [242]. În istoria Romei se cunosc destule cazuri cînd sclavii au fost înarmați și puși să lupte împreună cu oamenii liberi, cu ocazia diferitelor războaie civile, atît într-o tabără cît și în cealaltă. Se pot aminti aici războiul dintre Marius și Sylla ori cel dintre Caesar și Pompeius.

Pe durata luptei dintre patricieni și plebei s-au conturat două mari grupări politice opuse. Prima dintre acestea, cea a optimaților, era alcătuită, în primul rînd, din aristocrația senatorială profund interesată în menținerea vechilor privilegii cu care era învestită și care, în mod firesc, se opunea cu toată îndîrjirea oricărei încercări de democratizare a conducerii de stat. Popularii, cea de a doua mare grupare politică, opusă primeia, luptau pentru reformarea conducerii statului, pentru obținerea de privilegii și de participare cît mai largă a lor în conducerea și administrația statului. Lupta dintre optimați și populari, s-a transformat în prima parte a sec. I î.e.n. într-un violent război civil. Popularii îl aveau în frunte pe Marius iar optimații pe Sylla. Între aceștia s-a purtat o crîncenă luptă care a dus la victoria acestuia din urmă, numit dictator pe viață. Instituirea dictaturii era singura formă în stare, într-o oarecare măsură, să potolească conflictele [243].

Se părea că după înfrîngerea lui Marius și acapararea puterii supreme de către Sylla, optimații au cîștigat definitiv lupta. Însă, spre stupefacția contemporanilor și a istoriei, Sylla în culmea puterii se retrage din arena politică. După moartea acestuia survenită la scurt timp după abdicare, forțele populare, cei din partidul lui Marius, vor relua, de data aceasta cu mult succes, lupta. În fruntea popularilor se va situa Caesar. Se va isca un nou și sîngeros război civil, despre care vom avea ocazie să vorbim pentru că la el, într-o formă oarecare, va participa și

Burebista. Situația internă de la Roma, ce se adaugă celei externe generale, va fi și ea propice ridicării unei mari puteri la periferia lumii romane, va constitui una dintre premisele externe ce va favoriza apariția „celui dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia" [244].

NOTE

213. IV, 93.

214. P. Alexandrescu, în *SCIV*, 7, 3—4, 1956, p. 319—342, cu o bogată bibliografie privind limitele stăpînirii persane în Peninsula Balcanică.

215. Regele macedonean care a reușit, în numai 10 ani, să cucerească întregul Orient și să făurească un imens imperiu, a produs contemporanilor și urmașilor o puternică impresie ce a generat o literatură foarte vastă. V., de ex., pe lîngă tratatele generale : U. Wilcken, *Alexander der Grosse*, Leipzig, 1931 ; G. Glotz — P. Roussel — R. Cohen, *Alexandre et le démembrement de son empire*, Paris, 1938.

216. Iustinus, IX, 2—3, cf. V. Pârvan, *Getica*, p. 56—65.

217. Evenimentul este povestit cu destule amănunte de generalul lui Alexandru, Ptolemaeus al lui Lagos, viitorul rege al Egiptului, participant la campanie și transmis de Arrian, *Anabasis*, I, 3—4.

218. R. Vulpe, în *Ist. Rom.*, 1, p. 228.

219. U. Wilcken, *Alexander der Grosse*, Leipzig, 1931 ; G. Glotz — P. Roussel — R. Cohen, *op. cit.* (G. Glotz, *Histoire générale*) ; K. K. Zelin, în *Istoria Universală*, 2, București, 1959, p. 206—213 ; W. W. Tarn, *Alexander the Great, II, Sources and Studies*, Oxford, 1950.

220. M. I. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, 3 vol., Oxford, 1941 ; W. W. Tarn, *The Hellenistic Civilisation*, Oxford, 1926 ; A. B. Ranovici, *Elenismul și rolul său istoric* (traducere din limba rusă), București, 1953 ; A. J. Toynbee, *Hellenism ; the History of a Civilisation*, Oxford, 1959 ; M. Gramatopol, *Civilizația elenistică*, București, 1974.

221. Diodor, XXI, 12, cf. V. Pârvan, *Getica*, p. 56—65.

222. L. Homo, *L'Italie primitive et les débuts de l'impérialisme romain*, Paris, 1938, p. 415—419 ; R. Vulpe, *Les populations sud-orientales de l'Europe et l'Empire romain*, în *Actes*, 2, p. 31 și urm. ; id., în *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 14.

223. N. A. Mașchin, *Istoria Romei antice* (traducere), București, 1951, p. 114.

224. M. Holleaux, *Rome, la Grèce et les monarchies hellénistiques au IIIe siècle*, Paris, 1921, p. 74 ; D. M. Pippidi, în *Din istoria Dobrogei*, I, 1965, p. 273.

225. G. Zippel, *Die Römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig, 1877, p. 43 și urm.; Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, I, Berlin, 1933, p. 263 și urm.; N. A. Mașchin, *Istoria Romei antice* (traducere), București, 1951, p. 176 și urm.; V. Pârvan, *Getica*, 1968, p. 24 și urm.; A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest, 1959 și recenzia lui I. I. Russu, în *Dacia*, 5, 1961, p. 601—608.

226. M. Fluss, în *RE*, 15, 1932, col. 2350—2412; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 2; id., *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian*, *Sitzber. Akad. Wien*, vol. 214, 1932, p. 217; A. Mócsy, s.v. *Pannonia*, în *RE*, Suppl. IX, 1962, 515—776; Id., *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest, 1970; Em. Doruțiu-Boilă, *Dicționar*, p. 397—401.

227. Th. Reinach, *Mithridate Eupator roi de Pont*, Paris, 1890; D. M. Pippidi, *Contribuții*, p. 224.

228. O inscripție din Apollonia (I.G.B., I, 392) menționează că pe baza „symmachiei" a fost stabilită în cetate o garnizoană a lui Mithridates.

229. Eutropius, V, 5; „Mithridates enim, qui rex erat, atque Armeniam minorem, et totum Ponticum mare in circuitu cum Bospore tenebat..."; Th. Reinach, *op. cit.*, p. 57 și urm.; N. A. Mașchin, *Istoria Romei antice* (traducere), București, 1951, p. 176: R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, 1938, p. 97 și urm.; Em. Condurachi, *Coloniile grecești din Pontul stîng și lupta lor împotriva cotropirii romane*, *Acad. R.P.R., Buletin științific seria științe istorice, filozofice și economico-juridice*, tom. II, nr. 2—4, 1959, p. 76; D. M. Pippidi, în *Din Istoria Dobrogei*, 1, București, 1965, p. 270 și urm.

230. V. Pârvan, *Getica*, p. 68; A. Bodor, în *Studia*, 1, 1961, p. 19—33.

231. *Macedonica*, IX, 16, 1—2; cf. V. Pârvan. *op. cit.*, p. 69—70. V. și nota 96.

232. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, I, p. 285.

233. Strabon, VII, 3, 15 și 17; Plinius, *Nat. Hist.*, IV, 25; Tacitus, *Germ.*, 46; cf. Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, în *BCMI*, 18, 1924, p. 177—184; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 65—73; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 1. *Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanubien*, Viena, 1932, p. 5—82; P. N. Tretiakov, în *SCȘIași*, 8, 1955, 1—2, p. 159—160; id., în *KS*, 68, 1957, p. 51—62; id., în *MIA*, 89, 1960, p. 8—51, 239—248; R. Vulpe, în *Materiale*, 1, 1953, p. 310 și urm.; id., *Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*, în vol. *Nouvelles Études d'Histoire*, București, 1955, p. 103—119; id., în *Ist. Rom.*, 1, p. 243—244; H. Rosenfeld, în vol. *Abriss der Geschichte antiker Randkulturen*, München, 1961, p. 33, v. și indice, p. 272; V. I. Dupoi, în *Analele Univ. București*, Istorie, an. XX, nr. 1, 1971, p. 27—50; M. Babeș, în *SCIV*, 20, 2, 1969, p. 195—217; id. în *Mem. Antiq.*, 2, 1970, p. 215—235 și supra p. 23.

234. VII, 3, 17.

235. R. Werner, în vol. *Abriss der Geschichte antiker Randkulturen*, München, 1961, p. 138; I. Nestor, în *Ist. Rom.*, I, 1960, p. 671—682

și Gh. Bichir, în *Peuce*, 1, Tulcea, 1970 ; id., în *Actes du VIIIe Congr. int. d. sciences pre- et protohistorique*, 1, Beograd, 1971, p. 275—285.

236. *Istoria lui Filip*, XXXII, 3, 5, *Izvoare*, I, 1964, p. 357.

237. G. Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig, 1877, p. 45 și urm. ; V. Pârvan, *Getica*, p. 73—77 ; R. Vulpe, în *Actes*, 2, Sofia, 1969, p. 33—34.

238. *Stratagemele*, II, 4, 3 ; *Izvoare*, I, p. 431.

239. T. Sarafov, *Les Besses et Rome*, în *Actes*, 2, Sofia, 1969, p. 143.

240. K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. I, București, 1955, p. 246.

241. N. A. Mașchin, *Principatul lui Augustus*, (traducere) București, 1954, p. 14—15.

242. V. I. Lenin, *Marx-Engels-marxism*, ed. a 3-a, București, 1958, p. 428.

243. Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, II, 2, Berlin, 1933, p. 304 și urm. ; J. Carcopino, *Histoire ancienne. Histoire romaine*, II, Paris, 1935, p. 389—488.

244. V. Pârvan, *Getica*, p. 77.

CAPITOLUL III

CEL DINTÎI ȘI CEL MAI MARE DINTRE REGII DIN TRACIA

1. Personalitatea lui Burebista. 2. Numele. 3. Începutul domniei. 4. Capitala (?). 5. Originea.

1
PERSONALITATEA LUI BUREBISTA

După ce am trecut în revistă premisele interne și externe care au făcut posibilă afirmarea lui Burebista și care l-au impus, firesc ar fi să începem prin a prezenta portretul fizic și moral al acestuia — cu un cuvînt — să-i prezentăm biografia.

Este regretabil că documentele ce stau la îndemîna cercetătorului din zilele noastre nu sînt în măsură să ne redea dimensiunile reale, fizice și morale, ale marii personalități. Înfăptuirile lui Burebista sînt singurele date pe care le cunoaștem și acestea au fost, fără îndoială, excepționale.

Admițînd ipotetic, și păstrînd proporțiile, că n-am dispune de nici un izvor literar care să ni-l fi descris, să ni-l fi prezentat pe Alexandru Macedon, oare nu l-am caracteriza totuși ca pe o mare personalitate, ca pe un geniu, fie numai pe baza alcătuirii enormului său imperiu? În această lumină vom încerca, fără să avem la îndemînă nici o descriere istorică directă, să conturăm profilul spiritual al lui Burebista. Acesta este, fără îndoială, cel important în cazul unei personalități istorice active manifestată polivalent și fecund, chiar atunci cînd creionarea contururilor sale se realizează numai prin consecințele acțiunilor lui. Or, înfăptuirile lui Burebista, minunatele și excepționalele sale realizări le cunoaștem din surse directe. Ar fi interesant dacă i-am cunoaște chipul, pe care ni-l imaginăm energic, voluntar cu toate caracteristicile unui bărbat viguros. Persoana marelui rege n-a constituit model nici pentru unul dintre artiștii vremii sale. Am fi avut ocazia să-i vedem portretul pe efigia monedelor, dacă — așa cum vom avea ocazia să arătăm — nu s-ar fi imitat în acea vreme denarii republicii romane [245].

S-a spus că figura masculină reprezentată pe fibulele-falere de argint-aurit, din frumosul tezaur descoperit la București (Herăstrău), l-ar reprezenta pe Burebista (vezi fig. 5)[246]. Aceeași figură se întîlnește și pe alte fibule de argint dacice cum ar fi cele de la Vălenii de Munte[247] și Coada Malului (jud. Prahova) (vezi fig. 6), sau Bălănești (jud. Olt)[248]. Fibulele de argint găsite la Bălănești alcătuiau, împreună cu alte podoabe lucrate din același metal, inventarul funerar al unui mormînt. Ne aflăm în cazurile citate, după părerea noastră, în prezența unor căpetenii getice, deși figura umană reprezentată pe fibulele din mormîntul de la Bălănești a fost atribuită unei femei. pe baza coafurii, și identificată cu zeița Bendis[249].

Iată cum aceleași reprezentări au fost atribuite cu totul diferit : zeiței Bendis sau regelui Burebista. În ambele cazuri, este vorba doar de presupuneri ce nu vor putea fi verificate decît în urma unor descoperiri concludente. Sigur rămîne doar un fapt și anume că asemenea reprezentări figurative sînt foarte rare, în întreaga lume daco-getică, constituind apariții cu totul excepționale. În ceea ce privește subiectul redat în portretistica fibulelor despre care vorbeam, înclinăm să credem că este mai curînd vorba de un motiv ornamental antropomorf. Foarte posibil că artistul, și în cazul nostru este vorba de un veritabil artist și nu de un meșteșugar oarecare, a luat drept model pe unul dintre semenii săi. Armele ce par să fie reprezentate pe cele două fibule-falere de la București (Herăstrău) ar indica un războinic, un fruntaș daco-get, ori o divinitate, probabil zeul războiului. Cu greu putem crede că însuși regele a servit ca model pentru bustul reprezentat pe fibulele de argint.

Strabon este singurul dintre autorii antici care vorbește mai stăruitor despre Burebista. Geograful grec s-a născut în Amaseia din Pont, în anul 64/63 î.e.n. și a trăit pînă în 21 e.n., deci a fost întrucîtva contemporan cu marele rege. Opera sa principală intitulată *Geographia,* terminată cu un an înainte de a muri, constituie fără îndoială, cea mai completă și competentă operă a genului alcătuită în antichitate[250].

Referitor la ținuturile noastre, știrile pe care le datorăm lui Strabon sînt de o inestimabilă valoare și demne de toată încrederea. Iată ce ne spune el în legătură cu Burebista[251] :

„Lăsînd la o parte trecutul îndepărtat al geților, întîmplările din vremea noastră sînt următoarele : Boerebistas, bărbat get, luînd conducerea neamului său, a ridicat pe oamenii aceștia ticăloșiți de nesfîrșitele războaie și i-a îndreptat prin abstinență și sobrietate și ascultare de porunci (legi), așa încît în cîțiva ani a întemeiat o mare stăpînire (împărăție) și a supus geților cea

mai mare parte din populațiile vecine ; ba a ajuns să fie temut și chiar de romani pentru că trecea Istrul fără frică prădînd Tracia pînă în Macedonia și Iliria, iar pe celți, cei ce se amestecaseră cu tracii și cu ilirii, i-a pustiit cu totul, iar pe boiii de sub conducerea lui Critasiros, precum și pe taurisci i-a nimicit cu desăvîrșire. Pentru a-și convinge poporul el și-a luat ca ajutor pe Deceneu, un bărbat vrăjitor, care umblase multă vreme prin Egipt, învățînd acolo unele semne de prorocire, mulțumită cărora susținea că tălmăcește voința zeilor. După cîtva timp fusese socotit chiar zeu, după cum am mai spus cînd a fost vorba de Zamolxis. Ca dovadă de cît îl ascultau (geții) este și faptul că ei s-au lăsat convinși să-și stîrpească viile și să-și ducă viața fără vin. Cît despre Burebista, acesta a sfîrșit prin a fi răsturnat de niște răsculați, înainte ca romanii să fi pornit o armată împotriva lui. Ce-i ce i-au urmat, au îmbucătățit întinderea stăpînită de el, în mai multe părți. Acum de curînd, cînd Caesar Augustus și-a trimis armata împotriva lor, această stăpînire (împărăție) era împărțită în cinci părți, însă atunci era în patru, căci asemenea împărțiri sînt vremelnice, schimbîndu-se după o împrejurare sau alta [252].

Aproape fiecare cuvînt din textul lui Strabon este deosebit de valoros și semnificativ pentru noi.

Aceeași deosebită importanță, pentru reconstituirea istoriei lui Burebista o are decretul adunării poporului din Dionysopolis (azi Balcic, Bulgaria) în onoarea concetățeanului lor pe nume Acornion, fiul lui Dionysios. Inscripția ce ne-a parvenit, din păcate fragmentar, vine să completeze în mod fericit informațiile lui Strabon.

Din cele două izvoare de bază vom reține, deocamdată, cîteva fapte. Burebista a realizat, într-un timp scurt, unirea tuturor semințiilor daco-getice, devenind stăpînitor pe ambele maluri ale Dunării. El a supus autorității sale neamurile străine care pătrunseră în vasta arie de locuire, carpato-balcanică, a daco-geților ori se așezaseră în apropierea acesteia. Burebista a cucerit și a devenit stăpînitorul tuturor orașelor-state grecești din Pontul Stîng, de la Olbia pînă la Apollonia. El este cel care a întemeiat primul și cel mai mare stat daco-getic, despre care Strabon vorbește ca despre o mare stăpînire (’ἀρχή) [253]. Între granițele acestuia era inclus un vast teritoriu ce se întindea din Carpații Slovaciei, la Dunărea mijlocie, Munții Balcani, iar spre est pînă la Olbia. Burebista va realiza „cea mai mare putere barbară din Europa“, cum o numește Camille Julian [254] și, comparată de Theodor Mommsen [255], cu cea a Islamului. Marea rea-

lizare aparținea unui om dotat cu o energie, cu adevărat prodigioasă, îndreptată spre terenul faptei.

La toate cele spuse pînă acum mai trebuie adăugat caracterul înțelept al politicii sale interne al cărui țel era „educarea" daco-geților. În vremea îndelungatei sale domnii, Dacia cunoaște o înflorire deosebită a vieții economice și social-politice.

Pentru asemenea înfăptuiri era nevoie de o personalitate plină de energie, dotată cu cele mai înalte virtuți și la cel mai înalt grad, capabilă să desfășoare o activitate polivalentă și fecundă.

Pe Decebal, unul dintre urmașii lui Burebista, care va reuși să reunifice doar o parte a daco-geților și să refacă statul centralizat în limite cu mult mai modeste decît o făcuse strălucitul său înaintaș, ni l-a caracterizat Dio Cassius[256], în monumentala sa operă *Istoria romană*. Istoricul, care ne povestește războaiele lui Traian cu Decebal, ne-a transmis un sugestiv portret moral al regelui-erou ce și-a apărat cu atîta curaj patria. Să dăm cuvîntul lui Dio Cassius[257]. „... era priceput în ale războiului și iscusit la faptă; știind cînd să năvălească și cînd să se retragă la timp, meșter a întinde curse, viteaz în luptă, știind a se folosi cu dibăcie de o victorie și a scăpa cu bine dintr-o înfrîngere; pentru care lucruri el a fost mult timp pentru romani un potrivnic de temut".

În linii mari, ne putem închipui că așa ar fi trebuit să arate o caracterizare și a lui Burebista, dacă ea ar fi fost făcută de un scriitor contemporan. Din păcate însă un asemenea portret n-a fost scris, sau dacă totuși el a fost alcătuit, n-a ajuns pînă la noi. Ca și urmașul său, și cu siguranță în mai mare măsură decît acesta, Burebista a fost un potrivnic de temut pentru romani, lucru pe care ni-l spune răspicat Strabon. La mărturia marelui geograf vin să se adauge cele ale poetului Lucanus care, în epopeea *Pharsalia* unde ne descrie războiul civil dintre Caesar și Pompei, vorbește cu insistență de pericolul daco-getic, de „dezastrul care i-ar pune în mișcare pe daci și pe geți"[258]. Același lucru reiese și din relatările lui Appian[259].

Deci, pe vremea lui Burebista, la Roma posibilitatea unui atac daco-getic era prezentă în opinia publică. „Toată imensa putere pe care a reprezentat-o Burebista — spune Radu Vulpe[260], într-un expresiv portret moral al marelui rege — a fost creată numai de el și a durat numai atîta timp cît a trăit el. O asemenea personalitate ne apare de la bun început ca extraordinară, ce poate fi definită pe scurt „genială". Într-adevăr — spune mai departe autorul citat — pentru a uni, într-un timp foarte scurt, numai prin forța prestigiului său, toate triburile geto-dace, pen-

tru a suprima toate stăpînirile celtice și a altor neamuri (am adăuga noi) din preajma Daciei, pentru a deveni stăpînul tuturor orașelor grecești din Pontul Stîng, amenințînd însăși puterea Romei, Burebista nu putea fi un conducător oarecare. Energia sa, autoritatea, istețimea de spirit, lărgimea de vederi, capacitatea de gînditor politic și de organizator, măiestria de a conduce masele, valoarea sa militară trebuie neapărat să fi fost la înălțimea uimitoarelor lui realizări. Este un portret pe care faptele ne obligă să ni-l imaginăm la superlativ".

În cazul lui Burebista, R. Vulpe se întreabă dacă se poate acorda prioritate abilității politice a acestuia față de aptitudinile războinice. „A fost Burebista un mare geniu militar, adică un as al bătăliilor, un gînditor strategic cu o stăpînire lucidă a teatrului de război, cu o concepție sclipitoare în întocmirea planurilor de acțiune, cu un instinct precis și sigur în execuție? A avut — într-un cuvînt — ceea ce a făcut gloria adversarului său C. Iuliu Caesar și ceea ce știm că nu i-a lipsit urmașului său dac de mai tîrziu, Decebal?" Autorul arată că este deosebit de greu să se dea un răspuns cît de cît categoric, deoarece nici unul dintre numeroasele războaie pe care le-a purtat Burebista și care, în final, s-au soldat cu rezultate strălucite, nu ne-a fost descris. „Victoriile, spune cu multă dreptate profesorul bucureștean — nu întotdeauna pot fi suficiente pentru a dovedi însușiri eminente din partea biruitorului. În război, cuvîntul nu-l are numai vrednicia comandanților, ci și numeroși alți factori". Desigur că primul și cel mai important dintre aceștia îl constituie armata, cu dublul ei aspect cantitativ și calitativ. Cît de mare era oastea lui Burebista o aflăm din aceeași sursă, ne-o spune tot Strabon. Marele geograf ne menționează că Burebista putea să trimită la luptă pînă la douăsute de mii de oameni [261]. Cît despre cel de al doilea aspect al armatei lui Burebista, cel calitativ, aceasta trebuie să fi fost disciplinată și instruită prin cumpătare și ascultare de porunci, folosind expresia aceluiași Strabon. Armata disciplinată și bine instruită a alcătuit una dintre cheile de boltă ale stăpînirii marelui rege.

Pentru conturarea unei personalități militare și cumpănirea rolului pe care acesta l-a avut într-o victorie repurtată este neapărată nevoie să știm care erau forțele dușmanilor. Or, în acest caz, Burebista n-a avut de înfruntat, sau mai exact spus, n-a ajuns să-și măsoare forțele cu un dușman foarte puternic. Celții pe care i-a supus, la fel ca și bastarnii ori sarmații nu constituiau o mare putere, deși cei mai mulți dintre aceștia, mai ales celții, erau războinici vestiți.

Contemporan cu Burebista a fost Ariovist (după anul 72 î.e.n.), regele suebilor germani. Dotat cu îndrăzneală și cu o inteligență superioară, a încercat și el unirea triburilor germane. Se credea la un moment dat că cei doi se vor înfrunta și că suebii și daco-geții își vor disputa pe cîmpiile Dunării mijlocii stăpînirea Europei. Dar, cei doi mari comandanți de oști n-au ajuns să-și măsoare forțele, nu s-au înfruntat, orientîndu-se fiecare în direcții opuse : Burebista spre țărmul Pontului Euxin iar Ariovist spre Gallia [262].

Burebista n-a ajuns să se înfrunte nici cu marele său contemporan și rival, C. Iulius Caesar. Într-o asemenea ciocnire de forțe s-ar fi putut evidenția adevărata măsură a însușirilor de strateg ale lui Burebista. Ar fi avut în față un dușman ce dispunea de o armată impunătoare, de cea mai bună calitate sub raportul instruirii și al dotării [263], nemaivorbind de însușirile personale, excepționale, ale lui Caesar și ale generalilor săi. O asemenea încleștare era pe punctul de a se săvîrși, dar ea a fost stopată, în urma evenimentelor care s-au petrecut la idele lui Marte a anului 44 î.e.n., cînd firul vieții lui Caesar a fost curmat.

Așadar, Burebista n-a ajuns să intre în conflict direct, să se înfrunte pe cîmpul de bătaie cu nici una dintre personalitățile militare ale vremii sale. El a supus rînd pe rînd semințiile străine pătrunse în spațiul de locuire daco-getic din aria carpato-dunăreană, sau pe acelea de la hotarele Daciei. Pentru asemenea acțiuni nu era neapărată nevoie de o ingeniozitate deosebită, de calități strategice și tactice cu totul ieșite din comun. Totuși, trebuie să ținem seama, așa cum spunea și R. Vulpe în portretul făcut lui Burebista, de imensul prestigiu de care acest ilustru rege s-a bucurat în fața tuturor triburilor daco-getice, avînd în vedere că aceste triburi se aflau în stadiul democrației militare, cînd războiul era principala preocupare a tuturora și cînd autoritatea unui șef nu putea fi cîștigată și menținută decît prin merite reale de conducător în lupte. Or, de aceste însușiri a trebuit să facă uz din plin Burebista în primul rînd atunci cînd a supus autorității sale triburile daco-getice. Unii dintre conducătorii uniunilor de triburi, dacă nu cei mai mulți, se vor fi împotrivit unei atare acțiuni. În cele din urmă i s-au supus, la fel triburile celtice de la Dunărea mijlocie, cele bastarne și sarmate din est, urmate apoi de cetățile grecești de pe malul stîng al Mării Negre.

Toate acestea au fost posibile datorită nu numai superiorității forțelor armate de care dispunea Burebista, ci și manevrării lor calculate și rapide pe un asemenea vast spațiu. Era nevoie, fără îndoială, de multă pricepere pentru a cădea prin surpriză asupra dușmanilor, de a-i împiedica să se coalizeze, de aceea, folosind

expresia lui R. Vulpe[264], „se impune să admitem, chiar în ipoteza cea mai restrictivă, că dominanta personalitate a lui Burebista, trebuie să fi fost înzestrată cu geniul militar cel puţin tot pe atîta cît a fost dotată cu geniu politic. În destoinicia unui conducător atît de dinamic şi atît de creator ca Burebista, care a înscris în istoria antichităţii una din cele mai epice pagini, cele două aspecte, geniul militar şi cel politic, trebuie să fi coexistat în mod necesar, condiţionîndu-se reciproc".

Se pare că însăşi semnificaţia numelui pe care îl purta Burebista era aceea de „cel strălucit", „cel puternic, „cel nobil".

2
NUMELE

Cu toate că, aşa cum am mai spus, textele literare antice şi cele epigrafice cu privire la Burebista sînt puţine, nici măcar acestea nu sînt în deplin acord cu privire la numele său. Ele ni l-au transmis ortografiat în diferite variante. Astfel, în textul lui Strabon, cel mai complet care a ajuns pînă la noi, îl găsim menţionat de patru ori. Cea mai frecventă formă este cea de Βυρεβίστης. În unele manuscrise întîlnim însă Βυρβίστας apoi Βοιρεβίστας şi chiar Βειρεβίστας[265]. În faimoasa inscripţie dedicată de dionysopolitani concetăţeanului lor Acornion (despre care vom avea ocazia să vorbim mai pe larg în cele ce urmează) numele lui Burebista figurează în două feluri. Pentru prima oară el apare în rîndul 22 în grafia Βυρεβίστα iar a doua oară în rîndul 33—44 altfel scris, Βυραβείστα (vezi fig. 7).

Forma Βυρεβείστα o întîlnim şi pe o altă epigrafă, păstrată fragmentar, descoperită la Mesembria (azi Nesebăr, Bulgaria) ridicată de onoarea unor comandanţi militari, ale căror nume rămîn necunoscute dar care s-au distins „conducînd oastea în războiul împotriva lui Burebista" (ʽεπὶ Βυρεβίσταν πολεμον)[266].

Trecînd la autorii antici de limbă latină, numele regelui geto-dac îl întîlnim la Iordanes *(Getica* 11, 67), transcris sub forma Buruista *(Dehinc regnante Gothis Buruista)*. În rezumatul lucrării lui Trogus Pompeius, *Historiae **Philippicae***, întocmit de Iustinus, în Prologul cărţii XXXII, se vorbeşte de o *incrementa Dacorum per Ruboboster regem*. Ca urmare, în istoriografia modernă s-a emis părerea că Rubobostes ar trebui identificat cu Burebista şi că ar fi vorba de o transcriere greşită săvîrşită de autor sau de copiştii de mai tîrziu[267]. În ce măsură o asemenea

ipoteză este ori nu întemeiată este greu de spus. Nu vom reproduce aici nici argumentele celor care văd în Rubobostes un alt rege decît Burebista, nici pe ale celor care susțin că ar fi vorba de o greșeală [268]. După părerea noastră, creșterea puterii dacilor despre care vorbește textul amintit poate fi raportată la cea a celților, lucru ce pare să reiasă chiar din conținutul *Prologului,* unde se vorbește de celții ce ocupaseră Iliria. Descoperirile arheologice atestă o slăbire a puterii politice a celților pe la începutul sec. al 2-lea î.e.n., în Transilvania, ca o consecință a creșterii puterii dacilor, elementul etnic celtic, așa după cum am arătat în primul capitol, menținîndu-se însă aici și pe parcursul sec. al 2-lea î.e.n.

Fiind vorba mai degrabă de două persoane deosebite, de doi regi ce au trăit la distanță de aproximativ un secol unul de altul, nu este cazul să adăugăm o nouă formă de grafie a numelui lui Burebista, chiar dacă ne-am găsi în fața unei greșeli.

Ca orișicare dintre geto-daci, Burebista avea un singur nume, așa cum era obiceiul la cei mai mulți indo-europeni. Numele, ca atare, este specific pentru traco-daci și face parte din grupa acelor antroponime ce nu se întîlnesc, oricît ar fi căutate, la alte neamuri din marea familie a indo-europenilor [269]. Numele proprii, atît la traco-daci cît și la celelalte popoare făcînd parte din aceeași familie, au fost studiate în amănunt pe calea comparativ-etimologică [270]. Ele sînt alcătuite din elemente lexicale și sufixe, curente în vorbirea uzuală, aparținînd fazei în care au luat ființă numele proprii. Numele Burebista face parte dintre acele antroponime (nume de persoane) și toponime (nume de locuri) care erau formate la indo-europeni — prin urmare și la daco-geți — din două elemente, numite și rădăcini ori teme. Astfel de nume alcătuite din două teme sînt denumite de către lingviști nume compuse „pline“ (zweistämmige Vollnamen) [271].

Primul dintre elementele numelui lui Burebista, *Bur-Bure-Buris* — îl întîlnim și la alte antroponime ori toponime tracice cum ar fi : Bur-re-nus, Bur-rena, Βουρ-κέντιος, Βουρ-γεῖλος, Bur-gaena, Βουρ-θειθης Βορ-Βρεγα, Πιρο-Βορι-δαυα etc. [272]. Cea de a doua parte, cea finală, își găsește și ea numeroase analogii. Numele proprii, sau colective care se termină în *bista-beista,* sînt destule în lumea traco-geto-dacă. Iată doar cîteva exemple : Αὐλου-βείστα Διτύ-βιστος Zaeri-vista, Βιστο-κος, sau în numele compus *tara-bostes* [273]. Tema a doua a numelui lui Burebista este un coradical cu Bistonis, Bistonia întîlnit în antroponime ca : Βισθων, Βιστα, Βιστος, Βισθας, Βισθαρος, Βισθαιος, Βισθης [274].

S-a încercat și stabilirea etimologiei numelui lui Burebista. W. Tomaschek îl pune în legătură cu * *bhuri-h* din sanscrită care

ar însemna îmbelşugat, puternic, mult (reichlich, viel, gewaltig[275]). D. Detschew îl paralelizează cu numele personal grecesc Ἀνδροπειθης şi-l derivă din *bheidh-to* ce dă în greceşte πειθης, Βουρκέντιος cu înţelesul de „primul dintre brăbaţi“[276]. Alţii au propus sensul de „cel strălucit“ plecînd de la cuvintele traco-geto-dacice, *bostes, tarabostes*, ce îşi au originile în * *bho-s-k* „strălucit“, nobil[277], sau „bine cunoscut“[278].

Faptul că transcrierea numelui lui Burebista este aşa de diferită, atît în textele greceşti, cît şi în cele scrise în limba latină, variind chiar pe acelaşi monument epigrafic, cum este cazul inscripţiei în cinstea lui Acornion, nu poate avea decît o singură explicaţie. Este vorba de vocale tracice ce nu aveau corespondent nici în limba elină şi nici în cea latină. Este posibil să fie vorba de sunete asemănătoare cu oa, ö, ü, ori chiar cu ă sau î, pe care, evident, autorii antici, ori lapicizii, încercau, fiecare în felul său, să le redea în alfabetul grecesc sau în cel latin[279].

În ceea ce priveşte numele, rămîne un fapt stabilit şi anume că, forma cea mai apropiată de aspectul fonetic autentic este *Byrebistas*. Această grafie o găsim cel mai frecvent folosită în inscripţii şi care, după normele transliteraţiei din acea vreme, va da forma latină *Burebista*. Ar mai fi de adăugat o a doua variantă, *Boerebista* ce îşi are originea în transliteraţia variantei excepţionale de Βοιρεβιστας întîlnită în textul lui Strabon. Ea nu este indicată însă, fiind vorba de o excepţie. Forma corectă şi cel mai frecvent folosită de istoriografia modernă, românească ori străină, este cea de Burebista. Ea trebuie să înlocuiască definitiv unele forme greşite cum ar fi de exemplu Buerebista, ce se mai pot întîlni uneori în presa noastră[280]. Este greu de precizat în ce măsură forma, pe care am numit-o corectă şi general acceptată corespunde aspectului fonetic autentic. Nu putem şti cît de aproape sîntem de felul în care îşi rostea el însuşi numele ori i-l pronunţau cei din apropierea sa. Un lucru putem doar spune că această formă nu contravine puţinelor reguli de fonetică ce se pot presupune pentru limba traco-dacică[281].

3
ÎNCEPUTUL DOMNIEI

Din primele capitole se desprinde limpede concluzia că în cele două decenii de la începutul sec. I î.e.n. existau condiţii, atît de ordin intern cît şi extern, care făceau posibilă afirmarea unei

personalități ca cea a lui Burebista. Societatea daco-getică, după o lungă evoluție, desfășurată de-a lungul mai multor veacuri ajunsese la punctul cînd un destoinic organizator, un geniu militar și politic putea să înfăptuiască unitatea tuturor daco-geților. Condițiile erau suficiente, permiteau să se treacă la o formă superioară de organizare, cea statală. Tendința de unificare, de a crea state puternice nu era străină timpului. Roma își lărgea mereu imperiul, depășind limitele Europei, Mithridates al VI-lea Eupator întemeiase și el în Asia Mică un stat puternic și întins, ceea ce l-a făcut să intre în conflict de neconciliat cu romanii, pretendenți din ce în ce mai asidui la stăpînirea mondială. Tendințele de unificare nu erau străine nici lumii „barbare" și ne gîndim aici la un Ariovist care, în această vreme, încerca să unifice triburile germanice din apusul și nordul Europei. Se mai poate adăuga lumea celtică unde, de asemenea exista dorința de unificare sau pe cea sud-tracică.

În această atmosferă generală a timpului s-a manifestat marea personalitate a lui Burebista care a știut să folosească atît condițiile interne cît și pe cele externe realizînd unirea tuturor daco-geților într-un mare stat, într-o mare stăpînire ale cărei fruntarii le vom arăta în amănunt pe parcursul unui viitor capitol. Dovada că opera capitală a lui Burebista, unificarea semințiilor neamului său, se datora, în bună măsură, trăsăturilor sale, geniului său militar și organizatoric, despre care am vorbit o constituie faptul că aceasta a durat numai atît cît a trăit el. O asemenea apariție excepțională n-a putut trece prin istoria daco-geților fără să lase urme durabile. Statul daco-getic întemeiat de Burebista nu va dispare, el se va perpetua chiar dacă stăpînirea enormă se va dezmembra odată cu moartea făuritorului ei. Forma statală reprezenta un punct atins și cerut de dezvoltarea obiectivă a societății geto-dacice și nu putea fi impus de voința unei personalități oricît de puternică și de dotată ar fi fost ea. Moartea lui Burebista a însemnat numai dezmembrarea stăpînirii sale.

Același lucru s-a întîmplat și cu vastul imperiu creat de Alexandru cel Mare, ce și-a datorat și el existența deosebitelor calități militaro-politice ale regelui macedonean. Bineînțeles că este vorba de alte dimensiuni pe care nu le scăpăm din vedere.

Alexandru Macedon a devenit legendar, a uimit și însuflețit, a străbătut secolele și datorită faptului că măreţele lui înfăptuiri au fost transmise peste veacuri de atîtea texte, de atîtea condeie care se uneau în a-l proslăvi, pe cînd realizările lui Burebista, chiar dacă au fost amănunțit consemnate în scris s-au pierdut, pînă la noi ajungînd doar cîteva mențiuni fugitive și to-

tal incomplete. Burebista trebuie să fi intrat în legendele neamului său, dar daco-geţii din vremea marelui rege şi chiar mai tîrziu, pe toată durata istoriei lor, înainte de cucerirea romană au fost în ultimă instanţă „barbari“ fără să fi ajuns la acel stadiu de civilizaţie ce să includă o literatură scrisă, ne mai vorbind de una istorică. Rămîne încă un serios semn de întrebare dacă chiar scrierea ca atare le era cunoscută.

Poate că analogia cu Alexandru Macedon va părea îndrăzneaţă. Am făcut-o cu deplina conştiinţă a unor proporţii diferite, dar în esenţă este vorba de acelaşi fenomen. Probabil că nu este lipsit de interes să spunem că nici despre faptele lui Alexandru cel Mare nu avem o relatare completă, scrisă de un contemporan. Reconstituirea acestora s-a făcut pe baza celor povestite, trei şi chiar cinci secole mai tîrziu, de Diodor din Sicilia, Iustinus, Quintus Curtius, Plutarh, Arrianus şi însoţite de izvoarele numismatice, epigrafice ori papirologice. Aceasta n-a împiedicat ca în decursul veacurilor să se făurească o enormă literatură istorică, fără să mai vorbim de cea beletristică, care s-a ocupat cu personalitatea lui Alexandru Macedon, de imperiul său „mondial“. Chiar şi la noi, una dintre cele mai vechi cărţi populare, „Alexăndria“, ne povesteşte, într-o manieră fantastică, isprăvile marelui macedonean. Despre „Alexăndria“, Miron Costin, învăţatul nostru cronicar, ce îl citise pe Plutarh, spune că ne găsim în faţa unei colecţii de „bazne istorice“ [282].

Dar, să revenim la subiectul nostru.

Se pune problema, în ce măsură pot fi precizate data şi împrejurările concrete care îl situează pe Burebista în fruntea daco-geţilor. Cu greu ne-am putea opri să nu spunem şi de data aceasta că asemenea probleme nu s-ar fi ridicat dacă ni s-ar fi păstrat măcar una dintre lucrările istoricilor antici care s-au ocupat cu istoria daco-geţilor şi, fără îndoială, cu istoria lui Burebista.

Dion Chrysostomos („Gură de aur“) care a trăit în a doua jumătate a sec. I e.n. şi la începutul veacului următor (cca 40—120), cunoaşte foarte bine realităţile din Dacia, pe care, după cît se pare, o vizitase personal. Dion din Prusa, nume sub care mai este cunoscut, a stat probabil o vreme chiar la curtea lui Decebal şi l-a însoţit pe împăratul Traian în cel de al doilea război purtat împotriva dacilor. Dion Chrysostomos a avut astfel ocazia să se informeze şi să se documenteze temeinic şi din surse directe cu privire la istoria daco-geţilor [283]. În lucrarea sa *Istoria geţilor* se vorbea, foarte probabl, pe larg despre condiţiile în care a ajuns la tron Burebista şi despre data cînd s-a întîmplat evenimentul. Dar, din păcate, această lucrare a lui Dion Chrysos-

tomos n-a ajuns pînă la noi. Ea mai exista însă în sec. al VI-lea e.n. cînd istoricul got Iordanes își scria opera. Este vorba de o istorie a goților la alcătuirea căreia autorul s-a folosit de mai multe scrieri valoroase care, în bună parte, astăzi sînt pierdute. Printre acestea figurau, după cum o afirmă chiar Iordanes și lucrările lui Dion Chrysostomos [284]. El a făcut confuzie între goți și geți și și-a intitulat opera *De Getarum sive Gotharum origine et rebus gestis*. Confuzia se pare că n-a fost o greșeală [285]. Este greu de imaginat ca un erudit, care a citit în mod sigur atîtea lucrări și a scris el însuși o cronică universală și o istorie a goților, să săvîrșească din neștiință sau cu bună credință, o asemenea confuzie, atîta vreme cît a avut la îndemînă întregi istorii a geților, scrise de istorici, fără îndoială, celebri la vremea lor. Mai probabil este că Iordanes a comis o confuzie intenționată, cu bună știință, din dorința de a găsi pentru neamul său (era de origine ostrogotă) un început mai strălucit [286]. De aceea, el îi consideră pe geți, goți și uneori amestecă lucrurile.

Cu privire la subiectul ce ne preocupă iată ce citim în textul lui Iordanes: „Apoi, în vreme ce la goți (respectiv geți) domnea Buruista, a venit în Goția (Geția) Deceneu, pe timpul cînd Sylla a pus mîna pe putere la Roma. Primindu-l pe Deceneu, Buruista i-a dat o putere aproape regală. După sfatul acestuia goții (respectiv geții) au început să pustiască pămînturile germanilor pe care acum le stăpînesc francii" [287].

Deci, din textul lui Iordanes reiese că Burebista domnea deja pe la anul 82 î.e.n. vreme în care Sylla luase titlul de dictator la Roma. Că urcarea pe tron a lui Burebista n-a putut fi prea îndepărtată în timp de anul 82 î.e.n. ne-o dovedește textul lui Strabon pe care l-am reprodus mai înainte. Acesta nu poate fi interpretat în alt fel decît că Burebista a dispărut cam în același timp cu marele său rival, Caesar, care era pe punctul de a-l ataca, în anul 44 î.e.n., sau foarte curînd după această dată. De la 82 și pînă la 44 î.e.n. sînt 38 de ani ceea ce ne obligă să admitem că urcarea pe tron a lui Burebista n-a putut avea loc cu mult înainte ca Sylla să fi pus mîna pe putere la Roma. Atunci cînd a fost răpus în anul 44 î.e.n. era, probabil, bătrîn, dar încă autoritar dovadă fiind faptul că a fost nevoie de un complot care să-l scoată din domnie și din viață.

O domnie de 38 de ani nu constituie nimic neobișnuit în antichitate ori mai aproape de zilele noastre și am putea cita în acest sens nenumărate exemple. Unul dintre urmașii lui Burebista și anume Scorilo-Coryllus a domnit — după mărturia aceluiași Iordanes — patruzeci de ani [288]. Teres, regele odrișilor (traci din sud), după cum ne relatează Theopompos [289], a trăit

92 de ani. Este vorba de Teres primul rege al odrișilor [290]. Mithridates al VI-lea Eupator, contemporan în parte cu Burebista, a domnit 48 de ani (111—63 î.e.n.). Din istoria noastră l-am putea aminti pe Ștefan cel Mare care a avut o lungă și glorioasă domnie de 47 de ani (1457—1504). Domnia acestuia a reprezentat epoca de cea mai mare înflorire a Moldovei, tot așa cum cea a lui Burebista a fost cea mai strălucită pentru Dacia.

Multe dintre datele pe care ni le furnizează Iordanes au fost contestate de către istoricii moderni datorită confruntării cu alte izvoare. Așa s-a întîmplat și cu data de început a domniei lui Burebista. Puțini au fost aceia care au acceptat știrea pe care ne-o transmite Iordanes și anume că la anul 82 î.e.n. Burebista domnea deja asupra daco-geților. Mulți istoriografi au pus sub semnul întrebării această dată [291] și nu puțini au fost acei care au contestat-o categoric [292].

Iată-ne din nou în fața unei probleme extrem de controversate și în fața unei multitudini de opinii. Înainte însă de a le trece în revistă, socotim mai potrivit să prezentăm decretul în cinstea lui Acornion. Aceasta se impune deoarece, fără nici o excepție, toți cercetătorii care au respins ori au pus sub un mare semn de întrebare informația lui Iordanes s-au bazat în primul rînd, și în special, pe acest decret de cinstire.

Datorită importanței deosebite pe care decretul amintit o prezintă pentru subiectul nostru, vom da toate datele cu privire la inscripție și vom enumera cele mai multe dintre comentariile făcute, chiar dacă unele dintre ele și-au pierdut valabilitatea sau cu altele dintre ele nu sîntem de acord. Toate acestea din dorința de a le înmănunchia și de a veni în ajutorul acelora care doresc să ia contact nemijlocit cu textul și care nu au la îndemînă diversele comentarii [293].

Inscripția (fig. 7) [294] săpată pe o lespede de marmură de calitate inferioară, de culoare cenușiu-deschisă, a fost descoperită la sfîrșitul sec. trecut la Balcic (Bulgaria) și se păstrează în Muzeul Național din Sofia (inv. nr. 1200). Din păcate și acest document deosebit de important pentru datele referitoare la domnia lui Burebista s-a păstrat fragmentar. Porțiunea lui superioară lipsește, iar primele rînduri sînt și ele mutilate, fapt care a dus la diverse variante de întregiri cu inevitabile contraziceri și opinii.

Inscripția, lăsînd la o parte porțiunea superioară ce s-a distrus, măsoară 0,70 m înălțime, 0,465 m lățime și 0,09 m grosime, iar literele săpate între linii, au cca 0,01 m înălțime. Deteriorarea lespezii, în partea ei superioară, ne-a vitregit de începutul decretului care, luînd ca model alte decrete de acest fel

7. Decretul dionysopolitan în cinstea lui Acornion

descoperite în orașele-state grecești din Pontul Stîng, expunea, după toate probabilitățile, motivele care au determinat pe cetățenii Dionysopolisului să-l cinstească pe Acornion. Aceeași spărtură a făcut ca și din primele cinci rînduri să nu se mai păstreze decît două-trei cuvinte. Deteriorate sînt și o parte a celor două margini. Există apoi și unele litere greu vizibile, ori unele chiar șterse.

În total, la ora actuală, inscripția are 49 de rînduri, dintre care ultimele 20 sînt aproape intacte și ușor vizibile. Fiecare rînd este alcătuit din cîte 45—46 litere.

Iată acum textul faimosului decret al dionysopolitanilor[295] :

- -
- - - - - - - - - - - - - *αι παρα* - - - - - - - - - - - - - -
- - - - - - - - - - - - - *τὸν ἀνέλαβε-* - - - - - - - - - - - - -
- - - - - - - - - - - - - *-ος Θεόδωρον καὶ ᾿Επι-* - - - - - - -
- - - - - - - - - - - - - *-σαν τοῖς ἰδίοις δαπανήμασι[ν* - - -]
- - - - - - - - - - - - - *ατων συναποδ[η]μῶν ἀπή[ρ]ατ[ο* - -]
[- - - - - - - - - *εἰ*]*ς Αργεδαυον πρὸς τὸν πατέρα α*[*ὐτοῦ ?*]
[- - - - - - - *παραγε*]*νόμενος δὲ καὶ συντυχων ἅμα* - - - - -
- - - - - - - - - - - *ν τὴν ἀπ' αὐτοῦ κατεκτήσατο τῆ*[*ς δὲ*]
[- - - - - - - - *ἀπέ*]*λυσεν τὸν δῆμον, ἱερεύς τε γενόμεν*[*ος*]
[- ? *τοῦ Θεοῦ Μεγ*]*άλου τάς τε πομπὰς καὶ τὰς θυσίας* [*ἐ*]-
[*πετέλεσε λαμπρ*]*ῶς καὶ τοῖς πολίταις μετέδωκεν τ*[*ῶν*]
[*κρεῶν, τῷ τε Σαρ*]*άπει λαχὼν ἱερεὺς ὁμοίως τοῖς δαπ*[*ανή*]-
[*μασιν ἀνεστράφ*]*η καλῶς καὶ φιλαγάθως, τοῦ τε ἐπωνύ*[*μου*]
[*τῆς πόλεως Διον*]*ύσου οὐκ ἔχοντος ἱερῆ ἀφ' ἐτῶν πληόν*[*ων*]
[*παρακληθεὶς ὑ*]*πὸ τῶν πολιτῶν ἐπέδωκεν ἑαυτὸν κ*[*αὶ κα*]-
[*τὰ τὴν Γαίου*] *᾿Αντωνίου παραχειμασίαν ἀναλαβ*[*ὼν*]
[*τὸν στέφανο*]*ν τοῦ θεοῦ τάς τε πομπὰς καὶ θυσίας* [*ἐπε*]-
[*τέλεσε καλ*]*ῶς καὶ μεγαλομερῶς καὶ τοῖς πολίταις μ*[*ε*]-
[*τέδωκε κρε*]*ῶν ἀφθόνως, θεῶν τε τ*[*ῶ*]*ν ἐν Σαμοθράκ*[*η*]
[*στέφα*]*νον ἀνειληφὼς διὰ βίου τάς τε πομπὰς κ*[*αὶ*]
[*τὰς θυσία*]*ς ἐπιτελεῖ ὑπέρ τε τῶν μυστῶν καὶ τῆς π*[*ό*]-
[*λεως, νεωστ*]*εί τε τοῦ βασιλέως Βυρεβιστα πρώτου καὶ μ*[*ε*]-
[*γίστου γεγ*]*ονότος τῶν ἐπὶ Θράκης βασιλέων καὶ πᾶσα*[*ν*]
[*τὴν πέρ*]*αν τοῦ ποταμοῦ καὶ τὴν ἐπὶ τάδε κατεισχη-*
[*κότος γ*]*ενόμενος καὶ πρὸς τοῦτον ἐν τῇ πρώτῃ καὶ με-*
[*γίστῃ φ*]*ιλίᾳ τὰ βέλτιστα κατεργάζεται τῇ πατρίδι λέ-*
[*γων κα*]*ὶ συνβουλεύων τὰ κράτιστα καὶ τὴν εὔνοιαν τοῦ β*[*α*]-
[*σιλέ*]*ως πρὸς τὴν τῆς πόλεως σωτηρ*[*ί*]*αν προσπαραμ*[*υ*]-
[*θού*]*μενος ἔν τε τοῖς λοιποῖς ἅπασιν ἀφειδῶς ἑαυτὸν*
[*ἐν*]*διδοὺς καὶ τὰς τῆς πόλεως πρεσβήας καὶ κινδύνους ἐπ*[*ι*]-
δεχόμενος [*ἀ*]*όκνως πρὸς τὸ πάντως τι κατεργάζεσθα*[*ι*]

τῇ πατρίδι συμφέρον, πρός τε Γναῖον Πομπήιον Γναίου υ[ἱ]ὸν αὐτοκράτορα Ῥωμαῖον ἀποσταλεὶς ὑπὸ βασιλέως Βυραβε[ι][σ]τα πρεσβευτὴς καὶ συντυχὼν αὐτῷ τῆς Μακεδονίας ἐν το[ῖς] περ[ὶ Ἡρ]άκληαν τὴν ἐπὶ τοῦ Λύκου οὐ μόνον τοὺς ὑπὲρ τοῦ βα[σι]λέως χρηματισμοὺς διέθετο τὴν εὔνο[ι]αν τὴν Ῥωμαίων πα[ρ]αγόμενος τῷ βασιλεῖ, ἀ(λ)λὰ καὶ περὶ τῆς πατρίδος τοὺς καλλίστου[ς] διέθετο χρηματισμούς, καθόλου δὲ κατὰ πᾶσ(α)ν περίστασιν κ[αι][ρ]ῶν ψυχῇ καὶ σώματι παραβαλλόμενος καὶ δαπάναις χρώμ[ε]νος ταῖς ἐκ τοῦ βίου, τινὰ δὲ καὶ τῶν πολιτικῶν χορηγίων σωματ[ο]ποιῶν παρ' ἑαυτοῦ τὴν μεγίστην ἐνδείκνυτα[ι] σπουδὴν εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς πατρίδος σωτηρίῳ ἵνα οὖν καὶ ὁ δῆμος φαίνηται τιμῶν τοὺς καλο[ὺς] καὶ ἀγαθοὺς ἄνδρας καὶ ἑαυτὸν εὐεργετοῦντας, δεν[δό][χθ[α]ι τῇ] βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ ἐπῃνῆσθαι μὲν ἐπὶ τούτοις Ἀκορνίων[α] Διον[υ]σίου καὶ στεφανωθῆναι αὐτὸν ἐν τοῖς Διονυσίοις χρυσ[ῷ] στεφάνῳ καὶ εἰκόνι χαλκῇ, στεφανοῦσθαι δὲ αὐτὸν καὶ εἰς τὸν λ[οι][π]ον χρ[όν]ον καθ' ἕκαστον ἔτος ἐν τοῖς Διονυσίοις χρυσῷ στε[φά][ν]ῳ, δε[δό]σθαι δὲ αὐτῷ καὶ εἰς ἀνάστασιν ἀνδριάντος τόπον τὸν ἐπιφανέστατον τῆς ἀγορᾶς.

Inscripţia publicată pentru prima oară încă la sfîrşitul secolului trecut de către învăţatul rus V. Latyšev [296], a fost reluată apoi în colecţia alcătuită de W. Dittenberger [297]. Cea mai ştiinţifică publicare a decretului din Dionysopolis o datorăm lui E. Kalinka, care dă nu numai transcrierea şi completarea textului, ci şi o fotografie clară [298]. Ea a fost comentată apoi de diverşi învăţaţi. Mai este de amintit cea mai recentă republicare a epigrafei pe care o datorăm eruditului bulgar G. Mihailov [299].

Firesc ar fi acum să expunem nenumăratele studii ale unei lungi serii de învăţaţi români ori străini care au încercat să completeze părţile din inscripţie care lipsesc, sau care au discutat evenimentele menţionate în epigrafă. Dintre acestea ne vom referi aici doar la cele ale lui Georges Seure [300] şi M. Holleaux [301], urmînd ca pe celelalte să le comentăm mai pe larg în legătură cu mult discutata problemă a capitalei lui Burebista, ori cu datele pe care le cuprinde preţiosul document.

O traducere românească liberă a decretului în cinstea lui Acornion a fost făcută de G. Popa-Liseanu [302], urmată de o alta, datorată epigrafistului G. G. Mateescu [303] la care se adaugă o a treia şi cea mai recentă făcută de Radu Vulpe [304]. Traducerea pe care o dăm în continuare o urmează, în linii generale, pe cea a lui G. G. Mateescu.

Din primele cinci fragmente de rînduri se poate deduce că:

„Împreună cu tovarăşii săi de drum cu unul fiu al lui Theodorus şi cu Epi....., pe cheltuiala lui personală, a plecat în solie

călătorind departe și ajungînd la Argedava, la tatăl aceluia și întîlnindu-l, totdeodată a obținut de la el ... (lipsesc circa 10 litere probabil, bunăvoință pentru) oraș ... și a dezlegat poporul (lipsesc iar aproximativ 10 litere ; poate, de tribut).

Ajungînd (apoi) preot al Marelui Zeu a săvîrșit în chip strălucit procesiunile și jertfele și a împărțit și cetățenilor părți din carne (a animalelor sacrificate). Fiind ales preot al lui Sarapis, tot așa a suportat cu vrednicie și bunăvoință cheltuielile. Iar pentru că Dionysos (zeul) eponim al orașului, nemaiavînd de mulți ani preot și fiind aclamat (tot) el de cetățeni, s-a consacrat pe sine (acestei slujbe) ; și pe vremea iernării lui C(aius) Antonius luînd (iarăși) coroana zeului (adică devenind preot) a împlinit procesiuni și sacrificii frumos și cu măreție și a dat cetățenilor carne din belșug. Și acceptînd pe viață cununa zeilor din Samothrace, îndeplinește procesiuni și sacrificii pentru inițiați și pentru oraș.

Și în timpul din urmă regele Burebista ajungînd cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia și stăpînind tot teritoriul de dincoace de fluviu (Dunăre) și de dincolo și a ajuns de asemenea la acesta (la Burebista) în cea dintîi și cea mai mare prietenie, a obținut cele mai bune foloase pentru patria sa, vorbindu-i și sfătuindu-l în ceea ce privește chestiunile cele mai importante, atrăgîndu-și bunăvoința regelui spre binele orașului ; și în toate celelalte (ocazii) oferindu-se pe sine fără să se cruțe în soliile orașului și luînd asupra-și fără șovăire primejdii, pentru a contribui în tot chipul la binele patriei.

Și fiind trimis de regele Burebista ca ambasador la Cn(aeius), Pompeius, fiul lui Cnaeius, imperator al romanilor și întîlnindu-se cu acesta în părțile Macedoniei, lîngă Heraclea Lyncestis (astăzi Bitolia-Monastir), nu numai că și-a îndeplinit cu bine însărcinările primite de la rege, cîștigînd pentru acesta bunăvoința romanilor, dar și pentru patrie a purtat cele mai frumoase negocieri ; în general în orice situație a împrejurărilor expunîndu-se cu trup și suflet și folosind cheltuieli din ale vieții proprii (adică din averea lui particulară) și dînd puteri noi din averea sa (de la el însuși) la unele dregătorii ale orașului (adică ajutînd cu bani tezaurul public) arată cel mai mare zel pentru binele patriei sale.

Așadar, pentru ca și poporul să arate că cinstește pe oamenii cei buni și vrednici și care îi fac lui bine a hotărît Sfatul și poporul (dionysopolitanilor) ca Acornion al lui Dionysios să fie lăudat pentru aceste (merite) și să fie încununat el la sărbătoarea lui Dionysos cu o cunună de aur și o statuie de bronz și să fie încununat și în timpul ce urmează, în fiecare an la Dionysii

cu o coroană de aur și să i se dea pentru ridicarea statuii locul cel mai de cinste din agora".

Pentru datarea decretului dionysopolitan în cinstea lui Acornion ne stau la îndemînă două momente menționate în inscripție care pot fi cu exactitate fixate în timp. Este vorba de iernarea proconsulului Macedoniei C. Antonius Hybrida la Dionysopolis, întîmplată în anii 62—61 î.e.n. Datorită abuzurilor comise, acesta a provocat, în primăvara lui 61 î.e.n. revolta cetăților grecești din Pontul Stîng și a suferit o grea înfrîngere lîngă Histria. Menționarea staționării la Dionysopolis a lui C. Antonius Hybrida este însoțită de aluzia la sacrificiul consimțit de Acornion și anume acela de a accepta să fie preot al lui Dionysos, zeul eponim al orașului, fapt din care se poate deduce că ne găsim în fața unei situații precare, din punct de vedere economic, care s-ar putea datora cheltuielilor impuse orașului de iernarea în cetate a lui C. Antonius și a armatei sale [305].

Cel de al doilea moment, și în același timp ultimul din seria măreţelor fapte săvîrșite de ilustrul dionysopolitan este solia, ca reprezentant al regelui Burebista, pe lîngă Cn. Pompeius pe care îl întîlnește lîngă Heraclea Lyncestis din Macedonia. Evenimentul s-a petrecut, cu toată siguranța, înainte de 9 august a anului 48 î.e.n., cînd Pompeius a fost învins în lupta de la Pharsalus, și după 7 iunie, cînd triumvirul a obținut lîngă Dyrrhachium un succes, ce s-a dovedit a fi efemer, asupra rivalului său Caesar. În epigrafa noastră, Pompeius este denumit imperator (αὐτοκράτωρ), titlul sub care îl aclamaseră soldații după victoria din primăvară asupra lui Caesar.

Decretul a fost votat și săpat în marmură între 7 iunie și 9 august 48 î.e.n., pentru că ar fi de neconceput ca dionysopolitanii să nu fi luat act de înfrîngerea suferită la Pharsalus de către Pompeius după care a urmat fuga sa în Egipt unde, la sfîrșitul lui septembrie, va fi omorît din ordinul lui Ptolemeu al XIV-lea. După 9 august 48 î.e.n., imperator va rămîne doar învingătorul Caesar, fapt ce n-a putut fi ignorat de grecii din Dionysopolis [306].

Ambasada lui Acornion pe lîngă Pompeius și implicit datarea importantului decret dionysopolitan a fost făcută însă în mod diferit de istoriografii moderni și de cercetătorii zilelor noastre. E. Kalinka opinează pentru anul 48 î.e.n. [307], pe cîtă vreme W. Dittenberger [308] este de părere că ambasada a avut loc în 49 î.e.n., deși inscripția s-ar data tot în anul 48 î.e.n. Tot în anul 48 î.e.n. o datează G. Seure [309]. D. M. Pippidi este de părere că decretul în cinstea lui Acornion se datează „la scurt timp după 48" [310], dar același autor spune că alianța oferită de Burebista lui Pompeius a avut loc în anul 48 î.e.n. [311]. Ambasada lui Acornion

pe lîngă Pompeius, urmîndu-l pe Dittenberger, a fost fixată în anul 49 î.e.n. de către istoricul vienez C. Patsch[312]. Em. Condurachi atribuie evenimentul anului 48 î.e.n. [313], iar H. Daicoviciu este de părere că decretul în cinstea lui Acornion a fost votat în prima jumătate a anului 48 î.e.n. [314].

Acestea au fost doar cîteva dintre părerile exprimate cu privire la data emiterii decretului în cinstea lui Acornion, și numărul lor ar putea crește. Cei mai mulți dintre istoriografi fixează ambasada la Pompeius în anul 48 î.e.n., și implicit data de emitere și de confecționare a epigrafei dionysopolitane, în cursul aceluiași an.

Ni se pare neîndoielnic faptul că ambasada lui Acornion în Macedonia a avut loc, așa cum a arătat recent R. Vulpe[315], după 7 iunie și înainte de 9 august a anului 48 î.e.n. și că în acest răstimp a fost emis și dăltuit în marmură decretul pentru cinstirea lui. Dacă părerile cu privire la datarea inscripției de la Dionysopolis nu sînt prea diferite și sînt aproape unanime în a accepta anul 48 î.e.n., pe baza aceluiași „cursus honorum" a lui Acornion, nu același lucru se poate spune despre începutul acestuia. Este vorba mai cu seamă de diversele întregiri propuse. Completarea lacunelor din textul epigrafei dionysopolitane s-a făcut foarte diferit de diverși epigrafiști și a iscat numeroase discuții, cîteva dintre ele deosebit de importante pentru subiectul nostru, și anume începutul domniei lui Burebista. Unii dintre învățați sînt de părere că în rîndurile care lipsesc din inscripție și în cele mutilate ar fi vorba de o acțiune diplomatică îndeplinită de Acornion pe lîngă un rege get. Cine este acesta ?

În rîndul 6 al inscripției de la Dionysopolis se păstrează două cuvinte clare : Αργεδαυον și *πατέρα* (tatăl), iar din rîndurile, mai bine-zis din fragmentele de rînduri de dinainte și din cele ce urmează, se poate deduce că este vorba de o ambasadă a lui Acornion pe lîngă un rege, un personaj important care este tatăl cuiva. Începînd din rîndul 22 inscripția ne vorbește de Burebista care a devenit primul și cel mai mare dintre regii Traciei. De aici s-a născut presupunerea că în rîndurile mutilate s-ar fi vorbit de tatăl lui Burebista și, W. Dittenberger[316] întregește rîndurile 5—7 în acest sens :

5 [μετ]ὰ τῶν συναποδ[η]μῶν αἰτήσ[ασφαλειαν]
[ἐπορενύθε εἰς] 'Αργέδα[υ]ον πρὸς τὸν πατέρα[τὸν βασιλέως]
[Βυρεβίστα] παρα . . .

După cîțiva ani, în urma unei revizuiri a textului inscripției propus de către W. Dittenberger, E. Kalinka a văzut că pe piatră, în rîndul 6, după τὸν πατέρα urmează litera A din care mai este perfect vizibilă jumătatea ei stîngă. Identificarea acestei noi litere

i-au determinat pe Kalinka și pe Hiller v. Gaertringen să modifice completarea rîndului 6 propusă de W. Dittenberger în felul următor :

'Αργέδαυον πρὸς τὸν πατέρα α[ὐτοῦ?]

adică : la Argedava la tatăl acestuia [317].

S-a formulat chiar și părerea că în această parte de început a inscripției în cinstea lui Acornion, fiul lui Dionysios, n-ar fi vorba de o ambasadă a acestuia la tatăl lui Burebista, cum credea W. Dittenberger, ci de o primă ambasadă chiar la regele Burebista [318].

Atunci cînd eruditul epigrafist german Dittenberger își formulase ipoteza conform căreia în primele rînduri ale documentului epigrafic ar fi vorba de tatăl lui Burebista, pe lîngă faptul că în rîndurile 22—32 ale epigrafei se vorbește de acest rege, mai adaugă un argument și anume că în rîndul 25 există particula καὶ

25 γ]ενόμενος καὶ πρὸς τοῦτον

adică : Acornion a ajuns de asemenea la acesta (la Burebista). Asupra acestui rînd al inscripției vom mai reveni.

Părerea că în rîndul 6 al inscripției dionysopolitane în cinstea lui Acornion se vorbește de tatăl lui Burebista este, așa cum spunea de curînd R. Vulpe, o conjunctură modernă, ce poate fi discutată [319]. Ea a fost împărtășită de un mare număr de învățați printre care vom cita aici, în afară de editorii textului W. Dittenberger și Hiller v. Gaertringen [320], pe V. Pârvan [321], C. Daicoviciu [322], A. Alföldi [323], G. G. Mateescu [324], C. Patsch [325] și R. Vulpe [326].

Data la care a avut loc presupusa misiune diplomatică a lui Acornion pe lîngă tatăl lui Burebista poate fi dedusă, cu aproximație, din decretul dionysopolitan.

Misiunile diplomatice și funcțiunile sacerdotale îndeplinite de ilustrul cetățean al orașului Dionysopolis sînt enumerate în textul decretului în următoarea ordine :

rîndul ? — 9	o ambasadă la cineva pe care l-a întîlnit la Argedava
9 — 12	preot al Marelui Zeu
12 — 13	preot al lui Serapis
13 — 15	preot al lui Dionysos, zeul eponim al orașului
15 — 19	din nou preot al lui Dionysos, pe timpul iernării la Dionysopolis a lui C. Antonius Hybrida
19 — 22	preot al zeilor din Samothrace
22 — 32	ambasadă la regele Burebista devenit cel dintîi și cel mai mare rege din Tracia
32 — 38	misiunea încredințată de Burebista pe lîngă Pompeius în Macedonia.

Este mai presus de orice îndoială că în acest „cursus honorum" a lui Acornion, diferitele misiuni importante și sacerdoții îndeplinite de el au fost înregistrate de redactorul decretului în succesiunea lor cronologică [327]. Două dintre acestea, așa cum am mai arătat, pot fi fixate cu certitudine în timp. Este vorba de rîndurile 15—19 în care ni se spune că Acornion a luat pentru a doua oară preoția zeului eponim al orașului, eveniment petrecut pe timpul cînd la Dionysopolis ierna C. Antonius Hybrida, guvernatorul Macedoniei, ceea ce înseamnă iarna anului 62—61 î.e.n. Cel de al doilea eveniment precizabil cronologic este ambasada pe lîngă Cn. Pompeius care se datează, așa cum spuneam, în anul 48 î.e.n. Acesta este ultimul dintre evenimentele pe care le înregistrează decretul. Între acesta și primul eveniment precizabil s-a scurs un interval de 13 ani. În acest răstimp Acornion a îndeplinit funcția de preot al zeilor din Samothrace. Între prima misiune diplomatică și cea de a doua preoție a zeului eponim mai avem menționate trei preoții : a Marelui Zeu, a lui Serapis și a lui Dionysos. Faptul ne îndreptățește să presupunem că prima însărcinare diplomatică a dionysopolitanului Acornion a fost săvîrșită cu mulți ani înainte ca Antonius Hybrida să se fi adăpostit la Dionysopolis. De cîți ani anume este vorba nu mai putem ști, poate 10, ori chiar mai mulți [328]. Prea mult însă nu ne putem îndepărta de anul 62 deoarece sîntem limitați la segmentul activ al unei vieți omenești ce se manifestă încă la anul 48 î.e.n., concretizat printr-o misiune diplomatică de excepțională importanță, ambasada încredințată de regele Burebista pe lîngă Pompeius.

Pentru prima misiune diplomatică a lui Acornion s-a propus intervalul de timp cuprins între anul 80 și 70 î.e.n. [329]. Deoarece acțiunea la care ne referim se petrece pe lîngă tatăl lui Burebista s-a tras concluzia că știrea transmisă de Iordanes cu privire la domnia lui Burebista înainte de anul 82 î.e.n. este falsă și că data la care marele rege se situează în fruntea daco-geților trebuie cu mult coborîtă. Iată temeiul documentar care a determinat pe cei mai mulți dintre cercetătorii moderni să pună la îndoială sau să nege categoric informația pe care ne-a transmis-o istoricul ostrogot.

„Pomenind despre predecesorul lui Burebista ca rege al geților înainte de anul 62 î.e.n. și despre domnia lui Burebista însuși numai după acest an, inscripția lui Acornion — spune R. Vulpe — care expune faptele ca de obicei, în ordine cronologică, exclude definitiv mărturia lui Iordanes că această domnie ar fi început încă din 82 î.e.n. odată cu dictatura lui Sylla la Roma" [330]. Același erudit, care a consacrat recent marelui rege Burebista cîteva

excelente studii, înscriindu-se printre adepţii teoriei conform căreia în primele rînduri ale inscripţiei în cinstea lui Acornion se vorbeşte de tatăl lui Burebista, subliniind însă totodată caracterul ipotetic al acesteia, presupune că după tatăl lui Burebista a urmat la tron, conform normei de moştenire în linie agnatică, obişnuită la traci şi la geto-daci, un alt predecesor, eventual un unchi şi abia apoi Burebista care îşi începe, în acest caz, domnia foarte tîrziu.

Ipoteza după care în rîndul al 6-lea al inscripţiei de la Dionysopolis ar fi vorba de tatăl lui Burebista, acceptată, aşa cum am arătat, de către cei mai buni cunoscători ai istoriei daco-geţilor, a început în ultima vreme să fie negată, emiţîndu-se o nouă teorie. H. Daicoviciu contestă că în primele rînduri ale decretului în cinstea lui Acornion ar fi vorba de tatăl lui Burebista, numele acestuia fiind pomenit abia începînd cu rîndul al 22-lea al inscripţiei. În primele rînduri din decret se vorbeşte de un alt şef get (al cărui nume nu-l cunoaştem) şi care ar fi stăpînit, după ultima părere, în Dobrogea. Deci, în rîndul 6 al epigrafiei acel „tată" la care merge în solie grecul Acornion din Dionysopolis nu este tatăl lui Burebista. Ca timp, H. Daicoviciu plasează prima călătorie de natură diplomatică a ilustrului dionysopolitan între anii 70 şi 62 î.e.n. [331].

O analiză atentă a decretului în cinstea lui Acornion a format obiectul unui studiu recent al lui N. Gostar. El se concentrează, mai ales, asupra problemei reşedinţei regelui Burebista [332], subiect pe care îl vom dezbate şi noi îndată.

Discutînd toate întregirile propuse pentru textul faimoasei inscripţii în cinstea lui Acornion, autorul amintit arată că litera A de la sfîrşitul rîndului al 6-lea a fost întregită cu prea multă uşurinţă în α[ὐτοῦ]. După părerea sa, este mai probabil ca aceasta să reprezinte începutul unui nume propriu. Pe această bază el propune întregirea rîndurilor 5—7 în felul următor :

5 μ[άτον συναποδ[η]μῶν ϑπή[ρ]ατ[ο . . .
ΣΑΡΓΕΔΑΥΟΝ πρὸς τὸν πατέρα Α . . .
παραγε]νόμενος δὲ καὶ θυντυχὼν ἅμα . . .

În traducere s-ar înţelege :

... călătorind departe .... el a ajuns la Sargedava la regele ... adică la tatăl lui A ..... şi întîlnindu-l etc.

Din decretul în cinstea lui Acornion N. Gostar reţine că acesta a făcut parte mai întîi dintr-o ambasadă la fiul unui rege barbar, misiune despre care s-a vorbit în rîndurile superioare ale inscripţiei, ce azi lipsesc. Numele principelui despre care este vorba începe cu litera A. Se pare că dionysopolitanii n-au fost mulţumiţi, ori n-au fost pe deplin satisfăcuţi de rezultatele obţinute cu

ocazia ambasadei pe lîngă fiul, probabil, prezumtivul moştenitor al regelui. De aceea lui Acornion i se încredinţează o nouă misiune diplomatică. El pleacă pentru a doua oară departe ἀπῆρατο şi reuşeşte să aibă o întrevedere cu regele însăşi (tatăl lui A....). Numele regelui a figurat în inscripţie, după cel al fiului, în partea stîngă a rîndului 6. Judecînd după întinderea celorlalte rînduri, din partea stîngă a celui de al 6-lea lipsesc aproximativ 14 litere. Pe regele respectiv Acornion l-a întîlnit la Sargedava. Acest rege „barbar" al cărui nume nu-l cunoaştem domnea cu siguranţă undeva în stînga Dunării, fapt dovedit de „drumul lung" pe care Acornion a fost nevoit să-l străbată pentru a ajunge la el [333].

În sprijinul unei ipoteze de felul celei formulate de N. Gostar vine un alt decret onorific, de data aceasta de la Histria, pe care autorul îl aminteşte fără să stăruie însă asupra lui. Este vorba de decretul în cinstea lui Agathocles, fiul lui Antiphilos, datat în jurul anului 200 î.e.n. [334]. Importanta inscripţie histriană înşiră, ca şi cea descoperită la Dionysopolis, faptele măreţe pe care le-a săvîrşit Agathocles pentru care a fost cinstit de sfatul şi adunarea poporului de la Histria. Nu este cazul şi locul aici să intrăm în analiza, fie ea chiar şi fugitivă, a decretului histriot. Vom reţine doar că în situaţia dificilă pentru cetate, cauzată de incursiunile tracilor de sud, sub comanda lui Zoltes, histrienii cer ajutor unui rege „barbar" ce stăpînea la nordul Dunării. Pentru toate aceste acţiuni locuitorii Histriei îl vor trimite ambasador pe concetăţeanul lor Agathocles. Acesta va negocia de mai multe ori cu Zoltes şi va fi trimis apoi la regele Rhemaxos. Deşi, în schimbul unei importante sume de bani, Zoltes se angajase să nu atace teritoriul histrian, el îşi calcă jurămîntul şi convenţiile încheiate şi face noi incursiuni. În această situaţie Agathocles este trimis la regele Rhemaxos spre a-l îndupleca să vină în ajutorul histrienilor. De la acesta solul histriot obţinu abia un detaşament de 100 de călăreţi însă şi aceştia la o năvală masivă a tracilor se vor retrage şi astfel teritoriul Histriei rămase fără apărare. În această situaţie Agathocles este trimis din nou în solie, pentru ajutor, de astă dată la fiul regelui, la Phrad... ? de la care obţine o formaţie cu mult mai numeroasă, 600 de călăreţi, care (probabil în colaborare cu forţele histriene) reuşesc să învingă pe tracii lui Zoltes (rîndurile 53—57) [335].

Iată deci că încă cu un secol mai înainte avem documentată o solie a unui oraş-stat grecesc din Pontul Stîng pe lîngă un rege barbar din dreapta Dunării şi, în acelaşi timp, o ambasadă pe lîngă fiul unui rege care, fără îndoială, era în măsură să-l înduplece pe tatăl său sau să-i modifice hotărîrile. De la Rhemaxos,

Agathocles n-a putut obține decît un detașament de 100 de călăreți, detașament ce a devenit de șase ori mai mare în urma intervenției fiului pe nume Phrad.... ? (numele prințului se păstrează fragmentar).

Decretul de la Histria pentru cinstirea lui Agathocles fiul lui Antiphilos face plauzibilă ambasada lui Acornion pe lîngă fiul unui rege al geților. În cazul ambelor decrete se pune problema localizării în spațiu a teritoriului de la nordul Dunării peste care stăpîneau Rhemaxos și acel rege la care este trimis în solie Acornion. În ambele cazuri, elementele pe care se pot întemeia asemenea precizări sînt destul de vagi și departe de a constitui dovezi sigure. De aici consecința firească, inexistența unui punct de vedere unanim, ipoteze, discuții.

Deocamdată nu ne vom opri asupra problemei localizării geografice a stăpînirii regelui necunoscut și a fiului acestuia la care a fost trimis de către dionysopolitani, Acornion. Va trebui însă să conchidem că în prima parte a decretului de cinstire a lui Acornion nu este vorba de Burebista sau de tatăl său.

Iată deci că acel temei care se opunea acceptării informației pe care ne-a transmis-o Iordanes cu privire la începutul domniei lui Burebista se dovedește a fi inexistent. Acornion a fost la un rege, altul decît Burebista ori tatăl său, sigur înainte de anul 62 î.e.n., poate prin 70 î.e.n. sau chiar mai devreme, fără să ne putem îndepărta însă prea mult, deoarece, Acornion nu putea fi prea tînăr cînd au fost încredințate primele misiuni diplomatice și nici prea bătrîn la anul 48 î.e.n. cînd îl vedem ambasador al regelui Burebista pe lîngă Cn. Pompeius. Existența unui alt rege get la nordul Dunării nu exclude domnia concomitentă a lui Burebista asupra altor teritorii daco-getice. Ipoteza ni se pare foarte plauzibilă.

Deci, singurul izvor cu privire la începutul domniei lui Burebista rămîne textul lui Iordanes, fără să fie contrazis pînă acum de vreun alt document. Mai trebuie adăugat și faptul că succesiunea urmașilor lui Burebista pe care o datorăm aceluiași istoric vine să sprijine și ea autenticitatea informației potrivit căreia Burebista domnea deja pe vremea cînd la Roma, Cornelius Sylla a pus mîna pe putere. Cu aceasta nu înseamnă însă că putem preciza cu toată exactitatea data urcării pe tron a lui Burebista. Mai este de adăugat un fapt și anume acela că Burebista s-a situat, după toate probabilitățile, la început, în fruntea unei uniuni de triburi nu prea extinsă teritorial și care numai incidental ar fi putut intra în raza izvoarelor scrise.

Pe lîngă textul lui Iordanes, singurul document scris pe care îl posedăm azi cu privire la aceste vremi din preajma apariției

pe scena istoriei a lui Burebista, este decretul în cinstea lui Acornion, dar acesta vorbește, așa cum am arătat, de alt rege decît Burebista. Va mai trece încă destulă vreme pînă cînd Burebista va reuși să unifice toate triburile daco-getice, pînă cînd va izbuti să se impună ca cel dintîi și cel mai mare dintre regii care au domnit cîndva în Tracia, pînă cînd va întemeia enorma sa stăpînire.

În jurul anului 82 î.e.n.[336], cînd obține puterea, Burebista trebuie să fi fost un bărbat tînăr, dotat cu nenumărate calități morale ce îl vor duce în final la realizări de natură excepțională.

Ne-a mai rămas de spus că înlăturarea supoziției după care în rîndul al 6-lea al epigrafiei de la Dionysopolis ar fi vorba de tatăl lui Burebista ne-a spulberat și unica menționare a tatălui marelui rege. Iată-ne în acest fel reduși la simple deducții logice, ipoteze cu nimic susținute documentar.

Este foarte posibil ca tatăl lui Burebista să fi fost și el „rege", în accepțiunea pe care o dădeau acelor șefi de mari uniuni tribale autorii antici, fără să putem dovedi însă că statul centralizat dacogetic începe pe vremea lui[337].

Ne lipsește și precizarea în care anume parte a spațiului daco-getic, carpato-dunărean, era situată uniunea de triburi ce l-a avut în frunte mai întîi, poate, pe tatăl lui Burebista și mai apoi pe Burebista însuși. Cu alte cuvinte care este teritoriul de unde s-a ridicat marele rege. Am anticipat spunînd că ne lipsește precizarea, am spune mai bine, dovada peremptorie care să rezolve întrebarea pusă cu privire la spațiul de origine a lui Burebista.

În ultima vreme în literatura noastră de specialitate s-au formulat două păreri cu privire la acest subiect. Una dintre acestea, susținută de către Radu Vulpe, desemnează ca spațiu de origine și de formare a puterii lui Burebista, Cîmpia munteană avînd ca centru așezarea de la Popești (com. Mihăilești, jud. Ilfov) identificată de același istoric cu Argedava pomenită în decretul dionysopolitanilor în cinstea lui Acornion. C. Daicoviciu, urmat de H. Daicoviciu susțin o a doua părere, originea transilvăneană a puterii lui Burebista, care avea ca centru cetățile dacice din Munții Orăștiei[338].

Fiecare dintre cei amintiți aduc diverse argumente în sprijinul părerii pe care o susțin și, în mod firesc, valoarea probatorie a acestora nu este egală. Poate este bine să spunem încă de pe acum că nici unul dintre ei nu posedă argumente incontestabile și că în ambele cazuri este vorba doar de ipoteze.

Printre argumentele invocate și considerate ca deosebit de valoroase se înscrie la loc de frunte problema identificării ca-

pitalei lui Burebista. Înainte de a încerca să răspundem la întrebarea : dacă poate fi precizat locul de origine, de plecare, a lui Burebista, va trebui să stăruim puţin asupra întrebării dacă a existat ori nu o capitală a lui Burebista ?

4
CAPITALA ?

Cînd a publicat pentru prima oară decretul dionysopolitan în cinstea lui Acornion, V. Latyšev reconstituia lacunele din rîndurile 25—26 în felul următor : ἐν τῇ πρώτῃ καὶ μ[εγ']ἄλλων και ἰδ[ια sau ἐν τη πρωτη και μ[ε]γίστη πόλει . . λ]ία [339]. În conformitate cu cea de a doua variantă propusă, în versiune românească textul ar suna așa :

„(Acornion) a ajuns de asemenea la acesta (la Burebista) în cel mai important și cel mai mare oraș ...lia“.

Deci, am avea în acest fel dovada că în textul decretului de cinstire a lui *Acornion s-ar fi menţionat chiar cu numele* (din care se păstrează doar terminaţia ...lia) cetatea regală de scaun a lui Burebista.

Pentru aceleași rînduri ale inscripţiei F. Kalinka [340] propunea întregirea : γε]νόμενος (Acornion) καὶ πρὸς τοῦτον ἐν τῇ πρώτῃ καὶ με[γιστη ἰ]δια. Această variantă a fost adoptată de către V. Pârvan care traduce pasajul respectiv astfel : „Acornion a fost și pe lîngă acesta în cea dintîi și cea mai mare apropiere“ [341].

W. Dittenberger și Hiller v. Gaertringen completează aceeași parte a decretului dionysopolitan în felul următor : γ]ενόμενος *καὶ πρὸς τοῦτον ἐν τῇ πρώτῃ καὶ με[γισ]* [τῇ βασι]λία [342].

Întregirea de mai sus este acceptată de către G. G. Mateescu [343] care o traduce :

„și ducîndu-se (Acornion) și la acesta, în cel dintîi și cel mai mare regat...“

H. Egger și P. Foucart consideră că cuvîntul Βασιλία a fost întrebuinţat în loc de Βασιλεία și în acest fel pasajul ἐν τῇ πρώτῃ καί μ[εγίστῃ Βασι]λία s-ar traduce : în cea mai mare reședință regală [344].

Din cele arătate pînă acum ar reieși că în inscripţia din Dionysopolis pentru cinstirea ilustrului cetăţean Acornion se vorbește răspicat despre o capitală a lui Burebista, pentru că *cel dintîi și cel mai mare oraș* nu poate fi decît capitala și mai mult chiar decît atît, urmînd reconstituirea propusă de către

primul editor al monumentului am avea păstrată chiar terminaţia numelui său ....lia.

Reconstituirile inscripţiei dionysopolitane, în rîndurile 25—26, enumerate pînă acum au fost categoric respinse — pe bună dreptate — de epigrafistul francez M. Holleaux care arată că ele sînt inacceptabile atît în ceea ce priveşte sensul cît mai ales, lipsei de spaţiu. Nici una dintre completările propuse nu îşi găsesc locul necesar pe lespedea de marmură descoperită la Balcic. Spaţiul în care ar trebui să se înscrie este cu mult mai mic, ceea ce exclude definitiv întregirile propuse. Dar, arată eruditul francez, nici cuvîntul Βασιλια nu are sens, fiind de neimaginat ca ambasadorul dionysopolitan să fi mers să-l întîlnească pe Burebista în a sa πρώτη καὶ μεγίστη Βασιλ[ε]ία, cînd în realitate este clar că oraşul Dionysopolis făcea parte din „imperiul" lui Burebista. De asemenea încercarea lui H. Egger şi P. Foucart de a traduce Βασιλ[ε]ία prin reşedinţă regală, cum just observase încă Dittenberger este total inadmisibilă.

M. Holleaux ajunge la încheierea că reconstituirile propuse sînt fie de neînţeles, fie fanteziste [345]. El şi, independent de el, epigrafistul vienez Ad. Wilhelm, arată că din rîndul 26 nu pot lipsi decît aproximativ şapte litere, completînd partea care lipseşte în felul următor : [γε]νόμενος καὶ πρὸς τοῦτον ἐν τῇ πρώτῃ καὶ με[γίστῃ φι]λία. Ceea ce în româneşte ar însemna : „ajungînd (Acornion) şi la acesta (adică la Burebista) în cea dintîi şi cea mai mare prietenie" [346]. Aşadar, Acornion a obţinut de la regele Burebista titlul aulic de πρῶτος καὶ μέγιστος φίλος, despre a cărui semnificaţie vom mai vorbi.

Odată cu întregirea propusă de M. Holleaux şi Ad. Wilhelm capitala lui Burebista a dispărut numai din rîndurile 25—26 ale inscripţiei dionysopolitane. Mai rămînea menţionarea unei localităţi în partea de început a epigrafei.

După cum am mai spus, în rîndul al 6-lea se păstrează clar două cuvinte : Ἀργέδαουν şi πατέρα. Din cel de al doilea cuvînt ne-am ocupat în legătură cu problema tatălui lui Burebista, urmînd ca acum să stăruim asupra primului. El fusese citit de unii autori : Ἀργέδαρον. Aşa este de ex. cazul epigrafistului E. Kalinka [347] care vedea în antepenultima literă un *P* a căruia parte superioară este distrusă. Asupra acestei lecturi s-a revenit în urma unei revizuiri atente a textului, stabilindu-se că de fapt a fost scris Ἀργέδαυον [348] şi că este vorba de un Υ, aşa că lectura s-a completat ΑΡΓΕΔΑΥΟΝ. Asupra acestei lecturi s-ar mai putea formula îndoieli datorită deteriorării literei cu pricina.

„Îndoiala — spunea C. Daicoviciu — nu mi se pare să fie justificată și numele poate fi acceptat sigur ca Argedavon, reprezentînd terminația tipică în *dava* a toponimicelor dacice [349]. 'Αργέδαυον este un acuzativ și se pare că lapicidul, din greșeală, a întrebuințat neutrul în loc de forma feminină 'Αργέδαυαν, care era cea corectă [350].

Ne aflăm în prezența celei mai vechi atestări documentare a unei *dava* dacică, cuvînt care are semnificația de oraș, tîrg, cetate și este tradus frecvent în grecește prin πόλις [351]. Și E. Kalinka observase că înaintea cuvîntului 'Αργέδαυον se văd două haste orizontale care după părerea lui sînt urmele literei Σ [352]. Același lucru îl arată și ultimul editor al decretului din Dionysopolis, G. Mihailov : „lapis : ΣΑΡΓΕΔΑΟΝ, prima littera incerta est, sed fortasse Σ" [353].

Identificarea acestei litere înaintea Argedavei n-a ridicat nici o problemă din punctul de vedere al interpretării textului, considerîndu-se că este vorba de terminația cuvîntului anterior și completîndu-se astfel rîndul 6 al inscripției cu : [... εἰ] 'Αργέδαυον [354]. Datorită faptului că în mod curent lapicidul decretului în cinstea lui Acornion nu a separat cuvintele ci le-a scris în continuare și că n-a folosit semne de punctuație, H. Daicoviciu a emis ipoteza că litera ar fi făcut parte din cuvîntul 'Αργέδαυον și deci, toponimicul ar fi Σαργέδαυον și nu 'Αργέδαυον [355].

Părerea că în rîndul al 6-lea al inscripției dionysopolitane este vorba de Sargedava și nu de Argedava este admisă mai de curînd și de către N. Gostar [356]. Acesta își argumentează aserțiunea și pe aceea că prepoziția εἰς propusă de către diverși editori în completarea celebrului text, nu este necesară înaintea unui toponimic aflat la acuzativ. Acesta era suficient pentru a indica un complement circumstanțial de loc și de direcție. În acest sens N. Gostar îl citează pe Ed. Schwyzer și A. Debrunner [357].

Deși adeptul formei Sargedava, istoricul amintit nu exclude totuși posibilitatea ca numele localității discutate să fi fost Argedava, tot așa de bine ca și Zargedava, ori chiar un alt toponimic la care litera ori literele de început să lipsească ...sargedavon [358].

Așa stînd lucrurile nu putem spune decît că toponimicul din rîndul al 6-lea al inscripției în cinstea lui Acornion este nesigur, deși majoritatea cercetărilor care s-au ocupat cu această problemă, presupun că ar fi vorba de Argedava, transcris în grecește 'Αργέδαυον.

Deocamdată, deși ipotetic, ne vom opri și noi asupra lecturii Argedava, larg împărtășită de cercetătorii moderni.

Toponimicul se încadrează prin toate elementele sale normelor cunoscute ale limbii daco-tracice. El este format ca și alte antroponime ori toponime din două elemente, teme : *Arge-* și *-dava*, încadrîndu-se în ceea ce lingviștii numesc nume compuse „pline“ [359].

Primul element *Arge-* a fost analizat de R. Vulpe [360]. El este întîlnit în compunerea altor toponime tracice ca în *Argamum*, localitate din Dobrogea pomenită într-o horothesie a Histriei din epoca lui Traian sub forma *Dominium Argamensium* [361]. Numele 'Αργαμώ apare și la Procopius (*De aed.*, IV, 11). Prima temă mai poate fi regăsită apoi în toponime ca 'Αργανόκιλι din valea Timocului [362].

Cea de a doua temă *dava* este larg răspîndită în lumea daco-getică constituind o particularitate a acesteia, care o distinge de spațiul tracic meridional [363]. Ne-a mai rămas de spus că prima temă nu are o analogie exactă și că toponimicul nostru în ansamblul său, cu cele două elemente componente își găsește paralele apropiate în Dacia.

Era cît se poate de firesc ca, după ce s-a stabilit că în inscripția de la Dionysopolis este vorba de o localitate cu numele Argedava să se încerce identificarea ei pe teren, mai cu seamă că de aceasta se lega, cum am mai arătat, problema tatălui lui Burebista, părere, la un moment dat, și multă vreme, unanim acceptată. Aceasta pe temeiul firesc că după menționarea Argedavei urmează cuvîntul πατῆρα (tată), care însă nu se referă la Burebista, ci la alt rege daco-get.

În Dacia se cunoștea o localitate Argidava menționată, e drept mai tîrziu, în epoca romană. Ea se întîlnește atît în descrierea făcută de Ptolemaeus [364], cît și în cele două itinerare antice păstrate : Tabula Peutingeriana [365] și Geograful din Ravenna [366]. Trebuie să recunoaștem că existau suficiente temeiuri ca învățații să presupună identitatea dintre Argedava din inscripția în cinstea lui Acornion, mai cu seamă că în *Geographia* lui Ptolemaeu numele localității este consemnat 'Αργιδαυα. Mai trebuie adăugat și faptul că Argidava fusese identificată pe teren, la Vărădia, în valea Carașului (sudul Banatului) ceea ce corespundea itinerarelor antice care menționau Argidava pe drumul Lederata-Tibiscum.

La Vărădia (jud. Caraș-Severin) Gr. Florescu [367] a descoperit un castru roman încă în 1933, al cărui denumire Arcidava, fusese preluată de romani de la o așezare dacică din imediata apropiere. Iată deci că erau perfect îndreptățiți acei cercetători care susțineau că Argedava este una și aceeași localitate cu *mansio Arcidava* pomenită în Tabula Peutingeriana și Geogra-

ful din Ravenna pe drumul bănățean Lederata-Aizis-Tibiscum și identificată lîngă Vărădia [368].

'Αργέδαυον — spunea învățătorul vienez C. Patsch — ohne Zweifel identisch mit der römischen leicht verschriebenen Strassenstation Arcidava, dem heutigen Waradia östlich vom Wirschetz im Banat" [369]. Același punct de vedere este împărtășit de V. Pârvan [370], A. Alföldi [371] și C. Daicoviciu [372], ca să amintim doar cîteva nume ilustre.

V. Pârvan formulase însă și o a doua ipoteză, pornind de la ideea că Argeșul de azi s-ar fi numit aproape la fel și în antichitate. Rîul Ordessos menționat de Herodot (IV, 48) ca afluent al Dunării ar reprezenta — după părerea marelui nostru învățat — o scriere greșită în loc de Argesis, sub obsesia toponimicelor cariene terminate în — σσος [373].

În legătură cu acest subiect, C. Daicoviciu [374] este de părere că nu poate fi vorba de o greșeală în textul lui Herodot pentru că și Polybius, prin sec. al II-lea î.e.n. vorbește tot de Ordessos și nu de Argesis. Într-un fragment al istoricului grec (Fragm. 102) Dromichaites este numit rege al odrișilor care reprezintă o transcriere greșită săvîrșită de un copist și că în textul original Dromichaites ar fi fost numit nu rege al odrișilor ('ὄδρυσοι), ci al ordyssilor sau ordessilor (ὄρδυσοι, ὄρδησσοι) adică al locuitorilor de pe rîul Ordessos pe care îl identifică cu Argeșul de azi. Deci în textul lui Polybius se vorbește despre Dromichaites rege al dacilor argeșeni.

În ceea ce privește localizarea Argedavei, C. Daicoviciu este de părere că ea trebuie căutată undeva pe cursul superior al Argeșului, pe versantul sudic al Carpaților, în acea regiune în care s-au format și primele capitale ale Țării Românești de mai tîrziu. Ea a putut fi capitala regilor geți încă de pe vremea lui Dromichaites, situată fiind în oarecare simetrie cu Sarmizegetusa Regia de pe versantul transilvănean al Carpaților. Despre cetatea Helis pomenită de Diodor în legătură cu Dromichaites, același istoric presupune că nu reprezintă decît un centru secundar, de șes [375].

Ideea căutării Argedavei pe rîul Argeș a fost reluată într-un studiu special consacrat acestei probleme de către R. Vulpe [376]. După ce face un istoric al identificărilor propuse pînă atunci, arată că Argedava nu poate fi situată în Banat, ci numai în estul getic unde existau condițiile necesare apariției lui Burebista și că întreaga cultură daco-getică gravita, în mod firesc, spre răsărit, deci în această zonă trebuie să fie căutată Argedava menționată în inscripția din Dionysopolis.

Cu privire la identitatea dintre Argedava și Arcidava bănățeană R. Vulpe este de părere că ea a izvorît exclusiv din apropierea existentă între cele două toponimice, mai ales în varianta Ἀργίδαυα transmisă de Ptolemaeus. Despre felul în care apare numele localității în *Geograpfia* lui Ptolemaeus, același autor crede că este vorba de o greșeală a unui copist, și chiar dacă n-ar fi așa și Ἀργίδανα din Banat ar corespunde unei realități, identitatea dintre Argedava din inscripția dionysopolitanilor și Ἀργίδαυα din textul lui Ptolemaeus nu este obligatorie și că această asemănare, existentă fără îndoială, nu constituie numai prin ea însăși o forță probantă. În toponimia antică sînt numeroase și frecvente dublete toponimice. Dintre acestea R. Vulpe citează cazul Sucidava din Scytia Minor și Sucidava din Dacia Inferior.

În legătură cu numele localității din Banat, R. Vulpe este de părere că forma mai sigură este cea de Arcidava întîlnită în itinerare, ce nu poate fi considerată drept o variantă a formei Argedava, deoarece cele două toponime derivă din teme diferite, mai exact spus sînt formate din teme diferite. În cazul Arcidava am avea a face cu *Arc-* ce își găsește analogii și în alte numiri traco-dacice din Balcani ori chiar din Dacia : Ἀρκίσσα, Ἀρκοβάδαρα și Ἀρκοῦνες [377]. R. Vulpe ajunge la concluzia că unica teză probabilă a identificării Argedavei este cea care se orientează spre valea Argeșului, singura indicată ca drum principal pentru legăturile daco-pontice. Am avea astfel un drum direct care leagă Argeșul, peste Dunăre, cu Dionysopolis, patria lui Acornion. Un asemenea itinerar va fi urmat și solul grec pentru a se întîlni cu tatăl lui Burebista. Luînd ca punct de plecare această idee R. Vulpe încearcă să identifice pe teren, mai exact, locul Argedavei din inscripția dionysopolitană. Acceptînd ipoteza lui C. Daicoviciu, pe care n-o exclude *a priori*, de a căuta Argedava pe cursul superior al Argeșului, R. Vulpe nu cunoaște nici o localitate ale cărei urme să poată fi interpretate ca aparținînd Argedavei. De aceea, abandonînd regiunea muntoasă și-a îndreptat atenția spre cursul inferior al rîului, spre șes. Pe malul drept al Argeșului, la aproximativ 70 km de vărsarea sa, în localitatea Popești (com. Mihăilești, jud. Ilfov) a fost identificată și în bună parte dezvelită pe calea săpăturilor sistematice conduse chiar de către R. Vulpe, o bogată așezare getică. La Popești există un lung promontoriu numit de localnici „La Nucet". El este fortificat atît natural cît și, în parte, artificial. Pentru a bara accesul pe promontoriu, oamenii au construit aici trei șanțuri transversale și un val înalt. Așezarea de la Popești a fost îndelung și intens locuită, mărturie

stînd cei peste doi metri înălțime de depuneri arheologice. Cea mai intensă perioadă de locuire s-a desfășurat pe parcursul sec. II—I î.e.n., importanta așezare getică luînd sfîrșit pe vremea lui Augustus [378]. În campaniile de săpături din 1957—1959 s-au descoperit ruinele unui „palat", o clădire mai mare cu pereți de lut, ce se extinde pe o suprafață de peste 800 m^2. Materialele descoperite în interiorul acestei clădiri dovedesc că ea datează de la începutul sec. I î.e.n. Inițial R. Vulpe credea că așezarea de la Popești „La Nucet" poate fi identificată cu Sornum (Σόρνον) pe care Ptolemaeus (*Geografia* III, 8, 3) o situase undeva în șesul Munteniei. În jurul localității, geograful roman menționează tribul piephigilor (Πιέφιγοι) [379]. R. Vulpe a revenit asupra acestei prime identificări și a emis ipoteza după care bogata așezare de la Popești a putut fi Argedava menționată în textul inscripției din Dionysopolis [380]. Dar socotim că este mai potrivit să dăm cuvîntul autorului : „...importanta așezare de la Popești întrunește condițiile cerute pentru o identificare cu respectiva localitate antică, nici un alt loc cunoscut pînă acum în aria getică neputîndu-le oferi cu aceeași concordanță și în același grad de probabilitate. Bineînțeles — spune mai departe R. Vulpe — nu uităm că avem de-a face cu o ipoteză, care, oricît de puternic susținută de complexul împrejurărilor, nu este mai puțin lipsită de o dovadă peremptorie, pe care numai precizia unei mărturii scrise ar putea-o aduce. Pînă la producerea unei asemenea mărturii care poate fi sperată de la vreo întîmplătoare descoperire epigrafică pe viitor, dar pe care momentan nu putem conta, nu ne rămîne decît să constatăm că, în stadiul actual al informațiilor, așezarea de la Popești se prezintă ca punctul cel mai indicat pentru reședința predecesorului lui Burebista, ținta primei călătorii a lui Acornion la geți, leagănul lui Burebista însuși".

Un alt argument folosit de R. Vulpe în identificarea așezării de la Popești cu Argedava, pe lîngă primatul deținut asupra celorlalte cetăți datorită dezvoltării sale deosebite a fost acela care se baza pe situația sa centrală în zona păduroasă, altădată, a Cîmpiei Române. Este vorba de un punct pe valea Argeșului pînă unde mărfurile puteau fi transportate pe calea apei, mai întîi pe Dunăre și apoi cu ambarcațiuni ușoare pe Argeș, pentru a fi transportate pe uscat mai departe.

Deci, așezarea de la Popești ar fi avut o importanță deosebită și cu privire la desfacerea mărfurilor străine, constituind un alt argument în fundamentarea tezei identificării Argedavei și a originii getice, în Muntenia, a puterii lui Burebista [381]. Asupra problemei originii lui Burebista vom reveni nu înainte însă de

a trece în revistă și alte păreri exprimate cu privire la localizarea Argedavei pomenită în inscripția din Dionysopolis.

Astfel, H. Daicoviciu consideră greșit punctul de plecare în formularea ipotezei identității dintre Argedava și actuala localitate Popești. Este vorba de părerea lui V. Pârvan, după care Argeșul în antichitate nu s-ar fi numit Ordessos, ci Argesis. Or, această formă nu ne este atestată de nici un document și mai ales nu e susținută, ci, dimpotrivă, infirmată de restul textelor literare. Herodot în sec. al V-lea î.e.n. vorbește de Ordessos, la fel ca și Polybius în sec. al II-lea î.e.n. Deci o asemenea transformare (pe care în principiu H. Daicoviciu o admite) nu vede de ce s-ar fi petrecut din sec. al II-lea î.e.n. pînă în sec. I î.e.n.[382]. Neexistînd deci, o dovadă că Argeșul s-ar fi numit în antichitate Argesis nu mai poate fi făcută legătura dintre Argedava și Argeș. H. Daicoviciu crede că de fapt în inscripția dionysopolitană, figurează de fapt Sargedava, pe care o localizase într-o vreme în Munții Orăștiei (poate cetatea de la Costești). Argumentul în această amplasare îl constituia mărturia lui Dio Cassius care spune că pe la poalele cetății de scaun a lui Decebal curgea rîul Sargetia, după care ar fi luat numele Sargedava.

Cu privire la Sargetia, R. Vulpe a arătat — pe bună dreptate — că există toate șansele ca acest hidronim să nu fi existat în Dacia. Singurul text care îl menționează îi aparține lui Dio Cassius (LXVIII, 14). *Istoria romană* scrisă de Dio Cassius după anul 229 e.n. (cînd s-a retras din viața publică) cuprinde o mulțime de informații deosebit de prețioase cu privire, mai ales, la epoca cuceririi Daciei de către romani. Cu toate că a fost scrisă mai tîrziu cu peste un veac după ce s-au consumat evenimentele[383] constituie izvorul principal pentru războaiele lui Traian cu Decebal. Dio Cassius a introdus, probabil, din motive de ordin literar, un loc comun (Sargetia) în legendele multor popoare din antichitate. Astfel, Diodor din Sicilia (scriitor din sec. I î.e.n.) povestește despre regele Audoleon al paeonilor (populație din nordul Macedoniei) că pe la anul 300 î.e.n., cu prilejul unui război și-ar fi îngropat tezaurul sub albia unui rîu pe nume Sargentia. Dio Cassius știa că Traian capturase de la Decebal un însemnat tezaur și citind narațiunea lui Diodor din Sicilia a redat-o și pentru Decebal modificînd doar puțin numele rîului din Sargentia a făcut Sargetia. Așa a apărut în preajma Sarmizegetusei un nume de rîu Sargetia, pomenit numai de Dio Cassius[384].

Dar, să revenim la încercarea de identificare a lui H. Daicoviciu. Un alt argument în favoarea ipotezei după care Argedava

ori mai curînd Sargedava este de căutat în Munții Orăștiei este acela al originii intracarpatice a puterii lui Burebista. În interiorul arcului carpatic se găsesc grupate mai multe cetăți dacice a căror importanță și grandoare întrece cu mult pe cea de la Popești, pe Argeș. În cadrul acestui complex el presupune că cetatea satelit de la Costești a putut fi Argedava, transformată în Sargedava, din textul inscripției dionysopolitane [385]. Printre altele, acestei localizări R. Vulpe îi opune faptul că Argedava n-a fost o fortăreață accesorie, ci o capitală, fără să poată fi vorba de cetatea de la Grădiștea Muncelului deoarece aceasta se numea Sarmizegetusa [386]. În ceea ce privește Sarmizegetusa ar fi posibil ca una dintre fortificațiile anexe ale acesteia, cum este cea de la Costești, a cărei existență nu are altă rațiune decît aceea de a bara intrarea în defileul ce ducea la cetatea cea mare de pe Dealul Grădiștii să nu fi purtat un alt nume. În orice caz un asemenea fapt nu ne este cu nimic dovedit. Ar trebui în acest fel să găsim cîte o numire aparte pentru fiecare dintre cetățile, sau dintre fortificațiile mai mari, componente ale sistemului care avea în centru cetatea de la Grădiștea Muncelului.

H. Daicoviciu a abandonat ideea existenței unei localități cu numele Sargedava în Munții Orăștiei, fără să renunțe însă la opinia cu privire la originea transilvăneană a lui Burebista. În ceea ce privește localizarea Argedavei este de părere, mai nou, că ea nu trebuie căutată totuși în Cîmpia Munteniei, cum o face R. Vulpe, ci undeva în Dobrogea meridională, mult mai aproape de cetatea de baștină a lui Acornion. Am renunțat la ideea — spune textual autorul — „de îndată ce mi-am dat seama că în inscripția lui Acornion nu era vorba de tatăl lui Burebista“ [387]. Se impune precizarea că noua încercare de localizare nu se sprijinea pe nici un document. Apropierea de patria de origine a lui Acornion nu este un motiv pentru a căuta Argedava în Dobrogea, atîta vreme cît în text ni se spune clar că solul dionysopolitanilor „a călătorit departe“ pentru a ajunge la Argedava. Dacă atunci cînd și-a formulat ipoteza după care Argedava este de localizat în Dobrogea, H. Daicoviciu nu avea nici un argument, foarte recent el îl găsește într-o inscripție descoperită de curînd care atestă un *vicus Arcidava* în zona Histriei [388]. Spre regretul nostru, în acest fel, H. Daicoviciu a renunțat la o observație valoroasă și anume că în inscripția ce-l cinstește pe Acornion nu este vorba de Argedava, ci de Sargedava. G. Mihailov, ultimul editor al prețiosului document arată că pe piatră se mai văd două haste ce au putut aparține unui S și că numele a putut fi Σαργεδαυα avînd analogii în Sar-

getia, Sar-mizegetusa, Germi-sara și-l citează pe H. Daicoviciu [389]. Dar admițînd că ar fi vorba de Argedava (convingerea noastră este însă că nu) nici atunci inscripția din teritoriul Histriei nu poate fi un argument pentru localizarea aici a unei importante localități dacice cum a fost cea menționată în inscripția dionysopolitană. O capitală a unui rege geto-dac (cum crede H. Daicoviciu) în zona unui oraș-stat grecesc important, cum a fost Histria a cărei întemeiere se făcuse cu mai bine de cinci secole înainte, ni se pare a fi o imposibilitate. Apoi, ar fi trebuit să existe niște vestigii măcar comparabile cu cele de la Popești sau Costești. Or, toate acestea după știința noastră lipsesc.

În ce privește Arcidava este de observat că numele localității corespunde întru totul toponimicului menționat de itinerarele antice în Banat și reprezintă, foarte probabil, un dublet ca de atîtea ori în antichitate, chiar pe teritoriul patriei noastre [390].

Identificarea Argedavei din inscripția găsită la Balcic cu așezarea de la Popești a fost contestată, relativ recent și de N. Gostar [391].

Primul dintre argumentele invocate de acesta se referă la inexistența unor dovezi după care Argeșul în antichitate s-ar fi numit Argesis, fiind vorba doar de o ipoteză a lui V. Pârvan. Atît N. Gostar cît și H. Daicoviciu se sprijină în această privință pe textul lui Polybius relevat de C. Daicoviciu. Cel de al doilea argument rezidă în faptul că numele actual al Argeșului este de dată tîrzie fiind de origine cumană, împreună cu alte hidronime de la sud și est de Carpați. În acest sens N. Gostar se sprijină pe constatările lingvistului Nicolae Drăganu [392]. În ceea ce privește numele antic al Argeșului, spune N. Gostar, acesta trebuie să fi fost mai curînd Marisus decît Ordessos, deoarece la vărsarea rîului în Dunăre există o localitate ce se numea Mariscum. O asemenea localitate nu ne este cunoscută documentar și cu toate acestea ea trebuie postulată deoarece pe celălalt mal al Dunării exista Transmariscum sau Transmarisca. Aceasta este menționată atît în textul lui Ptolemaeus (*Geografia*, III, 10, 5) cît și în itinerare romane (*Tabula Peutingeriana*, VIII, 2; *Itinerarium Antonini*, 223) [393]. La acest argument s-ar putea obiecta că menționarea localității Transmarisca a apărut tîrziu, abia în sec. al II-lea e.n. cînd a trăit Ptolemaeus. Este însă bine cunoscut faptul că geograful alexandrin a folosit izvoare mai vechi, în special pe Marinus din Tyr [394]. „Chiar dacă am admite — spune mai departe N. Gostar — că numele Argeșului a fost Argesis nici atunci o localitate, nu importă care, nu putea lua numele de Argedava deoarece dacii nu formau un asemenea toponim prin adițiunea cuvîntului *dava* la hidronimul respectiv. Așa facem azi

noi românii care avem cuvinte ca Tg. Mureș, Tg. Jiu, Tg. Trotuș. La daci numele localităților legate de hidronime se formau prin adăugarea la hidronimul respectiv a determinativului -iscus". În acest sens N. Gostar citează două exemple și anume: *Tibiscum* și *Partiscum*. În primul caz este vorba de o localitate de pe rîul Tibisis (Timișul de azi) la confluența cu Bistra [395]. Cel de al doilea toponim Partiscum este situat la vărsarea Mureșului în Tisa (Pathisus) [396]. O localitate de pe cursul Argeșului care se va fi numit în antichitate Marisus trebuia — după părerea cercetătorului ieșean — să se numească Mariscum, în cazul că hidronimul a dat numele localității. În acest sens, considerîndu-l ca unul dintre argumentele cele mai puternice, citează cazul toponimicului *Argidava* din Banat (Ptolemaeus, *Geogr.*, III, 8, 4) despre care R. Vulpe crede că n-a fost Argidava, ci Arcidava. În ceea ce privește etimologia acestui toponimic, V. Pârvan presupunea că ar fi însemnat „cetatea albă" [397].

Argidava din Banat este plasată pe cursul unui rîu, un mic afluent al Dunării, Carașul care în antichitate nu se numea însă Argesis ci *Apus flumen*. Raționamentul lui N. Gostar este impecabil, cît se poate de logic, în sensul că Argidava atestată cu siguranță documentar și identificată pe teren n-a luat numele rîului pe care se situa, deci nici în celălalt caz nimic nu obligă să fi fost un toponim preluat de la un hidronim, ci dimpotrivă toate datele concordă împotriva unei atare supoziții. În acest sens — arată în continuare N. Gostar, pentru a-și susține teza — la nordul Dunării, din izvoarele literare, se cunosc următoarele hidronime: Hierasus, Alutus, Marisus, Tibisis, Crisia, Samus, însă nici o singură localitate al cărui nume să derive dintr-un hidronim. Aceasta se va întîmpla doar mai tîrziu, în epoca romană, cînd există denumiri de localități inspirate din hidronimice, însă niciodată nu sînt însoțite, nu intră în compunerea lor, caracteristica terminație dacică, *dava*.

Am ajuns astfel la capătul temeiurilor pe baza cărora N. Gostar respinge ipoteza identității Argedavei din textul inscripției în cinstea lui Acornion cu așezarea getică de la Popești. În locul acesteia el formulează o alta nouă. Pornind de la textul păstrat din inscripția dionysopolitană și anume referindu-se la rîndul al 6-lea, N. Gostar este de părere că înainte de 'Αργέδαυον a putut fi un Z și nu un S cum au presupus unii dintre editorii textului. Cele două haste vizibile azi au putut foarte bine să aparțină literei Z și s-ar lega de cuvîntul următor și nu de cel anterior, cum completase încă Ernst Kalinka în [ει]ς. În acest caz s-ar putea ca în text să fi fost scris *Zargedavon* și nu Argedavon, ori Sargedavon, cum s-a presupus pînă acum [398].

Printre toponimicele antice menționate de geograful Ptolemaeus în descrierea Daciei (*Geografia*, III, 10, 8), la stînga Siretului, figurează și localitatea Zargidava, alături de Piroboridava și Tamasidava. Toate acestea sînt de localizat, după toate probabilitățile, în sudul Moldovei, fără să fi fost identificate, cu destulă certitudine pe teren. În cazul Piroboridavei, ea a fost identificată de R. Vulpe, cu importanta stațiune daco-getică de la Poiana (jud. Galați) [399].

N. Gostar presupune că Zargedava din textul lui Ptolemaeus, ce trebuie să fi fost undeva în sudul Moldovei a putut fi Zargedava pe care o menționează inscripția de la Dionysopolis. Rămînînd în aceeași sferă a ipotezelor nu este exclus ca Zargedava să fi fost numele uneia dintre marile stațiuni existente în sudul Moldovei, cum sînt cele de la Răcătău ori Brad (jud. Bacău), în bună parte cercetate pe calea săpăturilor sistematice. Ele sînt similare aceleia de la Poiana și se dovedesc a fi fost deosebit de înfloritoare, mai cu seamă în prima parte a sec. I î.e.n., deci pe vremea lui Burebista [400].

Ipoteza lui N. Gostar de a plasa localitatea pomenită în inscripția de la Dionysopolis în sudul Moldovei este foarte veridică și demnă de a i se acorda toată atenția pentru considerente pe care le vom expune mai jos. Cercetările întreprinse în ultima vreme, mai cu seamă de un merituos colectiv de arheologi ieșeni, dovedesc rolul foarte important pe care l-a jucat în istoria daco-geților teritoriul de azi al Moldovei. Ne gîndim aici la monumentalele cetăți de pămînt descoperite în ultima vreme în nordul și centrul Moldovei, la Stînceşti (jud. Botoșani), Cotnari (jud. Iași), la Moșna (jud. Iași), în parte dezvelite de un colectiv de arheologi condus de către Adrian Florescu. Cetățile se dovedesc a fi aparținut celei de a doua jumătăți a mileniului 1 î.e.n., înscriindu-se în linii mari între sec. VI și II î.e.n. [401]. Cetăți geto-dacice de același tip cu cele din Moldova au fost cercetate de către arheologii sovietici și în Basarabia. Așa sînt cele de la Butuceni, Mateuți, Vîhvatinți și Saharna [402].

Cetățile din Moldova fac cu prisosință dovada unei numeroase populații daco-getice bine organizată care încă în sec. al VI-lea î.e.n., era în stare să ridice asemenea construcții. Chiar după sec. al III-lea î.e.n. cînd se pare că și-au încheiat existența cetățile de pămînt despre care am vorbit, prezența unei forțe politice, de nivelul unei active și influente uniuni de triburi, ne este dovedită de monedele dacice ce se descoperă din ce în ce mai masiv pe teritoriul Moldovei. În sudul acestei provincii, între valea inferioară a Siretului și nord-estul Munteniei, pînă în valea rîului Buzău, C. Preda a stabilit prezența unui centru monetar ce

se manifestă activ începînd cu a doua jumătate a sec. al II-lea i.e.n. [403]. Este vorba despre două categorii de monede cunoscute sub numele de monede de tip Dumbrăveni și Inotești-Răcoasa. După C. Preda data de emitere a celor două tipuri monetare și ariile lor de răspîndire coincid cu perioada și regiunea unde se dezvoltă unele așezări getice de seamă ca cele de la Poiana (jud. Galați) și Cîndești (jud. Vrancea). Pe aceste baze cercetătorul amintit admite că emitenții celor două tipuri monetare nu pot fi decît geții dintre Siret și Buzău, constituiți și ei într-o importantă uniune de triburi.

Pare foarte verosimil ca centrul de greutate al formațiunii politice existente în nordul și centrul Moldovei prin sec. VI—IV î.e.n., concretizate prin impunătoarele cetăți de pămînt, la care se adaugă tezaurele de obiecte de aur descoperite la Băiceni și Stîncești, lucrate în stil animalier [404], după pătrunderea în acest spațiu a bastarnilor, să se fi deplasat spre sud. În ce măsură este vorba de retragerea unei organizații politice constituite, în frunte cu puternici șefi de triburi, sau de ridicarea altora locale, din sudul Moldovei, este greu de spus.

Mai plauzibilă ni se pare prima dintre alternative. Oricum ar fi, un lucru rămîne după părerea noastră, sigur, și anume că pe teritoriul Moldovei au existat puternice uniuni de triburi daco-getice ce s-au manifestat activ începînd încă cu sec. al VI-lea î.e.n. Uniunea de triburi care a emis monede începînd cu a doua jumătate a sec. al II-lea î.e.n. ar fi posibil să se fi extins și la est de cursul inferior al Siretului. Iată deci că există temeiuri suficiente pe baza cărora să se poată susține existența unei puternice uniuni de triburi getice în sudul Moldovei, extinzîndu-se, poate, și asupra teritoriului de la nordul Deltei Dunării. Este posibil ca în fruntea acesteia să se fi aflat, pe la anul 200 î.e.n. regele Rhemaxos, pomenit în decretul de cinstire emis la Histria în onoarea lui Agathocles, fiul lui Antiphilos [405]. Regatul acestuia trebuie să fi fost situat, așa cum reiese din textul decretului amintit și cum a demonstrat I. I. Russu [406] undeva la nordul Dunării, cuprinzînd, foarte probabil, un spațiu larg din sudul Moldovei și al Basarabiei. Numai așa se poate explica marea forță de care dispunea regele Rhemaxos, capabil să acorde protectorat unor orașe-state grecești din Pontul Stîng, printre care și Histriei. Aceasta este apărată de către trupele regelui, cu ocazia expedițiilor de jaf săvîrșite de tracii lui Zoltes. Faptele ne sînt relatate de inscripția găsită la Histria, singurul document, de altfel, în care este pomenit regele Rhemaxos. Ipoteza localizării regatului stăpînit de acesta la nordul Deltei Dunării aproximativ în sudul Basarabiei, undeva în zona dintre Dunăre și Nistru,

extinzîndu-se și mai mult atît spre est cît și spre vest, am adăuga noi, pare mai plauzibilă decît aceea după care această stăpînire se întindea pe teritoriul Munteniei.

Susținînd ipoteza după care regatul lui Rhemaxos a fost undeva la nordul Dunării, pe teritoriul Munteniei [407], D. M. Pippidi se bazează pe textul inscripției histriene (rîndurile 48—50) în cinstea lui Agathocles pe care îl traduce astfel : „Agathocles ales sol și pornind pe apă, întrucît ținutul era cuprins de război". În acest pasaj D. M. Pippidi vede un caracter anormal al călătoriei lui Agathocles pentru a-l întîlni pe regele Rhemaxos. Să dăm însă cuvîntul autorului [408] : „Așa fiind, pentru cine ține seamă de faptul că pentru a trece în Basarabia sau pe țărmul de nord al Mării Negre calea firească la dispoziția lui Agathocles era calea de apă, ca și pentru cine nu uită că din Histria spre Muntenia drumul cel mai scurt tăia transversal Dobrogea în direcția unuia din vadurile de la Hîrșova sau Măcin, va fi greu să se sustragă impresiei că, îngrijindu-se să indice itinerarul urmat de sol, redactorul decretului își propunea să arate că acest itinerar nu era normal... Concluzia ar fi că ținta călătoriei intreprinse de Agathocles era Muntenia, nu Basarabia".

H. Daicoviciu [409] este de părere că o asemenea interpretare pare a fi forțată deoarece expresia din epigrafă „întrucît ținutul era cuprins de război" nu se leagă nemijlocit de „pornind la drum pe apă", ci este cuprinsă între relatarea acțiunilor întreprinse de Rhemaxos și cele ale lui Agathocles. Poziția pe care o ocupă în cadrul textului pasajul cu pricina ne obligă să-l legăm de întregul șir de evenimente ce ne sînt povestite în continuare, alegerea lui Agathocles ca sol, plecarea lui pe apă, convingerea regelui Rhemaxos de către solul histrienilor să dea pază cetății o sută de călăreți.

Iată deci că nu este vorba de o călătorie neobișnuită pe care a fost nevoit s-o întreprindă energicul sol din Histria. Călătoria „pe apă a lui Agathocles — spune I. I. Russu — se făcea în chip firesc pe liniile navigației practicate de multă vreme de către grecii marinari și colonizatori : pe apa mării, a Pontului Euxin, ce le era familiar și pe care l-au înconjurat și traversat de multe mii de ori" [410]. În continuare, I. I. Russu arată că numele purtat de Rhemaxos și mai cu seamă cel al fiului acestuia Phra (d... ?) (considerat stăpîn pe o parte a regatului ca asociat la domnie și la care știm că a apelat Agathocles, ba chiar că a primit de la acesta un ajutor cu mult mai substanțial decît primise de la tatăl său) sînt de origine iraniană și nu traco-dacică. Plecînd de la această constatare de ordin lingvistic, I. I. Russu ajunge la concluzia că Rhemaxos ar fi un rege scit de peste Dunăre, cu centrul în colțul sud-vestic al R. S. S. Ucraina de astăzi. El pare a fi un „urmaș

al lui Ateas" și că ar fi exercitat o dominație asupra orașelor state grecești din Pont și asupra teritoriului lor. În argumentarea ipotezei sale I. I. Russu face unele afirmații cu care nu putem fi de acord, fiind contrazise atît de documentarea existentă în actualul stadiu de dezvoltare al cercetărilor, cît și de judecarea situației obiective de la gurile Dunării în sec. III—II î.e.n., folosind chiar expresia autorului [411].

Pentru teritoriul de la vest de Hypanis (Bug) și la est de Tyras (Nistru) baza etnică și forma de organizare politică era, după opinia lui I. I. Russu, cea scitică și nu cea getică. Autorul se vede însă obligat a adăuga imediat : „adevărat că în sec. I. î.e.n. elementul traco-getic este atestat izolat și la est de Siret și de Prut (la Tyras — Cetatea Albă Belgorod ; Olbia — Porutino în URSS) pînă la Nipru cel puțin. Ni se pare curios și faptul că I. I. Russu citează doar în notă, textul lui Strabon (VII, 306) care, tocmai pentru spațiul de care e vorba și anume nordul Deltei Dunării, vorbește fără echivoc de „stepa" geților (Γετῶν ἐρημία). Pe aceasta I. I. Russu o consideră a fi, fără să ne spună și pe ce temeiuri, o consecință a expansiunii getice întîmplată pe vremea lui Burebista. În aceeași notă mai sînt amintite apoi numeroasele toponime și antroponime getice, pe care V. Pârvan le plasa la est de Prut. Despre toate acestea autorul spune că sînt „în majoritate scitice, ori dubioase, puțin probabil să fie traco-getice ; iar dacă sînt, ele aparțin unor epoci mai tîrzii decît sec. III—II î.e.n. [412].

Cercetări mai vechi și în special cele mai recente ale arheologilor români și sovietici (așa cum vom arăta într-un alt capitol) au dovedit cu prisosință că teritoriul de la Est de Siret și cel dintre Porata (Prut) și Tyras (Nistru) fac parte integrantă din teritoriul de formare al culturii daco-getice. Locuirea daco-geților pe aceste meleaguri este dovedită pînă tîrziu, pe durata întregii antichități, de numeroase vestigii arheologice la care se adaugă mențiunile literare. Este vorba mai cu seamă de ceramica daco-getică, specifică, pe care o întîlnim pe parcursul tuturor fazelor sale de dezvoltare în spațiul la care ne referim [413].

Nu există nici un motiv ca realitatea pe care ne-o prezintă Strabon și anume că la nordul Deltei Dunării ținutul este getic să fie mai tîrzie, ci, dimpotrivă, totul ne dovedește că ea este cu mult mai veche fiind înregistrată abia mai tîrziu la izvoare. Deci, nu poate fi vorba de o „consecință a expansiunii getice" din vremea lui Burebista.

Este limpede că în teritoriul de la nordul ultimului mare cot pe care îl face Dunărea, între vărsarea Siretului și al Nistrului atît în sec. III—II î.e.n. cît și mai tîrziu, pe vremea lui Burebista,

elementul etnic de bază a fost cel daco-getic, iar mai înainte cel tracic. În acest mediu au pătruns mai întîi sciţii şi apoi bastarnii constituiţi, fără îndoială, în enclave mai mari ori mai mici şi deţinînd pentru o vreme supremaţia politică. În acest sens ne îngăduim să reproducem încheierea la care ajunge cercetătorul sovietic G. B. Fedorov. „Prin urmare, teritoriile din sud-vestul U.R.S.S. în perioada de timp ce o cercetăm, adică în ultimele secole î.e.n. şi în primele veacuri ale e.n. erau populate, ca şi mai înainte, de geţii-tyrageţi sau geţi, printre care se infiltrau sarmaţi, bastarni, venezi, iar la sfîrşitul perioadei şi goţii [414].

Ar mai fi de adăugat că în sec. III—II î.e.n supremaţia scitică asupra stepelor nord-pontice a fost înlocuită cu supremaţia altei populaţii iraniene, cea a sarmaţilor. Atît sciţii cît şi sarmaţii fac parte din grupa populaţiilor iraniene de vest [415].

Din cele arătate ar reieşi că teritoriul pe care se poate plasa, cu cea mai mare probabilitate, regatul lui Rhemaxos era un spaţiu eminamente getic ca dealtfel şi cel al Dobrogei. Nu este exclus ca în jurul anului 200 î.e.n. stăpînirea politică a ţinuturilor la care ne referim să fi aparţinut unor războinici sciţi în frunte cu regele Rhemaxos. S-ar mai putea însă formula şi o altă întrebare şi anume : nu cumva uniunea de triburi peste care domnea Rhemaxos era getică şi doar dinaştii să-şi fi luat nume străine ? Bineînţeles că este vorba doar de o ipoteză, pe care am formulat-o cu toată rezerva cuvenită. Faptul ca atare n-ar constitui nimic neobişnuit şi analogii se pot găsi la diferite dinastii pe toată durata antichităţii.

Oricum ar fi, ni se pare foarte probabil ca regele Rhemaxos şi fiul său să fi stăpînit la nordul Dunării, într-o zonă situată între Siret şi Nistru, extinzîndu-se şi mai spre vest după cum ar indica-o descoperirile monetare [416]. Ei au exercitat o supremaţie, un protectorat asupra unor cetăţi vest-pontice, printre care se înscrie cu siguranţă Histria. Nu poate fi întîmplătoare coincidenţa că, după toate probabilităţile, admiţînd ipoteza în conformitate cu care localitatea din rîndul al 6-lea al inscripţiei onorifice în cinstea lui Acornion ar fi Zargedava, tot cam în acelaşi spaţiu geografic este amintit, cu aproximativ un secol mai tîrziu un alt rege „barbar" protector, sau mai exact spus, unul ce avea dreptul de a percepe tribut de la cetăţile-oraşe greceşti din Pontul Stîng. La acesta este trimis ca sol dionysopolitanul Acornion, eveniment petrecut, probabil, în jurul anului 70 î.e.n. Semnificativ şi tulburător de asemănător e şi faptul că ambasadorul grec va întreprinde demersuri diplomatice pe lîngă fiul regelui şi apoi pe lîngă regele însuşi, de la care nu ştim ce a obţinut. Din textul mutilat al inscripţiei dionysopolitane se poate

deduce că trimisul a obținut ceva, foarte probabil bunăvoință, și încă ceva, a *dezlegat poporul* din Dionysopolis de ceva. Această scutire, dezlegare, pare să fie de tribut. Nu vedem de ce altceva ar fi putut fi dezlegat poporul dionysopolitan de către un șef „barbar".

În cea de a doua inscripție, cea de la Dionysopolis, numele șefului barbar și a fiului acestuia pe lîngă care și-a desfășurat activitatea diplomatică trimisul dionysopolitan, terminată cu rezultate pozitive, nu ne sînt menționate în text. În schimb, aflăm că Acornion l-a întîlnit pe tată într-o localitate : Argedava, Sargedava ori Zargedava, mai degrabă, cum credem și noi alăturîndu-ne părerii lui N. Gostar. Chiar dacă numele localității respective nu poate fi precizat, un lucru rămîne sigur și anume că se vorbește, fără îndoială de o *dava,* deci este vorba de o așezare daco-getică. Acest fapt ne obligă să vedem în cei doi pe conducătorii unor localnici și nu sciți ori de alt neam. Precizarea teritoriului peste care stăpînesc aceștia nu ne este, nici de data aceasta, precizată de documentul epigrafic, dar ni se pare foarte probabil ca el să fi fost undeva în sudul Moldovei, extinzîndu-se și de o parte și de alta a văii rîului Siret.

Noua interpretare dată decretului în cinstea lui Acornion și anume că în primele rînduri păstrate ale acestuia nu este vorba de Burebista ori de tatăl său, cum s-a crezut multă vreme, ci de un alt rege get, a cărui stăpînire ar putea coincide cu cea a regelui Rhemaxos, pomenit în decretul histriot, ne face să nu excludem getismul celui din urmă, în sensul că el stăpînea peste un teritoriu, cu siguranță getic, chiar dacă el era de altă origine. În cazul de față ne-am putea imagina, prin analogie, că a avut loc și aici, ca și în Transilvania, o *incrementa Dacorum,* o ridicare a puterii geților, în interiorul arcului carpatic manifestată în dauna celților, iar în spațiul la care ne referim, în dauna sciților. Evenimentul are loc aproximativ în aceeași vreme.

Ducînd mai departe ipoteza despre care vorbeam, putem presupune că în sudul Moldovei ne găsim în prezența uneia dintre acele uniuni de triburi, puternice, una dintre cele patru formațiuni politice pe care le va uni Burebista.

Oricum ar fi, asemănările între cele două texte epigrafice nu pot fi întîmplătoare, chiar dacă între ele se interpune un interval de un secol, iar anumite precizări ne scapă în stadiul actual al cercetărilor. Și ca de fiecare dată cînd problemele sînt obscure, elucidarea lor rămîne pe seama unor noi descoperiri și nimeni nu poate prevedea cînd se va produce aceasta.

Dar, să revenim la problema noastră, aceea a identificării Argedavei sau mai degrabă a Zargedavei. În legătură cu

primele rînduri păstrate din inscripția dionysopolitană în cinstea lui Acornion nu se poate formula decît o singură încheiere și anume că ele nu sînt suficient de clare și că se vorbește destul de confuz de o misiune diplomatică a lui Acornion, care a călătorit departe și că la Zargedava ori Argedava a întîlnit pe tatăl cuiva. Se poate afirma apoi că Acornion îndeplinise mai întîi o solie pe lîngă fiul acelui cuiva cu al cărei rezultat dionysopolitanii să nu fi fost mulțumiți și de aceea ei îl trimit din nou pe Acornion la acel tată. El trebuie să fi fost un personaj puternic devreme ce, foarte probabil, scutește, îi dezleagă pe dionysopolitani de ceva, poate de tribut. Deci un rege protector cu drept de tribut asupra cetăților vest pontice, printre care figurează și Dionysopolisul.

Un alt fapt care poate fi dedus din examinarea minuțioasă a textului inscripției ce cinstește pe Acornion este acela că în primele rînduri nu se vorbește de Burebista și că acesta va fi amintit abia începînd cu rîndurile 22—23 ale epigrafiei. Atunci el este numit cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia, fapt întîmplat mai de curînd cînd devine stăpînul teritoriilor din dreapta și din stînga Dunării, deci devenise stăpîn și peste acele teritorii a căror supremație o avusese mai înainte altcineva.

Nu este exclus ca acea particulă καὶ din rîndul al 25-lea al inscripției (καὶ πρὸς τοῦτον) care leagă demnitatea obținută de Acornion pe lîngă Burebista de primul rege pomenit în partea de început, ce a făcut pe marea majoritate a cercetătorilor să creadă că este vorba de tatăl lui Burebista, să aibă și o altă explicație. Ne gîndim la caracterizările de „cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia" ceea ce înseamnă că atunci mai erau și alți regi în Tracia cum ar fi : al odrișilor, al sapeilor, al dentheleților, a maedilor ori a bessilor ce ne sînt pomeniți, din cînd în cînd, de izvoarele literare [417] sau la cea de : „stăpîn al ținuturilor de dincoace și de dincolo de Dunăre". Prin cea de a doua caracterizare n-ar fi exclus ca redactorul decretului să fi vrut să-l distingă pe Burebista de alți regi din Dacia și în primul rînd de cel la care Acornion fusese trimis cu misiuni diplomatice și pe care l-a întîlnit la Zargedava (Argedava). Și la acesta, ca și la Burebista, Acornion a fost în mare cinste. Dacă lucrurile stau așa, atunci trebuie să presupunem cu necesitate că regele de la nordul Dunării desemnat în inscripția din Dionysopolis doar prin πατέρα a fost supus și teritoriul său a fost înglobat în stăpînirea lui Burebista.

Din toate datele de care dispunem azi se desprinde concluzia că unificarea geto-dacilor, supunerea lor unei autorități centrale, cea a lui Burebista, s-a făcut pe etape, chiar dacă succesiunea

evenimentelor n-o putem urmări cu destulă certitudine, din lipsa documentelor. Ambasada lui Acornion la Burebista trebuie să fi avut loc abia după anul 55 î.e.n., sigur înainte de 48 î.e.n., cînd regele reuşise deja să-şi desăvîrşească opera de unificare şi să-şi extindă hotarele stăpînirii spre est.

S-a spus în repetate rînduri şi de către mulţi cercetători, ajungînd să constituie oarecum un loc comun, că reşedinţa lui Burebista, capitala acestuia, a fost Argedava. Era un raţionament obţinut, în mod logic din două premise :

Reşedinţa tatălui lui Burebista era Argedava
Burebista era fiul tatălui său
deci, concluzia : reşedinţa lui Burebista era Argedava.

Raţionamentul nu poate fi însă valabil deoarece el se întemeiază pe o premiză ce s-a dovedit a fi greşită : reşedinţa lui Burebista n-a fost, după toate probabilităţile, la Argedava, localitate ce ne este pomenită de inscripţia dionysopolitană în legătură cu altă căpetenie getică, alta decît Burebista ori tatăl său.

Cetatea de scaun, capitala lui Burebista era plasată de către diverşi învăţaţi în funcţie de localizarea pe care o preconizau, pentru Argedava. „Argidava wird durch Burebista — spunea C. Patsch [418] — für seine Zeit der Hauptort Daziens geworden sein, wie später durch Decebalus Sarmizegetusa". În acelaşi sens A. Alföldi scria : „... das Banat aber war gerade zu Zeit der Sitz des mächstigen dakischen Fürstentums : in Argedava, in der Gegend von Veršec" [419].

Decretul în cinstea lui Acornion vorbeşte doar de Zargedava (Argedava) şi numai în legătură cu acel rege get al cărui nume nu-l cunoaştem. Nu este exclus ca aceasta să fi fost cetatea principală de scaun a acelui puternic şef de uniune tribală, aşa cum vor fi fost, cu toată siguranţa, şi încă multe altele pe vastul teritoriu de locuire daco-getic, din spaţiul carpato-dunărean. Argedava, sau mai degrabă Zargedava, cum înclinăm şi noi să presupunem împreună cu N. Gostar, pare să fi fost situată undeva în sudul Moldovei. Chiar dacă toponimul va fi fost Argedava, sau Sargedava, o asemenea localizare nu este exclusă. Noi o presupunem pe temeiuri de altă natură, pe care le-am arătat, ce merg înapoi chiar pînă în sec. al VI-lea î.e.n.

Redactorul decretului pentru cinstirea lui Acornion nu ne spune unde l-a întîlnit acesta pe Burebista şi nici nu vorbeşte de capitala marelui rege, ci doar de faptul că a fost ambasador al dionysopolitanilor pe lîngă rege şi că a ajuns în cea mai mare demnitate, a devenit consilier al acestuia care îi va încredinţa misiuni diplomatice. Nu avem nici o dovadă că Acornion a stat la reşedinţa lui Burebista despre care, dealtfel nu ne vorbeşte

nici un alt document. Întrevederile dintre Acornion și regele daco-get au putut avea loc în diverse localități ori cetăți unde se afla Burebista în momentul respectiv.

Despre existența unei capitale permanente unde să-și aibă sediul administrația ca în cazul statelor elenistice sau a altor regate din antichitate nu credem că poate fi vorba pe vremea lui Burebista. Aceasta ar presupune cu mult mai mult decît ne îngăduie documentele ce ne stau la îndemînă în faza actuală a cercetărilor. O asemenea capitală ar presupune existența unui oraș cu oarecare pretenții de urbanism edilitar, un aparat de stat centralizat alcătuit de multă vreme, cu numeroase instituții. La un asemenea stadiu de dezvoltare nu credem să fi ajuns daco-geții din timpul domniei lui Burebista și rămîne încă de discutat în ce măsură acest lucru poate fi susținut chiar și mai tîrziu în timpul ultimului dintre regii daco-geților, în epoca lui Decebal. Dar, acest subiect îl vom dezbate pe larg atunci cînd va fi vorba despre statul realizat de Burebista.

O capitală a lui Burebista nu ne este dovedită deocamdată de nici un izvor scris și nici de unul arheologic. „Palatul" princiar de la Popești, chiar dacă are mai multe încăperi și reflectă un plan inspirat din lumea elenistică extinzîndu-se pe o mare suprafață [420], el rămîne în ultimă instanță o clădire de lemn și lut ce ar fi putut satisface pretențiile și necesitățile unui șef de trib, sau a unuia ce stăpînea peste un teritoriu mai mare a unor triburi reunite, dar nu poate fi considerat ca îndestulător atunci cînd este vorba de Burebista, despre care știm cu siguranță că a stăpînit peste un enorm teritoriu, că văzuse, măcar atunci cînd le-a cucerit, edificiile impunătoare din orașele-state grecești din Pontul Sting. Mai trebuie adăugat că el avea la îndemînă meșterii greci din aceleași orașe, pe care îi va folosi la ridicarea grandioaselor sale cetăți din Munții Orăștiei.

Dar, nici cele două turnuri-locuință din cetatea de la Costești [421], al doilea loc unde s-a spus că a fost reședința și capitala lui Burebista, nu pot fi îndestulătoare, nu pot îndeplini cerința ca cele pe care le-ar fi impus o capitală a unui monarh ce stăpînea peste cea mai mare parte a Europei de răsărit. În cele două turnuri de piatră, cărămidă și lemn, oricît s-ar fi înălțat pe verticală nu vedem cum ar fi locuit atît regele cu familia lui cît și curtea. Mai trebuie adăugată apoi armata care va fi fost și ea numeroasă și care, în nici un caz nu putea încăpea și ea în două turnuri ce măsoară $8\times8{,}60$ m și $12{,}5\times8{,}20$ m chiar presupunînd existența mai multor caturi. Unde locuiau, unde trăiau soldații și mai cu seamă suita, demnitarii cu familiile lor, pe care îi avem atestați la curtea regilor daci ?

Pe lîngă cele două turnuri-locuință în interiorul incintei cetății de la Costești, pe platoul superior, au mai fost descoperite cîteva edificii de uz gospodăresc (bucătărie, cămări, un cuptor de copt pîine)[422]. Poate s-ar mai cuveni pomenite bastioanele de apărare de pe zidurile cetății. Acestea sînt însă de mici dimensiuni și au avut un caracter defensiv, ocazional și nu unul de locuire permanentă.

Toate cele arătate pledează, în cazul cetății de la Costești, pentru o reședință nobiliară și nu pentru o capitală a „celui dintîi și cel mai mare rege din Tracia". Turnurile-locuință din cetatea dacică de la Costești, cel de la Blidaru, Piatra Roșie, Căpîlna, Tilișca sau barăcile de lemn din interiorul cetății celei mari de pe Dealul Grădiștii puteau adăposti în caz de primejdie pe rege și familia lui, sau curtea și o parte a armatei dar nu puteau constitui o capitală.

Dacă nici la Popești și nici în cetățile din Munții Orăștiei, și trebuie spus că nici în altă parte a spațiului daco-getic intrat în stăpînirea lui Burebista nu există dovezi a unei capitale permanente, a unei reședințe de scaun care să corespundă pretențiilor și mai ales necesităților unei forțe cum a fost marele rege, se naște întrebarea dacă o asemenea capitală, pe care izvoarele scrise n-o menționează iar săpăturile arheologice n-au scos-o la lumină, a existat oare ? Răspunsul la această întrebare ni se pare că nu poate fi decît negativ, Burebista n-a avut o capitală, o reședință permanentă și avea perfectă dreptate V. Pârvan[423] atunci cînd spunea că reședința unui rege ca Burebista, al cărui vast teritoriu îl obliga să umble mereu, se schimba după cum el se afla la un moment dat într-un loc ori în altul. „Fără îndoială — scrie V. Pârvan — trebuie să ne închipuim viața și acțiunile lui Burebista în cadrele analoage ale marilor monarhii cuceritoare. Capitala e acolo unde e regele. Toate cetățile de pe toate marile drumuri și de la toate hotarele sînt capitalele sale"[424]. Și asemenea cetăți erau numeroase.

Posibilitatea mai multor reședințe, a mai multor capitale este admisă de unii erudiți printre care C. Daicoviciu care spunea : „Nu este exclus, firește, ca regii daci, în general, să fi avut cetăți de scaun în mai multe locuri"[425]. Chiar R. Vulpe, după ce arată că în decretul dionysopolitan nu se amintește nimic despre capitala lui Burebista și că Argedava este legată de primul personaj înscris în epigrafă, în care vede pe tatăl marelui rege, spune textual : „Totuși n-am putea susține că Argedava identificată cu Popeștii constituia o capitală permanentă a regilor geți... Argedava devenea reședința sa doar atunci cînd avea nevoie să se ocupe de afacerile răsăritene, ceea ce, se cuvine să

reamintim, se întîmpla foarte des. Cînd a simțit — spune mai departe R. Vulpe — necesitatea unui centru permanent, ca refugiu suprem la caz de nevoie și ca adăpost pentru avuțiile sale și pentru sanctuarele populației geto-dace, s-a fixat în Munții Orăștiei ; la Sarmizegetusa regală de la Grădiștea Muncelului, care după toate semnele, a fost întemeiată de el“ [426].

Ipoteza existenței unei capitale mai întîi la Popești și mai apoi la Grădiștea Muncelului este reluată într-o lucrare mai recentă [427] unde, în contextul alcătuirii unui stat unitar după modelul monarhiilor elenistice, R. Vulpe vorbește mai insistent de o capitală a tuturor daco-geților, a lui Burebista, la Grădiștea Muncelului. O asemenea părere nu este însă sprijinită de descoperirile arheologice. Trecînd peste faptul că s-a emis părerea (cu care nu sîntem de acord și vom arăta la locul potrivit de ce) că cetatea cea mare de pe Dealul Grădiștii ar fi ulterioară epocii lui Burebista [428], totuși descoperirile făcute pînă acum nu ne dau dreptul să vedem în această cetate decît un loc de refugiu, pe toată durata ei, mai exact spus pînă la cucerirea romană. Cetatea cea mare are de o parte o vastă zonă sacră în care se pare că putem identifica acel munte sfînt (Kogaionon) [429] al daco-geților și apoi există o așezare civilă de mari dimensiuni. Descoperirile făcute pînă acum pe Dealul Grădiștii sprijină ipoteza după care cea mai mare parte a așezării civile compusă din ateliere, locuințe etc. a luat ființă mai tîrziu abia pe vremea ultimului rege al daco-geților, pe timpul lui Decebal [430]. Acum ar putea fi vorba de o capitală și ea de proporții ce nu pot fi comparate cu capitalele statelor elenistice. Un indiciu în acest sens, pe lîngă descoperirile arheologice, este și mențiunea lui Ptolemaeus. Geograful alexandrin, urmîndu-l desigur pe Marinus din Tyr [431], care adaugă Sarmizegetusei epitetul de το βασίλειον. Cetatea de piatră de pe Dealul Grădiștii a putut fi concepută de Burebista în vederea unui suprem refugiu în cazul unei primejdii, fie ea internă ori externă. Aci puteau fi ocrotite comorile regelui, dar nu poate fi vorba de „un centru permanent“ de o capitală, dacă ne gîndim numai la faptul că este vorba de un loc ascuns greu accesibil, departe de căile mari de comunicație, la care trebuie adăugat relieful ce atinge la Grădiștea Muncelului, cota 1200 m altitudine.

Rațiunea care a dus la alegerea unui asemenea loc pentru cea mai mare cetate de piatră a lui Burebista trebuie să fi fost alta decît cea strategic-militară. Dată fiind prezența a numeroase sanctuare, mai multe decît în oricare alt loc din Dacia, ne-am putea gîndi la rațiuni religioase. Pe de altă parte însă existența

în zonă, în imediata apropiere, a minereurilor feroase a căror exploatare pare să se fi făcut încă în antichitate îl determină pe Șt. Ferenczi să presupună că existența bogățiilor minerale importante, printre care în primul rînd cele de fier, accesibilitatea acestora de-a lungul văii Apei Grădiștii și condiții favorabile pentru amplasarea diferitelor elemente de apărare, au determinat amplasarea în această zonă a complexului de fortificații dacice [432].

O reședință permanentă, o „capitală" Burebista a putut avea atunci cînd stăpînea doar peste uniunea de triburi din care făcea parte. Aceasta trebuie să fi fost o *dava*, centrul cel mai important al regiunii respective fără să devină ulterior capitala stăpînirii lui Burebista.

Așadar, Burebista, după ce a unificat toate triburile geto-dacice și a pus bazele statului n-a avut o capitală în sensul exact al acestei noțiuni, n-a avut o reședință permanentă, un centru unde să fie concentrat un aparat de stat centralizat, fără să mai vorbim de un „oraș" cu palate locuite de rege și de curtenii săi. Un astfel de centru nu s-a descoperit și nu se va descoperi cîndva din simplu motiv că n-a existat. Oricît ar fi fost de mărețe, de formidabile realizările lui Burebista, oricît de întins a fost teritoriul peste care a stăpînit, el rămîne în ultimă instanță un rege „barbar", departe de a fi atins nivelul de organizare și de civilizație al monarhiilor elenistice, fără să mai vorbim de alte state sclavagiste din antichitate.

Cu privire la capitală, păstrînd firește proporțiile, ne gîndim la cea a lui Alexandru Macedon. Este mai presus de orice îndoială că la începutul domniei sale, cînd stăpînea numai peste Macedonia, capitala sa și a tatălui său a fost orașul Pella. Dar mai poate fi oare socotită Pella capitala lui Alexandru cel Mare după ce a cucerit Asia ? Fără îndoială că nu. Capitala era acolo unde se afla regele cu curtea sa, cu administrația și mai cu seamă cu armata sa. Dacă am avea și în cazul nostru o menționare singură a unei capitale inițiale, a sa ori a tatălui său, am avea rezolvată o altă problemă viu dezbătută în momentul de față în literatura noastră de specialitate și anume cea a originii lui Burebista.

Am arătat că Argedava, Sargedava sau Zargedava, ori unde ar fi ea localizată nu se leagă de Burebista sau de tatăl său așa că nu ne poate da indicii cu privire la locul lui de origine. Acesta va trebui stabilit, în măsura posibilităților, pe criterii de altă natură.

5
ORIGINEA

Dacă pentru fixarea în timp a limitelor glorioasei domnii a lui Burebista există temeiuri documentare, fie ele chiar și lipsite de exactitatea pe care am dori-o, nu același lucru îl putem spune cu privire la locul de origine a marelui rege și a felului în care el a ajuns stăpînitor peste teritoriile din nordul și din sudul Dunării reușind în final să fie „cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia".

Strabon (VII, 3,11) ne spune că Burebista doar „în cîțiva ani a întemeiat o mare stăpînire". Relatarea eminentului geograf antic ne autorizează să presupunem că în preajma apariției lui Burebista existau cîteva formațiuni politice daco-getice mai mari, acele uniuni de triburi puternice. Numai în acest fel a fost posibilă o unire rapidă a tuturor daco-geților, pentru că altfel este greu de imaginat ca Burebista să fi reușit să unifice în timp așa de scurt triburile daco-getice ce trebuie să fi fost foarte numeroase. Numele acestora și chiar numărul lor ne sînt necunoscute. Judecînd după alte neamuri din aceeași vreme, ce se găseau, aproximativ, în stadii de dezvoltare similare, și ne gîndim aici în primul rînd la celți, trebuie să fi existat o puzderie de triburi răspîndite pe tot cuprinsul spațiului carpato-dunărean din Carpații Slovaciei pînă la Balcani și de la Dunărea mijlocie pînă la Tyras. Numele unora dintre ele ne sînt cunoscute din diferite izvoare. Despre neamul celților știm că se compunea din aproximativ 150 de triburi. Caesar în *Comentarii cu privire la războaiele cu gallii* menționează numai pentru Gallia aproximativ 60 de triburi : aquitani, biturigi, helveți, sequani, hedui, alobrogi, senoni și multe altele a căror nume nu-și au rostul să fie înșirate aici. Din textul lui Caesar (VI, 12) va trebui însă să reținem un fapt deosebit de important care ne interesează și anume că atunci „cînd Caesar a venit în Gallia, un grup de triburi era condus de hedui, celălalt de sequani". Așadar, existau uniuni de triburi mai mari sub supremația unui trib puternic.

Aceeași trebuie să fi fost situația și la daco-geți în preajma apariției lui Burebista. Am arătat în capitolul introductiv că după generalizarea Latène-ului se înregistrează progrese deosebite pe toate coordonatele și mai cu seamă se constată o intensă și vie activitate economică de nivel superior. Dezvoltarea deosebită pe care o cunosc forțele de producție, producția de mărfuri, a comerțului vor aduce substanțiale modificări în sfera relațiilor de producție, modificări dintre care ne interesează acum

doar alcătuirea unor uniuni de triburi din ce în ce mai închegate și mai durabile.

Se pune problema, cîte asemenea formațiuni politice au existat în primele decenii ale sec. I î.e.n. ? și apoi o a doua, din care anume s-a ridicat Burebista ? În legătură cu nici una dintre întrebările formulate, textele literare ori cele epigrafice nu ne spun nimic. Singura mențiune scrisă, indirectă însă, ne este furnizată tot de textul lui Strabon (VII, 3, 12) care ne relatează că după moartea lui Burebista „cei ce i-au urmat, au îmbucătățit întinderea stăpînită de el, în mai multe părți. Acum de curînd, cînd Caesar Augustus și-a trimis armata împotriva lor, această întindere era împărțită în cinci părți, însă atunci era în patru". Acesta este temeiul care i-a făcut pe unii istorici moderni să presupună că părțile în care s-a dezmembrat stăpînirea lui Burebista sînt și cele din care ea s-a alcătuit. Astfel, R. Vulpe [433] presupune o formațiune a geților cu centrul în Cîmpia Munteniei, apoi una dacică în spațiul intracarpatic, o a treia care să fi inclus triburile din Maramureș și Slovacia și, în sfîrșit, o a patra, în spațiul Galiției și Moldova de Sus. Bineînțeles că nu poate fi vorba decît de o ipoteză care, ca orice ipoteză, poate fi discutată. C. Daicoviciu a și contestat o asemenea grupare [434].

Dacă izvoarele literare nu ne furnizează date pentru a putea rezolva prima dintre întrebări, avem în schimb, documente de alt gen care ne dau indicii ce pot fi luate în discuție. Este vorba de descoperirile monetare.

Astăzi se știe că daco-geții au emis monede imitîndu-le pe cele greco-macedonene, în special, pe ale lui Filip II și Alexandru cel Mare. În ultimele două decenii numărul descoperirilor de monede dacice a sporit considerabil. În același timp au fost elaborate un număr impresionant de lucrări care aveau ca obiect, fie publicarea diverselor descoperiri, fie studierea unor aspecte esențiale ori de mai mică importanță din problematica monetăriei daco-getice [435].

Din cea mai recentă sinteză pe care o datorăm numismatului Constantin Preda vom reține aici doar cîteva concluzii care sînt, în afară de orice discuție, deosebit de importante pentru problema noastră. Acesta constată în cea de a doua etapă principală a emisiunilor monetare de tip greco-macedonean, așa cum am mai spus, existența a patru centre. Etapa respectivă se datează pe la mijlocul sec. al II-lea î.e.n. pînă în primele 2—3 decenii ale sec. I î.e.n. deci, aproximativ, pînă la începutul domniei lui Burebista.

Iată-ne din nou în fața unei coincidențe care nu poate fi întîmplătoare. Strabon ne relatează că după moartea lui Burebista

stăpînirea lui se împarte în patru părţi şi tot patru sînt acele formaţiuni daco-getice care emit monedă proprie pînă în preajma apariţiei sale.

Să urmărim, acum, după C. Preda, ariile de răspîndire a celor patru centre. Primul dintre acestea se referă la monedele pe care numismaţii le numesc de tip Adîncata şi Vîrteju-Bucureşti. Aria de circulaţie a unor asemenea monede se limitează, mai cu seamă la o zonă ce este delimitată de cursurile rîurilor Ialomiţa şi Vedele, iar pe direcţia nord-sud, de Carpaţi şi Dunăre. Bineînţeles că monedele acestui centru vor pătrunde sporadic şi în afara limitelor amintite. Astfel de monede s-au descoperit, de ex. : în sudul Dunării, în zona Ruse, iar înspre est, ele ajung pînă în centrul Moldovei.

În linii generale, prima grupă monetară (de tip Vîrteju-Bucureşti) se situează în partea de mijloc a Munteniei. Aglomerarea descoperirilor într-o zonă din preajma Bucureştiului îl face pe C. Preda să presupună aici centrul de emitere şi chiar să precizeze că aşezarea de la Popeşti a putut fi „reşedinţa conducerii uniunii de triburi getice din centrul Munteniei în a doua jumătate a sec. al II-lea şi în primele decenii ale sec. I î.e.n.“ [436].

Aşadar, prima formaţiune politică pare să fi fost situată în Muntenia centrală şi să-şi fi avut centrul în bogata aşezare de la Popeşti, C. Preda vede în geţii din Muntenia centrală pe *piefigi*, urmînd localizările făcute de V. Pârvan [437], după descrierea lui Ptolemaeus.

Cel de al doilea centru monetar a fost localizat în sudul Moldovei extinzîndu-se şi în nord-estul Munteniei, între văile rîurilor Buzău şi Siret. Acestui centru îi aparţin monedele de tip Dumbrăveni şi Inoteşti-Răcoasa. Şi în acest caz se presupune existenţa unei importante uniuni de triburi care ar fi avut în frunte pe *siensi*. Spaţiul locuit pe triburile intrate în uniunea a căror şefi au emis monede pare să fi fost cu mult mai extins decît nord-estul Munteniei, cu zonele Buzău, Rîmnicul Sărat şi Brăila. Ele trebuie să fi depăşit cu mult spre est cursul inferior al Siretului. Acestei uniuni de triburi i-au aparţinut bogatele aşezări din sudul Moldovei cum sînt cele de la Poiana, Brad, Răcătău sau Cîndeşti.

Un alt centru monetar important care a funcţionat concomitent cu celelalte două, menţionate anterior, a fost identificat pe teritoriul Olteniei. El cuprinde o singură categorie de monede, denumită Aninoasa-Dobreşti-Suşiţa, după localităţile unde s-au făcut descoperirile. Asemenea monede s-au găsit pe cuprinsul întregii Oltenii însă cea mai intensă circulaţie pare să fi fost pe valea Jiului. Ca de obicei aria de răspîndire nu se limitează

și în acest caz la spațiul dintre Olt, Dunăre și Carpați, ci depășește aceste limite. Astfel de monede ajung și în dreapta Dunării precum și peste Carpați, în sudul Transilvaniei. Nu lipsesc nici descoperirile de dincolo de Olt, din Muntenia.

Cei care au emis acest tip monetar sînt și ei șefii unei uniuni de triburi getice. Centrul acestei puteri politice pare să-l fi constituit valea Jiului și zonele imediat învecinate, unde se constată o concentrare de populație și o intensă circulație monetară.

În sfîrșit, cel de al patrulea centru principal monetar a fost identificat în interiorul arcului carpatic. Spre deosebire de toate celelalte centre, de data aceasta C. Preda constată prezența a patru tipuri monetare. Între ele există însă o strînsă înrudire stilistică, o unitate tehnică și de circulație, temeiuri care l-au determinat pe autor să le atribuie unui singur centru de emitere. Aria de răspîndire a monedelor emise de acest centru se situează în sudul Transilvaniei, cu precădere de-a lungul văii Mureșului și a afluenților săi. Asemenea monede ajung pînă în Banat dar nu se cunosc în zonele de nord-vest ale Transilvaniei ori în teritoriile extracarpatice.

„Imitațiile monetare din Transilvania, spune C. Preda, emise după anul 150 î.e.n și pînă în primele două-trei decenii ale secolului I î.e.n., aparțin în întregime unei populații dacice. Prezența mai multor tipuri, cu oarecare însușiri particulare, dar totuși legate între ele, în multe privințe unitare și cu o comunitate teritorială, ne-a îndemnat să admitem că populația dacă emitentă era constituită într-o uniune de triburi“ [438]. Aceasta ar fi cea de a patra formațiune politică, cea de a patra uniune, în frunte cu tribul, probabil, al *ratacensilor*. La alcătuirea acestei formațiuni se pare că au participat patru triburi, judecînd după cele patru tipuri monetare care mai păstrează încă ceva din independența tradițională. Este greu de spus unde se găsea centrul acestei uniuni de triburi. Concentrarea monedelor în regiunea Hunedoara ar fi un indiciu că ele au fost bătute în această zonă și firesc ar fi în continuare să ne gîndim la cetățile dacice din Munții Orăștiei, numai că aici s-au găsit puține monede aparținînd vreunuia dintre cele patru tipuri atribuite acestui centru de către C. Preda. Cu toate acestea E. Chirilă crede că ele trebuie puse în legătură cu cetățile din complexul Grădiștea Muncelului [439]. Asupra descoperirilor monetare făcute în cetățile dacice din Munții Orăștiei vom stărui cînd va fi vorba de datarea acestora.

Ar mai fi poate de spus că au rămas zone largi ale spațiului daco-getic, carpato-dunărean care n-au fost cuprinse în aria de răspîndire a celor patru centre principale ce au funcționat începînd de pe la anul 150 î.e.n. și pînă în primele 2—3 decenii ale

sec. I î.e.n. Ne gîndim în special la teritoriul Dobrogei unde se pare că monedele oraşelor-state greceşti erau îndestulătoare şi apoi la nordul Moldovei unde această lipsă s-ar putea explica prin pătrunderea în această zonă a bastarnilor ce deţineau puterea politică. Este posibil ca şi în Transilvania de la nord de Mureş şi mai cu seamă în cea de nord-vest lipsa să fie datorată, eventual, supremaţiei politice exercitată de celţi, cu toate că descoperirile arheologice făcute mai cu seamă pe parcursul ultimelor două decenii, ne arată că numai o fîşie îngustă din partea de nord-vest a ţării noastre a fost ocupată de celţi şi că Maramureşul este complet lipsit de asemenea descoperiri. Ar mai fi de adăugat Crişana şi anumite zone din estul Transilvaniei, aşa cum am arătat în capitolul introductiv. Apariţia unor centre monetare noi şi puternice, altele decît cele din prima fază indică o ridicare a daco-geţilor şi o decădere a celţilor a căror supremaţie politică începe să fie înlăturată chiar şi din acele zone unde, o vreme, au deţinut-o [440].

Chiar dacă tabloul pe care ni-l înfăţişează descoperirile monetare din faza actuală a cercetărilor, nu este complet şi descoperirile ulterioare vor arăta că au existat, eventual, şi alte centre monetare, iar ariile de răspîndire ale unora dintre cele cunoscute se vor extinde, un lucru ni se pare definitiv cîştigat şi anume că în preajma apariţiei lui Burebista existau acele formaţiuni politice, acele uniuni de triburi, născute din evoluţia rapidă pe care o cunoaşte societatea daco-getică în toate compartimentele ei. Unele dintre ele au putut fi alcătuite mai de curînd, altele însă existau cu mult mai devreme; mărturie în acest sens ne stau textele literare.

În actuala fază a cercetărilor va trebui să ne rezumăm la ceea ce ne pot oferi descoperirile numismatice coroborate cu materialele arheologice scoase la lumină, mai cu seamă, în ultima vreme. Toate acestea ne-au ajutat şi ne ajută în continuare în a ne forma o imagine veridică despre ceea ce a însemnat cultura daco-getică în dualitatea elementelor sale: cultură materială şi spirituală. La cele de mai sus este de adăugat şi textul lui Strabon despre care am vorbit; chiar de natură indirectă, de vreme ce concordă cu alte izvoare, cele numismatice.

Se pune acum problema în ce măsură poate fi precizat teritoriul de origine a lui Burebista, leagănul lui. Cu alte cuvinte, dacă se poate spune căreia dintre cele patru mari formaţiuni politice, uniuni de triburi, i-a aparţinut şi de unde a început procesul de unificare.

Spuneam că în legătură cu acest subiect s-au purtat şi se mai poartă încă discuţii între specialişti şi că s-au conturat două

opinii : una dintre ele consideră teritoriul Munteniei ca spaţiu de origine a lui Burebista, iar cea de a doua, în conformitate cu care Burebista ar fi pornit din zona intracarpatică a Transilvaniei. Înainte însă de a prezenta argumentele celor care susţin una ori alta dintre ipoteze socotim util să stăruim puţin asupra celorlalte regiuni neluate, pînă acum, în discuţiile purtate pe marginea acestui subiect.

În sudul Moldovei, extinzîndu-se atît înspre est cît şi spre vest de valea Siretului se pare că a existat o uniune de triburi foarte puternică. Pentru aceasta pledează bogatele aşezări fortificate natural cum sînt cele de la Poiana [441], Brad, Răcătău [442] sau Cîndeşti [443]. Numeroasele descoperiri alcătuite dintr-o impresionantă cantitate de ceramică aparţinînd tuturor categoriilor, într-o luxuriantă gamă de forme şi decor, uneltele şi podoabele de metal, atelierele descoperite aici, toate fac dovada unei prodigioase activităţi economice de ridicat nivel. Produsele elenistice de lux abundente şi ele, alături de monede, ne atestă strînse relaţii între geţii de aici şi coloniştii eleni din Pontul Stîng.

Descoperirile făcute în aşezările cercetate pînă acum din această zonă sînt în măsură să ne probeze că autohtonii meleagurilor respective dispuneau de resurse economice capabile să le asigure relaţii de schimb permanente şi active cu cetăţile-oraşe greceşti de pe coasta de vest a Mării Negre. Aceeaşi dezvoltare economică stă la baza unei organizări politice superioare în frunte, se pare, cu acei regi la care apelează, în caz de primejdie, grecii din coloniile vest-pontice. La aceste regiuni par să se refere inscripţiile istriene ce menţionează ca protectori ai oraşului pe Zalmodegikos şi pe Rhemaxos. Primul dintre aceştia este pomenit într-o inscripţie descoperită la Histria în campania de săpături din 1959 [444]. Epigrafa la care ne referim este un decret din secolul al III-lea î.e.n., în cinstea unor soli trimişi la Zalmodegikos. Acesta, trebuie să fi fost — cum presupune D. M. Pippidi — un βασιλεύς, deşi nu este designat astfel în inscripţie, ce va fi stăpînit undeva în nord-vestul Dobrogei. El a avut, cum se deduce din decretul solilor, dreptul de tribut asupra Histriei.

În ceea ce priveşte localizarea teritoriului peste care stăpînea acest puternic personaj, indiciile furnizate de inscripţia histriotă, singura dealtfel care îl menţionează, sînt extrem de vagi. Se vorbeşte doar de curajul solilor care s-au ostenit „prin ţară duşmană, înfrîngînd primejdii de tot soiul". Evident că asemenea indicii nu sînt în măsură să ne ofere siguranţa unei localizări. D. M. Pippidi plasează teritoriul peste care stăpîneşte Zalmodegikos [445] în Dobrogea, pe cînd R. Vulpe este de părere că el trebuie căutat în estul Munteniei [446]. Unor asemenea ipoteze li se

opune faptul că descoperirile arheologice şi în special cele numismatice nu ne îngăduie să vorbim în momentul de faţă, despre formaţiuni politice daco-getice atît de puternice, care să fie capabile să perceapă tribut, să acorde ajutor unor oraşe-state greceşti ca Histria, nici în nordul Dobrogei şi nici în estul Munteniei [447]. Nu este însă exclus să fie vorba de sudul Moldovei unde, după toate aparenţele, a stăpînit mai tîrziu un alt „protector" al Histriei, regele Rhemaxos [448].

Mai este de amintit un fapt şi anume că undeva la nordul gurilor Dunării, poate cam în aceeaşi zonă unde sînt de plasat stăpînirile lui Zalmodegikos şi a regelui Rhemaxos, exista o puternică formaţiune politică a geţilor încă în prima jumătate a sec. al IV-lea î.e.n. Se ştie că Zopyrion, lăsat guvernator al Traciei în timp ce Alexandru cel Mare îşi desfăşura faimoasa cucerire a Asiei, a întreprins o acţiune împotriva Olbiei şi a celorlalte cetăţi greceşti de pe ţărmul nordic al Pontului Euxin. La întoarcere, în anul 326 î.e.n., Zopyrion a fost omorît împreună cu întreaga-i armată, compusă din treizeci de mii de ostaşi [449].

Uniunea de triburi ce îşi avea centrul în sudul Moldovei, oricît de puternică s-ar fi dovedit ea, se pare că nu poate intra în discuţia cu privire la originile lui Burebista. Aceasta, pe temeiul că, în inscripţia din Dionysopolis în cinstea lui Acornion se vorbeşte, după toate probabilităţile, de un alt rege get. Regele respectiv va fi supus de Burebista la o dată aproximativă pe care vom încerca s-o stabilim atunci cînd va fi vorba de cucerirea cetăţilor din Pontul Stîng [450].

O a doua uniune de triburi din zona extracarpatică a ţării noastre este cea care ocupa spaţiul Olteniei. Aşezările daco-getice descoperite aici, printre care unele fortificate, se dovedesc a fi şi ele deosebit de prospere. Triburile din această zonă întreţineau relaţii de schimb cu populaţia tracică din dreapta Dunării. Pentru existenţa unor atare relaţii ne stau mărturie produsele greceşti descoperite în aşezările autohtone din această parte a Daciei [451], la care se adaugă descoperirile monetare. Demne de menţionat sînt tezaurele de argint care conţin imitaţii după monedele lui Filip III Arideul despre care se presupune că au fost emise undeva în sudul Dunării [452]. Geţii din Oltenia au întreţinut relaţii atît de ordin economic cît şi cultural cu triburile de daci din sudul Transilvaniei, relaţii ce se materializează prin circulaţia monetară cît şi prin înrudirile stilistice dintre categoriile de imitaţii de monede contemporane, ale celor două regiuni.

Datele pe care le posedăm despre istoria triburilor de geţi din Oltenia sînt foarte sărăcăcioase. Tezaurul compus din piese de argint, descoperit la Craiova, ce pare să alcătuiască un inventar

funerar princiar, ne dovedește că triburile din această zonă erau bine organizate avînd în frunte o aristocrație puternică. Piesele tezaurului de la Craiova sînt ornamentate în stil animalier traco-scitic [453]. Ele nu sînt produse de autohtoni, dar au putut fi comandate într-un atelier străin de către un șef de trib local, ori procurate într-un mod oarecare de acesta. Tezaurul de argint descoperit undeva în jurul Craiovei pledează pentru existența unei forțe economice și implicit politice, pentru o uniune de triburi în această regiune încă din sec. al IV-lea î.e.n. cînd se datează tezaurul [454].

Aceeași uniune de triburi documentată numismatic încă în a doua jumătate a sec. al II-lea î.e.n. trebuie să se fi opus triburilor celtice care au încercat să pătrundă în spațiul ei. Așa se explică faptul că abia o zonă limitată din sud-vestul Olteniei a fost ocupată de celți. Numai în această zonă au fost descoperite materiale ce pot fi puse pe seama etnicului celtic. Mormintele de incinerație cu inventare funerare de caracter celtic găsite în sud-vestul Olteniei, sînt atribuite de către Vlad Zirra scordiscilor ajunși aici de pe teritoriul Iugoslaviei de azi. Același autor presupune că ar fi vorba de dislocări în urma înfrîngerii acestora de către armatele romane comandate de guvernatorul Macedoniei Minucius Rufus (din anul 109 î.e.n.) care îi obligă să se refugieze [445].

Așadar, datele pe care le posedăm cu privire la uniunea de triburi getice din spațiul Olteniei sînt foarte sărăcăcioase și istoria acesteia nu poate fi nici măcar schițată, lipsind cu desăvîrșire izvoarele literare. În schimb, știm de la Trogus Pompeius Iustinus (IX, 2—3) că regele scit Atheas a încercat să treacă la sud de Dunăre, venind din stepele nord-pontice. Înaintării sciților i s-a opus un anonim „rege al istrienilor" (rex Histrianorum) care se afla în fruntea unei puternice formațiuni politice, desigur o uniune de triburi. Geții, în frunte cu anonimul rege, l-au atacat pe Atheas și au reușit să-i oprească pentru un timp pătrunderea la sudul Dunării. Atheas a fost învins de Filip II la anul 339 î.e.n. [456], și înaintarea scitică stăvilită. Unde anume poate fi plasată, în spațiul dunărean, puternica uniune de triburi ce s-a opus cu succes înaintării sciților lui Atheas rămîne încă o problemă. Unii cercetători înclină pentru nordul Dobrogei și se întreabă dacă nu cumva numele acelui basileu Moskon ce poate fi citit pe monede descoperite în acest teritoriu n-ar fi chiar acel *Histrianorum rex* [457]. Alții însă sînt de părere că ar fi vorba de o căpetenie a unei uniuni de triburi de pe ambele maluri ale Dunării [458]. Aceeași uniune a triburilor getice din Cîmpia Dunării i se va opune, ceva mai tîrziu în anul 335 î.e.n., lui Alexandru Macedon.

Nu este cazul să insistăm aici asupra amănuntelor cu privire la temerara expediţie a regelui macedonean [459]. Vom reţine doar că încă din prima jumătate a sec. al IV-lea î.e.n. avem documentată cu toată certitudinea o puternică formaţiune politică în Cîmpia Munteniei. Aceasta se va manifesta deosebit de viguros mai cu seamă în preajma anului 300 î.e.n. cînd îl avea în frunte pe Dromichaites. El va purta războaie cu diadohul Lisimach, evenimente relatate de Diodor [460]. Uniunea de triburi ce îl avea în frunte pe Dromichaites şi care s-a dovedit a fi deosebit de puternică, capabilă să învingă armatele lui Lisimach, se presupune că îşi avea centrul puterii undeva în Muntenia, pe cursul Argeşului.

După strălucitul episod al cărui erou principal a fost Dromichaites, izvoarele literare nu ne mai pomenesc nimic cu privire la uniunea de triburi ce s-a manifestat atît de spectaculos. De-a lungul sec. III şi II î.e.n. nu mai avem nici o ştire care să se refere, la geţii din Cîmpia Munteniei. Inscripţiile de la Histria care îi pomenesc pe Zalmodegikos şi pe Rhemaxos se referă, probabil, aşa cum am arătat pe larg mai înainte, la alte teritorii. Cu toate acestea, ni se pare firesc ca uniunea de triburi, acea formaţiune politică ce l-a avut în frunte pe viteazul şi înţeleptul Dromichaites să nu fi dispărut. Ea a continuat să existe chiar dacă istoria ei nu poate fi reconstituită cu destulă claritate din cauza lipsei izvoarelor scrise. Existenţa unei uniuni de triburi getice în spaţiul Munteniei ne este dovedită de descoperirile monetare abia după mijlocul sec. al II-lea î.e.n. Numărul mare al emisiunilor atribuite acestei formaţiuni politice, la care se adaugă frecvenţa şi bogăţia aşezărilor precum şi intensitatea locuirii lor a permis încheierea în conformitate cu care ne găsim în prezenţa „uneia din cele mai de seamă uniuni de triburi geto-dacice“ iar aşezarea de la Popeşti a fost indicată „ca reşedinţă a conducerii uniunii de triburi getice din centrul Munteniei în a doua jumătate a sec. al II-lea şi în primele decenii ale sec. I î.e.n. [461].

Aici a fost, după părerea lui R. Vulpe, leagănul, punctul de plecare a lui Burebista, de unde a început marea operă de unificare a tuturor geto-dacilor [462].

Spunem că în legătură cu acest subiect a mai fost formulată şi o a doua ipoteză după care Burebista este de origine transilvăneană şi că centrul puterii sale trebuie căutat în cetăţile dacice din Munţii Orăştiei [463]. Descoperirile arheologice mai vechi şi mai cu seamă cele făcute în ultimele două decenii au scos la lumină în spaţiul intracarpatic al ţării noastre o mulţime de aşezări dacice, dintre care un număr apreciabil se dovedesc a fi fost deosebit de înfloritoare şi de bogate, cele mai multe dintre ele fiind fortificate. Ne vom rezuma, deocamdată, la a aminti doar

cîteva dintre cele mai importante și mai stăruitor cercetate. Bineînțeles că pe prim loc se cuvin menționate cetățile din Munții Orăștiei a căror cercetare sistematică și dezvelire a început încă din 1925 și a fost continuată apoi cu o deosebită amploare după cel de al doilea război mondial [464]. La acestea se adaugă cetățile din sudul Transilvaniei cum sînt cele de la : Căpîlna, Bănița, Piatra Craivii [465], apoi cele din sud-est : Zetea, Covasna, Jigodin etc. [466], ori așezarea fortificată de la Pecica [467]. Cetatea de la Pecica a fost, după toate probabilitățile, centrul uniunii de triburi ori a tribului ce locuia între Mureș, Crișuri și Munții Apuseni și care a emis monedele de tip Toc-Chereluș [468]. O ștanță cu care erau bătute asemenea monede am descoperit pe acropola așezării de la Pecica [469]. Cele mai multe dintre cetățile cercetate din spațiul intracarpatic își încep existența pe parcursul sec. al II-lea î.e.n.

Descoperirile de pînă acum fac cu prisosință dovada unei deosebit de rodnice și fecunde activități, a unei înfloritoare și clocotitoare vieți dacice înscrisă pe toate coordonatele vieții economice, culturale și politice.

Că în Transilvania au existat puternice uniuni de triburi ne-o dovedesc și puținele știri literare care au ajuns pînă la noi. Dacii fiind mai îndepărtați de lumea civilizată, mediteraneană, au intrat mai tîrziu decît frații lor din zonele extracarpatice, în atenția greco-romanilor și de aceea prezența lor în textele antice este mai tîrzie și mai sărăcăcioasă.

În Transilvania trebuie să fi existat formațiuni politice puternice încă în prima jumătate a sec. al IV-lea î.e.n. La acestea se referă, foarte probabil, textul din Trogus Pompeius-Iustinus de la care aflăm că : „Gallii au supus pe pannoni și timp de mai mulți ani au dus războaie cu sorți schimbătoare cu vecinii lor“ [470]. Puternicele uniuni de triburi despre care vorbim au putut stăvili înaintarea cetelor de războinici celți fie cu ocazia stabilirii lor în Cîmpia Pannonică fie mai tîrziu cînd s-au întors după înfrîngerea din Grecia. Aceeași trebuie să fie și explicația faptului pe care l-am arătat în primul capitol, și anume că în zone din Dacia intracarpatică, ce se dovedesc a fi întinse, celții n-au putut pătrunde. În asemenea regiuni independente s-au putut alcătui uniuni de triburi, formațiuni politice, ca cea care, pe la 200 î.e.n., îl avea în frunte pe Oroles ori cea de sub conducerea lui Rubobostes.

Începînd cu cea de a doua jumătate a sec. al II-lea î.e.n., se constată pe cale numismatică, după cum a arătat C. Preda, un puternic centru monetar activ, care reunește monedele de tip Rădulești — Aiud — Pețelca și Chereluș. Un asemenea centru avea, cu siguranță, suportul unei puternice uniuni de triburi.

Iată deci că există suficiente temeiuri pentru a susține existența atît în interiorul cît și în afara lanțului carpatic a condițiilor necesare de formare a nucleului în jurul căruia Burebista va uni toate semințiile daco-getice, alcătuind acea forță economică și politică ce i-a impus pe daco-geți în istoria Europei, iar pe făuritor l-a înscris printre geniile antichității.

Inexistența textelor scrise este cea care ne oprește să răspundem la întrebarea : care anume a fost nucleul inițial, de unde a pornit Burebista la înfăptuirea marii sale opere ? Discuțiile s-au purtat și controversele continuă, cu privire la ultimele două zone : Muntenia și Transilvania. Înainte de a trece în revistă argumentele aduse, socotim binevenită precizarea că din lipsa dovezilor peremptorii nu poate fi vorba decît de ipoteze și că acestea au o însemnătate cu mult mai redusă decît li s-a atribuit în înflăcărarea controverselor. Cu aceasta nu vrem, firește, să spunem că ar fi neinteresant să știm de unde a pornit Burebista, care este locul lui de baștină, dar cu adevărat importantă, esențială ni se pare doar înfăptuirea lui Burebista, indiferent dacă aceasta și-a avut începutul în Transilvania ori în Muntenia.

Fără să fi pus problema propriu-zisă pe care o discutăm, V. Pârvan vedea în regatul lui Burebista unul ce „se arată a fi prin excelență danubian" din rațiunea relațiilor cu sudul roman care „cereau o continuă prezență a suveranului în apropierea Dunării ; de a avea cît mai repede putința de intervenție directă cu vorba și mai ales cu fapta, în evenimentele pe care voia să le determine prin amestecul său" [471]. O asemenea părere ar putea duce la ipoteza că și originea lui Burebista este de căutat tot în zonele de sud, mai degrabă extracarpatice din apropierea Dunării. Cel care susține însă cu fermitate originea în Muntenia a lui Burebista este R. Vulpe. Iată care sînt argumentele expuse : primul dintre acestea îl constituie dezvoltarea economico-socială ce formează acele condiții care nu numai că l-au favorizat dar l-au și impus pe Burebista. „Or, spune autorul, asemenea condiții nu existau atunci în Dacia nicăieri atît de îndelung pregătite și atît de coapte ca în răsăritul getic" [472].

Dacă în dezvoltarea istorică, economico-socială a geto-dacilor ar fi să admitem un decalaj între zonele extra- și intracarpatice, decalaj care după părerea noastră n-a existat [473], și atunci despre așa ceva nu poate fi vorba decît pînă pe la anul 300 î.e.n. După această dată Latène-ul se generalizează treptat în așa fel încît pe la 100 î.e.n. exista o societate daco-getică unitară din toate punctele de vedere, concluzie asupra căreia există o deplină concordanță, un consens general, a tuturor cercetărilor. Deci, asemenea condiții au trebuit, și de bună seamă că ele au existat, pe

întreg cuprinsul Daciei. Nu credem să mai prezinte vreo importanță cît de îndelungat au fost pregătite aceste condiții. R. Vulpe insistă asupra rolului factorului elenic în intensificarea progreselor realizate de geto-daci, arătînd că acesta s-a manifestat deosebit de viguros și de fecund asupra spațiului getic, în special asupra celui din apropierea Dunării, axa legăturilor economice cu orașele grecești, cum o numește autorul. Grație acestor influențe la triburile din Cîmpia Română și la cele din Moldova de Jos „au trebuit să apară pentru prima oară și consecințele sociale ale progreselor economice, ca proprietatea individuală asupra bunurilor mobile tinzînd și spre aceea asupra pămîntului, diviziunea socială a muncii prin apariția de categorii speciale de meșteșugari și negustori, munca prin sclavi, adîncirea diferențelor între clase, necesitatea organizării de uniuni tribale întinse în forme deosebite, tendința democrației militare de a face loc statului[474]. Lăsînd la o parte faptul că nu toate cele afirmate pot fi dovedite (proprietatea individuală asupra pămîntului, munca prin sclavi) trebuie spus că în spațiul intracarpatic s-au manifestat influențele celtice care, în ultimă instanță au avut aceleași consecințe în realizarea progreselor dacilor și aceleași repercusiuni de ordin social. Despre intensitatea și, mai ales, despre posibilitatea de penetrare, de asimilare a celor două mari categorii de influențe : elenice și celtice, s-ar putea discuta. În ce ne privește credem că influențele celtice au fost deosebit de active și, în cel mai rău caz, cel puțin tot atît de fecunde ca cele grecești. În cazul celților este vorba de o colaborare strînsă, de o simbioză daco-celtică cu posibilități, evident sporite, față de altele generate de un contact indirect. Ar mai fi și acea discrepanță între nivelele de dezvoltare ale societății sclavagiste grecești și ale celei dacice, diferență sensibil mai atenuată în cazul celților. Este astăzi evident, așa cum am arătat în primul capitol, că rolul factorului celtic este cu mult mai mare decît s-a susținut o vreme în literatura noastră de specialitate.

Nu trebuie uitat nici timpul în care s-au manifestat cei doi factori. R. Vulpe nu împărtășește părerea, să zicem cel puțin ciudată, a acelor cercetători care susțin, pe același temei al influențelor elenice și sud-traoice, o dezvoltare foarte timpurie a geților din zona istropontică, o trecere a acestora la epoca Latène încă din sec. al V-lea î.e.n. „Ritmul de dezvoltare, spune R. Vulpe, referindu-se la spațiul geografic amintit, s-a accelerat mai ales începînd din sec. III î.e.n., sub stimulentul raporturilor economice din ce în ce mai asidue cu orașele elene din Pontul Stîng și al legăturilor etnice și politice cu tracii din sudul Dunării“[475]. Același lucru se poate spune și despre dacii din interiorul arcului

carpatic care vor trece la epoca Latène tot în acest răstimp[476].

R. Vulpe are perfectă dreptate atunci cînd susţine că uniunea geţilor de la Dunăre apare pe scena istoriei cu cel puţin patru secole mai devreme decît cea din Transilvania. Absenţa din izvoarele istorice, o bună perioadă de timp, nu poate fi cauzată de absenţa reală a uniunii de triburi dacice din Transilvania, ci trebuie pusă, aşa cum am mai spus pe seama distanţei mai mari faţă de lumea greco-romană şi a lipsei unui contact direct cu aceasta. Pare foarte verosimil ca formaţiunea politică transilvăneană, dată fiind prezenţa aici a forţei politice celtice, să nu fi fost aşa de puternică în sec. IV—III î.e.n., ca cea de la Dunăre. Ridicarea ei a putut fi de dată mai recentă. Împrejurarea de mai sus nu poate avea însă importanţă în contextul care ne preocupă. Chiar mai nouă fiind, uniunea de triburi din Transilvania începînd cu a doua jumătate a sec. al II-lea î.e.n. se dovedeşte deosebit de puternică, concretizată în existenţa unor numeroase aşezări şi a unui puternic centru emiţător de monede.

La capătul analizei primului dintre argumentele lui R. Vulpe nu putem spune decît că atît în Transilvania cît şi la Dunăre existau condiţii deosebit de favorabile pentru apariţia lui Burebista, fără să avem un indiciu cît de cît sigur cu privire la locul lui de origine.

Un al doilea argument invocat de R. Vulpe îl constituie sublinierea lui Strabon care ţine să-l prezinte pe Burebista ca ἀνὴρ Γέτης „bărbat get". În legătură cu acest subiect autorul este de părere că deosebirile dintre geţi şi daci în izvoarele literare se vor menţine pînă mai tîrziu şi că Strabon ţine consecvent seama de această deosebire. Numele geţilor va dispare sub acela al dacilor abia pe vremea lui Augustus şi de aceea este de părere că pe vremea lui Burebista „cine era numit get, sigur nu putea fi dac". Pe de altă parte, C. Daicoviciu[477] discutînd tocmai acest argument citează mai multe texte din care reiese că autorii de limbă greacă folosesc cu precădere termenul de geţi, iar cei care scriu în limba latină, pe cel de daci, atît înainte cît şi după vremea în care a trăit Burebista, existînd însă abateri şi într-un sens şi în altul. Chiar în textul lui Strabon, pe care se bazează argumentarea lui R. Vulpe există folosirea pentru daci a denumirii de geţi. Dar, să dăm cuvîntul lui C. Daicoviciu : „Strabo (V, 1, 6) scrie că boiii amestecaţi cu tauriscii se războiau cu dacii, Just !" Dar tot Strabo (II, 5, 30) pomeneşte la stînga Istrului începînd de la Rin „întreaga Germanie şi toate meleagurile geţilor". Noi ştim însă, că geţii, cei mai apropiaţi de germani erau dacii care se băteau cu boii şi tauriscii (VII, 1, 3) „unii dintre suebi locuiesc, după cum am spus, în Pădurea (Hercynică) alţii în afara ei, în-

vecinîndu-se cu geţii". Despre vecinătatea dacilor cu suebii ne vorbeşte Caesar în opera sa scrisă în toamna anului 52 î.e.n., pe vremea lui Burebista. Prin urmare, încheie C. Daicoviciu, Strabo procedează, ca mulţi autori greci „more Graeco" şi nu pentru că ar fi dorit să sugereze o anexare a dacilor la uniunea tribală getică a lui Burebista"[478].

Tot în legătură cu designaţia de get a lui Burebista, R. Vulpe se referă la un document direct ce reflectă noţiuni curente în acea vreme. Este vorba de inscripţia dionysopolitanilor în cinstea lui Acornion. În textul acesteia Burebista este arătat ca „cel dintîi şi cel mai mare rege din Tracia" ceea ce, după opinia istoricului bucureştean ar fi fost imposibil să se spună despre un rege dac din Transilvania, străin de Tracia balcanică, dar era foarte firesc pentru un conducător al geţilor de la Dunăre, care trăia într-un strîns contact cu triburile trace din sud încă de la începutul sec. al V-lea î.e.n. Fraza lui Strabon din care s-a extras citatul, în tălmăcirea aceluiaşi istoric, începe aşa :

„Iar mai de curînd, devenind rege Byrebistas, cel dintîi şi cel mai mare dintre regii din Tracia şi stăpînind toată ţara de dincolo de fluviu şi pe cea de dincoace, a ajuns" etc. Interpretarea acestei fraze se poate face şi în alt sens. Specificarea că evenimentul s-a petrecut „mai de curînd" ar putea sugera fie că Burebista n-a fost mai înainte rege, fie că abia acum a devenit „cel dintîi şi cel mai mare rege din Tracia", ceea ce ar face plauzibilă o stăpînire anterioară a lui în altă parte. Cert ni se pare doar faptul că inscripţia se referă la perioada în care Burebista devenise deja stăpîn al ţinuturilor de pe ambele maluri ale Dunării, perioadă ce nu poate fi raportată la începutul domniei lui ci, mai degrabă, la sfîrşitul ei.

Un alt indiciu, în favoarea ipotezei sale, R. Vulpe îl vede în ştirea pe care ne-o transmite tot Strabon, cu privire la stîrpirea viţei de vie impusă supuşilor săi, de către Burebista. Viţa de vie ne este dovedită în Cîmpia Română pe cale arheologică ; o frunză imprimată pe un vălătuc şi mulţimea amforelor de fabricaţie locală, pledează în favoarea existenţei acestei culturi. În ceea ce priveşte Transilvania, R. Vulpe crede că viţa de vie n-a fost introdusă decît de romani. Se pare însă că în zona intracarpatică această cultură este totuşi mai veche, după unii specialişti, chiar începînd cu epoca bronzului[479]. Ni se pare verosimil ca cel puţin odată cu venirea celţilor să se fi introdus în Transilvania cultura viţei de vie, ştiut fiind că ei veneau dintr-o regiune unde viticultura are o tradiţie foarte veche. După cît se pare, cultivarea viţei de vie de bună calitate era foarte răspîndită, poate prea răspîn-

dită în epoca premergătoare lui Burebista. S-a susținut, evident greșit, și faptul că în China vița de vie nobilă a fost introdusă de Tchang K'ian, pe timpul domniei împăratului Wou-ti (140—87 î.e.n.) în urma unei călătorii în Țara Geților [480]. Colegul N. Gostar ne informează că în depozitul de cereale de la Grădiștea Muncelului s-au găsit și sîmburi de struguri fapt ce infirmă părerea lui R. Vulpe.

În sfîrșit, un ultim argument al lui R. Vulpe îl constituie identificarea așezării de la Popești cu Argedava, din inscripția în cinstea lui Acornion, subiect despre care am vorbit deja pe larg.

Argumentele celor care sînt de părere că originea lui Burebista și a puterii sale sînt de căutat în Transilvania au fost însumate, relativ recent, de H. Daicoviciu [481]. Primul dintre acestea îl constituie dezvoltarea economică și socială a dacilor din interiorul arcului carpatic. Am arătat însă mai înainte că acest stadiu este propriu ambelor regiuni unde se caută originea lui Burebista și nu poate constitui o dovadă nici pentru una dintre ipoteze. Un argument, după părerea noastră deosebit de puternic, îl constituie faptul că primele acțiuni militare ale lui Burebista au fost îndreptate spre vest împotriva triburilor celtice. Pe bună dreptate, spune H. Daicoviciu [482], ar fi greu de explicat mai întîi un război greu în vest, în cazul unui dinast get din Muntenia. O asemenea acțiune este însă pe deplin logică pentru un rege din Transilvania care dorește să-și acopere spatele și numai după aceea își va desfășura politica la Dunărea de jos. Unui asemenea argument îi poate fi opusă nesiguranța care există cu privire la data cînd își poartă Burebista războaiele în vest și sud-vest. Există istorici care atribuie aceste acțiuni perioadei de sfîrșit a vieții lui Burebista, deci după marea acțiune de supunere a cetăților grecești de pe malul Mării Negre [483]. Cronologia celor două mari campanii o vom discuta mai tîrziu. Anticipînd lucrurile, părerea noastră este că acțiunile războinice ale lui Burebista în vest și sud-vest le preced pe cele din Pont.

Faptul că după moartea lui Burebista în Transilvania se va menține statul unitar iar regiunile extracarpatice și-au redobîndit vechea autonomie constituie un alt argument [484]. În legătură cu acesta R. Vulpe a arătat că din textul lui Iordanes, care prezintă succesiunea regilor daci de la Burebista pînă la Decebal, nu reiese că dinastia dacică terminată cu Decebal ar fi început cu Burebista, o asemenea continuitate se poate presupune abia cu Deceneu. Despre marele preot Deceneu, Iordanes (*Get.* II) ne spune că a venit în Getia. El nu era get și R. Vulpe își pune problema dacă

n-a fost cumva dac[485]. În legătură cu acest subiect se mai pot formula și alte ipoteze pe care le vom expune la locul cuvenit.

Împrejurarea că după moartea lui Burebista în Transilvania ar exista o continuitate de regi pînă la Decebal, nu implică cu obligativitate apariția aici a lui Burebista. Formațiile politice în fruntea cărora sînt pomeniți un Dicomes sau Coson în Muntenia, sau un Rholes, Dapyx și Zyraxes, în Dobrogea, nu pot fi considerate, așa cum admite și H. Daicoviciu, uniuni de triburi. Nici în Transilvania și nici în altă parte nu mai putea fi vorba de o revenire la vechea orînduire gentilică, după părerea noastră, cu siguranță depășită. Burebista a căzut victimă unor „răsculați", după cum relatează Strabon. Acești „răsculați" au putut fi unii dintre reprezentanții aristocrației daco-getice a căror autoritate a fost știrbită prin făurirea statului centralizat a lui Burebista. Așa stînd lucrurile, nu credem ca în Transilvania, sau în altă parte să se fi revenit la vechea formă, iar „regii" de după Burebista conduceau o formațiune politică de tip statal.

În sprijinul originii transilvănene s-a mai invocat apoi caracterul de sistem al cetăților din Munții Orăștiei, monumentalitatea și grandoarea lor ce nu-și găsește echivalent în lumea daco-getică. Faptul este pe deplin adevărat, numai că sistemul este o creație a marelui rege și că grandoarea acestora le-a fost conferită de el. Înainte de Burebista, chiar dacă au existat cetăți în Munții Orăștiei, acestea sînt departe de monumentalitatea pe care au primit-o pe timpul său. Deci, sîntem și de data aceasta departe de a fi în posesia unei dovezi peremptorii.

Încheierea care se poate formula la capătul analizei critice a tuturor argumentelor importante aduse în sprijinul celor două ipoteze este însă că, în actuala fază a cunoștințelor, nu sîntem în măsură să precizăm originea lui Burebista, nucleul de unde a pornit, mai exact spus în jurul căruia s-a unit, pentru o vreme, întregul neam daco-getic. Acest nucleu l-a putut constitui tot așa de bine Transilvania ca și Muntenia ori chiar altă zonă. Indicii există atît pentru regiunea dunăreană, cît și pentru cea intracarpatică, însă nu suficiente pentru a îndreptăți o concluzie fermă, și cu atît mai puțin, categorică. Oricît de pasionantă ar fi această problemă și oricîtă pasiune s-ar investi în rezolvarea ei, cu documentele de care dispunem în momentul de față n-o putem rezolva.

Dacă nu putem ști care a fost nucleul inițial în jurul căruia, în timp scurt, Burebista a reușit să unifice toate triburile daco-getice, să vedem în ce măsură poate fi cunoscută modalitatea concretă ce s-a soldat cu o atît de grandioasă realizare. Cu alte cuvinte, care a fost politica lui internă.

245. Cu privire la imitarea monedei romane, infra, p. 176.

246. Dorin Popescu, în *Studii și referate*, p. 102.

247. K. Horedt, în *Dacia*, 11—12, 1945 — 1947, p. 267, fig. 3.

248. Em. Popescu, în *Studii și Comunicări*, Pitești, 2, 1969, p. 109—116.

249. R. Florescu, *Arta Dacilor*, București, 1968, p. 45.

250. W. Christ — O. Stählin — W. Schmidt, *Geschichte d. griechischen Literatur*, München, 1920, II, 1, p. 411 ; E. Honigmann, în *RE*, IV, a 1, 1931, 78—155 ; Em. Doruțiu-Boilă, *Dicționar*, p. 551—552.

251. VII, 3, 11 (C. 303). Τῶν δὴ Γετῶν τὰ μὲν παλαιn ἀφείσθω, τὰ δ' εἰς ἡμᾶς ἤδη τοιαῦτα ὑπῆρξε. Βοιρεβίστας, ἀνὴρ Γέτης, ἐπιστὰς ἐπὶ τὴν τοῦ ἔθνους ἐπιστασίαν, ἀνέλαβε κεκακωμένους τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ συχνῶν πολέμων καὶ τοσοῦτον ἐπῆρεν ἀσκήσει καὶ νήψει καὶ τῷ προσέχειν τοῖς προστάγμασιν, (C. 304) ὥστ' ὀλίγων ἐτῶν μεγάλην ἀρχὴν κατεστήσατο, καὶ τῶν ὁμόρων τοὺς πλείστους ὑπέταξε τοῖς Γέταις. ἤδη δὴ καὶ Ῥωμαίοις φοβερὸς ἦν, διαβαίνων ἀδεῶς τὸν Ἴστρον καὶ τὴν Θρᾴκην λεηλατῷν μέχρι Μακεδονίας καὶ τῆς Ἰλλυρίδος, τούς τε Κελτοὺς τοὺς ἀναμεμιγμένους τοῖς τε Θραξὶ καὶ τοῖς Ἰλλυριοῖς ἐξεπόρθησε, Βοΐους δὲ καὶ ἄρδην ἠφάνισε τοὺς ὑπὸ Κριτασίρῳ καὶ Ταυρίσκους, πρὸς δὲ τὴν εὐπείθειαν τοῦ ἔθνους συναγωνιστὴν εἶχε Δεκαίνεον ἄνδρα γόητα, πεπλανημένον κατὰ τὴν Αἴγυπτον καὶ προσημασίας ἐκμεμαθηκότα τινάς, δι' ὧν ὑπεκρίνετο τὰ θεῖα. καὶ δι' ὀλίγου καθίστατο θεός, καθάπερ ἔφαμεν περὶ τοῦ Ζαμόλξεως διηγούμενοι, τῆς δ' εὐπειθείας σημεῖον. ἐπείσθησαν γὰρ ἐκκόψαι τὴν ἄμπελον καὶ ζῆν οἴνου χωρίς. ὁ μὲν οὖν Βοιρεβίστας ἔφθη καταλυθεὶς ἐπαναστάντων αὐτῷ τινων πρὶν ἢ Ῥωμαίους στεῖλαι στρατείαν ἐπ' αὐτόν. οἱ δὲ διαδεξάμενοι τὴν ἀρχὴν εἰς πλείω μέρη διέστησαν. καὶ δὴ καὶ νῦν, ἡνίκα ἔπεμψεν ἐπ' αὐτοὺς στρατείαν ὁ Σεβαστὸς Καῖσαρ, εἰς πέντε μερίδας, τότε δὲ εἰς τέτταρας διεστῶτες ἐτύγχανον. οἱ μὲν οὖν τοιοῦτοι μερισμοὶ πρόσκαιροι καὶ ἄλλοτ' ἄλλοι.

252. V. Pârvan, *Getica*, p. 74—75 ; R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 34 ; *Izvoare*, 1, p. 237—239.

253. Termenul este tradus de C. Daicoviciu (*Ist. Rom.*, 1, p. 287) prin „imperiu" ; stat în *Izvoare*, 1, 1964, p. 237 și H. Daicoviciu (*Dacia*, p. 57) ; domnie de R. Vulpe (*Getul Burebista*) și stăpînire de M. Macrea (*SCIV*, 7, 1—2, 1956, p. 120). Traducerea cea mai potrivită ni se pare a fi stăpînire.

254. *Histoire de la Gaule*, III, Paris, 1920, p. 144.

255. *Römische Geschichte*, III, 1933, p. 304.

256. Dion Cassius, Cocceianus a fost om politic și istoric roman. Grec, de origine din Bithynia, el a trăit în a doua jumătate a sec. al II-lea și la începutul veacului următor. Opera lui (*Istoria romană*) scrisă în 80 de cărți în mare parte ni s-a transmis prin rezumatele întocmite de istoricii bizantini Xiphilinos (sec. XI) și Zonaras (sec. XII). Ed. Schwartz, *RE*, 3, 1897, 40 cu unele adausuri și îmbunătățiri ; id., *Griechische Geschichtschreiber*, Leipzig, 1957, p. 394—450 ; F. Millar, *A Study of Cassius Dio*, Oxford, 1964 ; Gh. Ștefan, *Studiu introductiv la Istoria romană*, traducere de A. Piatkowski, Ed. științifică, București, 1973.

257. *Istoria romană*, 67, 6, (traducere de T. A. Naum în *Ist. Rom.*, 1, p. 298).

258. Lucan, *Pharsalia*, II, 295—297 ; *Izvoare*, 1, p. 375. Lucanus a trăit între 39 și 65. El a fost nepot al lui Seneca și din opera sa ni s-a păstrat numai *Pharsalia*, epopee în 10 cărți în care ne este descris războiul dintre Caesar și Pompei.

259. *Războaiele civile*, II, 110.

260. R. Vulpe, *Burebista — geniu militar sau politic ?*, în *Magazin istoric*, III, 4, 1969, p. 2—5.

261. *Geographia* VII, 3, 13. Asupra acestei cifre vom reveni.

262. C. Jullian, *op. cit.*, p. 153—154.

263. G. Webster, *The Roman Imperial Army of the First and Second Centuries*, London, 1961.

264. *Op. cit.*, p. 5.

265. Brandis, în *RE*, Suppl, 1, 1903, 261—264 ; G. G. Mateescu, în *AIIN*, 4, 1926—1927, p. 331 ; R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 34, nota 1.

266. G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, 1, ed. a 2-a, Sofia, 1970, nr. 323 cu bibliografia mai veche.

267. V. nota 130.

268. V. nota 129 și 130.

269. I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a 2-a, București, 1967, p. 159.

270. E. Fränkel, în *RE*, XVI, 1935, 1611—1670 ; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 159, unde în nota 1 se citează o bogată bibliografie.

271. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 165.

272. G. G. Mateescu în *AIIN*, Cluj, 3, 1924—1925, p. 57 ; id., în *ED*, 1, 1923 p. 175 ; D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 80 ; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 96.

273. G. G. Mateescu, *op. cit.*, p. 427 ; id., în *ED*, 2, p. 229—230.

274. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 94—95.

275. W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, în *Sitzber. Akad. Wien*, Bd. 131 (1894) II, *2. Personennamen und Ortsnamen*, p. 15—16 ; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 96.

276. D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957, p. 80.

277. G. G. Mateescu, în *AIIN*, 4, 1926—1927, p. 332.

278. C. C. și D. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, 1, Ed. științifică, București, 1974, p. 68.

279. G. G. Mateescu, *loc. cit.*

280. R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 34, n. 1.

281. I. I. Russu, *loc. cit.*

282. Alexăndria a circulat la noi în manuscrise slavone și a fost tradusă în românește numai la începutul sec. al XIII-lea. Cea mai veche traducere cunoscută datează din anul 1619. Pentru prima oară a fost

tipărită de mitropolitul Antim Ivireanu în anul 1713. Cf. D. Tudor, *Mari căpitani ai lumii antice*, vol. 1, Bucureşti, 1969, p. 6.

283. Despre Dion Chrysostomos v. de ex. : H. v. Arnim, *Leben und Werke des Dion von Prusa*, II, Berlin, 1898 ; W. Schmid, în *RE*, V, 1, 1903, 848—877 ; K. Treu, în *Griechische Städte und enheimische Völker des Schwarzmeergeschichte*, Berlin, 1961, p. 137—154 ; D. M. Pippidi, *Dicţionar*, p. 238.

284. Despre Iordanes v. de ex. Kappelmacher, în *RE*, IX, 2, 1916, 1908—1929 ; R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 39 ; R. Hachmann, *Die Goten und Skandinavien*, Berlin, 1970, p. 35 şi urm.

285. Părere susţinută printre alţii de H. Daicoviciu, *Dacii*, ed. 1972, p. 129.

286. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. 1, ed. a 3-a, Bucureşti, 1925, p. 48.

287. *Getica*, XI, 67 ; *Izvoare*, 2, p. 416 : *Dehinc regnante Gothis Buruista Dicineus venit in Gothiam quo tempore Romanorum Sylla potitus est principatum. Quem Dicineum suscipiens Buruista dedit ei pene regiam potestatem, cuius consilio Gothi Germanorum terras, quas nunc Franci optinent populati sunt.*

288. H. Daicoviciu, în vol. *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti, 1968, p. 65—70.

289. *F.H.G.*, 115, fr. 310. Theopompos s-a născut la Chios în anul 376 î.e.n. Din opera sa ce cuprinde două mari lucrări *(Elenicele şi Istoria lui Filip)* ni s-au păstrat doar cîteva fragmente. *Izvoare*, 1, p. 121.

290. A. Solari, *Sui dinasti degli Odrisi*, Pisa, 1912, p. 50 ; K. J. Beloch, *Griech. Gesch.*, ed. a 2-a, III, 2, p. 85 ; Al. Vulpe, *Dicţionar*, p. 436—438.

291. C. Brandis, în *RE*, IV, 2, 1958—1959, 2250 ; C. Daicoviciu, în *SCŞ Cluj*, 1, 1950, fasc. 2, p. 54, n. 1 ; id., în *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 286.

292. V. Pârvan, *Getica*, p. 78—79 ; G. G. Mateescu, în *AIIN*, 4, 1926—1927, p. 329 ; R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 41.

293. G. G. Mateescu, în *AIIN*, 4, 1926—1927, p. 323—336 ; V. Pârvan, *Getica*, p. 78—81 ; C. Daicoviciu, în *SCIV*, 6, 1—2, 1955, p. 51—54 ; D. M. Pippidi, în *Din istoria Dobrogei*, vol. 1, 1965, p. 282, n. 69 ; R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 37, şi urm. ; H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 33—40.

294. O fotografie a importantei epigrafe n-a fost publicată pînă acum la noi. Prezenta o datorăm amabilităţii colegei Maria Čičikkova de la Sofia, căreia îi mulţumim şi pe această cale.

295. În transcrierea lui G. Mihailov, *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, ed. a 2-a, vol. 1, Sofia, 1970, nr. 13, p. 31—56.

296. *Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini*, în *Journal Ministerstva narodnogo prosvestenija*, Moscova, 1896, 1, p. 1—19.

297. *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, ed. a 2-a, vol. II, 1900, nr. 342 şi ed. a 3-a revăzută de F. Hiller v. Gaertringen, nr. 762.

298. E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, în *Schriften der Balkan-Kommission*, Wien, 1906, nr. 95, p. 86—94.

299. V. nota 259.

300. *Archéologie thrace, Documents inédits ou peu connus*, în *Rev. Arch.*, 18, 1911, p. 430—432.

301. *Études d'épigraphie et d'histoire grecques*, 1, Paris, 1938, p. 285—287.

302. *Cetăți și orașe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei*, 1921, p. 25—27.

303. În *AIIN*, 4, Cluj, 1926—1927, p. 323—336.

304. R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 38.

305. V. Pârvan, *Getica*, p. 77—79 ; D. M. Pippidi, *Din Istoria Dobrogei*, 1, 1965, p. 281 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 41.

306. G. G. Mateescu, *op. cit.*, p. 329 ; R. Vulpe, *Din Istoria Dobrogei*, 2, 1968, p. 27 și n. 13.

307. E. Kalinka, *op. cit.*, p. 93.

308. *Syll*[3], II, p. 448.

309. În *Rev. Arch.*, 18, 1911, p. 431.

310. D. M. Pippidi, *Din Istoria Dobrogei*, 1, 1965, p. 282, n. 69.

311. Id., *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a 2-a, București, 1967, p. 540.

312. C. Patsch, *Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas (Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa)*, V, 1, Viena, 1932, p. 185.

313. Em. Condurachi, *Burebista și orașele pontice*, în *SCIV*, 4, 3—4, 1953, p. 319.

314. H. Daicoviciu, *Însemnări despre Dacia* (IX), în *Steaua*, XIX, 2, 1968, p. 83 și urm.

315. R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 41.

316. Dittenberger, *Syll*[2], I, p. 342.

317. E. Kalinka, *op. cit.*, p. 87 ; Hiller v. Gaertringen, *Syll*[3], II, 762.

318. G. Seure, *op. cit.*, p. 431, n. 2.

319. *Op. cit.*, p. 40.

320. *Syll*[3], II, p. 448, n. 11.

321. *Getica*, p. 78.

322. În *SCIV*, 6, 1—2, 1955, p. 52 și urm. ; id., în *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 286.

323. *Zur Geschichte des Karpatenbeckens im I. Jahrhundert v. Chr.*, în *Archivum Europae Centro-Orientalis*, 8, 1—2, 1942, p. 5.

324. *Op. cit.*, p. 325, 329.

325. *Op. cit.*, p. 45 și urm.

326. *Op. cit.*, p. 40.

327. N. Gostar, în *Analele științifice ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iași (Seria nouă)*, secț. III, a. *Istoria*, tom. 16, 1970, fasc. 1., p. 59—60.

328. *Ibidem*, p. 60.

329. G. G. Mateescu, *op. cit.*, p. 329.

330. R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 41.

331. H. Daicoviciu, *Însemnări despre Dacia* (IX). *(Unde și cînd a luat naștere statul dac ?)*, în *Steaua*, XIX, 2, 1968, p. 83 ; id., *Dacia*, p. 39.

332. V. nota 327.

333. *Op. cit.*, p. 61.

334. Inscripția a fost descoperită încă în anul 1929 dar textul ei integral n-a fost publicat decît în 1961. Pentru acest decret, v. D. M. Pippidi, în *Studii clasice*, 5, 1963, p. 138 și urm. ; I. I. Russu, în *Apulum*, 6, 1967, p. 123—144 (cu toată bibliografia).

335. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 128.

336. Începutul domniei lui Burebista pe la 82 î.e.n. este susținut în ultima vreme și de H. Daicoviciu și J. Trynkowski. H. Daicoviciu — J. Trynkowski, în *Dacia*, N. S., 14, 1970, p. 162. H. Daicoviciu *(Dacia*, p. 34—35) renunță la păreri mai vechi (*Dacii*, București, 1965, p. 90—92), unde plasa urcarea pe tron a lui Burebista între 70 și 60. î.e.n. interpretînd afirmația lui Iordanes ca o confuzie izvorîtă din identitatea de nume între tată și fiu.

337. Ipoteza statului centralizat pe vremea tatălui lui Burebista a fost formulată de C. Daicoviciu, în *SCIV*, 6, 1—2, 1955, p. 55.

338. Lucrările celor doi autori în care și-au exprimat punctele de vedere le vom menționa în continuare, cu ocazia analizei amănunțite pe care o vom face.

339. M. Holeaux, *Études d'épigraphie et d'histoire grecques*, vol. 1, Paris, 1938, p. 286 și n. 1.

340. *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Viena, 1906, nr. 95.

341. *Getica*, p. 78.

342. *Syll* 3, nr. 762.

343. *AIIN*, 4, 1926—27, p. 326.

344. M. Holleaux, *loc cit.*

345. *Ibidem.*

346. C. Daicoviciu, în *SCIV*, 6, 1—2, 1955, p. 53 mai formulează o îndoială deși recunoaște că din punct de vedere epigrafic completarea este fără de cusur și își însușește părerea lui M. Holleaux-Ad. Wilhelm.

347. E. Kalinka, *op. cit.*, nr. 95 ; cf. și R. Vulpe, în *OCD*, București, 1960, p. 558.

348. *Syll* 3, 762 ; G. Mihailov, *op. cit.*, p. 53.

349. C. Daicoviciu, în *SCIV*, 6, p. 1—2, 1955, p. 52, nota 1.

350. N. Gostar, *op. cit.*, p. 62.

351. Cu privire la acest subiect, v. infra, cap. VII.

352. E. Kalinka, *op. cit.*, p. 90.

353. G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, 1, ed. a 2-a, Sofia, 1970, p. 53.

354. *Syll* [3], 762 ; G. Mihailov, *op. cit.*, p. 91.

355. H. Daicoviciu, în *SCIV*, 13, 1, 1962, p. 14 ; *Dacii*, Bucureşti, 1965, p. 104—105 (în ediţia din 1968 din Biblioteca pentru toţi, p. 116 a eliminat pasajul cu privire la Sargedava) ; în *Steaua*, XIX, 1968, nr. 2, p. 83 şi în *Dacia*, p. 27, nota 98, renunţă la ideea existenţei unei localităţi cu numele Sargedava în Munţii Orăştiei, presupunînd o altă localizare. Asupra acesteia vom reveni.

356. *Op. cit.*, p. 13.

357. Ed. Schwyzer — A. Debrunner, *Griechische Grammatik*, II, 1—2, München 1950, p. 68—69.

358. *Op. cit.*, p. 62, nota 28.

359. V. supra, p. 84 şi nota 269.

360. În *OCD*, p. 558.

361. V. Pârvan, *Histria*, 4, nr. 16, p. 28 şi urm.

362. D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957.

363. G. G. Mateescu, în *ED*, 1, 1923, p. 105 şi urm. ; id., în *AIIN*, 3, Cluj, 1924—1925, p. 391, 405, 466, 479 ; id., în *AIIN*, 4, 1926—1927, p. 330 ; R. Vulpe, în *OCD*, p. 558. Ideea divizării dialectale a fost formulată de B. P. Haşdeu, în *Fragmente pentru istoria limbii române. Elemente dacice* II, Bucureşti, 1876, p. 72. V. şi V. I. Georgiev, în *Studii clasice*, 2, 1960, p. 44 şi urm. ; C. Poghirc, în *Studia Balcanica*, 5, Sofia, 1971, p. 171 şi urm.

364. *Geogr.*, III, 8, 4.

365. *Tab. Peut.*, VII, 3.

366. *Geogr. Rav.*, 204, 4.

367. Gr. Florescu, în *Istros*, 1, fasc. 1, p. 60—72 unde se face şi istoricul ipotezei după care Argidava este identică cu Argedava din inscripţia în cinstea lui Acornion, p. 61.

368. G. G. Mateescu, în *AIIN*, 4, 1926—1927, p. 329.

369. C. Patsch, *Aus 500 Jahren vorrömischen und römischer Geschichte Südosteuropas*, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 1, Viena, 1932, p. 46, n. 2 'Αργέδαυον fără îndoială identică cu slab descrisa staţiune romană Arcidava, astăzi Vărădia la est de Vîrşeţ în Banat".

370. *Getica*, p. 81 şi 262.

371. *Zur Geschichte des Karpatenbekens im I. Jahrhundert v. Chr.*, în *Archivum Europae Centro-Orientalis*, 8, 1—2, 1942, p. 5.

372. *La Tranylvanie*, p. 46.

373. V. Pârvan, în *ARMSI*, ser. III, tom. I, 1923, p. 29—30 ; id., *Getica*, p. 42, 81, 235 ; id., *Dacia : Civilizaţiile străvechi din regiunile carpato-danubiene* ed. III, Bucureşti, 1958, p. 82.

374. *Ţara lui Dromichaites*, în *Emlékkönyv Kelemen Lajos*, Cluj, 1957, p. 180—182.

375. C. Daicoviciu, *loc. cit.*; id., în *Steaua*, VIII, 1957, nr. 12, p. 95—98; id., în *SCIV*, 6, 1955, nr. 1—2, p. 52, nota 1, unde spune că Argidava poate fi Vărădia sau o localitate de pe rîul Argeș, după cum sugerase V. Pârvan.

376. În *OCD*, p. 557—564.

377. G. G. Mateescu, în *AIIN*, 4, 1926—1927, p. 330; id., în *AIIN*, 3, 1924—1925, p. 457; V. Pârvan, *Getica*, p. 256; D. Detschev, *op. cit.*

378. Pentru săpăturile de la Popești, v. rapoartele preliminare ale lui R. Vulpe și colab., în *SCIV*, 6, 1—2; 1955, p. 243—262; *Materiale*, 3, p. 227—242; *Materiale*, 5, p. 337—345; *Materiale*, 6, p. 307—321 și prezentare succintă de ansamblu: R. Vulpe, *Așezări getice*, p. 27—38, cu un scurt istoric al cercetărilor.

379. R. Vulpe, în *SCIV*, 6, 1—2, 1955, p. 264.

380. Id., în *OCD*, p. 562 și urm.

381. Id., *Getul Burebista*, p. 50 și 49.

382. H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 34.

383. R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 52.

384. Cu privire la Dio Cassius v. de ex., Ed. Schwartz, în *RE*, III, 2, 1897; id., cu unele adausuri și îmbunătățiri în vol. *Griechische Geschichtschreiber*, Leipzig, 1957, p. 394—450; F. Millar, *A Study of Cassius Dio*, Oxford, 1964.

385. H. Daicoviciu, în *SCIV*, 13, 1, 1962, p. 13—15; id., *Dacii*, 1965, p. 104—105.

386. R. Vulpe, *op. cit.*

387. H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 46 cu nota 150.

388. Id., în *Steaua*, nr. 8, 1975, p. 37.

389. G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, ed. a 2-a, vol. 1, Sofia, 1970, p. 53.

390. Sucidava din Scytia Minor și Sucidava din Dacia Inferior exemplu citat de R. Vulpe (supra p. 107).

391. N. Gostar, în *Analele Univ. Iași (Seria Nouă)*, secțiunea III, a. Istorie, tom. 16, anul 1970, fasc. 9, p. 62—63.

392. N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, p. 530 și urm.

393. K. Miller, *Itineraria Romana*, Stuttgart, 1916, p. 596—597; E. Polaschek, *Transmarisca*, în *RE*, VI A, 1937, col. 2171—2174.

394. Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 431 și urm.; G. Schütte, *Ptolemy's Maps of Northern Europe*, Copenhaga, 1917, p. 10—11; V. Pârvan, *Getica*, p. 220; Honigmann, *Marinos von Tyros*, în *RE*, 28, Stuttgart, 1930, 1767—1796.

395. M. Fluss, *Tibisia, Tibisis, Tibiscum*, în *RE*, VI, A, 1936, 813—815.

396. E. Polaschek, *Pathissus*, în *RE*, XVIII, 1949, 2161—2163 și *Parthiscus* 2045—2046.

397. V. Pârvan, *Getica*, p. 750.

398. N. Gostar, *op. cit.*, p. 63.

399. R. Vulpe, în *RevArch*, 34, 2, 1931, p. 237—276 şi apoi în numeroase alte lucrări.

400. Pentru aşezarea de la Răcătău şi Brad ; v. cap. VII, infra, p. 296, 313.

401. Au fost publicate ori sînt în curs de publicare informaţii preliminare, cercetarea lor nefiind încă terminată. A. C. Florescu şi Gh. Melinte, în *SCIV*, 19, 1, 1968, p. 129—134 ; A. Florescu şi S. Raţă, în *Studii şi Materiale*, Suceava, 1, 1969, p. 9—16 ; id., în *Cercetări istorice*, Iaşi, 3, 1971, p. 103—116 ; A. C. Florescu, în *Cercetări Istorice*, Iaşi, 2, 1971, p. 103—116. În legătură cu cetatea de la Cotnari, ipoteza lui Adrian Florescu conform căreia aşa-numitul zid de piatră de aici nu este altceva decît o armare, o întărire cu piatră a unui val de pămînt, ni se pare foarte plauzibilă.

402. Pentru acestea v. A. I. Meliukova, în *KS*, 56, 1954, p. 59 şi urm. ; id., în *MIA*, 64, 1958, p. 90 şi urm. ; G. B. Fedorov, în *MIA*, 89, 1960, p. 8—56 ; T. D. Zlatkovskaia, în *MIA*, 130, 1965, p. 220—225.

403. C. Preda, *Monedele*, p. 195—197, 266—270.

404. M. Petrescu-Dîmboviţa, s. v. *Băiceni*, în *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, 1, Praga, 1966, p. 77—78 ; M. Petrescu-Dîmboviţa, D. Marin, în *Dacia*, 19, 1975, p. 105—123.

405. C. Preda, Gh. Constantinescu, în *Studii şi Cercetări de numismatică*, 4, 1968, p. 41—44 ; C. Preda, *Monedele*, p. 269—270.

406. În *Apulum*, 6, 1967, p. 133——137.

407. D. M. Pippidi, în *Studii Clasice*, 5, 1963, p. 137—161, id., în *Acta Antiqua Philippolitana, Studia Historica et Philologica*, Serdicae, MCMLXIII, p. 91—98 ; id., în vol. *Mélanges d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire offerts à Jérome Carcopino*, Paris, 1966, p. 763—770.

408. *Studii clasice*, 5, 1963, p. 155—156.

409. În *ActaMN*, 4, 1967, p. 446.

410. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 134.

411. *Ibidem*, p. 136—138.

412. *Ibidem*, p. 136, n. 25.

413. V. infra p. 258.

414. G. B. Fedorov, în *SCIV*, 10, 2, 1959, p. 371—403.

415. K. Smirnov, în *Les rapports et les informations des archéologues de l'URSS*, Moskva, 1962, prezentate la al VI-lea congres internaţional de ştiinţe pre- şi protoistorice, Roma, 1962, p. 5—6 ; Gh. Bichir, în *Peuce*, 2, Tulcea, 1971, p. 137—138 ; id., în *Actes du VIIIe Congrès International des sciences préhistoriques et protohistoriques*, Tome 1, Beograd, 1971, p. 275—285.

416. Cf. C. Preda, *Monedele*, p. 269—270.

417. G. G. Mateescu, în *AIIN*, 4, p. 832.

418. *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, 5, 1, p. 204, n. 1 (Argidava va deveni în timpul lui Burebista capitala Daciei aşa cum va fi, mai tîrziu, pe vremea lui Decebal Sarmizegetusa).

419. În *Archivum Europae Centro-Orientalis*, 8, 1—2, 1942, p. 5 (Banatul a fost însă tocmai în acest timp sediul puternicei stăpîniri dacice : la Argedava, în regiunea Vîrşeţului).

420. 800 m² (în *OCD*, p. 563), peste 2000 m² (Getul Burebista, p. 49).

421. Ideea că la Costeşti a putut fi capitala lui Burebista a fost formulată mai întîi de către D. M. Teodorescu, în *ACMIT*, pe anul 1929, Cluj, 1930, p. 25 (extras) şi reluată apoi de alţii.

422. C. Daicoviciu şi colab., în *Materiale*, 6, 1959, p. 331—335.

423. *Getica*, p. 81.

424. *Ibidem*, loc. cit.

425. În *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 284.

426. În *OCD*, p. 563.

427. *Getul Burebista*, p. 49 şi urm.

428. H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 59—60.

429. C. Daicoviciu şi col., în *SCIV*, 2, 1, 1951, p. 100—108 ; *SCIV*, 4, 1—2, 1953, p. 173—180 ; *SCIV* 5, 1—2, 1954, p. 148—151.

430. I. H. Crişan, *Ceramica*, p. 168.

431. Se crede chiar că *Geographia* lui Ptolemeu este însăşi opera lui Marinus din Tyr, uşor modificată şi nu întotdeauna într-un sens bun, cf. R. Vulpe, în *OCD*, p. 564, n. 1.

432. Şt. Ferenczi, *Bazele geologice ale prelucrării minereurilor feroase şi neferoase din complexul cetăţilor dacice din Munţii Orăştiei* ; id., *Amplasarea cetăţilor dacice din Munţii Sebeşului (Consideraţii geomorfologice şi topografice)*. Ambele lucrări în manuscris ne-au fost puse la dispoziţie de autor, fapt pentru care îi mulţumim şi pe această cale.

433. *Getul Burebista*, p. 46 ; id., în *Istoria poporului român*, p. 48—49.

434. C. Daicoviciu, în *Steaua*, Cluj, an. XX (1969), nr. 4 (231), p. 71.

435. Dintre cercetătorii care s-au ocupat în ultima vreme de aceste probleme amintim aici pe B. Mitrea, I. Winkler, C. Preda, E. Chirilă, ale căror lucrări sînt menţionate în monografia lui C. Preda, *Monedele*, p. 13 şi urm.

436. C. Preda, *op. cit.*, p. 427.

437. *Getica*, p. 249.

438. C. Preda, *op. cit.*, p. 429.

439. E. Chirilă, V. Lucăcel, *Ein dakischer Münzhort aus Nordwestsiebenbürgen*, Zalău, 1970, p. 9—10.

440. C. Preda. *Monedele*, p. 416.

441. Pentru aşezarea de la Poiana, v. infra, p. 309 cu nota 990.

442. Săpăturile în marile aşezări de la Brad şi Răcătău sînt abia la începutul lor. Descoperirile de pînă acum dovedesc bogăţia deosebită a celor două staţiuni. Cf. V. Ursachi, în *Carpica*, 1, 1968, p. 171—184 şi V. Căpitanu — V. Ursachi, în *Carpica*, 2, 1969, p. 93—130, id., în *Crisia*, Oradea, 1972, p. 97—114.

443. M. Florescu, în *Dicționar*, p. 168—169.

444. D. M. Pippidi, în SCIV, 1960, p. 39—54 (*Epigraphische Beiträge*, p. 75—88) ; id., în *Studii clasice*, 3, 1961, p. 53—66.

445. V. nota precedentă.

446. R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 40, n. 16.

447. C. Preda, *Monedele*, p. 270.

448. În legătură cu istoricul celor doi regi v. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 87—90 ; S. Lambrino, în *Historia*, 11, 1962, p. 21—22 ; D. M. Pippidi, *Contribuții*, p. 186—217 ; C. Preda, *Monedele*, p. 269—270. I. I. Russu, în *Apulum*, 6, 1967, p. 123—143 și M. I. Rostovtzev, *Skythien und der Bosporus*, 1, Berlin, 1931, p. 493, n. 1, îl consideră pe Rhemaxos scit iar P. O. Karyszkowski, în *VDI*, 1971, 2, p. 35—56 crede că este vorba de un celt ce trebuie localizat în Basarabia sau Ucraina.

449. R. Vulpe, în *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 228.

450. Vezi infra, p. 243.

451. D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939.

452. C. Preda, *op cit.*, p. 428—429.

453. P. Alexandrescu, în *Dacia*, 18, 1974, p. 273—281 ; I. H. Crișan, în *Anuarul Inst. de Ist. și Arh. Cluj-Napoca*, 17, 1974, p. 25—35.

454. Pentru datarea tezaurului de la Craiova, v. D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 123 ; id., *Contribution à l'étude de l'art thraco-gète*, București, 1974, p. 137—162.

455. Vezi supra, p. 22 cu notele 80—81.

456. V. Pârvan, *Getica*, p. 51 și urm. ; R. Vulpe, în *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 227.

457. D. Berciu, în *Din Istoria Dobrogei*, 1, București, 1965, p. 129 ; C. Preda, în *SCIV*, 15, 3, 1964, p. 401 și urm.

458. R. Vulpe, *loc. cit.*

459. Narațiunea ne este transmisă fidel de Arrian, *Anabasis*, I, 3—4.

460. *Bibl. ist.*, XXXI, 12 ; V. Pârvan, *Getica*, p. 56—65. Diodor din Sicilia a fost istoric grec care a trăit la Roma între aproximativ 90 și 20 î.e.n. El a scris o istorie a lumii în 40 de cărți intitulată *Biblioteca istorică* la redactarea căreia a folosit o mulțime de izvoare astăzi pierdute, la fel cum nu s-a păstrat decît o parte a operei lui Diodor ; cf. D. M. Pippidi, *Dicționar*, p. 237.

461. C. Preda, *Monedele*, p. 425—427.

462. R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 33 și urm. ; id., în *Din istoria Dobrogei*, 2, București, 1968, p. 27—31.

463. Ideea că Transilvania este locul de pornire a lui Burebista în opera de unificare a triburilor daco-getice, o găsim formulată de C. Daicoviciu mai întîi în *SCIV*, 6, 1—2, 1955, p. 56—59 și reluată apoi în alte lucrări : *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 294—295 ; C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa*, ed. a 2-a, București, Ed. Meridiane,

1962. p. 9 și de H. Daicoviciu, de ex., *Dacia*, p. 31 și nota 91 unde se dă întreaga bibliografie.

464. Pentru săpăturile efectuate în cetățile dacice din Munții Orăștiei, vezi capitolul VIII al acestei cărți, cu notele respective.

465. M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice*.

466. Z. Székely, în *Cumidava*, 3, Brașov, 1969, p. 99—123.

467. I. H. Crișan, în *Apulum*, 5, 1964, p. 127—137 I. H. Crișan, E. Dörner, T. Soroceanu, *Pecica. Săpăturile din 1960—1965.* Monografie arheologică (în curs de publicare).

468. C. Preda, *Monedele*, p. 311.

469. V. lucrarea citată la nota 467.

470. *Prologul* XXIV, 4, 5.

471. *Getica*, p. 81.

472. R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 34 și urm.

473. V. supra, p. 33 și urm.

474. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 45.

475. *Ibidem*, p. 44.

476. V. supra, p. 38.

477. *Însemnări despre Dacia*, (XX), în *Steaua*, Cluj, an. XX (1969), nr. 4 (231), p. 68—71.

478. *Ibidem*, p. 71.

479. I. C. Teodorescu, *Pe urmele unor vechi podgorii ale geto-dacilor*, Ed. Agrosilvică (București), 1964, p. 67.

480. Richard Wilhelm, *Histoire de la civilisation chinoise*, Paris, 1931, p. 201. Textul respectiv nu se referă la teritoriul țării noastre. Este vorba de masageții ce locuiau în stepa de la răsărit de Marea Caspică. De aici a putut fi adusă vița de vie în China.

481. *Dacia*, p. 32 și urm. Originea transilvăneană a lui Burebista este susținută mai nou și de I. Glodariu, în *Acta MN*, 8, 1971, p. 89—90.

482. *Op. cit.*, p. 42.

483. A. Alföldi, *Zur Geschichte des Karpatenbeckens im I. Jahrhundert v. Chr.*, 1942, p. 12—16.

484. H. Daicoviciu, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 65—73.

485. R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 46, n. 22.

CAPITOLUL IV

POLITICA INTERNĂ

1. Unificarea daco-geţilor. 2. Activitatea economică şi edilitară. 3. Oastea şi curtea. 4. Statul. 5. Formaţiunea socială.

1
UNIFICAREA DACO-GEŢILOR

Cu privire la modalitatea concretă a politicii interne a lui Burebista, prin care a reuşit să unifice, sub stăpînirea lui, pe toţi geto-dacii, sîntem reduşi, în ceea ce priveşte izvoarele literare, la acea parte de început a textului lui Strabon unde ni se spune că „Burebista, bărbat get, luînd conducerea neamului său, a ridicat pe oamenii aceştia ticăloşiţi de nesfîrşitele războaie şi i-a îndreptat prin abstinenţă şi sobrietate şi ascultare de legi, aşa încît, în cîţiva ani, a întemeiat o mare stăpînire..." iar mai departe, „pentru a-şi convinge poporul şi-a luat ca ajutor pe Deceneu, un bărbat vrăjitor...". La aceste puţine date pe care ni le transmite Strabon, vin să se adauge mărturiile nescrise, cele arheologice. Este adevărat însă că acestea din urmă nu ne oferă precizia pe care am dorit-o în vederea reconstituirii politicii interne a marelui rege.

Mai înainte de orice socotim potrivit să reamintim cele spuse în primul capitol, şi anume că în preajma apariţiei lui Burebista, daco-geţii atinseseră un înalt nivel al dezvoltării pe tărîm economic şi se cuvine subliniat că se constată o unitate a acestei dezvoltări economice concretizată în toate domeniile de activitate. O asemenea dezvoltare s-a repercutat şi asupra celei sociale. Societatea daco-getică era de multă vreme profund stratificată. Se alcătuiseră deja acele formaţiuni politice, acele uniuni de triburi, în fruntea cărora se găsea o puternică şi bogată aristocraţie. Nobilimea a fost întotdeauna prin însăşi structura ei centrifugă, refractară unei autorităţi centrale care, evident, le ştirbea din autoritate, le micşora veniturile. Se pune acum problema cum a putut fi determinată această aristocraţie daco-

getică, și mai cu seamă vîrfurile ei, să renunțe la independență și să se unifice, supunîndu-se autorității lui Burebista. Ascultarea de porunci (legi) este una dintre metodele prin care Burebista a reușit să se ridice pe sine și întregul său neam — după cum ne relatează Strabon.

Dată fiind această situație, firesc se naște întrebarea : oare procesul de unificare al daco-geților s-a desfășurat pe cale pașnică, ori a fost realizat prin forță, pe calea armelor ?

S-a spus în repetate rînduri, și de către mulți cercetători, devenind oarecum un loc comun în literatura noastră istorică, că unificarea daco-geților a fost impulsionată, a fost grăbită de amenințări externe printre care, cea mai importantă ar fi fost primejdia romană. „Numai sub impulsul acestei grave amenințări a putut Burebista să-i convingă atît de repede pe toți geto-dacii a-i accepta conducerea, ceea ce ar fi obținut mai greu numai prin forța armelor“[486]. Fără îndoială că este vorba doar de o presupunere. Dar, o asemenea ipoteză nu pare justificată și nu credem că ea a putut corespunde realității, mai ales că la formularea ei nu s-a invocat și nu era de unde să se invoce, vreun argument.

Situația expansiunii romane în Peninsula Balcanică, atunci cînd Burebista pășea pe scena istoriei, am prezentat-o în cel de-al doilea capitol. Pentru noi este limpede că politica de cucerire a Romei era îndreptată, atunci, spre alte meleaguri. Altele erau treburile și problemele care frămîntau pe stăpînii de sclavi din orașul de pe malurile Tibrului. Ne găsim abia la începutul etapei de cucerire a Orientului. La ordinea zilei era Mithridates al VI-lea Eupator, rege al Pontului și al Bosporului. Împotriva acestuia, romanii vor avea de purtat trei războaie, deloc ușoare, la capătul cărora va începe instaurarea stăpînirii romane în Asia Mică, va începe politica de supunere a bogatelor și prosperelor state elenistice, făurite pe ruinele imperiului lui Alexandru cel Mare. Chiar și după ce Burebista va uni toate triburile daco-getice, după ce va reuși să făurească o mare „împărăție“ și să amenințe prin forță statul roman, să întreprindă incursiuni pînă în Macedonia, nici atunci romanii nu se vor abate de la politica lor, nu vor depăși ori schimba direcția etapei de atunci a cuceririlor. Erau prea tentante pentru întregul popor roman și prin popor înțelegem doar stăpînii de sclavi, oamenii liberi (exclusă fiind masa sclavilor), bogățiile statelor elenistice din Orient. Toate acestea trebuiau să aducă un plus de bunăstare pe seama tuturor dar, bineînțeles, îndeosebi, pentru aristocrați. Ce putea să ofere Dacia, comparativ cu multele state elenistice din Asia ? Împotriva lui Burebista, Caesar va proiecta o campanie, va dori

înlăturarea lui, tocmai pentru că el constituia o piedică serioasă ce stătea în calea țelurilor de cuceriri ale Romei. Tot un asemenea obstacol l-a constituit și Mithridates evident cu mult mai periculos pentru că și el dorea să cucerească pentru sine toate regatele elenistice. Pe cele mai multe dintre ele, într-o formă sau alta, a reușit să le apropie alcătuind în acest fel un solid bloc antiroman la care vor adera, sub diverse forme, și popoarele de pe malurile de nord și de apus al Pontului Euxin. Este sigur că după anul 80 î.e.n., cetățile grecești din spațiul amintit erau subordonate lui Mithridates. O parte a acestora, de la Olbia pînă la Apollonia (Sozopol, Bulgaria) au fost incluse mai tîrziu însă în statul lui Burebista.

Războiul plănuit de Caesar împotriva lui Burebista a fost, așa cum a arătat încă Brandis[487], un moment personal, ce nu s-a înfăptuit din simplul motiv că cei doi mari rivali au fost omorîți. Marea armată pregătită de Caesar avea drept scop principal războiul cu parții și, numai în al doilea rînd, pedepsirea lui Burebista ce luase partea lui Pompeius, devenind în acest fel, un dușman personal al lui Caesar. Faptul reiese limpede din relatarea lui Appian care ne povestește evenimentele petrecute la Roma după moartea lui Caesar. „Deodată, spune Appian, se răspîndi vestea că geții, care aflaseră de moartea lui Caesar, pustiesc prin incursiuni Macedonia. Antonius ceru atunci armată de la Senat pentru a pedepsi pe geți, susținînd că ea a fost pregătită de Caesar contra geților și, în al doilea rînd, împotriva parților și că ținuturile parților sînt deocamdată liniștite“ [488]. Din relatarea în continuare a aceluiași autor reiese că era vorba doar de pretexte invocate de Antonius pentru a putea pune mîna pe armata pregătită de Caesar, armată de care avea nevoie pentru a dobîndi puterea. Scopul principal al lui Caesar a fost acela de a se lupta cu parții, încadrîndu-se în aceeași politică generală de cucerire a Orientului.

Este adevărat că pe vremea lui Burebista, în anul 74 î.e.n., armatele romane vor ajunge pînă la hotarele Daciei. Ne referim la acea expediție ce l-a avut în frunte pe generalul G. Scribonius Curio, guvernatorul Macedoniei între anii 75—73 î.e.n. Acesta a avut de luptat împotriva scordiscilor de neam celtic care atacaseră, singuri ori în asociere cu alte neamuri, provincia Macedonia. De data aceasta, în 74 î.e.n. Scribonius îi va urmări pînă la Dunăre. Evenimentul ne este relatat de L. Aeneus Florus, autor ce a trăit în sec. al II-lea e.n., pe vremea împăraților Traian și Hadrian. El a alcătuit un rezumat al istoriei romane pe baza, îndeosebi, a textelor lui Titus Livius și Salustius. Stilul pe care îl folosește Florus este retorizant, iar conținutul are,

nu de puține ori, serioase greșeli de amănunt [489]. Așa se face că povestind despre scordisci, ce atacaseră în nenumărate rînduri statul roman, spune : „Saevissimi omnium Thracum Scordisci fuere", adică : „cei mai sălbatici dintre toți tracii au fost scordiscii" [490]. În realitate, scordiscii erau celți [491]. În continuare, Florus ne relatează : „Curio Dacia tenus venit, sed tenebras saltuum expavit" (Curio a înaintat pînă în Dacia, însă s-a înspăimîntat de bezna pădurilor de acolo).

Este cît se poate de limpede că acțiunea întreprinsă de armata romană comandată de guvernatorul C. Scribonius Curio nu avea alt scop decît urmărirea și pedepsirea cetelor de scordisci (foarte probabil, însoțiți de daci și de dardani) ce atacaseră Macedonia. O asemenea acțiune era, fără îndoială, temerară fiind vorba de o înaintare în lumea barbară atît de îndepărtată de hotarele împărăției romane, de hotarele Macedoniei. Așa se face că învingătorul scordiscilor cînd va atinge malul drept al Dunării, probabil, undeva în dreptul Banatului, nu va cuteza să treacă pe celălalt mal acoperit de păduri [492]. Este greu de spus dacă la atacul întreprins împotriva Macedoniei respins așa de energic și de hotărît de guvernatorul ei Curio, a luat parte chiar Burebista. Lucrul nu pare imposibil, ținînd cont de relatarea lui Strabon că acesta „trecea Istrul fără frică prădînd Tracia pînă în Macedonia și Iliria". În timpul domniei lui Burebista, în izvoarele literare nu ne sînt pomenite alte atacuri importante întreprinse de barbari asupra Macedoniei [493]. Victoria lui Curio a fost cu siguranță importantă, repurtată asupra unui masiv atac al barbarilor și nu o incursiune oarecare de proporții reduse, de vreme ce, lui C. Scribonius Curio i-a fost conferit triumful pe care și l-a serbat în anul 72 î.e.n. [494].

Așadar, nu este exclus ca la atacul din 74 î.e.n. a coaliției de barbari, și de o coaliție este vorba, nu de un atac singular al scordiscilor, mărturie stînd faptul că triumful acordat lui Curio este pentru înfrîngerea tracilor și a dardanilor iliri, a putut participa și Burebista. Chiar dacă a fost așa, ni se pare în afară de orice îndoială că nu acesta a fost singurul atac al lui Burebista asupra provinciei Macedonia. Cel din 74 î.e.n. s-a soldat cu un total eșec din partea invadatorilor și cu o victorie strălucită a romanilor ce i-au urmărit pe dușmani pînă departe în teritoriile lor. Un asemenea atac nereușit nu l-ar fi putut determina pe Strabon să vorbească de pericolul pe care-l prezenta Burebista pentru romani „ba a ajuns să fie temut și chiar de romani, pentru că trecea Istrul fără frică prădînd Tracia pînă în Macedonia și Iliria..." [495] — spune geograful antic. Atacul, ori mai degrabă, atacurile lui Burebista, de care pomenește Stra-

bon s-au petrecut după ce el unificase deja întregul neam geto-dacic. Atunci cînd C. Scribonius Curio a ajuns pînă la Dunăre este foarte probabil că Burebista stăpînea numai o parte a Daciei fără să fi unificat încă toată seminția daco-getică.

Primei înaintări a armatei romane pînă la Dunăre îi urmează, numai la doi ani, o a doua întreprinsă de un alt guvernator al Macedoniei, pe nume M. Terentius Varo Lucullus [496]. Acesta, în cadrul unei acțiuni de pedepsire a popoarelor din nordul Peninsulei Balcanice, a bessilor și a moesilor, ajunge pînă la gurile Dunării. El cucerește și supune cetățile grecești de pe țărmul de vest al Mării Negre. Evenimentul ne este pomenit de mai multe izvoare și larg dezbătut în istoriografia modernă [497]. Noi nu vom stărui asupra lui, ci ne vom rezuma la a spune doar că M. Terentius Varro Lucullus va impune un tratat de alianță cetăților grecești pe care le cucerește și ocupă, pe unele, cele care au opus o îndîrjită rezistență, pustiindu-le [498]. Tratatul impus orașului Callatis ni s-a păstrat [499].

Înaintarea romanilor, în frunte cu C. Scribonius Curio, pînă la Dunăre, în dreptul Banatului, n-a reprezentat decît o simplă demonstrație de forță, după care romanii s-au retras în hotarele provinciei Macedonia. Nici cea de a doua acțiune romană, ajunsă pînă în Dobrogea și finalizată prin impunerea unor „alianțe“ cetăților grecești, n-a fost durabilă. În anul 61 î.e.n. un proconsul al Macedoniei, C. Antonius Hybrida, despre care am mai vorbit, va provoca revolta cetăților federate grecești. El a fost înfrînt rușinos în apropierea Histriei și alungat. În acest fel se pune capăt tratatelor de „alianță“ ale romanilor cu cetățile grecești din Pont.

Abia pe timpul domniei lui Augustus, politica expansionistă romană va intra într-o nouă etapă. Roma era acum stăpînă pe un enorm teritoriu de pe întinderea a trei continente: Europa, Asia și Africa. Teritoriile cucerite se cereau apărate împotriva atîtor popoare libere care atacau cu insistență din diverse direcții. Cursurile marilor fluvii constituiau bune obstacole, linii strategice continui ce puteau fi întărite și apărate mai ușor, oferind un plus de siguranță. De aceea, Roma va încerca de acum înainte să-și împingă hotarele imperiului său „mondial“ pînă la Rin, la Dunăre și Eufrat (sau, dacă era posibil, pînă la Tigru). Pe noi ne interesează linia Dunării. Spre ea se îndreaptă acum sforțările Romei și, după cum era de așteptat, în scurt timp hotarele Imperiului menținute atîta vreme la limita Macedoniei au fost împinse pînă la Dunăre. În anul 15 e.n., sub împăratul Tiberius se constituie provincia Moesia [500], care se întindea spre est pînă la Dimum (Belene, Bulgaria). Ținutul si-

tuat mai la est, în care se include și Dobrogea va rămîne sub autoritatea regilor odriși, clientelari ai Romei. Dobrogea va intra sub administrație romană abia în anul 46 e.n. cînd împăratul Claudius va întemeia provincia Thracia.

Pannonia s-a constituit ceva mai devreme, în anul 8 e.n. în timpul lui Augustus [501].

Numai orientarea spre alte direcții, spre cucerirea Orientului (politică urmărită cu consecvență de romani) este în măsură să explice de ce s-a scurs un interval atît de lung din anul 146 î.e.n. cînd, juridic, patria de origine a lui Alexandru Macedon a fost transformată în provincie romană, pînă la anul 15 e.n. cînd va lua ființă provincia Moesia. Este cu totul de necrezut că în acest lung răstimp Roma, în cazul că ar fi vrut, n-ar fi putut supune triburile de celți, iliri și traci care locuiau la nordul Macedoniei pînă la Dunăre. Nu trebuie uitată nici împrejurarea că în toată această perioadă, granițele Macedoniei au fost mereu încălcate de diferite seminții venite din nord dînd continuu de furcă guvernatorilor provinciei. Roma va purta cele trei războaie cu Mithridates al VI-lea Eupator pentru că acesta era un obstacol serios în calea politicii ei de cucerire a Orientului elenistic. Este de la sine înțeles că romanii nu puteau vedea cu ochi buni, în această parte a lumii, ridicarea unei noi puteri ce se putea amesteca în afacerile lor. Și aveau dreptate pentru că Burebista, bizuindu-se pe forța de care dispunea, s-a amestecat în treburile interne ale Romei, în conflictul dintre Caesar și Pompeius. La toate acestea mai este de adăugat și faptul că Burebista a cucerit toate orașele-state grecești de la Olbia pînă la Appollonia. Era un dușman de temut pentru romani și de aceea armata pe care Caesar a pregătit-o în vederea războiului cu parții urma să se îndrepte mai întîi împotriva lui Burebista. Dar, toate acestea cu mult mai tîrziu, cînd Burebista își desăvîrșise marea sa operă, cînd unise toate triburile daco-getice și supusese acestora și neamurile vecine de la hotarele Daciei, constituind astfel cea mai mare forță din sud-estul Europei.

Cine dintre daco-geți ar fi putut însă prevedea acest lucru pe vremea cînd pe Burebista ni-l imaginăm un stăpîn peste o formațiune dacică ori getică de proporții reduse. Dar, în același timp socotim că nici un roman, oricare ar fi fost locul său în ierarhia socială, n-ar fi putut prevedea în primele 2—3 decenii ale sec. I î.e.n. ce se va întîmpla, care va fi politica romană peste aproape un veac. La apariția lui Burebista armatele romane erau încă departe de hotarele Daciei, iar politica de cucerire a Romei îndreptată spre alte direcții. Dacă mai adăugăm

și faptul că daco-geții erau, în ultimă instanță „barbari“ cu limitate posibilități de a scruta viitorul, socotim că am spus de ajuns în a demonstra că despre un pericol roman care să fi impulsionat unirea triburilor daco-getice nu poate fi vorba. Ar trebui să le acordăm strămoșilor noștri o prea mare forță de previziune capabilă să prevadă ce se va petrece peste aproape un secol.

S-a mai presupus apoi o impulsionare a procesului de unificare sub amenințarea unui al doilea pericol extern și anume cel pe care l-ar fi reprezentat celții din vest. Am arătat în capitolul introductiv care au fost perioadele expansiunii celtice, cum s-a desfășurat această expansiune și de aceea acum nu ne rămîne de spus decît doar că, în prima jumătate a sec. I î.e.n., nu mai putea fi vorba de un asemenea pericol. Perioada de cuceriri a celților se derulase cu cel puțin două secole mai înainte și că ei nu mai constituiau o amenințare de genul celei romane în plin avînt. Celții încercau să se apere acum, la rîndul lor, împotriva unui dublu pericol : cel din sud, reprezentat de romani și cel din nord de unde presau tot mai insistent și activ neamurile germanice. Un lucru rămîne sigur, de netăgăduit, și anume că în toată Europa centrală și de est în preajma apariției lui Burebista nu se cunoaște nici o mișcare, nici o expansiune celtică de oarecare proporții. Celții erau statorniciți pe meleagurile Daciei încă din sec. al IV-lea î.e.n. Scordiscii însă, au atacat mereu, în expediții de jaf, provinciile romane din sudul Peninsulei Balcanice. Asemenea întreprinderi nu-și aveau rostul în Dacia, unde daco-geții își depănau viața aproximativ în aceleași forme și pe aceeași treaptă a evoluției sociale. Nu existau orașele cu tot fastul și luxul lor, cu mirajul care a atras întotdeauna pe barbarii dornici de a lua cît mai multe prăzi. Ce putea să-i tenteze pe aceștia în Dacia ? Mai mult, la sfîrșitul unei expediții de jaf, încărcați de pradă, celții, ori alți barbari, se întorceau în spațiile lor de locuire. Ei erau sedentari și nu nomazi sau migratori cum se va întîmpla cu multe secole mai tîrziu, în timpul migrațiilor.

În spațiul Daciei, cu excepția hotarelor de vest, la sfîrșitul sec. al II-lea î.e.n. se încheiase ori era pe cale de finalizare procesul de asimilare în masa autohtonilor a celților. Ar mai fi de adăugat că în diferitele coaliții ce atacau granițele statului roman din Peninsula Balcanică, izvoarele literare menționează alături de scordisci, dardani, buri, bastarni și pe geto-daci. Era vorba de aliați și nu de dușmani, care cu siguranță nu reprezentau un pericol de atare proporții încît să impulsioneze unirea

tuturor daco-geţilor, unire căreia i se opuneau interesele particulare ale vîrfurilor aristocraţiei tribale.

Deci, de o expansiune celtică înspre Dacia în prima jumătate a sec. I î.e.n. nu poate fi vorba şi implicit de un pericol celtic care să afecteze într-un fel unificarea daco-geţilor, supunerea lor autorităţii lui Burebista. Ce rol puţin important juca în opera de unificare a triburilor „barbare“, ameninţarea romană ne-o dovedeşte relatarea lui Caesar cu privire la acţiunile lui Vercingetorix. Să nu se uite nici faptul că o parte a Galliei era deja ocupată şi cu toate acestea Vercingetorix n-a reuşit să realizeze decît o unificare parţială. Despre toate acestea vom vorbi îndată.

Dacă procesul despre care discutăm n-a avut cauze externe, înseamnă că el a fost generat de motive de ordin intern. Care au putut fi acestea ?

Bazîndu-se pe textul lui Strabon care vorbeşte despre reformele lui Burebista, reforme de ordin religios şi politic, unul dintre cei mai de seamă istorici ai antichităţii, Theodor Mommsen [502] punea ridicarea neamului daco-getic şi unirea lui, pe seama acestor reforme. El compara organizarea dată de Burebista, ce ştim că a fost secondat în întreaga lui activitate de marele preot Deceneu, cu cea a califatelor arabe. Analogia ni se pare potrivită şi asemănarea evidentă, nu însă de aceleaşi proporţii. Dar este mai puţin probabil ca motive de ordin religios, oricît de important ar fi fost locul pe care îl deţinea religia şi, mai cu seamă, preoţimea în societatea daco-getică, să fi fost acelea care au determinat unirea numeroaselor seminţii daco-getice, care să-l fi situat, în final, în frunte, pe Burebista.

Naivă şi idealistă ni se pare şi o altă explicaţie, chiar dacă ea a fost formulată de un istoric, fără îndoială, de valoare, cum a fost Camille Jullian. Vorbind despre Burebista, căruia i-a consacrat cîteva avîntate pagini din lucrarea sa *Istoria Galliei* [503], istoricul francez spunea : „Cuceririle sale (ale lui Burebista) erau regulate şi durabile, ca recompense periodice pe care le merita de la zei. Pentru că zeii îl iubeau şi-l protejau. El avea lîngă el un mare preot, pe Deceneu care nu l-a părăsit nicicînd, îi prezicea victoriile (Iordanes, *Getica*, XI, 67 ; Strabon VII, 3, 5 şi 11 ; XVI, 2, 39). În jurul acestor doi oameni, timp de 30 de ani, dacii delirau de entuziasm şi mulţumire. O perfectă concordanţă domnea în naţiune. Regele lor făcea cu ei ceea ce el voia. Ca toţi barbarii ei erau înclinaţi spre beţie : el le-a comandat să nu mai beie vin şi să distrugă viile, şi ei l-au ascultat. Ceea ce probează că el ştia să-i condusă spre bine“. Un asemenea tablou idilic este departe de a fi real. El n-a existat

și nu putea să existe într-o societate scindată deja, în care existau bogați și săraci, nobili alături de oameni de rînd ce erau exploatați și dependenți de cei dintîi. Între cele două categorii sociale s-a dus o înverșunată și continuă luptă generată de existența unor ascuțite contradicții sociale.

Un tablou de genul celui prezentat de C. Jullian este categoric dezmințit de textele literare și de descoperirile arheologice. Strabon ne spune clar, fără nici un fel de echivoc: „Cît despre Burebista, acesta a sfîrșit prin a fi răsturnat de niște răsculați, înainte ca romanii să fi pornit o armată împotriva lui"[504].

Dacă procesul de unificare pe care l-a săvîrșit Burebista nu își găsește explicația în amenințări de ordin extern sau în rațiuni de natură mistico-religioase, înseamnă că acest proces s-a desfășurat în alt chip, a fost determinat de altceva. Și acest altceva nu poate fi căutat decît în dezvoltarea internă a societății geto-dacice, la care se adaugă calitățile excepționale cu care era înzestrat unificatorul. Despre toate acestea, izvoarele literare nu ne spun nimic direct, nu ne povestesc cum a reușit Burebista să-și ducă la îndeplinire cea mai importantă operă a vieții sale: unificarea semințiilor daco-getice de pe întreg cuprinsul spațiului carpato-dunărean. În această situație va trebui să vedem în ce măsură ne pot fi de folos datele pe care le cunoaștem cu privire la alte popoare aflate, aproximativ, pe aceeași treaptă de pe scara evoluției sociale.

Am arătat în capitolul introductiv că dezvoltarea impetuoasă a societății daco-getice, în aspectul ei material și spiritual începută odată cu însușirea civilizației Latène a făcut ca geto-dacii din vremea lui Burebista să se situeze la același nivel de dezvoltare cu celții. Acesta este temeiul, după părerea noastră îndreptățit, ce ne autorizează să folosim datele pe care ni le furnizează Caius Iulius Caesar cu privire la celții din Gallia pentru reconstituirea evenimentelor petrecute în Dacia, despre care izvoarele literare ce ne-au parvenit sînt așa de puține și de zgîrcite în amănunte. Ar mai fi de adăugat în sprijinul aserțiunii de mai sus și faptul că războaiele s-au desfășurat, aproximativ, în aceeași vreme cu evenimentele din Dacia a căror reconstituire o încercăm. Textul lui Caesar este singurul izvor literar care ne dă amănunte cu privire la un popor „barbar".

Peste tot în Gallia — ne spune Caesar — *cei puternici și cei care aveau mijloace să-și ia oameni în solda lor căutau să vină la domnie*[505]. Despre Dumnorix ce făcea parte din tribul heduilor (în limba celtă Aedui, în latinește Haedui), unul dintre cele mai importante neamuri din Gallia tot Caesar povestește:

Dumnorix, om plin de îndrăzneală, cu mare trecere în fața poporului datorită dărniciei sale și dornic de răsturnarea orînduirii politice. De mai mulți ani luase în arendă, pe un preț mic, taxele vamale și toate celelalte impozite, deoarece nimeni nu îndrăznea să supraliciteze atunci cînd licita. Aceasta îi permisese să-și mărească averea personală și să strîngă mari bogății pentru a putea face danii. În permanență avea în jurul său un mare număr de călăreți pe care îi întreținea el. Se bucura de o mare trecere nu numai în propria lui țară, ci și la popoarele vecine. Pentru a-și mări această trecere și-a dat mama după un nobil foarte puternic din țara biturigilor și el însuși s-a căsătorit cu o helvetă. Pe sora sa după mamă și pe celelalte rude ale sale le-a căsătorit în alte triburi. Din cauza legăturilor de rudenie, ținea cu helveții și-i favoriza. Împotriva lui Caesar și a romanilor nutrea o ură personală, deoarece la sosirea lor puterea lui a fost micșorată, în timp ce fratele său, Diviciacus, și-a recăpătat vechea autoritate și vechile onoruri. Dacă romanilor li s-ar întîmpla vreo nenorocire, speranțele lui Dumnorix de a obține domnia ar crește foarte mult; dimpotrivă, sub stăpînirea romană, și-ar pierde nădejdea nu numai în obținerea domniei, ci și în menținerea autorității pe care o avea[506].

La alt neam celtic la helveți — ne spune același autor — *omul care se distinge cel mai mult prin originea și bogăția sa era Orgetorix*. El va obține puterea cu ajutorul armatei și al bogățiilor sale personale. Despre același Orgetorix aflăm că numărul clienților și al datornicilor săi era foarte mare ajungînd la 10 000. Pe aceștia se bazează el cînd obține puterea. Tot de la Caesar știm că în anul 61 î.e.n., pe cînd erau consuli Marcus Valerius Messala Niger și Marcus Pupius Piso Calpurnius, Orgetorix a convins pe helveți să plece din patria lor. *El* — ne spune Caesar — *și-a convins concetățenii să emigreze în masă cu tot avutul, spunîndu-le că le va fi foarte ușor să pună stăpînire pe întreaga Gallie, deoarece ei îi întrec pe toți în vitejie.* În vederea plecării, Orgetorix va merge în solie la triburile vecine. Cu această ocazie el îl convinge pe Dumnorix și pe sequanul Casticus să pună mîna pe domnie. *Toți trei se legară prin jurăminte solemne și speră că, devenind regi ai celor trei popoare, care sînt cele mai mari și mai puternice, să ajungă stăpînii întregii Galii.* Aflînd însă de acest plan, în urma unui denunț, helveții vor cere socoteală lui Orgetorix și-l judecă. Între timp Orgetorix moare, Caesar ne spune că s-ar fi sinucis. Mai degrabă, pare însă, că a fost suprimat[507].

Deosebit de interesant, pentru subiectul nostru, este și un alt pasaj din aceleași comentarii ale lui Caesar cu privire la

războiul purtat împotriva gallilor. Vorbind despre Vercingetorix, cel care a reuşit să unească pe celţi în lupta împotriva cuceritorilor romani [508], Caesar ne spune: *arvernul Vercingetorix, fiul lui Celtillus, un tînăr cu mare putere, al cărui tată, care avusese întîietate în întreaga Gallie şi care fusese ucis de concetăţenii săi pentru că năzuia la domnie, îşi convocă clienţii şi-i înflăcărează uşor... recrutează de la ţară oameni săraci şi pierduţi. După ce adună această ceată, cîştigă de partea sa pe toţi concetăţenii pe care îi întîlneşte şi-i îndeamnă să ia armele pentru libertatea comună. După ce adună trupe numeroase, alungă din ţară pe adversarii săi, care-l alungaseră cu puţin mai înainte. Oamenii săi îl proclamă rege* [509].

Vorbind despre hedui, Caesar ne spune că la ei *există o seamă de oameni care au cea mai mare trecere în faţa mulţimii şi care, deşi simpli particulari, sînt totuşi mai puternici chiar decît magistraţii. Aceştia conving mulţimea prin cuvîntări aţîţătoare* [510].

C. Iulius Caesar acordă în opera sa un loc important preoţimii celtice, druizilor. Numeroasele şi deosebit de interesantele date pe care Caesar ni le furnizează cu privire la acest subiect, le deţinea de la Diviciacus, aparţinînd ordinului preoţesc, fratele lui Dumnorix, şeful heduilor, şi colaboratorul acestuia. Diviciacus a fost, dintre galli, cel mai apropiat şi fidel confident al lui Caesar, pe care nu l-a părăsit niciodată [511]. Nu vom reproduce aici textele lui Caesar ori ale altor autori antici cu privire la druizi. Vom reţine deocamdată doar că ei jucau un rol deosebit de important în societatea celtică din vremea lui Caesar, vizînd nu numai domeniul religios, ci şi cel politic, juridic, ori de educare, de instruire.

Din cele cîteva fragmente cu privire la celţi extrase din opera lui Caesar, merită subliniate cîteva fapte. Cei care se vor impune în fruntea unui neam ori a tuturor celţilor sînt aceia care se bucură de o largă popularitate în rîndul maselor. Toţi aceştia sînt de origine nobilă şi posedă o mare avere. O altă concluzie este că atît Dumnorix cît şi Orgetorix ori Vercingetorix sînt dotaţi cu calităţi ieşite din comun şi, lucrul cel mai important, posedă o armată personală alcătuită din clienţi şi datornici. Pe această armată se sprijină cu toţii atunci cînd întreprind acţiuni cu scopul de-a obţine puterea, domnia. Cînd, în acţiunile de cucerire a puterii vor avea de luptat cu concetăţenii, fruntaşii celţi, fie ei nobili (*principes*, cum îi numeşte Caesar) ori regi (*reges*), se vor baza pe masa oamenilor săraci. Din rîndul acestora va fi alcătuit nucleul armatei lui Vercingetorix în lupta pe care o va susţine împotriva lui Caesar, pentru eliberarea gallilor.

Cu tot rolul important pe care îl deține nobilimea, din textul lui Caesar reiese limpede importanța maselor în toate acțiunile. Toți fruntașii celților se vor bizui pe mase, pe acestea vor încerca să le convingă, să le atragă de partea lor, în lupta pe care o întreprind în vederea cuceririi puterii, a domniei, peste tribul lor, fie în lupta de acaparare a supremației peste întreaga Gallie. Atît Orgetorix, Dumnorix, cît și Casticus se visau stăpînii întregii Gallii. Deci tendința de unificare și de lărgire a stăpînirii era proprie tuturor nobililor sau „regilor" care stăpîneau peste una dintre semințiile mai importante ale celților.

Acapararea domniei întîmpina de fiecare dată, opoziția dîrză a nobilimii tribale. Ea este cea care îl cheamă la judecată pe Orgetorix, unul dintre fruntașii helveților și, pentru că acesta se prezintă însoțit de puternica-i armată, el va fi ucis.

Poate că nu este lipsit de însemnătate să subliniem și felul în care același Orgetorix va căuta să se impună, să cîștige bunăvoința altor seminții celtice și anume prin înrudiri cu potentații acestora. Toate acestea pentru a-și extinde stăpînirea asupra întregii Gallii.

Mai trebuie spus că la celți, unificarea n-a reușit decît în momentul în care Caesar cucerise o parte a Galliei și că și atunci, Vercingetorix, cel ce se va situa în fruntea luptei antiromane, va întîmpina opoziția categorică a nobilimii și va realiza o unificare parțială. El se va baza însă, la început pe masale sărace din mediul rural, alcătuind o armată față de care Caesar manifestă un suveran dispreț.

O ultimă concluzie ce se cere formulată este cea cu privire la rolul deosebit pe tărîm religios, politic, juridic și instrucțional, deținut de preoțimea celtică. La hedui, Dumnorix avea colaborarea permanentă și susținută a druidului Diviciacus, care îi era frate. Transferînd elementele expuse mai sus la societatea daco-getică, putem înțelege mai bine *mutatis mutandis,* cele relatate de Strabon. Puținele lui cuvinte, fără îndoială, pline de semnificație, pot fi lărgite și, mai îndeaproape înțelese. Pătrunzînd în atmosfera vremii, vom putea alcătui un crochiu al politicii interne urmate de Burebista ce nu se putea singulariza, nu putea fi o excepție de la obiceiurile lumii barbare din epoca sa. Ne putem forma o părere cu șanse de a fi aproape de adevăr, pe baza a tot ce am arătat pînă acum, asupra felului în care Burebista a reușit să unifice, într-un răstimp scurt, toate semințiile daco-getice, întregul său neam și să alcătuiască, în final, o mare „împărăție".

Lucrul de căpetenie în întreaga acțiune trebuie să-l fi constituit larga prețuire, marea trecere, dragostea de care se va fi

bucurat Burebista în rîndul mulțimii, a poporului, a acelora pe care izvoarele literare nu-i menționează. Pare foarte verosimil ca pe aceștia să se fi sprijinit Burebista în toate acțiunile lui. Cu ajutorul lor, va fi înfrîntă rezistența, poate îndîrjită a vîrfurilor nobilimii, a acelor *tarabostes*, cei care aveau dreptul să poarte capul acoperit ca semn al înaltului lor rang. Tot oamenii de rînd vor fi cei care îi vor asigura grosul armatei, în ultimă instanță victoriile, în războaiele purtate cu celții, bastarnii, sarmații ori cu orașele-state grecești de pe țărmul Pontului Euxin. Numai o asemenea politică poate să explice întreaga reușită ce cu siguranță a uimit, la timpul său și care merită întreaga noastră prețuire. Un alt element pe care Burebista s-a bazat în întreaga-i activitate și pe care a știut să-l atragă de partea sa, a fost preoțimea, în frunte cu marele preot, Deceneu. Acestuia i-a acordat „o putere aproape regală“ *(pene regia potestas)*, după expresia lui Iordanes [512]. Deceneu trebuie să fi fost și el o mare personalitate înzestrată cu excepționale calități. El l-a secondat și l-a sprijinit pe Burebista de-a lungul întregii lui domnii, iar după moartea acestuia i-a urmat la conducere, fapt pe care ni-l relatează același Iordanes. Domnia lui Deceneu trebuie să fi fost de scurtă durată, ținînd cont de faptul că el avea, probabil, aproximativ aceeași vîrstă cu marele său prieten și suveran. Despre colaborarea fructuoasă dintre cei doi ne stau mărturie cîteva texte literare antice. Strabon (VII, 3, 11) ne spune : „Pentru a-și convinge poporul (Burebista) și-a luat ca ajutor pe Deceneu, un bărbat vrăjitor, care umblase multă vreme prin Egipt...“ Deceneu mai este amintit încă de două ori în textul geografului antic. Vorbind despre rolul important pe care îl dețin prezicătorii pe lîngă regii geților, el ne spune : „pe cînd domnea la geți Byrebistas, împotriva căruia divinul Caesar tocmai se pregătise de război, această cinste o avea Deceneu“ [513]. Și, în sfîrșit, în același context, vorbind despre rolul important pe care l-au deținut profeții la diverse popoare, Strabon îi citează pe Orfeu și Moise adăugînd : „așa cum era și la geți în vechime zeul Zamolxis, un pitagoreu, iar în vremea noastră Deceneu, care îi făcea preziceri lui Byrebistas“ [514]. Despre atitudinea lui Strabon vom vorbi în capitolul pe care l-am consacrat culturii daco-geților. Pe Deceneu îl mai întîlnim apoi pomenit în *Geticele* lui Criton [515].

Preoțimea, în frunte cu marele ei preot, a jucat, mai presus de orice îndoială, un rol important în viața, dar mai cu seamă în reglementarea aspectului moral și religios al poporului daco-get, una dintre acțiunile principale întreprinse pe plan intern de Burebista.

Iată, deci, cele două elemente de bază pe care s-a sprijinit Burebista în întreaga-i activitate. El trebuie să fi fost unul dintre aristocraţii bogaţi şi foarte puternici, posesor al unei numeroase armate alcătuite, dacă luăm ca model pe celţi, din clienţi şi datornici. Termenii de clienţi şi datornici i-am preluat de la Caesar care la rîndul lui a aplicat aceste noţiuni romane unor instituţii celtice.

Din textul lui Caesar reiese că în jurul acelor fruntaşi galli *(principes)*, puternici şi influenţi, ce îşi bazau puterea pe marea avere de care dispuneau, se grupau oameni (ca şi la romani dealtfel) ce aveau nevoie de protecţie. Cei protejaţi, la rîndul lor, aveau datoria să-l ajute pe protector, în anumite împrejurări. Clientela nobililor celţi era constituită din două categorii de oameni. Prima dintre acestea era formată din *ambacti*, cei care se declarau supuşi nobililor fiind sărăciţi, apăsaţi de datorii, de impozite şi de asuprirea altor nobili. Asupra acestora, cei care îi acceptau aveau drepturi aproape ca şi stăpînii de sclavi asupra sclavilor. Cea de a doua categorie era constituită din *devoti*, cum îi numeşte Caesar, sau *solduri*, în limba celtă. Aceştia erau oameni liberi, mulţi de origine nobilă ce se ataşau pe lîngă o personalitate pentru a-şi desăvîrşi măiestria armelor. Toţi aceştia jurau credinţă patronului lor, alături de care şi pentru care luptau, împărtăşindu-i soarta, fie bună, fie rea. Trăiau în preajma patronului, iar atunci cînd acesta murea, devotaţii erau obligaţi să-şi curme şi ei firul zilelor, neavînd dreptul să-i supravieţuiască. Această lege poate fi un argument suficient pentru a ne imagina cu cîtă dîrzenie, cu cîtă conştiinţă şi străşnicie aveau grijă *devoti* de viaţa patronului lor.

Datornicii *(obaerati)* erau aceia dintre celţi care nu-şi puteau achita datoriile, cauză pentru care solicitau protecţia unui patron. În acest mod ei reuşeau să scape de urmărirea creditorilor, fie ei particulari ori oficiali. Datornicii se recrutau din toată păturile sociale.

Nimic nu stă în calea presupunerii ca şi fruntaşii daco-geţilor să fi fost înconjuraţi de o armată, de felul aceleia pe care Caesar ne-o descrie la celţi. Aceasta, mai cu seamă, că societatea daco-getică era de multă vreme scindată în nobili şi oameni de rînd, fapt atestat de textele literare şi, mai cu seamă, de descoperirile arheologice. Dacă mai adăugăm şi faptul, pe deplin dovedit că, pe vremea lui Burebista, fără nici o umbră de îndoială, cele două societăţi se găseau pe aceeaşi treaptă a scării evoluţiei sociale, că între ele există nenumărate asemănări, despre care am vorbit şi vom mai vorbi, socotim că există suficiente temeiuri pentru presupunerea noastră.

Armata personală a lui Burebista trebuie să fi fost numeroasă. Atunci cînd helvetul Orgetorix a fost chemat să dea socoteală cu privire la cutezanța de a se fi visat stăpînul întregii Gallii, el s-a prezentat în fața judecății însoțit de 10 000 de oameni (Caesar, I, 4). Aquitanul Adiaturnus avea 600 de *devoti* (Caesar, III, 22) iar un întreg oraș îi erau clienți lui Lucterius (Caesar, VIII, 52). Armata personală a regelui va constitui, probabil nucleul forței militare de care va dispune Burebista, după unirea întregului neam daco-getic, despre care Strabon ne spune că număra 200 000 de oameni.

Este cît se poate de firesc să ni-l imaginăm pe Burebista ca fiu al unui „rege“, în realitate un puternic șef de uniune tribală, ce stăpînea peste una dintre formațiunile politice existente, cu toată certitudinea, în cea de a doua jumătate a sec. al II-lea î.e.n. și la începutul celui următor. Nu știm unde se plasează acea formațiune pe care a putut-o moșteni tînărul Burebista. Important rămîne doar faptul că el a stăpînit la început peste una dintre acele formațiuni politice, poate cea mai mare și mai importantă dintre ele.

Nu putem însă exclude și o a doua posibilitate și anume aceea că Burebista să nu fi fost descendent regal, prinț moștenitor, ci să fi alcătuit și cucerit el singur puterea. Îmbrățișînd cea de a doua ipoteză, dotată și ea cu același grad de probabilitate, va trebui să presupunem că, mai întîi Burebista și-a acumulat o mare avere, poate, pe aceleași căi ca și Dumnorix ori alt important fruntaș celt. Pe lîngă avere, Burebista trebuie să-și fi constituit o puternică armată personală și să fi beneficiat în largă măsură de simpatia și de dragostea oamenilor de rînd. Dispunînd de toate acestea, în final, a cucerit puterea. În ce ne privește, înclinăm mai degrabă spre cea de a doua posibilitate bazîndu-ne pe textul lui Strabon care își începe povestirea astfel: „Lăsînd la o parte trecutul îndepărtat al geților, întîmplările din vremea noastră sînt următoarele: Ajungînd în fruntea neamului său...“ Or, în cazul unui dinast ar fi logic ca geograful antic, pe care-l știm bine informat, să fi menționat acest lucru.

Oricum ar fi fost, moștenitor al domniei, ori cuceritor al ei pe calea armelor, și n-are prea mare importanță care dintre supoziții este cea adevărată, Burebista rămîne, în ultimă instanță, reprezentantul păturii aristocratice, al nobilimii.

Tînăr și energic, dotat cu nenumărate calități pe care ni le imaginăm la superlativ, ajutat de marele preot Deceneu și el deosebit de entuziast, Burebista își va fi început opera de ridicare a daco-geților. În ce fel ? o aflăm tot de la Strabon „prin exerciții, prin cumpătare și prin ascultare de legi“. Fără îndoială că

exemplul l-a dat, în primul rînd, el însuşi împreună cu colaboratorul său mai apropiat, Deceneu. Nu credem să fi fost vorba de educarea unui fanatism religios, pentru că, în caz afirmativ, ar fi trebuit să fie menţionat de textul lui Strabon. Nu fanatismul religios a fost cel prin care i-a ridicat Burebista pe daco-geţii „ticăloşiţi de nesfîrşitele războaie" ci „abstinenţa" şi „sobrietatea şi ascultarea de legi" — ne spune Strabon. Care este semnificaţia formulărilor marelui geograf din Amaseia ? Nesfîrşitele războaie se duceau între diferitele triburi la care se adaugă acele incursiuni de jaf, cu scopul de a lua cît mai multă pradă, caracteristice tuturor popoarelor barbare ajunse în aşa-numita fază a democraţiei militare, etapă de sfîrşit a orînduirii comunei primitive[516]. Acum, războaiele de pradă devin frecvente, contribuind la îmbogăţirea aristocraţiei, din ce în ce mai numeroasă şi mai puternică. Aceeaşi situaţie o întîlnim şi la alte popoare, fără să fie caracteristică ori specifică daco-geţilor. Am putea menţiona în acest sens toate neamurile „barbare" de la periferia lumii greco-romane, contemporane cu strămoşii noştri. Ne vom mulţumi să-i amintim doar pe celţi. Vorbind despre helveţi, Caesar ne spune că, din cauza hotarelor lor naturale, ei „nu puteau să facă incursiuni pînă departe" şi le venea greu să se războiască cu vecinii (să-i jefuiască pe aceştia), „lucru care provoca o mare durere unui popor atît de războinic"[517]. Fără să mai vorbim despre incursiunile scordiscilor pe teritoriul provinciei Macedonia, acţiuni pe care am avut deja ocazia să le amintim. Acestea sînt, fără îndoială, „nesfîrşitele războaie" pomenite de Strabon, ce au dus la „înrăirea, ticăloşirea" dacogeţilor. Burebista trebuie să fi canalizat, spre alte ţeluri energia neamului său, căruia îi interzice continuarea unei asemenea vieţi. Ni se pare a fi în posesia adevărului, imaginîndu-ne că tărîmul înspre care dirija Burebista energia neamului său, oprită de la acţiuni războinice-prădalnice a fost cel paşnic, constructiv, de ordin economic.

Martorii pe care îi invocăm nu pot fi acuzaţi de părtinire. Ei testează *sine ira et studio*. Este vorba de prosperitatea deosebită pe care o cunosc, tocmai acum, toate aşezările daco-getice. Săpăturile arheologice au dovedit-o cu prisosinţă. În toate acestea s-au descoperit infinite dovezi ce atestă în epoca lui Burebista o intensă activitate : a meşteşugurilor, a schimbului[518] etc., într-un cuvînt o efervescentă şi fecundă activitate economică.

Dar pentru a putea imprima o altă cale unor oameni deprinşi cu războiul şi mai cu seamă cu războiul de pradă, ce aducea venituri fără muncă, cu toate riscurile lui, trebuia să li se impună

o disciplină, o organizare. Era nevoie de o energie superioară, ce nu putea emana decît de la o mare personalitate, dotată cu multă voință și perseverență. Numai o asemenea personalitate a fost în stare să-i oblige pe daco-geți, să-i convingă, de necesitatea și avantajele renunțării, a abstinenței de la prada procurată prin jaf. O asemenea personalitate a fost Burebista.

În acele „nesfîrșite" războaie de care vorbește Strabon, trebuie să includem nu numai acele mari acțiuni întreprinse de colectivități mai mari, de mai multe seminții daco-getice la care se vor fi coalizat și altele străine ce erau îndreptate spre lumea civilizată, ci și acele conflicte mai mărunte iscate între diferite comunități daco-getice ori între acestea și vecini. De organizarea unor expediții în sudul Dunării, în lumea romană, mai precis spus în provincia Macedonia, în Iliria și în Tracia nu este străin nici Burebista. Ne-o spune răspicat același text al lui Strabon și „chiar de romani era temut, căci trecea Istrul fără frică, prădînd Tracia pînă în Macedonia și în Iliria"[519]. Deci, nu poate fi vorba decît de rărirea, de reducerea unor expediții de acest gen și de interzicerea conflictelor dintre semințiile daco-getice.

Unul dintre țelurile principale ale politicii interne a lui Burebista a fost realizarea bunei înțelegeri între daco-geți. Politică urmată apoi și de regii de după el. Este ceea ce ne relatează Criton pentru vremea lui Decebal: „Prin înșelătorie și magie, regii geților impun supușilor lor teama de zei și buna înțelegere și dobîndesc lucruri mari"[520]. Și cîtă dreptate avea Criton! Reușind să-i unească pe daco-geți, Burebista va dobîndi cu adevărat lucruri mari.

În același context al abstinenței și al sobrietății se înscrie și o altă măsură luată de Burebista, la inițiativa lui Deceneu, relatată tot de Strabon (VII, 3, 11), anume aceea de a stîrpi viile și de a-i obliga pe daco-geți să-și ducă viața fără vin. Abuzul de vin, bineînțeles, nu putea să aibă decît consecințe nefaste. Luarea unei asemenea măsuri ne obligă, prin logica lucrurilor, să admitem că anterior se făceau excese de băutură. Fenomenul nu este specific în această vreme doar geto-dacilor. Despre germani Tacitus ne spune că: „foamea și-o astîmpără fără multă gătire și fără dresuri, iar la băutură nu-s tot așa de cumpătați: dacă te-ai potrivi să le dai cît le cere inima, ar putea fi biruiți mai ușor cu patima aceasta decît cu armele"[521]. Interzicerea vinului și stîrpirea viilor de către Burebista, la sfatul marelui preot și cu concursul acestuia, constituie una dintre măsurile concrete pe care le cunoaștem, luate în vederea ridicării neamului său[522].

Ştirea lui Strabon cu privire la stîrpirea viţei de vie şi la interzicerea vinului a părut unor cercetători neverosimilă. De aceea, s-a încercat interpretarea ei în sensul existenţei, a instituirii unui monopol al regelui[523]. Relatarea lui Strabon nu ni se pare deloc neacceptabilă, ci, dimpotrivă, o găsim cît se poate de firească, dacă ţinem seama de întreaga politică internă a lui Burebista, îndreptată spre ridicarea pe o treaptă superioară a daco-geţilor, de curmare a acelei situaţii ce avea drept caracteristică dominantă războiul de pradă. Că asemenea măsură nu este singulară în lumea barbară şi că ea îşi găseşte analogii ne-o dovedeşte o relatare a lui Caesar. El ne spune textual: „Pentru suebi... importarea vinului e cu desăvîrşire interzisă, fiindcă, după părerea lor vinul moleşeşte pe oameni şi-i face incapabili de a rezista la oboseală[524].

Ştirea pe care ne-a transmis-o Strabon cu privire la stîrpirea viţei de vie şi a traiului dus fără de vin ne este prezentată ca o mărturie a supunerii daco-geţilor faţă de marele preot Deceneu şi, implicit, faţă de regele lor Burebista. „Ca dovadă — ne spune Strabon textual — de cît de mult îl ascultau (geţii) este şi faptul că ei s-au lăsat convinşi să-şi stîrpească viile şi să-şi ducă viaţa fără vin". Că nu va fi fost o stîrpire generală, în toată Dacia, pare verosimil. Nu este exclus însă ca această măsură radicală să fi fost aplicată cu stricteţe şi întocmai, numai pe spaţiul acelei formaţiuni din care s-a ridicat Burebista şi unde, cu siguranţă, şi-a pus în aplicare pentru întîia oară, toate reformele.

Depănînd mai departe firul povestirii, ne putem imagina că după o intensă şi susţinută muncă de educare, de disciplinare, a primilor săi supuşi, a acelora din spaţiul lui de baştină, Burebista va fi întreprins procesul de unificare, va proceda la anexarea, supunerea şi a celorlalte formaţiuni politice existente. El va adăuga nucleului iniţial toate formaţiunile politice daco-getice preexistente, va unifica întregul neam. Despre felul în care s-a desfăşurat concret acest proces, izvoarele literare nu ne spun nimic. De aceea, sîntem obligaţi să încercăm a stoarce mărturii descoperirilor arheologice şi, *mutatis mutandis*, să ne folosim de situaţii similare întîlnite la alte popoare, cu privire la care izvoarele literare nu sînt atît de zgîrcite în date.

Am arătat că de pericole externe nu putea fi vorba nici din partea romană, venind din sud şi nici din vestul celtic. Chiar dacă asemenea ameninţări, virtual, ca posibilitate, existau ni se pare neîndoielnic că ele nu erau aşa de iminente, încît să-i determine pe şefii celorlalte triburi ori uniuni de triburi, altele decît acela din care făcea parte Burebista, să-i accepte stăpînirea. O bună analogie cu privire la subiectul nostru o întîlnim în aceeaşi

lume celtică, la care ne-am referit de atîtea ori pînă acum, din rațiuni deja arătate. Chiar și atunci cînd războiul de cucerire a Galliei, purtat de romani, în frunte cu Caesar, era în curs de desfășurare și unele triburi fuseseră deja supuse, Vercingetorix va întîmpina o vie rezistență, atît din partea neamului său, cît și a altor triburi. Motivele unei atari opoziții sînt multiple și nu este cazul să le analizăm aici. Va trebui spus însă că un serios impediment l-a constituit principiul de bază al stăpînirii romane : *divide et impera*. Fapt este că Vercingetorix ca reuși să grupeze în jurul său cea mai mare parte a nobilimii gallice, aproape toate triburile, abia în răscoala inițiată pentru eliberarea de sub stăpînirea romană instaurată deja pe o mare întindere a spațiului celtic și după ce Caesar s-a întors la Roma [525].

Știm, tot din povestirea lui Caesar, că o parte a aristocrației celtice nu vedea nimic rău în stăpînirea romană, sub oblăduirea căreia puteau să-și exploateze în voie supușii. E drept însă că nu toți gîndeau la fel. Același lucru ar fi de presupus și la geto-daci, în cazul unui pericol de cucerire romană. Cu siguranță că și de data aceasta amenințarea externă n-ar fi fost privită drept un imperios îndemn la unitate politică, motiv de supunere fără împotrivire față de o autoritate centrală, oricît de binefăcătoare s-ar fi dovedit politica internă aplicată pe spațiul stăpînirii sale inițiale. Unei atari acțiuni i se vor fi opus, neîndoielnic, măcar șefii, conducătorii uniunilor de triburi ce își vedeau grav amenințată independența, privilegiile și avantajele personale generate de o autonomie zonală de mai restrînsă extensiune. Cu greu putem crede că aceștia s-au lăsat convinși doar de utilitatea unor măsuri pe care le experimentase deja Burebista în spațiul său de origine sau că ar fi fost vorba de o aderare, de o confederație în fața pericolului roman ce se dovedește a fi îndepărtat, cum s-a afirmat uneori [526]. Mai degrabă ne putem imagina că a existat o aderare a unei părți a maselor de oameni liberi, dar nu a vîrfurilor aristocrației. Aceștia se vor fi opus cu siguranță. Ei n-au putut însă rezista și au fost obligați să capituleze în fața dîrzeniei lui Burebista, în fața armatei sale, ce trebuia să fi fost deja bine organizată, instruită și formată în patria sa inițială. Aceasta va constitui nucleul uriașei armate ce număra, după spusele lui Strabon, 200.000 de oameni, în fruntea căreia Burebista va cuceri teritorii după teritorii, îi va supune pe celți și pe bastarni, va sfărîma zidurile, de veacuri în picioare, ale cetăților grecești din Pontul Stîng.

Teza cu privire la opoziția vîrfurilor aristocrației daco-getice față de acțiunea de unificare a lui Burebista am formulat-o pe mai multe temeiuri ce concură în a o demonstra. O dovadă si-

gură ne-o oferă chiar Strabon cînd afirmă că Burebista, „a sfîrșit prin a fi răsturnat de niște răsculați, înainte ca romanii să fi pornit o armată împotriva lui“ [527].

În „răsculații“ care l-au răpus pe Burebista, R. Vulpe identifică pe cei trei șefi ai uniunilor de triburi regionale preexistente apariției lui Burebista, care „după ce primiseră unirea cu triburile sale getice, acum voiau să se separe“ [528]. R. Vulpe caută motivele ce au determinat răscoala în tendința lui Burebista de a-și întări autoritatea în forme monarhice. Toate acestea au cauzat adînci nemulțumiri într-o lume care nu cunoscuse decît autonomia tribală. Un alt motiv după opinia aceluiași istoric, l-ar constitui asasinarea lui Caesar ce deschidea perspective unor războaie civile la Roma „constituind suficiente semne că amenințarea romană nu era atît de iminentă încît să justifice unirea neamului geto-dac cu sacrificiul intereselor particulare ale diverselor triburi“.

Din lipsa izvoarelor scrise nu putem însă ști care a fost soarta celor trei șefi ai formațiunilor politice pe care Burebista le-a unit. În legătură cu acest subiect s-ar putea formula nenumărate ipoteze care, lipsite de o documentare cît de cît acceptabilă, socotim că este inutil să fie formulate. O acceptare a stăpînirii lui Burebista de către cei trei șefi de uniuni tribale regionale sub imperiul amenințării unui pericol roman, iminent, nu poate fi acceptată din simplul motiv că un asemenea pericol n-a existat. Abia după ce toate triburile daco-getice au fost unificate, după ce Burebista își alcătuise marea lui stăpînire, daco-geții au devenit un pericol de temut pentru romani, așa cum răspicat ne-o spune Strabon. Burebista, pe temeiul uriașei forțe de care dispunea, își permite să se amestece în treburile interne ale Romei și să-l susțină pe Pompeius. În acest fel, el va deveni dușmanul personal al lui Caesar și războiul pe care acesta îl proiectase avea în vedere înlăturarea persoanei marelui rege, al dușmanului aceluia care devenise, între timp, singurul stăpîn la Roma. Că lucrurile așa stau, ne-o dovedește evidența faptelor. Războiul pe care-l pregătise Caesar împotriva inamicului său de la Dunăre constituie doar o acțiune complementară a celeia care urmărea supunerea parților. O altă dovadă rezidă și în faptul că după moartea celor doi rivali, faza dacică, mai bine zis burebistană, a războiului este abandonată, lipsită fiind de obiect, pe cîtă vreme acțiunea principală, cea de supunere a parților, va fi continuată. Nici măcar sub Augustus, care pe nedrept se laudă în ale sale *Res gestae* [529] că a supus neamul dacilor, nu poate fi vorba de o politică a Romei cu țelul expres de cucerire a Daciei. Aceasta, din considerentul că daco-geții, nemaifiind uniți, nu mai prezentau un pericol real pentru Imperiu. Este adevărat că pe timpul lui Augustus, o parte

a geto-dacilor, din sudul Dunării au fost înglobaţi în hotarele stăpînirii cezarilor. Dar aceasta din alt motiv, şi anume acela al înţeleptei şi consecventei politici a lui Augustus, de a asigura Imperiului hotare naturale, de fixare, în această parte a stăpînirii romane, a graniţelor pe linia Dunării. Nici mai tîrziu, sub împăraţii ce i-au urmat lui Augustus, nu se pune problema supunerii daco-geţilor, deşi ei erau vecini incomozi, datorită nenumăratelor incursiuni de pradă, pe care le întreprind în sudul Dunării, pe teritoriul roman [530]. Abia la începutul sec. al II-lea e.n., cînd daco-geţii se vor uni din nou, sub conducerea destoinicului lor rege Decebal, vor constitui pentru Imperiu o reală primejdie căreia îi va pune capăt Traian, în anul 106 e.n.

Deci, revenind la subiectul nostru, acceptarea de bună voie a autorităţii lui Burebista nu poate fi reală. Cu siguranţă că vîrfurile aristocraţiei tribale geto-dacice şi, mai cu seamă aceia dintre ei care se găseau în fruntea formaţiunilor politice, ce le avem dovedite, s-au opus, din motivele deja expuse, tendinţei de unificare întreprinsă de Burebista.

O dovadă a frămîntărilor interne manifestată, în primul rînd, printre vîrfurile nobilimii, ar putea-o constitui îngroparea a numeroase tezaure de argint, începînd aproximativ de la păşirea pe scena istoriei a marelui rege şi pînă la mijlocul veacului I î.e.n. Ele se compun, în majoritatea cazurilor, din podoabe şi monede. Un astfel de tezaur s-a descoperit, de ex., în primăvara anului 1964, pe teritoriul satului Gliganul de Jos, din jud. Argeş. Din tezaur se mai păstrează astăzi 3 brăţări, 4 cercei de tîmplă, 1 fibulă, un ornament (saltaleone) şi 11 denari republicani. Monedele se înşiruie între anii 150 î.e.n. şi 81 î.e.n. Faptul că ultima monedă a fost emisă în anul 81 î.e.n. i-a autorizat pe cei care l-au publicat să presupună că el a fost ascuns, la scurt timp după această dată şi să pună îngroparea tezaurului „în legătură cu evenimentele prin care Burebista ajunge în fruntea geto-dacilor şi unifică teritoriile acestor triburi“ [531]. Un alt tezaur de argint asociat, de data aceasta, cu tetra-drahme thasiene a fost descoperit în Moldova. Fără a se putea face precizări mai exacte tezaurul despre care este vorba a fost datat la sfîrşitul sec. al II-lea sau în primele decenii ale veacului următor [532]. Cercetătoarea bulgară G. Kaţarova a emis ipoteza în conformitate cu care monedele thasiene sînt de pus în legătură cu războaiele purtate de Sylla împotriva lui Mithridates al VI-lea [533]. În acest caz tezaurul de la Clipiceşti a putut ajunge în pămînt atunci cînd Burebista îşi începe opera de unificare a geto-dacilor.

Într-un studiu consacrat tezaurelor monetare romane de argint din Dacia, ce preced războaiele de cucerire purtate de Tra-

ian, I. Winkler[534] constată o mare cantitate de monede ce se ascund pe durata sec. I. î.e.n., în comparație cu cele din sec. I. e.n. Acestora li se adaugă și tezaurele ce conțin podoabe de argint, pledînd și ele pentru încheierea că acest răstimp a fost o perioadă de neliniște, tulburată de luptele purtate în legătură cu unificarea geto-dacilor[535]. Referitor la aceeași problemă, de curînd, M. Chițescu discută 32 depozite monetare de pe cuprinsul Daciei care au fost îngropate în prima jumătate a sec. I î.e.n. Cu privire la cauzele care au determinat ascunderea lor, numismata bucureșteană este de părere că nu poate fi vorba de un pericol roman și ajunge la concluzia că îngroparea celor 32 de depozite monetare[536] poate fi pusă în legătură cu epoca lui Burebista.

Ni se pare însă firesc ca nu toate tezaurele ascunse în prima jumătate a sec. I. î.e.n. să fi avut drept cauză opoziția vîrfurilor nobilimii față de politica de unificare a lui Burebista. Am adăuga chiar că, în general, stabilirea cauzelor îngropării comorilor este dificilă și nesigură. Aceasta în primul rînd din pricina greutății stabilirii cu certitudine a datei la care ele au ajuns în pămînt și apoi a existenței unor motive de natură diversă.

Cu toate rezervele mai înainte formulate, îngroparea, în răstimpul de care ne ocupăm, a numeroase comori de argint, fie ele monede ori podoabe, indică, după părerea noastră fără echivoc, o perioadă de frămîntări.

De curînd, M. Babeș a formulat ipoteza după care așezări importante din Muntenia sau Moldova cum sînt cele de la : Zimnicea, Crăsani, Cetățeni, Cîrlomănești, Radovanu, Căscioarele și București (Cățelu Nou) ar fi fost distruse și părăsite în cursul acțiunilor de unificare a lui Burebista[537]. Tînărul cercetător bucureștean se bazează pe lipsa unor importuri ori a unor monede care să poată fi datate la sfîrșitul sec. I î.e.n. ori la începutul celui următor. În cazul importantei așezări fortificate de la Crăsani se constată că ea a fost distrusă în urma unui incendiu. În ultimul nivel de locuire, cu ocazia săpăturilor recente, s-au descoperit : o monedă dacică de tip Inotești-Răcoasa și un denar roman emis la anul 80 î.e.n.[538]. N. Conovici care a condus lucrările efectuate între 1969 și 1974 la Crăsani este de părere că atît așezarea fortificată cît și cele deschise, adiacente au luat sfîrșit la mijlocul sec. I î.e.n.[539]. Pe de altă parte, Al. Vulpe este de părere — pe bună dreptate — că importanta așezare geto-dacă de la Crăsani a fost evacuată cu prilejul expediției lui Aelius Catus de la începutul sec. I e.n.[540].

Nu este locul și cazul aici să intrăm în detalii cu privire la datarea așezării de la Crăsani ori a celorlalte despre care M. Ba-

beş crede că au fost distruse de Burebista. Va trebui însă spus că în toate acestea s-a găsit o mare cantitate de ceramică dacică lucrată cu mîna sau la roată constituind descoperirile de bază, produsele proprii ale locuitorilor aşezărilor respective. Or, această ceramică nu poate fi datată cu exactitate pe intervale scurte de timp. Importurile sau monedele constituie rarităţi în aşezări pentru simplul motiv că acestea au fost luate de posesorii lor atunci cînd şi-au părăsit aşezarea. Numai împrejurări cu totul speciale i-au putut determina să le lase pe loc. Cît priveşte monedele ele nu ne pot oferi certitudini cu privire la datare doar în sensul că ele au ajuns în pămînt sau printre ruine la o dată posterioară anului în care au fost emise. Este posibil că unele aşezări sau fortificaţii, în cazul că ele aparţineau unor aristocraţi ce s-au opus unificării realizată de Burebista, să fi avut de suferit însă nu credem că poate fi vorba de distrugerea lor şi mai ales de abandonarea lor.[541] Şi-au părăsit oare grecii din Pontul Stîng oraşele atunci cînd au fost cucerite de Burebista ? Desigur că nu. Cu atît mai puţin au făcut-o daco-geţii.

O altă modalitate de realizare a unificării ar fi cea paşnică. Într-un pasaj, pe care l-am comentat deja, din textul lui Caesar[542] aflăm despre heduanul Dumnorix că în acţiunea lui de a cuceri puterea supremă a intrat, el însuşi ori prin membrii familiei sale, în legături matrimoniale cu diferite căpetenii ale altor triburi celtice. Despre familia lui Burebista izvoarele scrise sînt cu desăvîrşire mute, iar cele arheologice nu ne pot spune nimic. De aceea, orice ipoteză legată de acest subiect, oricît de interesant ar fi el pentru noi, ni se pare de prisos.

Avînd însă în vedere cele relatate de Caesar despre celţi, putem formula *mutatis mutandis,* ipoteza extinderii autorităţii asupra unor teritorii daco-getice, fără opoziţii, pe cale paşnică, prin legăturile de familie contractate de Burebista ori de familia lui. Dar, toate acestea, cu rezerva cuvenită, impusă de motivele menţionate.

Lipsa documentelor literare îngreunează, dacă nu fac cu neputinţă, precizarea etapelor în care s-a desfăşurat procesul de unificare a daco-geţilor, fără îndoială cel mai important obiectiv al politicii interne desfăşurate de Burebista. Pe cale paşnică ori în fruntea armatei sale, şi poate, cu ajutorul *comatilor* şi al oamenilor de rînd, Burebista a reuşit să înfrîngă rezistenţa vîrfurilor tribale şi să unifice întregul neam daco-getic. Cu privire la etapele în care s-a realizat unificarea avem siguranţa că ele s-au succedat rapid, lucru pe care îl aflăm de la Strabon. El ne spune că „în scurt timp a întemeiat o mare stăpînire" (VII, 3, 11).

În studiul recent al Mariei Chițescu referitor la depozitele monetare din timpul lui Burebista, pe baza acestora, ea încearcă să precizeze existența unor etape în acțiunea de unificare precum și succesiunea lor. După părerea autoarei există o corelație între fiecare etapă (stabilită pe baza datării monedelor din tezaure) și diferitele zone geografice. O primă etapă s-ar data între 78—73 î.e.n., a doua între 69—62 î.e.n. și o ultimă etapă între 60—55 î.e.n.[543]. Oricît de interesante ar fi precizările făcute pe baza descoperirilor numismatice în cazul dat, după părerea noastră, ele trebuie privite cu serioase rezerve din motivele pe care, deja, le-am arătat.

La începutul capitolului arătam că în preajma apariției pe scena istorică a lui Burebista se constată o unitate economică a tuturor teritoriilor daco-getice. Aceasta se evidențiează mai pregnant decît ar putea-o face alte descoperiri, în răspîndirea monedelor republicane romane[544]. Unitatea economică este cea care a stat la baza unificării pe care a realizat-o Burebista. Înfrîngînd rezistența vîrfurilor aristocrației tribale, Burebista va înfăptui unitatea politică a daco-geților cerută de unitatea lor economică[545].

2
ACTIVITATEA ECONOMICĂ ȘI EDILITARĂ

Avînd acum conducerea întregului neam daco-get și sprijinindu-se pe cel mai apropiat colaborator, marele preot Deceneu, Burebista își va fi extins asupra tuturor daco-geților politica de educare și de instruire, de disciplinizare ce o aplicase mai întîi locuitorilor spațiului lui de origine. Începe de acum înainte cea mai strălucită perioadă din istoria daco-geților, manifestată deosebit de fecund pe toate coordonatele și perfect sesizabilă prin nenumăratele săpături și descoperiri făcute în tot spațiul de locuire daco-getic, carpato-dunărean.

Nu vom intra aici în analiza, fie ea chiar fugitivă, a nivelului pe care l-a atins dezvoltarea societății daco-getice în aspectele ei esențiale : civilizația materială și spirituală. Deocamdată, vom spune doar că peste tot în Dacia sub domnia lui Burebista, se desfășoară o intensă, o clocotitoare activitate. Burebista n-a realizat ridicarea neamului său numai prin sobrietate, abstinență și ascultare de legi ci, mai cu seamă, printr-o deosebit de înțeleaptă politică internă ce se concretizează printr-o vie activitate meșteșugărească, de schimb și edilitară. Producția de mărfuri se inten-

sifică și schimburile, pe plan intern ori cu lumea din afară, vor cunoaște o deosebită dezvoltare[546]. Pentru toate acestea era nevoie de un instrument de schimb, de monedă. Burebista era acum stăpîn peste toate teritoriile unde încă cu două secole mai înainte și pînă la el, căpeteniile de triburi daco-getice au emis monedă proprie, în special pentru nevoi interne. S-a constatat că monetăriile daco-getice, de tip greco-macedonean, după o perioadă de activitate de peste două secole, în primele 2—3 decenii își încetează activitatea. Fenomenul a fost pus pe seama penetrării în Dacia a monedei romane. Explicația nu era însă convingătoare. Trebuia să fie găsită cauza care a determinat pe șefii uniunilor de triburi să renunțe la moneda emisă de ei cu putere de circulație restrînsă. Unificarea politică săvîrșită de Burebista va pune capăt fărâmițării de care vorbeam și explică dispariția emisiunilor locale. Statul întemeiat de Burebista reclama o monedă unică pentru întreaga lume daco-getică care să satisfacă nevoile considerabil sporite, în primul rînd ale pieții interne, ca rezultat al intensificării producției și în al doilea rînd al celei externe ce includea un volum cu mult mai mare de produse[547]. Moneda romană ce ajungea în Dacia nu era suficientă, nu putea îndestula nevoia unei atît de intense activități și de aceea daco-geții vor bate ei înșiși denari romani. Dar, nu este vorba de imitații ca în cazul antecesorilor în care prototipul grecesc se lasă doar ghicit, ci de monede ce copiază întocmai pe cele romane, în așa fel încît, monedele emise de daci nu mai pot fi azi deosebite de cele originale cu toată strădania și meticulozitatea specialiștilor numismați. În acest sens ne stau mărturie ștanțele descoperite în cetatea de la Tilișca (jud. Sibiu).

Descoperirea atelierului monetar de la Tilișca a clarificat problema monetăriei dacice din epoca lui Burebista. Acesta n-a emis un tip propriu pe care să-și graveze efigia ci a pus să se copieze denarul roman republican care tindea să devină monedă „universală“ și Burebista a știut să se integreze în această universalitate. Pînă acum s-au descoperit peste 20.000 de asemenea monede depășind, cantitativ, pe cele din Tracia, Pannonia, Germania și chiar Gallia[548].

Iată-i în acest fel pe dacii lui Burebista în posesia monedei universale care circula atît în lumea greco-romană, cît și în cea barbară. Burebista va permite, și foarte probabil a încurajat pătrunderea pe teritoriile stăpînite de el a negustorilor romani. Acum își fac apariția în Dacia, pe lîngă negustorii greci din bazinul Mării Egee ori a Pontului Euxin, cei veniți de pe litoralul răsăritean al Adriaticii și din Italia.

Existența unor negustori din lumea greco-romană în Dacia, pe vremea lui Burebista, a fost postulată încă de V. Pârvan [549]. Faptul nu constituie nimic extraordinar; el se încadrează perfect în ceea ce se petrece pe toate meridianele lumii cunoscute atunci. Este vorba de penetrarea negustorilor romani în lumea barbară, pînă foarte departe de hotarele republicii romane. În lumea celtică, de exemplu, negustorii romani sînt pomeniți de izvoarele literare. Diodor din Sicilia urmîndu-l pe Poseidonius vorbește de comerțul cu vin pe care îl fac romanii în Gallia [550]. În sec. I î.e.n., despre negustorii romani din Gallia vorbește și Cicero [551]. Îi găsim apoi documentați literar, în Britannia [552]. La triburile germane ubieni și suebi existența negustorilor romani este menționată de Caesar [553]. De la el aflăm, atît ce vindeau cît și ce cumpărau germanii de la negustorii romani [554]. Ca pretutindeni și în cazul germanilor, activitatea negustorilor romani ne este atestată, alături de izvoarele literare, de descoperirile numismatice [555].

Mai aproape de teritoriile noastre, în Peninsula Balcanică, documentele îi atestă pe negustorii romani, în mod sporadic, încă de la sfîrșitul sec. al II-lea î.e.n., pentru ca apoi, în răstimpul veacului următor să constituie un fenomen general în Iliria, în Epir sau în Tracia [556]. În ceea ce privește Dacia, I. Glodariu [557] constată o orientare a comerțului din vremea lui Burebista spre teritoriile romane de vest. Negustorii romani care cutreieră Dacia vor veni de pe țărmul răsăritean al Adriaticii din Dyrrhachium și Apollonia sau din Italia de nord care devine un important centru de producere a unor mărfuri pe care le găsim în așezările daco-getice. Negustorii italieni vor deține supremația în afacerile comerciale din Dacia nord-dunăreană.

Alături de negustorii romani, în Dacia trebuie să fi existat și o pătură de negustori autohtoni a căror prezență nu ne este menționată în izvoarele literare, dar ne este impusă de marea cantitate de monede descoperite și de întreaga dezvoltare, de nivelul atins de societatea daco-getică din epoca lui Burebista [558]. Pe lîngă negustorii romani și autohtoni, în Dacia și-au continuat activitatea, negustorii veniți din orașele-state ale Pontului ori din altă parte a întinsei lumi elenistice. Dovada clară a activității pe care au desfășurat-o negustorii greci ne-o furnizează produsele elenistice care abundă în toată Dacia, nemaivorbind de teritoriul extracarpatic al țării noastre. Descoperirile arheologice din Transilvania stau mărturie pentru pătrunderea comercianților greci pînă aici [559]. În același sens, pledează monedele orașelor grecești, descoperite, de ex., în cetatea dacică de la Costești [560]. O deosebit de intensă activitate comercială trebuie să fi desfășurat negus-

torii greci, mai cu seamă după ce Burebista cucerește cetățile-colonii din Pontul Stîng și le include în stăpînirea lui.

Descoperirea în așezările daco-getice a unor produse de factură celtică din Latène-ul tîrziu, și ne gîndim aici în primul rînd la ceramica de lux pictată, ne îndreptățește să presupunem prezența și a unor negustori celți. Asemenea produse, lucrate în ateliere situate în centrul Europei, ori, mai curînd, în centre meșteșugărești mai apropiate de teritoriile noastre, s-au descoperit nu numai în Transilvania ci și în spațiul extracarpatic [561]. Dacă mai adăugăm depozitul de unelte găsit în apropierea așezării de la Brad (jud. Bacău) alături de monedele celtice descoperite în Dacia, socotim că sînt suficiente dovezi în sprijinul ipotezei enunțate mai sus.

Comercianții străini vor aduce în Dacia mai ales produse de lux destinate aristocrației, și vor duce cu ei produse agricole și vite. Înfloritorul comerț existent pe vremea lui Burebista, atît intern cît și cu lumea greco-romană, ori cu cea celtică, face și el dovada bunăstării, a unei producții agricole, meșteșugărești dezvoltate, capabilă să asigure comerțul cu străinii și cerințele interne, din ce în ce sporite și mai exigente. El dovedește în același timp clarviziunea, destoinicia, priceperea lui Burebista pe planul politicii interne.

Activitatea edilitară cunoaște și ea o înflorire deosebită în epoca lui Burebista. Cetăți noi vin să se adauge celor mai vechi. Valurile de pămînt sînt înlocuite cu ziduri de piatră, preluînd și adoptînd într-o manieră originală modele grecești sau celtice de construcție. Burebista este acela care va concepe și va realiza, cu sprijinul meșterilor aduși din cetățile grecești ale Pontului Euxin, sistemul de fortificații din Munții Orăștiei care uimește și azi prin grandoarea lui [562]. Tot în vremea lui se vor înălța monumentale sanctuare în centrul religios de la Grădiștea Muncelului.

De la Dunărea mijlocie pînă în Moldova se vor ridica semeț în văzduh turnurile cetăților de piatră ale lui Burebista, iar așezările mai importante, *davae*-le, vor fi întărite cu șanțuri și valuri de apărare. Tot acum se vor construi forturi de piatră în care vor rezida nobilii apropiați lui Burebista.

Dacă ar fi să caracterizăm lapidar politica internă a lui Burebista n-am putea spune decît că ea a fost deosebit de înțeleaptă, preconizînd unitate, o laborioasă activitate economică și o integrare în contemporaneitate. A fost o politică de înalt nivel, superioară, sau cel puțin pe același plan, cu cea pe care o desfășurau alte popoare din Europa ce se găseau în același stadiu de dezvoltare.

3
OASTEA ŞI CURTEA

Ni se pare neîndoielnic un fapt şi anume că Burebista îşi baza puterea, mai cu seamă pe oastea sa. Aceasta, trebuie să fi fost de proporţii foarte diferite în timp de pace, faţă de cea pe care o putea mobiliza pe timp de război. Nucleul, în ambele situaţii trebuie să-l fi constituit armata personală a regelui. Datele pe care le posedăm cu privire la cea din urmă sînt foarte puţine şi se reduc, de fapt, numai la analogii împrumutate de la alte neamuri. În nici un text al unui autor antic ori al vreunei inscripţii nu se menţionează armata permanentă a regelui. Cu toată lipsa de care vorbeam, pare mai presus de orice dubiu că ea a existat şi că trebuie să fi fost alcătuită, ca şi cea a regilor ori căpeteniilor celtice, din clienţi şi datornici. Cît de numeroase erau efectivele gărzii lui Burebista, bineînţeles că n-o putem şti. Indicii în acest sens ne poate oferi tot textul lui Caesar cu privire la celţi. Despre aquitanul Adiaturnus, Caesar ne spune că avea o armată ce se compunea din 600 de *solduri* (III, 22) iar despre heduanul Dumnorix că întreţinea o trupă de cavalerie (II, 18). Deci, putem presupune că şi armata pe care o întreţinea Burebista a putut fi numeroasă. Ea trebuie să se fi mărit considerabil atunci cînd Burebista a ajuns în fruntea întregului neam daco-getic şi în acelaşi timp să fi jucat un rol de primă mărime în acţiunea de unificare. Dacă cu privire la garda lui Burebista nu avem nici o ştire, în schimb despre oastea sa, despre numărul de oameni pe care putea să-l trimită în luptă în caz de primejdie ne informează Strabon [563]. El ne spune textual : *Cît despre geţi şi daci după ce numărul lor crescuse neînchipuit de mult într-atît încît puteau să trimită la luptă pînă la două sute de mii de oameni, ei s-au împuţinat şi au ajuns, în zilele noastre cam la vreo patruzeci de mii şi sînt acum pe cale de a se supune romanilor.* Este firesc ca cifra de 200.000 de ostaşi pe care îi putea pune pe picior de război Burebista, furnizată de Strabon, să fie discutată de istoricii moderni. Din capul locului s-a pus şi se pune întrebarea, în ce măsură pot fi acceptate, în general, aprecierile cifrice ale autorilor antici, mai cu seamă cînd acestea se referă la populaţii barbare. Cei mai mulţi învăţaţi socotesc că ele sînt foarte departe de adevăr, fictive şi total subiective. Cu totul alta este situaţia în lumea greco-romană unde cifrele pot fi controlate pe bază de texte ce cuprind recensăminte făcute în anumite perioade ori alte liste de acest fel [564].

Fiecare indicaţie numerică pe care ne-au transmis-o autorii antici a fost discutată, acceptată, pusă la îndoială ori categoric

respinsă de critica modernă. Așa s-a întîmplat și cu cea care ne interesează pe noi, adică cifra dată de Strabon cu privire la oastea lui Burebista. Ea a intrat în atenția, atît a învățaților străini cît și, mai cu seamă, a celor români. Dintre cercetătorii străini care au abordat problema amintim pe C. Patsch [565], bun cunoscător al demografiei antice din sud-estul Europei. El este de părere că cifra de 200.000 de ostași ai lui Burebista, dată de Strabon, ori este cu totul exagerată, ori include în ea și numeroase contingente de aliați sarmați și germani, ce trebuie să se fi atașat armatei lui Burebista. Despre asemenea aliați socotim că nu poate fi vorba. Vom arăta într-un viitor capitol luptele pe care le-a purtat Burebista atît cu semințiile sarmatice cît și cu triburile bastarnilor-germanici, ceea ce nu exclude, firește, ca în armata lui Burebista să fi intrat asemenea seminții. Ni se pare firesc ca în cadrul tributului pe care îl vor da semințiile supuse de Burebista să fi intrat obligativitatea de a-i pune la dispoziție și luptători. Nu credem însă că poate fi vorba de „numeroase contingente" cum era înclinat să creadă învățatul vienez.

G. Kazarow [556], preocupat de problema numărului daco-geților, discută și el cifra lui Strabon, una dintre foarte rarele mențiuni literare ce poate fi luată în discuție cu privire la o eventuală evaluare numerică a neamului daco-get. Fiind vorba de supoziții fără nici o siguranță, G. Kazarow nu se oprește la o anumită cifră.

Nicolae Iorga, luînd și el în discuție știrea relatată de Strabon cu privire la numărul de oameni pe care-l pot trimite geto-dacii în luptă, este de părere că ea este foarte exagerată și că numai în cazul în care ea ar cuprinde și numeroase contingente de aliați, cum susține de fapt și C. Patsch, ar putea să se apropie de adevăr [567]. V. Pârvan ajunge la concluzia că cei două sute de mii de ostași ai lui Burebista nu constituie nimic exagerat și că cifra dată de Strabon este mai degrabă modestă [568]. Pe bună dreptate, marele nostru învățat arăta că, în aprecierea pe care o facem cu privire la potențialul militar, în oameni, al lui Burebista trebuie să ținem cont de vastul teritoriu cuprins în stăpînirea lui și că este vorba de toate semințiile daco-getice. Relatarea lui Strabon este admisă, în același sens și de Em. Panaitescu [569], fiind însă pusă sub rezervă de C. Daicoviciu [570].

Potențialul militar al unui stat, și deci și al celui făurit de Burebista este condiționat, printre altele de numărul total al populației. De stabilirea acestuia depinde dacă cifra de 200.000 de ostași dată de Strabon poate fi acceptată ca fiind corespunzătoare adevărului. Era firesc ca și cu privire la acest subiect părerile să fie împărțite, în funcție de cît credit îi este acordat lui Strabon,

de diverșii istoriografi moderni, acesta fiind singurul izvor antic ce ni s-a păstrat cu privire la problema respectivă. Trebuie spus însă, din capul locului, că nimeni n-a avut cîndva pretenția că ar putea stabili cu exactitate numărul total al geto-dacilor. O asemenea pretenție ar fi exagerată chiar și pentru zilele noastre, cînd există recensăminte și multiple posibilități de control. Problema se pune doar în ce măsură putem să ne apropiem de adevăr, în ce grad de probabilitate se înscrie aprecierea noastră.

Pentru stabilirea numărului general al daco-geților s-a apelat, prin analogii, așa cum am făcut și noi în repetate rînduri, la relatările lui Caesar cu privire la celți și la germani. Faptul este cît se poate de firesc și nu mai e nevoie să stăruim asupra lui. În comentariile sale, Caesar face dese referiri la numărul diverselor seminții celtice ori la numărul armatelor dușmane pe care le-a învins. Ba mai mult decît atît, ni se relatează că în tabăra helveților s-ar fi găsit și niște tăblițe scrise cu litere grecești care i-au fost aduse lui Caesar „ele cuprindeau numele acelora care își părăsiseră țara și care erau în stare a purta arme ; separat erau trecuți copiii, bătrînii și femeile. Erau 263 000 de helveți, 36 000 de tulingi, 14 000 de latobici, 23 000 de rauraci, 32 000 de boii ; dintre aceștia cam 92 000 puteau purta arme. În total erau aproape 368 000 de oameni“ (II, 29).

Asupra numărului helveților și a aliaților lor, părerile nu sînt unanime nici măcar la autorii antici. Astfel, Plutarh ne relatează că s-au înapoiat acasă ceva mai mult de 100 000 de oameni [571]. Appianus ne spune că din cei 200 000 de combatanți au pierit 80 000 [572], Strabon dă cifre de-a dreptul fantastice. El vorbește de 400 000 de morți și doar de 8 000 de supraviețuitori [573]. Cu privire la numărul helveților și al aliaților lor s-a arătat că cifra estimativă de 263 000 de la Caesar cuprinde pe lîngă helveți și pe cei 105 000 de aliați ai lor, cifră pe care Caesar, din greșală ori intenționat, o socotește de două ori și ajunge astfel la 368 000, care, de fapt, n-ar corespunde realității [574]. Diodor din Sicilia ne spune că în Gallia locuiesc mai multe popoare care nu sînt la fel de numeroase. La cele mai multe dintre ele numărul oamenilor ajunge la cifra de aproape 200 000, pe cîtă vreme popoarele cele mai mici abia ajung să numere 50 000 de oameni [575]. De aici concluzia că, o seminție celtică număra în medie, aproximativ 125 000 de oameni [576].

Spicuirile făcute din autorii antici cu privire la numărul celților ar putea crea falsa concluzie că pentru aceștia am fi în posesia unor estimări, relativ precise. Trebuie spus însă că ele au fost interpretate în diverse feluri și că sîntem încă departe de a se fi ajuns la un numitor comun. Între cercetătorii moderni dife-

renţele sînt direct flagrante. Numărul total al populaţiei din Gallia, în sec. I î.e.n., pe vremea războaielor lui Caesar, este estimat de diverşi cercetători între 5 milioane şi 48 milioane de oameni [577]. Mai trebuie adăugat şi faptul că toate aceste cifre sînt rezultatul unor calcule care au la bază aceleaşi texte literare antice. Însăşi această enormă varietate de estimări şi diferenţele atît de discrepante dintre ele sînt în măsură să ne demonstreze cît de relative sînt pentru lumea barbară datele demografice care au la bază mărturiile textelor literare. Este firesc ca autorii antici să nu fi putut cunoaşte numărul populaţiei ce aparţinea unui trib fără a scăpa din vedere şi faptul că relatările cifrice au fost date în chip tendenţios. Ştirile emană de la istorici ce se situează de partea intereselor taberei adverse, avînd în acest fel tot interesul să exagereze de fiecare dată. Cu cît un duşman învins era mai numeros, cu atît meritele învingătorului erau mai mari. Cu cît numărul celor răpuşi era mai mare, cu atît victoria romanilor mai strălucită şi, în sfîrşit, cu cît populaţia învinsă sau supusă intereselor romane era mai numeroasă, cu atît meritele celui care a făcut-o erau mai serioase.

Cazul nu este specific doar pentru celţi, el poate fi extins şi la alte popoare şi ne gîndim aici la germani. Despre ei se crede că însumau nu mai puţin de 5 milioane, luîndu-se ca bază de calcul tot cifrele date de autorii antici [578]. Cu totul altfel se prezintă situaţia cu privire la stabilirea numărului de populaţie în lumea greco-romană. Aici, calculele sînt cu mult mai puţin relative şi fără decalaje atît de discrepante, datorită împrejurării că la dispoziţie ne stau recensăminte de populaţii ori alte statistici antice ce reduc simţitor gradul de probabilitate şi scurtează drumul spre adevăr. Bineînţeles însă că şi în acest caz este vorba doar de cifre relative [579].

Şi pentru daco-geţi s-au făcut estimări diferite ce oscilează între aproximativ 100 000, cît presupunea N. Iorga [580] şi cel puţin două milioane şi jumătate cît preconiza Em. Panaitescu [581]. Dată fiind relativitatea unor asemenea cifre, socotim inutil să mai stăruim asupra metodelor folosite, asupra calculelor şi a criteriilor care au dus, în final, la aceste sume.

Pornind de la textul lui Strabon cu privire la oastea lui Burebista, V. Pârvan este de părere că toată populaţia daco-getică, unită de marele rege, se cifra, aproximativ, la 1 milion [582]. C. Daicoviciu opinează pentru o cifră ce nu poate fi prea departe de 500 000 [583]. Încă în 1934, cu privire la cifra populaţiei daco-getice stabilită după mărturia lui Strabon, C. Daicoviciu spunea: „această cifră trebuie să fie verificată cu alte mijloace şi prin comparaţia critică a tuturor criteriilor ce ne pot sta la dispoziţie

spre a ne putea forma o idee cît mai aproape de adevăr. Unul dintre aceste mijloace și criterii ar fi cunoașterea cît mai temeinică și exactă a așezărilor omenești din această epocă"[584]. Îndemnul la circumspecții și la o atitudine critică este cît se poate de just, iar mijlocul de verificare, cel arheologic, ni se pare a fi unul dintre cele mai sigure. El nu va duce, firește, la stabilirea unor cifre exacte, dar ne va apropia de adevăr. Criteriul arheologic ne poate arăta dacă cei 200 000 de ostași ai lui Burebista menționați de Strabon au putut exista ori nu. Este de la sine înțeles că la o populație ce însuma abia 100 000 de oameni, cît presupunea Nicolae Iorga, nu poate fi vorba de o sumă dublă de războinici. Nici cei 500 000 de daco-geți la care se gîndește C. Daicoviciu n-ar putea furniza o oaste de 200 000 de oameni. De aceea, socotim mai verosimilă cifra de aproximativ 1 milion la care se oprise V. Pârvan. Iată care este temeiul care ne-a determinat să îmbrățișăm această ipoteză. Descoperirile făcute, mai cu seamă, în ultimele două decenii, pe cuprinsul întregii arii daco-getice carpato-dunărene demonstrează cu prisosință existența unui mare număr de așezări. Pentru exemplificare ne vom rezuma doar la spațiul intracapartic al țării noastre. Pe cuprinsul acestuia, pînă în anul 1966, înregistram peste 300 de localități în care se descoperise ceramică dacică[585] și numărul lor a fost sporit an de an. Dacă la aceasta mai adăugăm că multe dintre așezări se dovedesc a fi extinse (din păcate însă nici una n-a fost dezvelită în întregime) pe o mare suprafață și foarte intens locuite în epoca lui Burebista, socotim că am spus destul pentru a încheia spunînd că întreg acest spațiu a fost intens locuit. Dar, nu este vorba numai de zona intracarpatică, ci și de cea a Olteniei, Munteniei, Dobrogei și Moldovei de azi, fără să mai adăugăm și pe cele de la sudul Dunării. Peste tot s-au găsit nenumărate așezări daco-getice, de mai largă ori mai restrînsă extensiune, ce sînt dens locuite în sec. I î.e.n.[586].

Deci, numărul așezărilor daco-getice, mari ori de mai redusă extindere, cunoscute azi, se înscriu în ordinul miilor, fapt ce ne îndreptățește să fim de acord cu presupunerea lui V. Pârvan. Or, la o asemenea masă este firesc să admitem că Burebista a putut strînge 200 000 de oameni, cît ne spune Strabon. Că cifra este doar aproximativă, socotim că nu mai trebuie spus. Ea pare, însă cu totul acceptabilă și mai curînd modestă decît exagerată, dacă ținem cont de faptul că în cadrul tributului figura și obligativitatea de a pune la dispoziția regelui un număr de luptători. Aceasta era sursa de recrutare a armatei și să nu uităm că este vorba de toate semințiile daco-getice de pe un spațiu foarte vast.

Burebista a fost cu siguranță acela care a impus o severă disciplină oastei sale pe care a purtat-o din victorie în victorie. Numai în fruntea unei atari oștiri a reușit să elibereze teritoriile dacice de vest stăpînite de celți, să învingă bastarnii pătrunși în spațiul Moldovei și să pună stavilă înaintării spre vest a triburilor sarmate. O asemenea armată îi dădea siguranță și-i justifica atitudinea de mare suveran ce își permite să se amestece în conflictele interne de la Roma, să susțină pe unul dintre cei care încearcă să cucerească puterea, cu un cuvînt să desfășoare o politică externă de talie europeană. Bazat pe enorma sa armată, Burebista *a supus* — folosind expresia lui Strabon — *geților cea mai mare parte din populațiile vecine ba a ajuns să fie temut și chiar de romani.*

Desigur că toate amănuntele cu privire la oastea lui Burebista, cum era ea instruită, cum era împărțită, din cine se compunea și multe altele, ar fi deosebit de interesante. Dar, despre toate acestea, izvoarele literare nu ne spun nimic, iar cele arheologice nu sînt în măsură s-o facă.

În legătură cu oastea s-ar mai putea formula ipoteza că, nobilii (acei *tarabostes*) dețineau comanda unităților iar *comati* pe cea a subunităților, pe cîtă vreme masa luptătorilor o formau oamenii de rînd. Comanda supremă și cu siguranță efectivă și permanentă o avea Burebista.

Atunci cînd am comentat decretul locuitorilor din Dionysopolis emis pentru cinstirea concetățeanului lor Acornion, am arătat că despre acesta se spune că era „în cea dintîi și cea mai mare prietenie" pe lîngă Burebista. Acornion îl sfătuia pe rege „în ceea ce privește chestiunile cele mai importante". Tot acest inestimabil document ne spune că Acornion a fost „trimis de regele Burebista ca ambasador la Cnaeius Pompeius, fiul lui Cnaeius, imperator al romanilor" [587].

Expresia folosită în decretul pentru cinstirea lui Acornion este tulburător de asemănătoare cu titlul aulic, cu demnitatea de πρῶτος φίλος folosit pentru anumiți sfetnici de la curțile monarhilor elenistici ce stăpîneau peste statele formate în urma prăbușirii imperiului lui Alexandru cel Mare.

Demnitatea de πρῶτος φίλος o întîlnim la sfetnici ai dinastiei Antigonizilor ce stăpînea în Macedonia sau în Egipt, la curtea regilor Lagizi. Titlul nu lipsește nici din nomenclatorul demnităților statului care își avea capitala la Babilon și era condus de dinastia Seleucizilor. El se regăsește la curtea regelui din Pont ori la cea a Spartocizilor ce își aveau centrul la Panticapaion (Kerci) [588].

Titlul aulic pe care l-a obținut Acornion de la Burebista, chiar dacă nu știm cum se rostea în limba strămoșilor noștri, atestă

existența unor dregătorii, a unei curți regale, inspirată după modelul statelor elenistice[589]. Amănuntele cu privire la curtea regelui Burebista ne lipsesc și nu putem ști în ce măsură era ea comparabilă ca organizare, protocol și fast cu cele ale regilor elenistici. Nu trebuie uitat nici de această dată că Burebista, în ultimă instanță, n-a fost decît un rege barbar, care deși stăpînea un enorm teritoriu, deși desfășura o politică de mare anvergură, era încă departe de civilizația statelor elenistice de la care a putut prelua unele elemente. Această receptivitate față de tot ce era bun, înaintat, să zicem progres, în lumea înconjurătoare, constituie o caracteristică esențială și specifică a daco-geților de totdeauna. Însușirea acestei politici de către Burebista reliefează încă o dată marea lui personalitate, genialitatea lui.

Dintre dregătoriile existente la curtea marelui rege, documentele ne atestă doar puține și ne grăbim să spunem că ele au fost cu mult mai numeroase, unele fiindu-ne menționate pentru regii daci de mai tîrziu, pînă la cucerirea romană.

Despre Deceneu știm că Burebista îi acordase *pene regiam potestatem,* ceea ce ar echivala cu titlul de vice rege. În această demnitate îl găsim mai tîrziu, după relatarea lui Dio Cassius[590], pe Vezina „care deținea al doilea loc după Decebal".

Inscripția în cinstea grecului Acornion din Dionysopolis ne arată că acesta deținea două dregătorii, pe cea de consilier regal și pe cea de ambasador. Pe lîngă demnitățile pe care ni le atestă documentele, la curtea regelui Burebista mai sînt de presupus și altele. Astfel de demnități ne sînt pomenite în puținele izvoare scrise ce au răzbătut veacurile pînă la noi, la curtea unuia dintre urmașii lui Burebista, la cea a lui Decebal. Este cît se poate de firesc ca acestea să fi existat mai demult, încă de pe vremea lui Burebista, cu atît mai mult cu cît este vorba de dregătorii foarte importante, am putea spune vitale, la curtea oricărui rege ce se găsea în fruntea unui stat de tipul celuia daco-getic. Unul dintre participanții direcți la luptele lui Traian din Dacia, Criton, în calitatea sa de medic militar, a descris războaiele purtate de împărat cu Decebal, dar lucrarea sa, *Geticele,* s-a pierdut[591]. Ea n-a fost copiată în evul mediu și s-au păstrat doar cîteva citate la alți autori. În a doua jumătate a sec. al X-lea e.n. s-a întocmit un dicționar de cuvinte și materii, un fel de lexicon, pentru alcătuirea căruia s-a folosit un material literar imens existent încă la acea oră. Lexiconul a fost atribuit multă vreme unui autor pe nume Suidas și este cunoscut sub acest nume. În realitate, nu este altceva decît un apelativ[592]. Lexiconul despre care vorbeam ne păstrează un mic fragment[593] din opera lui Criton din care aflăm că, pe vremea lui Decebal „unii erau puși peste cei care

munceau (pămîntul) cu boii, alții — dintre cei din jurul regelui — erau rînduiți (să se îngrijească) de fortificații" [594].

Iată un temei literar care ne îndreptățește să susținem existența unei curți a lui Burebista din care trebuie să fi făcut parte diverși comandanți militari ai unor cetăți, așa cum existau și în vremea lui Decebal. Poate că nu toți cei puși în fruntea cetăților intrau în alcătuirea suitei lui Burebista și aceasta, din elementarul motiv că ar fi fost mult prea numeroși, judecînd după cetățile mai importante din vremea lui Burebista pe care le cunoaștem azi. Tot din curtea lui Burebista trebuie să fi făcut parte și alți demnitari militari, comandanți de oști, ce se găseau cel puțin în posturile de conducere ale armatei sale, pe care am presupus-o, după modelul altor regi barbari. Alături de militari, desigur, numeric covîrșitori, în alcătuirea curții trebuie să fi intrat și dregătorii civili. Unii dintre aceștia, și desigur nu singurii, erau puși să aibă grijă de buna desfășurare a cultivării pămîntului, așa cum există atestări mai tîrziu, pe timpul lui Decebal. Nu trebuie uitată nici familia marelui rege. Din păcate, despre aceasta nu știm nimic. Este posibil ca dintre marii dregători să fi făcut parte, ocupînd diverse funcții, membrii de gen masculin ai familiei regale. Un indiciu în acest sens ni-l furnizează Diegis, fratele lui Decebal, mare demnitar, trimis să trateze cu împăratul Domitianus [595]. Din curtea regelui făceau parte și anumiți sacerdoți în frunte cu marele preot care, așa cum am mai arătat deține putere aproape regală, urmînd în ierarhie imediat după rege.

Dacă mai adăugăm și pe acei nobili ce veneau la curtea regelui pentru a-și desăvîrși măiestria armelor și, trebuie să recunoaștem că aveau de la cine învăța, luînd ca analogie cele descrise de Caesar în Gallia, atunci putem formula încheierea că există suficiente și puternice temeiuri pentru a susține existența unei curți a lui Burebista, alcătuită, în parte, poate, după modelul celor elenistice. Cu greu ne vine însă a crede că fastul, ritualul și protocolul curților acestora ar fi existat în Dacia. Pe Burebista ni-l imaginăm în primul rînd ca pe un militar destoinic, un mare comandant de oști, preocupat de multitudinea problemelor pe care le-au ridicat, mai întîi, cucerirea vastei sale stăpîniri și, mai apoi, administrarea și păstrarea ei. Uriașa muncă de disciplinare, educare și de ridicare a neamului său efectuată cu sprijinul nemijlocit și insistent al marelui preot îl făceau cu greu accesibil unui fast și ritual de curte. Dovada sigură în acest sens o găsim tot în textul lui Strabon, unde, printre alte virtuți, prin care Burebista și-a ridicat supușii pe amețitoare culmi ale gloriei, se menționează și sobrietatea. Sobrietății generale preconizată și impusă prin metode ce nouă ne scapă, trebuie să-i fi corespuns una,

pe care ne-o imaginăm riguroasă şi la nivelul curţii. Şi apoi, să nu uităm, că Burebista a fost, în ultimă instanţă, un rege „barbar" ce era departe de a se putea compara cu monarhii elenistici, chiar dacă realizările lui sînt de natură excepţională.

Prezenţa unor dregători, a unei curţi a lui Burebista ridică problema existenţei unui aparat de stat centralizat, a statului însuşi, şi mai cu seamă pe aceea a formaţiunii sociale în care el se încadrează.

4
STATUL

Ca de obicei, şi cu privire la tema în discuţie, există mai multe păreri, de data aceasta împărţite în două : unii admit că pe vremea lui Burebista a existat un stat, orînduirea primitivă fiind depăşită şi alţii care neagă existenţa statului susţinînd că epoca lui Burebista nu reprezintă decît o fază de sfîrşit a comunei primitive, fără să se fi ajuns la o societate bazată pe clase antagoniste, la stat. Relativ recent M. Constantinescu a formulat ipoteza după care pe vremea lui Burebista ar fi existat un prestat ce aparţinea însă unei *orînduiri sociale împărţită în clase*, celei tributale [596]. Asupra acestui subiect vom avea ocazia să revenim.

Declarînd de la bun început că ne alăturăm cu toată convingerea primei teze, vom încerca să precizăm căreia dintre formaţiunile sociale îi aparţine statul lui Burebista.

Materialismul istoric consideră că dezvoltarea oricărei societăţi omeneşti pe care vrem s-o analizăm îşi găseşte explicaţia şi sursa principală în cauze interne, în contradicţii lăuntrice. Autodezvoltarea unei societăţi este determinată de interacţiunea dialectică *multilaterală* a două raporturi fundamentale strîns legate între ele şi în acelaşi timp deosebite : raporturile oamenilor cu natura, exprimat în forţele de producţie [597] şi raporturile intervenite între oameni în procesul muncii. „În producţia socială a vieţii lor, scria K. Marx, oamenii intră în relaţii determinate, necesare, independente de voinţa lor — relaţii de producţie — care corespund unei trepte de dezvoltare determinate a forţelor de producţie materială. Totalitatea acestor relaţii de producţie constituie structura economică a societăţii, baza reală pe care se înalţă o suprastructură juridică şi politică şi căreia îi corespund forme determinate ale conştiinţei sociale" [598]. Legea fundamentală a vieţii sociale este aceea a concordanţei dintre forţele şi relaţiile

de producție la care se adaugă apoi cea a determinării suprastructurii de către bază. De fiecare dată, dialectica producției, economiei și suprastructurii, înțelegerea acesteia va duce implicit la înțelegerea societății respective. Teza cu privire la determinarea suprastructurii de către bază nu poate fi aplicată simplist. Ea presupune o considerare multilaterală în care este necesar să se țină seamă de mai multe împrejurări : baza nu determină direct toate fenomenele suprastructurale, raportul respectiv presupunînd o mediație adesea destul de complexă. Apoi, formele suprastructurale se transformă în condițiile existenței unui material acumulat care determină forme și tendințe specifice de dezvoltare. „Un anumit sistem de relații economice, spunea C. Borgeanu, nu generează în mod automat anumite instituții și idei. El creează însă un cadru de care în mod obligatoriu, conștient sau spontan, oamenii trebuie să țină seamă în organizarea lor socială, a instituțiilor lor“ [599].

În cazul nostru, fenomenul pe care-l studiem este, fără îndoială, instituțional, suprastructural și a fost generat de bază în anumite condiții specifice pe care le vom analiza. Istoricii noștri marxiști au încercat o definire, o caracterizare a formațiunii politice în fruntea căreia s-a situat Burebista timp de aproape patru decenii. Teza cu privire la existența unui stat la daco-geți a fost formulată de C. Daicoviciu [600] și împărtășită apoi de marea majoritate a cercetătorilor. Dintre istoricii români care s-au situat de partea teoriei după care în această vreme nu poate fi vorba de un stat îl amintim pe M. Macrea [601].

Normal ar fi să începem cu dezvoltarea pe care au atins-o, pe vremea lui Burebista, forțele de producție. N-o vom face însă din simplul motiv că o asemenea analiză a fost deja întreprinsă [602] și că vom insista asupra ei într-un capitol special. Deocamdată, vom reține doar că forțele de producție, întreaga cultură materială a societății daco-getice au atins un înalt grad de dezvoltare care le situează pe același plan cu cele ale celților. Acest lucru l-am mai spus și îl vom demonstra. Am socotit necesară această ultimă precizare pentru că și de data aceasta vom face dese referiri la lumea celtică.

Dacă nu ne oprim la forțele de producție, la dezvoltarea acestora, vom insista în schimb asupra relațiilor de producție ce constituie baza tuturor celorlalte relații sociale. Forțele de producție se află în corelație dialectică cu relațiile economice nu ca două fenomene deosebite, ci ca două laturi ale aceluiași proces istoric — activitatea de producție. În cadrul relațiilor de producție locul cel mai de seamă îl ocupă cele de proprietate. În funcție de natura acestora se formează toate celelalte legături economice. Re-

lațiile de proprietate reglementează în mod obiectiv situația oamenilor, a grupurilor sociale în sistemul de producție și rolul lor real în organizarea muncii, își pun amprenta asupra esenței raporturilor existente între diferite grupuri ori clase. Ele modelează, în ultimă instanță, întreaga înfățișare a vieții economice.

Am insistat asupra importanței deosebite a relațiilor de proprietate pentru că asupra lor avem ceva mai multe documente decît asupra altora. Și apoi, tot relațiile de proprietate sînt cele care ne vor putea ajuta la clarificarea, la elucidarea celor două probleme, cea a statului și a sistemului social căruia i-a aparținut societatea geto-dacă din vremea lui Burebista.

În nordul Dobrogei a existat, pe la anul 200 e.n., un litigiu de hotar între o moșiereasă pe nume Messia Pudentilla și țăranii daci din Buteridava *(vicani Buteridavenses)*. Pentru lichidarea neînțelegerii s-a apelat la arbitrajul guvernatorului Moesiei inferioare, care printr-un decret, ce ni s-a păstrat săpat pe două pietre (borne) de hotar, a statornicit ori restabilit acea *definitio* (linia de hotar între proprietăți). Așezarea bornelor a fost încredințată unui *praefectus classis* pe nume Vindius Verianus [603]. Inscripția (păstrată în două exemplare) din Dobrogea ne atestă existența obștii, a proprietății colective la daco-geți pînă la sfîrșitul sec. al II-lea e.n., alături de marea proprietate funciară romană [604]. Fiind vorba de documente ce datează dintr-o vreme îndepărtată de timpul care ne interesează pe noi, s-ar putea considera că obștea la daco-geți a apărut cu mult mai tîrziu decît epoca lui Burebista. Vom vedea însă că lucrurile nu stau așa. Într-un amplu studiu dedicat acestui subiect, A. Bodor a ajuns la concluzia (după părerea noastră deplin întemeiată), a existenței obștilor sătești la daco-geți încă de pe vremea lui Burebista [605].

Este știut că Horațiu, unul dintre cei mai reprezentativi poeți ai Romei, în cuprinsul uneia dintre frumoasele sale ode *(Carmina* III, 24) vorbește despre geți în felul următor :

O viață mai bună duc sciții din stepă
care au obiceiul să transporte pe care casele lor rătăcitoare,
la fel și geții cei aspri,
cărora pămîntul nehotărnicit
le dă roade și cereale libere.
Nu le place să cultive același ogor mai mult de un an
iar după ce au îndeplinit toate muncile, le urmează alții care
în aceleași condiții, le iau locul [606].

Versurile poetului latin, pe care le-am redat, au fost comentate în diverse chipuri de istoricii moderni în legătură cu întrebarea dacă, pe lîngă frumusețea literară, de necontestat, ele re-

prezintă și un document istoric. Gr. Tocilescu, cel care a adunat pentru prima oară știrile literare despre daco-geți, a contestat un asemenea atribut versurilor lui Horațiu, pe care le consideră o simplă ficțiune poetică „...o idealizare a popoarelor necunoscute ale nordului, o descripțiune mai mult poetică și mai mult satirică, decît istorică“ — spune el, textual [607]. V. Pârvan admitea însă că versurile horațiene redau un adevăr istoric mai cu seamă, pentru geții din cîmpie unde existau ogoare întinse ce le stăteau la îndemînă și care permiteau să fie schimbate în așa fel încît să nu fie cultivat același ogor doi ani consecutivi [608]. Deosebit de stăruitor se oprește asupra odei lui Horațiu, M. Macrea [609]. Acesta îi acordă un total credit poetului, iar versurile în discuție, scrise prin anul 23 î.e.n., le consideră adevărate documente istorice. El identifică aceeași situație la germani și ajunge la concluzia că daco-geții din timpul lui Burebista și chiar mai tîrziu, sub domnia lui Decebal, trăiau încă în cadrul orînduirii comunei primitive pe care n-au depășit-o și, în consecință, autorul susține inexistența la daci a unui stat și a sclavajului. Dar, să nu anticipăm lucrurile și să rămînem deocamdată la oda lui Horațiu. Ea a fost amplu comentată și de către A. Bodor. Acesta respinge părerea lui M. Macrea conform căreia versurilor lui Horațiu ar trebui să le atribuim un rol documentar de primă mînă. Nu vom repeta aici întreaga argumentație cu ajutorul căreia reușește să dovedească, după părerea noastră, limpede că relatarea lui Horațiu, departe de a fi exactă, nu poate constitui și nu este un document istoric deosebit de important [610]. Din compararea versurilor lui Horațiu cu textul lui Caesar referitor la suebii-germani [611] reiese clar că în esență Horațiu a redat în versuri, despre geți, ceea ce Caesar a spus în proză despre suebi. În caracterizarea societății getice Horațiu a luat ca bază opera lui Caesar și anume acele pasaje care se refereau la suebii germani. Or, o asemenea bază este departe de a corespunde realității, în sensul că între societatea daco-getică, de pe vremea lui Caesar și cea a triburilor germane existau numeroase și esențiale deosebiri. Pentru a putea dovedi acest lucru, A. Bodor a procedat la analiza stadiului de dezvoltare la care ajunseseră atît triburile germane cît și cele daco-getice în sec. I î.e.n., trăgînd concluzia că nivelul de dezvoltare al germanilor era, atît din punct de vedere economic cît și social, cu mult inferior aceluia pe care l-au atins daco-geții. La argumentele aduse am adăuga cîteva de ordin arheologic. La germani fierul era încă puțin răspîndit. Din el abia dacă se fabricau arme fără să mai ajungă și pentru unelte, fapt dovedit atît de textele literare [612] cît și de descoperirile arheologice. De asemenea în sec. I î.e.n. nu se generalizase încă nici roata ola-

rului cu toate consecințele ei pentru producția ceramicii. Așezările germanilor erau de mică suprafață și se caracterizau prin sărăcia inventarelor [613]. Iată doar cîteva dintre elementele esențiale care ne dovedesc un fapt limpede, și anume că la germani Latène-ul încă nu se generalizase.

Toate cele expuse fundamentează și mai mult opinia lui A. Bodor în conformitate cu care societatea daco-getică era mult mai avansată decît cea a germanilor ; în consecință, argumentul lui M. Macrea ce transpunea la societatea geto-dacică realitățile descrise de Caesar pentru suebi și versificate de Horațiu se dovedește a fi neîntemeiat. Așa stînd lucrurile, se pune întrebarea dacă versurilor lui Horațiu, la care ne-am referit, le mai poate fi acordat un rol de document istoric, ținînd seama de împrejurarea că poetul îi cunoștea pe geți, mărturie fiind pomenirile lor repetate în opera sa. Potrivit părerii lui A. Bodor, Horațiu știa că la daco-geți agricultura se practica într-un fel de comunitate oarecare, dar nefiind în posesia amănuntelor a folosit textul lui Caesar care se referea la o agricultură comunitară practicată la suebii-germani. Deci, versurile horațiene atestă o formă de agricultură comunitară la geto-daci, fără ca aceasta să fie identică cu cea existentă în aceeași vreme la germani și fără să fie o relatare exactă a unei situații de fapt. Fără să-l putem considera de primă importanță, rolul de document istoric al textului lui Horațiu nu poate fi negat, mai cu seamă că și alte texte literare concură în a ne dovedi același lucru și anume că, la daco-geți s-a practicat o agricultură comunitară. Un astfel de text este cel al lui Iosephus Flavius [614]. Născut la Ierusalim, în anul 37 e.n., a călătorit la Roma unde a fost în legătură de prietenie cu împărații Vespasianus și Titus. În preajma anului 93 e.n. a terminat *Antichitățile iudaice*. Avusese deja loc războiul purtat de Domitianus împotriva lui Decebal, temei suficient în a susține că la Roma, în acest răstimp, dacii nu erau numai în actualitate ci și bine cunoscuți, cu întregul lor mod de viață. De toate acestea nu putea fi străin scriitorul evreu, mărturie stînd cele relatate de el. Iosephus Flavius a tratat în lucrarea amintită (scrisă în 20 de cărți) istoria evreilor de la începutul lumii pînă pe vremea împăratului Nero, sprijinindu-se la redactarea ei, îndeosebi, pe textul lui Dionysios din Halicarnas [615]. Scriitorul iudeu prezintă cele trei curente filozofice *(genera philosophiae)* reprezentate de farisei, sadducei și esenieni. Despre modul de viață al adepților celui de al treilea curent, esenienii, Iosephus Flavius spune : „...au bunurile în devălmășie, iar bogatul nu se bucură întru nimic mai mult de cel ce are decît acela care nu are nici un fel de avere. Și așa ne poartă oamenii în număr de peste patru mii. Ei nu-și iau neveste

și nici nu obișnuiesc să aibă sclavi, pe de o parte socotind că robia duce la nedreptate, pe de alta dîndu-și seama că se ivește astfel prilej de răzvrătire. Aceștia trăiesc prin ei înșiși și se folosesc de serviciile pe care și le pot face unii altora. Aleg — prin vot — un fel de perceptori ai veniturilor și ai roadelor ce le produce pămîntul, aceia fiind niște bărbați cumsecade, iar preoții iau asupra lor pregătirea grîului și a alimentelor. Nu trăiesc aceștia într-un fel deosebit de al celorlalți oameni, ci traiul lor se aseamănă cu al așa-numiților polistai de la daci" [616]. Merită să fie menționat încă de pe acum, deși asupra acestui subiect vom reveni, că în manuscrise se păstrează forma πλεῖστοι (cei mai mulți), iar forma de πολισταί a fost propusă de învățați moderni [617].

Felul de trai al esenienilor, concepția lor religioasă mai este înfățișată de Iosephus Flavius și în *Războiul iudaic* [618]. Din cele relatate de scriitorul iudeu despre esenieni reținem următoarele: aceștia trăiau în comunitate, aveau preoți, credeau în nemurirea sufletului și nu-și întemeiau familii sau dacă le întemeiau, puneau mult preț pe virtutea femeii și pe puritatea vieții de familie. Mai sînt de adăugat apoi că, la evreii din vremea lui Iosephus Flavius, existau bogați dar care în comunitatea esenienilor nu se bucurau de averea lor mai mult decît cei care nu aveau nimic. Nu aveau sclavi și își alegeau perceptori pentru venituri.

Similitudini între geto-daci și secta esenienilor pot fi stabilite deci în ceea ce privește comunitatea de bunuri și credința în nemurirea sufletului atestată pentru strămoșii noștri, și de alte izvoare. Socotim mai plauzibil ca analogia cu privire la comunitatea bunurilor făcută de scriitorul iudeu să se refere la cei mai mulți daci (πλεῖστοι) și nu numai la o castă preoțească (πολισταί) cum credea Vasile Pârvan [619].

Iată deci, că izvoare de natură literară ori epigrafică ne atestă, la daco-geți, proprietatea comună de-a lungul a trei secole, începînd încă de pe vremea lui Burebista pînă tîrziu, la sfîrșitul sec. al II-lea e.n. „Nu încape îndoială, prin urmare — spune A. Bodor [620] — că la geți, forma principală a agriculturii s-a desfășurat într-o comunitate oarecare". Rămîne să vedem acum, despre ce formă anume a proprietății colective poate fi vorba în sec. I î.e.n.

Problema formelor de proprietate comună a fost analizată de Fr. Engels care arată că „la toate popoarele pămîntul era lucrat în comun de către ginți, iar mai tîrziu de către comunități familiale comuniste a căror existență Caesar o semnalează încă la suebi... pămîntul atribuit diferitelor familii era redistribuit periodic... Kowalewski susține însă că situația descrisă de Tacitus presupune existența nu a comunității de marcă sau sătești, ci a

celei casnice, și că abia din aceasta din urmă s-ar fi dezvoltat apoi, mult mai tîrziu, comunitatea sătească, ca urmare a creșterii populației" [621]. K. Marx s-a ocupat de asemenea în repetate rînduri cu problema formelor de proprietate comună [622].

Din analizele operelor celor doi clasici ai marxismului reiese în mod clar că proprietatea comună a îmbrăcat trei forme succesive și anume : obștea gentilică, obștea familială sau casnică și, în sfîrșit, a treia, și ultima, obștea sătească, de vecinătate sau de marcă, cum mai este denumită uneori.

Am arătat mai înainte că daco-geții se găseau în vremea lui Burebista și Caesar pe o treaptă de dezvoltare net superioară față de stadiul atins în aceeași vreme de germani. Cum pentru germani, bazîndu-se pe textul lui Caesar, Engels a stabilit stadiul obștiilor familiale *(gentes et cognationes hominum)*, nu ne rămîne decît să subscriem la ceea ce spusese A. Bodor și anume că la daco-geți avem de-a face cu obștea sătească ori, cu alt termen, de vecinătate.

Superiori din punct de vedere al dezvoltării economico-sociale, față de germani, erau și celții. Faptul reiese limpede din același text al lui Caesar și ne-o dovedesc cu prisosință descoperirile arheologice. Vorbind despre ubii, Caesar ne spune : „aceștia sînt ceva mai civilizați decît celelalte triburi germanice, pentru că locuiesc lîngă Rin și adesea vin la ei negustori precum și pentru că s-au deprins cu obiceiurile gallilor, cu care sînt vecini" [623]. Din cîte știm, clasicii marxismului n-au analizat societatea celtică la care se fac doar singulare trimiteri nesemnificative. În comentariile lui Caesar nu ne este pomenită forma de proprietate comună și cu toate acestea este de presupus, după părerea noastră, că la celți, ca și la geto-daci, forma principală de proprietate în agricultură era cea a obștilor sătești. Ni se pare, în afară de orice îndoială, că întreaga descriere făcută de Caesar pentru societatea celtică dovedește nu numai superioritatea acesteia față de cea a germanilor, dar și existența unei profunde stratificări sociale, a unei lupte acerbe între bogați și săraci. Dar, deocamdată, să revenim la problema noastră.

Obștea sătească este prima formă de organizare socială în care membrii ei nu mai sînt uniți prin legături gentilice specifice societății primitive ci, prin altele deduse din criteriul spațiului de locuire, de vecinătate. Bineînțeles, că legătura de sînge nu este exclusă, ea există fără a fi însă obligatorie. Aceasta este prima formă în care se poate constata coexistența a două forme de proprietate : cea obștească și cea privată. „Casa și anexele ei, spune K. Marx, sînt deja proprietatea privată a agricultorului, în timp ce cu mult mai înainte casa comună fusese una din bazele mate-

riale ale formelor anterioare ale comunității. În sfîrșit, deși terenurile arabile rămîn proprietatea comunității, ele se împart periodic între membrii comunității sătești, astfel încît fiecare agricultor cultivă, pe propria sa socoteală, ogoarele ce-i sînt afectate și își însușește personal roadele acestei munci"[624]. În cadrul obștii sătești se foloseau în comun pădurile, apele, pășunile și, cu timpul, se va instaura proprietatea privată asupra unor loturi de pămînt, folosit pentru agricultură[625].

Pentru a se ajunge aici, trebuiau să se fi petrecut, fără îndoială, numeroase prefaceri de ordin social în sînul comunității gentilice, ce își găsesc explicația în dezvoltarea forțelor de producție. Cele două mari diviziuni ale muncii ce au separat, mai întîi, pe agricultori de cei care se ocupau cu creșterea vitelor și apoi, pe meșteșugari, sînt realități ce s-au petrecut, cu siguranță, mult înainte de apariția obștilor sătești. Toate acestea sînt cu prisosință dovedite, atît pentru daco-geți, cît și pentru celți, de nenumăratele descoperiri arheologice. Uneltele au ajuns la un înalt nivel de dezvoltare. Fierul a pătruns de multă vreme în agricultură și în făurirea diferitelor unelte pe seama meșteșugarilor. Multe dintre așezări se dovedesc a fi centre de producție cu un mare număr de locuitori, iar produsele vor lua din ce în ce mai mult caracterul de marfă. O dovadă evidentă ne-o oferă dezvoltarea deosebită a uneltelor ce a dus la o considerabilă sporire a productivității munci și, în final, a producției. „Mijloacele de muncă indică nu numai gradul de dezvoltare a forței de muncă omenești, dar și raporturile în care se lucrează"[626]. Toate acestea au generat noi relații de producție pentru a căror dezvoltare pe mai departe, cadrele comunității gentilice erau prea înguste. Acestea trebuiau înlăturate și înlocuite cu altele ce puteau asigura dezvoltarea în continuare, ascendent a forțelor de producție. Aceeași dezvoltare a mijloacelor de producție a făcut să apară din ce în ce mai accentuate deosebiri între bogați și săraci. Comunitatea gentilică, obștea familială a fost înlocuită cu obștea sătească, cadru de organizare ce putea să asigure dezvoltarea, în continuare, a societății daco-getice. Obștea sătească s-a născut în cadrul obștii gentilice. De fiecare dată trecerea de la o formă la alta nu s-a petrecut nici brusc și nici uniform. Faptul este dovedit de perpetuarea cu îndîrjire a obștilor familiale în Egipt, Mesopotamia și India chiar la multă vreme după apariția societății împărțite în clase. Deci, o perpetuare a unor forme de proprietate comunitară mai veche manifestată în cadrul obștilor familiale este de presupus și în cazul daco-geților, forma principală, majoritară rămînînd însă cea a obștii sătești. Din textul lui Caesar cu privire la galli se pare că poate fi de-

dus acelaşi lucru, perpetuarea, la unele triburi, a vechilor forme de organizare, de conducere după sistemul caracteristic sfîrşitului orînduirii primitive şi deci a comunităţii familiale, casnice, pe de o parte, iar pe de altă parte, existenţa unor relaţii sociale şi a unor organisme ce sînt incompatibile cu orînduirea gentilică. Obştea sătească presupune cu necesitate existenţa unei stratificări sociale şi a antagonismelor. Membrii obştilor săteşti nu mai erau egali nici din punct de vedere al bunurilor şi nici al locului pe care îl ocupau în ierarhia socială [627].

Ni se pare un adevăr de necontestat că societatea daco-getică, de pe vremea lui Burebista era deja de multă vreme stratificată. Iordanes, vorbind despre aceia care i-au învăţat pe geţi (greşit denumiţi de el goţi) filozofia, printre care se numără şi Deceneu, spune: „De aceea goţii (adică geţii) au fost totdeauna superiori aproape tuturor barbarilor şi aproape egali cu grecii, după cum relatează Dio (Dion Chrysostomos), care a compus istoria şi analele lor în limba greacă. El spune că cei dintre ei care erau de neam s-au numit la început Tarabostes, iar apoi Pilleati: dintre dînşii se alegeau regii şi preoţii" [628]. *Pilleati* sînt menţionaţi apoi de Dio Cassius care se referă la perioada războaielor lui Traian cu Decebal [629].

Aşadar, în epoca lui Burebista existau nobili numiţi în izvoarele de limbă latină *pilleati*. Ei purtau *pilleus*, un fel de căciulă, ca semn al rangului lor deosebit [630]. Cu multă vreme înainte, aceştia s-au numit *tarabostes*, după relatarea lui Dion Chrysostomos, transmisă nouă de Iordanes. Deci, nobilimea îşi făcuse de multă vreme apariţia în societatea daco-getică. Din rîndurile ei se alegeau regii şi preoţii.

Alături de marea nobilime, de *pilleati*, sînt menţionaţi în scrierile antice acei *capillati*, ori *comati*. Ei sînt pomeniţi pentru vremea lui Burebista de acelaşi Iordanes, iar pentru epoca lui Decebal tot de Dio Cassius. Vorbind despre Deceneu, de felul în care dintre *pilleati* el a ales pe bărbaţii cei mai de seamă şi mai înţelepţi învăţîndu-i teologia, Iordanes ne spune: „restul poporului a dat ordin să se numească *capillati*, nume pe care goţii (respectiv geţii) îl reamintesc pînă astăzi (sec. 6 e.n.) în cîntecele lor, deoarece i-au dat o mare consideraţie" [631]. Cea de a doua menţionare se referă la o perioadă ulterioară lui Burebista. Dio Cassius povestind cel de al doilea război al lui Traian cu Decebal ne spune: „Decebal a trimis soli, chiar înainte de înfrîngere, nu dintre *comati* — ca mai înainte — ci pe cei mai buni dintre *pilleati*" [632].

Prin comati, C. Daicoviciu crede că „trebuie să înţelegem, nu ţăranii liberi (aceştia fac mai curînd parte din „pilleati") ci

acea numeroasă clasă de țărani săraci, muncitori agricoli, păstori, mineri, meșteșugari, ce se afla într-o situație de dependență, de aservire față de nobilimea militară, muncind, alături de sclavi, pe pămînturile și la curțile acestora". „Comati (capillati) au constituit, după toate aparențele, aceeași clasă la daci, pe care au constituit-o, în cele mai vechi timpuri plebeii, la Roma"[633]. O asemenea părere ni se pare greu de acceptat și, în orice caz nesusținută de documente. Situația masei, a poporului, ne este pe larg povestită pentru celți de Caesar. Acesta spune: „în întreaga Gallie există două categorii de oameni care au oarecare însemnătate și se bucură de o anumită considerație. Căci poporul (plebes) este ținut aproape în rîndul sclavilor; el nu îndrăznește să întreprindă nimic și nu este chemat la nici o adunare. Cei mai mulți cînd sînt apăsați fie de datorii, fie de impozite prea mari sau de nedreptatea celor puternici, se declară sclavii nobililor, care au față de ei absolut aceleași drepturi pe care le au stăpînii față de sclavi. Una dintre cele două categorii (generibus) este formată din druizi, cealaltă din cavaleri (equites)"[634]. Caesar nu spune cum anume se numeau în limba gallilor aceia pentru care folosește termenul roman de cavaleri. Cînd anumite noțiuni ce definesc categorii sociale ori instituții erau necunoscute *romanilor, Caesar transcrie termenul gallic,* ceea ce nu este cazul la cavaleri. Cu aceasta nu vrem să spunem, firește, că între ordinul cavalerilor din lumea romană și acei „cavaleri" celți trebuie pus un total semn de egalitate. Între ei vor fi existat deosebiri, dar nu de ordin esențial, rațiune pentru care Caesar folosește termenul latin.

Dacă *pilleati* corespund nobililor din lumea celtică și patricienilor din cea romană, ni se pare firesc ca cealaltă categorie, *comati (capillati)* să reprezinte pe cavaleri *(equites)*, existenți atît la celți cît și la romani. Ni se pare o imposibilitate ca solia trimisă de Decebal la împăratul Traian, pentru a media pacea, să fi fost alcătuită din oameni de rînd, proveniți din masa pe care o știm aservită și exploatată, fără nici o participare la viața publică, redusă în anumite cazuri la o situație aproape identică cu cea a sclavilor. Ar fi primit oare Traian o asemenea solie? Desigur că nu. De aceea, vedem în relatarea lui Dio Cassius dovada celor spuse mai înainte.

Același lucru, nu așa de limpede însă, poate fi dedus și din textul lui Iordanes. Acesta vorbește despre preoții geților, despre felul în care Deceneu a alcătuit această castă, în fruntea căreia erau situați nobili de rang, *pilleati,* din rîndul cărora se alegeau regele și vîrfurile preoțimii, în frunte cu marele preot. Dar, preoțimea, masa ei, acel *gens* este alcătuită din *capillati,* cea de

a doua categorie privilegiată din lumea daco-getică. Numai așa poate fi explicată relatarea în continuare a lui Iordanes și anume că ei s-au bucurat de o mare considerație și au fost amintiți în cîntecele geților pînă pe vremea lui. Nici de data aceasta, socotim noi nu poate fi vorba de marea masă a daco-geților, ci de o anumită categorie privilegiată.

Așadar, după părerea noastră, acei *capillati* din lumea daco-geților ar fi „cavalerii" de la celți. Despre ei Caesar ne spune : „aceștia ori de cîte ori este nevoie, ori de cîte ori izbucnește vreun război (și aceasta se întîmpla aproape în fiecare an înainte de sosirea lui Caesar, fie că atacau ei înșiși, fie că respingeau atacurile dușmanilor), iau parte cu toții la război. Fiecare din ei au în jurul său cu atît mai mulți clienți și ambacti, cu cît se distingea mai mult prin origine și avere. Numărul mare de clienți constituie singura formă de influență și putere pe care o cunosc" [635].

Numărul mare de războaie menționate de Caesar pentru galli corespunde întru totul cu ceea ce relatează Strabon. El spune că la apariția lui Burebista, poporul get era „istovit de războaie dese" [636].

Și într-un caz și în altul „cavalerii" (nu știm cum se numeau ei exact în limba celtică) sînt cei care luau parte la război. Ei aparțineau nobilimii, deosebindu-se în acest fel de cavalerii romani ce constituiau o pătură, un ordin intermediar între aristocrație și plebe.

„Cavalerii" la celți și desigur și *capillati* la daco-geți posedau avere fără însă să putem preciza cu destulă exactitate în ce consta ea. Izvoarele literare nu ne dau amănunte, nici pentru unul dintre cele două popoare, cu privire la natura averii. Cazul trebuie extins și la marea nobilime. Este probabil ca toți aceștia, într-o măsură mai mare ori mai mică, să-și fi însușit, în proprietate privată, o parte din pămîntul obștilor. Ei au putut poseda apoi cirezi de vite pe care le pășteau pe islazurile ce erau proprietatea colectivității. Presupunerile ar putea continua. Proprietatea privată asupra pămîntului, atît la celți cît și la daci, poate fi postulată fără să fie menționată în nici un text.

Atît „cavalerii" celți cît și *comati* daco-geți, dar mai cu seamă marea aristocrație, acei *principes* ce alcătuiau nobilimea *(nobilitas)* la celți și *pilleati* daco-geților, posedau clienți *(clientes)*. De data aceasta Caesar a folosit un termen latin pentru noțiunea generală, dar atunci cînd vrea s-o explice, cînd ne spune din cine era compusă acea clientelă a aristocrației celtice, se vede nevoit să folosească termenii străini, cei originali, din rațiunea firească a inexistenței lor ca atare în societatea romană.

Este vorba de acei *ambacti* proveniţi din rîndurile oamenilor liberi, ajunşi într-o stare comparabilă cu sclavia. Acestora li se adaugă acei *solduri,* un fel de clientelă militară, oameni liberi care îşi pun serviciile în slujba unui nobil.

Pentru a încheia lista privilegiaţilor va trebui să adăugăm preoţimea, una dintre cele două categorii sociale importante la celţi. Caesar s-a ocupat pe larg de druizi şi de aceea, cu privire la ei, sîntem în posesia a numeroase date. Asemănarea dintre druizii celţi şi preoţii daco-geţi este evidentă şi a fost subliniată de multă vreme [637]. Este tulburător de asemănătoare descrierea druizilor, a doctrinei şi a activităţii lor făcută de Caesar, cu ceea ce ne spune despre preoţimea geto-dacă Iordanes (*Get.*, 69—71). Despre toate acestea vom vorbi mai tîrziu. Deocamdată trebuie spus doar că, la daco-geţi este menţionată o preoţime ierarhizată şi puternică, cu influenţă deosebită în desfăşurarea întregii vieţi. Marele preot, Deceneu, era în acelaşi timp şi vicerege, putere ce i-a fost încredinţată de Burebista. Deci, sîntem îndreptăţiţi să presupunem că funcţiile îndeplinite de druizi, relatate de Caesar, au putut fi exercitate şi de preoţii daco-geţi.

Spuneam că preoţii strămoşilor noştri, pe vremea lui Burebista erau ierarhizaţi. Vîrfurile lor se recrutau din rîndurile marii nobilimi, din sînul acelor *pilleati* iar masa, dintre *capillati.* Despre toate acestea, după cum am arătat, ne vorbeşte Iordanes (*Get,* 71).

Iată aşadar, că există suficiente dovezi de natură literară şi arheologică care ne îndreptăţesc să susţinem existenţa, în epoca lui Burebista, a unei nobilimi bogate şi stratificate. Din rîndurile acesteia făceau parte acei *pilleati (pilophoroi)* şi *capillati (comati).* Ei constituiau, fără îndoială, clasa suprapusă, clasa dominantă, exploatatoare, căreia îi era aservită, într-un fel sau altul, masa oamenilor de rînd.

Despre masa producătorilor de bunuri materiale, despre agricultorii ce lucrau pămîntul în comun ori sub forma micii proprietăţi private, despre păstori, meşteşugari, negustori ori mineri, într-un cuvînt despre plebe, izvoarele literare nu ne spun nimic. Faptul nu ne poate surprinde dacă ţinem seamă de cele relatate de Caesar cu privire la celţi. Plebea era ţinută aproape în stare de sclavie, fără să participe în nici un fel la viaţa publică ori la conducerea ei. Tot ei sînt aceia care suportau dările, duceau greul războiului şi erau expuşi abuzurilor celor puternici. Unii, cînd nu mai puteau face faţă multitudinilor de obligaţii, intrau în slujba celor bogaţi, fiind trataţi asemănător cu sclavii din lumea greco-romană. Nimic nu se opune presupunerii ca descrierea lui Caesar să corespundă realităţii şi în lumea dacogetică, ci, dimpotrivă, totul pledează pentru o asemenea aser-

țiune. Iată de ce, oamenii de rînd nu vor fi intrat în puținele știri scrise ce au înfruntat vitregia vremurilor și au răzbit pînă la noi. În acestea, abia dacă ne sînt pomeniți cei care stăpîneau, care conduceau destinele neamului daco-get. Dacă opera lui Caesar s-ar fi pierdut, n-am fi știut cu nimic mai mult despre celți decît știm azi despre daco-geți.

Deși izvoarele scrise nu ne-o spun, putem totuși presupune că și în masa producătorilor de bunuri se vor fi produs diferențieri, avîndu-i în vedere pe meșteșugari, negustori și alții.

Toți cei despre care am discutat pînă acum sînt, în ultimă instanță, oameni liberi, chiar aserviți fiind, în proporții diferite, nobilimii. Cu privire la o parte a clienților din lumea celților, Caesar ne spune că sînt doar asemănători sclavilor. Nu e mai puțin adevărat însă că nobilul are, în raport cu ei, absolut aceleași drepturi pe care le au stăpînii față de sclavi. Povestind despre obiceiurile de înmormîntare ale gallilor, Caesar (VI, 19, 4) ne spune că „pînă nu de mult, sclavii și clienții despre care se știa că fuseseră dragi celor morți erau arși împreună cu ei după săvîrșirea ceremoniei funebre obișnuite". Acestea sînt toate menționările privind sclavia la celți. În cazul daco-geților lucrurile stau și mai rău. Avem doar două menționări vagi asupra existenței sclaviei. Una dintre acestea o datorăm lui Artemidor din Daldis (sec. II e.n.), autorul unei cărți de tălmăcire a viselor. Aici citim: „la traci sînt tatuați copiii nobililor iar la geți sclavii" [638]. Într-una dintre scrisorile lui Plinius cel Tînăr către împăratul Traian ni se vorbește despre un sclav, pe nume Callidromus, care a fost mai întîi proprietatea lui Laberius Maximus, guvernator (100—102 e.n.) al Moesiei inferioare, apoi a unei căpetenii roxolane pe nume Susagus, de unde a ajuns în posesia lui Decebal. Acesta îl va trimite în dar lui Pacorus, regele parților [639].

Acestea sînt toate știrile literare pe care le posedăm cu privire la existența sclavilor în Dacia preromană. Oricît de binevoitori am fi, trebuie să recunoaștem că cele două menționări nu ne autorizează să susținem existența unui sclavaj la daco-geți înainte de a fi incluși, o parte dintre ei, în hotarele împărăției romane. Callidromus, chiar dacă a fost pentru un moment în posesia regelui Decebal, provenea din lumea sclavagistă. Menționarea lui Artemidor, lăsînd la o parte faptul că avem de a face cu vise și cu tălmăcirea lor, este de dată foarte tîrzie (sfîrșitul sec. al II-lea e.n.) cînd unii dintre geți puteau avea sclavi pe care să-i fi tatuat, să-i fi însemnat cu fierul roșu, așa cum era obiceiul în întreaga lume sclavagistă, la acea vreme. Mărturia lui Artemidor este departe de a constitui o

dovadă cît de cît demnă de a fi luată în seamă și nicidecum nu poate să ne ofere temei în a susține existența la daco-geți a unor sclavi care să fi lucrat pe moșiile nobililor.

Cu toate acestea, nu putem exclude existența unor sclavi de tip patriarhal, prin analogie cu alte popoare, fără să posedăm însă nici o bază documentară. Sigur ni se pare că munca acestora, plus produsul provenit de pe urma muncii sclavilor, era consumat de proprietar și numai cu totul incidental va ajunge pe piață. Sclavajul, chiar dacă a existat, nu avea, cu siguranță, o pondere cît de cît semnificativă în economia societății daco-getice, nici pe vremea lui Burebista și nici mai tîrziu, înainte de venirea romanilor, cum, pe bună dreptate, susține și D. M. Pippidi [640].

Cele arătate socotim a constitui suficiente temeiuri pentru formularea concluzei următoare: societatea daco-getică de pe vremea lui Burebista era profund stratificată în două mari clase: bogați și săraci, fără să fie vorba însă de oameni liberi și de sclavi. Bogații îi vor exploata pe cei săraci și între ei se va fi dus o înverșunată luptă. În continuă învrăjbire trebuie să fi fost apoi nobilimea, luînd ca analogie aceeași societate celtică la care ne-am referit de atîtea ori. Cu privire la acest subiect în textul lui Caesar citim: „În Gallia există grupări politice nu numai în toate triburile, districtele și satele, dar aproape chiar în fiecare casă. Cei care conduc aceste grupări sînt persoanele care, după părerea gallilor, se bucură de cea mai mare autoritate; ei au dreptul să dea hotărîre supremă în toate treburile, în toate dezbaterile. Această rînduială pare să fi fost stabilită de multă vreme, pentru ca nu cumva vreun om din rîndul plebei să fie lipsit de apărare împotriva unuia mai puternic decît el, căci nici un șef nu îngăduie să fie asuprit sau înșelat vreunul din oamenii săi, dacă procedează altfel, nu se mai bucură de nici o autoritate printre ai săi. În general, aceeași orînduire domnește în toată Gallia, căci toate triburile sînt împărțite în două“ [641].

Pentru a ne putea face o imagine completă va trebui să ne referim la pasajele din textul lui Caesar, deja comentate [642], în care ne este descrisă strădania și lupta diferiților nobili celți de a pune mîna pe putere *(imperium)* asupra tribului din care face parte sau asupra întregului neam gallic. Asemenea încercări sînt foarte numeroase și ne sînt povestite chiar formele de împotrivire pe care le întîmpină aceștia din partea aristocrației. Așadar, se ducea o continuă și ascuțită luptă atît între cele două grupări cît și pentru cucerirea supremației politice. Aristocrația se sprijină pe cavaleri și pe druizi (preoțime).

Aceeaşi trebuie să fi fost, în linii generale, situaţia şi la daco-geţi, chiar dacă vor fi existat şi anumite aspecte particulare.

Pentru a putea răspunde la prima întrebare : a existat sau nu un stat, să vedem acum în ce măsură putem cunoaşte suprastructura ce s-a înălţat pe baza despre care am vorbit, care au fost instituţiile de pe vremea lui Burebista. Singurul document scris pe care îl posedăm în legătură cu acest subiect îl constituie acel infim fragment din textul lui Criton, păstrat în lexiconul atribuit lui Suidas, ce se referă la perioada războaielor dintre Decebal şi Traian [643]. Fiind vorba doar de un fragment, el a fost interpretat în diverse chipuri de istoricii moderni. C. Daicoviciu vede în el o atestare desluşită a existenţei în Dacia sec. I e.n. a unor întinse latifundii în stăpînirea regelui şi, desigur, şi a fruntaşilor [644]. M. Macrea crede că nu este vorba de instituţii cu caracter permanent, ci de o supraveghere a agriculturii şi a cetăţilor impusă de situaţia neobişnuită a războiului [645].

Cea mai plauzibilă interpretare dată textului lui Criton, după părerea noastră, este cea a lui A. Bodor [646]. Acesta vede în demnitarii puşi de Decebal să se îngrijească de agricultură, nişte funcţionari permanenţi. Este vorba de organizarea întregii agriculturi cu analogii la sumerieni unde *nubanda* era un organ care îndeplinea toate funcţiile legate de îndrumarea şi controlul muncii agricole. Aceştia erau cei care strîngeau impozitele în natură din domeniul agricol şi se îngrijeau de construirea hambarelor în care se păstrau produsele [647].

Acceptînd teza lui A. Bodor am avea documentat direct şi un alt fapt, anume, existenţa unor impozite în natură. Că la daco-geţii din epoca lui Burebista erau instituite deja impozite ni se pare neîndoielnic. Caesar vorbeşte în repetate rînduri despre ele la celţii din vremea lui. Unele erau prea mari şi nu puteau fi suportate de plebe (VI, 13). Acelaşi autor ne spune despre druizi că... „obişnuiesc să nu ia parte la războaie şi nu plătesc impozite, ca restul populaţiei ; sînt scutiţi de serviciul militar şi de orice altă sarcină“ (VI, 14, 1). Din textul de mai sus reiese limpede că, pe lîngă impozite, serviciul militar, celţii şi, *mutatis mutandis* cu multă probabilitate şi daco-geţii, mai aveau de suportat şi alte sarcini. Care puteau fi acestea ?

Despre Dumnorix, Caesar ne povesteşte : „De mai mulţi ani luase în arendă pe un preţ mic taxele vamale şi toate celelalte impozite, deoarece nimeni nu îndrăznea să supraliciteze atunci cînd licita el“ şi, mai departe că „aceasta îi permisese să-şi mărească averea personală şi să strîngă mari bogăţii pentru a putea face danii“ [648], desigur în vederea atragerii poporului de partea lui cu scopul de a răsturna orînduirea politică şi a pune

mîna pe putere. Iată deci, menționate vămile alături de alte impozite și modalitatea lor de administrare. Toate erau arendate celor bogați prin „licitație" la care își impuneau voința cei puternici, ca în cazul lui Dumnorix, căruia nu îndrăznea nimeni să i se opună. Să trecem acum la discutarea instituției din vîrful piramidei sociale, cea a regalității.

Despre Burebista știm că era rege, ne-o spun răspicat textele literare și titlul este gravat pe lespedea de piatră de la Dionysopolis, în epigrafa ce-l cinstește pe Acornion. Ba mai mult, el este „cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia". Dar, rege era și Rhemaxos, pe la 200 î.e.n., ca să dăm un singur exemplu. Este știut că titlul de rege (*rex* ori βασιλεύς) era dat de către scriitorii greci sau romani acelor șefi de uniuni tribale ce ajunseseră în acea fază de sfîrșit a comunei primitive ce se numește democrație militară. Regi existau și la germanii din vremea lui Caesar, deși este limpede că ei erau încă departe de a fi depășit cadrele orînduirii primitive. Asemenea titluri se dădeau în perioada așa-zisă eroică din istoria Greciei ori regească din cea a Romei acelor comandanți militari care reușeau să pună mîna pe putere, să exercite o adevărată autoritate regească. „Pe scurt, spune Fr. Engels, cuvîntul *basileia* pe care scriitorii greci îl întrebuințează pentru așa-numita regalitate homerică (deoarece caracteristica ei de căpetenie este conducerea armatei), avînd alături sfatul și adunarea poporului, înseamnă numai democrație militară" [649]:

Regi *(reges)* sînt numiți de Caesar mulți dintre fruntașii celților iar prin domnie *(regnum)* el desemnează autoritatea supremă, puterea absolută deținută de anumite căpetenii, șefi militari. Despre aceasta aflăm, tot de la Caesar, că uneori era ereditară. Vorbind despre senoni, unul dintre triburile cele mai puternice, Caesar ne povestește că la sosirea lui, domnia *(regnum)* o deținea Moritasgus ai cărui „strămoși fuseseră și ei regi" [650]. În aceeași operă Caesar vorbește de senat *(senatus)* [651]. Alteori, regele este proclamat de oamenii săi, ca în cazul lui Vercingetorix [652]. Despre regii și preoții geților, aflăm de la Dion Chrysostomos prin Iordanes *(Getica,* 40) că erau aleși din rîndurile pilleaților [653].

Cît privește menționarea de către Caesar în repetate rînduri a unui senat *(senatus)* la diferite seminții celtice, este foarte greu de spus în ce măsură acesta corespunde instituției romane cu același nume. Există temeiuri să presupunem că unele dintre acestea mai sînt încă vechile sfaturi de triburi. Altfel ar fi greu de explicat cum la un singur trib, cel al nervilor, senatul era compus din 600 de membri. La unele triburi importante care

reușiseră să-și impună supremația asupra altora, cum este cel al heduilor, Caesar ne spune că exista un magistrat suprem ce se numea *vergobret* care era ales pe un an și are drept de viață și de moarte asupra concetățenilor săi [654]. La același trib, aflăm (VII, 32) că în vechime exista obiceiul de a se numi un singur magistrat care să dețină puterea supremă *(regnum)* timp de un an, iar pe timpul lui Caesar erau doi. Acești magistrați supremi se vor fi deosebit de consulii romani de vreme ce Caesar le dă denumirea în limba celtică. O deosebire sigură ne-o relatează chiar el : dreptul de viață și de moarte asupra concetățenilor.

Puterea judecătorească la celții din timpul lui Caesar o dețineau druizii : „ei hotărăsc în aproape toate dezbaterile publice și private, dacă s-a comis vreo crimă, dacă s-a săvîrșit vreun omor, dacă există vreun proces de moștenire sau de hotărnicie, tot ei sînt aceia care dau sentințe, fixează despăgubirile și amenzile. Particularul sau tribul care nu se supune hotărîrii lor nu mai are dreptul să aducă jertfe. La galli aceasta este pedeapsa cea mai grea. Cei astfel pedepsiți sînt considerați niște nelegiuiți și criminali ; toți evită să se întîlnească și să stea de vorbă cu ei, ca nu cumva contactul cu ei să le aducă vreo nenorocire ; nu li se acordă jurisdicție dacă o cer și nu li se dă vreo funcție publică. În fruntea tuturor druizilor se află unul singur care are cea mai mare autoritate printre ei. La moartea lui îi urmează cineva care se distinge prin demnitate sau, în caz că există mai mulți care se bucură de aceeași trecere, ei își dispută întîietatea prin votul druizilor, ba uneori chiar pe calea armelor. Într-o anumită perioadă a anului, druizii se așază ca să judece, într-un loc consacrat, în ținutul carnunților, care este considerat că se află în centrul Galliei. Aici se adună de pretutindeni toți cei care au procese și se supun judecății și hotărîrii druizilor“ [655].

Funcțiile judecătorești ale druizilor trebuie să fi fost exercitate, aproximativ, în același fel de către preoții daco-geților. Dovada în acest sens ne-o furnizează Iordanes. El spune : „Iar după moartea lui Deceneu, ei au avut aproape în aceeași venerație pe Comosicus, fiindcă era tot așa de iscusit. Acesta era considerat la ei ca rege și ca preot suprem și ca *judecător*, datorită priceperii sale, și împărțea poporului dreptate ca *ultimă instanță*“ [656]. Deci, Comosicus era judecător ca ultimă instanță, ceea ce presupune cu necesitate existența altor judecători, în ierarhie inferioară. Aceștia nu puteau fi decît preoții, iar cauzele în care judecau trebuie să fi fost, cu aproximație, aceleași pentru care li se adresau celții druizilor.

Funcția de judecător suprem pe care a îndeplinit-o Comosicus, a exercitat-o, fără îndoială, și Deceneu, antecesorul său imediat, pe care îl egala în iscusință, după mărturia lui Iordanes.

Iată deci, că la celți, pe vremea lui Caesar avem documentată clar o dezvoltată stratificare socială, o clasă a oamenilor bogați și una a celor săraci, fiecare cu diferite pături. De asemenea știm că se tindea cu înverșunare să se acapareze domnia în sînul unor comunități mai mari ori mai mici sau asupra întregii Gallii. Existau magistraturi, organe judecătorești, legi, ceea ce nu mai este compatibil cu orînduirea gentilică, apoi impozite, vămi. În sînul diferitelor triburi, vîrfuri ale aristocrației tindeau să cucerească puterea supremă, tendință de multe ori încununată de succes, reușind chiar să transmită domnia descendenților [657]. Anumite triburi reușiseră chiar să obțină supremația asupra altora. Despre sequani, de exemplu, știm că au obținut „autoritatea supremă" *(summa auctoritas)* cu ajutorul germanilor conduși de Ariovistus [658]. Oare acea „autoritate supremă" însemna stat?

Mai sînt de adăugat monedele, care de multe ori poartă efigia conducătorului, a autorității supreme [659]. Este adevărat însă că acest criteriu nu este decisiv și determinant pentru a răspunde la întrebarea dacă s-a produs ori nu trecerea de la orînduirea gentilică la stat, o formațiune socială nouă bazată pe clase antagoniste. Se cunosc în antichitate destule state mari (de pildă Egiptul) [660] care n-au posedat monede decît foarte tîrziu, unele chiar deloc, alături de uniuni de triburi puternice care au emis fără să fi ajuns la orînduiri bazate pe existența claselor antagoniste. În acest sens, se pot cita daco-geții din sec. III—II î.e.n.

În sec. I î.e.n. negustorii erau constituiți, la celți, în pătură socială de sine stătătoare chiar dacă nu se vor fi desprins total de agricultură. Existența lor ne-o atestă știrile literare, confirmate de descoperirile arheologice. Așadar, am avea toate motivele să credem că luase deja naștere acel instrument al minorității exploatatoare pentru a domina și ține în frîu majoritatea exploatată, apăruse deja statul. Caesar vorbește chiar el de *„re publica"* la triburile care își organizează mai bine treburile obștești [661]. Unei atari concluzii i se opun însă alte afirmații făcute tot de către Caesar în legătură cu revolta gallilor din iarna anilor 54—53 î.e.n. Caesar vorbește de convocarea adunării înarmate *(armatum concilium)*, adunare ce potrivit obiceiului gallilor însemna războiul. Or, o asemenea instituție este specifică ultimei faze din evoluția comunității primitive a democrației militare. Este de subliniat că relatarea lui Caesar se referă la toți gallii și nu la un trib oarecare. Existența adunării înarmate ridică un serios semn de întrebare, în ce măsură se poate vorbi de o

rămășiță din vechea formă de organizare sau dacă nu cumva ne mai găsim încă în cadrele comunității primitive fie chiar și la capătul perioadei ei finale, fără să fi trecut la o nouă formațiune socială.

Iată deci că, toată relativ numeroasa informație pe care o posedăm cu privire la celți, grație operei lui Caesar, ea nu este totuși suficientă, nu ne oferă depline temeiuri în a formula concluzii categorice și definitive cu privire la existența ori inexistența statului la celți. Din textele lui Caesar nu reiese o situație limpede. Tocmai datorită neclarității de care vorbeam, societatea celtică n-a fost analizată de K. Marx și Fr. Engels. În schimb, textul lui Caesar a fost folosit de clasicii marxismului pentru a studia forma de organizare socială la germani unde era limpede că ne găsim încă în cadrul orînduirii gentilice, a comunei primitive. Dar, între societatea celtică și cea a germanilor din sec. I î.e.n. existau numeroase deosebiri. Superioritatea netă a celor dintîi a fost evidențiată în repetate rînduri de Caesar și menționată ca atare și de Fr. Engels [662].

Rămîne în sarcina istoricilor ca pe baza unei amănunțite analize în care, pe lîngă textul lui Caesar, să fie puse la contribuție toate datele de care dispunem azi, infinit mai numeroase decît le erau la îndemînă întemeietorilor materialismului istoric, și în lumina acestei învățături să precizeze dacă noile relații apărute în societatea celtică, pe baza unor forțe de producție dezvoltate, în lupta lor de a sfărîma vechile cadre de organizare au reușit sau nu să instituie statul.

Departe de a avea pretenția soluționării unor probleme atît de dificile ni se pare mai probabil că la celți în sec. I î.e.n. existau toate premisele care reclamau, impuneau cu necesitate statul. Acestea s-au format într-o perioadă mai îndelungată de timp. A avut loc o acumulare cantitativă, iar pe vremea lui Caesar nu știm cu destulă siguranță dacă s-a produs, ori era în în curs de desfășurare acel salt calitativ care a dus la apariția statului [663].

Oricît de ciudat ar părea și oricîtă surprindere ar produce, trebuie spus că, în legătură cu existența ori inexistența statului, izvoarele scrise cu privire la daco-geți sînt mai bogate, mai categorice și în măsură să ne dea un răspuns. În textul lui Strabon, izvorul literar principal în reconstituirea epocii lui Burebista citim : „în cîțiva ani a întemeiat o mare stăpînire și a supus geților cea mai mare parte din populațiile vecine..., iar pe celții cei ce se amestecaseră cu tracii și cu ilirii i-a pustiit cu totul, iar pe boiii de sub conducerea lui Critasiros, precum și pe taurisci

i-a nimicit cu desăvîrşire"[664]. Burebista va cuceri şi va include în stăpînirea sa cetăţile greceşti de pe ţărmul de vest al Mării Negre, de la Olbia la Apollonia, va subjuga seminţiile celtice pătrunse în spaţiul de vest al Daciei — pe boii şi pe taurisci, pe care, fără îndoială, nu i-a nimicit cu desăvîrşire aşa cum spune Strabon. Descoperirile arheologilor cehoslovaci care au scos la lumină numeroase mărturii materiale atestă categoric locuirea pe mai departe a celţilor în spaţiul Slovaciei în tot cursul sec. I î.e.n. şi mai tîrziu, încă cîteva secole. Cu siguranţă că mulţi dintre războinicii boiilor şi ai tauriscilor vor fi fost ucişi în lupte, iar alţii vor emigra spre apus, după cum o aflăm de la Caesar. Dar numeroşi au fost şi aceia care au continuat să trăiască în vechile lor aşezări, alături şi împreună cu dacii. Nimicită a fost doar puterea lor politică fiind înlocuită cu cea a lui Burebista.

Burebista va supune apoi triburile celtice „ce se amestecaseră cu tracii şi ilirii" în care trebuie să-i vedem pe scordiscii din jurul Belgradului de azi. Aceştia sînt menţionaţi atacînd, în repetate rînduri, chiar în coaliţie cu geto-dacii, graniţele stăpînirii romane din Peninsula Balcanică. Şi de data aceasta, vieţuirea lor pe mai departe în teritoriul de azi al Iugoslaviei, de-a lungul domniei şi după moartea lui Burebista, ne este dovedită de descoperirile arheologice. În schimb scordiscii celţi pătrunşi în Oltenia de azi după sec. 1 î.e.n. nu mai sînt atestaţi pe cale arheologică sau de altă natură.

Burebista va subjuga triburile bastarnilor-germani ce se făcuseră stăpîni pe o parte a teritoriilor dacice din cuprinsul Moldovei de azi. Dacă mai adăugăm şi pe coloniştii greci din oraşele-state de pe ţărmul vestic al Pontului Euxin am făcut dovada stăpînirii lui Burebista asupra unui enorm spaţiu, fapt ce l-a determinat pe Strabon să vorbească despre o ἀρχή („imperiu"). Cum putea fi cîrmuită o atît de vastă stăpînire? Şi cum puteau fi ţinute în frîu atîtea popoare străine? Răspunsul la cele două întrebări ni-l dă chiar Fr. Engels. „Marea întindere a împărăţiei — ne spune el cu privire la regatul francilor — nu putea fi cîrmuită cu mijloacele vechii orînduiri gentilice; sfatul conducătorilor, chiar dacă n-ar fi dispărut de mult, n-ar mai fi putut să se adune şi fu curînd înlocuit cu anturajul permanent al regelui; vechea adunare a poporului rămasă numai de formă ajunse şi ea, din ce în ce mai mult, o simplă adunare a şefilor inferiori ai armatei şi a nobilimii născînde"[665].

Marea întindere peste care şi-a întins stăpînirea Burebista: de la Dunărea mijlocie la Olbia şi de la Carpaţii nordici la Bal-

cani, este o realitate pe care concură în a ne-o dovedi izvoarele literare, epigrafice și arheologice. Stăpînirea peste alte neamuri : celți, bastarni, greci etc. este și ea o realitate tot atît de vie și de necontestat. Nu mai este o ipoteză concluzia ce se impune cu necesitate de la sine : un asemenea vast teritoriu nu putea fi cîrmuit cu instituțiile vechii orînduiri gentilice, ci numai pe calea unui stat. Dacă atunci cînd Burebista domnea numai peste teritoriul restrîns al tribului, fie el cît de mare, ori a uniunii de triburi căruia îi aparținea, mai putea fi vorba de menținerea vechilor instituții, nu încape îndoială că pe măsura întinderii stăpînirii lui, a supunerii, a subjugării pe seama geților a celei mai mari părți din populațiile vecine — folosind formularea lui Strabon — acestea se dovedeau neputincioase, ineficace. Prin forța împrejurărilor ele trebuiau înlocuite cu o nouă instituție capabilă să asigure mersul înainte al societății. „Dominația asupra celor subjugați, spune Fr. Engels este incompatibilă cu orînduirea gentilică“ [666] și ea a fost înlocuită cu una nouă.

Am arătat mai înainte gradul de dezvoltare al societății daco-getice în dualitatea aspectelor ei : cel al forțelor și al relațiilor de producție precum și instituțiile ce le-am putut depista din izvoarele ce ne stau azi la îndemînă, instituții generate de această bază. Chiar dacă multe dintre cele arătate de noi nu sînt suficient de temeinic susținute documentar, un lucru ni se pare de necontestat și anume că dezvoltarea forțelor de producție nu putea fi dusă mai departe în cadrele strîmte ale orînduirii comunei primitive. Noile relații de producție, evident superioare, născute în cadrul vechii orînduiri, erau deplin maturizate, ele reclamau o nouă formațiune socială. Era nevoie de un instrument capabil să țină în frîu masele dependente și exploatate, un instrument care să asigure averile și privilegiile nobilimii daco-getice, un instrument capabil să asigure dominația asupra neamurilor subjugate și acesta a fost statul, ale cărui baze le-a pus Burebista.

Iată care au fost temeiurile ce ne-au determinat să adoptăm cu toată convingerea teza cu privire la existența unui stat daco-getic pe vremea lui Burebista, formulată mai întîi de C. Daicoviciu [667] și împărtășită apoi de majoritatea cercetătorilor [668]. Aceleași temeiuri ne obligă să respingem categoric cea de a doua teză susținută de M. Macrea [669], T. D. Zlatkovskaia [670] și de I. T. Kruglikova [671] în conformitate cu care Burebista n-ar fi fost decît un șef ce domnea peste o mare uniune de triburi rămasă încă în cadrul orînduirii gentilice. Nu putem fi de acord

nici cu părerea lui M. Constantinescu care consideră că pe vremea lui Burebista n-ar fi existat decît o confederație de triburi și că formațiunea politică pe care o conducea ar fi fost un prestat, deși societatea daco-getică depășise orînduirea gentilică și se afla în cea tributală [672]. Fără a mai aduce alte argumente socotim edificatoare analogia luată din lumea germanilor despre care Fr. Engels ne spune: „statul (la germani) izvorăște de-a dreptul din cucerirea unor întinse teritorii străine, pentru stăpînirea cărora organizația gentilică nu oferea nici un fel de mijloc" [673].

Așadar, cu deplină siguranță putem afirma că Burebista este cel care a întemeiat statul dac [674]. Se pune acum problema stabilirii acestui moment pe parcursul celor aproape patru decenii cît a domnit Burebista. C. Daicoviciu a fost de părere că, o vreme am avea de-a face „la început, cu o mult mai puternică uniune de triburi geto-dace decît cele anterioare, dar tot cu o uniune cu caracteristicile ei organe de democrație militară și cu fireștile tendințe și mai accentuate de transformare într-o organizare statală" ca abia prin ultimii zece ani din glorioasa domnie a lui Burebista să se contureze apariția statului [675]. Ulterior C. Daicoviciu a împins mult înapoi momentul de constituire a statului, presupunînd că el a putut exista, chiar și înainte de Burebista [676].

Din documentele de care dispunem, în actualul stadiu al cercetărilor, reiese că perioada de cuceriri, de extindere în afara vetrei permanente și neîntrerupte a locuirii daco-getice, întreprinsă de Burebista s-ar data, cel puțin în a doua jumătate a domniei, dacă nu chiar și mai tîrziu. Așa stînd lucrurile, putem spune că, înainte de această perioadă statul nu ne este documentat, deși el putea să existe. Însă, după supunerea celților și a altor neamuri el a devenit cu siguranță o realitate. Avînd deci, deplina certitudine asupra existenței unui stat doar după perioada de cuceriri, am putea presupune, păstrînd firește cuvenitele și extrem de necesarele rezerve, că înainte de această perioadă, forma de organizare instituțională să fi fost cea specifică perioadei finale a democrației militare. Ultima dintre ipotezele lui C. Daicoviciu pe alte temeiuri decît cel al inscripției de la Dionysopolis închinată lui Acornion nu poate fi categoric respinsă. Dezvoltarea economică a societății daco-getice cu implicațiile sale de ordin social au putut duce la apariția statului chiar și pe vremea tatălui lui Burebista, în cazul în care și el a fost rege. Dar, despre toate acestea nu avem nici un document. Din lipsa acestora va trebui să renunțăm la a plasa într-un

anume moment dat, din timpul domniei lui Burebista, apariția statului.

Dacă o problemă ca cea pe care am discutat-o, oricît de interesantă și pasionantă ar fi ea, nu prezintă o majoră importanță, nu același lucru îl putem spune despre altele. Fără îndoială, cea mai de seamă și esențială dintre ele, legată direct de statul daco-get, este cea a orînduirii sociale căreia i-a aparținut.

5
FORMAȚIUNEA SOCIALĂ

Cînd C. Daicoviciu și-a formulat teza cu privire la statul dac, l-a caracterizat drept un stat sclavagist, „avînd, desigur, o formă specifică datorată particularităților locale în care a luat naștere și deosebindu-se, evident în unele privințe, de tipul clasic al statului sclavagist grec și roman" — folosind chiar cuvintele autorului [677]. Tocmai aceste deosebiri l-au determinat pe C. Daicoviciu să definească statul dac ca un „stat sclavagist începător" și să vorbească de o „orînduire sclavagistă începătoare" pe timpul lui Burebista [678]. Terminologia pe care o folosește autorul pentru a defini statul lui Burebista și formațiunea socială care l-a generat, căreia îi aparține, este diversă; „semisclavagist" [679] în care sclavagismul nu este generalizat cu tendințe spre sclavagism; „monarhic" cu pronunțat caracter militar [680]. Într-o sinteză [681] cu privire la perioada Burebista-Decebal, C. Daicoviciu își fixează punctul de vedere, din care ne vom permite să extragem cîteva pasaje: „stat care va fi păstrat încă multe din trăsăturile orînduirii gentilice, dar întrunea condițiile esențiale ale unei *orînduiri de stat specifice lumii barbare* (sublinierea ne aparține) *ne-clasice*". „E statul dac în germene pe care nu-l putem numi altfel decît *stat sclavagist începător* și precizăm de tip militar, începător, pentru că nu poate fi vorba încă în acest stat de o generalizare a relațiilor de producție sclavagiste sau de transformarea muncii sclavilor în bază a producției sociale. Îl numim așa, deoarece, chiar dacă relațiile sclavagiste erau încă puțin dezvoltate pe vremea lui Burebista și a urmașilor săi imediați, ele reprezentau elementul nou, capabil de dezvoltare și aflat, de fapt, într-o continuă dezvoltare, acel element care-și croia încet dar sigur drum, înlăturînd treptat rămășițele orînduirii comunei primitive, elementul care *trebuia* să învingă în virtutea implacabilei legități a dezvoltării istorice".

Printre primii cercetători români care au negat existența sclavagismului la daco-geți înainte de epoca romană a fost M. Macrea. El contesta nu numai existența sclavagismului, dar și a statului susținînd, după cum am mai arătat, că pe vremea lui Burebista și a lui Decebal daco-geții se mai găseau încă în cadrele vechii formațiuni sociale ale comunei primitive [682]. În ultima vreme, caracterul sclavagist al statului dac a fost negat și de D. M. Pippidi și pus în discuție de H. Daicoviciu [683]. D. M. Pippidi, pe bună dreptate, refuză să acorde muncii servile o pondere cît de cît semnificativă în producția socială la daco-geți și pe acest criteriu contestă caracterul sclavagist al statului. Autorul presupune existența unui sistem apăsător de arendare a pămîntului sau un sistem de clientelă, fără să întreprindă o analiză a fenomenului și să precizeze despre ce fel de formațiune socială este vorba [684].

Caracterul sclavagist al statului dac este negat și de M. Constantinescu [685].

Iată care sînt punctele de vedere exprimate pînă în prezent cu privire la subiectul pe care-l discutăm.

Vom încerca să vedem acum, în ce măsură elementul sclavagist constituia acel *nou* care *trebuia* să învingă, ținînd seama de împrejurarea clară și de necontestat a ponderii cu totul scăzute și nesemnificative a muncii servile în societatea dacică. Ținînd seama că pentru existența sclavilor în Dacia preromană nu avem pînă acum nici o dovadă sigură, unica justificare pentru a caracteriza societatea daco-getică drept sclavagistă ar rezida prin urmare în caracterul obiectiv al noului, al progresului.

Progresul social este o lege de necontestat a istoriei. Societatea omenească și, firește, și cea daco-getică s-a dezvoltat pe o linie ascendentă ; numai că acest proces n-a fost simplu, liniar. Încercările de simplificare au fost combătute încă de V. I. Lenin care a arătat complexitatea problemei și pericolul de a privi lucrurile unilateral [686]. Legitatea succesiunii formațiunilor sociale nu trebuie să se transforme în scheme rigide de esență mecanicistă, care vin în contradicție cu spiritul fundamental al marxismului. Nu trebuie să transforme timpul istoriei într-o „carcasă goală în care evenimentele și oamenii trebuie să-și găsească cu orice preț locul“ [687]. „Teoria celor „cinci stadii“ — spune marxistul francez Jean Suret-Canale — reduce marxismul la o „filozofie a istoriei“, adică la un sistem rigid prestabilit, căreia trebuie să i se supună realitatea, demers pe care Marx l-a combătut în mod consecvent“ [688]. Formulînd legitatea succesiunii formațiunilor sociale, cei doi clasici ai marxismului K. Marx și Fr. Engels au protestat în numeroase rînduri împotriva încercărilor de a face

din această legitate o schemă obligatorie, o cheie universală pentru rezolvarea tuturor problemelor. Chiar atunci cînd și-au prezentat pentru întîia oară geniala lor descoperire privind evoluția societății, succesiunea orînduirilor sociale, parcă prevăzînd că ulterior se va da tezelor lor o interpretare absolutizantă, Marx și Engels au atras atenția asupra faptului că „detașate de istoria reală, luate în sine, aceste abstracții n-au nici o valoare. Ele pot servi numai pentru a înlesni sistematizarea materialului istoric, pentru a indica ordinea succesiunii diferitelor sale straturi. Dar ... aceste abstracții nu oferă în nici un caz o rețetă sau o schemă după care să poată fi ajustate epocile istorice“ [689]. Legea succesiunii formațiunilor sociale, ca oricare lege are un profund caracter dialectic. Pentru a pătrunde, pentru a înțelege mai bine caracterul profund al acestei legi trebuie avut în vedere, așa cum arăta Constantin Borgeanu [690], că ea nu comportă existența unui număr fix și determinat de formațiuni sociale. Pe lîngă cele cinci formațiuni bine cunoscute se subliniază din ce în ce mai mult însemnătatea acelui „mod de producție asiatic“ menționat atît de K. Marx cît și de Fr. Engels [691].

Mai trebuie avută apoi în vedere o altă împrejurare deosebit de importantă demonstrată de istorie și anume aceea că nu toate popoarele au trecut în mod obligatoriu prin aceleași formațiuni. Dimpotrivă, cazul cel mai frecvent și nu o excepție este eludarea în dezvoltarea procesului istoric al unor formațiuni „clasice“. Se poate cita astfel cazul germanilor. Organizați, încă de pe vremea lui Caesar, în uniuni de triburi, anumiți șefi tindeau, uneori chiar reușind, să pună mîna pe puterea absolută. Cu toate acestea, germanii, nici chiar în sec. II—III e.n., cu toată vecinătatea Imperiului roman și a intensului schimb pe care-l întrețineau cu acesta, n-au ajuns să alcătuiască state [692]. Ei nu vor cunoaște sistemul social sclavagist, ci vor trece direct la feudalism.

Așa cum a arătat și Ștefan Voicu, succesiunea orînduirilor sociale, descoperită de Marx, este o lege obiectivă a istoriei. Ea constituie unul dintre elementele de bază ale materialismului istoric a cărei valabilitate a fost și continuă să fie confirmată de istorie. Caracterul ei profund științific constă în faptul că ea indică linia fundamentală de dezvoltare care conduce omenirea de la formele precapitaliste sau capitaliste, la socialism. „Numai această linie fundamentală de dezvoltare are — așa cum spunea Șt. Voicu — pe deasupra oricăror variații de formațiuni și relații social-economice, un caracter universal. Ea se confirmă în zilele noastre în faptul istoric fundamental că principalul conținut al acestei epoci este trecerea întregii omeniri

la orînduirea socialistă, trecere care are loc în ritmuri inegale și în forme și etape extrem de variate" [693].

Revenind la societatea daco-getică, o dovadă elocventă, după părerea noastră, a faptului că direcția de dezvoltare spre care tindea ea nu era cea sclavagistă, poate fi dedusă din soarta ulterioară a daco-geților. După cum bine se știe, numai o parte din teritoriul Daciei a intrat, pentru o vreme, în stăpînirea romanilor. Hotarele imperiului cezarilor au lăsat în afară, mari spații locuite de daco-geți, atît în interiorul, cît și în afara lanțului carpatic. Or, nici în această lume a dacilor liberi n-a luat naștere o formațiune socială sclavagistă, deși nu poate fi pus la îndoială progresul culturii materiale și spirituale a acestora, gîndindu-ne în primul rînd la carpi [694]. În toată lumea dacilor liberi și apoi după anul 271 și în teritoriile fostei provincii romane, pe durata întregii perioade a migrației popoarelor, pînă la formarea statelor feudale, orînduirea a fost cea „asiatică" care se concretizează prin obștea sătească [695].

Așadar, în societatea daco-getică de pe vremea lui Burebista, pe de o parte, munca servilă n-a avut un rol cît de cît semnificativ în producția socială, deși sclavi, de tip patriarhal, trebuie să fi existat cu toată tăcerea documentelor, iar pe de altă parte direcția, linia de dezvoltare nu era în mod obligatoriu îndreptată spre o formație socială sclavagistă. Dimpotrivă, avem toate temeiurile asigurate în a susține că în Dacia sclavagismul a fost implantat și că el s-a suprapus peste o realitate dacică nesclavagistă. Forma de proprietate comunitară în agricultură manifestată în cadrul obștilor sătești s-a menținut și după cucerirea Daciei. Ea a constituit o realitate de fapt, în dezacord cu normele juridice romane, conform cărora întregul teritoriu al noii provincii aparținea împăratului ori senatului. Nu este locul și cazul aici să analizăm formele de proprietate din Dacia romană și nici să insistăm asupra lor [696]. Oricum ar fi, un lucru este de necontestat și anume că, sclavagismul în lumea daco-getică a durat doar cu ceva mai mult de un secol și jumătate, firește excluzînd Dobrogea. Deși, chiar și în această provincie avem documente care pledează pentru teza noastră. Am arătat deja că pe la anul 200 e.n. mai avem încă atestată obștea sătească getică în Dobrogea.

Fără îndoială, formațiunea socială sclavagistă era superioară celei a comunei primitive. De asemenea, ni se pare limpede, constituind un bun cîștigat, că societatea daco-getică din timpul lui Burebista depășise cadrul formațiunii sociale a orînduirii gentilice. Ea era deja o societate împărțită în clase, în cadrul unui stat, fără a fi însă sclavagistă. De aici nu poate fi trasă

decît o singură concluzie și anume, aceea a existenței cu necesitate, a unei alte formațiuni sociale, alta decît cea sclavagistă, care era în stare să asigure dezvoltarea pe mai departe a forțelor de producție, a relațiilor sociale de tip nou intervenite în Dacia. O asemenea formațiune socială a fost aceea pe care clasicii o numesc mod de producție „asiatic“ sau „oriental“.

În ultima vreme discuțiile cu privire la formațiunea socială „asiatică“ sînt din ce în ce mai numeroase și numărul celor care susțin existența unei asemenea formațiuni, în continuă creștere [697]. Problema a fost abordată și de către filozofii și sociologii noștri [698]. Este departe de noi gîndul de a trece, măcar fugitiv, în revistă, aici, părerile care s-au exprimat și pro și contra, cu privire la acest subiect. Au fost făcute inventare a textelor din operele clasicilor marxismului care se refereau la modul de producție asiatic [699], s-au purtat și se mai poartă încă discuții în contradictoriu [700]. Am reține, din aceste discuții, doar cîteva elemente. „Pentru omul de știință marxist, se întreba I. Banu, suprema instanță de verificare a teoriei nu sînt oare faptele ? Nu este oare sarcina sa de a pleca de la fapte, pentru ca urmînd spiritul gîndirii lui Marx, Engels și Lenin, să desprindă concluzii teoretice impuse de faptele noi ?“ Același autor arăta că există două direcții de cercetare : pe planul teoriei marxist-leniniste care vizează cunoașterea tezelor enunțate de Marx-Engels-Lenin privind acest subiect și apoi o a doua, cea a cercetărilor concrete care tind să lămurească în ce măsură anumite date pot să capete o interpretare teoretică superioară prin utilizarea conceptului de „mod de producție asiatic“ [701]. Bineînțeles, noi vom urma cea de a doua direcție, aliniindu-ne în rîndurile acelora care sînt convinși de necesitatea adoptării acestui concept pe care îl impun faptele. În cazul nostru o asemenea poziție este capabilă să dezvăluie mai profund esența datelor pe care le avem asupra daco-geților. Nu este vorba de a ne limita numai la epoca lui Burebista, ci de a extinde acest concept la întreaga perioadă veche și a migrațiilor din istoria țării noastre. Numai o asemenea poziție va putea duce la explicarea faptelor în esența lor. În acest mod ne vom putea apropia de adevăr și nu vom fi siliți să apelăm la adoptarea unor noțiuni care nu corespund realității și sînt contrazise de documentarea actuală. De asemenea, vom fi scutiți de a întrebuința noțiuni de compromis ce nu-și au acoperire, nu au un conținut real. Însușirea conceptului de formațiune socială „asiatică“ sau „tributală“ ne va scuti de a depăși evidențele și de a preconiza rămînerea daco-geților din epoca lui Burebista în cadrele orînduirii comunei primitive, ori de a forța aceleași evidențe în a susține o forma-

țiune socială sclavagistă, fie ea „începătoare“, de tip „neclasic“ etc.

Se știe azi că formațiunea socială pe care o discutăm nu se limitează la Asia ci cuprinde un spațiu cu mult mai vast, în care se includ Africa, America de Sud și Europa. De aceea, au fost propuși mai mulți termeni printre care și cel de mod de producție tributar sau tributal, formațiune socială tributară (ultimul dealtfel sugerat încă de K. Marx) și tributală [702]. În esență aceasta se caracterizează prin existența contradicției fundamentale dintre comunitățile aservite și clasa dominantă în întregul său, prin proprietatea comună asupra pămîntului dublată de o proprietate a statului ori a puterii supreme coexistînd cu proprietatea privată, prin regim de stat despotic și prin caracterul sporadic al sclavajului.

Formațiunea socială „asiatică“ sau „tributală“ se deosebește atît de comuna primitivă, cît și de formațiunea sclavagistă, ori de cea feudală. Legăturile dintre membrii obștii nu se mai întemeiază pe legături de rudenie, de sînge, ca în comuna primitivă [703], ci nemijlocit pe cerințele economice de vecinătate (obștea sătească ori de vecinătate). Alte trăsături care o diferențiază de prima dintre formațiunile sociale sînt; caracterul proprietății: comună, cu dublu aspect și privată; existența claselor, a exploatării și, în sfîrșit, a statului. În formațiunea socială „asiatică“ sclavii nu poartă principala sarcină a producției iar pămîntul este în proprietate comună. „Aparent — spune Maurice Godelier [704] — noul mod de producție se sprijină și continuă vechile raporturi de producție, în realitate însă se introduceau noi raporturi de producție bazate pe asuprire și dominație... modul de producție asiatic prelungește și contrazice vechile raporturi comunitare. El se deosebește și de formațiunea sclavagistă sau feudală“ [705].

Formațiunea socială despre care discutăm nu constituie o treaptă intermediară între comuna primitivă și sclavagism ori feudalism, o fază de trecere. Ea este o formațiune de sine stătătoare ce se caracterizează prin existența claselor sociale, a contradicțiilor și implicit, a antagonismelor dintre ele.

Pentru a caracteriza o anumită formațiune socială criteriul principal, așa cum am mai arătat, îl constituie forma de proprietate asupra mijloacelor de producție [706]. În cazul nostru, dat fiind faptul că geto-dacii din vremea lui Burebista erau în primul rînd și în covîrșitoarea lor majoritate agricultori, problema proprietății se pune în legătură cu pămîntul. Deci, a formelor de proprietate în agricultură.

Am arătat că toate documentele de care dispunem în momentul de față ne dovedesc, pentru epoca lui Burebista, ca formă de proprietate majoritară, proprietatea comunistă manifestată în cadrul obștilor sătești. Această formă de organizare nu exclude proprietatea privată asupra pămîntului, fie că este vorba doar de terenul restrîns din jurul casei. S-a vorbit cu insistență în literatura noastră de specialitate de pămînturile private ale nobilimii ori ale preoțimii daco-getice [707]. Trebuie spus însă că în legătură cu existența acestora nu avem nici o atestare literară sau epigrafică, nici o mărturie scrisă, iar documentele arheologice cu greu ar putea fi solicitate la a ne da un răspuns. Fără nici un fel de siguranță și cu totul ipotetic, am putea susține despre descoperirile arheologice că ele pledează mai degrabă împotriva existenței latifundiilor la daco-geți. Ne gîndim la lipsa acelor locuințe mai luxoase care să se deosebească net de celelalte, atît în cadrul aglomerărilor mai mari, cît și izolat, în genul unor vile rustice din lumea sclavagistă. Excepțiile, extrem de rare, „palatul" de la Popești, turnurile din cetățile dacice, își au cu totul alte explicații.

Marile latifundii nu ne sînt atestate clar nici la celți. Am arătat deja că Caesar vorbește mereu de averile, de bogățiile nobililor ori ale fruntașilor galli fără să precizeze în ce anume constau acestea [708]. Deși ne lipsește o documentare sigură, putem presupune totuși existența, încă din vremea lui Burebista, a proprietății private asupra pămîntului, cunoscută fiind tendința nobilimii de a acapara cît mai mult din proprietatea obștilor sătești. Cît de întinse și cît de frecvente erau moșiile în timpul lui Burebista sînt întrebări la care nu se poate da un răspuns, iar supozițiile le socotim de prisos.

Este cît se poate de verosimil ca pe anumite părți din teritoriul daco-getic unit de Burebista și inclus în hotarele stăpînirii lui, să se fi menținut o vreme și obștea familială, casnică, caracteristică formațiunii sociale a comunei primitive [709], alături de obștea sătească. Faptul nu este cu nimic surprinzător, știut fiind că forme ale vechiului sistem se perpetuează uneori o perioadă extrem de îndelungată în cadrul unor noi formațiuni sociale.

În legătură cu obștea sătească ne-a mai rămas de adăugat că formele ei tipice le întîlnim în Orient și Egipt, Mesopotamia, India, China etc., fără să lipsească însă nici din Europa. La tracii meridionali ea era forma dominantă de proprietate [710], iar la iberi, în regiunile mai dezvoltate, a apărut încă din sec. II—I î.e.n. [711]. Ea poate fi presupusă și la celți, ca și la multe alte popoare „barbare" din afara granițelor Imperiului roman. Aceasta trebuie să fi fost deci forma de organizare a tuturor neamurilor

„barbare“ din Europa care au ajuns la un înalt grad de dezvoltare și care au depășit limitele formațiunii sociale a comunei primitive.

Așadar, societatea daco-getică în fruntea căreia s-a situat aproximativ patru decenii Burebista cunoștea mai multe forme de proprietate asupra pămîntului, dominantă fiind, și covîrșitor majoritară, cea comunitară a obștilor sătești.

Existența unor dregători ai regelui puși să supravegheze agricultura și analogiile existente în alte societăți cu același mod de producție ne autorizează să postulăm cea de a doua formă de proprietate, cea a statului sau a regelui care se suprapune peste cea a obștilor. Deci, coexistența proprietății comune, cu caracterul său dublu, împreună cu cea privată corespunde primeia dintre caracteristicile esențiale ale formațiunii sociale „asiatice“.

Să trecem acum la cea de a doua trăsătură, regimul de stat. K. Marx stabilea statelor „asiatice“ trei funcții, și anume în domeniul finanțelor (impozite, jefuirea internă); războaiele (jefuirea externă), muncile obștești (asigurarea reproducției) [712]. Pe toate acestea le întîlnim și în societatea daco-getică din vremea lui Burebista. Impozitele se plăteau în natură și Criton ne menționează chiar funcționarii puși în fruntea agriculturii, ce aveau menirea să strîngă aceste impozite. Mai putem ține seama și de analogia cu lumea celtică unde impozite au existat cu siguranță (ne-o spune Caesar), ajungînd, uneori, să fie atît de apăsătoare încît mulți se vedeau obligați, cu sacrificiul libertății, să caute protecția celor bogați.

Războaiele de cuceriri al căror țel obligatoriu era jefuirea populației învinse și supuse sînt și ele din plin atestate. Este suficient să amintim, în acest sens, relatarea lui Dion Chrysostomos care deplînge soarta Olbiei, devastată de oștile lui Burebista [713].

Ne-a mai rămas de discutat cea de a treia latură a funcțiilor îndeplinite de statul lui Burebista și anume: muncile obștești. Pentru acestea ne stau mărturie clară toate cetățile ridicate în piatră, și, în special, complexul din Munții Orăștiei, constituit într-un adevărat sistem. Cantitatea de muncă ce s-a investit la construirea sistemului defensiv din Munții Orăștiei trebuie să fi fost colosală luînd drept criteriu monumentalitatea lor. Numai folosirea muncii obștești, obligatorii, de pe cuprinsul vastei stăpîniri a lui Burebista este în măsură să explice posibilitatea construirii, într-un timp relativ scurt, a acestui sistem. Pentru a construi în Munții Orăștiei, obligatorie era mai întîi amenaja-

rea unor terase săpate în stîncă, trebuia dislocat muntele. Piatra de construcție, calcarul cochilifer, nu se găsea pe loc, ea trebuia extrasă din cariere situate la mari distanțe, cioplită și transportată. Blocurile de mari dimensiuni care cu greutate pot fi mînuite de mai mulți oameni trebuiau urcate pe povîrnișurile abrupte ale muntelui, cetatea cea mare de la Grădiștea Muncelului fiind de cca 1200 m altitudine, fără a mai vorbi de piscul izolat, de la Piatra Roșie, de cel de la Blidaru sau Bănița, ca să cităm doar cîteva exemple. Dacă mai adăugăm și enorma cantitate de blocuri, de ordinul milioanelor, necesară construirii zidurilor ce măsoară în lungime kilometri, cu lățimi ce depășesc 3 m, socotim că am spus destul.

Pentru cine ține seamă de toate cele arătate, pentru cine a văzut măcar o dată cetățile dacice de pe valea Grădiștii și și-a luat osteneala să urce pînă la cetatea cea mare de sub Muncel, pentru acela va fi limpede că întregul sistem n-a putut fi construit de sclavi, cum nici piramidele n-au fost durate de ei. Dar, tot atît de evident este și că forțele unui trib sau ale unei uniuni de triburi, oricît de mare ar fi fost ea, nu erau capabile de asemenea realizări. Numai munca obligatorie obștească a unei populații de pe un vast teritoriu de dimensiunile stăpînirii lui Burebista poate explica construirea cetăților din Munții Orăștiei. Ele uimesc și entuziasmează pînă în zilele noastre. Fiecare în parte ne vorbește, în graiul lor, despre colosala muncă ce s-a depus pentru a le realiza și, în același timp, despre geniul celui care le-a conceput.

Despre domnia lui Burebista s-a spus că a fost o monarhie cu pronunțat caracter militar avînd ca model pe cele elenistice [714]. Deci, fără îndoială, o formă ce se aseamănă într-o măsură oarecare cu despotismul oriental.

După toate cele spuse, nu ne rămîne decît să formulăm concluzia, conform căreia formațiunea socială a daco-geților lui Burebista nu era sclavagistă, nu aparținea orînduirii comunei primitive, ci celei cunoscute sub numele de „asiatică“ ori „tributală“, fiind caracterizată prin existența claselor sociale ca urmare a dezvoltării forțelor de producție, dualitatea proprietății comunitară (cu dublu aspect) și privată, prin existența statului cu cele trei funcții ale sale (impozite, războaie și muncă obștească) și, în sfîrșit, prin caracterul sporadic al sclavajului. Se mai cuvine subliniat și faptul că daco-geții au atins în sec. I î.e.n. un înalt grad de dezvoltare economică [715]. Iată condițiile în care Burebista a pus bazele primului stat din istoria daco-geților, desfășurînd o activă și rodnică politică internă.

486. *Getul Burebista*, p. 47.

487. *RE*, Suppl. I, 1903, col. 263, s.v. *Burebista*.

488. Appianus, *Historia Romana*, III, 25 ; în *Izvoare*, 1, p. 575.

489. Pentru viața și opera lui Florus, v. de ex., O. Rossbach, în *RE*, VI, 1909, 2761—2770.

490. Florus, *Epit.*, I, 39, 3 ; în *Izvoare*, 1, p. 521.

491. Trogus Pompeius — Iustinus, XXXII, 3, 8.

492. R. Vulpe, în *Dacia*, N. S., 4, 1961, p. 309 și urm.

493. V. supra, p. 71.

494. Titus Livius, *Periochae*, XCV ; Festus, *Breviarium*, 7 ; Eutropius, VI, 2 ; Orosius, V, 23, 20.

495. Strabon, *Geogr.*, VII, 3, 11.

496. Appianus, *Illiria*, 29, 84 ; *Izvoare*, 1, p. 569.

497. V. Pârvan, *Getica*, p. 75 și urm ; D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, 1, 1965, p. 277—280 ; R. Vulpe, *Din Istoria Dobrogei*, 2, 1968, p. 25—26, cu toată bibliografia problemei și cu citarea tuturor textelor antice care se referă la acest eveniment.

498. Cu acest prilej Lucullus Varro, după relatarea lui Strabon (*Geogr.*, VII, 6, 1) și a lui Plinius (*Nat. Hist.*, XXXIV, 39), a ridicat din principalul templu al Apolloniei o uriașă statuie a lui Apollon, operă a sculptorului Calamis, pe care a transportat-o la Roma, așezînd-o pe Capitoliu ; D. M. Pippidi, *op. cit.*, 277, nr. 49.

499. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 278, și fig. 79.

500. Max Fluss, în *RE*, XV, 1932, 2350—2412 ; C. Patsch, în *Sitzber. Akad. Wien*, vol. 214, 1932 și vol. 217, 1937 ; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938 ; D. M. Pippidi, în *Din istoria Dobrogei*, 1. 1965 ; R. Vulpe, în *Din istoria Dobrogei*, 2, 1968 ; B. Gerov, în *Godișnik*, Sofia, 1948—1954 ; A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapesta, 1970 ; Em. Doruțiu-Boilă, *Dicționar*, p. 397—401.

501. A. Mócsy, în *RE*, Suppl. IX, 1962, 516—576.

502. *Römische Geschichte*, vol. III, Berlin, 1933, p. 304.

503. C. Jullian, *Histoire de la Gaule*, vol. I, p. 43 și urm.

504. Strabon, *Geogr.*, VII, 3, 11.

505. *De Bello Gallico*, II, 1, 4 ; „quod in Gallia a potentioribus atque iis qui ad conducendos homines facultatis habebant vulgo regna occupabantur" ; C. Iulius Caesar, *Războiul gallic*, p. 117.

506. *De Bello Gallico*, I, XVIII, 3—9 ; „Ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum. Cumplures annos portoria reliquaque omnia Haeduorum vectigalia parvo pretio redempta habere, propterea quod, illo licente, contra liceri audeat nemo. His rebus et suam rem fami-

liarem ancisse et facultates ad largiendum magnas comparne, magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere et circum se habere; neque solum domi, sed etiam apus finitimas civitates largiter posse, atque, huius potentiae causa, matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac potentissimo collocasse; ipsum ex Helvetiis uxorem habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias civitates collocasse. Favere et cupere Helvetiis propter ea affinitatem; odisse etiam suo nomine Caesarum et Romanos, quod eorum adventu potentia ejus deminuta et Diviciacus frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, summam in spem per Helvetios regni obtinendi venire; imperio populi Romani, non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare". Aceeași traducere, p. 90—91.

507. *De Bello Gallico,* I, 2, 1; 3, 8: „Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgetorix"... „et civitati persuasit ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent; perfacile esse, cum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri"... „Hoc oratione adducti, inter se fidem et jusjurandum dant, et, regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos, totius Galliae sese potiri posse sperant". Aceeași traducere, p. 81—83.

508. C. Jullian, *Vercingetorix,* Paris, 1901; id., *Histoire de la Gaule,* III; M. Gelzer, în *RE,* VIII, A_1, 1955, 981—1008.

509. *De Bello Gallico,* VII, 4, 1: „Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summae potentiae adulescens, — cujus pater principatum Galliae totius obtinuerat et ob eam causam, quod regnum appetebat, ab civitate erat interfectus, — convocatis suis clientibus, facile incendit"... (3) „non destitit tamen atque in agris habet dilectum egentium ac perditorum. Hac coacta nam, quoscumque adit ex civitate ad suam sententiam perducit; (4) hortatur ut communis libertatis causa arma capiant, magnisque coactis copiis, adversarios suos, a quibus paulo ante erat ejectus, expellit ex civitate. (5). Rex ab suis appellatur". Aceeași traducere, p. 238—239.

510. *De Bello Gallico,* I, 17, 1 „Esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privatim plus possint quam ipsi magistratus (2). Hos reditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere..." Aceeași traducere, p. 90.

511. E. Benoist și S. Dosson, în notele la vol. Jules Caesar, *Commentaires sur la Guerre des Gaules,* Ed. Hachette, Paris (F.a.), p. 674.

512. *Getica,* XI, 67.

513. *Geogr.* VII, e, 5. Cf. și V. Pârvan, *Getica,* p. 151; R. Vulpe, *Getul Burebista,* p. 35.

514. *Geogr.,* XVI, 2, 39. Cf. și V. Pârvan, *loc. cit.* și R. Vulpe, *loc. cit.*

515. La *Suidas,* II, 35, 368. Cf. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.,* 1, p. 283.

516. Fr. Engels, *Originea familiei,* p. 172—173; *VDI,* nr. 2, 1949, p. 175; C. Daicoviciu, în *SCȘCluj,* 1, 1952, fasc. 2, p. 116.

517. *De Bello Gallico,* I, 2, 4: His rebus fiebat ut et minus late vagarentur et minus facile finitimis bellum inferre possent; qua ex parte homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. (Aceeași traducere p. 82).

518. I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974.

519. *Geogr.*, VII, 3, 11.

520. *Geticele* în *Izvoare*, 1, 1964, p. 509.

521. Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, XXIII, traducere T. Naum în vol. Tacitus, *Opere*, București, 1958, p. 115.

522. Pentru existența viței de vie la daco-geți, v. supra, p. 138—139.

523. H. Daicoviciu, *Dacii*, p. 136 ; id., *Dacia*, p. 65.

524. Caesar, *De Bello Gallico*, IV, 2, 6 : Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari arbitrantur.

525. S-a spus despre Vercingetorix că n-ar fi fost decît un agent al lui Caesar și că răscoala generală a gallilor de la sfîrșitul anului 54 î.e.n. a fost declanșată de însuși Caesar. J. Harmond, *Deux problèmes du De Bello Gallico*, I : *Qui fut Vercingetorix ?* în *Ogam*, VII, 1955, nr. 37, p. 3—26.

526. R. Vulpe, în *Istoria poporului român*, p. 50.

527. *Geogr.*, VII, 3, 11.

528. *Getul Burebista*, p. 53.

529. In *Res Gestae*, 30, citim : „Citraquod (sc. flumen Danuvi) Dacorum transgressus exercitus meis auspiciis victus profligatusque est et postea trans Danuvium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperia populi romani perferre coegit".

530. E. Chirilă, în *ActaMN*, 1, 1964, p. 127 și urm.

531. V. Teodorescu, I. Rizea și N. Dupoi, în *Studii și Comunicări*, Pitești, 1969, p. 101—109.

532. I. Mitrea, în *SCIV*, 23, 4, 1972, p. 641—646.

533. G. Katzarova, în *Izv. Inst.*, 27, 1964, p. 151 ; E. Chirilă, I. Pop, în *Apulum*, 7/1, 1968, p. 159 și urm. cu o hartă și un catalog al monedelor thasiene descoperite pe teritoriul României precum și cu bibliografia mai veche.

534. I. Winkler, în *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 17, München, 1967, p. 135 și urm., cu catalog, hartă și tablou sinoptic.

535. H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 61—65 adaugă alte tezaure la cele cunoscute de I. Winkler. Pe baza faptului că din cele 19 tezaure monetare cunoscute a căror ultimă piesă este emisă între 75 și 60 î.e.n., 12 sînt descoperite în afara arcului carpatic și că dintre acestea majoritatea s-au găsit în Muntenia, H. Daicoviciu crede că ele sugerează extinderea stăpînirii lui Burebista asupra Munteniei. Argumentul poate fi discutat : mai întîi statistica este întîmplătoare și nu poate avea forță probantă, știut fiind faptul că tezaurele sînt descoperiri fortuite. Apoi un al doilea argument ce se opune este cel al cronologiei. Ultima monedă dintr-un tezaur este doar ultima piesă a acestuia și un termen *post quem*. Ea nu implică cu necesitate și îngroparea tezaurului la acea dată ori într-o vreme imediat următoare. Mai degrabă, ar fi vorba de o epocă mai tîrzie, știut fiind că, în general, se tezaurizează, pentru valoarea intrinsecă,

acele monede care nu mai circulă. Deci, ponderea între cele două teritorii în discuție, pe acest temei, nu poate fi precizată.

536. M. Chițescu, în *Dacia*, 19, 1975, p. 249—254.

537. M. Babeș, în *Dacia*, 19, 1975, p. 125—139.

538. *Ibidem*, p. 131, cu nota 60.

539. N. Conovici, în *Rezumatele*, p. 5.

540. Al. Vulpe, în *Dicționar*, p. 192.

541. Pe baza lipsei importurilor romane, M. Babeș ajunge și la concluzia, total greșită, că cetățile de la Tilișca, Piatra Craivii sau așezarea de la Sighișoara au luat sfîrșit la începutul sec. II e.n. Pentru Sighișoara a se vedea recenzia pe care am făcut-o lucrării lui K. Horedt, C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara-Schässburg*, în *Anuarul Inst. de Ist. și Arh. Cluj-Napoca*, 17, 1974, p. 318—319.

542. V. supra p. 102 *loc. cit.*

543. M. Chițescu, *loc. cit.*

544. B. Mitrea, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 53—56.

545. Cf. C. Preda, *Monedele*, p. 350.

546. I. Glodariu, *op. cit.*

547. C. Preda, *op. cit.*, p. 345—350 cu toată bibliografia.

548. *Ibidem*, p. 347.

549. *Getica*, p. 610 și urm. ; I. Glodariu, *op. cit.*, p. 126—133.

550. V. Pârvan, *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreich*, Breslau, 1909, p. 22.

551. Cicero, *Pro Fronteio*, 5, II, „referta Gallia negotiatorum est, plena civium Romanorum. Nemo Gallorum sine cive Romano quicquam negotigerit, numerus în Gallia nullus sine civium Romanorum tabulis commovetur". B. Mitrea, în *Revista istorică română*, 5—6, 1935—1936, p. 286 cu nota 3.

552. Știrile sînt adunate de V. Pârvan, *op. cit.*, p. 29 și urm.

553. *De Bello Gallico*, IV, 3, 3 : „multumque ad eos mercatores ventitant".

554. IV, 2, 1. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 27 ; A. Riese, *Das rheinische Germanien in der antiken Litteratur*, Leipzig, 1892, p. 19 și 62 și indice s. v. *mercatores*.

555. B. Mitrea, *op. cit.*, p. 286 cu nota 5 unde se citează bibliografia problemei.

556. *Ibidem*, p. 286.

557. I. Glodariu, *op. cit.*, p. 172 și urm.

558. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 281—282 ; I. Glodariu, *op. cit.* p. 131.

559. V. infra, p. 339.

560. M. Macrea, în *AISC*, 2, 1933—1935, p. 147—164.

561. I. H. Crişan, în *Dacia*, N. S., 10, 1966, p. 329 şi urm.

562. D. M. Teodorescu, în *ACMIT*, 1929, Cluj, 1930, p. 25 (extras), părere împărtăşită apoi de toţi cei care s-au ocupat cu problema centrului din Munţii Orăştiei.

563. *Geogr.*, VII, 3, 13 ; *Izvoare*, 1, p. 241.

564. J. Beloch, *Die Bevölkerung der gr. röm. Welt, Römische Geschichte*, 1926, p. 216 şi urm.

565. C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Södosteuropa*, V, p. 44.

566. G. Kazarow, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916, p. 10—11.

567. N. Iorga, *Geschichte der Rumänische Volkes*, vol. 1, Gotha, 1905, p. 35.

568. V. Pârvan, *Getica*, p. 91.

569. Em. Panaitescu, în vol. *În memoria lui Vasile Pârvan*, Bucureşti, 1934.

570. C. Daicoviciu, în *Gînd românesc*, 2, Cluj, 1934, p. 366—375 ; id., *La Transylvanie*, p. 48. O recenzie total negativă asupra lucrării lui Em. Panaitescu a publicat şi Şt. Bezdechi, *Cîteva consideraţii asupra studiului D-lui Em. Panaitescu „Numărul geţilor şi al dacilor"*, Cluj, 1934.

571. Plutarh, *Caesar*, 18.

572. Appianus, *Celtica*, 1, 3.

573. Strabon, *Geogr.*, IV, 3, 3.

574. E. Cavaignac, *Population et capital dans le monde méditerranéen*, 1923, p. 138.

575. Diodor din Sicilia, *Biblioteca*, V, 25.

576. F. Engels, *Originea familiei*, p. 157, nota 1.

577. A. Grenier, *Les Gaulois*, Paris, 1923, p. 90. H. Delbrück, *Gesch. d. Kriegskunst*, 1, Berlin, 1908, p. 484.

578. F. Engels, *op. cit.*, p. 157.

579. Pentru evaluarea populaţiilor din diferite provincii ale Imperiului, vezi de ex. J. Beloch, *op. cit.*

580. *Op. cit.*

581. *Op. cit.*

582. V. Pârvan, *Getica*, p. 91.

583. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, p. 267.

584. Id., în *Gînd Românesc*, 2, Cluj, 1934, p. 373.

585. I. H. Crişan, *Ceramica*, catalog, p. 251—279.

586. Pentru săpăturile arheologice efectuate pe teritoriul României, începînd cu anul 1950, a se vedea cronicile anuale, în *SCIV* şi în *Dacia*.

587. V. supra, p. 184.

588. M. Holleaux, *Etudes d'epigraphie et d'histoire grecques*, vol. 1, Paris, 1938, p. 296—297 ; Ad. Wilhelm, *Neue Beiträge zur Griech. Inschriftenkunde, Sitzber. Akad*, Wien, 183, Bd. 3, 1921, p. 26—39 ; C. Daicoviciu, în *SCIV*, 6, 1955, p. 53.

589. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, p. 284 ; R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 52.

590. *Istoria romană*, LXVII, 10, 1.

591. *Izvoare*, 1, p. 507 ; I. I. Russu, în *Sargetia*, 4, 1966, p. 103, n. 1 ; id. în *Studii clasice*, 14, 1972, p. 111 și urm.

592. A. Adler, în *RE*, VII, 2, Stuttgart, 1931, p. 675—717 și H. Mihăescu în *Izvoare*, 2, București, 1970, p. 699.

593. *FHG*, IV, 374.

594. *Izvoare*, 1, p. 502.

595. Cf. C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 284.

596. M. Constantinescu, *Modul de producție tributal și orînduirea tributală*, în *Probleme economice*, noiembrie 1972 (extras) ; id., *Schița unei teorii marxiste a formațiunii social-economice tributale*, București, 1974.

597. K. Marx și Fr. Engels denumesc forțele de producție ale societății raporturi istoricește formate între oameni și natură. K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, vol. 3, București, Ed. politică, 1958, p. 39.

598. K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, București, Ed. politică, 1960, p. 9.

599. C. Borgeanu, *Eseu despre progres*, București, Ed. politică, 1969, p. 58.

600. C. Daicoviciu, în *SCȘCluj*, 1, 1950, fasc. 2, p. 111—124.

601. M. Macrea, în *Studii și referate*, p. 119—146. Relativ recent, M. Babeș (*SCIVA*, 25, 2, 1974, p. 217—244) în recenzia pe care o face lucrării lui H. Daicoviciu, *Dacia*, formulează rezerve cu privire la existența statului la daco-geții de pe vremea lui Burebista și Decebal, considerînd însă că „în sec. I î.e.n. — I e.n. ei depășiseră faza democrației militare, fără a ajunge să constituie o societate tipic „asiatică“ sau „tributală“. În anumite perioade și în anumite zone, elemente ale acestei organizări sociale au început să se manifeste“ (p. 241).

602. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, p. 268 și urm.

603. Prima inscripție a fost publicată de Gr. Tocilescu iar a doua de V. Pârvan. Ele au fost reluate și corect citite și interpretate de către I. I. Russu, în *SCIV*, 6, 1955, nr. 1—2, p. 75 și urm. (cu toată bibliografia).

604. T. D. Zlatkovskaia, *Meziia v. I—II vekah nașei erî*, 1951, p. 86—87 ; E. M. Staermann, în *VDI*, 1953, nr. 2, p. 61 ; A. P. Kajdan, în *VDI*, 1952, nr. 3, p. 91 ; A. Bodor, în *SCIV*, 8, 1—4, 1957, p. 137.

605. A. Bodor, în *SCIV*, 7, 3—4, 1956, p. 253—266 ; id. în *SCIV*, 8, 1—4, 1957, p. 137—148.

606. Campestres melius Scythae
quorum plaustra vagas rite trahunt domos,
vivunt et rigidi Getae
inmetata quibus iugera liberas
fruges et Cererem ferunt
nec cultura placet longior annua
defunctumque laboribus
aequali recreat sorte vicarius; în *Izvoare*, 1, p. 210—211.

607. Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 731—734.

608. V. Pârvan, *Getica*, p. 136.

609. M. Macrea, *op. cit.*, p. 138—139.

610. A. Bodor, în *SCIV*, 7, 3—4, 1956, p. 256 și urm.

611. *De Bello Gallico*, IV, 1.

612. Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, VI, 1, ediția și traducerea citată în nota 485.

613. H. Rosenfeld, *Kultur der Germanen*, în vol. *Abriss der Geschichte antiker Randkulturen*, München, 1961, p. 17 și urm.

614. Hölscher, în *RE*, IX, 1916, 1934—2000.

615. Schwartz, în *RE*, V, 1, 1903, 934—962; *Izvoare*, 1, p. 266.

616. Iosephus Flavius, *Antiquitates Judaicae*. XVIII, 1, 5; *Izvoare*, 1, p. 413.

617. A. Bodor, în *Studia*, 1, 1965, p. 7—18.

618. *Bellum Iudaicum*, II, 8; A. Bodor, *op. cit.*, p. 13 și urm.

619. *Getica*, p. 162.

620. *SCIV*, 8, 1—4, 1957, p. 138.

621. K. Marx — Fr. Engels, *Opere alese*, București, ESPLA, 1965, vol. 2, p. 315, 316.

622. K. Marx, *Capitalul*, III, partea I, București, 1956, p. 326—327; K. Marx — Fr. Engels, *Opere*, vol. 9, București, Editura politică, 1959, p. 137 și urm.; id., vol. 19, 1964, p. 419—420 și 434.

623. *De Bello Gallico*, IV, 3.

624. K. Marx, *Ciornele răspunsului la scrisoarea lui V. I. Zasulici*, în K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, vol. 19, Editura politică, 1964, p. 419—420. K. Marx folosește termenul de „obște agrară".

625. V. K. Nikolski, *Istoria pervobitnogo obscestva*, Moscova, 1951, p. 79—81.

626. K. Marx, *Capitalul*, ed. a 2-a, București, Editura PMR, vol. I, p. 187.

627. Pentru obștea sătească din epoca feudală în țările românești și cu referiri la perioade mai vechi v. de ex.: Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, București, 1958; id., *Studii de sociologie istorică*, Editura științifică, București, 1972; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova; Orînduirea feudală*, București, 1964; Romulus Vulcănescu, *Etnologia juridică*, București, 1970; G. Bakó, în *SCIVA*, 26, 3, 1975, p. 371—379.

628. Iordanes, *Getica*, 40 ; *Izvoare*, 2, București, 1970, p. 412—413 ; Unde et pene omnibus barbaris Gothi sapientiores semper extiterunt Grecisque pene consimiles, ut refert Dio, qui historias eorum annalesque Greco stilo composuit. Qui dicit primum Tarabosteseos, deinde vocatos Pilleatos hos, qui inter eos generosi extabant, ex quibus eis et reges et sacerdotes ordinabantur.

629. Dio Cassius, *Hist. Rom.*, LXVIII, 9, 1.

630. Obiceiul nu este specific doar daco-geților, izvoarele literare ni-l atestă și la alte neamuri, de pildă la sciți. Pe nobilii acestora Lucian, scriitor din sec. II e.n. îi atestă ca purtători de *pilleus (Scitul sau oaspetele*, 1 ; *Izvoare*, 1, p. 611). Despre oamenii care la daci poartă un fel de căciulă mai vorbește Dion Chrysostomos și într-un alt loc din opera sa (*Or*, LXXII, 3 ; *Izvoare*, 1, p. 453). Criton pomenește de geții *pilofori* (τοὺς πιλοφόρους Γέτας); *Izvoare*, 1, p. 507. *Pilleus*-ul este de origine phrigiană. Cf. de ex. Brandis, în *RE*, IV, 1901, col. 1948 ; J. Wiesner, *Die Thraker*, Stuttgart, 1963, p. 176 ; O. Gamber, în *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlung in Wien* 60, 182, 1964, p. 7.

631. Iordanes, *Getica*, 72 ; *Izvoare*, 2, p. 418—419 ; reliquam vero gentem capillatos dicere iussit, quod nomen Gothi pro magno suscipientes adhuc odie suis cantionibus reminiscent.

632. Dio Cassius, *Hist. Rom.*, LXVIII, 9, 1 ; *Izvoare*, 1, p. 689.

633. C. Daicoviciu, în *SCȘCluj*, 1, 1950, fasc. 2, p. 116 și nota 8.

634. *De Bello Gallico*, VI, 13, 1—3 ; In omni Gallia, eorum hominum qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. Nam plebes paene servorum habetur loco, quae nihil audet per se, nullo adhibetur consilio. Plerique, cum aut aere alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuria potentionum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus, quibus in hos eadem omnia sunt iura quae dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum Equitum.

635. *Ibidem*, VI, 15, 1—2 : Hi cum est usu atque aliquod bellum incidit — quod fere ante Caesari adventum quotannis accidere solebat, uti aut ipsi injurias inferrent, aut illatos propulsarent — omnes in bello versantur ; atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt.

636. *Geogr.*, VII, 3, 11.

637. C. Daicoviciu, *La Transylvanie*, p. 44.

638. *Izvoare*, 1, p. 629.

639. D. Tudor, *Peregrinările sclavului Callidromos*, în *Studii și articole de istorie*, Societatea de științe istorice și filologice, București, 1956, p. 19—30.

640. D. M. Pippidi, *Contribuții*, p. 519 și urm.

641. *De Bello Gallico*, VI, 11, 2—5 ; In Gallia, non solum in omnibus civitatibus atque in omnibus pagis partibusque, sed paene etiam in singulis domibus factiones sunt ; earumque factionum principes sunt qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum

ad arbitrium iudiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. Idque eius rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret: suos enim quisque opprimi et circumveniri non patitur, neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. Haec eadem ratio est in summa totius Galliae; namque omnes civitates in partes divisae sunt duas.

642. V. supra, p. 160.

643. V. supra, p. 185.

644. C. Daicoviciu, în *SCȘCluj*, 1, 1950, fasc. 2, p. 116. Aceeași interpretare i-a dat-o și C. Patsch, în *Beiträge zur Völkerkunde von Södosteuropa*, 5, p. 175.

645. M. Macrea, în *Studii și referate*, partea I, 1954, p. 140.

646. A. Bodor, în *SCIV*, 8, 1—4, 1957, p. 146.

647. V. I. Avdiev, *Istoria Orientului antic*, trad. București, 1951, p. 35—36.

648. *De Bello Gallico*, I, 18.

649. Fr. Engels, *Originea familiei*, p. 110.

650. *De Bello Gallico*, V, 54.

651. *Ibidem*, I, 16, 5.

652. *Ibidem*, VII, 4.

653. Iordanes, *Get.*, 73; *Izvoare*, 2, 1970, p. 418, 419.

654. *De Bello Gallico*, VI, 13 în *op. cit.*, p. 218—219 (qui summo magistratui praeerat — quem Vergobretum appellant Haedui, qui creatur annuus et vitae necisque in suos habet potestatem).

655. *Ibidem*, VI, 20, 1.

656. *Getica*, 73—74; *Izvoare*, 2, p. 419 (Decedente vero Dicineo pene pari veneratione habuerunt Comosicum, qui nec inpar erat sollertiae. Hic etenim et rex illis et pontifex, ob suam peritiam habebatur et in summa iustitia populos indicabant).

657. *De Bello Gallico*, VI, 12, 1.

658. *Ibidem*, I, 18.

659. R. Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulände*, Bd. 2, *Bibliographische Nachträge und Ergänzungen*, Graz, 1969.

660. Pentru istoria Egiptului v. de ex. G. Dyckmans, *Histoire Économique et Sociale de l'Ancienne Egypte*, Paris, 1936—1937, 3 vol.; J. M. White, *Everyday Life in Ancient Egypt*, Londra, 1963.

661. *De Bello Gallico*, VI, 20, 1.

662. Fr. Engels, *Originea familiei*, p. 157, n. 1.

663. M. Constantinescu, *Schița unei teorii marxiste a formațiunii social-economice tributale*, p. 79, crede că celții n-au ajuns să aibă stat.

664. *Geogr.*, VII, 3, 11.

665. Fr. Engels, *op. cit.*, p. 164

666. *Ibidem*, p. 327

667. C. Daicoviciu, în *SCȘ Cluj*, 1, 1950, fasc. 2, p. 121.

668. R. Vulpe, în *Dacia, N.S.*, 1, 1957, p. 143—164 ; id., *Getul Burebista*, p. 50.

669. M. Macrea, *op. cit.*, p. 119—146.

670. T. D. Zlatkovskaia, în *VDI*, 2, 1955, p. 73—97.

671. I. T. Kruglikova, *Dakia v epoky rimskoi okkupații*, Moskva, 1955, p. 34.

672. M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 45. Noțiunea de pre-stat ni se pare lipsită de conținut. Ea ar indica ceva înaintea statului. Or, înaintea apariției statului a fost comuna primitivă ce nu cunoaște împărțirea în clase sociale și implicit exploatarea. Atunci cînd societatea va păși pe o nouă treaptă va apare și statul. De aceea nu putem fi de acord nici cu teza referitoare la posibilitatea existenței orînduirii tributale fără stat. Bineînțeles că nu ne gîndim la o anume formă de stat.

673. Fr. Engels, *op. cit.*, p. 183.

674. C. Daicoviciu (*op. cit.*, p. 119) a respins păreri mai vechi total nefondate ca cea a lui C. Balmuș (în *Buletinul științific al Academiei RPR*, 1950, 2, nr. 1, p. 3) care susține existența unui stat dacic sclavagist în sec. 5 î.e.n.

675. C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 121.

676. C. Daicoviciu a emis ulterior părerea conform căreia statul dac a putut să apară măcar ca o fază premergătoare, încă sub domnia tatălui lui Burebista (în *SCIV*, 6, 1955, 1—2, p. 54—55). Părerea unui început așa de timpuriu a statului dac a fost împărtășită o vreme și de H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1965, p. 90—92 și respinsă mai pe urmă în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 65 și, mai recent, în *Dacia*, p. 31.

677. C. Daicoviciu, în *SCȘCluj*, 1, 1950, fasc. 2, p. 121.

678. Id., în *SCIV*, 2, 1, 1950, p. 147.

679. *Ibid.*, p. 124.

680. Id., în *SCIV*, 6, 1—2, 1955, p. 52—54.

681. *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 280 și 283.

682. M. Macrea, *op. cit.*, p. 144—145. Sclavagismul este negat și de către P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969, p. 15.

683. H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 76 și urm.

684. D. M. Pippidi, *Contribuții*, p. 522, R. Vulpe, fără a lua poziție cu privire la caracterul sclavagist al statului lui Burebista, evită sub orice formă noțiunea de sclavagism. Autorul vorbește doar de un stat unitar : „Burebista a pus bazele statului geto-dac incipient", *Getul Burebista*, p. 53.

685. M. Constantinescu, în *Probleme economice*, 11, 1972, p. 28—44 ; id., *Schița unei teorii marxiste a formațiunii social-economice tributale*, București, 1974, p. 45.

686. V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 1, București, 1963, p. 151.

687. R. Garaudy, *Marxisme du 20-ème siècle*. Paris-Genève, 1958, p. 213.

688. Jean Suret-Canale, *Premières sociétés de classes et mode de production asiatique*, în *Recherches internationales à la lumière du marxisme*, nr. 57—58, 1967, p. 6. Cf. Şt. Voicu, în *Era socialistă*, nr. 15, 1973, p. 32—37.

689. K. Marx, F. Engels, *Ideologia germană*, în *Opere*, vol. 3, Editura politică, Bucureşti, 1958, p. 28.

690. C. Borgeanu, *Eseu despre progres*, București, 1969, p. 78 și urm.

691. Pentru textele clasicilor cu privire la acest subiect v. de ex. M. Constantinescu, *Schiţa unei teorii*, p. 5 și urm.

692. Fr. Engels, *Originea familiei*, p. 153.

693. În *Era socialistă*, 15, 1973, p.34.

694. Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1972.

695. P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orînduirea feudală*, Bucureşti, 1964, p. 19 şi urm. ; M. Constantinescu, *Schiţa unei teorii*, p. 45 şi urm.

696. A. Bodor, în *Universitatea Bolyai 1945—1955*, Cluj, 1956, p. 209—221.

697. Jean Chesenaux, *Récents travaux marxistes sur le mode de production asiatique*, în *La Pensée*, nr. 114, 1964, p. 67—73 ; id., *Ou est la discussion sur le mode de production asiatique ?* în *La Pensée*, 1965, nr. 122, p. 40—59 ; F. Tökei, *Az Áziai termelési mód kérdéséhez*, Budapesta, 1965 ; Jean Suret-Canale, *op. cit.*

698. I. Banu, *Sensuri universale şi diferenţe specifice în filozofia Orientului antic*, Bucureşti, 1967, p. 15—36 ; id., în *Revista de filosofie*, tom. 13, 2, 1966, p. 213—228 ; în acelaşi număr, p. 228—238, studiul lui I. Natansohn şi N. Simion, *Despre existenţa aşa-numitului „mod de producţie asiatic"* ; C. Borgeanu, *op. cit.*, p. 43—44 şi 80—81 ; M. Constantinescu, lucrările citate în nota 649 ; Ştefan Voicu, în *Era socialistă*, 57—59, 1967, p. 32—37.

699. M. Gaudelier, *Les écrites de Marx et Engels sur le mode de production asiatique*, în *La Pensée*, 1964, nr. 114, p. 56—66 ; M. A. Vitkin şi N. B. Ter-Acopian, *Po straniţa jurnal a „La Pensée"*, în *Voprosî filosofii*, nr. 3, 1965, p. 172—176 ; M. Constantinescu, *Schiţa...*, p. 5 şi urm.

700. E. Varga, *Ob aziatschom sposobe proizvodstva*, în vol. *Ocerki po problemam politekonomii kapitalizma*, Moskva, 1964, p. 358—382 ; V. V. Struve, *Poniatie „aziatskii sposob proizvodstva*, în *Narodî Azii i Afriki*, Moscova, 1965, nr. 1.

701. I. Banu, în *Revista de filozofie*, tom. 13, 2, 1966, p. 214.

702. Termenul de tributal a fost propus de M. Constantinescu (*op. cit.*, p. 6), de acord cu I. Banu.

703. I. Natansohn şi N. Simion, *op. cit.*, p. 228—238 susţin în mod greşit părerea în conformitate cu care Marx s-ar fi referit la comuna primitivă atunci cînd vorbea despre un mod de producţie asiatic.

704. În *La Pensée*, nr. 159, octombrie, 1971. Apud M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 32.

705. M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 41 și urm.

706. Cf. de ex., I. Banu, *op. cit.*, p. 216.

707. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, I, 1960, p. 283 ; A. Bodor, în *SCIV*, 8, 1—4, 1957, p. 146.

708. A. Mócsy, în *Acta Antiqua*, Budapesta, 4, 1—4, 1956, p. 226 vorbește de acumularea marei proprietăți funciare la boiii celți și de sclavaj, fără a avea însă *nici o* bază documentară. Monedele cu efigii nu pot fi invocate nici măcar ca un argument decisiv pentru existența statului și, cu atît mai puțin, pot să facă dovada existenței latifundiilor.

709. A. Bodor, în *SCIV*, 8, 1—4, 1956, p. 147.

710. A. Ranovici, *Vostocinîe Provinții rimskoi imper.* vol. I, Moscova, 1949, p. 247—248 ; *Istoria Bulgariei*, sub red. P. N. Tretiakova, Moscova, 1954, p. 24 ; A. Bodor, *op. cit.*, p. 141.

711. A. V. Mișulin, *Anticinaia Ispania*, Moscova, 1952, p. 200.

712. K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, București, 1956, p. 8—10.

713. Dion Chrysostomos, *Or.*, XXXVI, 1.

714. C. Daicoviciu, în *SCIV*, 6, 1—2, 1955, p. 52—54 ; R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 50.

715. Pentru aceasta v. infra cap. VIII, 1.

CAPITOLUL V

POLITICA EXTERNĂ

1. Războaiele cu boiii și tauriscii. 2. Luptele cu scordiscii și încălcarea hotarelor romane. 3. Cucerirea cetăților grecești din Pontul Stîng. 4. Semințiile supuse în estul Daciei. 5. Relațiile diplomatice.

1
RĂZBOAIELE CU BOIII ȘI TAURISCII

După ce a reușit să unifice triburile daco-getice, după ce le-a impus, prin metodele pe care le-am discutat, disciplină și ascultare, Burebista a început marile sale războaie, purtîndu-i pe daco-geți, din victorie în victorie, pe culmile cele mai amețitoare ale gloriei. Daco-geții și, prin ei, Burebista vor ajunge stăpînii unui vast teritoriu ce se întindea de la Morava (Marus), rîul ce separă Slovacia de Moravia, pînă la Olbia și din Carpații nordici pînă la Balcani, supunînd cea mai mare parte a populațiilor vecine.

Care a fost succesiunea exactă a acestor războaie este greu de precizat. Un lucru ni se pare neîndoielnic și anume că perioada de pacificare și de unificare a triburilor daco-getice a durat mult. Ea a consumat mai bine de jumătate din domnia lui Burebista. Abia după ce va deveni o mare putere, o forță de temut, va reține atenția istoricilor vremii. Prima parte a domniei, închinată organizării interne a daco-geților nu-i interesa prea mult pe romani, mai cu seamă că teritoriile pe care se consumau evenimentele încă nu intraseră în planurile lor de cuceriri. Iată explicația întunericului aproape total lăsat de istoriografia antică. Ea s-a ocupat în acest răstimp de evenimentele lumii greco-romane, de istoria diferitelor etape și războaie prin care modestul oraș de pe malul Tibrului a ajuns să domine lumea. Întîmplările din lumea geto-dacică puteau să fie înregistrate doar în scrierile acelora dintre antici care s-au ocupat în mod special de istoria strămoșilor noștri. Ei n-au lipsit, dar, din păcate, operele lor n-au reușit să străbată veacurile și să ajungă pînă la noi. În schimb, începînd cu momentul în care neamul

daco-get, unit, a devenit o forţă, avîndu-l în frunte pe genialul său conducător, el n-a mai putut trece neobservat. Cele spuse ne sînt explicit redate de Strabon care îşi începe relatarea despre Burebista doar cu momentul în care acesta ajunsese să reprezinte un pericol pentru romani, în vremea lui „lăsînd la o parte trecutul îndepărtat al geţilor“ [716]. Tot marele geograf din Amaseia relatează cu uimire cum Burebista doar „în cîţiva ani, a făurit o mare stăpînire (ἀρχή) şi a supus geţilor cea mai mare parte din populaţiile vecine“ [717]. Despre cîţi ani calendaristici este vorba, cine mai poate şti azi ?

Înainte de a urmări pas cu pas războaiele lui Burebista, atît cît ne îngăduie puţinele izvoare pe care le avem la-ndemînă, socotim necesar să precizăm caracterul acestora. Încă de la începutul secolului nostru, C. Brandis [718] a spus, urmat apoi de alţii [719], printre care ne numărăm şi noi [720], că războiul dus împotriva boiilor şi a tauriscilor a avut drept scop eliberarea teritoriilor dacice de vest încălcate de celţi. Deci, n-a fost decît un război de eliberare. Dacă în acest caz lucrurile stau aşa, şi aşa stau, după cum vom arăta îndată, nu acelaşi este scopul unor alte războaie pe care le va duce Burebista. Scordiscii trăiau amestecaţi cu seminţii ilire şi tracice printre care se numără şi dacii. Dar, nu eliberarea acestora îl va determina pe Burebista să ajungă pînă în Macedonia, tot la fel cum nici cucerirea Olbiei ori a celorlalte cetăţi — state din Pont nu putea avea drept mobil eliberarea unor daco-geţi, în unele cazuri, documentele ni-i atestă trăind în acest teritoriu alături de alte seminţii. Caracterul unora dintre războaiele purtate de Burebista în fruntea numeroasei sale armate este arătat răspicat de Strabon : „căci trecînd plin de îndrăzneală Dunărea şi jefuind Tracia — pînă în Macedonia şi Iliria —, a pustiit pe celţii care erau amestecaţi cu tracii şi cu ilirii şi a nimicit pe de-a-ntregul pe boiii aflaţi sub conducerea lui Critasiros şi pe taurisci“. În incursiunile făcute pînă în Macedonia, fără îndoială că jaful a fost mobilul principal. Cu totul de altă natură au fost însă războaiele pe care Burebista le-a purtat în spaţiul daco-getic de vest sau de est. Scopul războiului purtat de Burebista în vest a fost înlăturarea supremaţiei politice celtice. Nu putem fi însă de acord cu M. Macrea care-l considera drept o măsură înţeleaptă de prevenire a unui „pericol grav pe care-l reprezenta pentru neamul dacic înaintarea seminţiilor celtice spre inima ţării dacilor“ [721]. Dacă un asemenea pericol exista şi a devenit chiar realitate în sec. al IV-lea î.e.n., după cum am arătat în primul capitol, pe vremea lui Burebista nu mai putea fi vorba despre aşa ceva.

Caracterul de jaf al războaielor și de supunere a unor neamuri străine este o trăsătură caracteristică statelor de tipul aceluia care îl avea drept conducător pe Burebista. El n-a făcut cu siguranță excepție, și documentele ne-o atestă, chiar dacă nu ne dau amănunte.

Singurul izvor literar, cu privire la acțiunile militare întreprinse de Burebista în vest și sud-vest, este *Geographia* lui Strabon. În afară de pasajul pe care l-am reprodus mai înainte, geograful antic se mai referă la aceste evenimente încă de două ori în cuprinsul operei sale. Astfel, cînd ajunge să descrie ținuturile situate de-a lungul Dunării el spune: „O parte din teritoriul amintit dacii l-au prefăcut într-un pustiu, în urma războiului în care i-a biruit pe boii și pe taurisci — seminții celtice, de sub stăpînirea lui Critasiros" [722]. În alt pasaj același autor vorbește despre așezarea și faptele celților printre care pomenește și de boii. Pe aceștia, Strabon îi descrie ca pe unul dintre cele mai numeroase neamuri celtice, care, odinioară, printr-un atac neașteptat împreună cu insubrii și senonii, au ocupat Roma. Evenimentul s-a petrecut, aproximativ, în anul 390 î.e.n. Mai tîrziu romanii i-au alungat pe boii. „Strămutîndu-se în regiunea de lîngă Istru, ei locuiau acum amestecați cu tauriscii, războindu-se cu dacii, pînă cînd aceștia din urmă le-au șters neamul de pe fața pămîntului. Teritoriul lor, care făcea parte din Iliria, a rămas un loc de pășunat pentru turmele neamurilor vecine" [723].

Pe baza celor trei pasaje reproduse mai înainte este greu, dacă nu chiar imposibil, de stabilit cronologia acțiunilor militare întreprinse de Burebista. O vagă indicație ne-ar putea-o oferi succesiunea în care ne sînt prezentate evenimentele (VII, 3, 11). Numai că este foarte posibil ca Strabon să nu ni le relateze în ordinea desfășurării lor, ci în ordinea importanței pe care fiecare dintre ele o reprezenta pentru Roma. Era, în acest caz, firesc ca imediat după jafurile întreprinse de Burebista în Imperiu ori în teritoriile controlate de romani, Strabon să ne vorbească despre pustiirea celților ce erau amestecați cu iliri și traci și numai în ultimul rînd despre războiul cu boiii și tauriscii. Fără a exclude și posibilitatea ca Burebista, înainte de a se fi năpustit asupra boiilor și tauriscilor, să fi întreprins o expediție spre sud, împotriva scordiscilor, pentru a-i împiedica pe aceștia să vină în ajutorul lui Critasiros, mai plauzibil ni se pare însă ca Burebista să nu fi întreprins acțiuni în sud, să-i înfrunte pe romani să pustiască un neam celtic atît timp cît în flancul imediat îi avea pe boii și taurisci. Aceștia i-ar fi putut bloca întoarcerea. Și apoi, împreună cu scordiscii în sprijinul cărora ar fi putut alerga, ar fi prins armatele lui Burebista într-o în-

cercuire, cel puţin pe două mari fronturi. Unul în faţă reprezentat de romani şi al doilea, în spate, format de coaliţia a cel puţin trei seminţii celtice. Cu greu ni-l imaginăm pe Burebista aşa de temerar ori de neinspirat strateg. Dimpotrivă, totul concură în a ni-l arăta ca pe un strălucit comandant de oşti, un adevărat geniu militar şi strategic. De aceea, socotim că prima mare acţiune războinică a lui Burebista a fost cea îndreptată împotriva lui Critasiros. Dar, să nu ne abatem de la obiceiul de a-i lăsa mai întîi pe înaintaşi să-şi spună părerea. Am anticipat puţin lucrurile doar pentru a-l lămuri pe cititor de ce vorbim de la început despre războiul purtat de Burebista împotriva boiilor şi a tauriscilor.

Mai întîi de toate va trebui să vedem în ce măsură se poate stabili data la care a avut loc războiul, apoi locul pe care s-au desfăşurat acţiunile şi, în final, cum s-a soldat el.

Dintre evenimentele petrecute pe timpul domniei lui Burebista, puţine sînt acelea care pot fi precizate în timp cu destulă certitudine. Unul dintre acestea îl reprezintă cucerirea oraşelor greceşti de pe ţărmul de vest al Pontului. Pentru acesta ne stau mărturie textul lui Dion Chrysostomos şi cîteva inscripţii găsite în oraşele supuse de marele rege. Pe baza izvoarelor amintite s-a putut preciza că etapa de cucerire a cetăţilor greceşti s-a desfăşurat între anii 55—48 î.e.n.[724]. De asemenea ştim că Burebista a fost ucis în anul 44 î.e.n. Avînd aceste două date precizate, se pune problema timpului ocupat de războaiele purtate în vest împotriva celţilor, dacă ele au avut loc înaintea acelora care l-au purtat pe Burebista pînă în îndepărtata Olbie.

Ca de obicei, părerile sînt împărţite: unii dintre istoricii moderni susţin, după părerea noastră, pe bună dreptate, că acţiunile din vest le preced pe cele estice şi au avut loc în jurul anului 60 î.e.n., alţii plasează evenimentul pe la anul 40 î.e.n., deci evident ulterior cuceririi coloniilor greceşti. Prima dintre ipoteze o găsim formulată încă la sfîrşitul secolului trecut de B. Niese[725] şi apoi, larg împărtăşită de marea majoritate a cercetătorilor. Din rîndul acestora îl vom aminti pe: Brandis[726], C. Jullian[727], C. Patsch[728], J. Carcopino[729], V. Pârvan[730], C. Daicoviciu[731] şi M. Macrea[732]. Cum este firesc, în lipsa unor documente sigure, părerile învăţaţilor pe care i-am amintit nu concordă întru totul, unii plasînd războaiele pe la anul 60 î.e.n. iar alţii coborînd această dată pînă pe la 54—52 î.e.n.[733]. Ei sînt însă cu toţii de acord în a considera evenimentele anterioare celora care l-au purtat pe Burebista pînă în oraşul borystheniţilor.

Aşa cum s-a putut vedea de atîtea ori pînă acum, atunci cînd relatările lui Strabon ori ale altor autori antici nu sînt sufi-

cient de precise, ele vin completate, sau mai exact spus, se pot completa cu textul lui Caesar. Acesta este în măsură şi de data aceasta să ne precizeze cînd s-au desfăşurat războaiele lui Burebista cu boiii aliaţi cu tauriscii. Vorbind despre hotărîrea helveţilor de a-şi părăsi ţara, foarte probabil din cauza presiunii triburilor germane, Caesar ne povesteşte cum aceştia i-au convins să facă acelaşi lucru şi pe vecinii lor; „în sfîrşit, se aliază şi primesc la ei pe boii, un popor de dincolo de Rin, care trecuseră în Noricum şi asediaseră Noreea" [734]. Evenimentul pe care-l relatează Caesar s-a petrecut în 59—58 î.e.n. Deci, războiul lui Burebista cu boiii a trebuit să aibă loc anterior acestei date, sigur nu cu prea mult înainte, pentru că la 59—58 î.e.n. îi vedem pe boii abia ajunşi şi acceptaţi în teritoriul Elveţiei de azi [735]. Pentru a parcurge drumul de la Dunărea mijlocie pînă în Elveţia, chiar cu episoade războinice, nu le trebuia un timp prea îndelungat.

Aşadar, putem susţine fără teamă de a greşi prea mult că războiul dintre Burebista şi Critasiros a avut loc în jurul anului 60 î.e.n.

Să vedem acum care sînt argumentele pe care se întemeiază aceia dintre cercetători care coboară data războiului cu două decenii. Primul dintre aceştia, numismatul R. Paulsen, îşi bazează teoria, fireşte, pe temeiuri de ordin numismatic. El a studiat monedele boiilor [736] stabilind aria lor de răspîndire ce cuprinde Slovacia de vest, o parte a Austriei de jos, la răsărit de Alpi, apoi Burgenlandul şi o parte a regiunilor învecinate din Ungaria de azi. Cu această ocazie autorul a încercat să fixeze şi cronologia lor. Paulsen arată că monedele boiilor au o perioadă scurtă de emisiune ce ar începe pe la anul 60 î.e.n. (cînd coboară celţii din Boemia la Dunăre) şi s-ar încheia, după anul 44 şi înainte de 35 î.e.n. În sprijinul încetării aşa de tîrzii a monedelor boiilor, şi implicit a înfrîngerii lor de către Burebista, R. Paulsen invoca un tezaur de monede găsit în Austria de sud, în a cărui componenţă, pe lîngă 38 de monede de argint ale boiilor, s-a găsit şi una romană emisă în anul 43 î.e.n. Faptul este real, numai că el nu schimbă cu nimic datele problemei. M. Macrea arătînd, pe bună dreptate, că între datele de emisiune şi între cele de circulaţie a unei monede nu este o legătură obligatorie. Monedele boiilor, mai ales fiind din metal nobil, aur şi argint, au putut circula încă multă vreme după emiterea lor şi tezaurizate mai tîrziu [737]. Mai este de adăugat şi o altă împrejurare. R. Paulsen vorbeşte de o coborîre a boiilor din Boemia la Dunăre, eveniment ce ar fi avut loc pe la anul 60 î.e.n. O asemenea părere este însă categoric infirmată, atît de texele

literare cît, mai cu seamă de descoperirile arheologice. Descoperirile celtice făcute în aria de circulație a monedelor emise de boii dovedesc prezența lor aici cel puțin de la sfîrșitul sec. al IV-lea î.e.n. și o continuitate neîntreruptă în decursul veacurilor următoare, chiar și după catastrofa suferită de ei în anul 60 î.e.n. [738]. Că nu este vorba de o dislocare a boiilor din masa celor care populau Boemia reiese și dintr-un pasaj al *Geographiei* lui Strabon (V, 1, 6) pe care l-am reprodus mai înainte. Alungarea boiilor din patria lor inițială situată între Alpi și rîul Pad s-a întîmplat cu mult mai devreme, deoarece acest teritoriu a fost transformat în provincie romană încă la anul 191 î.e.n. sub numele de Gallia Cisalpină. Strabon spune clar: „Mai tîrziu (deci după 390 î.e.n. cînd celții au distrus Roma) romanii... pe boii i-au alungat din aceste locuri. Strămutîndu-se în regiunea de lîngă Istru, ei locuiau acum amestecați cu tauriscii, războindu-se cu dacii..." Deci, nu este vorba de o coborîre a boiilor din Boemia, ci de o expansiune spre est din spațiul cuprins între Alpi și Pad. Această statornicire a boiilor pe Dunăre a avut loc cu mult mai devreme decît anul 60 î.e.n. și noi socotim că ea datează cel puțin de la începutul sec. al III-lea î.e.n., cînd locuirea celților aici ne este dovedită arheologic. Faptul că abia pe la această dată (nimic de fapt nu ne îndreptățește s-o fixăm tocmai pe la 60 î.e.n. ci, dimpotrivă) boiii din regiunea Dunării mijlocii vor emite monede, își găsește temeiuri în dezvoltarea lor internă.

Părerea și argumentarea lui R. Paulsen a fost preluată și amplificată de A. Alföldi [739]. Acesta se vede obligat să coboare data morții lui Burebista pe la anul 40 î.e.n. sau chiar mai tîrziu. Nu vom insista aici asupra argumentelor lui A. Alföldi, rezervîndu-le pentru capitolul în care va fi vorba de sfîrșitul lui Burebista. Vom aminti doar că unul dintre argumentele invocate de A. Alföldi în sprijinul tezei conform căreia luptele lui Burebista cu boiii ar fi pe la anul 40 î.e.n. este o monedă a boiilor cu numele Biatec ce nu s-a putut emite decît în anul 44 î.e.n. Numai că, moneda în chestiune este falsă, după cum a dovedit-o R. Paulsen [740]. Toate depozitele monetare descoperite în Pannonia se datează prin piese din anul 55 î.e.n. [741]. Din aceeași vreme sînt și monedele celtice descoperite în Slovacia [742]. Nicăieri nu se poate dovedi existența unor emisiuni posterioare anului 48 î.e.n. [743].

Cu totul forțat și inacceptabil este apoi și un alt argument al lui A. Alföldi, după care detașamentul de 300 de călăreți trimiși lui Caesar, la anul 48 î.e.n., în lupta cu Pompeius ar însemna că tauriscii n-au fost încă nimiciți și, implicit, nici

boiii. Deci, pe la anul 48 î.e.n., n-ar fi avut încă loc ciocnirile acestora cu Burebista[744]. Nici măcar Strabon (VII, 3, 11) nu vorbește de o nimicire totală a tauriscilor și că este vorba de o exagerare evidentă ne-o dovedesc limpede realitățile. După înfrîngerea lor boiii vor emigra în Elveția și se vor lupta cu tauriscii. Deci, este cît se poate de clar că nu putea fi vorba de o nimicire totală a tauriscilor. Ei vor continua să existe și își vor păstra supremația în Noricum pînă la cucerirea romană.

La capătul prezentării argumentelor principale invocate de adepții celei de a doua ipoteze potrivit căreia războiul dintre Burebista și Critasiros ar fi avut loc pe la anul 40 î.e.n. nu putem spune decît că nici unul dintre ele nu rezistă unei critici cît de cît temeinice și, în consecință, o asemenea ipoteză trebuie definitiv abandonată. Neexistînd nici un argument care să pledeze împotrivă, va trebui să admitem că războiul purtat de Burebista împotriva boiilor și a aliaților lor, taurisci, a avut loc pe la anul 60 î.e.n.

Înainte însă de a încerca fixarea mai exactă a cîmpului de bătălie pe care s-a întîmplat „catastrofa“ ce i-ar fi „șters de pe fața pămîntului pe boii“ (Strabon, V, 1, 6), va trebui să lămurim cine a fost Critasiros.

Singurul text antic care-l menționează îi aparține lui Strabon. Marele geograf antic îl pomenește în două locuri, de fiecare dată în legătură cu înfrîngerile suferite de boii și taurisci în războiul cu Burebista. În primul loc citim : „Și a nimicit (Burebista) pe de-a-ntregul pe boiii aflați sub conducerea lui Critasiros și pe taurisci“ (VII, 3, 11). A doua oară cînd descrie ținuturile de la Dunăre, Strabon vorbește despre teritoriul pustiit de daci „în urma războiului în care i-au biruit pe boii și pe taurisci — seminții celtice de sub stăpînirea lui Critasiros“ (VII, 5, 2). Numele lui Critasiros ar mai fi menționat apoi pe o monedă descoperită în Alpii Austriei cu legenda : *Gaesatori Ecritusiri reg(is) fil(ius)*[745].

Din textul lui Strabon reiese, după părerea noastră, destul de limpede faptul că Critasiros stăpînea peste boiii pe care i-a condus în luptele neizbutite împotriva lui Burebista. El trebuie să-i fi avut pe taurisci doar ca aliați în acest război. În acest sens trebuie înțeleasă a doua menționare în textul lui Strabon cînd ne vorbește de stăpînirea lui Critasiros asupra ambelor seminții celtice. Că lucrurile stau așa și nu altfel, ne stă mărturie împrejurarea povestită de Caesar cu privire la asedierea Noreei (Neumarkt, Austria). Ne putem imagina că în urma dezastrului care se dovedește departe de a fi total, Critasiros va încerca

să-i pedepsească pe aliaţii care n-au pus, poate, suficient zel, sau, cine ştie, dacă nu-l vor fi trădat.

După toate probabilităţile, boiii de la Dunăre vor fi reuşit să-şi impună supremaţia asupra mai multor triburi celtice, de pe teritoriul de azi al Slovaciei şi al Ungariei. Că în acest spaţiu locuiau şi alte triburi celtice, în afară de boii, ne-o dovedesc alte mărturii literare. Caesar (VI, 25), descriind hotarele de vest ale Daciei (pe la 52 î.e.n.), pomeneşte tribul anarţilor, menţionat mai tîrziu şi de Ptolemaeus (*Geogr.*, 8, 3 ; III, 5, 8). Alături de aceştia mai sînt menţionaţi tauriscii şi cotinii [746] în Slovacia, iar în nordul Panoniei, eraviscii.

Situaţia nu este cu nimic neobişnuită, dacă ţinem seama de împrejurarea că aceeaşi era situaţia şi în Gallia din vremea aceea. Şi acolo existau o mulţime de triburi peste care unul mai puternic, mai corect spus, unele dintre cele mai puternice se luptau să obţină supremaţia. Tot la fel, în cadrul acestor triburi puternice, fruntaşi nu mai puţin puternici încercau să pună mîna pe conducere. În diferitele lor războaie diverse triburi celtice solicitau alianţa, sprijinul unor vecini de acelaşi neam, sau chiar şi pe cel al germanilor. La Dunărea mijlocie trebuie să fi avut loc acelaşi fenomen. Supremaţia trebuie să fi aparţinut boiilor, iar la aceştia, într-o formă sau alta, puterea o avea Critasiros. Pentru aserţiunea de mai sus pledează faptul că boii au fost cei care au emis monedă. Judecînd numai după aceasta ar trebui să presupunem o exercitare a unei supremaţii a boiilor, fie ea şi de scurtă durată. C. Jullian vorbeşte chiar de un mare „imperiu" al lui Critasiros în care el ar fi unit toate „statele" celtice de la Dunăre : pe boiii din Austria (de la Passau la lacul Balaton), pe norici şi, chiar pe boiii din Boemia [747]. Despre state celtice la Dunăre în această vreme nu credem să fie vorba şi, cu atît mai puţin, de un imperiu. Singură moneda nu este în măsură să ne dovedească statul, aşa cum am avut ocazia să arătăm mai înainte. Nici chiar la celţii din Gallia nu se poate preciza cu destulă certitudine dacă exista ori nu un stat [748].

Ar mai fi de adăugat că la Dunăre printre boii, şi amestecaţi cu aceştia, trăiau şi taurisci, fapt pe care ni-l menţionează clar Strabon. „În regiunea de lîngă Istru ei (boiii) locuiau acum amestecaţi cu tauriscii" (V, I, 6). Însă centrul de locuire a acestora a fost, fără nici o îndoială, în Noricum, ceea ce ar corespunde provinciilor austriece de azi Styria, Carinthia şi Carnia. În antichitate, ca şi mai aproape de zilele noastre, locuirea unui anumit etnic nu se limita la anumite hotare. Pe taurisci îi vom găsi locuind încă în nord-vestul Slovaciei chiar şi mai tîrziu,

lucru pe care îl consemnează Ptolemaeus în *Geographia* sa (III, 8, 3).

Așadar, Critasiros a fost un fruntaș al boiilor, seminție ce deținea supremația peste celelalte triburi celtice de la Dunărea mijlocie. Cît de departe se extindea teritoriul peste care acesta stăpînea este foarte greu de sus. O indicație în acest sens ne-o poate furniza aria de răspîndire a monedelor emise de boii. Semnificativ ni se pare faptul arătat de M. Macrea [749], și anume că după înlăturarea supremației boiilor, în urma înfrîngerii lor definitive de către Burebista, eraviscii din Pannonia vor începe să bată monedă proprie cu legenda Ravis(ci) ori Iravisci, pe cîtă vreme, mai înainte de anul 60 î.e.n., întrebuințau monede emise de boii. Aceasta înseamnă, fără îndoială, că după înfrîngerea boiilor supremația în Pannonia a revenit eraviscilor.

Toate cele arătate converg spre concluzia pe care am formulat-o mai înainte și pledează împotriva identității dintre Critasiros și acel Ecritusirus de pe moneda descoperită la Mallnitzer Tauern, în Austria. Aceasta nu ne dă dreptul nici pe departe să contestăm ceea ce spune limpede Strabon și să facem din Critasiros un rege al tauriscilor, cum a făcut-o A. Alföldi [750].

Armata lui Critasiros trebuie să fi fost compusă, pe lîngă boii și din alte triburi asupra cărora aceștia dețineau supremația, și din aliații lor taurisci. Armata boio-tauriscă a fost zdrobită crunt de Burebista și înfrîngerea trebuie să fi fost dezastruoasă mai ales pentru boii, de vreme ce Strabon vorbește cu atîta insistență despre nimicirea totală a lor, de ștergerea boiilor de pe suprafața pămîntului. Soarta au împărtășit-o, fără îndoială și aliații. Bineînțeles că expresiile folosite de Strabon nu pot fi luate *ad litteram*. Este vorba, fără îndoială, de exagerări în spatele cărora se ascunde însă, după părerea noastră, o realitate. După dezastrul suferit și soldat, poate cu moartea lui Critasiros, boiii vor pleca în Elveția. Faptul că în textul lui Caesar nu se mai vorbește de Critasiros ar putea constitui un indiciu că acesta a murit în încleștarea cu geto-dacii, undeva la Dunăre. Nu este de asemenea exclusă nici posibilitatea omorîrii lui cu ocazia asedierii Noreei. Presupunerile ar putea continua și vor rămîne presupuneri pînă cînd o viitoare descoperire nu va lămuri lucrurile. Sigur rămîne doar faptul că după înfrîngerea boiilor în anul 60 î.e.n. nici un izvor antic nu ne mai menționează existența lor la Dunărea mijlocie. Deci, Strabon avea dreptate cînd spunea că Burebista i-a șters pe boii de pe suprafața pămîntului, am putea spune, dunărean.

Operațiile războiului condus într-o tabără de către Burebista, iar în cealaltă de către Critasiros s-au desfășurat undeva în regiunea Dunării mijlocii, așa cum reiese clar din relatările lui Strabon. Acesta, cînd vorbește de strămutarea boiilor din Gallia la Istru și descrie ținuturile iliro-pannonice dinspre Alpi, spune că o parte a acestor teritorii au fost prefăcute, în urma războiului, într-un pustiu bun de pășunat vite (VII, 5, 2). Cît de departe a înaintat Burebista în urmărirea fugarilor sau unde se plasează cu exactitate teatrul luptelor este greu de spus. R. Vulpe a emis ipoteza potrivit căreia Burebista și-ar fi extins operațiunile militare asupra întregii Pannonii atingînd și ținuturile tauriscilor alpini, chiar dacă, după aceea, hotarele vor fi statornicite mai spre est, spune autorul [751].

Materialele dacice, printre care și ceramică de uz comun în cadrul căreia un loc important îl ocupă ceașca dacică, descoperite în dreapta Dunării, la Budapesta [752], la Eisenstadt ori chiar mai departe pînă în Silezia, nu sînt în măsură, după părerea noastră, să dovedească extinderea operațiilor militare ale lui Burebista în aceste teritorii. Materialele de care vorbeam au cu siguranță o altă semnificație. Ele dovedesc prezența efectivă de mai lungă durată a unei populații dacice și nu o trecere efemeră în cadrul unui război care, prin definiție, presupune mișcare.

Drumul spre vest al armatelor lui Burebista poate fi jalonat, după cum arată M. Macrea, pe baza îngropărilor de tezaure monetare celtice. Ele se înșiruie de-a lungul Dunării, de la cotul fluviului (mai sus de Budapesta), pînă la Viena [753]. Cunoscînd calitățile de strateg ale lui Burebista, ne închipuim că acesta n-a trecut Dunărea și că urmărirea boiilor și a tauriscilor s-a limitat doar la malul stîng al fluviului. Firește este vorba doar de o presupunere. Îngroparea de tezaure și în dreapta Dunării n-ar constitui o piedică în acceptarea presupunerii de mai sus, știut fiind că ascunderea comorilor este cauzată de panică care în acest caz nu se putea limita doar la o zonă restrînsă, mărginită de Dunăre. Firesc este ca ea să se fi extins pe ambele maluri ale fluviului.

Spațiul pe care s-au desfășurat luptele sau teritoriile ocupate de Burebista înainte de a ajunge la Dunărea mijlocie erau locuite, pe lîngă celți, și de seminții dacice. Vorbind despre teritoriile dintre Dunăre și Tisa, Strabon spune : „Dacii pretind că acest ținut ar fi fost al lor, cu toate că este despărțit de ei prin rîul Parisos“ [754]. Că nu este numai o pretenție, ci o realitate ne-o dovedesc, pe zi ce trece mai mult, descoperirile arheologice. În această regiune locuiau triburi de daci pe care Burebista și le va alătura, le va uni și pe acestea împreună cu toate celelalte,

fixîndu-şi graniţele pe Dunăre, pe Morava (Marus) şi în Carpaţii nordici. Dar despre acestea va fi vorba mai tîrziu.

Poate că nu este lipsită de interes menţionarea formei de Parisos pe care o întîlnim în textul lui Strabon. Aceasta nu poate fi decît o greşeală săvîrşită de vreun copist, forma corectă a numelui antic al Tisei fiind cea de Patisos [755].

Pe lîngă eliberarea triburilor dacice de vest de sub supremaţia politică a celţilor şi alungarea boiilor, acţiunile războinice ale lui Burebista se vor fi soldat şi cu numeroase prăzi. Mărturie ne stau în acest sens monedele de aur ori de argint ale boiilor îngropate atît în Transilvania cît şi în Muntenia. Circa 40 de monede din aur aparţinînd tipului emis de boiii de la Dunărea mijlocie s-au găsit în comuna Geoagiu (jud. Hunedoara) lîngă Orăştie iar patru, de argint, au intrat în componenţa unui tezaur monetar ce s-a descoperit la Tămădău (jud. Ilfov) [756]. O monedă celtică a fost descoperită şi în cetatea de la Costeşti, în Munţii Orăştiei [757]. Pe lîngă cele amintite au mai fost descoperite şi alte monede, toate reprezentînd doar o mică parte a prăzilor de război care erau mai ales alcătuite din : vite, grîne etc. Beneficiarii cei mai de seamă ai prăzilor trebuie să ni-i închipuim pe nobili, fie cei de rang înalt, fie cei asemănători cavalerilor din lumea romană.

Se pare că nici ţinuturile germanilor, cu care daco-geţii au ajuns vecini, după ce şi-au extins hotarele pînă la Marus, n-au fost scutite de acţiuni intreprinse pentru luarea de pradă. În Getica lui Iordanes citim : „După sfatul acestuia (a lui Deceneu) goţii (geţii) au început să pustiască pămînturile germanilor pe care acum le stăpînesc francii“ [758]. Vl. Iliescu crede că acest text se referă tot la războaiele cu boiii şi tauriscii [759] şi că n-ar fi vorba de germani iar N. Wagner crede că este vorba de localitatea Germane din Balcani care se găsea între Thracia şi Iliria şi care ar fi fost jefuită de geţi pe vremea lui Burebista [760].

După victoria lui Burebista asupra coaliţiei celtice formată din boii şi taurisci, drumul spre centrul Europei era liber. Urmînd valea Dunării el putea acum înainta mai departe şi totuşi n-a făcut-o. Pe teritoriul actual al Bratislavei, după toate probabilităţile va pune să se zidească o cetate de piatră. Nici un document nu relatează motivele care l-au determinat pe Burebista să nu-i urmărească pe boii în drumul lor spre Gallia. C. Jullian a presupus că în cîmpia Dunării cuprinsă între Bratislava şi Viena, urmau să se înfrunte armatele daco-geţilor cu cele ale suebilor germani în fruntea cărora se găsea Ariovist. Ciocnirea n-a avut loc pentru că Ariovist s-ar fi îndreptat spre Gallia, iar Burebista spre est [761]. Deci, teama unei ciocniri cu

Ariovist ar fi determinat oprirea lui Burebista la zona Bratislavei. Socotim însă că un alt motiv l-a determinat pe Burebista să se oprească aici. El s-a limitat la hotarele de locuire efectivă ale dacilor și nu s-a aventurat mai departe în lumea „barbară". Acțiunile lui războinice vor avea alte țeluri : posesiunile romane din Peninsula Balcanică și cetățile-state grecești din Pont.

2
LUPTELE CU SCORDISCII ȘI ÎNCĂLCAREA HOTARELOR ROMANE

Ca și pentru războiul cu Critasiros, și în relatarea războaielor purtate de Burebista la Sudul Dunării avem la-ndemînă doar textul lui Strabon. De la acesta, în pasajul la care ne-am referit de atîtea ori (VII, 3, 11), aflăm că Burebista după ce a înălțat pe daco-geți, ca rezultat al înțeleptei sale politici interne, a supus cea mai mare parte a populațiilor vecine, reușind să alcătuiască o mare stăpînire, o „împărăție" (ἀρχή) și în acest fel, a ajuns să fie temut și de romani. „Căci trecînd plin de îndrăzneală Dunărea și jefuind Tracia — pînă în Macedonia și Iliria — a pustiit pe celții care erau amestecați cu tracii și cu ilirii". Fragmentul reprodus ne permite să presupunem două direcții de atac ale lui Burebista în sudul Dunării. Una dintre acestea trecea prin Tracia ca să ajungă în Macedonia, provincie romană de multă vreme constituită (168 î.e.n.). Cea de a doua direcție presupune trecerea prin teritoriile dardanilor de neam iliric și a celților scordisci. Că aici este vorba de scordisci, o aflăm tot din textul lui Strabon. Cînd acesta descrie ținutul iliro-panonic de la Dunăre spune că Tisa „vine din munți și se varsă în Istru, prin părțile gallilor numiți scordisci. Într-adevăr, aceștia locuiau amestecați cu ilirii și cu tracii"[762]. Printre tracii ce trăiau amestecați cu celții trebuie să fi existat și daco-geți, după cum de altfel ne indică descoperirile arheologice făcute pe teritoriul de azi al Iugoslaviei. Populația autohtonă din întregul spațiu cuprins între Dunăre și Marea Adriatică[763] era constituită din iliri, în teritoriile lor infiltrîndu-se celții și alte seminții.

Teritoriul pe care îl ocupau scordiscii încă de la începutul sec. al III-lea î.e.n. este trasat, în linii mari, de numeroasele descoperiri arheologice făcute, mai cu seamă, în ultima vreme, pe teritoriul Serbiei între Morava și Drina[764].

Care dintre cele două direcții va fi fost aleasă mai întîi de Burebista și mai cu seamă de cîte ori va fi întreprins el asemenea incursiuni, încălcînd teritorii supravegheate de romani ori chiar granițele republicii romane, izvoarele nu ne-o spun și, de aceea, supozițiile ni se par de prisos.

Despre scordisci, Strabon ne spune că Burebista i-ar fi pustiit și tot el se contrazice, cîteva paragrafe mai jos [765], în cadrul aceleiași cărți a *Geographiei* sale. Descriind ținuturile de lîngă Dunăre, geograful din Amaseia vorbește despre teritoriile pustiite de daci în urma războiului cu coaliția boiio-tauriscă de sub conducerea lui Critasiros. „Dar — ne spune Strabon textual — pe cei dintîi i-au nimicit dacii (pe boii și pe taurisci), pe cîtă vreme cu aceștia din urmă (scordiscii) adeseori ei au făcut alianță“ [766].

Deci, despre o pustiire a celților ce trăiau amestecați cu tracii și cu ilirii, respectiv a scordiscilor, nu poate fi vorba, de vreme ce chiar Strabon ne vorbește de alianțele pe care le-au încheiat dacii cu scordiscii în antiteză cu distrugerea boiilor și tauriscilor. J. Todorović este de părere că scordiscii au fost aliații lui Burebista chiar în războiul pe care l-a purtat cu boiii și tauriscii [767].

Alianța daco-geților cu scordiscii trebuie să fi avut, după părerea noastră, drept mobil incursiunile de jaf în sudul Peninsulei Balcanice. Izvoarele literare atestă asemenea incursiuni încă din sec. al II-lea î.e.n. îndreptate spre hotarele Macedoniei. Acestea erau mereu încălcate de coaliții în care, alături de scordisci, îi întîlnim printre alte popoare și pe daci. Ni se pare foarte probabil ca măcar la unele incursiuni în Macedonia întreprinse de scordisci și daci ce au avut loc în prima jumătate a sec. I î.e.n. cum a fost, de pildă, cea din anul 74 î.e.n. să fi luat parte și Burebista. El nu este menționat pentru că nu devenise încă o mare forță, se găsea abia la începutul domniei cînd avea de pus capăt luptelor interne dintre semințiile daco-getice, pe care le va unifica [768]. Îndată însă ce Burebista va reuși să unească sub sceptrul său toate semințiile daco-getice și va deveni, în acest fel, o mare forță, el nu va mai fi obligat să recurgă la alianțe pentru a ataca hotarele Romei și ale Macedoniei. Chiar dacă asemenea alianțe cu scordiscii au existat, după cum ne relatează Strabon [769], ele trebuie să-l fi nemulțumit pe regele daco-geților și de aceea a întreprins acțiuni de pedepsire a scordiscilor. Motivul discordiei trebuie să-l fi constituit împărțirea prăzilor capturate din teritoriile parcurse, fiind după părerea noastră unul dintre cele mai posibile care l-au determinat pe Burebista să pornească război împotriva scordiscilor. Rezultatul

acestei ciocniri îl aflăm tot de la Strabon care ne relatează cum celții, care erau amestecați cu tracii și cu ilirii (scordiscii), au fost pustiiți. Pustiirea a însemnat o serioasă înfrîngere a acestora. Pe scordisci i-am văzut în fruntea atîtor coaliții ori singuri atacînd hotarele Macedoniei. Începînd de la 141 î.e.n. nu de puține ori scordiscii reușiseră să prade posesiunile romane pînă la țărmurile Mării Adriatice și să traverseze Macedonia pînă în Epir. Înfrînți de Burebista, ei vor înceta să mai joace un rol politic important ; izvoarele nu-i mai pomenesc. Afirmația lui Strabon trebuie înțeleasă astfel în sensul unei pustiiri a puterii politice și nu etnice. După luptele cu Burebista, scordiscii își vor continua viețuirea în jurul Belgradului de azi (Singidunum) pe toată durata sec. 1 î.e.n. și chiar mai tîrziu[770]. Teritoriile lor n-au fost ocupate, după părerea noastră, de Burebista. Dar, despre acest subiect, vom mai vorbi. Va trebui totuși să spunem, chiar anticipînd lucrurile, că descoperirile de materiale dacice de pe teritoriul Iugoslaviei de azi nu sînt urme lăsate de oastea lui Burebista[771]. Ele atestă locuirea efectivă a daco-geților în aceste teritorii, iar unele dintre ele demonstrează legături de natură economică între aceste spații și Dacia.

Burebista a fost victorios datorită faptului că se găsea în fruntea întregului neam daco-getic pe care l-a unit, îndeplinind astfel previziunea atît de înțeleaptă a lui Herodot[772].

3
CUCERIREA CETĂȚILOR GRECEȘTI DIN PONTUL STÎNG

Din decretul orașului Dionysopolis în cinstea lui Acornion aflăm, așa cum am mai arătat, că Burebista „în timpul din urmă" a ajuns stăpînul „ținuturilor de dincolo și de dincoace de Dunăre"[773]. Ce înseamnă în realitate acest timp din urmă, ce a înțeles de fapt prin aceasta redactorul decretului, este greu de precizat. Ipoteze pot fi formulate destule și, bineînțeles, s-au formulat. Sigur rămîne doar faptul că la anul 48 î.e.n., cînd dionysopolitanii îl cinsteau pe ilustrul lor concetățean, Burebista își extinsese deja stăpînirea pe ambele maluri ale Dunării și că acțiunea de supunere a bogatelor colonii grecești de pe malul de apus al Pontului Euxin era încheiată. El devenise deja „cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia". Rămîne să vedem în ce măsură putem preciza succesiunea în timp a evenimentelor.

Tot pe baza aceluiași decret putem presupune că la nordul Deltei Dunării și, poate, în Moldova de sud încă în timpul lui Acornion, și deci și a lui Burebista, stăpînea un alt rege get, și el puternic, la care Acornion a mers în solie, trimis fiind de locuitorii din Dionysopolis, pentru a obține bunăvoință. Protectorul orașelor grecești din Pontul Stîng, pe lîngă care își va desfășura Acornion prima dintre acțiunile diplomatice înscrisă în celebra epigrafă, nu este tatăl lui Burebista și nici Burebista. Vl. Iliescu îl consideră pe Oroles menționat de Trogus Pompeius drept un rege dac din perioada lui Burebista [774] care a stăpînit undeva în Moldova, ținînd cont de împrejurarea că el este amintit în legătură cu înfrîngerea bastarnilor. Dacă așa stau lucrurile, atunci trebuie să presupunem o dată relativ tîrzie, sigur posterioară războaielor din regiunea Dunării mijlocii, pentru acțiunile întreprinse de Burebista în regiunea inferioară a Dunării și, implicit, la sudul Dunării. Toate datele de care dispunem, în stadiul actual al cercetărilor, pledează în favoarea presupunerii de mai înainte. Ni se pare, de aceea, foarte verosimil ca în anul 72 î.e.n., cînd armatele romane au întreprins o acțiune militară în frunte cu M. Terentius Varro Lucullus, Burebista să nu fi fost încă stăpînul ținuturilor din sudul Dunării. Evenimentul la care ne referim era o acțiune adiacentă, de diversiune, în cadrul celui de al treilea război pe care îl purtau, pe atunci, romanii cu Mithridates al VI-lea Eupator, regele Pontului și a Bosporului. În lupta lui cu romanii, Mithridates reușise să atragă de partea sa cetățile grecești de pe țărmul de apus al Mării Negre [775]. O parte a acestora, proconsulul Macedoniei, M. Terentius Varro Lucullus, o va smulge din alianța cu Mithridates și îi va impune un tratat de alianță cu Roma [776].

În diversiunea din cadrul celui de al treilea război cu Mithridates, de care vorbeam, proconsulul Macedoniei a înfrînt rezistența bessilor și a moesilor și a supus și prădat rînd pe rînd orașele grecești din Pontul Stîng, de la Apollonia pînă la gurile Dunării [777]. Interesant pentru noi în prezentul context este doar faptul dacă M. Terentius Varro Lucullus, în acțiunea sa militară din Dobrogea, a învins și pe geți [778]. Ni se pare puțin probabil ca Burebista să se fi găsit în fruntea geților care i-au opus rezistență în dreapta Dunării lui M. Terentius Varro Lucullus. Burebista stăpînea în acest timp doar peste tribul din care făcea parte și, teritoriul acestuia era cu siguranță la nordul marelui fluviu.

Alianța impusă coloniilor grecești de pe litoralul vestic al Mării Negre de către Varro Lucullus nu va fi de lungă durată. Ei îi va pune capăt o coaliție greco-bastarno-getă ce va învinge

armatele lui C. Antonius Hybrida, proconsul al Macedoniei între anii 62—60 î.e.n. Săvîrşind nenumărate abuzuri a stîrnit nemulţumirea şi a provocat revolta cetăţilor greceşti din Pont[779]. Împotriva acestora, C. Antonius Hybrida a întreprins o acţiune militară de pedepsire. Inscripţia în cinstea lui Acornion ni-l arată petrecîndu-şi iarna lui 62 î.e.n la Dionysopolis pentru ca în primăvară să intre în acţiune. El este învins sub zidurile Histriei şi alungat din Dobrogea[780]. Pentru nenumăratele lui abuzuri şi ticăloşii, C. Antonius Hybrida va fi judecat de senatul din Roma şi osîndit la exil, cu toată apărarea înflăcărată a lui Cicero, fostul coleg de consulat în anul 63 î.e.n.[781].

Despre înfrîngerea lui C. Antonius Hybrida, ne stau mărturie Titus Livius : „Proconsulul C. Antonius a întreprins în Tracia o acţiune lipsită de succes“ [782] şi povestirea mai amplă pe care ne-o dă Dio Cassius. Acesta spune : „Cît a guvernat Macedonia, acesta (C. Antonius) a pricinuit multe necazuri atît celor care se aflau sub ascultarea lui, cît şi aliaţilor. Dar a trebuit şi el, la rîndu-i, să îndure multe. După ce pustii pămînturile dardanilor şi ale vecinilor acestora, nu mai cutează să li se împotrivească cînd fu atacat, ci fugi de acolo, împreună cu cavaleria şi se retrase ca şi cum ar fi avut altceva de întreprins. Dardanii au învăluit atunci infanteria lui, l-au alungat cu forţa din ţara lor şi i-au smuls prada. Întrucît şi cu aliaţii din Moesia se purtase la fel, suferi o înfrîngere, lîngă cetatea istrienilor, din partea bastarnilor din Sciţia, veniţi în ajutorul acestora. Şi el a trebuit să fugă“ [783]. Tot Dio Cassius relatează cum M. Licinius Crassus mult mai tîrziu, în anul 28 î.e.n., chemat fiind în ajutor de regele get Rholes *„prieten şi aliat al poporului roman“* aflat în luptă cu un alt rege get din centrul Dobrogei, pe nume Dapyx, îl va urmări şi învinge pe acesta din urmă. După pieirea lui Dapyx, „(Crassus) a pornit apoi împotriva Genuclei, cea mai puternică întăritură a statului lui Zyraxes (rege get din nordul Dobrogei) căci auzise că se află acolo steagurile luate de bastarni de la Caius Antonius, lîngă cetatea istrienilor“ [784].

Pe baza pasajului ce l-am reprodus mai înainte şi care se referă la o perioadă *mult mai tîrzie* (28 î.e.n.), V. Pârvan a presupus însă participarea geţilor la lupta histrioţilor, ajutaţi de bastarni, din anul 61 î.e.n. împotriva armatelor romane comandate de C. Antonius Hybrida. Şi, mergînd mai departe, marele nostru învăţat se întreba dacă nu cumva încă de pe atunci Burebista însuşi să se fi aflat în fruntea geto-bastarnilor care, ajutîndu-i pe grecii din Histria, l-au învins pe C. Antonius Hybrida şi i-au luat steagurile despre care M. Licinius Crassus auzise, mai tîrziu, că s-ar afla în cetatea getică a Genuclei [785].

Fără îndoială că întrebării formulate de V. Pârvan nu i se poate răspunde cu suficientă certitudine. Împrejurarea relatată de Dio Cassius, după care stindardele capturate de la C. Antonius Hybrida au fost duse într-o fortăreață getică, face cît se poate de plauzibilă participarea geților la luptele purtate în apropierea Histriei. De aici însă nu reiese și participarea lui Burebista la evenimente și, implicit, prezența lui în Dobrogea la anul 61 î.e.n. Ipoteza pare probabilă lui D. M. Pippidi [786] și acceptată de R. Vulpe [787]. Pe de altă parte, H. Daicoviciu o respinge socotind că nu există nici un temei documentar care ne-ar îndreptăți s-o acceptăm [788].

Ipotezei în conformitate cu care Burebista ar fi cel ce conducea acțiunea bastarno-geto-elenică de la Histria, din anul 61 î.e.n. i se opun cîteva fapte. Știm că în anul 60 î.e.n. Burebista se lupta cu boiii și cu tauriscii la Dunărea mijlocie, și că aceștia au fost zdrobiți. Cu greu ne vine a crede ca doar cu un an înainte să fi putut participa la lupta împotriva lui C. Antonius în Dobrogea. Ar trebui să presupunem o rapidă îmbarcare a oastei sale pe vase care pe apele Dunării să ajungă pînă în apropiere de Bratislava, unde s-au desfășurat, probabil, cele mai importante episoade ale luptelor lui cu armata lui Critasiros. Chiar dacă am admite și o astfel de posibilitate, o altă împrejurare vine să ne arate netemeinicia ipotezei de mai sus. Am văzut că Dio Cassius vorbește numai de bastarni că au sărit în ajutorul grecilor. Prezența geților în aceste lupte este presupusă doar conjectural, fără să posedăm asupra ei o atestare documentară sigură. Dacă ar fi participat la acțiuni Burebista, atunci va trebui să admitem că la acea oră el își alcătuise deja numeroasa-i oaste (să nu uităm că ne găsim doar cu un an înaintea războiului cu celții). În cazul cînd Burebista ar fi dat ajutor militar grecilor de la Histria, socotim că acesta ar fi fost suficient, fără să mai fie nevoie de cel al bastarnilor. Dar, admițînd această posibilitate, va trebui să fim de acord că Burebista constituia deja o forță care nu putea fi trecută cu vederea de textele literare respective.

Prezența bastarnilor la lupta și la înfrîngerea lui C. Antonius Hybrida din Dobrogea constituie, după părerea noastră, un argument hotărîtor ce pledează împotriva participării lui Burebista la aceste acțiuni. Bastarnii instalați între Carpați și Nistru, încă din preajma anului 200 î.e.n., extinzîndu-se apoi și în podișul central moldovenesc, vor constitui una din forțele politice predominante la Dunărea de jos, pe toată durata sec. al II-lea î.e.n. și în prima jumătate a sec. I î.e.n. Ei au atacat în repetate rînduri coloniile grecești din Pont, au pătruns chiar și la sud de

Balcani, participînd alături de celți ori de alte neamuri la coaliții îndreptate împotriva Macedoniei. Cînd Burebista va interveni la sud de Dunăre, stăpînind pe ambele maluri ale fluviului, va pune capăt supremației politice a bastarnilor, îi va împinge înspre nord, împiedicîndu-i să mai treacă în teritoriile daco-getice. Abia după moartea sa, în perioada tulbure ce i-a urmat, bastarnii vor găsi prilejul de a pătrunde din nou pînă în Balcani. Dar, să nu anticipăm lucrurile.

Deci, la anul 61 î.e.n. Burebista nu era încă stăpîn peste teritorii sud-dunărene și n-a participat la acțiuni militare de genul celeia care a dus la alungarea lui C. Antonius Hybrida din Dobrogea și odată cu el a trupelor romane. El se găsea antrenat în marea ofensivă purtată împotriva triburilor celtice de la Dunărea de mijloc și apoi a celor din regiunea Belgradului de azi.

În urma victoriilor categorice obținute în vest, forța lui armată a sporit, prestigiul său a crescut continuu și vertiginos, fapt ce i-a uimit pe contemporani. Este acea îndrăzneală de care vorbea Strabon, îndrăzneală dată de puterea din ce în ce mai mare de care dispunea. Abia acum, după ce îi va fi zdrobit pe boii și pe taurisci, după ce îi va fi desființat ca putere politică pe scordisci, după ce va fi întreprins acțiuni de pradă dincolo de hotarele Macedoniei, Burebista își va îndrepta acțiunile militare spre bogatele cetăți grecești de pe malul de vest al Pontului Euxin.

Înainte de orice credem că este necesar să încercăm identificarea scopului, a mobilului ce în final a dus la supunerea tuturor orașelor-state de la Olbia pînă la Apollonia. Stabilirea scopului ce l-a determinat pe Burebista să supună cetățile grecești din Pontul Stîng nu poate fi decît presupus, avîndu-se în vedere întreaga lui politică și conjunctura, să zicem internațională, din acea vreme.

S-a spus, în repetate rînduri, și de mai mulți cercetători, că Burebista ar fi ocupat cetățile grecești din Pont în vederea opririi înaintării romane [789]. S-a vorbit chiar de o protecție acordată coloniilor grecești de către Burebista pe care acesta le-ar fi apărat împotriva romanilor ce se apropiau de Dunăre [790]. După părerea noastră, o asemenea ipoteză nu este cu nimic justificată. Am arătat în repetate rînduri pînă acum care erau, în momentul istoric de care ne ocupăm, țelurile romanilor, obiectivele spre care tindeau. Ar trebui să-l investim pe Burebista cu o formidabilă putere de previziune care să-l poată face capabil să întrezărească schimbarea direcției politicii externe a Romei ce va avea loc cu un secol mai tîrziu.

Nici Mithridates al VI-lea Eupator, rege al Pontului și al Bosporului, n-a reușit să integreze în stăpînirea lui cetățile grecești din Pont în scopul luptei înverșunate pe care el o va duce cu romanii. Alăturarea acestora politicii regelui din Pont s-a făcut din cu totul alte motive, cu siguranță de natură economică. D. M. Pippidi a arătat necesitatea vitală a cetăților-state grecești, ce-și avea temeiuri de ordin intern și extern, de a se integra, de a se include într-o unitate economică mai mare, de tipul statelor elenistice din sudul și estul mediteranean. „Din punctul de vedere al orașelor grecești, spune D. M. Pippidi, integrarea în sistemul de alianțe urzit de puternicul adversar al Romei însemna, pe de o parte, înlăturarea piedicilor din calea schimbului de bunuri între membrele vastei uniuni politice, pe de alta, sprijin împotriva populațiilor băștinașe, a căror presiune sporită n-ar fi putut-o susține cu propriile lor mijloace“ [791]. Este adevărat însă că, pe parcursul grelelor războaie purtate de Mithridates Eupator cu romanii din Asia ori în Europa, trage după sine și cetățile grecești din Pont. Desprinderea unora dintre ele din sistemul economic și politic al lui Mithridates, și implicit slăbirea acestuia, a fost scopul care l-a purtat pe generalul M. Terentius Varro Lucullus pînă la gurile Dunării. El va reuși să stabilească (nu importă acum prin ce metode) alianțe cu unele dintre cetățile-state grecești din Pont. Alianța oferită de romani urma s-o înlocuiască pe cea a lui Mithridates și era în concordanță cu interesele economice ale grecilor în sensul arătat mai înainte. Aceasta a durat pînă cînd C. Antonius Hybrida, în dorința lui de îmbogățire rapidă, caracteristică, de-altfel, întregii oligarhii senatoriale, va supune cetățile grecești din Pontul de vest la subsidii excesive. Atunci grecii se vor apăra cu armele, și cu ajutorul „barbarilor“ vor pune capăt alianței cu romanii.

Nu rațiuni de ordin politic, de apărare împotriva unei cuceriri romane, pericol care exista de fapt, dar care era încă departe de a deveni iminent, și faptele au dovedit-o, au fost cele care l-au determinat pe Burebista să întreprindă cucerirea orașelor grecești de pe coasta de apus a Mării Negre și cu atît mai puțin ocrotirea lor. Temeiurile trebuie să fi fost de ordin economic.

Nu poate fi vorba de acțiuni izolate cu caracter de simplă cucerire îndreptate împotriva uneia sau alteia dintre cetățile grecești, ci de o politică bine chibzuită, de integrare a întregului litoral de vest al Pontului, cu toate orașele sale, în statul daco-getic. Burebista a fost conștient de avantajele deosebite pe care le puteau oferi pentru statul căruia abia îi pusese bazele bogatele orașe grecești și includerea lor în hotarele stăpînirii sale. Fără îndoială că meșterii greci aduși din orașele cucerite vor contri-

bui şi ei la construcţia formidabilului sistem de fortificaţii din Munţii Orăştiei şi din alte regiuni ale statului său. Negustorii greci din Pont vor înviora substanţial comerţul şi vor stimula producţia. Mărfurile greceşti nu se vor limita acum numai la teritoriile extracarpatice, ci vor ajunge pînă în inima Transilvaniei şi chiar mai spre vest, pînă unde se întindea stăpînirea lui Burebista. În acest sens s-ar putea aminti că numai în cetatea de la Costeşti, într-un prim lot de monede determinate au fost identificate 19 monede de bronz (deci nu poate fi vorba de un metal preţios ce putea atrage ca atare) bătute la Histria [792]. Deşi sînt emise după anul 200 î.e.n. contramărcile pe care le poartă monedele fac dovada că acestea mai circulau încă în sec. I î.e.n. la Histria. Faptul ni se pare deosebit de semnificativ. Monedele de care vorbeam dovedesc ceva mai mult decît simple legături comerciale existente între grecii din Histria şi dacii din sudul Transilvaniei, cum pe bună dreptate arătase V. Pârvan [793]. Este bine ştiut faptul că monedele mărunte de bronz emise de cetăţile-state greceşti nu posedau o valoare de circulaţie prea mare. Ele aveau un caracter mai mult de uz intern. Împrejurarea că la Costeşti au fost descoperite nu mai puţin de 19 monede histriote, fără îndoială pierdute ocazional, deci folosite curent de cei care au vieţuit acolo, ne dă dreptul să presupunem că ele aveau putere de cumpărare şi aici. Iată o dovadă, după noi clară, a extinderii pînă departe în stăpînirea lui Burebista a produselor greceşti cu toate numeroasele ei implicaţii. La Costeşti au mai fost descoperite monede ale Mesembriei care sînt prezente şi la Popeşti sau în Oltenia, la Reşca şi Orlea [794]. Produse ale unor cetăţi greceşti din Pont, de ex. ale Pergamului ajung pînă în Transilvania [795], fără să mai vorbim de frecvenţa lor în aşezările geto-dacice extracarpatice [796].

Se dovedeşte din nou, în acest fel, genialitatea lui Burebista care a ştiut să intuiască exact implicaţiile multiple şi avantajele deosebite pe care le oferea stăpînirea oraşelor-state greceşti din Pont. Aceasta din dorinţa lui continuă, permanent manifestată, de a contribui la „ridicarea neamului său", ca să folosim expresia lui Strabon.

Em. Condurachi făcea o comparaţie, după părerea noastră, deosebit de semnificativă între politica lui Burebista şi cea a lui Filip al II-lea, regele Macedoniei. Filip va asigura mai întîi hotarele de nord ale Macedoniei, învingînd în lupte grele şi nu întotdeauna definitive triburile ilire şi tracice, ca apoi să pornească la cucerirea şi integrarea în statul său a cetăţilor greceşti de pe coasta Traciei [797]. Acelaşi lucru îl va face şi Burebista. El va asigura mai întîi hotarele de vest ale Daciei pe care le va fixa

pe Dunărea mijlocie, îi va alunga pe boiii și tauriscii ce se făcuseră stăpîni pe teritoriile dacice de vest și îi va supune pe scordisci, neamul ce deținea supremația politică în lumea „barbară“ de la sudul Dunării. Numai după aceea va începe să-și extindă granițele pînă pe coastele Mării Negre, să cucerească și să integreze în statul său cetățile grecești din Pontul Stîng.

Supunerea cetăților grecești din Pont a fost favorizată în largă măsură de condițiile externe. Mithridates fusese deja definitiv învins de romani. El se refugiase mai întîi la ginerele său Tigranes, regele Armeniei, care la rîndul său va fi biruit de armatele romane (66—65 î.e.n.). De aici Mithridates se va refugia, mai întîi, în Colchida, la poalele munților Caucaz ca apoi să ajungă în Bospor unde își va găsi moartea [798]. Romanii erau ocupați cu războaiele de cucerire și supunere a gallilor și mai cu seamă erau frămîntați de grave tulburări interne. Iată de ce cetățile grecești din Pontul Stîng nu aveau la cine apela și de ce Burebista a reușit să le supună. Burebista va profita și de împrejurarea creată (după înfrîngerea lui C. Antonius Hybrida) cînd armatele romane au fost alungate și obligate să se retragă în hotarele provinciei Macedonia.

Oricare vor fi fost sentimentele de care era animat Burebista, un lucru este sigur, de necontestat și anume că, începînd de pe la anul 55 î.e.n. și pînă la moartea sa, el a stăpînit toate cetățile grecești de pe țărmul de apus al Pontului Euxin, de la Olbia, situată la gurile Bugului și pînă la Apollonia, pe coasta tracă. Faptul ne este relatat limpede, fără echivoc, de Dion Crysostomos, care, vorbind despre Olbia (Borysthenes), ne spune : „Ultima și cea mai îndelungată cucerire (se spune că a avut loc) nu mai departe decît acum o sută cincizeci de ani. Geții au luat atît orașul Borysthenes, cît și alte cetăți așezate pe țărmurile Pontului Stîng, pînă la Apollonia“ [799]. Documentele de care dispunem azi nu sînt în măsură să ne precizeze timpul și modalitatea prin care Burebista a reușit să supună toate cetățile de la Olbia pînă la Apollonia. Știm doar că Olbia a fost cucerită pe la 55 î.e.n. și că la anul 48 î.e.n., cînd se datează decretul dionysopolitanilor în cinstea lui Acornion, acțiunea era deja terminată.

Deci, în linii generale supunerea cetăților grecești a avut loc între 55 și 48 î.e.n. [800]. Ni se pare cît se poate de verosimil ca tot în acest interval de timp să fi fost cucerit și spațiul de la sudul Dunării pînă la Balcani.

Desigur că Burebista n-a înfăptuit aceste lucruri într-o singură campanie și nici n-a acționat în același mod. Unele dintre ele, foarte probabil că nu i-au opus rezistență și s-au grăbit să-i deschidă porțile. Așa a fost cazul Dionysopolisului despre care

știm, din inscripția ce conține decretul în cinstea lui Acornion, că se bucura de favoarea regelui. Altele însă i s-au opus cu arma în mînă, faptă pe care au plătit-o scump. Rezistența a fost înfrîntă, zidurile dărîmate și cetatea trecută prin foc. Despre toate acestea ne vorbesc textele literare și inscripțiile găsite pe teritoriul diferitelor orașe. Vom începe prezentarea lor cu Olbia[801], cea mai nordică dintre coloniile grecești supuse de Burebista fără să avem siguranță că aceasta a fost și prima dintre cetățile grecești cucerite. Dimpotrivă, ni se pare mai firesc să fi fost supuse mai întîi cele de pe teritoriul Dobrogei, mai aproape de Dunăre. Neposedînd însă documente în acest sens vom adopta simplul criteriu geografic pornind de la nord spre sud.

Despre Olbia sau Borysthenes, colonie milesiană întemeiată în a doua jumătate a sec. al VII-lea, situată la limanul Bugului (azi Porutino nu departe de Nicolaiev, R. S. S. Ucraina), Dion Chrysostomos ne spune că semnele ruinii pe care o lăsase în urma lui Burebista se mai vedeau încă din plin pe la anul 95 e.n., pe vremea cînd a călătorit el acolo. „Un semn al ruinii — ne spune autorul — este starea cea proastă a construcțiilor și restrîngerea orașului la un teritoriu mic“ [802]. Istoricul din Prusa descrie, în cuvinte pline de compasiune, jalnica situație în care se găseau locuitorii orașului Olbia, pe vremea sa, la un secol și jumătate după ce orașul a fost cucerit și distrus de geți. El fusese refăcut doar în parte pe un perimetru cu mult mai mic decît avusese înainte. Urmele dezastrului provocat de cucerirea și distrugerea cetății au fost constatate și pe cale arheologică [803].

Tot în legătură cu distrugerea Olbiei de către Burebista s-a pus și o inscripție olbiopolită și anume decretul în cinstea lui Nikeratos în care ni se vorbește de „dușmanii care se adunaseră de peste tot împotriva orașului“. Data inscripției nu este precizată și de aceea unii istorici socot că ar putea fi vorba de evenimente premergătoare cuceririi Olbiei de către geți [804].

Data cuceririi Olbiei, pe baza relatărilor lui Dion Chrysostomos, a fost pusă de istoricii moderni spre mijlocul sec. I î.e.n., pe la anul 55 î.e.n. [805]. Ocuparea coloniei de la limanul Bugului n-a fost o treabă ușoară. Ea era înconjurată cu ziduri de-a dreptul impresionante, de veacuri în picioare, fără a mai socoti faptul că avea permanent deschis drumul spre mare. Și cu toate acestea zidurile au fost străpunse și orașul în mare parte distrus. Pentru o asemenea acțiune era nevoie nu numai de o oaste puternică, pe care Burebista o avea deja călită în luptă cu războinicele triburi celtice, ci și de o deosebită ingeniozitate și iscusință a comandantului. Burebista se dovedește a fi și de această dată

un adevărat geniu militar. S-a presupus — pe de o parte — luîndu-se de bună inscripţia lui Nikeratos, că la cucerirea Olbiei, Burebista ar fi avut concursul bastarnilor iar, pe de altă parte, sprijinul nemulţumiţilor din interior [806].

Nouă ni se pare improbabil un ajutor al bastarnilor pentru că pentru a ajunge la Olbia, Burebista trebuie să fi intrat deja în conflict cu aceştia. La fel de neverosimil ni se pare şi ajutorul pe care l-ar fi dat lui Burebista nemulţumiţii din interiorul Olbiei. Fără îndoială că nemulţumiţi au existat la Borysthenes, aşa cum existau în oricare societate împărţită în clase antagoniste, dar Burebista era un „barbar" ce trebuie să fi înspăimîntat deopotrivă pe cei bogaţi ca şi pe cei săraci. Nici unii dintre aceştia n-ar fi fost cruţaţi în cazul reuşitei. Or, Burebista a izbutit să cucerească Olbia, s-o devasteze şi s-o distrugă.

Principial nu pot fi excluse cele două ipoteze despre care am vorbit dar, hotărîtor — după părerea noastră — este talentul militar deosebit al marelui rege. Cît va fi durat asediul şi care a fost cantitatea capturilor, nu ne-o precizează nici un izvor. Asediul n-a putut fi de lungă durată, mai degrabă un atac fulgerător, deoarece, sigur în anul 48 î.e.n. deci numai după şapte ani, Burebista a reuşit deja să cucerească şi cea mai de sud dintre cetăţi, Apollonia. Lăsînd la o parte drumul, trebuie să avem în vedere că mai erau încă multe şi puternice cetăţi ce trebuiau cucerite şi răstimpul era scurt.

Care a fost soarta cetăţii Tyras (azi Belgorod-Dniestrovskii în R. S. S. Moldovenească) nu ne-o spune nici un document. Este posibil ca, avînd exemplul Olbiei, cetatea de la gurile Nistrului să-i fi deschis porţile lui Burebista şi armatei sale.

Cetatea Aegyssus de pe Dunăre (Tulcea de azi) pare să se fi opus şi de aceea ea a fost asediată şi cucerită, dacă într-adevăr la acest asediu se referă un pasaj din epistolele poetului Ovidiu exilat ceva mai tîrziu, pe vremea lui Augustus, la Tomis [807].

Despre Histria ştim că a fost nu numai prădată de Burebista, dar şi ocupată efectiv pentru o vreme, împreună cu ţinutul învecinat. O inscripţie descoperită aici, şi anume decretul în cinstea lui Aristagoras, fiul lui Apaturios [808], vorbeşte despre nenorocirea abătută asupra oraşului, de distrugerea zidurilor de apărare, de vremurile grele prin care au trecut atît oraşul cît şi ţinutul. Datele pe care ni le oferă inscripţia care îl cinsteşte pe Aristagoras sînt confirmate de observaţiile făcute cu ocazia săpăturilor din „Zona sacră" a Histriei, unde se constată un puternic incendiu ce poate fi datat la mijlocul sec. I î.e.n. Întreaga zonă a fost abandonată în urma prăpădului şi abia după un secol se vor ridica modeste locuinţe. Catastrofa constatată arheo-

logic în „Zona sacră“ și descrisă sumar, însă elocvent, în epigrafa dedicată lui Aristagoras, n-a putut fi provocată decît de căderea orașului în stăpînirea lui Burebista, ca urmare a rezistenței armate pe care i-au opus-o histrioții. După ce zidurile au fost sfărîmate și cetatea prădată iar o bună parte a ei incendiată, Burebista a lăsat aici o garnizoană militară. Printre ruinele templelor s-au găsit destule urme care fac dovada sălășluirii în interiorul cetății a unei trupe geto-dacice pe un interval de timp îndelungat.

Datorită amănuntelor ce le conține decretul pentru Aristagoras, grăitoare nu numai pentru situația Histriei dar și pentru a celorlalte cetăți grecești cucerite de Burebista, socotim util să-l reproducem în traducerea lui D. M. Pippidi [809].

„Întrucît Aristagoras al lui Apaturios, coborîtor dintr-un părinte de seamă și din strămoși binefăcători ai Obștii — se spune în expunerea de motive a decretului — ... năzuind să le urmeze pilda și să calce pe urmele lor, la întoarcerea în patrie, după nenorocirea abătută asupra orașului, cînd cetatea era fără ziduri, iar locuitorii se găseau din nou în primejdie împreună cu nevestele și copiii, însărcinat de cetățeni cu repararea zidurilor, a luat asupră-și cu bărbăție și devotament întreaga supraveghere a lucrărilor, fără să se sustragă ostenelilor trupești, nici vreuneia din celelalte griji legate de opera de reclădire ; iar după ce patria a fost din nou întărită și, unul cîte unul, cetățenii au prins să revină în oraș, de pe meleaguri dușmane, cîteodată negociind cu iscusință cu barbarii care stăpîneau ținutul, alteori punînd la dispoziția cetățenilor sumele necesare pentru răscumpărare, s-a arătat săritor la toate nevoile celor mîntuiți, acordînd nu numai alor noștri, dar și străinilor (domiciliați la Histria) împrumuturi numeroase și purtîndu-se cu toți în chipul cel mai dezinteresat.

Trei ani mai tîrziu — aflăm mai departe —, ca urmare a samavolniciilor barbarilor ce continuau să stăpînească ținutul, cetățenii găsindu-se din nou în situația de a nu avea preot al lui Apollo tămăduitorul (protectorul orașului), întrucît averile particulare erau secătuite, Aristagoras s-a oferit singur și, înfățișîndu-se în Adunare și primind cununa divinității, și-a cîștigat un îndoit titlu la recunoștința zeilor și a celor cărora le făcuse binele“.

Din documentul pe care l-am reprodus se desprind cîteva constatări deosebit de interesante pentru noi și, cum spuneam, ele pot fi extinse și în cazul celorlalte cetăți grecești pe care Burebista le-a supus prin forța armelor ori pe cale pașnică. Acele dintre cetățile grecești de pe țărmul de apus al Pontului

Euxin care au opus rezistență armată au fost aspru pedepsite. Cum era firesc, pentru a putea ocupa cetatea, o parte a zidurilor au fost distruse. Dar, imediat ce animozitățile provocate de cucerire s-au liniștit, fortificațiile au început să fie refăcute deși, stăpînirea asupra cetății o avea, fără îndoială, Burebista. Faptul reiese din decretul în cinstea lui Aristagoras. Același document ne vorbește de captivi, de numărul mare a celor întorși de pe meleagurile dușmane unde fuseseră prizonieri. Aceștia puteau fi, și au și fost, răscumpărați. Burebista va stăpîni nu numai teritoriul orașului Histria, ci și ținutul dintre Dunăre și Balcani care, dacă n-a fost cucerit mai înainte, acum va intra cu siguranță în stăpînirea lui devenind astfel „cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia“, cum îl intitulează cu îndreptățit temei inscripția din Dionysopolis.

Decretul în cinstea lui Aristagoras, fiul lui Apaturios, ne furnizează dovada sigură că acțiunea de cucerire a cetăților grecești din vestul Pontului a fost îndelung premeditată și pregătită de Burebista, în vederea includerii acestora între granițele statului său. Nu poate fi vorba de acțiuni sporadice de jaf, ci de o politică bine chibzuită de supunere a tuturor cetăților împreună cu teritoriile lor [810], de fixare a hotarelor la malul Mării Negre. Același decret vorbește de stăpînirea „barbarilor“ și după trei ani. Dar, n-a fost vorba doar de trei ani, ci de tot restul vieții lui Burebista. Ei îi va pune capăt doar ucigașul pumnal ce va reuși să-l doboare pe falnicul rege, „cel dintîi și cel mai mare“ pe care l-au avut vreodată geto-dacii.

Din aceeași sursă aflăm și despre „samavolniciile“ pe care le-au suferit locuitorii Histriei (ne găsim la 3 ani după ocuparea ei), care au dus la secătuirea averii lor. Ni se pare limpede că această relatare se referă la tributul pe care Burebista l-a impus orașului. Pe Aristagoras îl vedem dispus și capabil să poarte cununa zeului protector, cinste ce implica serioase cheltuieli. Același lucru îl va face Acornion la Dionysopolis pe vremea iernării acolo a lui C. Antonius Hybrida cu armata sa.

Despre Aristagoras, încredințat de histrioți cu conducerea lucrărilor de refacere a cetății, mai aflăm, din decretul emis în cinstea lui, că a pus „la dispoziția cetățenilor sumele necesare pentru răscumpărare“ acordîndu-le „numeroase împrumuturi“. Iată dovada că averea lui Aristagoras n-a fost deloc secătuită și este mai mult decît probabil că la fel cu a lui, n-a fost secătuită nici averea altor fruntași din bogata cetate milesiană de pe malul golfului Sinoe. Deci, sarcinile tributului afectau, mai cu seamă, masele, averile acestora fiind secătuite. „Nenorocirile“ de care se plînge redactorul decretului în cinstea lui Aristagoras

nu vor fi fost așa de mari. Cetatea o vedem refăcută la scurt timp, locuitorii cîți au fost luați în captivitate se întorc „unul cîte unul" — cum citim în inscripție — pe la casele lor și viața reintră în normal. Se aleg preoți, se face un intens comerț ce se va desfășura pe cuprinsul întregii stăpîniri a lui Burebista. Monedele histriene vor circula pînă în inima Daciei. Profiturile negustorilor vor fi din nou asigurate și colonia milesiană își va continua viața și activitatea pe parcursul a peste un deceniu, sub stăpînirea lui Burebista, suveranul în stare să-i garanteze securitatea. Histria, odată cu supunerea ei de către Burebista, a pășit într-o nouă etapă istorică. De data aceasta nu mai era vorba de un protectorat al unor regi cum a fost de pildă Rhemaxos și care se reducea, în ultimă instanță, la plata unui tribut, ci de o integrare efectivă într-un stat geto-dac.

În textul decretului ce-l cinstește pe Aristagoras, numele lui Burebista nu figurează. Nu credem să fie o banală întîmplare. Pomenirea numelui regelui ce stăpînea peste cetate, într-o inscripție în care se amintesc detaliile războiului prin care aceasta fusese cucerită, „samavolniciile" ce i se datorau, în primul rînd lui, ar fi însemnat cutezanță și, implicit, ar fi comportat riscuri. De aceea, se folosește doar genericul inofensiv de „barbar" fără designarea regelui ori a neamului său.

Despre soarta celeilalte colonii milesiene, de pe teritoriul de azi al Constanței, despre Tomis, documentele pe care le posedăm astăzi nu sînt suficient de clare. Un decret dat în cinstea gărzii civice ar ilustra, după unii autori, situația grea a orașului de pe urma atacului geto-dacilor. Asediul ar fi provocat o panică atît de mare în rîndul locuitorilor, încît mulți, pierzînd nădejdea de a mai putea salva orașul, îl părăsesc. Cu această ocazie au fost numiți doi strategi ce aveau sarcina alcătuirii unei gărzi compuse din 40 de oameni cu menirea să păzească turnurile și căile de acces în cetate [811]. După alții însă, decretul în cinstea gărzii civile ar reflecta o stare de alarmă și de slăbire a capacității de rezistență a orașului pricinuită de boli și de lipsuri. El nu poate fi pus, așa cum arăta D. M. Pippidi[812], pe seama asediului cetății de către geți, din lipsa raportului între gravitatea pericolului și mijloacelor mai mult decît modeste folosite, pentru a-l evita. O gardă civică de 40 de oameni, oricît de instruită ar fi fost, nu putea fi pusă să facă față asediului. Mai este de adăugat apoi că în textul inscripției nu găsim nici cea mai vagă aluzie la ocuparea Tomisului de către geți. Dimpotrivă, se arată clar că, datorită vigilenței celor doi strategi și a gărzilor, tomitanii au reușit să scape odată mai mult de o primejdie iminentă. Nici cu privire la datarea documentului pe care-l discutăm părerile nu sînt

unanime, oscilînd între sec. II î.e.n. și sec. I e.n. El a fost atribuit sfîrșitului sec. II î.e.n. de M. I. Rostovtzeff [813], urmat apoi de T. V. Blavatskaia [814] și de I. Stoian [815]. D. M. Pippidi crede însă că este vorba de primii ani ai erei noastre [816]. Argumentele aduse de D. M. Pippidi ni se par convingătoare. Nu credem nici noi ca tomitanii să fi fost atît de naivi încît să-și închipuie că ar fi putut face față oștilor lui Burebista cu o gardă civică alcătuită din 40 de oameni și apoi, acceptînd prima dintre ipoteze, ar trebui să conchidem că Burebista a fost învins de garda tomitană, de vreme ce în decret se vorbește de scăparea din primejdie. În lipsă de alte documente, va trebui să admitem, împreună cu D. M. Pippidi [817], ipoteza după care Tomisul i-ar fi deschis porțile lui Burebista.

Aceeași incertitudine o întîlnim și în cazul cetății Callatis (Mangalia de azi). O inscripție descoperită aici vorbește despre un cetățean al orașului al cărui nume rămîne necunoscut, care a echipat un vas de război pe cheltuiala lui și, în acest fel, a contribuit la apărarea patriei (a orașului), merit pentru care este lăudat în inscripție [818]. Epigrafa a fost pusă, de unii istorici, în legătură cu evenimentele legate de epoca lui Burebista [819], fapt pe care alții îl contestă, fără să putem avea siguranță, nici într-un sens, nici în altul. Mai plauzibilă ni se pare opinia lui D. M. Pippidi [820], după care inscripția în discuție nu are nici o legătură cu vremea lui Burebista, ținînd seama și de împrejurarea că Burebista va ataca cetățile grecești din Pontul Stîng de pe uscat și nu de pe apă. Deci, vasul despre care vorbește inscripția trebuie să fie în legătură cu un alt eveniment. Așa stînd lucrurile, putem presupune, bineînțeles, ipotetic pînă la descoperirea unor noi dovezi, că nici callatienii n-au opus lui Burebista o rezistență armată.

Același lucru se pare că l-au făcut locuitorii orașului Dionysopolis (azi Balcic, Bulgaria). Inscripția în cinstea lui Acornion vorbește de bunele relații existente între cetate și regele Burebista și de avantajele pe care le-a obținut Acornion pe seama patriei sale de la marele rege. De aici se poate trage concluzia că cetatea Dionysopolis n-a avut de suferit și în consecință că ea nu s-a opus lui Burebista.

Ni se pare foarte plauzibil ca locuitorii orașelor Tomis, Callatis și Dionysopolis, cunoscînd condițiile cuceririi Histriei și Olbiei, să încerce a capta bunăvoința regelui Burebista, să i se supună, fără o rezistență armată.

Din Odessos (azi Varna, Bulgaria) dispunem de lista unor preoți (poate eponimi) întocmită „după întoarcerea din bejenie" (μετὰ τὴν κάθοδον) [821]. Inscripția este considerată a fi o aluzie

evidentă la risipirea locuitorilor prilejuită de atacul ori de vestea apropierii armatelor ce-l aveau în frunte pe Burebista [822]. Epigrafa constituie o dovadă a suferințelor îndurate de locuitorii din Odessos fără să fie în același timp și o dovadă a cuceririi orașului pe calea armelor de către Burebista [823].

Dacă rămîne problematic în ce măsură locuitorii orașului Odessos s-au opus ori nu cu arma în mînă lui Burebista, știm însă sigur că cei din Mesembria (azi Nesebâr, Bulgaria) au făcut-o. O inscripție de aici, păstrată fragmentar, laudă pe trei strategi ce s-au distins „conducînd oastea în războiul împotriva lui Burebista" (στραταγήσαντες [ἐν τῶι πρὸς τὸν Γετῶν βασιλέα] Βυρεβισταν πόλεμων). Ea a fost publicată de E. Kalinka [824], completată și interpretată foarte bine de către G. Seure [825]. Același document ne vorbește despre gărzile de zi și de noapte organizate pentru a semnala pericolul ce s-ar fi ivit de pe urma unui atac prin surprindere.

Total neclară este modalitatea prin care Burebista a supus Apollonia (azi Sozopol, Bulgaria). Nu se știe în ce măsură Apollonia puternic distrusă de romani, pe vremea lui M. Terentius Varro Lucullus, a fost refăcută, după cum presupune V. Pârvan [826], astfel încît să poată opune rezistență armată lui Burebista. Inscripția pe care se bazează V. Pârvan pare, mai curînd, să dateze din sec. II—III e.n. [827] și de aceea putem presupune că locuitorii Apolloniei neputîndu-se apăra îndărătul zidurilor nu vor fi opus o rezistență prea îndîrjită.

Chiar dacă documentele de care dispunem azi nu sînt în măsură să ne precizeze o mulțime de amănunte pe care am dori să le cunoaștem, ele sînt suficiente pentru a ne dovedi, fără putință de tăgadă, că Burebista a ocupat, într-o formă sau alta, toate bogatele colonii grecești din Pontul Stîng, de la Olbia pînă la Apollonia. El a inclus în stăpînirea sa nu numai cetățile respective, ci și întregul teritoriu de la sud de Dunăre, pînă la Balcani și litoralul Mării Negre. În acest spațiu locuiau, alături de geți, și alte neamuri pe care el le-a supus, la fel cum va supune și în est alte seminții străine.

4
SEMINȚIILE SUPUSE ÎN ESTUL DACIEI

Mai întîi va trebui să vedem care erau populațiile ce locuiau la est de Dunăre și Nistru, pînă în regiunea Olbiei, teritoriu pînă unde știm sigur că s-a întins stăpînirea lui Burebista. De-

scriindu-se aceste ținuturi, Strabon ne spune: „prima parte a întregii regiuni ce se întinde la nord între Istru și Borysthenes (Olbia) este pustiul geților. Apoi vin tirageții, iar după ei sarmații iazigi și cei care se numesc regali apoi urgii" [828]. Geograful Ptolemaeus amintește la est de Carpați pe costoboci, carpi, bastarni și sarmați [829].

Carpii, un trib daco-getic, care locuiau inițial doar în regiunea Carpaților răsăriteni s-au extins treptat spre sud reușind să-și impună supremația din ce în ce mai mult asupra altor triburi dacice. Mai tîrziu, în sec. II—III e.n., ei vor deține supremația politică asupra tuturor triburilor geto-dacice de la est de Carpați atacînd mereu hotarele Imperiului [830]. Pînă unde se vor fi extins spre sud carpii, pe vremea lui Burebista, n-o putem ști. Sigur este că întreaga Moldovă va fi inclusă în hotarele stăpînirii lui Burebista. Izvoarele nu ne precizează modalitatea prin care Burebista va alătura celorlalte triburi daco-getice pe cele din Moldova. Nu știm nici vremea cînd s-au întîmplat evenimentele. Este foarte probabil ca înglobarea teritoriilor daco-getice de la est de Carpați să fi fost întreprinsă de Burebista aproximativ în același timp cu cucerirea cetăților grecești din Pontul Stîng, ca o acțiune pregătitoare a acesteia [831].

Costobocii locuiau undeva în nordul Moldovei fără să se poată preciza cu destulă siguranță aria lor exactă de locuire. Unii cercetători sînt de părere că ei ocupau o zonă ce se extinde atît la apus cît și la răsărit de Carpați. Părerile istoricilor moderni sînt împărțite și cu privire la originea lor. Cei mai mulți dintre învățați susțin originea traco-getică a costobocilor, nelipsind nici cei care presupun că ei ar fi slavi, celți ori celți dacizați [832]. Descoperirile arheologice sprijină cu fermitate caracterul daco-getic al costobocilor înglobați și ei, foarte probabil, între hotarele stăpînirii lui Burebista. Lor le aparține cultura cunoscută sub numele de Lipița care cuprinde bazinul superior și mijlociu al Nistrului, regiunile Stanislav, Lvov și Cernăuți ajungînd pînă în nordul Moldovei [833].

Tirageții, pe care Strabon îi amintește de mai multe ori în opera sa (II, 5, 12; II, 5, 30; VII, 3, 17), erau un trib getic [834] ce locuia în regiunea inferioară a Nistrului (Tyras) și în tot spațiul dintre Nistru și Prut fiind băștinașii acestor meleaguri [835]. Ei n-au constituit nicicînd o mare putere politică, fiind supuși mai întîi supremației politice a sciților și apoi a bastarnilor pătrunși pe meleagurile lor [836].

Se pare că în vremea lui Burebista supremația politică, cel puțin a spațiului dintre Carpați, Prut și Nistru o dețineau bastarnii. Așa cum am mai spus această populație războinică de

origine germanică, venită din spațiul situat atît la vest cît și la est de Oder, ocolind pe la nord Carpații și traversînd Galiția, a ajuns pînă în Moldova, extinzîndu-se și de o parte și de alta a Nistrului. Evenimentul a avut loc pe la anul 200 î.e.n. Lor le aparține așa-numita cultură de tip Poienești (după numele localității Poienești din jud. Vaslui) și Lukașevka (Basarabia)[837]. Bastarnii dintre Carpați și Nistru au preferat, după cît se pare, zonele păduroase și reliefurile mai înalte cum sînt colinele subcarpatice ori podișul central moldovenesc. Urmele lor lipsesc în zonele de stepă dovedind astfel că au evitat regiunile joase.

Cultura Poienești-Lukașevka aparținînd bastarnilor ia sfîrșit pe la mijlocul sec. I î.e.n., bineînțeles fără să se poată face precizări exacte. În așezările dacice din sec. I î.e.n. elementele bastarne lipsesc cu desăvîrșire. Fenomenul s-a explicat prin asimilarea acestora în masa autohtonilor[838]. Deși explicația poate fi justificată, în parte, pentru nordul Moldovei, trebuie adăugat însă că pentru aceeași zonă, ca și pentru cea central-moldovenească ori de est, lipsa elementelor de cultură bastarnă se datorește alungării acestora de către Burebista.

Nici un izvor literar nu ne menționează un război al lui Burebista cu bastarnii și, cu toate acestea, ni se pare neîndoielnic că el a fost o realitate. Existența lui a fost postulată încă de la începutul secolului de către C. Brandis[839]. Bastarnii ce dețineseră supremația politică la Dunărea de Jos[840] vor fi zdrobiți de Burebista și împinși undeva într-o zonă de nord. De aici, profitînd de moartea marelui rege și de vremurile tulburi ce i-au urmat, mulți dintre ei, în anul 29 î.e.n. vor emigra în Balcani. Faptele ne sînt relatate pe larg de către Dio Cassius (21, 23—26)[841]. Invazia bastarnilor din anul 29 î.e.n. ne este descrisă nu ca o incursiune obișnuită de jaf, ci ca o căutare a unei noi patrii. Este vorba de o numeroasă populație, de familii, cu turme și întreg avutul. Cu aceștia romanii vor avea de susținut un război ce a durat doi ani, în urma căruia bastarnii au fost învinși și regele lor, Deldon, omorît.

Dar, să lăsăm istoria bastarnilor din vremea lui Augustus și să ne întoarcem la cea de pe timpul lui Burebista. Sfîrșitul culturii Poienești-Lukașevka, în general, este situat la mijlocul sec. I î.e.n.[842], ceea ce constituie o dovadă cu privire la războiul purtat de Burebista împotriva lor în urma căruia bastarnii au fost alungați din Dacia. Este foarte posibil ca nu toate triburile bastarne să fi fost împinse spre nord, unele dintre ele putînd fi incluse între hotarele stăpînirii lui Burebista, așa cum au fost și alte neamuri străine. Forța politică a bastarnilor fiind nimicită și redusă substanțial din punct de vedere can-

titativ este posibil ca cei rămași să se fi asimilat rapid în masa autohtonilor, în așa fel încît să nu-i mai putem surprinde din punct de vedere arheologic.

Ne-a mai rămas de discutat problema sarmaților [843]. Aceștia fac parte din aceeași grupă a iranienilor de vest ca și sciții, a căror supremație politică în regiunile nord-pontice o vor prelua. Am văzut că Strabon ne amintește la est de Nistru, seminții sarmate. S-a susținut chiar existența unui „imperiu" compus dintr-o mare confederație de triburi sub supremația sarmaților regali [844].

După părerea cercetătorului maghiar J. Harmatta, acest „imperiu" s-ar fi întins de la Don la Dunăre, înglobînd și teritoriul de sud-est al Transilvaniei precum și nord-vestul Bulgariei. „Imperiul" sarmat al lui J. Harmatta ar fi existat între 125 și 61 î.e.n. El a fost stabilit pe baza stilului folosit la ornamentarea unor podoabe de argint descoperite în această extinsă zonă. Bineînțeles că influențele iraniene au putut fi transmise prin sarmați artei geto-dacice, deși există și alte filiere posibile și cu mult mai verosimile, dar aceasta nu înseamnă nicidecum, așa cum, pe bună dreptate arăta I. Nestor [845], prezența efectivă a sarmaților în aceste regiuni, nemaivorbind de un „imperiu". Afinitățile stilistice de origine iraniană sînt departe de a-l putea susține.

Sarmații vor înainta mereu spre Dunăre, dar în sec. I î.e.n. ei nu vor depăși ca teritoriu ocupat efectiv și locuit de ei linia Niprului [846]. Incursiunile lor se vor extinde cu siguranță și asupra zonei de la vest de cursul Niprului, unde își vor fi exercitat supremația politică. De aceea, Strabon vorbește de o vecinătate a tirageților cu sarmații. Undeva, în stepele nord-pontice se întîlnesc semințiile daco-getice cu cele sarmate. Expansiunii sarmaților spre vest le pune stavilă Burebista, ce înaintează pînă la Olbia. În așezarea daco-getă de la Piatra Șoimului (jud. Neamț) din Moldova s-a găsit un frumos cazan de bronz de tip sarmat, despre care R. Vulpe a arătat că era folosit la cult de către populațiile nomade din stepele nord-pontice [847]. Gh. Bichir citează mai multe obiecte analoage cazanului din Moldova ce s-au descoperit pe teritorii sarmate. Pe baza acestora, cercetătorul bucureștean a atribuit cazanul de la Piatra Șoimului sarmaților, punînd prezența lui aici pe seama unor relații de schimb ori a unui război dintre daci și sarmați [848]. Prima dintre ipoteze ni se pare cu totul exclusă dacă ținem cont de utilitatea piesei în discuție. Fiind un obiect folosit în ritualul religios, în primul rînd avînd caracter sacru nu putea fi vîndut sub nici un motiv, iar în al doilea rînd, el n-ar fi fost

cumpărat de cineva care nu era de aceeaşi credinţă. Daco-geţilor le sînt străine asemenea obiecte de cult. Cea de a doua ipoteză, însă, ni se pare cît se poate de verosimilă. Din păcate, cazanul de bronz de la Piatra Şoimului nu poate fi datat cu suficientă certitudine. Aşezarea dacică în care s-a găsit cazanul a fost atribuită de către R. Vulpe, conducătorul săpăturilor arheologice, sec. I—III e.n. [849]. Gh. Bichir este de părere însă că aşezarea respectivă trebuie datată în sec. II—I î.e.n. [850]. În cazul că ultima datare este bună, am putea presupune că piesa de cult sarmată a fost capturată de oştenii lui Burebista şi pe această cale a ajuns în aşezarea din Moldova. Oricum ar fi, ni se pare verosimil ca între daco-geţii lui Burebista şi sarmaţi să se fi purtat lupte. Datorită acestora, sarmaţii vor fi opriţi o vreme să înainteze spre vest.

Este cît se poate de verosimil ca Burebista să fi purtat războaie şi cu tracii de sud, cu odrişii, peste care domnea regele Sadalas şi anume, atunci cînd şi-a întins stăpînirea la sudul Dunării pînă la Munţii Balcani. Cu privire la acest subiect nu avem nici o mărturie literară sau de altă natură. Despre întinderea stăpînirii odrişilor pînă la Dunăre va fi vorba în capitolul următor.

5
RELAŢIILE DIPLOMATICE

După unificarea tuturor daco-geţilor, după războaiele victorioase purtate împotriva neamurilor celtice, după cucerirea cetăţilor greceşti de pe litoralul de vest al Pontului Euxin, după înfrîngerea bastarnilor şi sarmaţilor, Burebista a devenit nu numai stăpînul unui vast teritoriu ci şi o mare putere „cel dintîi şi cel mai mare dintre regii din Tracia“, cum legitim îl numea redactorul decretului în cinstea lui Acornion. El putea pretinde, pe drept cuvînt, un rol de frunte în politica timpului său.

Burebista va fi desfăşurat, fără îndoială, o prodigioasă activitate diplomatică. Soarta face însă ca nouă să ne fie cunoscută azi doar o infimă parte a acesteia. Dintre numele ambasadorilor lui Burebista doar unul a ajuns pînă la noi. Este Acornion, ilustrul grec din Dionysopolis. Pe el îl va trimite Burebista în misiune diplomatică la Pompeius. Scopul exact al misiunii, sarcinile pe care i le încredinţează suveranul geto-dac lui Acornion nu ne sînt precizate în cuprinsul decretului dionysopolitan. Pe toate acestea le putem doar bănui.

La Roma izbucnise războiul civil, doi fiind cei care își adjudecau puterea și avînd fiecare de partea lui cîte o armată. La începutul anului 48 î.e.n. cei doi adversari, C. Iulius Caesar și Cnaeus Pompeius [851], amîndoi vestiți generali, comandanți de oști, erau gata să se înfrunte. Burebista va interveni în conflictul dintre ei. Cu siguranță că ajutorul pe care putea să-l ofere marele rege de la Dunăre era binevenit, și, poate, căutat de fiecare dintre cei doi rivali ce se înfruntau pe calea armelor.

Burebista va da dovadă și de această dată de un înalt spirit politic, preferîndu-l pe Pompeius, chiar dacă evenimentele ulterioare au arătat că n-a fost inspirat. El va interveni într-un moment cînd totul părea să fie de partea lui Pompeius. Caesar fusese învins în lupta de la Dyrrhachium, iar adversarul său fusese deja proclamat imperator de soldații săi, cu mult mai numeroși decît cei pe care îi poseda el. Perspectivele păreau clare. Pompeius se și grăbi, „ca și cum nici o schimbare nu mai putea avea loc, să trîmbițe pe toată fața pămîntului, în vorbă sau în scris, izbînda zilei aceleia", spune Caesar [852]. Trimișii lui Pompeius vor fi ajuns și la curtea regelui Burebista. Acesta ia hotărîrea de a-l sprijini pe învingătorul de la Dyrrhachium și-l trimite în misiune diplomatică pe unul dintre curtenii săi, pe Acornion. El îl va întîlni pe Pompeius în Macedonia, la Heraclea Lyncestis, prin luna iunie a anului 48 î.e.n., în plină desfășurare a pregătirilor în vederea unei noi încleștări cu Caesar. Obiectivele concrete ale tratativelor pe care le va purta Acornion în numele suveranului său nu ne sînt precizate exact nici în inscripția de la Dionysopolis și nici în alte izvoare. Burebista îi va oferi, foarte probabil, lui Pompeius, în primul rînd ajutor militar.

Un alt istoric roman, Appianus, autorul unei lucrări intitulată *Istoria romană*, reproduce discursul pe care l-a ținut Pompeius în fața partizanilor săi, la sfîrșitul anului 49 î.e.n., după ce părăsise Italia. Iată cum sună acesta: „Toate neamurile Răsăritului și de pe meleagurile Pontului Euxin — cîte le-am putea înșira, fie greci, fie barbari — toate sînt alături de noi. Iar regii, atît prietenii poporului roman, cît și ai mei, ne pun la îndemînă trupe, arme, hrană și alte lucruri trebuincioase pregătirii noastre" [853]. Ni se pare neîndoielnic că Pompeius se va fi gîndit și la Burebista, dacă nu în primul rînd la el, atunci cînd vorbește de regii prieteni ai săi personali. Despre prietenia dintre Pompeius și Burebista ne stă mărturie decretul în cinstea lui Acornion.

Deci, avem tot dreptul să presupunem că Burebista îi va fi oferit lui Pompeius, prin intermediul ambasadorului său Acor-

nion, „trupe, arme, hrană și alte lucruri trebuincioase" în purtarea unui război. În schimbul acestui ajutor, foarte probabil că Burebista îi va fi cerut lui Pompeius recunoașterea statului său, a cuceririlor sale și neamestecul romanilor în această parte a lumii. Nu este exclus să fi fost vorba și de probleme de ordin economic.

Tratativele purtate de Acornion cu Pompeius în Macedonia au fost rodnice : „nu numai că și-a îndeplinit însărcinările ce le avea de la rege (de la Burebista) cîștigînd bunăvoința romanilor pentru rege, dar a dus și cele mai rodnice negocieri în folosul patriei sale", citim în textul inscripției de la Dionysopolis [854]. Înțelegerile intervenite între Pompeius și Burebista, prin intermediul lui Acornion, n-au apucat să devină realități deoarece, la scurt timp, a avut loc lupta de la Pharsalus în care Pompeius a fost învins, înainte de a-i fi sosit în ajutor trupele de daco-geți ale lui Burebista. Dacă ele soseau la timp cine știe care ar fi fost soarta bătăliei de la Pharsalus și apoi care ar fi fost soarta Romei ? Era, fără îndoială, un moment crucial.

Burebista s-a îndreptat spre Pompeius și din motivul că acesta își baza puterea pe armata din Orient și întreaga lui activitate viza tocmai această parte a stăpînirii romane ce era mai aproape de Dacia.

Prin ajutorul promis lui Pompeius, prin intrarea în legături de prietenie cu el, Burebista va deveni dușmanul personal al lui Caesar. El se va pregăti să-l pedepsească, ca dealtfel pe mulți aliați ai lui Pompeius, imediat după distrugerea totală a rivalului său și a partizanilor lui de la Roma.

Planul de răzbunare al lui Caesar împotriva lui Burebista și a daco-geților săi a început să prindă contururi concrete îndată după victoria obținută în războaiele civile. „Caesar — ne spune Appianus — se gîndi să facă o mare expediție împotriva geților și a parților ; intenționa să-i atace mai întîi pe geții vecini, un neam oțelit în lupte și iubitor de război. Împotriva parților mergea ca să-i pedepsească pentru călcarea jurămîntului față de Crassus" [855]. Despre aceeași expediție ne vorbesc și alți autori antici : Strabon, Plutarch, Suetonius, Velleius Paterculus.

În textul lui Strabon citim : „Pe cînd domnea asupra geților Burebista, împotriva căruia s-a pregătit să pornească divinul Caesar" [856]. Plutarch ne informează mai pe larg de intențiile lui Caesar care ...„făcuse pregătiri militare, cu intenția de a întreprinde o expediție împotriva parților, urmînd ca, după supunerea acestora să înconjoare Pontul pe lîngă Marea Caspică și,

prin Caucaz, să intre în Sciția, să străbată ținuturile învecinate cu Germania și Germania însăși și să se întoarcă în Italia pe la celți" (prin Gallia)[857]. „După ce a luat în stăpînire Hispaniile — ne spune Suetonius — Caesar se gîndea să facă o expediție împotriva dacilor și apoi a parților"[858]. În sfîrșit, Velleius Paterculus ne vorbește de intenția lui Caesar cu privire la Augustus, viitorul împărat, pe care „avea de gînd să-l ia ca tovarăș de arme în războiul ce urma să-l pornească mai întîi împotriva geților și apoi a parților"[859].

Caesar pregăti în vederea proiectatei expediții o numeroasă armată alcătuită din 16 legiuni și 10 000 de călăreți, pe care o concentră în Macedonia[860]. Cu scopul de a afla cît mai multe cu privire la primul dintre adversarii ce urma să-i înfrunte, cu privire la Burebista, Caesar îl va trimite pe Octavian (viitorul împărat Augustus) la Apollonia[861]. Faptul reiese limpede din textul lui Suetonius, care, povestind despre expediția proiectată de Caesar împotriva dacilor și a parților, adaugă „De aceea (Augustus) a fost trimis la Apollonia, unde își petrecea timpul liber studiind"[862]. Velleius Paterculus ne prezintă doar pretextul trimiterii lui Octavian la Apollonia: „Și după cîștigarea războaielor civile (Caesar) îl trimise (pe Octavian) la învățătură în Apollonia, pentru ca tînărul să-și dezvolte deosebitele lui însușiri, prin studiul științelor ce se potriveau unui om liber"[863]. Este adevărat, însă, că și Velleius Paterculus adaugă imediat intenția lui Caesar de a-l lua pe Octavian ca tovarăș de arme în războiul ce urma să-l pornească împotriva geților și a parților. În acest sens vine să se adauge și o relatare a lui Titus Livius de la care aflăm: „C. Octavius a venit din Epir la Roma, căci Caesar, care avea de gînd să poarte război în Macedonia, îl trimisese înainte într-acolo"[864]. Faptul că atît Velleius Paterculus cît și Titus Livius dar, mai cu seamă, Suetonius ne vorbesc de pretextul sub care era trimis viitorul împărat Augustus la Apollonia, în vederea pregătirii expediției proiectate de Caesar împotriva lui Burebista, dovedește grija deosebită cu care era pregătit războiul ce urma să fie purtat împotriva marelui rege de la Dunăre. Caesar își justifică războiul ce urma să-l ducă în Dacia prin dorința de a „ține în frîu pe daci, care se răspîndiseră în Tracia și în Pont". Credem că mai exact s-ar fi exprimat Suetonius, de la care deținem informația[865] dacă ar fi spus: dacii care luaseră în stăpînire o parte a Traciei și Pontul de vest.

Ni se pare neîndoielnic că Burebista era ținut la curent cu intențiile lui Caesar, cu pregătirile lui de război. Desigur că și

el își va fi luat măsuri, se va fi pregătit intens în vederea răfuielii, numai că, despre acestea izvoarele literare nu ne spun nimic. Cert rămîne doar un fapt și anume că cei doi mari adversari nu vor ajunge să-și confrunte forțele pe cîmpul de bătălie. Caesar a fost asasinat în Senat, la 15 martie a anului 44 î.e.n., cu puțin înainte de a părăsi Roma spre a prelua comanda numeroasei sale armate ce-l aștepta în Macedonia pregătită să înceapă marșul spre hotarele Daciei. Și tot cam în aceeași vreme a fost curmat și firul vieții lui Burebista.

Acțiunile diplomatice ale lui Burebista nu se vor fi limitat numai la cele întreprinse în lumea romană. Ele se vor fi extins și în așa-numita lume „barbară". Acestea nu vor fi însă incluse în textele istoricilor antici și de aceea noi nu le mai putem cunoaște.

Nu este exclus ca virtuala înfruntare dintre Ariovist, conducătorul suebilor germani, și Burebista, bănuită de Camille Jullian [866] să nu fi devenit realitate tocmai datorită unor acțiuni diplomatice. S-a vorbit chiar despre o alianță pe care Ariovist ar fi făcut-o cu Burebista ce s-ar fi pecetluit prin căsătoria conducătorului germanilor cu una dintre fiicele regelui daco-get [867]. Nu este vorba, însă, decît de o confuzie comisă de eminentul istoric Albert Grenier, pentru că în textul lui Caesar [868] se vorbește despre căsătoria lui Ariovist cu fiica regelui Voccio al celților din Noricum [869].

S-a mai vorbit apoi despre încercarea lui Burebista de a strînge legăturile cu Mithridates al VI-lea Eupator, regele Pontului, în vederea luptei antiromane [870]. O asemenea ipoteză nu este sprijinită de nici un document. Dimpotrivă, se pare că Burebista va ajunge să stăpînească în sudul Dunării abia după moartea lui Mithridates și deci de un contact între ei, de alianțe nu poate fi vorba. În schimb, supoziția după care Burebista n-ar fi fost străin de revolta dalmaților, întîmplată în anul 50—48 î.e.n., pare verosimilă. Răscoala dalmaților va pune în grea cumpănă stăpînirea romană din regiunea Adriaticii. Sîntem într-o perioadă în care știm cu siguranță că Burebista își desăvîrșise măreața-i operă, era în culmea gloriei. De aceea, o imixtiune în problema dalmaților poate fi presupusă, deși nu este sprijinită de nici un document.

Iată deci că, deși documentele pe care le posedăm sînt puține, totuși sînt în măsură să ne arate în mod concludent activitatea diplomatică desfășurată de Burebista în slujba realizării politicii sale externe. Această politică, fără îndoială, de înalt nivel și de caracter „mondial", avea ca scop final apărarea Daciei,

apărarea și consolidarea statului daco-get, cu toate cuceririle sale. Atunci cînd Burebista își va fi desăvîrșit opera, el se găsea, fără îndoială, în fruntea celui mai puternic stat „barbar" din Europa acelor vremuri și politica pe care a desfășurat-o era pe măsura acestuia.

NOTE

716. Interpretarea dată acestui pasaj de M. Macrea, *SCIV*, 7, 1—2, 1956, p. 121, este inacceptabilă. El îl consideră drept mărturie a începutului tîrziu al domniei lui Burebista ce n-ar fi domnit decît douăzeci de ani.

717. V. textul înreg, supra, p. 78—79.

718. *Burebista*, s.v. în *RE*, 2, 1901, col. 1959—1960.

719. De ex., M. Macrea, *op. cit.*, p. 122 și urm. ; C. Daicoviciu, în *Actes*, 2, Sofia, 1969, p. 65.

720. I. H. Crișan, *Materiale dacice*, p. 89—90 ; id., *Ceramica*, p. 230.

721. M. Macrea, *op. cit.*, p. 123.

722. Strabon, *Geogr.*, VII, 52 ; *Izvoare*, 1, p. 245 : μέρος μέν δή τι τῆς χώρας ταύτης ήρήμωσαν οι Δακοί καταπολεμήσαντες Βοίους καί Ταυρίσκους ἔθνη κελτικά τὰ ὑπὸ Κριτασίρω.

723. *Ibidem*, V, 1, 6 ; *Izvoare*, 1, p. 223 : (μεταναστάντες δ'είς τοὺς περί τὶν Ἴστρον τόπους μετὰ Ταυρίσκον ᾤκουν πολεμοῦντες, πρός Δακούς, ἕως ἀπώλοντο πανέθνεί τήν δέ χώραν νῦσαν τῆς Ἰλλυρίδος μυλόβοτον τοίς περιοικοῦσι κατέλιπον).

724. V. infra, p. 250.

725. B. Niese, în *Zeitschrift für deutsches Altertums*, XLII, 1898, p. 153 și urm.

726. C. Brandis, *loc. cit.*

727. C. Jullian, *Histoire de la Gaule*, III, 1910, p. 145 și urm.

728. C. Patsch, *op. cit.*, p. 44.

729. J. Carcopino, *César*, în *Histoire romaine*, tom. III, Paris, 1936, p. 698.

730. V. Pârvan, *Getica*, p. 79.

731. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, p. 286.

732. M. Macrea, *op. cit.*, p. 121—122.

733. M. Chițescu, în *Dacia*, 19, 1975, p. 254.

734. *De Bello Gallico*, I, 5, 4 ; Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Noricum transierant Noreamque oppugnabant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

735. C. Jullian, *op. cit.*, p. 145, nota 5.

736. R. Paulsen, *Die Münzprägung der Boier*, Leipzig — Wien, 1933.

737. M. Macrea, *op. cit.*, p. 128—129.

738. B. Benadik, în *Zprávy (Annonces de la société Tchécoslovaque d'archéologie)*, 10, 1968, 4—5, p. 31—46 ; id., în *Sl.Arch.*, 19, 2, 1971, p. 465—498.

739. A. Alföldi, *Zur Geschichte des Karpatenbeckens im I Jahrhundert v. Chr.* 1942, p. 12—16.

740. V. întreaga discuţie la M. Macrea, *op. cit.*, p. 130.

741. M. Chiţescu, în *Dacia*, 19, 1975, p. 254.

742. E. Kolnikova, în *Studii şi Cercetări de Numismatică*, 5, 1971, p. 39—49.

743. M. Chiţescu, *loc. cit.*

744. A. Alföldi, *op. cit.*, p. 15.

745. W. Kubitchek, *König Ecritusirus*, în *Jahreshefte des Öst. arch. Inst.*, 9, 1906, p. 70—74.

746. Textul elogiului lui M. Vinicius, Dessau, *ILS*, 8965 ; A. Premerstein, în *Jahr. Öst. arch. Inst.*, 8, 1904, p. 227 ; 28, 1933, p. 140 ; 29, 1934, p. 60.

747. C. Jullian, *op cit.*, p. 145, nota 4.

748. V. supra, p. 205.

749. M. Macrea, *op. cit.*, p. 131.

750. A. Alföldi, *op. cit.*, p. 16.

751. R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 37.

752. Harta acestora la Z. Visy, *Die Daker am Gebiet von Ungarn*, în *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1970, 1, p. 11. Pentru aşezarea de la Budapesta v. E. Bonis, *Die spätkeltische Siedlung Gellerthegy-Tabán, in Budapest*, Budapesta, 1969.

753. M. Macrea, *op. cit.*, p. 125.

754. Strabon, VII, 5, 2 ; cf. şi Brandis, *loc. cit.* (φάσκοντες εἶναι τὴν χώραν σφετέραν, καίπερ ποταμοῦ διείργουτος τοῦ παρίσου).

755. La Plinius cel Bătrîn întîlnim forma corectă *Pathisus*, *Nat. Hist.*, IV, 12, 80.

756. B. Mitrea, în *Studii şi Cercetări de Numismatică*, 1, 1957, p. 19—39 ; N. Lupu, în aceeaşi revistă, 3, 1960, p. 81—88.

757. M. Macrea, în *AISC*, 2, 1933—1935, p. 160.

758. Iordanes, *Getica*, 67. Eius consilio Gothi Germanorum terras, quas nunc Franci optinent, populati sunt.

759. Vl. Iliescu, în *Rev. Roum. Ling.*, 17, 1, 1971, p. 63—65 ; id., *Philologus*, 115, 1971, p. 137—139.

760. N. Wagner, *Getica, Untersuchungen zum Leben des Jordanes und zur frühen Geschichte der Goten*, Berlin, 1967, p. 78—80. Combătut de Vl. Iliescu, *loc. cit.*, ; id., în *Actes de la XII-e Conf. Inter. d'Etudes Classiques, Eirene*, Bucureşti-Amsterdam, 1975, p. 424, n. 110.

761. C. Jullian, *op. cit.*, p. 153—154.

762. Strabon, *Geogr.*, VII, 5, 2.

763. Appianus, *Hist. Rom.*, *Illyria*, 1—4.

764. G. Alföldy, în *Acta Antiqua*, 12, 1—2, 1964, p. 107—127 ; J. Todorović, *Kelti u Jugoistočnoj Evropi*, Beograd, 1968 ; id., *Skordisci*, Novi Sad-Beograd, 1974.

765. Pentru continuitatea de viețuire a scordiscilor pe toată durata sec. I î.e.n., v. J. Todorović, *Skordisci*, p. 150 și urm.

766. *Geogr.*, VII, 5, 2 ; *Izvoarele*, 1, p. 245 : (ἀλλ' ἐκείνους μέν οἱ Δακοί κατέλυσαν, τούτοις δέ καί συμμάχοις ἐχρήσαυτο πολλάκις).

767. J. Todorović, *op. cit.*, p. 264.

768. V. supra, p. 155.

769. *Geogr.*, VII, 5, 2.

770. J. Todorović, *Karaburma*, Beograd, 1972.

771. Cum crede J. Todorović, *Skordisci*, p. 264.

772. Herodot, IV, 93.

773. V. supra, p. 93.

774. Vl. Iliescu, în *Arh. Mold.*, 7, 1972, p. 377—381.

775. Chr. Danoff, *Die Beziehungen des pontischen Reiches zur linken Schwarzmeerküste*, în *Izvestia*, Sofia, 1937, p. 54 și urm. ; D. M. Pippidi, în *Din istoria Dobrogei*, 1, București, 1965, p. 259 și urm.

776. Un asemenea tratat cu Callatisul ne este păstrat într-o inscripție. V. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 279.

777. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 276.

778. Sallustius, *Fragm.*, IV, 18 (= Servius, scholia la Vergilius, *Aeneis*, VII, 604) ; V. Pârvan, *Getica*, p. 7, 6 ; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, 2, București, 1968, p. 26.

779. Geyer, în *RE*, XIV, 1928, 765.

780. V. Pârvan, *Getica*, p. 77—78 ; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde*, p. 39 ; Em. Condurachi, în *SCIV*, 4, 3—4, 1953, p. 521 ; C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, p. 286 ; D. M. Pippidi, *Contribuții*, p. 224 ; R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 41.

781. J. Carcopino, *César*, în *Hist. générale* (G. Glotz), Paris, 1936, p. 683—684 ; G. G. Mateescu, în *AIIN*, 4, p. 330—331.

782. Titus Livius, *Periochae*, CIII (C. Antonius proconsul in Thracia parum prospere rem gessit).

783. Dio Cassius, *Hist. Rom.*, XXXVIII, 10, 1—3 ; *Izvoare*, 1, p. 669—671 (text și traducere).

784. *Ist. Rom.*, 1, p. 26.

785. V. Pârvan, *Getica*, p. 77—79.

786. D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, 1, p. 282.

787. R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 41 ; id., în *Din istoria Dobrogei*, vol. 2, p. 27.

788. H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 37—38.

789. R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, 2, p. 32—33.

790. Em. Condurachi, în *SCIV*, 4, 3—4, 1953, p. 515—523 ; C. Daicoviciu, în *Actes*, 2, Sofia, 1969, p. 65.

791. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 269.

792. M. Macrea, în *AISC*, 2, 1933—1935, p. 147—163.

793. V. Pârvan, *Getica*, p. 80 și urm.

794. Cu totul de neacceptat ni se pare ipoteza lui M. Macrea *(loc. cit.)* după care monedele de la Costești ar reprezenta o parte din tributul impus de Burebista Histriei, sau rezultatul unor acțiuni de jaf. Și într-un caz și în altul n-ar putea fi vorba de monede mărunte de bronz pe care nimeni nu le-ar fi acceptat ca tribut sau nu le-ar jefui, atîta vreme cît la Histria existau monede de aur și de argint. Și apoi, să nu uităm că este vorba de 19 monede pierdute și nu ascunse intenționat. Pentru monedele Mesembriei v. B. Mitrea în *SCIV*, 15, 1964, p. 571 ; I. Winkler, în *Acta MN*, 8, 1971, p. 163, 166.

795. Z. Székely, în *SCIV*, 24, 3, 1973, p. 527—531.

796. S. Sanie, în *SCIV*, 23, 4, 1972, p. 407—434.

797. Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 522. Comparația dintre daco-geți și macedoneni cu destine asemănătoare a fost făcută și de C. Daicoviciu, în *Transilvania*, an. 72, nr. 5—6, Sibiu, 1941, p. 369.

798. Th. Reinach, *Mithridate Eupator, roi de Pont*, Paris, 1890, p. 377 și urm.

799. Dion Chrysostomos, *Or.* XXXVI, 4 : τὴν δὲ τελευταίαν καί μεγίστην ἅλωσιν οὐ πρὸ πλειόνων ἤ πεντήκοντα καὶ ἑκατόν ἐτῶν εἶχον δὲ καὶ ταύτην Γέται καὶ τὰς ἐν τοῖς ἀριστεροῖς τοῦ πόντου πόλεις μέχρι Ἀπολλωνίας.

800. C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, 1932, V, 1, p. 48 sq. ; C. Brandis, *RE*, IV, 1960 ; V. Pârvan, *Getica*, p. 79—80 ; G. G. Mateescu, în *AIIN*, 4, p. 332 ; E. Diehl, în *RE*, XVII, 1937, 2422 ; R. Vulpe, *Hist. anc. de la Dobroudja*, București, 1938, p. 97 și urm. ; C. Daicoviciu, *La Transylvanie*, p. 47 ; A. Alföldi, *Zur Geschichte des Karpatenbeckens, im. I. Jahrundert v. Chr.*, 1942, p. 8 ; Em. Condurachi, în *SCIV*, 4, 1953, 3—4, p. 517 și urm. ; N. Fetich, în *Acta Arch.*, 3, 1953, p. 127 ; D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, 1, p. 282—286 ; id., în *Studii Clasice*, 9, 1967, p. 161—164 ; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, 2, 1968, p. 27 și urm.

801. K. Treu, *Zur Borysthenitica des Dion Chrysostomos*, în *Griechische Städte u. einheimische Völker des Schwarzmeergebietes*, Berlin, 1961, p. 137—154.

802. Dion Chrysostomos, *Or*, XXVI, 6 : σημεῖον δέ τῆς ἀναστάσεως ἥ τε φουλότης τῶν οἰκοδομημάτων καὶ τὸ συνεστάλυαι τήν πόλιν ἐς βραχύ.

803. A. Wasowicz, în *Dacia*, 13, 1969, p. 100 se dă o amplă bibliografie cu privire la cercetările arheologice de la Olbia. V. și L. M. Slavin, *Drevnii gorod Olvija*, Kiev, 1951, p. 13 și urm. ; id., în *Arkheologieni Pamiatki*, 5, Kiev, 1955, p. 127—150 ; id. în *MIA*, 50, 1956, p. 255—272 ; D. M. Pippidi, *Contribuții*, p. 217—221, 270—286, 534—546.

804. *Syll.*,[3] nr. 730 ; V. V. Latîşev, *IOSPE*, 1, 17 ; E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 464 ; Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 517—518.

805. Ea este admisă ca atare încă de Th. Mommsen, *Röm. Geschichte*, 5, p. 285 cu nota 1 ; E. Minns, *op. cit.*, p. 464 ; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 79 ; C. Patsch, *op. cit.*, p. 45 şi de încă mulţi alţii. Părerea lui G. Mareng *(Arriano, Periplo del Ponto Eussino*, Napoli, 1958, p. 21) după care cucerirea Olbiei de către geţi ar fi avut loc „poco avanti il 100 d.C." nu poate fi nici măcar luată în considerare, după cum a arătat D. M. Pippidi, în *Athenaeum*, 36, 1958, p. 268.

806. Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 517—518.

807. Ovidiu, *Ep. ex Ponto*, I, 8 ; Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 520.

808. W. Dittenberger, *Syll.*,[3] nr. 708. Pentru interpretarea inscripţiei, v. D. M. Pippidi, în *Analele Univ. C. I. Parhon*, seria Istorie, 5, Bucureşti, 1956, p. 21—22 ; id., *Contribuţii*, p. 219—220 ; id., în vol. *Mélanges d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire offerts à Jerôme Carcopino*, Paris, 1966, p. 763—770. Părerea autorului este împărtăşită şi de G. F. Maier, *Griechische Mauerbauinschriften*, I. Heidelberg, 1959, p. 259—260 ; J. şi L. Robert, în *Rev. des études Grecques*, LXXI, 1958, p. 282 ; LXXII, 1959, p. 215 ; R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 39.

809. *Din istoria Dobrogei*, 1, p. 284—285.

810. Pentru întinderea teritoriului Histriei, v. de ex. S. Dimitriu, în *SCIV*, 23, 1, 1972, p. 111—121, şi A. Wasowicz, în *Dacia*, 13, 1969, p. 73—100 cu o bogată bibliografie referitoare la teritoriile oraşelor greceşti din Pont.

811. G. Dittenberger, *Syll.*,[3] 731 ; V. Pârvan, *Zidul cetăţii Tomi*, Bucureşti, 1915, (*ARMSI*, ser. II, t. XXXVII, p. 426) ; Em. Condurachi, în *SCIV*, 4, 1953, 3—4, p. 520 ; I. Stoian, în *SCIV*, 5, 1954, p. 557—568.

812. D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, 1, p. 283, n. 72 şi p. 297, n. 46.

813. M. I. Rostovtzeff, *Social and Economic History of the Hellenistic World*, II, Oxford, 1941, p. 765.

814. T. V. Blavatskaia, *Zapadnopontiiskie gorod v VII—I vehak d.n.c.*, Moskva, 1952, p. 188 şi 195—196 ; *Analele româno-sovietice*, istorie, 1954, nr. 4, p. 8.

815. I. Stoian, *Tomitana*, Bucureşti, 1962, p. 84.

816. D. M. Pippidi, *loc. cit.*

817. *Ibidem.*

818. In *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn*, 6, 1882, p. 10, nr. 16.

819. B. Pinck — K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, 1 ; *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, 1898, p. 86, nr. 1 ; C. Patsch, *Beiträge*, 5, 1, p. 47, n. 4 ; Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 520.

820. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 283—284, n. 73.

821. G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, 1, nr. 46.

822. V. Latîşev, în *Mitteilungen des deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*, 11, 1886, p. 202—203 ; Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 520 ; D. M. Pippidi, în *Studii Clasice*, 9, 1967, p. 162.

823. D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, 1, p. 283—284, nr. 73.

824. E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, în *Schriften der Balkankommission*, Wien, 1906, nr. 227 ; G. Mihailov, *op. cit.*, nr. 323.

825. G. Seure, *Archéologie thrace*, în *Rev. Arch.*, 1911, 2, p. 423 şi urm. ; V. Pârvan, *Getica*, p. 79 ; G. G. Mateescu, în *AIIN*, 4, p. 333 ; Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 518 ; D. M. Pippidi, în *Studii Clasice*, 9, 1967, p. 161—162 ; R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 39.

826. V. Pârvan, *Getica*, p. 76—78 ; id., *Zidul cetăţii Tomi*, p. 434.

827. G. Mihailov, *op. cit.*, nr. 400 cu toată bibliografia ; D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 277, n. 49.

828. Strabon, *Geogr.*, VII, 3, 17 : 'Η δὲ ὑπερκειμένη πᾶσα χώρα τοῦ λεχθέντος μετα ὑ Βορυσθένους καὶ Ἴστρου πρώτη μέν εστιν ἡ τῶν Γετῶν ἐρημία, οί Τυρεγεται, μεθ' οὓς οι 'Ιάςυγες Σαρμάται καὶ οί Βασίλειοι λεγόμενοι καί Οὔργοι.

829. Ptolaemeus, *Geogr.*, III, 8, 1—3.

830. Gh. Bichir, în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 179—199.

831. N. Gostar, în *Analele Univ. Iaşi*, seria nouă, sec. III, Istorie, tom. XVI, an. 1970, fasc. 1, p. 65—66.

832. Bibliografia la I. I. Russu, în *Dacia*, *N.S.*, 3, 1959, p. 344 şi urm. şi Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 184.

833. M. Smiško, *Kultury Wezesnego Okresu*, Lwow, 1932 ; id., în *Arheologia*, Kiev, 2, 1948, p. 98—128 ; id., în *KS*, 44, 1952, p. 67—82 ; G. B. Fedorov, în *MIA*, 89, 1960 ; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973, p. 173—174 ; id., *Dicţionar*, p. 376.

834. Unele îndoieli cu privire la apartenenţa lor geto-dacă la I. I. Russu, în *SCIV*, 9, 1958, 2, p. 306, n. 3.

835. G B. Fedorov, în *SCIV*, 10, 2, 1959, p. 371—403.

836. R. Vulpe, în *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 243—244 ; G. B. Fedorov, în *KS*, 68, 1957, p. 51—62 ; id., în *SCIV*, 10, 1959, 2, p. 374—375 ; M. Babeş, în *SCIV*, 20, 2, 1969, p. 195—216 ; M. Babeş — I. Untaru, în *Dacia*, *NS.*, 13, 1961, p. 283—290 ; V. I. Dupoi, în *Analele Univ. Bucureşti*, *Istorie*, 20, 1, 1971, p. 27—50.

837. M. Babeş, în *SCIV*, 20, 2, 1969, p. 195—217 ; id., în *Mem. Antiq.*, 2, 1970 (1972), p. 215—235.

838. S. Teodor, în *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 39.

839. C. Brandis, în *RE*, *Suppl.*, I, 1903, p. 263 ; v. de ex. şi R. Paribeni, *op. cit.*, p. 212.

840. V. Pârvan, *Getica*, p. 65—74, 85—91 ; C. Patsch, în *Beiträge*, 5, 1 : *Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuvien*, Viena, 1932, p. 5—82.

841. V. Pârvan, *Getica*, p. 25—90 ; C. Patsch, *op. cit.*, p. 70—82 ; D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, 1, p. 291—293 ; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, 2, p. 32—33.

842. M. Babeş, *Mem. Antiq.*, 2, 1970 (1972), p. 218.

843. I. Nestor, în *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 671—682 ; Gh. Bichir, în *Actes du VIIIe Congr. int. d. sci. pre. et protohistoriques*, vol. 1, Beograd, 1971, p. 275—285.

844. J. Harmatta, *Studies on the history of the Sarmatians*, în *Magyar-Görög Tanulmányok*, 30, Budapesta, 1950, p. 3—64 şi în *Acta Arch.*; 2, fasc. 4, Budapesta, 1952, p. 354 şi urm.

845. I. Nestor, *op. cit.*, p. 672.

846. K. Smirnov, în *Atti del VI Congresso internazionale delle scienze preistoriche e protostoriche*, III, Roma, 1966, p. 142—143 ; Gh. Bichir, *Les sarmates*, p. 281.

847. R. Vulpe, în *Dacia*, 7—8, 1941, p. 50—62, fig. 42 şi 43.

848. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 281.

849. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 66—67.

850. Gh. Bichir, în *Studii şi comunicări*, Sibiu, 14, 1970, p. 145, nr. 58.

851. Despre Pompeius (106—48 î.e.n.) v. de ex. Ed. Meyer, *Caesar Monarchie und das Prinzipat des Pompejus*, ed. a 3-a, Stuttgart-Berlin, 1922 ; J. Van Ooteghem, *Pompée le Grand, batisseur d'Empire*, Bruxelles, 1954 ; M. Gelzer, *Pompejus*, München, 1959 ; H. Daicoviciu, *Dicţionar*, p. 479.

852. *Războiul civil*, III, 72 ; v. şi Appianus, *Războaiele civile*, II, 63.

853. Appianus, *Războaiele civile*, II, 51.

854. V. întregul text, supra p. 92—93.

855. Appianus, *Războaiele civile*, II, 110.

856. Strabon, *Geogr.*, VII, 3, 5.

857. Plutarch, *Caesar*, 58.

858. Suetonius, *Aug.* VIII, 4.

859. Velleius Paterculus, *Hist. Rom.*, II, 59, 4.

860. R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 42.

861. Este vorba de Apollonia Illyrica situată pe ţărmul de răsărit al Mării Adriatice.

862. Suetonius, *Aug.*, VIII, 4.

863. Velleius Paterculus, *Hist. Rom.*, II, 59, 4.

864. Titus Livius, *Periochae*, CXVII.

865. Suetonius, *Caesar*, XLIV, 6.

866. C. Jullian, *Histoire de la Gaule*, III, Paris, 1920, p. 149 şi urm.

867. Albert Grenier, *Les Gaulois*, Paris, 1945, p. 132.

868. *De Bello Gallico*, I, 53, 4.

869. C. Jullian, *op. cit.*, p. 154 şi p. 382.

870. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, p. 287.

CAPITOLUL VI

ÎNTINDEREA STĂPÎNIRII

1. Hotarele de vest și nord-vest. 2. Hotarele de sud, est și nord-est.

1
HOTARELE DE VEST ȘI NORD-VEST

Nici un izvor literar, ajuns pînă în zilele noastre, nu ne precizează în mod direct limitele, hotarele, întinsei stăpîniri a lui Burebista. Cu toate acestea, menționări ale unor scriitori antici, contemporani cu marele rege ori de mai tîrziu, ne ajută să fixăm, în linii mari, pînă unde s-a întins statul daco-getic ce îl avea în frunte pe Burebista. În stabilirea granițelor ne sînt de un neprețuit ajutor descoperirile arheologice făcute întîmplător dar, mai cu seamă, cele rezultate din săpături sistematice. De fiecare dată descoperirile arheologice sînt în concordanță, vin să completeze și să confirme textele literare. Cele două categorii de izvoare se verifică reciproc. Bineînțeles că nu poate fi vorba de a stabili niște linii de hotar exacte.

Spațiul de formare și de locuire al daco-geților cuprinde un vast teritoriu atît la nordul cît și la sudul Dunării. Asupra acestuia n-a existat însă, în întregimea lui, o supremație etnică daco-getică, în sensul că au existat zone periferice unde alături de strămoșii noștri au viețuit și alte neamuri, de multe ori în majoritate. Teritoriul unde supremația etnică daco-getică a fost permanentă și continuă a fost numită de C. Daicoviciu „vatra permanentă“ a daco-geților și corespunde, aproximativ, cu răspîndirea românilor din zilele noastre [871]. Burebista însă a cuprins între hotarele statului său întregul teritoriu daco-getic, chiar și pe acela unde locuirea majoritară o dețineau alte seminții pe care le-a supus daco-geților.

Vom urmări acum granițele de nord și de apus ale statului daco-getic de pe vremea lui Burebista, în măsura pe care ne-o îngăduie izvoarele, fie ele arheologice ori literare.

V. Pârvan, descriind granițele „împărăției" getice a lui Burebista, spunea că acestea se întindeau pînă în Boemia și pînă la Alpii Norici (Alpii Austriei)[872]. O asemenea extindere este, evident, exagerată și ea a fost combătută încă de multă vreme de către C. Daicoviciu[873]. Nimic nu ne îngăduie să presupunem o dominație a lui Burebista așa de departe spre vest pînă în cadrilaterul Boemiei. Boiii pe care i-a învins Burebista nu erau cei din Boemia, iar tauriscii nu erau nici ei cei din Noricum, de pe teritoriul Austriei. Atît boiii cît și tauriscii supuși ori alungați de Burebista erau, așa cum am mai arătat[874], seminții celtice ce locuiau la nordul Dunării mijlocii. V. Pârvan făcea confuzie între tauriscii norici și tauriscii din preajma Dunării precum și între boiii din Boemia și între cei din Slovacia de nord-vest[875], extinzînd în consecință hotarele lui Burebista pînă în Boemia și pînă la Alpii austrieci. Numai Slovacia de azi a fost cuprinsă între hotarele statului daco-getic, după înfrîngerea boiilor și a tauriscilor. Locuirii daco-geților pe teritoriul Slovaciei i-am consacrat un studiu special[876]. Cu această ocazie arătam că descoperirile făcute, mai cu seamă, în ultimele două decenii, de către arheologii slovaci, dovedesc, în chip neîndoielnic, o locuire foarte timpurie în această zonă a elementului etnic tracic. M. Dušek, care a studiat perioada hallstattiană tîrzie din Slovacia, a ajuns la concluzia că „tracizarea" teritoriului Slovaciei a avut loc încă din așa-numita perioadă *traco-cimmeriană* (750—550 î.e.n.), ulterior adăugîndu-se noi valuri de populație tracă[877].

Pătrunderea unei populații tracice de nord (daco-getice de mai tîrziu) pe teritoriul Slovaciei, cel puțin în partea ei de răsărit și, eventual, centrală a avut loc la sfîrșitul epocii bronzului și începutul celei a fierului. Tracii vor locui aici încă de pe atunci în amestec cu alte populații, constituind însă elementul etnic de bază al acestor teritorii[878], peste care se vor așeza apoi diverse populații venite din est sau vest. Pe la sfîrșitul sec. al IV-lea î.e.n. și la începutul veacului următor vor pătrunde, în aceste spații, celții. Ei se vor așeza în masă mai compactă, după cum o dovedesc descoperirile arheologice, în sud-vestul Slovaciei, în apropierea Dunării. Necropolele descoperite în această regiune au aparținut, după toate probabilitățile, boiilor și tauriscilor, de care vorbesc izvoarele literare. Prin contrast cu necropolele celtice din sud-vestul Slovaciei, cele din zonele de nord-est, extinzîndu-se peste teritoriul Ucrainei Carpatice (U.R.S.S.) pînă la Carpații nordici, sînt cu mult mai mici, fiind de fapt doar grupuri de morminte și cu un caracter celtic mult mai puțin pur, în sensul că de fiecare dată se evidențiază, pe cale arheologică, un viguros element autohton daco-getic. Pre-

zența autohtonilor în cadrul așezărilor ori a cimitirelor ne este dovedită, mai cu seamă, de ceramica specific daco-getică [879]. Continuitatea locuirii daco-geților în sec. III—II î.e.n. pe teritoriul Slovaciei și în spațiul învecinat, pînă la Carpați, al Ucrainei carpatice (U.R.S.S.) ne este dovedită și de descoperirile numismatice.

Un tezaur de argint compus din circa 100 de imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea și Alexandru cel Mare s-a descoperit la Velikaja Gorazdovka, reg. Beregov. Tezaurul a fost ascuns într-un vas lucrat cu mîna, fără îndoială, dacic [880]. În aceeași regiune, în apropiere de Munkacevo (Munkács) se mai cunosc, din descoperiri izolate, încă circa 20 de monede de acest fel. Comentînd tezaurul de la Velikaja Gorazdovka, I. Winkler [881] ajunge la concluzia că el aparține monedelor daco-getice de tip „Banat" a căror răspîndire este cunoscută în spațiul dintre Dunăre și Tisa, în Transilvania, Moldova și ca cel mai nordic punct, Ucraina Carpatică. O foarte bună analogie pentru tezaurul de la Velikaja Gorazdovka o constituie un tezaur de monede geto-dace descoperit în Moldova, la Vovriești (jud. Iași). Demn de subliniat ni se pare faptul că este vorba nu numai de aceleași tipuri, ci de monede tăiate și cu contramărci identice sau asemănătoare.

Cu ocazia publicării tezaurului de la Vovriești, C. Preda [882] ajunge la concluzia că acesta aparține unui tip de monede specific Moldovei. Monede de acest tip s-au descoperit și în interiorul arcului carpatic pînă pe Tisa sau în nord, pînă în Galiția. Separarea în cadrul tipului „Banat" a unui alt tip specific Moldovei ce limitează astfel zona de răspîndire a unui tip de monedă daco-getică ni se pare cît se poate de justificată.

Chiar fără a fi specialist în numismatica daco-getă, legătura între tezaurul de la Velikaja Gorazdovka și cel de la Vovriești ni se pare indiscutabilă.

Tezaurul de la Velikaja Gorazdovka este alcătuit din monede daco-getice aparținînd emisiunilor timpurii, unele mai păstrînd încă urme de legendă și poate fi datat în a doua jumătate a sec. al III-lea î.e.n., sau în secolul următor [883].

Monede daco-getice de argint au fost descoperite și în Slovacia la Pezinok sau Bratislava, fără să fie însă vorba, pînă acum, de tezaure, ci numai de monede izolate [884]. Demn de subliniat este faptul că monedele daco-getice au fost descoperite și în Slovacia de sud-vest.

Iată deci că descoperirile arheologice ne dovedesc că pe teritoriul Slovaciei, în sec. III—II î.e.n., locuia o populație daco-getică ce constituia elementul etnic de bază peste care s-au suprapus celții.

Referitor la sec. I î.e.n., va trebui menționat meritul cercetătorului slovac A. Tocik [885] de a fi publicat pentru prima dată un studiu de sinteză asupra materialelor daco-getice din Slovacia și de a fi atras atenția specialiștilor asupra descoperirilor făcute încă din preajma celui de-al doilea război mondial, dar mai ales în ultimele două decenii. În 1959 acesta înscria pe harta de răspîndire pe care a întocmit-o 28 de localități situate în estul ori în vestul Slovaciei. De atunci numărul lor a crescut considerabil [886]. Cercetătorul slovac stabilea două etape succesive în dezvoltarea culturii materiale dacice din Slovacia. O perioadă, mai veche, care ar începe pe la 100 î.e.n. și o a doua, mai nouă, de pe la 60 î.e.n. și ar dura pînă la mijlocul sec. I e.n. Nu este cazul și locul aici să intrăm în detalii cu privire la cronologia celor două faze. Vom reține doar faptul că, odată cu includerea teritoriului de astăzi al Slovaciei în statul daco-getic a lui Burebista, va începe pentru acesta o epocă nouă. Ea se caracterizează, ca dealtfel pretutindeni pe cuprinsul stăpînirii lui Burebista, printr-o intensă, fecundă și polivalentă activitate economică, concretizată în bogăția vestigiilor arheologice găsite în diverse așezări de pe pămîntul slovac. Numărul așezărilor dacice din vremea lui Burebista este foarte mare. În acest sens ni se pare suficient dacă vom spune că numai în Slovacia de est se cunosc peste 30 de asemenea așezări [887].

Despre locuirea daco-geților în Slovacia și despre hotarele statului lui Burebista care corespund limitelor de răspîndire ne vorbesc, pe lîngă descoperirile arheologice și mărturii ale autorilor antici. Caesar delimitînd hotarele germanilor ne spune: „Pădurea (Hercinică) începe de la hotarele helveților, nemetilor și rauracilor și se întinde în linie dreaptă, paralel cu Dunărea, pînă la hotarele dacilor și anarților. De aici o ia la stînga, în direcția opusă fluviului, și, datorită mărimii ei, atinge ținuturile multor neamuri“ [888].

De la Strabon aflăm același lucru „...Numai că unii din suebi locuiesc, după cum am spus, în Pădurea (Hercinică), alții în afara ei învecinîndu-se cu geții“ [889].

Despre hotarele de apus ale daco-geților la Strabon găsim mai multe menționări în cuprinsul operei sale. Vorbind despre Germania el nu spune că partea ei de miazăzi aparține suebilor. „Apoi, îndată urmează teritoriul geților, la început îngust — mărginit la sud cu Istrul în partea opusă cu munții Pădurii Hercinice și cuprinzînd și o parte din munți. Apoi se lărgește și se întinde spre nord pînă la tirageți“ [890].

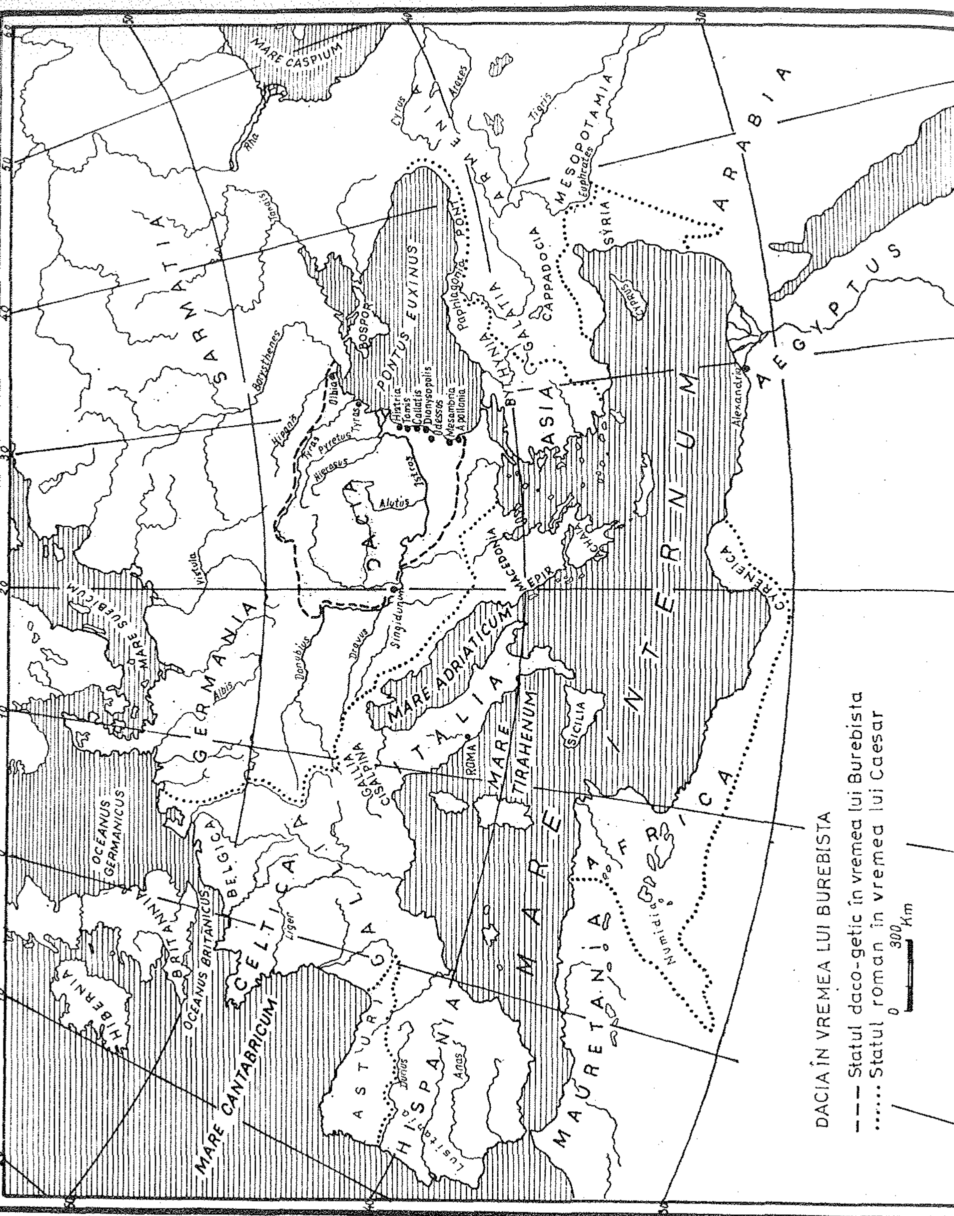
Prin Pădurea Hercinică autorii antici înțelegeau, fără îndoială, un spațiu întins ce cuprindea Munții Carpați, Carpații nor-

dici și Carpații Mici din Slovacia de sud-vest, pînă la rîul Morava (Marus). Acestea erau hotarele de nord și nord-vest ale stăpînirii lui Burebista (vezi fig. 8). În zona din nord-vestul Daciei romane, Ptolemaeus așază cîteva localități și triburi ce sînt fără îndoială daco-getice. Astfel, menționează localitățile *Carpis* [891], la nord de Aquincum, în dreptul cotului Dunării, *Singone,* undeva pe rîul Nitra, în afața orașului Brigetio [892] și numele a două triburi dacice : *racatriai* și *racatai* [893].

Continuitatea locuirii daco-geților pe teritoriul de azi al Slovaciei alături de alte seminții, în primul rînd celtice, poate fi urmărită, în stadiul actual al cercetărilor și după moartea lui Burebista, pînă spre sfîrșitul sec. III, începutul sec. IV e.n. [894].

Iată deci, că despre o extindere a daco-geților spre vest, în teritoriul Slovaciei, pe vremea lui Burebista nu poate fi vorba [895]. Aceștia locuiau aici de foarte multă vreme. Burebista îi va supune ori îi va alunga pe celții ce stăpîneau, ce aveau supremația politică asupra acestor zone daco-getice de vest pe care le va include în stăpînirea sa.

Urmărind acum în continuare granițele statului lui Burebista vom ajunge la Dunăre. Aceasta ne este indicată drept hotar de mai mulți autori antici. La textele pe care le-am reprodus mai înainte vom adăuga mărturia lui Appianus care vorbește despre intențiile lui Augustus de a-i supune pe daci. Cu această ocazie el ne precizează ca hotar al dacilor în această parte de vest, Dunărea mijlocie [896]. Situația a fost cu siguranță mai veche și datează de pe vremea lui Burebista, după cum o dovedesc celelalte izvoare. Locuirea dacică va depăși chiar și Dunărea, pătrunzînd în Pannonia de est pe o fîșie relativ îngustă din apropierea Dunării. Dovada în acest sens ne-o oferă materialele dacice, printre care figurează ceramica din specia primitivă lucrată cu mîna, găsită în diferite așezări. Dintre acestea vom cita doar așezarea de la Budapesta (Tabán-Gellérthegy) unde alături de ceramica celtică s-a găsit și ceramică specific dacică lucrată cu mîna. Printre forme sînt de remarcat opaițele (cești dacice, recipiente caracteristic daco-getice) [897]. Fiind vorba de o categorie primitivă de ceramică ni se pare exclusă posibilitatea ca ea să fi ajuns aici pe calea comerțului. La fel de neplauzibilă este și ipoteza aducerii ei de către armatele lui Burebista. Prezența ceramicii dacice atestă, după părerea noastră, prezența efectivă în cadrul unor așezări celto-eravisce a etnicului daco-getic. Cînd anume și în ce împrejurări au pătruns aceștia în dreapta Dunării este greu de spus. Ce ni se pare însă deosebit de limpede este că această pătrundere a daco-geților în Pannonia nu trebuie

8. Dacia în vremea lui Burebista

legată de războaiele purtate de Burebista în vest. Prezența materialelor de care vorbeam nu constituie un temei pentru a susține extinderea stăpînirii lui Burebista asupra Pannoniei [898].

Materiale dacice au fost descoperite și mai spre vest în Noricum, pe teritoriul de azi al Austriei [899], ajungînd pînă în Silezia centrală [900]. Mai este de adăugat apoi o ceașcă dacică găsită în Moravia [901]. Toate acestea reprezintă, ca și în cazul celor din Pannonia pătrunderi de elemente etnice sporadice fără a constitui o dovadă a extinderii pînă aici nici a armatelor lui Burebista și nici a hotarelor statului său.

Părerea noastră este că fruntariile statului lui Burebista spre vest (fig. 8) n-au depășit linia Dunării mijlocii sau Carpații Mici, respectiv rîul Marus [902]. Întreaga zonă dintre Dunărea mijlocie și Tisa era locuită de triburi daco-getice în amestec cu alte seminții. Recucerirea acestora de la celții ce au pus stăpînire pe ele a fost, așa după cum reiese din textul lui Strabon, motivul războiului dintre Burebista și Critasiros [903]. Despre locuirea daco-geților în spațiul dintre Dunăre și Tisa ne stau mărturie numeroase descoperiri arheologice adunate pentru prima oară de cercetătorul maghiar M. Párducz [904]. În această zonă daco-geții sînt cu siguranță instalați cu mult mai înainte decît epoca lui Burebista și vor continua să existe și după moartea marelui rege. O schimbare importantă se va petrece în acest teritoriu pe la anul 20 e.n., pe timpul domniei împăratului Tiberius, cînd între Dunăre și Tisa vor pătrunde sarmații iazigi. Aceștia îi vor împinge, după cum ne spune Plinius cel Bătrîn, pînă la Pathissus (Tisa) [905]. Pătrunderea iazigilor în teritoriul dintre Dunăre și Tisa n-a însemnat alungarea dacilor de aici. Aceștia vor continua să viețuiască în aceste regiuni împreună cu triburile sarmate, după cum o dovedesc descoperirile arheologice [906].

2
HOTARELE DE SUD, EST ȘI NORD-EST

Să urmărim acum, în continuare, fruntariile statului lui Burebista, pe care le-am văzut stabilite de marele rege spre nord-est la Carpații nordici, spre vest la rîul Marus și Carpații Mici, urmînd apoi malul stîng al Dunării.

În capitolul anterior am arătat că Burebista a purtat războaie victorioase cu scordiscii de neam celtic ce locuiau la sudul Dunării cu centrul cel mai important Singidunum (Belgradul de

azi). Despre luptele cu scordiscii și despre incursiunile războinice ale lui Burebista ne vorbește Strabon [907]. El este singurul autor antic care ne relatează despre aceste evenimente fără să ne menționeze însă pînă unde s-a întins stăpînirea lui Burebista. De aceea, fixarea fruntariilor statului daco-getic este foarte dificilă. Nu știm cît anume din teritoriul locuit de scordisci a fost inclus în statul lui Burebista, sau dacă acesta s-a limitat doar la linia Dunării. Un indiciu ne pot oferi descoperirile arheologice printre care figurează ceramica și podoabele specifice daco-getice. Ele nu sînt însă în măsură să ne dea un răspuns categoric și autorizat cu privire la problema pe care o dezbatem.

Pe teritoriul Iugoslaviei de azi s-au făcut numeroase descoperiri de materiale daco-getice, fie întîmplător, fie pe calea săpăturilor sistematice [908]. Ele pot fi împărțite în două mari grupe, după criterii de ordin geografic, și anume : unele care s-au găsit la nordul Dunării, în special pe teritoriul Banatului iugoslav și o a doua grupă, formată din materialele găsite pe teritoriul Serbiei și Macedoniei. În ambele cazuri merită a fi subliniat faptul că este vorba atît de piese izolate, cît și de complexe arheologice dezvelite sistematic pe calea săpăturilor. Din Banatul iugoslav se cunosc pînă acum 12 așezări în care s-au găsit materiale daco-getice. Cele mai importante dintre acestea sînt cele de la Živodar, Vršac, Banatski Karlovac, Bela Crkva, Dubovac, Kovin și Oresac [909]. Toate descoperirile amintite dovedesc o locuire daco-getică intensă a spațiului Banatului iugoslav care a fost inclus, după părerea noastră, neîndoielnic în statul lui Burebista [910]. Dacă cu privire la prima grupă semnificația istorică este limpede și ușor de stabilit, nu același lucru se poate spune despre descoperirile făcute la sudul Dunării. Fiind vorba de podoabe și în special de ceramică din specia rudimentară, ele nu pot fi puse, cum pe bună dreptate arăta M. Garašanin [911], pe seama unor incursiuni trecătoare de jaf și de aceea va trebui găsită o altă explicație a lor. După M. Garašanin antichitățile daco-getice descoperite în Serbia și Macedonia ar reprezenta doar o influență culturală fără o prezență etnică efectivă. După părerea noastră însă, materialele în discuție reprezintă mai mult decît o influență culturală despre care ni se pare că nu poate fi vorba în cazul ceramicii rudimentare. De aceea, am formulat o a doua ipoteză conform căreia, în aceste zone, ne-am găsi în prezența efectivă a daco-geților, infiltrați din nordul Dunării. Mergînd mai departe și întemeindu-ne tocmai pe aceste materiale, presupunem că tracii ce trăiesc amestecați cu scordiscii, menționați de Strabon (VII, 3, 10) trebuie să fi fost daco-geți

care vieţuiau împreună cu iliri şi celţi [912]. Arheoloaga iugoslavă Draga Garašanin a descoperit la Paracin morminte de incineraţie care au aparţinut, neîndoielnic, daco-geţilor. Acestea se datează la începutul Imperiului şi descoperitoarea lor presupune că ar putea fi vorba despre daco-geţi strămutaţi de la nordul Dunării în Moesia în urma expediţiilor care i-au avut în frunte pe Cn. Cornelius Lentulus şi Sex. Aelius Catus, evenimente ce s-au petrecut în anii 11—12 e.n. şi s-au soldat cu mutarea în sudul Dunării a 50 000 de geţi [913].

Oricare ar fi adevărul, rămîne deschisă întrebarea în ce măsură fruntariile statului daco-getic de pe vremea lui Burebista s-au extins la sudul Dunării în această zonă a Dunării mijlocii şi, în caz afirmativ, pînă unde anume au ajuns ele? Înainte de orice, ne grăbim să spunem că la această întrebare nu se poate da un răspuns ce să se sprijine pe o documentare cît de cît demnă de încredere. Am arătat că antichităţile daco-getice, găsite la sud de Dunăre, pot fi interpretate în diverse chipuri. Sigur ni se pare doar un singur fapt şi anume că ele nu sînt în măsură să ne dea un răspuns la problema pusă.

H. Daicoviciu se gîndea la posibilitatea ca partea de vest a Peninsulei Balcanice să fi fost încorporată în stăpînirea lui Burebista [914]. Ideea ca atare poate fi acceptată deşi ni se pare mai verosimil ca Burebista, după ce i-a învins pe scordisci, să se fi retras pe linia Dunării. Aceasta reprezenta o frontieră naturală mai sigură şi mai lesne de apărat, constituind în acelaşi timp continuarea graniţei de vest. O atare frontieră este de presupus măcar într-o primă perioadă cînd Burebista mai avea înainte acţiuni războinice dificile şi ne gîndim la cucerirea spaţiului dintre Dunăre şi Munţii Balcani precum şi la cucerirea cetăţilor-state greceşti de pe malul de vest al Pontului Euxin.

Dacă pentru nord-vestul Peninsulei Balcanice situaţia nu este deloc limpede, în sensul că locuirea daco-getică în această zonă pare să fie sporadică iar includerea între fruntariile stăpînirii lui Burebista problematică, nu acelaşi lucru îl putem spune cu privire la zona de nord-est. Aici, între Dunărea răsăriteană şi Munţii Haemus (Munţii Balcani), locuirea daco-getică este foarte veche. Ne găsim într-un teritoriu ce face parte din marea lor arie de formare. Ei reprezintă aici fondul etnic autohton. Despre aceştia, despre geţii din dreapta Istrului ne vorbesc primele mărturii scrise ce ne-au parvenit cu privire la strămoşii noştri. Este adevărat însă şi faptul că autorii mai tîrzii, cei de la începutul Imperiului, nu ne spun nimic cu privire la geto-dacii de la sudul Dunării. Explicaţia faptului nu este greu de găsit. Sîntem

deja într-o vreme cînd spațiul respectiv a fost inclus în imperiul cezarilor și de aceea nu se mai vorbește despre geți. Începînd cu Augustus, hotarele Romei se vor definitiva pe linia Dunării. Între Dunăre și Balcani etnicul de bază îl formau neamurile tracice pe care autorii antici îi cunosc sub numele generic de geți și moesi, împărțiți în numeroase triburi : crobizii, triballii, dardanii etc. [915]. La sud de Munții Balcani triburile tracice au cunoscut în diferite perioade unificări sub conducerea odrișilor. Aceștia încercau ori de cîte ori împrejurările o îngăduiau să se ridice deasupra celorlalte triburi tracice pentru ca după cîte o ciocnire nefericită să recadă în obscuritate. Uneori dominația politică a odrișilor ajungea pînă la Dunăre. Pe cîmpul de luptă de la Pharsalus, Pompeius a avut sprijinul a doi principi traci : Rhascuporis din neamul sapeilor și Cotys din tribul astilor [916]. Nu știm care deținea supremația politică asupra teritoriului dintre Balcani și Dunăre și de cine era condus. Oricui ar fi aparținut, este sigur că Burebista o va înlătura și va include acest teritoriu între hotarele statului său [917].

Locuirea daco-geților în sudul Dunării răsăritene, în spațiul cuprins între Istru și Haemus este dovedită și de descoperirile arheologice făcute, mai cu seamă în ultima vreme, atît de către arheologii români, pentru Dobrogea, cît și de cei bulgari [918]. Printre acestea figurează așezări și necropole cu obișnuitul lor inventar constituit, în bună măsură, din ceramică.

Despre includerea teritoriului de la sudul Dunării în statul daco-getic, ne stă mărturie inscripția în care este cinstit Acornion. În textul acesteia, Burebista ne este arătat, limpede și fără echivoc, ca „stăpînind tot teritoriul de dincoace de fluviu (Dunărea) și de dincolo“ [919]. Decretul în cinstea lui Acornion a fost emis la Dionysopolis și de acolo trebuie judecată orientarea. Ceea ce înseamnă că Burebista a stăpînit toată zona din sudul Dunării pînă cel puțin la Munții Balcani. Să nu uităm că Apollonia a fost supusă și ea de Burebista (vezi fig. 8).

Ne-au mai rămas de discutat hotarele de est și nord-est ale statului lui Burebista. Întreg litoralul Mării Negre, începînd de la Apollonia și pînă la Olbia, a fost cu siguranță inclus între fruntariile acestuia. Subiectul l-am discutat în legătură cu cucerirea orașelor grecești și nu mai este nevoie să stăruim asupra lui. Pe cît de certă este această graniță, pe atît de nesigură este linia hotarelor statului lui Burebista îndată ce părăsim țărmul mării.

Am arătat că spre nord-vest, granițele statului daco-getic se întindeau pînă la Carpații nordici, cuprinzînd spațiul de azi al

Slovaciei și o parte din Ucraina carpatică. Se pare că locuirea daco-geților, încă din această vreme, se extindea și dincolo de Carpați, prin Podolia și Galiția, în nord-vestul R. S. S. Ucraina. În această zonă Ptolemaeus, „sub rîul Tyras lîngă Dacia", menționează o dava: *Clepidava*[920]. La est de Carpați, în această zonă din regiunea superioară a Nistrului, sînt de localizat, cu destulă probabilitate, costobocii. Aceștia locuiau atît la vest, cît și la est de Carpații Păduroși, iar părerile învățaților din zilele noastre, cu privire la etnicul și localizarea lor, sînt împărțite[921]. Cert rămîne un fapt, și anume că în această zonă există o cultură materială cunoscută sub numele de cultura Lipița[922] care aparține, fără îndoială, unei populații daco-getice, fapt dovedit, printre altele, de ceramică întru totul identică cu cea descoperită în marile stațiuni daco-getice de pe teritoriul țării noastre. Numeroase descoperiri, aparținînd culturii Lipița, morminte sau așezări, se datează din sec. I î.e.n. pînă în sec. III e.n. Purtătorii culturii Lipița sînt identificați de marea majoritate a cercetătorilor, cu costobocii pomeniți de izvoarele literare antice și de inscripții[923].

În ce măsură daco-geții de pe Nistrul superior au fost și ei atașați celorlalte seminții unite de Burebista și în acest fel stăpînirea lui să se fi extins pînă în aceste regiuni, n-o putem preciza. Includerea costobocilor intra- și extracarpatici în fruntariile marelui stat realizat de Burebista, ni se pare a fi fost o realitate, deși nici un izvor literar antic nu ne-o spune.

Spațiul cuprins între Siret și Nistru din cele mai vechi timpuri face parte din așa-numita vatră străveche și permanentă de locuire a geto-dacilor. Ei pot fi urmăriți aici, pe calea descoperirilor arheologice, printre care locul de frunte îl deține, ca de obicei, ceramica daco-getică specifică, încă de prin sec. VI—V î.e.n.[924]. Daco-geții sînt autohtonii acestor meleaguri în care vor pătrunde mai întîi sciții, apoi pe la anul 200 î.e.n. bastarnii și, mai tîrziu, sarmații. Împotriva pătrunderilor străine se vor ridica cetățile dacice din Basarabia cum sînt cele de la Butuceni și Mateuți[925] sau cele de la Vîhvatinți și Saharna[926] ce se datează în sec. IV—III î.e.n.[927]. Cercetătorii sovietici au descoperit în Basarabia 68 de așezări dacice și 4 necropole datînd din ultimele secole ale erei vechi și din primele decenii ale erei noastre[928].

Despre locuirea dacilor în spațiul dintre Prut și Nistru ne stau mărturie și textele antice. Astfel Ptolemaeus indică, drept graniță estică a Daciei, cursul rîului Siret (Hierasus) însă tot el este cel care la est de acest rîu amintește localitățile Zargi-

dava, Tamasidava și Piroboridava. În afară de acestea, mai există și alte toponimice daco-getice [929]. Spațiul de la nord de Istru (Dunăre) și pînă la Borysthenes (Nipru) este numit de Strabon stepa getică iar pe tirageți (geții de la Tyras) îi așază la nordul Dunării între bastarni și populația scitică de pe Nipru [930]. Ptolemaeus [931] îi așază și el pe tirageți la nord de Dunăre mai jos de bastarni și tagri, probabil tot un trib dacic [932]. În aceeași zonă îi cunoaște pe geți în sec. I e.n., Pliniu cel Bătrîn [933].

Dar ceramica tipică și specific daco-getică nu se oprește la malurile Tyrasului. Ea s-a descoperit pînă departe la Olbia [934] și chiar mai spre est, în așezări de pe malul Bugului, ajungînd pînă în regiunea inferioară a Niprului. În aceste regiuni estice ceramica daco-getică se deosebește substanțial de cea bine cunoscută în așezările ce fac parte din aria permanentă de formare și locuire a daco-geților, chiar dacă unele forme, printre care și caracteristicile opaițe-cești corespund [935].

Prezența populației daco-getice la est de Tyras ne mai este dovedită apoi de numeroase inscripții descoperite în diferite orașe grecești în cuprinsul cărora pot fi citite destule antroponimii sigur dacice [936].

Dionysius Periegetul, autor din sec. al II-lea e.n. într-o lucrare avînd ca subiect descrierea pămîntului, ne spune că în regiunea de la nord de Istru și pînă la lacul Meotic (Marea Azov) locuiau numeroase triburi : germani, sarmați, geți și bastarni (versurile 300—305) [937]. La întocmirea operei sale, Dionysius a folosit izvoare mai vechi, iar situația demografică pe care ne-o prezintă era și ea anterioară vremii cînd a trăit. Că autorul antic are dreptate și prezintă o situație reală, ne-o dovedesc descoperirile de natură epigrafică și arheologică făcute, în special, în ultima vreme de cercetătorii sovietici.

Așadar, la est de Nistru și pînă în regiunea inferioară a Niprului îi găsim pe daco-geți trăind împreună cu alte neamuri. Este foarte greu de dat un răspuns cu privire la vremea și la modalitatea prin care ei au ajuns în regiunile amintite. Sigur rămîne doar un fapt și anume că pătrunderea lor aici este anterioară epocii lui Burebista [938]. Undeva în acest spațiu trebuie căutate, după părerea lui C. Daicoviciu [939], localitățile Setidava și Susudava pe care Ptolemaeus le-a localizat pe harta lui mult prea spre vest, și după el, unii dintre învățații moderni [940]. Daco-geții în spațiul de la nordul Mării Negre cuprins între Nistru și Niprul inferior se vor menține pînă tîrziu, după cum o dovedesc descoperirile arheologice, sau pentru zona orașelor grecești cele epigrafice [941]. Cît anume din acest vast teritoriu a fost in-

clus de Burebista în statul său este foarte greu de precizat. Un lucru este doar sigur, și anume că Olbia, situată pe limanul Bugului, a fost cucerită de oștile lui Burebista. Descoperirile de materiale dacice, printre care figurează și opaițele lucrate cu mîna, găsite la Olbia sau în așezări cum este cea de la Kozîrka pe malul drept al Bugului, nu pot fi legate de acțiunile militare întreprinse de Burebista pe aceste meleaguri. Ele nu puteau fi transportate de armată, ci reprezintă produse ale populației daco-getice ce trăia aici în amestec cu alte neamuri.

Pe unde vor fi trecut, la est de Tyras hotarele statului daco-getic în fruntea căruia se găsea gloriosul rege Burebista, în actualul stadiu al cercetărilor, n-o putem preciza. Nu este exclus ca oștile ce au cucerit Olbia să fi înaintat pînă pe malurile Niprului, respingîndu-i și alungîndu-i pe sarmații ce încercau să pătrundă spre vest. Dacă o zonă mai largă dintre Tyras și Hypanis (Bug) ori numai o fîșie mai îngustă din apropierea țărmului Pontului Euxin au fost incluse între hotarele statului lui Burebista n-o putem spune. Atîta vreme cît nu posedăm documente cît de cît sigure, cu privire la acest subiect, ipotezele ni se par de prisos. De necontestat rămîne doar faptul că înfloritorul oraș al borystheniților, Olbia, a intrat, măcar pentru o vreme în întinsa stăpînire a lui Burebista.

Iată deci că, în urma a numeroase războaie din care a știut să iasă întotdeauna victorios, Burebista a devenit stăpînul unui enorm teritoriu. Granițele statului său se întindeau spre vest pînă la Dunărea mijlocie și rîul Marus (Morava) învecinîndu-se cu germanii, spre nord pînă la Carpații nordici, spre sud pînă la Haemus (Balcanii de azi) iar spre răsărit, hotarul îl forma țărmul de vest al Pontului Euxin, de la Apollonia la Olbia (vezi fig. 8). El n-a fost numai „cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia“ cum îl intitulează redactorul decretului în cinstea lui Acornion, de la Dionysopolis, ci primul și cel mai puternic dintre regii „barbari“ ai Europei timpului său. Burebista a reușit datorită genialității sale, datorită nenumăratelor însușiri cu care era înzestrat, să-i impună pe daco-geți și pe sine însuși în istoria acelor vremi, să constituie o forță pe care a intenționat s-o frîngă cealaltă personalitate a timpului său, Caesar.

În încheiere se cuvine subliniat că oricît de întinsă a fost stăpînirea lui Burebista ea nu depășește niciunde aria de locuire a geto-dacilor și în consecință nu poate fi vorba de cucerirea unor teritorii străine. Burebista a supus pe acele neamuri ce se infiltraseră în anumite zone ale Daciei, unele deținînd chiar supremația politică.

871. C. Daicoviciu, în *Transilvania*, nr. 72, iulie-august, nr. 5—6, Sibiu, 1941, p. 363 ; id., în *Ist. Rom.*, 1, p. 285 și urm.

872. V. Pârvan, *Getica*, p. 80.

873. C. Daicoviciu, *La Transylvanie*, p. 46, n. 1.

874. V. supra, p. 239—240.

875. C. Daicoviciu, în rev. *Gînd românesc*, 2, Cluj, 1934, p. 370.

876. I. H. Crișan, în *Studijné Zvesti archeologického ùstavu slovenskej akadémie vied*, 18, Nitra, 1970, p. 83—107 și în *Arh. Mold.*, 6, 1969, p. 91—109.

877. M. Dušek, în *Sl. Arch.*, 9, 1—2, 1961, p. 155—169 ; id., *Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotin*, Bratislava, 1966 (la nota 37 a acestei cărți sînt citate toate lucrările colegului slovac cu privire la tracii din Slovacia).

878. Părerea noastră este împărtășită și de B. Benadik, în *Arch. Rozh.*, 23, 3, 1971, p. 323.

879. J. Filip, *Keltové ve střdni Evropé*, Praga, 1956, p. 304—305 și p. 541 ; B. Benadik în *Germania*, 43, 1965, 1, p. 65. (Autorii folosesc conceptul de cultură Kustanovice.)

880. Petr Sova-Gmitrov, *Studijné Svesti AUSAV*, 4, Nitra, 1961, p. 127—138.

881. În *Acta Archaeologica Carpatica*, 1966.

882. În *Arh. Mold.*, 4, 1966, p. 137—173.

883. C. Preda în *SCN*, 3, 1960, p. 66—70 (cu bibliografia mai veche) și în *Arh. Mold.*, 4 ; E. Chirilă, în *Dacia*, N. S., 9, 1965, p. 199—200.

884. V. Ondrouch, *Nalezy keltekych, antickych a byzantskych minci na Slovensku*, Bratislava, 1964, p. 41—43 ; id., *Mince Kletov a Dako-Getov na Slovensku*, în *Moravské numizmatické Zprasy*, 8, 1961.

885. A. Tocik, în *Arch. Rozs.*, 11, 1959, p. 841—874 ; id., în *Referáty o pracovnych vysledkoch ceskoslovenskych archeologov za rok 1958 Cast*, II, Liblice, 1959, p. 71—86.

886. Unele dintre descoperirile menționate ca inedite de către A. Tocik au fost între timp publicate ca de ex. cele de la Hradec, okr. Prievidza (D. Bialekova — K. Pieta, în *SlArch.*, 12, 2, 1964, p. 462—463) sau Streda nad Bodrogon, okr. Královsky Chlmec (v. Budinsky — Kricka, în *SlArch.*, 8, 1, 1960, p. 224) și în sfîrșit, cele făcute la Zemplin, okr. Královsky Chlmec (v. Budinsky-Kricka, *Vyskum na mohilnik v Zempline roku 1958* în *Referáty o pracovnych archeologov za rok 1958, Cast*, II, Liblice 1959, p. 61—69 ; B. Benadik, în *Germania* 43). O ultimă hartă a localităților din Slovacia cu descoperirile daco-getice a fost întocmită de K. Horedt, în *Archaeologia Austriaca*, 45, 1969, Viena, p. 54, fig. 1 cu nota 3.

887. B. Benadik, în *Germania*, 43, 1, 1965, p. 65.

888. *De Bello Gallico*, VI, 25, 2—3 : Oritur ab Helvetiorum et Nemetum et Rauricorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet

ad fines Dacorum et Anartium ; hinc se flectit sinistrorsus diversis ab flumine regionibus multarumque gentium fines prepter magnitudinem attingit.

889. Strabon, *Geogr.*, VII, 1, 3.

890. *Ibidem*, VII, 3, 1 : εἶτ' εὐθὺς ἡ τῶν Γετῶν συνάπτει γῆ, κατ' ἀρχὰς μὲν στενή, παρατεταμένη τῷ Ἴστρῳ κατὰ τὸ νότιον μέρος, κατὰ δὲ τοὐναντίον τῇ παρωρείᾳ τοῦ Ἑρκυνίου δρυμοῦ, μερος τι τῶν ὀρῶν καὶ αὐτὴ κατέχουσα, εἶτα πλατύνεται πρὸς τὰς ἄρκτους μέχρι Τυρεγετῶν.

891. *Geogr.*, II, 11, 3 ; II, 15, 3 și III, 7, 1 ; V. Pârvan, *Getica*, p. 225 ; M. Macrea, în *Apulum*, 7, 1968, p. 171.

892. *Geogr.*, II, 11, 15 ; N. Gostar, în *SCIV*, 9, 1958, p. 413—419 ; C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, p. 263. V. și Em. Šimek, *Velká Germanie Klaudia Ptolemaia*, 3, 1, Brno, 1949, p. 90 și 109.

893. *Geogr.*, II, 11, 11 ; cf. V. Pârvan, *Getica*, p. 225 ; C. Daicoviciu, în *Steaua*, 6, (1955), 4, p. 122—124 ; 6 (1955), 6, p. 114—116 ; id., în *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 263.

894. V. nota 876.

895. O asemenea părere greșită a fost susținută de A. Alföldi, *Budapest az ókorban*, 1, Budapesta, 1942, p. 141 și 147 ; id., *Zur Geschichte des Karpatenbeckens im I Jahrhundert v. Chr.*, Budapesta, 1942, p. 11 și urm., ; Z. Wozniak, în *Acta Archaeologica Karpathica*, 3, Krakow, 1962, p. 256—259.

896. Appianus, *Illyr*, 22. Pentru Dunărea ca hotar de vest cf. și C. Brandis, în *RE*, IV, s. v. *Dacia și Suppl.*, I, s. v. *Burebista ;* Kazarov, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1915, p. 25 ; C. Patsch, *Beiträge*, p. 45.

897. E. Bonis, *Die spätkeltischen Siedlungen Gellérthegy-Tabán in Budapest*, Budapest, 1969, iar pentru celelalte descoperiri a se vedea catalogul întocmit de Z. Visy, în *A Móra Ferenc Múzeum évkönyv*, 1, 1970, Szeged, p. 5—29.

898. Cf. C. Daicoviciu, în *Revista română de studii internaționale*, 1, București, 1966, p. 97—111.

899. Șt. Foltiny, în *Festschrift für Alphons A. Barb, Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland*, Heft 35, Eisenstadt, 1966, p. 79—90 ; I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 160, fig. 72. K. Horedt *(loc. cit.)* este de părere că mormîntul în care s-a descoperit ceașca dacică de la Müllendorf (Burgenland) a aparținut unui dac adus din Slovacia de cvazii-germanici a lui Vannius și s-ar data după anul 50 e.n.

900. Este vorba de un opaiț (ceașcă dacică) găsit întîmplător în localitatea Herrnstadt. El se păstrează în Muzeul Național din Herrnstadt (inv. nr. H. 731) și a fost publicat de Christian Pescheck, *Die frühwandalische Kultur in Mittel Schlesien*, în col. *Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte*, Leipzig, 1939, p. 308, pl. 19, 6.

901. Ea a fost descoperită într-o așezare de pe teritoriul localității Vrchoslavice. R. M. Pernicka, *Die Keramik der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren*, în col. *Opera Universitatis Purkynianae Brunensis*, 112, Brno, 1966, p. 56, pl. XXXIV, 8, a-c.

902. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 286.

903. *Geogr.*, VII, 5, 2.

904. M. Párducz, în *Arhaeologia Hungarica*, 25, Budapesta, 1941, p. 24—66 ; id., în *A Móra Ferenc Muzeum Evkönyve*, Szeged, 1965, şi mai recent, Z. Visy, *op. cit.*, p. 5—29.

905. Plinius cel Bătrîn, *Nat. Hist.*, IV, 80, 82 ; Tacitus, *Annales*, XII, 29, 3 ; C. Daicoviciu, în *Apulum*, 1, 1939—1942, p. 98 şi urm. ; id., în *Ist. Rom.*, 1, p. 624.

906. V. nota 904.

907. V. supra, p. 421.

908. J. Todorović în *Travaux des musées de Voivodina*, Novi Sad, 11, 1962, p. 145 şi urm. a întocmit o hartă de răspîndire a ceştilor dacice din Iugoslavia : id., în *VI Kongres Archeologa Jugoslavij*, Ljubljana 1963, Belgrad, 1964, p. 73—77 ; M. Garašanin, *Contributions à l'archéologie et l'histoire de scordisques*, în vol. *A Pedro Bosch Gimpera en el septuagéssimo aniversario de su nascimento*, Mexic, 1963, p. 173—180.

909. H. Daicoviciu, *The Illyrians and Dacians*, Catalogul expoziţiei, Beograd, 1971, p. 76.

910. I. H. Crişan, *Ceramica*, p. 231.

911. *Živa Antika*, 8, 1, 1958, p. 127—128.

912. I. H. Crişan, *loc. cit.*

913. D. Garašanin, în *Illiri şi daci*, Catalogul expoziţiei, Cluj-Bucureşti, 1972, p. 62. Pentru expediţia lui Aelius Catus, cf. Strabon, *Geogr.*, VII, 3, 10.

914. H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 76.

915. Plinius cel Bătrîn, *Nat. hist.*, III, 26, 149 ; Ptolemaeus, *Geogr.*, III, 10, 1.

916. D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, 1, p. 302.

917. Pentru istoria teritoriilor tracice v. de ex. J. Beloch, *Griechische Geschichte*, III, 2, ed. a 2-a, p. 85 şi urm. ; Th. Mommsen, în *Ephemeris, Epigraphica*, II, p. 250 ; A. Solari, *Sui dinasti degli Odrisi*, Pisa, 1912, p. 50 ; R. Vulpe, în vol. *În memoria lui V. Pârvan*, 1934, p. 313 ; D. P. Dimitrov, *La Bulgarie pays de civilisation ancienne*, Sofia, 1961 ; Chr. Danov, *Drevna Trakija*, Sofia, 1968, p. 294 şi urm. ; Al. Vulpe, *Dicţionar*, p. 438.

918. Pentru Dobrogea, v. C. Scorpan, în *Pontica*, 4, 1971, p. 137 şi urm. iar pentru nordul Bulgariei, M. Čičikova, în *Acta Antiqua Philippopolitana*, Sofia, 1963, p. 35—48 cu blbliografia mai veche.

919. V. supra, p. 93.

920. *Geogr.*, III, 5, 15. V. Pârvan, *Getica*, p. 238 ; I. I. Russu, în *SCIV*, 9, 1958, p. 307 ; C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 541 ; M. Macrea în *Apulum*, 7, 1968, p. 175.

921. A. Premerstein, în *Klio*, 12, 1912, p. 145—164 ; V. Pârvan, *Getica*, p. 221—223 ; O. V. Kudriavţev, în *VDI*, 1950, nr. 3, p. 56—70 ; N. Gostar, în *Buletinul Univ. Babeş-Bolyai*, Cluj, 1, 1—2, 1956, p. 183

și urm. ; I. I. Russu, în *Dacia, NS,* 3, 1959, p. 341 și urm. ; Em. Popescu, în *Studii Clasice,* 6, 1964, p. 193.

922. M. I. Smiszko, *Kultury wizemego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Malopolske wschodniej,* Lvov, 1932 ; id., în *Arheologia,* Kiev, 2, 1948, p. 129 și urm. ; id., în *Sov. Arch.,* 1957, nr. 1, p. 238—243 ; id., în *Materiali i doslidjenia e arheologhi pricarpatia i Volnni,* 4, 1962, p. 54—70 ; A. I. Meliukova, în *KS,* 51, 1953, p. 60—67 ; G. B. Fedorov, în *SCIV,* 10, 2, 1959, p. 375—376 ; id., în *MIA,* 89, 1960 ; I. S. Vinokur — L. V. Vokulenko, în *KS,* 112, 1967, p. 126—131 ; M. A. Tihonova, în *Sov. Arch.,* 4, 1957, p. 185 Gh. Bichir, *Cultura carpică,* București, 1973, p. 173—174.

923. De ex. I. I. Russu, în *Dacia, N.S.,* 3, 1959, p. 341—352.

924. I. H. Crișan, *Ceramica,* p. 70, 72 și 231.

925. T. D. Zlatkovskaia, în *MIA,* 130, 1965, p. 220—225.

926. A. I. Meliukova, în *KS,* 56, 1954, p. 59 și urm.

927. Id., în *MIA,* 64, 1958, p. 90 și urm.

928. G. B. Fedorov, în *SCIV,* 10, 2, 1959, p. 374. Pentru cercetările sovietice privind geto-dacii din Basarabia a se vedea monografia aceluiași autor în *MIA,* 89, 1960, p. 8—56.

929. V. Pârvan, *Getica,* 240 ; I. I. Russu, în *SCIV,* 9, 1958, p. 306.

930. *Geogr.,* VII, 3, 17 ; *Izvoare,* 1, p. 243 ; V. Pârvan, *Getica,* p. 67.

931. *Geogr.,* III, 5, 11 ; *Izvoare,* 1, p. 541.

932. V. Pârvan, *Getica,* p. 240.

933. *Nat. Hist.,* IV, 80.

934. T. Knipowitsch, *Die Keramik römischer Zeit aus Olbia in der Sammlung der Ermitage,* în *Materialien zur römisch-germanischen Keramik,* IV, 1929, p. 3, 52 precum și pl. 7/4—5.

935. Cercetări N. Pogrebova ; I. H. Crișan, *Ceramica,* fig. 69—70, p. 159.

936. G. G. Mateescu, în *ED,* 2, Roma, 1924, p. 223—237 ; V. Pârvan, *Getica,* p. 243 și urm. ; I. I. Russu, în *SCIV,* 9, 2, 1958, p. 303—335.

937. *Izvoare,* 1, p. 529.

938. E. H. Minns, *Scythians and Greeks,* Cambridge, 1913, p. 38 ; G. G. Mateescu, *op. cit.,* p. 223—238 ; V. Pârvan, *Getica,* p. 242—247 ; I. I. Russu, *op. cit.,* p. 308—314.

939. C. Daicoviciu, în *Steaua,* 6, Cluj, 1955, p. 115 și în *Ist. Rom.,* 1, p. 265.

940. G. Kossin, în *Mannus,* 4, 1912, p. 292—294 ; G. Schütte, *Ptolemy Maps of Northern Europe,* Copenhaga, 1917, p. 113 ; V. Pârvan, *Getica,* p. 222 și 281 ; I. Andrieșescu, în vol. *Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 ani,* Cluj, 1931, p. 11 ; Em. Šimek, *Velká Germanie Klaudia Ptolemia,* 3, 1, Brno, 1949, p. 117—119 ; I. I. Russu, în *Dacia, N.S.,* 3, 1959, p. 342.

941. I. H. Crișan, *op. cit.,* p. 232 ; I. I. Russu, în *SCIV,* 9, 2, 1958, p. 309—314.

CAPITOLUL VII

CETĂŢILE ŞI AŞEZĂRILE FORTIFICATE DE TIP DAVA

1. Aşezări întărite de tip *dava* şi cetăţi cu ziduri de piatră. 2. Complexul din Munţii Orăştiei

1
AŞEZĂRI ÎNTĂRITE DE TIP DAVA ŞI CETĂŢI CU ZIDURI DE PIATRĂ

Poate că cititorul se va aştepta acum să fie descrise cetăţile lui Burebista ridicate de-a lungul hotarelor pentru apărarea acestora. Nu o vom face însă din simplu motiv că asemenea cetăţi n-au existat. Fruntariile statului daco-getic de pe vremea lui Burebista, ori de mai tîrziu, n-au fost întărite cu fortificaţii, aşa cum erau graniţele romane sau cele ale altor state, toate cu mult mai avansate. Statul daco-getic n-a ajuns nicicînd la un asemenea stadiu. Faptul nu trebuie însă să ne surprindă. El nu este specific doar pentru strămoşii noştri, ci se întîlneşte şi la alte popoare ce se găseau, aproximativ, pe aceeaşi treaptă de dezvoltare. Şi de data aceasta ne vom referi la celţi cu care i-am comparat de atîtea ori pe daco-geţi şi pentru care avem menţiuni literare privitoare la fortificaţii, cu descrieri amănunţite, datorate lui Caesar. Poate că şi cele ale daco-geţilor au fost descrise de împăratul Traian, dar, din păcate, scrierea lui, atît de importantă pentru noi, n-a răzbătut secolele şi nu s-a păstrat pînă în zilele noastre.

Fortificaţiile daco-getice abia dacă sînt pomenite în izvoarele literare şi trebuie spus că şi aceste rare şi sărăcăcioase menţionări se referă fie la vremuri anterioare lui Burebista, fie la cele ce i-au urmat.

Un oraş întărit al geţilor, pe malul stîng al Dunării, este pomenit de Arrianus în legătură cu expediţia lui Alexandru Macedon din anul 355 î.e.n. Geţii înspăimîntaţi „mai întîi ei fugiră spre un oraş care se afla la o depărtare de o parasangă de Istru. Cînd văzură că, lăsînd în frunte pe călăreţi, Alexandru duce în grabă falanga de-a lungul fluviului, pentru ca nu cumva

pedestrașii să fie încercuiți de geții care stăteau la pîndă, geții părăsiră orașul, care nu era bine întărit"[942]. Arrianus ne istorisește în continuare fuga geților și dărîmarea orașului pînă la temelii.

Povestind același eveniment, Strabon este cu mult mai laconic, neuitînd nici el să amintească însă cucerirea de către regele macedonean a cetății getice[943].

O altă cetate, de data aceasta îi știm și numele : Helis, ne este amintită, după patru decenii, de către Diodor din Sicilia, autor ce ne relatează conflictul ivit între Lisimah și regele get Dromichaites[944]. Ambele cetăți amintite mai înainte sînt, fără îndoială, la nordul Dunării fără ca locul lor să fi fost stabilit cu certitudine.

Iată care au fost menționările literare cu privire la cetățile daco-getice înainte de Burebista. Ele vor reapare în literatura istorică antică abia după moartea marelui rege și, în special, în legătură cu războaiele de cucerire purtate de împăratul Traian[945].

Din sumarele date oferite de scriitorii antici cu privire la timpuri mai vechi decît epoca lui Burebista nu ne putem face o părere — fie ea chiar și aproximativă — cu privire la cetățile daco-getice de la Dunăre, mai cu seamă că ele n-au fost identificate pe teren și cercetate prin săpături sistematice. În schimb, cam din aceeași vreme cu menționările literare amintite cunoaștem cîteva cetăți din Moldova, cercetate prin săpături de amploare conduse de colegul Adrian Florescu de la Iași. Dată fiind grandoarea acestora merită să ne oprim puțin asupra lor. Pînă acum au fost identificate, în această parte a țării, un număr de 20 de cetăți ce se datează în sec. VI—III î.e.n. Vom cita aici doar două dintre ele : aceea de la Stîncești (jud. Botoșani)[946] și aceea de la Cotnari (jud. Iași)[947]. Cetatea de la Stîncești închide între enormele ei valuri de pămînt și șanțuri o suprafață de 23 ha, iar cea de la Cotnari 4,5 ha. În ambele cazuri avem de a face cu o îmbinare de fortificare naturală și artificială. Pentru cetatea de la Stîncești merită spre a se putea sesiza proporțiile, să amintim că valul de pămînt ce o înconjura măsoară aproape 1 km, iar înălțimea lui actuală ajunge la 5,50 m cu baza de 20—22 m lățime. Pămîntul din care s-a construit valul a fost scos din șanțul cetății ce măsura 6,50—7,20 m adîncime și 20 m lățime.

Valurile de la Cotnari folosesc, pe lîngă pămînt, bîrne mari de lemn și chiar ziduri de piatră, legate cu lut.

Cercetările și săpăturile făcute, mai cu seamă în ultimele două decenii, au dus la identificarea și, de multe ori la dezvelirea a numeroase așezări întărite și cetăți pe toată aria de lo-

cuire a daco-geţilor. Cele mai multe dintre acestea îşi încep existenţa cu siguranţă înainte ca Burebista să se fi situat în fruntea neamului său. Dar, pe vremea lui, toate cunosc o dezvoltare deosebită. Ele îşi vor continua existenţa şi după ce firul vieţii lui Burebista a fost curmat.

Vom înşira, în continuare, numai pe acele dintre aşezările întărite şi cetăţile daco-getice care au format obiectul unor cercetări de o oarecare amploare. Cu siguranţă însă că numărul lor este cu mult mai mare, dovadă fiind faptul că, pe măsura intensificării cercetărilor şi, în special, a săpăturilor sistematice, an de an vin să se adauge alte aşezări fortificate risipite pe întreaga arie de locuire daco-getică. Iată care sînt cele pe care le cunoaştem în momentul de faţă (fig. 9) [948].

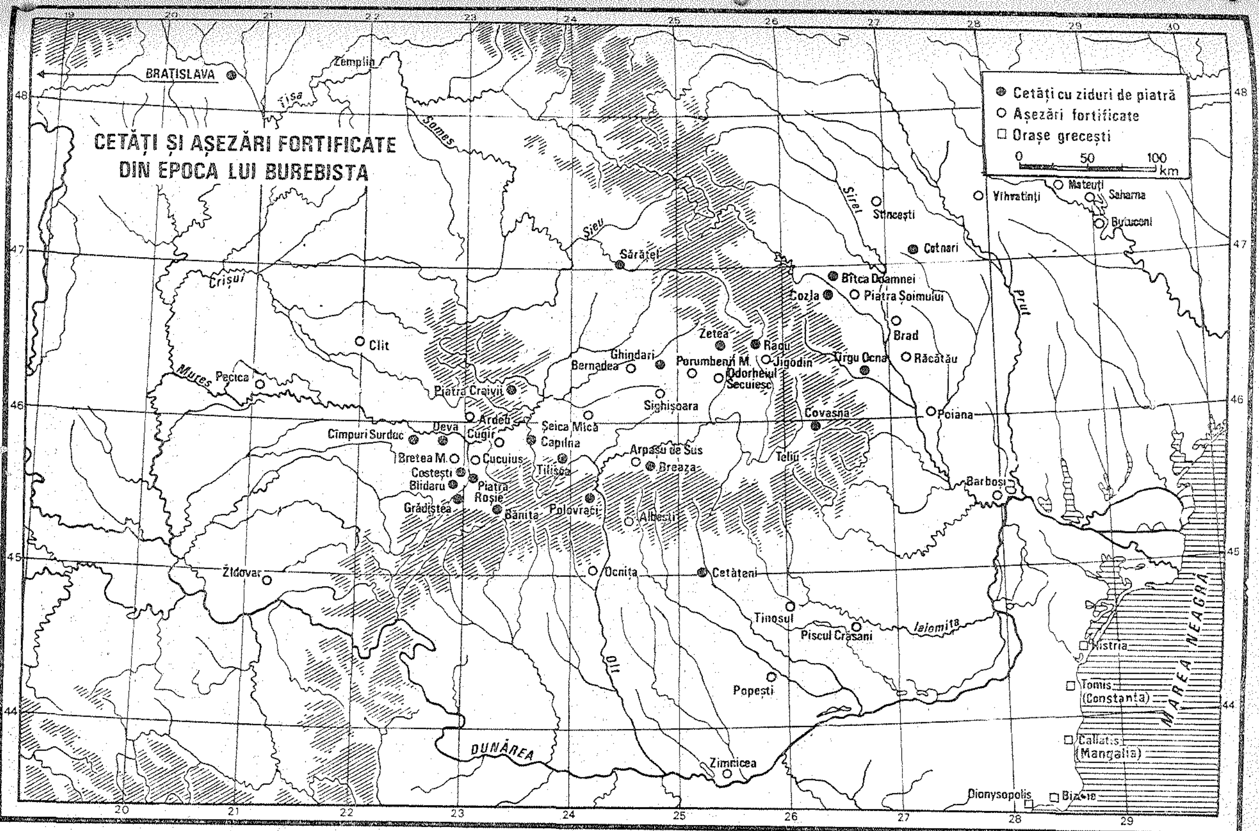
1. *Ardeu* (com. Balşa, jud. Hunedoara). Pe un pisc numit „Cetăţeaua", situat la sud de sat, a existat o aşezare dacică fortificată, mai cu seamă, natural. Săpăturile au scos la iveală aici bogate vestigii ce atestă o intensă locuire, începînd din sec. I î.e.n. Printre descoperiri figurează, alături de ceramică, diferite obiecte de fier. De remarcat sînt şi urmele unui atelier de bijutier reprezentat printr-o nicovală de bronz.

Aşezarea dacică de pe „Cetăţeaua" ocupa o poziţie dominantă pe valea Mureşului cu vădite calităţi strategice. Ea s-a extins şi pe terasele din apropiere [949].

2. *Arpaşu de Sus* (com. Cîrţişoara, jud. Sibiu). Pe platoul unui promontoriu înalt numit „Cetăţeaua" cu poziţie dominantă, de unde putea fi controlată valea Oltului s-a descoperit o aşezare dacică. Platoul este despărţit de restul promontoriului printr-un val de pămînt şi un şanţ. Valul măsoară 3,50—4 m înălţime şi 13—14 m lăţime la bază, iar şanţul 13 m lărgime la gură şi 2,20 m adîncime. Pe creasta valului s-a găsit o palisadă alcătuită din pari groşi de lemn, dispuşi pe patru rînduri. Pe baza materialului descoperit, aşezarea de aici se datează în sec. I î.e.n.—I e.n. [950].

3. *Barboşi* (aparţine municipiului Galaţi). Pe înălţimea „Tirighina" s-a descoperit o aşezare dacică de tip *dava* care a fost întărită printr-un val de pămînt a cărui grosime măsoară 4,50 m prevăzut fiind cu o palisadă şi un şanţ. Fortificaţia pare a fi fost construită în sec. I î.e.n. Cercetările arheologice sistematice începute încă în 1912 de V. Pârvan (continuate de Gh. Ştefan, N. Gostar şi S. Sanie) au scos la iveală un bogat şi variat material arheologic autohton sau de import constînd din ceramică, obiecte de metal, monede etc. S-a descoperit şi un sanctuar cu stîlpi de lemn [951].

4. *Băniţa* — Petroşani (jud. Hunedoara). Pe un pisc izolat, de formă conică, situat la limita vestică a văii Jiului, numit „Piatra

9. Cetăți și așezări fortificate

Cetății“ sau „Dealul Bolii“ avînd 904 m altitudine și pante foarte abrupte s-a descoperit și cercetat prin săpături sistematice o cetate dacică. Sistemul ei de fortificații este alcătuit dintr-un val format din piatră și pămînt, dintr-un zid construit din piatră de calcar locală brută, legată cu mortar, apoi ziduri din piatră de calcar fasonată *(opus quadratum)*, turnuri, platforme de luptă etc. Atît platoul superior al piscului cît și terasele sînt de mici dimensiuni și în majoritatea lor artificiale, ceea ce a dus la necesitatea construirii unor ziduri de susținere. S-a descoperit, printre altele, o poartă practicată în zidul de incintă cu trepte monumentale, lucrate și ele din aceeași piatră de calcar ca și zidul.

Zidurile de incintă ori cele de susținere a teraselor sînt alcătuite din două paramente de blocuri unite prin bîrne de lemn și un emplecton obținut din piatră locală și pămînt. Ele nu depășesc însă 2 m lățime. Atît construcțiile de pe platoul superior cît și cele de pe terase au fost de lemn, avînd, în unele cazuri, suporturi de piatră. Deși s-a găsit o mare cantitate de ceramică, la care se adaugă diferite unelte și chiar tipare pentru turnat obiecte de metal, precum și un sanctuar, dimensiunile reduse ale spațiului disponibil l-au determinat totuși pe Octavian Floca, conducătorul săpăturilor de aici, să ajungă la concluzia că ne găsim în fața unei cetăți de pregnant caracter militar și nu a unei așezări civile. Rostul ei era acela de a apăra accesul dinspre defileul Jiului la complexul de fortificații din Munții Orăștiei.

Ni se pare evident că cetatea de la Bănița nu poate fi o simplă cetate de refugiu deși, fără îndoială că între zidurile ei se vor fi adăpostit, în caz de primejdie, locuitorii din apropiere. Aici își va fi avut reședința, probabil, unul dintre nobilii războinici daci, cetatea constituind prin urmare un așa-numit „sediu princiar“ (Herrschersitz). Diferitele etape de construcție ale cetății n-au putut fi precizate cu destulă exactitate. Pe baza materialelor descoperite cu ocazia săpăturilor, în special a ceramicii, se presupune că viața a putut începe aici încă din a doua jumătate a sec. II î.e.n., cetatea durînd apoi pînă la cucerirea romană [952].

Este foarte posibil ca în sec. I î.e.n. cetatea să fi fost fortificată numai prin acel val de pămînt întărit cu piatră, iar zidurile durate din blocuri de calcar, în tehnica bine cunoscută la cetățile dacice din Munții Orăștiei, să fi fost înălțate în epoca lui Burebista. De asemenea, ni se pare verosimil ca zidul de incintă alcătuit din piatră brută unită cu mortar să fie ulterior. Un lucru rămîne însă, după părerea noastră sigur, și anume că fortificația de la Bănița, cu zidurile ei de piatră, se înscrie printre

cetățile lui Burebista, datare pentru care pledează dealtfel și marea majoritate a descoperirilor făcute cu ocazia dezvelirii ei. Ea era integrată, după toate probabilitățile, în sistemul de fortificații ce avea în centrul lui cetatea cea mare de la Grădiștea Muncelului.

5. *Berindia* (com. Buteni, jud. Arad). Pe promontoriul „Șindrioara" s-a descoperit o așezare fortificată natural și, probabil, cu o palisadă. Săpăturile au scos la iveală unelte de fier, podoabe și ceramică lucrată cu mîna și la roată. Pe baza acestora așezarea a fost datată în sec. II î.e.n.—I e.n. [953].

6. *Bernadea* (com. Bahnea, jud. Mureș). Pe un promontoriu dominant a fost descoperită și, în parte, cercetată pe calea săpăturilor sistematice o așezare dacică întărită. Fortificația constă dintr-un val de pămînt și un șanț ce separă o porțiune din platou [954].

7. *Bixad* (com. Malnaș, jud. Covasna). Sub cetatea medievală de aici s-a descoperit o așezare dacică fortificată printr-un val de pămînt și un șanț. Pe baza materialului descoperit ea se datează în sec. I î.e.n.—I e.n. [955].

8. *Bîtca Doamnei* — Piatra Neamț (jud. Neamț). La 4 km vest de orașul Piatra Neamț există un pisc numit Bîtca Doamnei. Acesta are 457 m altitudine absolută și 140 m față de valea Bistriței. Pe vîrful piscului a fost construită o cetate dacică. Spre nord și est pantele erau așa de repezi, aproape verticale, încît nu era nevoie să fie fortificate. Latura de sud a fost întărită printr-un zid de piatră legat cu lut ce măsoară 3,50 m lățime. Un zid asemănător, dublat de o palisadă, închidea și latura de vest. Anterior zidului a existat un val de pămînt și piatră lat de 6 m. Zidul are un parament exterior făcut din lespezi de piatră legate cu lut și consolidat cu ajutorul unor bîrne de lemn. Miezul zidului este format din piatră și pămînt.

Pe platoul superior și pe terasele incluse în fortificație s-au găsit locuințe cu un bogat inventar, două sanctuare și diverse ateliere. Locuirea continuă și în afara fortificațiilor. Pe baza materialelor, descoperite cu ocazia săpăturilor, s-a putut stabili începutul cetății în cursul sec. al II-lea î.e.n. iar sfîrșitul ei la începutul sec. al II-lea e.n. Perioada de maximă înflorire o constituie, fără îndoială, răstimpul cuprins între sec. I î.e.n., începînd cu epoca lui Burebista, pînă la Decebal [956]. Bogăția și diversitatea materialelor descoperite dovedesc intensa locuire a așezării și caracterul ei de centru economic, religios și, foarte probabil, politic. La toate acestea mai trebuie adăugat și caracterul său militar, acela de cetate apărată de ziduri unde își vor

fi căutat refugiu, în caz de primejdie, pe lîngă locuitorii ei și cei din preajmă sau, poate, un întreg trib care asigura și apărarea. Toate cele spuse fac dovada că așezarea fortificată dacică de pe Bîtca Doamnei a fost o *dava* înfloritoare pe vremea lui Burebista.

9. *Blidaru* (com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara). Situat la 4 km spre sud de satul Costești, promontoriul izolat, numit de localnici Blidaru are 705 m înălțime și o poziție strategică deosebit de favorabilă. Pe platoul superior al acestuia, în bună parte amenajat, s-a construit o cetate cu ziduri de piatră ecarisată. Planul cetății urmărește forma terenului marcînd un poligon neregulat cu o suprafață de 5670 m^2. Cetatea are două incinte. Incinta I de formă trapezoidală cu 4 turnuri exterioare de colț și unul central. Incinta II se leagă de prima, pe care o întregește, incluzînd și un turn izolat ce a aparținut, inițial, primei cetăți [957]. Rostul cetății de pe Blidaru era în primul rînd cel militar. Despre data la care a fost construită cetatea și despre locul pe care îl deține în cadrul unui sistem unitar vom vorbi ceva mai tîrziu.

10. *Brad* (com. Negri, jud. Bacău). Pe un promontoriu dominant, de pe malul stîng al Siretului, a fost descoperită și, începînd din 1963, cercetată pe calea săpăturilor sistematice o bogată așezare daco-getică fortificată, cu un strat de cultură ce măsoară în medie 2 m grosime, cu 10 niveluri de locuire. Este vorba de acropola unei așezări ce se extinde pe o suprafață de aproximativ 10 ha. Sistemul defensiv constă dintr-un val de pămînt. Pe baza materialului descoperit s-a stabilit că așezarea de aici începe în sec. II—I î.e.n. și ține pînă în sec. I e.n. [958]. Varietatea deosebită și bogăția descoperirilor, printre care figurează și o mare cantitate de produse străine ne fac să credem că ne găsim în prezența unui prosper centru de producție și de desfacere a mărfurilor. *Dava* de aici a fost identificată ipotetic cu Zargidava.

11. *Bratislava*, R. S. Cehoslovacă. Cu ocazia unei călătorii de studii efectuată în toamna anului 1970 în Cehoslovacia, prof. B. Novotny ne-a informat că în centrul orașului Bratislava, cu ocazia unor săpături avînd scopuri utilitare, la aproape 2 m adîncime, s-a dat peste colțul unui turn construit din blocuri de calcar cu două paramente și un emplecton din piatră brută, unită cu mortar. Pe nivelul de călcare corespunzător zidului s-a descoperit o cantitate destul de mare de ceramică ce se datează în Latène III. Din păcate, datorită numeroaselor edificii ale orașului, săpăturile n-au putut fi continuate și nu s-a putut urmări conturul turnului.

Ştiut fiind faptul că la celţi nu se cunosc ziduri care să folosească blocuri de piatră ecarisată *(opus-quadratum)* lipsind cu desăvîrşire zidurile de tip greco-roman, prof. B. Novotny s-a gîndit la o fortificaţie dacică construită de Burebista. Ipoteza ni se pare cît se poate de plauzibilă. Faptul că în emplectonul zidului descoperit la Bratislava se foloseşte mortarul ca liant nu contrazice ipoteza profesorului slovac pe care, ne grăbim s-o spunem, am împărtăşit-o fără rezerve. Mortarul este cunoscut la ziduri dacice, chiar dacă nu este larg răspîndit şi nu întotdeauna se poate preciza cu destulă certitudine căreia dintre perioadele din istoria daco-geţilor îi aparţine. Mortar s-a folosit la unele ziduri ale cetăţii de la Băniţa. El este prezent apoi la zidurile fortăreţei de la Piatra Roşie sau la cisterna de la Blidaru. Ca atare, tehnica zidurilor ce folosesc ca liant mortarul va fi fost preluată de daco-geţi din lumea greco-romană.

Ni se pare foarte verosimil ca după înfrîngerea boiilor şi a tauriscilor de sub conducerea lui Critasiros şi după statornicirea hotarelor statului său pe linia Dunării mijlocii, Burebista să fi construit pe locul actualului oraş Bratislava o cetate, ori poate numai un *castellum* cu ziduri de piatră. Locul este cît se poate de bine ales. Este acel culoar spre Europa de apus ce a jucat un rol important în desfăşurarea întregii istorii a continentului nostru.

Cetatea de la Bratislava, pe lîngă supravegherea şi apărarea culoarului de care vorbeam, trebuie să fi avut şi rolul de a împiedica răzvrătirea celţilor rămaşi în această zonă şi supuşi de Burebista. Ei au supravieţuit înfrîngerii cauzate de regele dacoget şi au continuat să locuiască pe mai departe în vechile lor aşezări, chiar dacă mulţi dintre ei vor fi fost alungaţi, şi alţii ucişi, în ciuda afirmaţiilor categorice ale lui Strabon după care ei au fost complet nimiciţi [959].

12. *Breaza* (com. Lisa, jud. Braşov). Fortificaţia medievală de aici, situată pe un promontoriu cu o bună poziţie strategică, s-a suprapus peste o aşezare dacică întărită pe care a distrus-o în cea mai bună parte. Cetăţii dacice îi aparţine un zid de piatră legat cu lut de 1 m grosime. În fortificaţia medievală au fost incluse blocuri de calcar fasonate, prevăzute cu scobituri în formă de coadă de rîndunică ce au făcut parte din zidurile cetăţii dacice. În interiorul cetăţii au fost găsite fragmente ceramice ce se datează în sec. I î.e.n.—I e.n.

În apropierea dealului despre care este vorba s-a putut stabili existenţa unei aşezări contemporane cu cetatea dacică. De aici provine un tezaur de monede republicane romane ce se datează în sec. I î.e.n. [960]. Date fiind împrejurările de care vorbeam

nu se pot face precizări cu privire la forma, dimensiunile și caracterul fortificației dacice de aici. Existența zidurilor și mai cu seamă a celor de piatră fasonată prevăzute cu specificele locașuri pentru îmbinarea cu bîrne de lemn ne autorizează să postulăm la Breaza existența unei cetăți fără să putem preciza dacă ea a constituit doar un loc de refugiu ori a fost locuită permanent, servind ca sediu princiar. Nu este exclus să ne găsim în prezența unei așezări de tip *dava*. Cea de a doua ipoteză ni se pare mai plauzibilă.

13. *Bretea Mureșană* (com. Ilia, jud. Hunedoara). Pe vîrful „Măgura", un promontoriu izolat, situat între Bretea Mureșană și Brănișca, s-a descoperit o așezare dacică fortificată natural. Ea se datează în sec. I î.e.n.—I e.n. [961]. Din lipsa cercetărilor mai extinse caracterul așezării dacice de pe „Măgura" nu poate fi mai îndeaproape precizat.

14. *Cașinu Mic* (com. Sînzîieni, jud. Covasna). Pe un platou din apropierea satului s-a descoperit o cetate dacică cu ziduri de piatră ce se datează în sec. I î.e.n.—I e.n. și al cărei caracter urmează să fie precizat [962].

15. *Căpîlna* (com. Săsciori, jud. Alba). La 18 km de orașul Sebeș, pe un mamelon numit „Dealul Gărgălău", ori „Dealul Cetății", cu o bună poziție strategică, situată la 610 m altitudine și dominînd valea Sebeșului, a fost descoperită o cetate dacică cu ziduri de piatră, în *opus quadratum*, care încing partea superioară a dealului. În interiorul cetății s-a descoperit un turn-locuință patrulater. Platoul cetății, alcătuit din trei terase, de dimensiuni reduse, este de formă ovală, măsurînd 56 × 42 m. Accesul dinspre sud-vest era barat cu ajutorul unui val de pămînt, nu prea înalt, prevăzut cu un șanț interior. Cetatea cu ziduri de piatră a fost foarte probabil înălțată de Burebista și va dura pînă la cucerirea romană. Ea a servit, după cîte se pare, drept reședință unui nobil dac și avea un caracter vădit militar [963].

16. *Cernat* (jud. Covasna). Pe botul de deal „Vîrful ascuțit" s-a descoperit o așezare ce a fost locuită în perioada hallstattiană și în sec. I î.e.n.—I e.n. Au fost descoperite ceramică, unelte de metal, fibule, monede thasiene și imitații locale etc.

Așezarea a fost prevăzută cu un șanț și un val de pămînt și de piatră și se pare că ea s-a extins și la poalele dealului [964].

17. *Cetățeni* (jud. Argeș). Pe înălțimea „Cetățuia" s-a descoperit o fortificație dacică cu ziduri de piatră nefasonată legată cu pămînt, iar în interior, un turn de formă rectangulară. Fortificația datează din sec. II î.e.n. și I î.e.n. reprezentînd, după toate probabilitățile, punctul fortificat al bogatei așezări dacice de aici, eventual un loc de refugiu în caz de primejdie. Dat fiind faptul

că săpăturile în cetatea dacică de la Cetățeni sînt la începutul lor și rezultatele obținute încă inedite, nu putem preciza mai îndeaproape caracterul ei. Pînă nu de mult se credea că la Cetățeni n-a existat o cetate dacică, ci numai o așezare risipită, a cărei apărare era suficient asigurată prin strîmtoarea defileului în care era amplasată. Stațiunea getică de la Cetățeni a fost semnalată încă din anul 1850 și cercetată pe calea săpăturilor sistematice în mai multe rînduri. Toate acestea au dus la dezvelirea unui variat și abundent material ce provine din : ateliere, locuințe, clădiri cu rosturi legate de cultul religios sau morminte. Descoperirile demonstrează din plin că aici s-a desfășurat o vie activitate economică, în special, comercială începînd încă pe parcursul sec. al II-lea î.e.n., dar, mai cu seamă, în epoca lui Burebista. Numeroasele produse străine, printre care se înscriu pe prim loc amforele grecești, pledează pentru existența la Cetățeni, a unui punct de transbordare a mărfurilor destinate spațiului dacic din interiorul arcului carpatic. Alături de amforele grecești s-au descoperit și altele de factură locală (nu puține la număr) produse de geți, poate, chiar la Cetățeni unde pe timpul lui Burebista a existat o prosperă *dava* [965]. Demantelarea zidurilor cetății de la Cetățeni s-a făcut spre sfîrșitul sec. I î.e.n. sau la începutul celui următor [966].

18. *Cîmpuri-Surduc* (com. Gurasada, jud. Hunedoara). În fața pasului Dobra, poartă de trecere din Banat în valea Mureșului, pe teritoriul acestei localități au fost descoperite două fortificații dacice. Prima dintre ele se găsește la nord de sat, în punctul „La mânăstire". Acesta este un promontoriu izolat cu pante abrupte și cu o poziție strategică foarte bună. Platoul promontoriului, de formă ovală, (măsurînd 37 × 22 m) a fost amenajat și înconjurat cu un zid de piatră brută, locală, legată cu pămînt. Grosimea zidului măsoară doar 1,50 m. Cea de a doua fortificație a fost amplasată pe vîrful numit de localnici „Cetățeaua". Ea este de mici dimensiuni măsurînd doar 25 m diametru și a fost înconjurată cu zid și șanț de apărare. Pe baza materialelor descoperite și, mai cu seamă, a monedelor, cele două fortificații se datează în prima jumătate a sec. I î.e.n. [967], constituind posturi fortificate, așa-numitele *castella.*

19. *Cîndești* (com. Dumbrăveni, jud. Vrancea). Pe terasa superioară a pîrîului Recea s-a descoperit o bogată așezare dacică din sec. II î.e.n.—II e.n. Nucleul central al așezării îl formează acropola situată pe o înălțime desprinsă prin eroziune din terasa pîrîului, locuirea extinzîndu-se și pe terasele din jur. Au putut fi determinate patru nivele de locuire ce conțineau un bogat și variat material arheologic alcătuit din ceramică au-

tohtonă sau de import, unelte de fier sau bronz, podoabe etc. Aici a existat în timpul lui Burebista o importantă *dava* [968].

20. *Clit* (com. Hăşmaş, jud. Arad). Pe vîrful unui promontoriu numit „Gureţul Negrilor" s-a descoperit o cetăţuie dacică fortificată în bună parte, natural, la care se adaugă un şanţ amplasat în partea îngustă a şeii care leagă cetăţuia de restul promontoriului şi, poate, o palisadă. Au fost descoperite unelte şi arme de fier, ceramică lucrată cu mîna şi la roată, podoabe, monede etc. Pe baza ceramicii şi a doi denari republicani romani cetatea a fost datată în sec. I î.e.n.—I e.n. [969]. Ea pare să fie un punct fortificat sau o mică cetate de refugiu.

21. *Costeşti* (com. Orăştioara de Sus, jud. Hunedoara). Pe *mamelonul izolat (de formă conică, cu pante abrupte)* situat la sud de sat, numit „Cetăţuia" s-a dezvelit în întregime, începînd cu anul 1925, o cetate dacică ce ocupă platoul superior al promontoriului (561 m altitudine). Ea este apărată printr-un mare val de pămînt măsurînd azi 6—8 m grosime şi 2—2,5 m înălţime, de un zid de incintă de 3 m grosime prevăzut cu bastioane patrulatere şi, în sfîrşit, de o palisadă dublă. Zidul lucrat din blocuri de calcar fasonate *(opus quadratum)* apără doar pantele de sud şi sud-est, celelalte fiind inaccesibile din cauza înclinării pantei şi, în consecinţă, neîntărite. Mai există apoi cîteva turnuri izolate, cu temelii din blocuri de calcar răspîndite pe terasele inferioare ale promontoriului supraveghind, îndeosebi, calea de acces.

Platoul superior este prevăzut cu două turnuri-locuinţă, de mari dimensiuni, construite din ziduri de piatră ce se continuau cu pereţi masivi din cărămidă nearsă. O scară monumentală cioplită în piatră conduce la unul dintre turnuri. Pe terasele care înconjoară cetatea au fost descoperite două sanctuare, unul în interiorul şi altul în afara fortificaţiilor. Data la care a fost construită cetatea nu este cu totul sigură şi o vom comenta atunci cînd va fi vorba despre întreg complexul din Munţii Orăştiei. Cetatea de la Costeşti este de fapt o reşedinţă princiară fortificată. Ea constituie primul dintre elementele sistemului de fortificaţii de aici [970].

22. *Covasna* (jud. Covasna). Pe un promontoriu numit „Valea zînelor" situat la 930 m altitudine se găseşte o cetate dacică ce cuprinde platoul superior şi trei terase. Fortificaţia constă din două ziduri concentrice şi un val de pămînt, la care se adaugă şi o palisadă. Zidul este construit din lespezi de piatră tăiate aproximativ uniform şi unite cu lut. Grosimea zidului ajunge la 2 m. Pe baza materialelor descoperite cu ocazia săpăturilor şi, în special, a monedelor s-a putut stabili durata cetăţii. Ea începe

în sec. I î.e.n. și va sfîrși odată cu războaiele lui Traian [971]. Abundența materialelor găsite la Covasna pledează în favoarea unui centru important de tip *dava*.

23. *Cozla* — Piatra Neamț (jud. Neamț). Pe înălțimea Cozla, ce domină teritoriul orașului actual Piatra Neamț a existat o cetate dacică, astăzi distrusă în cea mai mare parte. Ea a avut ziduri de piatră, asemănătoare cu cele de la Bîtca Doamnei. Descoperirile făcute aici dovedesc construirea cetății în sec. al II-lea î.e.n. iar perioada ei de deosebită înflorire se plasează în sec. I î.e.n.—I e.n. [972]. Din lipsa unor cercetări sistematice și a distrugerilor suferite în epoca modernă nu se pot face precizări cu privire la caracterul cetății daco-getice de aici.

24. *Cucuiș* (com. Beriu, jud. Hunedoara). Pe un promontoriu izolat, numit „Dealul gol" a fost identificată, fără să fie încă cercetată prin săpături sistematice, o fortificație dacică apărată de două valuri de pămînt și de două șanțuri. După ceramica descoperită, întîmplător, aici, ea datează din sec. I î.e.n.—I e.n. [973].

25. *Cugir* (jud. Alba). Pe „Dealul Cetății", un promontoriu ce domină vatra actualului oraș constituind un punct strategic important de unde se poate vedea pînă în valea Mureșului, a existat, probabil, o fortificație dacică. Ea n-a fost cercetată prin săpături sistematice. Totuși, pe baza fragmentelor ceramice găsite întîmplător pe platoul superior al dealului, fortificația ar părea că datează din sec. II—I î.e.n. Pentru aceeași datare pledează și un mic tezaur de monede ascuns într-un vas ce s-a descoperit la poalele dealului Cetății. Din tezaurul respectiv se mai păstrează opt tetradrahme emise de Macedonia Prima și o imitație dacică după o monedă de tip Filip II. Un alt tezaur monetar s-a găsit pe platoul superior al cetății [974].

26. *Deva* (jud. Hunedoara). Pe teritoriul actualului oraș a existat — sesizată prin descoperiri fortuite — o bogată așezare dacică, intens locuită începînd cu vremea lui Burebista. A fost descoperit, printre altele, un cuptor de ars ceramică și resturi din mai multe locuințe. Așezării respective pare să-i fi corespuns fortificația de pe dealul „Cetății" [975]. Acesta este un promontoriu izolat, cu pante abrupte, ce domină nu numai vatra actualului oraș, ci și o bună parte din valea Mureșului, avînd o excelentă poziție strategică. Pe platoul superior și pe terasele dealului s-au găsit urme dacice. Existența unei fortificații cu ziduri de piatră ecarisată este dovedită de cîteva blocuri de calcar, cu caracteristicele scobituri în formă de coadă de rîndunică, incastrate în zidurile cetății feudale. Aceasta s-a suprapus peste cetatea dacică și a distrus-o în cea mai mare parte. Materialele descoperite pe platoul superior, sau pe terasele „Dealu-

lui Cetății“ datează începînd din vremea lui Burebista pînă la cucerirea romană. Ne găsim, foarte probabil, în prezența unei așezări dacice importante de tip *dava*. O altă așezare dacică fortificată a fost descoperită în apropierea orașului, pe un pisc stîncos numit „Piatra Coziei“ (686 m altitudine) ce domină și el valea largă a Mureșului. Cetatea de aici este fortificată natural, iar bogatele vestigii descoperite cu prilejul săpăturilor ne atestă locuirea ei începînd din sec. al II-lea î.e.n. pînă în sec. I e.n.[976].

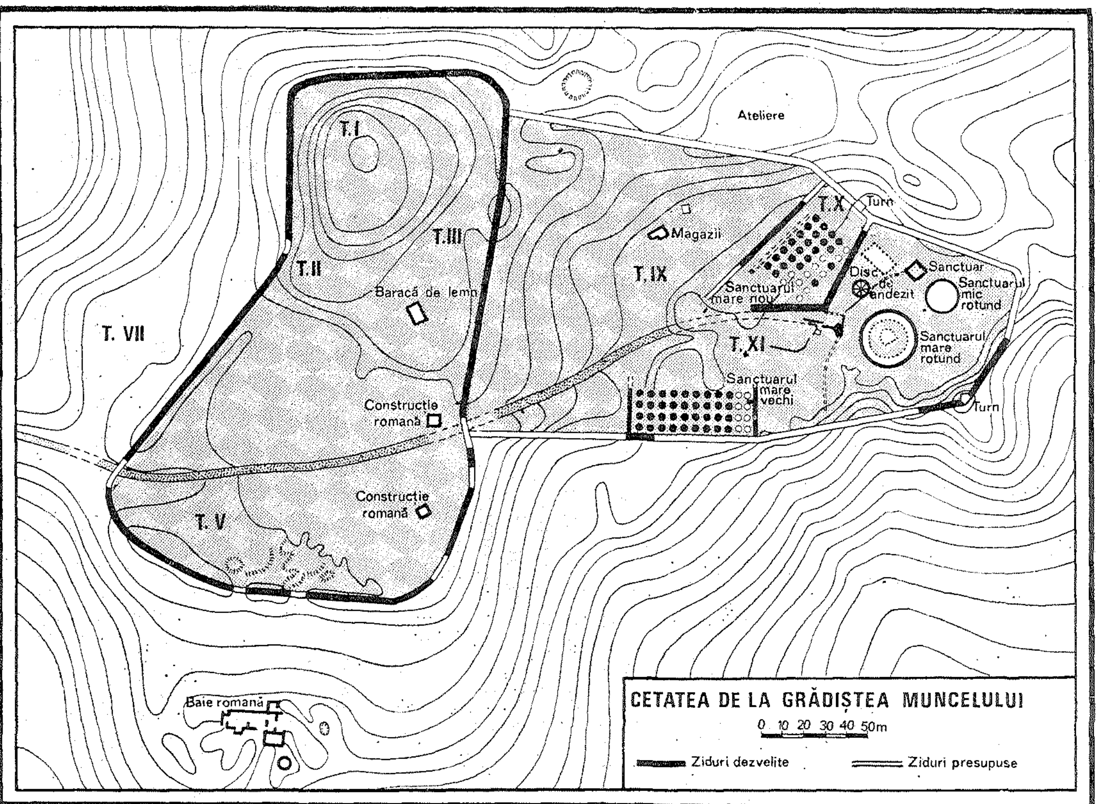
27. *Ghindari* (jud. Mureș). Pe malul stîng al Tîrnavei Mari, pe un promontoriu izolat, s-a descoperit o mică fortificație dacică. Zidurile făcute din piatră legată cu pămînt înconjoară platoul superior al promontoriului (de formă ovală, măsurînd 38 m lungime și 20 m lățime). Materialul descoperit datează fortificația în sec. I î.e.n.—I e.n.[977].

28. *Grădiștea Muncelului* (com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara). La 1200 m altitudine, amplasată pe o coamă prelungă mărginită de două văi, se găsește cea mai grandioasă cetate dacică din cîte se cunosc pînă acum (fig. 10). Ea are forma unui patrulater neregulat, apropiindu-se de un hexagon. Suprafața cuprinsă în interiorul zidurilor însumează aproximativ 3 ha. Această suprafață se dublează, în cazul că ipoteza noastră, după care incinta sacră a fost și ea inclusă în cadrul fortificațiilor, se va dovedi întemeiată. Drumul de acces spre cetate este supravegheat din loc în loc de turnuri, iar în apropierea intrării, calea este barată de un val făcut din pămînt ce se întinde pe 200 m lungime.

Cantitatea de ziduri dezvelită pînă acum în așa-zisa incintă militară și în zona sacră este de-a dreptul impresionantă. Unele dintre ele se mai păstrează și azi avînd o înălțime, uneori, de 5 m. Pe lîngă tehnica obișnuită, există sectoare de ziduri care folosesc o tehnică deosebită. Dar, asupra acestora vom avea ocazia să stăruim.

Din păcate, informațiile de care dispunem în momentul actual al cercetărilor, nu sînt în măsură să ne precizeze cu destulă claritate data la care a fost construită cetatea cea mare. Ea constituia nucleul, punctul central, al sistemului de fortificații din Munții Orăștiei. Cele spuse cu privire la cronologia cetății sînt valabile și pentru celelalte edificii de pe Dealul Grădiștii. Datele, ce ne stau azi la îndemînă, le vom prezenta în următorul subcapitol.

Primele săpături cunoscute în complexul de ruine de pe Dealul Grădiștii au fost întreprinse între 21—31 iulie a anului 1803 ca urmare a descoperirii unei comori (un mare tezaur alcătuit din mii de monede de aur). Scopul primelor săpături n-a fost

10. Planul cetății de la Grădiștea Muncelului.

firește, cel al cercetării științifice, ci dorința de a descoperi noi tezaure. După această dată ruinele au fost descrise de mulți învățați sau au făcut obiectul unor săpături de mai lungă ori mai scurtă durată [978]. Cercetarea și dezvelirea sistematică a ruinelor de la Grădiștea Muncelului au început în 1925 sub conducerea lui D. M. Teodorescu și reluate, cu deosebită amploare, în anul 1950 de către un colectiv, condus de C. Daicoviciu, din care am făcut și noi parte. Săpăturile au continuat apoi an de an, cu cîteva întreruperi, timp în care s-au cercetat alte obiective din aceeași zonă. Cu toată amploarea deosebită a lucrărilor, sîntem încă departe de a fi epuizat, de a fi dezvelit toate ruinele de pe Dealul Grădiștii și de a fi în măsură să răspundem la nenumăratele întrebări pe care acestea le ridică. Vor mai fi necesare eforturile unor viitoare generații de cercetători pentru ca întregul complex să fie scos la lumină și să se rezolve multitudinea de probleme ce le implică [979]. Chiar așa stînd lucrurile trebuie să spunem că rezultatele de pînă acum au fost de-a dreptul senzaționale și au avut darul să arunce o nouă lumină asupra civilizației daco-getice și să clarifice o mulțime de probleme de primă importanță din istoria celor două veacuri ce preced cucerirea romană a Daciei. În legătură cu monumentalele construcții, fie ele de apărare, de cult etc. de pe Dealul Grădiștii, merită subliniat că, dacă nu total, măcar în cea mai mare parte, au fost durate pe vremea lui Burebista, constituind una dintre realizările lui deosebite. Ele sînt unice în toată Europa din afara lumii greco-romane.

29. *Jigodin* — Miercurea Ciuc (jud. Harghita). Aici au fost identificate și, în parte, cercetate trei fortificații dacice : Jigodin I situată pe un mic platou („Terenul Morii“) apărată fiind, pe partea de sud, de un val făcut din piatră locală zdrobită și pămînt ; Jigodin II amplasată și ea pe un platou situat la 900 m altitudine. Zidurile fortificației feudale de aici s-au ridicat peste un val dacic făcut din piatră și pămînt ; Jigodin III (cea de a treia fortificație) este amplasată pe „Vîrful Cetății“ și este similară cu Jigodin I.

Pe baza materialelor descoperite în toate cele trei fortificații s-a ajuns la concluzia că ele reprezintă locuri de refugiu în caz de primejdie și se datează în sec. I î.e.n.—I e.n. [980].

30. *Marca* (jud. Sălaj). În Cheile Barcăului, pe un pisc, s-a descoperit o cetate dacică apărată natural și cu ajutorul a două șanțuri și două valuri de pămînt amplasate în porțiunea îngustă care separă cetatea de înălțimile înconjurătoare. S-au descoperit arme, podoabe, ceramică etc. Pe baza acestora s-a putut stabili că cetatea datează din sec. II î.e.n.—I e.n. [981].

31. *Mînăstioara* (com. Fitionești, jud. Vrancea). Pe terasa superioară a pîrîului Zăbrăuți s-a descoperit o așezare dacică fortificată natural ea fiind situată pe un martor de eroziune cu pantele abrupte. S-au putut constata trei niveluri de locuire în care s-au descoperit unelte de fier, un bogat material ceramic, amfore de import, podoabe de argint etc. Pe baza inventarului s-a putut stabili că este vorba, foarte probabil, de o *dava* ce se datează în sec. I î.e.n.—I e.n. [982].

32. *Ocnița, Cosota — Ocnele Mari* (jud. Vîlcea). În apropierea Ocnelor Mari, pe teritoriul localităților Ocnița și Cosota, s-a descoperit un complex defensiv alcătuit din trei cetăți dacice amplasate pe vîrfurile unor promontorii. Ele erau înconjurate, acolo unde nu existau prăpăstii, de valuri făcute din pămînt și de șanțuri. Cetatea principală (cetatea nr. 1) a reprezentat, probabil, acropola întregului complex. Aici a fost descoperit un mare edificiu, un „palat“ cu trei încăperi subterane. Într-o încăpere a acestui edificiu s-a descoperit un vas de provizii (chiup) cu o inscripție ce menționează numele regelui Thiamarcos. A fost descoperită și necropola așezării. Săpăturile conduse de D. Berciu au scos la iveală locuințe cu un abundent inventar alcătuit din ceramică, podoabe, unelte de fier, precum și ateliere de metalurgie (de prelucrat bronz și poate argint). Pe baza descoperirilor făcute pînă acum, bogata așezare dacică de aici se datează în sec. I î.e.n.—I e.n. Cercetările și săpăturile ce se practică an de an la Ocnița sînt încă departe de a fi terminate. Cu toate acestea, încă de pe acum se poate afirma cu toată siguranța, existența aici, pe vremea lui Burebista, a unei prospere așezări, a unei *dava* ce se integrează în rîndul acelor importante centre dacice cu rosturi economice, eventual politice și administrative. Pare foarte plauzibilă ipoteza în conformitate cu care așezarea daco-getică de la Ocnița este de pus în legătură cu exploatarea sării de aici și că ea s-a numit Buridava [983].

33. *Odorheiul Secuiesc* (jud. Harghita). Pe un promontoriu izolat situat la 5 km vest de oraș, numit „Cetatea Bud“ a existat o fortificație. Ea a fost folosită în mai multe perioade, începînd de la sfîrșitul neoliticului, apoi în epoca bronzului, în Hallstatt și de către daco-geți în sec. I î.e.n.—I e.n. Promontoriul are trei laturi fortificate natural, iar pe cea de a patra, cea de nord, mai ușor accesibilă, au fost construite trei valuri de pămînt și două șanțuri de apărare. Platoul superior al promontoriului este oval, măsurînd 280 m lungime și 180 m lățime. Din epoca dacică au fost descoperite aici cîteva locuințe fără să se poată preciza însă dacă elementele de fortificație au fost și ele ridicate acum sau dacă n-au fost durate anterior și numai refolosite începînd cu

vremea lui Burebista. La poalele dealului pe care se ridică cetatea s-a descoperit o întinsă așezare dacică. Este foarte probabil ca cetatea să fi constituit acropola așezării care a putut fi o importantă *dava*. Precizări se vor putea face numai în urma unor săpături extinse [984].

34. *Pecica* (jud. Arad). Pe un promontoriu situat în imediata vecinătate a Mureșului, și separat de restul terasei superioare a rîului printr-un enorm șanț ce are deschiderea la gură de 60 m, s-a descoperit și, în bună parte, cercetat pe calea săpăturilor sistematice o bogată și întinsă așezare dacică. Promontoriul cu pantele lui foarte abrupte și cu șanțul ce-l înconjoară oferea o fortificație naturală excelentă. Acesta a fost locuit încă din neolitic continuînd apoi în epoca bronzului. În perioada dacică promontoriul forma doar acropola așezării ce se întindea pe o mare suprafață din imediata lui apropiere. Săpăturile pe care le-am întreprins pe acropolă au scos la lumină un sanctuar rotund, unul cu absidă, ateliere și locuințe cu un foarte bogat inventar alcătuit din ceramică, unelte de fier și podoabe de aur, argint și bronz. Merită poate să fie amintită ceramica de lux pictată, produsă pe loc ori importată din lumea celtică. La Pecica s-a descoperit, printre altele, atelierul unui bijutier putîndu-se recupera cea mai mare parte a uneltelor cu care lucrase meșteșugarul dac, precum și o cantitate de produse finite. În același atelier se băteau și monede.

Cu ocazia săpăturilor s-a obținut o stratigrafie clară a așezării dacice ce a avut două niveluri și s-a putut stabili că ea începe în sec. al II-lea î.e.n. cunoscînd cea mai mare prosperitate în vremea lui Burebista și a luat sfîrșit în preajma cuceririi Daciei de către romani. Atît amploarea așezării cît și bogăția materialelor descoperite dovedesc cu prisosință că ne găsim în fața unei importante *dava* pe care am identificat-o, ipotetic, cu Ziridava [985].

35. *Piatra Craivii* (com. Cricău, jud. Alba). La aproximativ 20 km spre nord de Alba Iulia, pe o uriașă stîncă, cu o excelentă poziție strategică, s-a descoperit o importantă așezare dacică cu o acropolă înconjurată cu ziduri de piatră ecarisată *(opus quadratum)* situată la 1083 m altitudine. Așezarea se desfășoară pe 11 terase, în cea mai mare parte a lor, amenajate artificial și susținute de ziduri. Pe asemenea platforme s-au construit turnuri de apărare, sanctuare cu baze de piatră (de genul celor de la Grădiștea Muncelului), ateliere, locuințe. Mulțimea materialelor descoperite : ceramică, unelte de fier, podoabe, monede etc. ne atestă o vie activitate economică ce se desfășura pe acest loc. Incinta fortificată este de formă patrulateră, măsurînd 67 × 36 m (gro-

simea zidurilor este de 3 m), fiind amplasată pe vîrful masivului stîncos.

Începutul așezării dacice de la Piatra Craivii, cît și data înălțării zidurilor de piatră nu pot fi precizate cu destulă certitudine. Printre alte materiale ce pot fi datate cu oarecare exactitate figurează patru denari romani republicani emiși în anii 88—70 î.e.n. și o monedă dacică de argint, bătută la sfîrșitul sec. al III-lea sau începutul celui următor. Luînd drept criteriu cea mai veche monedă s-a presupus existența așezării încă din sec. al III-lea î.e.n., corespunzînd vremii de ridicare a dacilor sub regele Rubobostes. Acestei epoci i-ar aparține doar așezarea, iar cetatea, fortificația propriu-zisă, ar fi de dată cu mult mai recentă, construită fiind în vremea ultimului dintre regii dacilor, în timpul lui Decebal.

După cum bine se știe, stabilirea cronologiei unei așezări antice, atunci cînd izvoarele scrise lipsesc, este foarte dificilă și îmbracă întotdeauna un caracter ipotetic fără a avea certitudini. Faptul că în unele zone ale așezării de la Piatra Craivii, pe anumite terase, stratul dacic de depuneri atinge aproape 2 m grosime constituie, în afara oricărei îndoieli, dovada clară a unei locuiri intense și de lungă durată. Rămîne însă de precizat cît anume. După părerea noastră, cele mai vechi materiale găsite în această așezare, publicate pînă acum, aparțin sec. al II-lea î.e.n. În această vreme se datează anumite forme ceramice lucrate cu mîna, la care se adaugă cîteva podoabe de bronz. Este vorba, foarte probabil, doar de a doua jumătate a secolului, după cum o indică, printre altele, și fragmentul dintr-o imitație după cupe deliene cu motive în relief, la care se adaugă și brățări celtice de bronz cu nodozități, databile și ele în acest răstimp. Cele mai multe dintre descoperiri aparțin însă fazei de maturitate a civilizației daco-getice, ce începe doar în sec. I î.e.n., odată cu Burebista.

Cu greu ne vine a crede că fortificarea așezării de la Piatra Craivii să fi avut loc abia la sfîrșitul sec. I e.n. și că timp de cel puțin două veacuri ea a fost, oarecum, deschisă și vîrful ei neîntărit. Ni se pare limpede că întreaga așezare, încă de la începutul ei, a fost amplasată pe acest masiv stîncos și greu accesibil, tocmai din motive de apărare, din motive strategice. Ce rațiune ar fi avut altfel eforturile uriașe reclamate pentru fiecare amenajare de terasă, pentru construirea acelor „balcoane", cum le numesc autorii săpăturilor de la Piatra Craivii, pentru fiecare palmă de teren obținută în plus.

De vreme ce pe platoul superior nu se constată o altă fortificație care să poată fi datată anterior incintei cu ziduri de piatră,

ni se pare verosimil ca acestea să fi fost durate odată cu începutul așezării. Tot la fel socotim limpede un fapt, și anume că pe vremea lui Burebista așezarea cunoaște o deosebită prosperitate, dovedit cu prisosință de multitudinea materialelor descoperite, databile în acest răstimp. De aceea ni se pare firesc ca cel puțin acum, dacă nu mai înainte, să fi fost clădite și zidurile incintei fortificate. Indiferent care dintre ipoteze este cea adevărată, de necontestat rămîne caracterul de important centru economic, religios și politic. *Dava* de la Piatra Craivii a fost identificată cu Apoulon sau Ranisstorum [986].

36. *Piatra Roșie* (com. Boșorod, jud. Hunedoara). Cetatea de aici este amplasată pe un pisc aproape inaccesibil (823 m altitudine). Ea a fost construită cu scopul de a bara accesul dinspre vest spre cetatea principală de la Grădiștea Muncelului. Incinta cetății, cu ziduri de piatră lucrate în tehnica obișnuită a cetăților din Munții Orăștiei, este de formă patrulateră, măsurînd 102 m lungime și 45 m lățime, prevăzută fiind cu cinci turnuri interioare : patru în colțuri, iar unul la mijlocul laturii de est. Cea de a doua incintă unește, printr-un zid sec de 1,80—2 m lățime, făcut din piatră locală și pămînt, două turnuri izolate ce aparțineau, inițial, primei incinte. Acest zid a fost prevăzut cu o palisadă realizată din trunchiuri groase de copaci. Intrarea în cetate se făcea prin turnul din colțul ei de nord-est, la care conduce o scară monumentală lucrată din lespezi de calcar. Pe baza materialelor descoperite cu ocazia săpăturilor s-a ajuns la concluzia că ea a fost construită pe vremea lui Burebista și a funcționat pînă la războaiele de cucerire ale lui Traian. Ea a servit și ca reședință nobiliară [987].

37. *Piatra Șoimului* (fost Calu, jud. Neamț). Ca toate așezările daco-getice și cea de aici se situează pe un promontoriu ce domină valea Bistriței, numit „Capul Dealului" care a fost separat de restul dealului Horodiștea printr-un șanț mare. Așezarea a mai fost apărată și printr-o palisadă. Pe baza săpăturilor din 1973—1975 s-au constatat două nivele de locuire și s-a descoperit un bogat material arheologic constînd din ceramică, unelte și obiecte de metal, creuzete, amfore etc. Pe baza descoperirilor s-a ajuns la concluzia că așezarea de aici începe în sec. II î.e.n. și durează pînă în sec. I e.n. S-a presupus că împreună cu așezările de pe teritoriul orașului Piatra Neamț formau un complex ce ar reprezenta Petrodava [988].

38. *Piscul Crăsani* (com. Balaciu, jud. Ialomița). Pe un promontoriu, ce iese din terasa superioară a Ialomiței, cu laturile foarte abrupte, asigurîndu-i în acest fel o puternică fortificare naturală, a existat o bogată așezare daco-getică, cu un strat de

cultură de 3 m grosime. Pe lîngă fortificația naturală, calea de acces spre așezare (acolo unde promontoriul se leagă de restul terasei) a fost barată de un val construit din pămînt și de un șanț. Începutul locuirii de aici, pe baza a numeroase descoperiri și, mai ales, pe temeiul amforelor de import grecești, se situează la sfîrșitul sec. IV î.e.n. ori la începutul veacului următor și va dura pînă în sec. I î.e.n. sau primii ani ai celui următor. Primele săpături în așezarea getică de la Crăsani s-au efectuat încă în anul 1870 și 1876, iar cele de amploare în 1923. Ele au fost reluate în 1969 și continuate pînă în 1974. Cu ocazia ultimelor cercetări s-a constatat existența altor așezări dacice dependente de cea principală, fortificată. Acestea vor lua naștere în sec. al II-lea î.e.n. și se vor sfîrși odată cu așezarea principală. Mulțimea și caracterul descoperirilor, printre care o mare cantitate de mărfuri importate, fac dovada existenței aici a unei importante *dava*. Cu privire la sfîrșitul *davei* de la Crăsani părerile sînt împărțite oscilînd între începutul domniei lui Burebista și expediția lui Aelius Catus (5 sau 9 e.n.). Împărtășind părerea că importanta așezare de la Crăsani a luat sfîrșit în primii ani ai erei noastre am inclus-o între davele din vremea lui Burebista [989].

39. *Poiana* (com. Nicorești, jud. Galați). Aici a fost descoperită și intens cercetată, sub conducerea lui R. Vulpe, o bogată și reprezentativă stațiune daco-getică. Ea este situată pe un platou dominant, cu o altitudine de 300 m, ocupînd o importantă poziție strategică de pe valea Siretului. Locuirea așezării de la Poiana începe încă în epoca bronzului, continuînd apoi în Hallstatt-ul mijlociu, iar cea daco-getică este neîntreruptă din sec. al IV-lea î.e.n. pînă în sec. I e.n. Pe vremea lui Burebista — cînd așezarea de aici cunoaște o prosperitate deosebită — fortificării naturale, alcătuită din povîrnișul rîpilor, îi va fi adăugată și una artificială, constînd dintr-un val de lut, înalt de 3 m, și un șanț. Pe creasta valului s-a construit o puternică palisadă de lemn.

Bogăția și varietatea deosebită a descoperirilor făcute cu diverse ocazii în cuprinsul așezării de la Poiana fac dovada unei intense și bogate activități economice, mai cu seamă în epoca lui Burebista. Din acest răstimp datează ateliere, locuințe etc. Tot acestei epoci îi aparține o importantă cantitate de produse grecești, mărturie a unor strînse legături comerciale cu orașele-state de pe țărmul de vest al Pontului Euxin incluse și ele în statul daco-getic. Dezvelirea, pe calea săpăturilor sistematice, a așezării de la Poiana s-a desfășurat între anii 1926 și 1951. Este vorba, fără îndoială, de o importantă *dava* identificată, ipotetic, cu Piroboridava [990].

40. *Polovragi* (jud. Gorj). Pe muntele „Padeşul" în Cheile Olteţului s-a descoperit şi în bună parte dezvelit, pe calea săpăturilor sistematice o importantă aşezare dacică cu două niveluri de locuire. Ea se compune dintr-o fortificaţie principală (acropola) situată pe un mamelon şi una secundară despărţită de prima printr-o şa îngustă. În prima fază cetatea principală ce a servit drept reşedinţă a unei căpetenii a fost întărită printr-un val alcătuit din piatră locală şi lut iar în faza a doua cu un zid construit din blocuri de calcar fasonate şi altele dintr-o rocă cristalină necioplită. Cea de a doua fortificaţie care a servit, probabil, ca cetate de refugiu a fost apărată de un val din piatră. Pe latura de nord valul a avut la bază un strat de var stins la foc înăbuşit. La poalele muntelui pe care se găsesc fortificaţiile s-a descoperit o aşezare tot cu două niveluri de locuire.

Cu ocazia săpăturilor a fost descoperit un bogat material arheologic alcătuit din ceramică locală şi de import, numeroase obiecte de metal, monede etc. Pe baza acestuia s-a putut stabili că este vorba de o importantă aşezare de tip *dava* ce începe în sec. al II-lea î.e.n. şi durează, probabil, în tot cursul sec. I î.e.n. deşi toate monedele descoperite pînă acum sînt anterioare anului 70 î.e.n. [991].

41. *Popeşti* (com. Mihăileşti, jud. Ilfov). Cea mai mare, mai bogată şi reprezentativă aşezare daco-getică cunoscută pînă acum din Muntenia a fost descoperită aici, la numai 25 km de Bucureşti. Ea este situată pe un promontoriu de formă triunghiulară numit „Nucet" situat pe malul drept al Argeşului şi ridicat cu 18—20 m faţă de lunca din jur, avînd astfel o bună poziţie strategică. Laturile mai accesibile ale înălţimii au fost întărite cu trei şanţuri paralele şi un val de pămînt foarte înalt, prevăzut pe creastă cu o palisadă realizată din lemn.

Promontoriul „Nucet", al cărui platou măsoară 160 m lungime şi 120 m lăţime, reprezintă doar acropola, partea întărită a aşezării de aici. Fortificaţiile sînt amplasate la baza triunghiului, constituind ceea ce se numeşte un „pinten barat".

Cercetarea aşezării de la Popeşti a început încă în anul 1869 cînd a fost înregistrată de către Cezar Bolliac, cu ocazia descoperirii, pe acest loc, a unui tezaur compus din monede thasiene de argint. După această dată au urmat sondaje şi săpături în 1901, 1905, 1936, 1943—1948, ca apoi ele să fie de mai mare amploare, începînd cu anul 1954. Stratul de cultură depăşeşte 2 m grosime.

Pe baza abundentului material găsit s-a putut stabili că aşezarea de la Popeşti a fost locuită începînd cu epoca bronzului, apoi în prima vîrstă a fierului (Hallstatt), cînd se durează,

foarte probabil, fortificaţia. Locuirea getică a promontoriului începe în sec. al II-lea î.e.n., sau, eventual, chiar de la sfîrşitul veacului anterior şi va cunoaşte o deosebită înflorire, va culmina, în perioada ce coincide în timp cu domnia lui Burebista. De aceea am socotit necesar să stăruim puţin mai mult asupra ei. Stratul dacic prezintă, în diferitele sectoare cercetate, din perimetrul acropolei : 4—6 niveluri, ceea ce înseamnă o intensă locuire. Acum este refolosit vechiul val de apărare construit în perioada hallstattiană, durat din pămînt, cu un nucleu ars pînă la vitrifiere, în tehnica bine cunoscută şi larg răspîndită, în cea mai mare parte a Europei, din prima vîrstă a fierului [992]. Cele mai multe dintre locuinţele descoperite sînt de suprafaţă, construite din lemn ori din împletitură de nuiele cu lut. Există şi case acoperite cu ţigle, făcute după modele elenistice. Dintre construcţiile dezvelite pînă acum, cea mai remarcabilă este, incontestabil, o curte nobiliară ce se datează la sfîrşitul sec. al II-lea î.e.n. ori la începutul celui următor. Ea se compune din mai multe camere, coridoare, depozite, după un plan de inspiraţie elenistică.

Dintre edificiile descoperite nu lipsesc nici cele legate de cultul religios. În afara acropolei au fost găsite morminte de incineraţie deasupra cărora s-au ridicat tumuli de pămînt şi au conţinut inventare funerare bogate.

Materialele scoase la lumină cu ocazia diverselor săpături, şi, mai cu seamă, cele din ultima perioadă, sînt de o varietate şi de o bogăţie neegalate pînă acum, stînd mărturie nu numai pentru caracterul aşezării de la Popeşti, ci şi cu privire la înaltul nivel atins de civilizaţia daco-getică de pe vremea lui Burebista. Relicva cea mai abundentă, ca dealtfel în orice aşezare antică este ceramica, reprezentată prin cele două categorii de bază : lucrată cu mîna ori cu ajutorul roţii olarului, după un criteriu de clasificare, ori, ceramică de lux şi de uz comun, după un alt criteriu. Deosebit de bogat şi de variat este repertoriul formelor şi al ornamenticii ambelor categorii. Produselor ceramice autohtone vin să li se adauge cele străine. Amforele greceşti din Rhodos şi Cos constituie, la Popeşti, marfă comună descoperite fiind în cantităţi considerabile. Mai este prezentă apoi ceramica pictată, elenistică ori cea celtică, la care se adaugă cupele de lux, cu motive în relief produse ale Megarei ori Delosului. Atît amforele rhodiene cît şi vasele cu motivistică în relief sînt imitate de către meşterii geţi de la Popeşti.

În atelierele aşezării sînt lucrate şi numeroasele arme ori unelte de fier, descoperite aici, mărturie în acest sens stînd atelierele de topitorie ori tiparele de piatră şi lut. Printre unelte

figurează cele utilizate în agricultură ce se alătură acelora cu care se practicau diverse meşteşuguri. Demne de amintit sînt şi rîşniţele găsite în număr mare, atît de tipul primitiv, cît şi cele rotative, evident, superioare.

A fost de asemenea descoperit şi un număr remarcabil de podoabe din aur, argint ori bronz, produse şi ele în atelierele locale. Numeroasele fibule existente reproduc tipuri binecunoscute în Latène-ul tîrziu european, cele mai multe reprezentînd prototipuri celtice. Demne de amintit sînt şi produsele din sticlă, podoabe ori vase de lux.

Într-o altă grupă de descoperiri, şi ea bine reprezentată, se includ monedele. Asupra acestora stăruim puţin, deoarece ele sînt în măsură, alături de alte mărfuri, să ne arate intensitatea şi direcţia schimburilor comerciale. La Popeşti sînt prezente tetradrahmele de argint din Thasos, drahmele din Dyrrhachium alături de denarii republicani romani. Cele mai bine reprezentate sînt, însă, imitaţiile locale după vechi monede ale regilor Filip II, Alexandru ori Lisimach. Monedele de bronz ale diferitelor oraşe-state greceşti sînt şi ele prezente prin cele emise la Maroneia (pe coasta egeeană a Traciei), Amisos (din regatul lui Mithridates), Mesembria ori Callatis.

Socotim că toate cele arătate constituie dovezi, ce nu mai au nevoie de comentarii, că la Popeşti a existat un important centru economic, comercial, religios şi politic. El este reprezentativ şi am putea spune tipic, atît pentru epoca lui Burebista, pe de o parte, cît şi pentru aşezările de tip *dava*, pe de altă parte.

Aşezarea întărită de la Popeşti va înceta în sec. I e.n., pe vremea împăratului Augustus odată cu multe alte importante staţiuni din valea Dunării, ca urmare a războiului purtat de generalul roman Aelius Catus [993]. Ea a fost identificată cu Argedava, subiect despre care am vorbit pe larg [994].

42. *Porumbenii Mari* (com. Mugeni, jud. Harghita). Aici dealul „Leş" este şi el un promontoriu izolat, cu evidente avantaje strategice. Pe vîrful acestuia, prevăzut cu un platou ce măsoară 250 × 150 m, s-a descoperit, şi, în parte cercetat, o aşezare dacogetică ce se datează în sec. I î.e.n.—I e.n.

Panta de est a dealului este mai domoală şi, în consecinţă, mai uşor accesibilă fapt ce a determinat întărirea ei prin şapte valuri de pămînt cu patru şanţuri, aproape paralele, grupate în trei linii defensive. Numărul valurilor şi al şanţurilor, pe latura de sud se reduce la două, iar pe cea de vest la un singur val uriaş de pămînt. Pe coama valurilor exterioare s-au putut constata palisade ce erau durate din trunchiuri groase de copaci. Cercetările, de amploare redusă, practicate pînă acum, în aşeza-

rea fortificată de la Porumbenii Mari nu sînt în măsură să ne precizeze cu destulă claritate caracterul ei. Poate fi vorba de o cetate folosită doar în caz de primejdie, tot aşa de bine ca şi o aşezare fortificată locuită permanent, pentru care pledează cele trei locuinţe descoperite. Oricare dintre cele două posibilităţi se va adeveri, rămîne un fapt şi anume că cetatea a aparţinut unui trib dacic ce locuia în apropiere. Nu este exclus, ca în atîtea alte cazuri, ca fortificaţiile de la Porumbenii Mari să fi fost durate într-o perioadă anterioară şi să fi fost doar refolosite de către daci, începînd cu sec. I î.e.n., pe vremea lui Burebista [995].

43. *Racu* (com. Siculeni, jud. Harghita). O cetate dacică, cu ziduri groase de 2,5—3 m, făcute din bolovani legaţi cu pămînt, a fost descoperită pe un platou înalt, cu pante foarte piezişe. Zidurile barează accesul de pe laturile de nord, est şi sud, lipsind în partea vestică, unde pantele erau aşa de abrupte încît nu impuneau o întărire artificială, cea naturală fiind îndestulătoare. Şaua de legătură este întărită printr-un şanţ şi un val. Au fost constatate urme de locuire din prima vîrstă a fierului şi daco-getice din sec. I î.e.n.—I e.n. Fortificaţia aparţine perioadei dacice. Slabele urme de locuire constatate în interiorul cetăţii pledează pentru folosirea ei doar în caz de pericol, deci o cetate de refugiu [996].

44. *Răcătău de Jos* (com. Horgeşti, jud. Bacău). La locul numit „Cetăţuia" s-a descoperit şi, doar parţial, cercetat, pe calea săpăturilor sistematice, acropola unei deosebit de bogate aşezări daco-getice întru totul asemănătoare celeia de la Popeşti din Muntenia sau a celeia de la Poiana. Cu ocazia săpăturilor s-a descoperit un imens material autohton şi de import, deosebit de variat şi de abundent, constînd din ceramică, unelte, podoabe, monede etc. El se datează, începînd cu sec. al II-lea î.e.n., dar, mai cu seamă, din vremea lui Burebista. Acropola a fost despărţită, de restul aşezării, printr-un şanţ. Săpăturile de pînă acum sînt departe de a fi epuizat perimetrul acropolei şi a aşezării deschise aferentă acesteia. Dintre materialele descoperite merită să fie subliniată cantitatea impresionantă de ceramică, reprezentată printr-o gamă deosebit de bogată atît în ce priveşte repertoriul formelor cît şi al ornamentării. Alături de produsele atelierelor locale este reprezentată, în mare cantitate, şi ceramica grecească de import. Fără îndoială că avem de-a face cu o *dava*, identificată, ipotetic, cu Tamasidava [997].

45. *Rîşnov* (jud. Braşov). Aici s-a descoperit o întinsă aşezare dacică (cca 4 ha) suprapusă în parte de cetatea feudală. Săpăturile începute în 1970 şi continuate pînă în 1973 au dovedit că

așezarea a avut două faze și a fost fortificată cu două valuri de pămînt și două șanțuri. Valul din faza a doua măsoară 16 m la bază iar șanțul are 7,10 m lărgime la gură și 3 m adîncime. Așezarea este dispusă pe mai multe terase și a fost intens locuită. Au fost descoperite locuințe de suprafață și adîncite cu vetre și cuptoare iar inventarul arheologic este variat și bogat constînd din : ceramică lucrată cu mîna sau la roată, imitații după vase grecești, unelte de fier folosite în agricultură sau la diverse meșteșuguri, podoabe etc. Pe baza descoperirilor s-a putut stabili că așezarea începe la sfîrșitul sec. al II-lea î.e.n. și durează pînă la cucerirea romană. Ea a fost un centru important înscriindu-se printre *davele* din vremea lui Burebista [998].

46. *Săcălășău Nou* (com. Derna, jud. Bihor). Pe un promontoriu numit „Dealul cu bani“ s-a descoperit o așezare dacică fortificată natural la care s-au adăugat un șanț și, eventual, un val de pămînt, amplasate pe șaua ce face legătura cu relieful înconjurător. Resturile sporadice de locuire descoperite dovedesc că ne găsim în prezența unui loc de refugiu care n-a fost intens și permanent locuit. Vestigii descoperite au dus la concluzia că fortificația de aici datează din sec. I î.e.n.—I e.n. În apropiere s-a descoperit un tezaur de podoabe din argint [999].

47. *Sărățel* (com. Șieu-Măgheruș, jud. Bistrița-Năsăud). Pe vîrful numit „Cetate“ ce ocupă o poziție dominantă, străjuind valea Bistriței și pe cea a Șieului, a fost descoperită și, parțial dezvelită, o cetate dacică ce refolosește o fortificație hallstattiană. Zidul dacic este făcut din piatră locală cioplită în lespezi de dimensiuni mijlocii, unite între ele prin lut și grinzi de lemn așezate atît vertical cît și lateral pe fețele zidului și transversal, în interiorul lui. S-a putut stabili și modalitatea de realizare. Astfel, se construia mai întîi un schelet de bîrne care apoi era umplut cu zidărie și pămînt. Materialele descoperite cu ocazia săpăturilor nu sînt prea abundente, ceea ce ar pleda în favoarea unei locuiri temporare a cetății, în caz de pericol. Nu este însă exclus să fie vorba și în cazul de față, doar de partea fortificată a unei așezări dacice ce se va fi desfășurat la poalele promontoriului.

Pe baza materialelor descoperite s-a putut stabili că cetatea de la Sărățel datează din sec. I î.e.n.—I e.n. [1000].

48. *Sighișoara* (jud. Mureș). Aici, pe platoul „Dealul Turcului“ un promontoriu ce domină valea Tîrnavei Mari, avînd o bună poziție strategică a fost descoperită una dintre cele mai bogate stațiuni daco-getice intracarpatice. Săpăturile sistematice practicate în 1902—1904, 1938 și reluate în ultimii ani au dovedit că pe întinsul platou al dealului, de formă triunghiulară a existat

o abundentă locuire în două perioade. Prima dintre ele aparține epocii bronzului, dînd chiar numele unei culturi (Sighișoara-Wietenberg), iar cea de a doua, epocii Latène daco-getice.

Caracterul exact al stațiunii dacice de pe Dealul Turcului nu este pe deplin lămurit. Pantele abrupte ale promontoriului ofereau o bună apărare naturală. Acesteia i-au fost adăugate și întărituri artificiale. Astfel, în săpăturile lui C. Seraphin din 1902—1904 s-a descoperit un zid sec construit din piatră de rîu legată cu pămînt, avînd, în medie o înălțime actuală abia de 0,50 m și 1,50 m lățime. El a fost urmărit pe distanța de 27 m. După cît se pare, zidul n-a aparținut unei clădiri ci făcea parte, mai curînd, dintr-o incintă, în cea mai mare parte, distrusă.

Întîmplător și, mai cu seamă, ca rezultat al diverselor săpături sistematice, pe „Dealul Turcului" a fost descoperită o mare cantitate de materiale dacice ce se păstrează în muzeul din localitate sau a ajuns în colecțiile altor muzee din țară ori din străinătate. Ceramica este deosebit de abundentă, fiind prezente toate formele specifice ale ceramicii daco-getice din faza clasică, corespunzînd sec. I î.e.n.—I e.n., lucrată cu mîna sau la roată. Merită a fi menționată în special ceramica de lux cu motive în relief imitată de meșterii locali după cupele deliene și ceramica pictată, apărută și ea sub impulsuri elenistice. Abundente și variate sînt apoi ustensilele din fier, reprezentate, mai cu seamă, de unelte meșteșugărești la care se adaugă cele agricole ; podoabele de metal multe de argint ori cele din sticlă sînt și ele prezente în mare cantitate. Ar mai fi de adăugat rîșnițele rotative, de tuf vulcanic care împreună cu foarte numeroasele gropi de provizii dovedesc practicarea pe scară largă a agriculturii de către cei ce locuiau pe „Dealul Turcului".

Cu ocazia săpăturilor din 1902—1904 au fost descoperite și 10 monede : cinci drahme de argint emise la Dyrrhachium, o imitație după o tetradrahmă, doi denari republicani romani și, în sfîrșit, două monede imperiale (una de la Antoninus Pius iar cea de a doua emisă de Caracalla). Pe baza abundentelor descoperiri se poate spune că așezarea începe în sec. al II-lea î.e.n. și va dura pînă la cucerirea romană. Existența fortificațiilor ne face să presupunem că ne găsim în prezența unei *dava* prosperă în epoca lui Burebista [1001].

49. *Șeica Mică* (jud. Sibiu). Localnicii numesc „Cetate" un promontoriu ce se ridică cu 30—40 m față de lunca din jur. Platoul acestuia (măsurînd 650 × 25 m) a fost fortificat în perioada hallstattiană, refolosit apoi și de daci în sec. II î.e.n.—I e.n. Sistemul artificial de apărare este alcătuit din 6 linii de forti-

ficații cuprinzînd : valuri, șanțuri și zid sec, făcut din piatră și pămînt. Ele urmează conturul terenului.

Deocamdată, nu se pot face prea multe precizări în legătură cu caracterul așezării daco-geților de la Șeica Mică, neexistînd decît un sondaj de proporții reduse[1002]. Se pare că ne găsim în prezența unui loc de refugiu ce refolosește întărituri mai vechi.

50. *Șimleu Silvaniei* (jud. Sălaj). Sub cetatea feudală de pe dealul „Cetății" situat deasupra orașului se află o așezare dacică fortificată natural, la care se adaugă un șanț și, eventual, o palisadă. Aici a fost descoperit un tezaur de argint dacic și ceramică lucrată cu mîna și la roată. Așezarea dacică a fost, în cea mai mare parte, distrusă de cetatea feudală și de aceea este greu de precizat caracterul ei. Se presupune că aici este de localizat Dakidava[1003].

51. *Tășad* (com. Drăgești, jud. Bihor). Pe dealul „Cetățeaua", un promontoriu cu pante înclinate, s-a descoperit o așezare fortificată dacică. Elementele de fortificare artificială constau dintr-un șanț și val de pămînt care barează locul de acces. Așezarea a fost locuită mai întîi în perioada hallstattiană și refolosită de daci. Cu ocazia săpăturilor s-au descoperit multă ceramică și podoabe. Pe baza acestora așezarea dacică, al cărei caracter nu poate fi precizat, se datează în sec. I î.e.n.—II e.n.[1004].

52. *Teliu* (jud. Brașov). Pe o colină ce străjuiește trecătoarea spre Buzău s-a descoperit o cetate dacică prevăzută cu trei șanțuri și trei valuri cu palisade. Săpăturile au scos la iveală un singur strat de cultură cu materiale puține ceea ce dovedește caracterul temporar al locuirii dacice de aici. Deci, este vorba despre o cetate de refugiu ce se datează în sec. I î.e.n.—I e.n.[1005].

53. *Tilișca* (jud. Sibiu). La nord-vest de localitate, pe platoul piscului numit „Cățănaș" (712 m altitudine), ce prezintă vădite calități strategice, cercetările arheologice din anii 1959—1964 au dus la dezvelirea unei importante cetăți daco-getice. Pantele de est și de sud ale dealului sînt foarte abrupte și de aceea nu necesitau o întărire artificială. Cele de vest și de nord, mai domoale, și, în consecință accesibile, erau apărate de un puternic val de pămînt și de piatră, cu șanț interior, ce măsoară peste 800 m lungime. Există porțiuni în care valul este dublu. În interiorul valului (ce măsoară la ora actuală 7—8 m lățime) s-au construit două paramente de piatră locală, menite să-i mărească stabilitatea. Pe platoul superior al înălțimii au fost durate, din blocuri de calcar frumos cioplite, *(opus quadratum)*, două turnuri. Zidurile acestora au două paramente, un pat-radiar din blocuri, îngrijit lucrat, și un emplecton din piatră și pămînt. Blocurile

paramentului interior nu sînt prevăzute cu scobituri în formă de coadă de rîndunică ceea ce înseamnă că grinzile prinse în blocurile paramentului exterior se opreau în emplecton, asigurînd doar legătura cu acesta. Grosimea zidurilor este de 2,12 m şi erau continuate în cărămidă slab arsă.

În interiorul incintei fortificate, atît pe platoul superior cît şi pe terase, s-au descoperit locuinţe, depozite şi ateliere. Pretutindeni a fost scos la iveală un bogat şi variat material arheologic constînd din ceramică de lux ori comună, lucrată cu mîna sau modelată cu ajutorul roţii olarului, arme şi în special unelte de fier ce au aparţinut diverşilor meşteşugari. Ei prelucrau fierul, lemnul, bronzul ori metalele preţioase. Dintre atelierele ce funcţionau în cetatea dacică de la Tilişca vom aminti doar două foarte interesante. Unul dintre ele aduce un aport deosebit la elucidarea multiplelor probleme pe care le ridică domnia lui Burebista. Iată despre ce este vorba :

În două încăperi s-au descoperit cinci socluri clădite din piatră legată cu pămînt, pe care au fost aşezate rîşniţe rotative din tuf vulcanic, iar într-una dintre ele a existat şi un cuptor de copt pîine. Toate acestea ne duc cu gîndul la o „brutărie". Cea de a doua descoperire, de-a dreptul senzaţională, o constituie 14 matriţe de bronz şi trei manşoane de fier cu ajutorul cărora se emiteau denari republicani romani [1006]. Matriţele sînt perfect lucrate, în aşa fel, încît monedele bătute cu ajutorul lor nu se deosebesc prin nimic faţă de cele „autentice" emise în teritoriile romane. Pe cele 14 matriţe de la Tilişca sînt gravaţi în negativ denari republicani emişi între 145—138 şi 72 î.e.n. Cea din urmă monedă ne asigură că ne găsim în epoca lui Burebista.

Cetatea dacică de la Tilişca s-a ridicat peste o aşezare hallstattiană. Începutul ei pare să dateze din sec. al II-lea î.e.n., cea mai mare înflorire înregistrînd-o în epoca lui Burebista. Cetatea era, fără îndoială, un important centru de tip *dava* al unui trib sau, poate, a unei uniuni tribale pe care Burebista o va uni cu celelalte, constituind statul daco-getic [1007].

54. *Tinosu* (jud. Prahova). La 15 km de Ploieşti, ca de obicei, pe un promontoriu ce domină regiunea înconjurătoare, ridicîndu-se deasupra acesteia cu peste 20 de m, s-a descoperit o aşezare daco-getică fortificată, în primul rînd, natural prin pantele sale abrupte. Platoul aşezării a fost separat de restul promontoriului printr-un val de pămînt şi un şanţ, integrîndu-se astfel în categoria aşa-numitelor cetăţi de tip „pinten barat". Pe baza săpăturilor efectuate şi a descoperirilor s-a putut stabili că aşe-

zarea fortificată de la Tinosu datează din sec. I î.e.n.—I e.n. Ea a fost identificată, ipotetic, cu localitatea antică Tiason [1008].

55. *Tîrgu Ocna* — Tisești (jud. Bacău). În apropierea confluenței Trotușului cu Oituzul, pe înălțimea „Titelca" (480 m altitudine), un bot de deal cu o bună poziție strategică, s-a descoperit o așezare daco-getică ce se datează în sec. I î.e.n.—I e.n. Așezarea este separată de restul platoului printr-un pinten îngust ce va fi fost fortificat. Pantele repezi ale înălțimii constituiau și ele o bună apărare naturală. Locuințele continuă și pe platou, în afara zonei fortificate care, ca de obicei, constituia doar acropola așezării ce se înscrie printre *davele* daco-getice. Ea a fost identificată, ipotetic, cu Utidava [1009].

56. *Zemplin*, R. S. Cehoslovacă. În nord-estul Slovaciei, pe malul rîului Bodrog, a fost descoperită, și în parte cercetată, o așezare dacică fortificată. Aceasta este situată, după tipic, pe un promontoriu cu o poziție dominantă și apărată de un val de pămînt, în cea mai mare parte bine păstrat, măsurînd în unele porțiuni, 10 m înălțime. Așezarea continuă și în afara zonei fortificate.

Cu ocazia săpăturilor, au fost descoperite o mare cantitate de ceramică daco-getică, lucrată cu mîna ori la roată, unelte și podoabe, la care se adaugă monede. Pe baza tuturor vestigiilor, așezarea de aici a fost datată în sec. I î.e.n. începînd din prima jumătate [1010]. Cantitatea mare de ceramică pictată Latène tîrzie, de factură celtică, nu ne poate mira ; ne găsim într-o zonă unde celții au pătruns de timpuriu și aproape de Europa apuseană unde asemenea ceramică se producea în mare cantitate. Nu este exclus ca ceramica de acest fel să fi fost produsă chiar în Slovacia. Să nu uităm că produse similare se întîlnesc și în alte așezări dacice, ca cea de la Pecica, și se răspîndesc mult spre răsărit ajungînd pînă la Popești [1011].

Așezarea de la Zemplin prezintă toate caracteristicile unei așezări fortificate daco-getice de tip *dava*, constituind un centru economic, politic și religios a unui trib ori a unei uniuni de triburi dacice ce locuia în această parte de nord-est a Slovaciei și pe care Burebista o va uni cu celelalte uniuni de triburi daco-getice. Ea își găsește numeroase analogii pe tot cuprinsul spațiului de locuire a daco-geților, analogii asupra cărora socotim că e de prisos să mai stăruim.

57. *Zetea* (jud. Harghita). Cetatea dacică descoperită aici este amplasată în apropierea Tîrnavei, pe un promontoriu cu pante abrupte. Dinspre nord-est, unde panta este mai accesibilă, s-au construit trei valuri de pămînt succesive. Platoul superior, de

formă ovală (măsurînd 46 × 27 m), este înconjurat cu un zid sec făcut din piatră nefasonată (lat de 1,80 m). Pe baza materialelor descoperite, s-a stabilit că cetatea datează din sec. I î.e.n.—I e.n.[1012] și pare să fie slab locuită. Locuirea sporadică a cetății de la Zetea pledează pentru caracterul său ca loc de refugiu folosit numai în caz de primejdie.

58. *Židovar* (com. Oresac) R. S. F. Iugoslavia. Pe malul rîului Karaș, în estul cîmpiei Deliblatski Pesak, nu departe de Vrsac există un tell înalt (135 m altitudine) cu poziție dominantă și pante abrupte ce oferă o bună fortificare naturală. Platoul tellului este de formă elipsoidală. Fortificarea naturală a fost completată, în parte, printr-un zid sec de piatră unită cu pămînt.

Stratul de cultură în așezarea de la Židovar măsoară 3 m grosime. Pe baza materialelor scoase la lumină cu ocazia săpăturilor de aici se poate stabili că locuirea începe din epoca bronzului, continuînd apoi prin purtătorii culturii de tip Basarabi pînă în prima epocă a fierului. Peste așezarea preistorică, probabil din sec. al II-lea î.e.n., a luat ființă aici o bogată așezare dacică, dovedită prin abundența materialului ce constă din ceramică lucrată cu mîna și la roată, podoabe și unelte de metal. În cadrul ceramicii figurează și cea pictată, de factură celtică. Aceasta este însă departe de a putea dovedi caracterul celtic al așezării, știut fiind că, asemenea produse se întîlnesc și în cadrul altor așezări dacice în cantități ce variază în funcție de apropierea ori depărtarea față de centrele unde ea se lucra.

Atît caracterul așezării de la Židovar, forma terenului, cît mai cu seamă materialul descoperit, în întregimea lui, își găsesc analogii foarte apropiate în așezarea corespunzătoare de la Pecica. În ambele cazuri este vorba de un tell cu o bună poziție strategică, fortificat natural care începe să fie locuit din epoca bronzului. Atît așezarea de la Pecica cît și cea de la Židovar vor fi intens populate în perioada dacică, constituind importante centre economice, comerciale și politice. Este foarte probabil ca și la Židovar tellul să reprezinte doar acropola, partea fortificată, iar așezarea să se extindă și în afara acesteia.

După toate probabilitățile așezarea fortificată din hotarul comunei Oresac constituia centrul dacilor ce locuiau pe teritoriul Banatului iugoslav de azi, tot așa cum cea de la Pecica a fost centrul dacilor din Cîmpia Aradului. Locuirea dacică în spațiul Banatului iugoslav ne este astăzi dovedită de descoperirile făcute în mai multe localități printre care cea mai importantă este, fără îndoială *dava* de la Židovar, ce cunoaște o prosperitate deosebită în timpul lui Burebista[1013].

*

Cetățile și așezările fortificate pe care le-am prezentat ridică o mulțime de probleme deosebit de importante, permițînd, în același timp, ca pe baza lor să fie formulate cîteva concluzii cu implicații istorice majore.

De la bun început va trebui subliniat faptul că, deși s-au făcut numeroase cercetări și săpături, mai cu seamă în ultimele două decenii, cînd au fost scoase la lumină cele mai multe dintre cetățile și așezările fortificate enumerate, sîntem încă departe de a le fi epuizat și de a fi găsit rezolvarea tuturor problemelor ce le implică. Există încă numeroase așezări daco-getice identificate ce așteaptă să fie cercetate[1014]. Concluzii ferme și definitive vor putea fi trase numai atunci cînd toate acestea vor fi în întregime și în mod sistematic săpate și cînd va fi dezvelit integral colosalul sistem de fortificații din Munții Orăștiei, cînd se va răspunde la toate întrebările pe care acesta le ridică.

Caracteristica comună pentru toate cetățile și așezările întărite daco-getice o constituie amplasarea lor pe înălțimi, pe promontorii izolate ori pe piscuri cu o bună poziție strategică și greu accesibile, cu o bună fortificare naturală. În marea majoritate a cazurilor, porțiunile de teren mai vulnerabile sînt întărite artificial prin : valuri de pămînt (uneori întărite cu piatră), palisade de lemn, șanțuri (rezultate de pe urma dislocării pămîntului necesar construirii valului), și ziduri de piatră durate în diferite tehnici. Forma fortificației este dată de aceea a terenului, a platoului superior pe care este amplasată.

În zonele noastre așezările întărite nu sînt o noutate ; ele apar încă din epoca neolitică. Multe dintre stațiunile cu ceramică pictată de tip Cucuteni-Ariușd au fost înconjurate cu valuri de pămînt și cu șanțuri de apărare[1015]. În epoca bronzului așezările vor fi tot mai des situate pe înălțimi, întărite natural, ocupînd, deseori, poziții strategice dominante pe promontorii sau pe platouri singuratice. Tot în epoca bronzului vor lua naștere nu numai așezări întărite cu șanț și val (simplu ori dublu) prevăzut cu palisadă, ci și cele înconjurate cu ziduri seci, făcute din piatră brută cum sînt cele de la Lutoasa, Satu Mare (Odorhei) sau Sărățel[1016]. În prima jumătate a mileniului I î.e.n. (Hallstatt B — C) se vor dezvolta treptat așezări întărite, situate pe înălțimi ori puncte dominante, cuprinzînd suprafețe ce însumează mai multe hectare, construite după un plan mai complicat. Unele dintre acestea au servit ca puncte de refugiu, în cazuri de primejdie, pentru cei care locuiau în împrejurimi. Așa este cazul cetăților hallstattiene de la Bodoc, Sărățel, Tușnad etc.

Altele însă, sînt intens şi îndelung locuite cum sînt cele de la Lechinţa, Mediaş şi Teleac, pentru a da doar cîteva exemple din Transilvania, la care s-ar putea adăuga multe altele.

Fie locuri de refugiu, în caz de primejdie, fie aşezări fortificate îndelung locuite, toate cetăţile hallstattiene constituie centre ale unor întregi regiuni, centre ale unor triburi şi sînt construite de acestea [1017]. De la sfîrşitul primei epoci a fierului, din Transilvania se cunoaşte o cetate de mici dimensiuni la Şona (jud. Sibiu). Aici, alături de ceramica autohtonă, s-a găsit şi ceramică de factură străină lucrată la roată, ce îşi găseşte analogii în spaţiul de răspîndire a aşa-numitei culturi Szentes-Vekerzug, contemporană cu epoca scitică [1018].

O analiză atentă a celor peste 33 de aşezări hallstattiene fortificate, cîte se cunosc pînă acum din Transilvania, ne arată o micşorare, din ce în ce mai accentuată, a suprafeţelor cuprinse în interiorul fortificaţiilor [1019]. Astfel, cetatea de la Şpălnaca are 2 km lungime ; cea de la Sîntana însumează 78 ha ; cea de la Corneşti 67,5 ha, iar cea de la Ciceu-Corabia 30 ha. Toate acestea aparţin începutului perioadei hallstattiene (Hallstatt A_1). Numai în mod excepţional unele aşezări fortificate au suprafeţe mai mici. În perioada următoare (Hallstatt A_2—B_2), cetăţile situate pe terase înalte au suprafeţe din ce în ce mai reduse : Bobîlna, Huedin, Mediaş, Subcetate, Someşul Rece, Sighetul Marmaţiei, ajungînd, în unele cazuri, doar la cîteva hectare. În Hallstattul mijlociu ele se vor restrînge şi mai mult, cum este cazul celor descoperite la Bodoc, Cernatul de Sus, Mihai Viteazul, Satu Mare (Odorhei) ori Şeica Mică continuînd însă să existe în mod excepţional, şi cetăţile de dimensiuni considerabile, cum este cea de la Teleac ce însumează o suprafaţă de aproximativ 20 de ha [1020].

Spre sfîrşitul primei vîrste a fierului, în sec. VI—V î.e.n. iau fiinţă aşezările fortificate din Moldova, despre care am vorbit deja. Ele vor continua apoi în veacurile următoare. În secolul IV—III î.e.n. îşi vor începe existenţa unele dintre aşezările daco-getice fortificate ce vor fi intens locuite, în continuare, pînă în epoca lui Burebista şi chiar mai tîrziu. Alături de aceste aşezări locuite permanent se constată şi de-a lungul celei de a doua vîrste a fierului existenţa unor cetăţi de refugiu, situate şi ele pe înălţimi, întărite cu valuri, şanţuri ori ziduri seci sau a unor cetăţi de dimensiuni mai mari sau de întindere redusă cu caracter exclusiv militar. Marea majoritate a cetăţilor şi a aşezărilor daco-getice fortificate pe care le-am enumerat îşi vor începe existenţa în sec. al II-lea î.e.n. ori în epoca lui Burebista. Ele pot fi grupate în patru categorii şi anume : mari aşezări for-

tificate cu o intensă viață economică și cu o populație numeroasă care au, de obicei, o parte fortificată, constituind acropola așezării. Asemenea așezări sînt centre economice, politice și de cult situate întotdeauna într-o zonă intens locuită. Daco-geții numeau atari așezări, în limba lor *dava* pe care le avem menționate în izvoarele literare ori în inscripții. Într-o localitate de acest gen a fost primit Acornion, ambasadorul grecilor din Dionysopolis, de o căpetenie a geților nord dunăreni.

Unele dintre importantele așezări daco-getice pe care le-am enumerat sînt întărite cu ziduri de piatră, iar altele au acropola fortificată doar cu tradiționalele valuri și șanțuri. Cele mai adesea însă se îmbină cele două sisteme defensive. Ele corespund acelor *oppida* din lumea celtică constituind aglomerări de tip protourban și îndeplinind, de fapt, funcțiunile orașelor din lumea mediteraneană fără a avea însă aspectul edilitar al acestora.

Cea de a doua categorie o formează acele forturi întărite, cetățile propriu-zise, care au un caracter prin excelență militar. Este foarte posibil ca cele mai multe dintre cetățile atribuite grupei a doua să fi servit drept reședință unor personalități de seamă din societatea daco-getică. În asemenea locuri au putut rezida marii dregători de la curtea regelui Burebista și ne gîndim aici la aceia ce îndeplineau funcțiuni de ordin militar. Mai există apoi mici fortificații, fie izolate, fie adiacente unor cetăți și, în consecință, dependente de acestea, constituind posturi fortificate. Ele formează cea de a treia categorie din gruparea pe care o propunem. În sfîrșit, ultima categorie, cea de a patra înglobează cetățile de refugiu. Acestea sînt și ele amplasate pe înălțimi, în locuri greu accesibile și ușor de apărat, întărite fiind cu valuri, șanțuri, palisade ori chiar cu ziduri de piatră. Locuirea unor astfel de cetăți este sporadică și de scurtă durată, întîmplată doar în cazuri de primejdie.

Cele spuse cu privire la fortificațiile din aria de locuire daco-getică nu reprezintă o situație specifică, proprie strămoșilor noștri ci se integrează într-o situație comună întregii Europe. Peste tot întîlnim așezări fortificate încă din neolitic, prevăzute fiind cu valuri de pămînt (în vîrf cu palisadă), apoi șanțuri de apărare și, în mod excepțional, chiar cu ziduri de piatră. Caracterul și rostul acestor fortificații nu este pe deplin lămurit și s-a emis părerea că încă de pe atunci ele ar reprezenta un fel de tîrguri *(bourgades)* constituind analogii îndepărtate ale orașelor din Orient [1021].

Multe așezări fortificate preistorice sînt considerate chiar orașe. Așa este, de exemplu, cazul unor stațiuni eneolitice [1022], ori de la sfîrșitul epocii bronzului [1023] din Europa centrală sau de

vest. Cele mai vechi orașe din Grecia continentală au fost precedate, înainte de a fi închise între ziduri, de un sistem defensiv alcătuit și el din valuri de pămînt, completate cu palisade de lemn [1024]. Toate orașele grecești au început prin a reprezenta o grupare a unor agricultori care, din motive de siguranță, și-au construit așezările pe înălțimi, fortificîndu-le într-un fel oarecare. Acesta este motivul pentru care Ernst Kirsten propune traducerea termenului grecesc *polis* nu prin oraș, ci prin sat-oraș [1025]. Partea fortificată numită la greci *acropolă* se va uni cu așezările meșteșugărești și ale negustorilor *(asty)* ce vor lua naștere în jurul lor, constituind bine cunoscutele orașe-sate grecești [1026]. Situația este similară și în Italia unde așezările urbane vor lua ființă din vechile cetăți tribale, numite *oppida* [1027].

În Gallia, procesul de constituire al marilor așezări fortificate celtice, a acelor *oppida*, este cel obișnuit. Și aici există așezări întărite încă din epoca neolitică [1028], continuînd să se dezvolte sub cele două forme caracteristice: locuri de refugiu, în caz de pericol, ori așezări locuite statornic, pînă pe vremea lui Caesar, timp care ne interesează în cadrul de față și de aceea vom stărui puțin asupra lor. Marile așezări celtice de pe vremea lui Caesar erau situate și ele, ca și cele daco-getice pe înălțimi, ocupînd poziții strategice dominante. Așa este, de exemplu, Bibracte, *oppidum* amplasat pe platoul muntelui Beuvray (la 27 km de actualul oraș Autun — Franța), Gergovia ce se găsește pe un platou, la 744 m altitudine și, în sfîrșit, Alesia de pe muntele Auxois, ca să dăm doar cîteva exemple. Toate acestea beneficiază, în primul rînd, de o fortificare naturală iar acolo unde pantele nu sînt suficient de abrupte și, în consecință, mai ușor accesibile unor dușmani, s-au construit ziduri de piatră, valuri de pămînt și șanțuri de apărare. Toate așezările pe care le-am amintit, la care se pot adăuga multe altele din tot perimetrul de expansiune celtică, nu mai sînt simple locuri de refugiu destinate a primi pe oameni și animale în vremuri de primejdie, ci centre locuite statornic, cu o populație fixă, cu ateliere a unor meșteșugari. Deci, este vorba de centre de producție la care se adaugă locurile de cult. Tot aici se desfășura o intensă viață comercială reprezentînd un fel de *emporium* unde se vindeau produsele locale sau cele importate din lumea greco-romană. Unele dintre ele erau și centre unde se băteau monede. Aspectul edilitar al tuturor așezărilor fortificate celtice, fie ele și cele mai importante, este însă departe de cel al orașelor mediteraneene greco-romane ori a acelora din Orient. Locuințele nu sînt decît niște bordeie sau locuințe de suprafață

cu cîte o singură încăpere (în cazuri cu totul excepționale, cu două) cu o suprafață de 3 × 4 m. La acestea se adaugă diversele ateliere depistate, în marea majoritate a cazurilor, doar pe baza uneltelor. Mai sînt de adăugat sanctuarele, locurile de cult, ce nu pot fi nici ele comparate măcar cu somptuoasele construcții ale templelor din lumea greco-romană. Concentrarea populației în așezări fortificate se petrece în lumea celtică, de pe la sfîrșitul sec. al II-lea î.e.n. și își găsește explicația în dezvoltarea internă de ordin social-economic [1029].

Atît în Gallia cît și în Insulele Britanice în sec. al II-lea î.e.n. porțiuni, restrînse ori mai întinse, din promontorii dominante erau barate prin construirea unor mari valuri de pămînt a căror înălțimi ajunge uneori la 10 m, dublate fiind de șanțuri largi. În asemenea cazuri zidurile lipsesc cu desăvîrșire [1030].

De multe ori celții refolosesc fortificații cu mult mai vechi, durate uneori chiar în epoca neolitică sau a bronzului fără să mai vorbim de cele ce s-au construit în prima epocă a fierului [1031]. Pe lîngă marile așezări intens locuite și de proporții considerabile, pe teritoriul Franței de azi au fost descoperite și, în parte cercetate, nenumărate așezări fortificate celtice de dimensiuni reduse, unele constituind doar locuri de refugiu, iar altele, posturi fortificate. Forma acestora este diferită fiind în funcție de cea a terenului pe care sînt amplasate. Sistemul defensiv este și el divers, constituit, în cele mai multe cazuri, din șanțuri și valuri ori ziduri făcute din piatră brută unită cu pămînt. Nu lipsesc nici valurile de pămînt la a căror consolidare interioară s-au folosit bîrne de lemn ori chiar ziduri de piatră [1032].

Pentru așezările fortificate celtice se folosește în mod curent termenul de *oppidum*. Noțiunea ca atare ridică însă probleme și în jurul ei s-au purtat și se mai poartă încă discuții, fără să se fi ajuns la un punct de vedere comun între învățații preocupați de problematica celtică [1033]. Autorii latini, și mai cu seamă Caesar, au întrebuințat termenul de *oppidum* în sens larg, pentru a designa toate locurile ori așezările celtice fortificate. Unele dintre ele nu erau locuite în permanență, servind doar ca loc de refugiu în caz de pericol, ocupînd spații mici și fiind fortificate natural ori adăugîndu-li-se elemente de întărire artificială. Altele însă, extinse pe spații vaste, intens și stabil locuite, prezentau caracteristici proto-urbane ori chiar de orașe. Unicul criteriu la autorii antici pentru atribuirea termenului de *oppidum* îl constituia prezența unui sistem defensiv oarecare. Mulți dintre istoricii moderni, urmîndu-i pe cei antici, folosesc și ei cuvîntul *oppidum* în sens larg pentru orice fel de fortificație

celtică. Alții însă, în frunte cu W. Dehn, restrîng sfera noțiunii rezervînd-o în exclusivitate pe seama aglomerațiilor fortificate de caracter proto-urban ce se datează în Latène-ul tîrziu[1034]. În cea de a doua accepțiune, *oppidum*-ul s-ar caracteriza prin ocuparea unei poziții centrale într-o zonă, mai mult sau mai puțin dens locuită, apoi printr-un zid de incintă construit în diverse modalități tehnice, folosind frecvent *murus gallicus* care-i conferă caracterul de cetate. Fortificațiile sînt prevăzute cu porți și sînt amplasate, cel mai frecvent, în puncte ce constituie noduri rutiere. Ele sînt locuite permanent și intens, constituind centre de producție și de desfacere a mărfurilor. Obișnuit asemenea așezări sînt împărțite în cartiere și îndeplinesc anumite funcții administrative. În unele cazuri, în interiorul așezării funcționează unul ori chiar mai multe ateliere monetare[1035].

W. Dehn deosebește trei grupe de fortificații celtice și anume: acele tipice *oppida*, cu caracteristicile arătate mai înainte, pe care le numește *oppida-tribale (Stammes-oppida* ori *Tribal oppida)*, apoi *oppida* de tip Fécamp întîlnite la belgi, ce sînt întărite doar cu valuri de pămînt și șanțuri și, o ultimă grupă, cea a forturilor de coastă (Küstenforts — Cliff — Castles) caracteristice veneților (trib celtic din Gallia)[1036].

Dacă analizăm *Comentariile* lui Caesar cu privire la războaiele purtate împotriva gallilor constatăm că la el cuvîntul *urbs* este uneori sinonim cu *oppidum* în sensul că pentru una și aceeași localitate se folosește cînd termenul de *urbs* cînd cel de *oppidum*. Așa este cazul așezărilor de la Alesia (*oppidum*, VII, 68, 1; *urbs*, VII, 68, 2), Gergovia (*oppidum*, VII, 4, 2; *urbs*, VII, 36, 1, VII, 15, 1) ori Avaricum (*oppidum*, VII, 13, 2; *urbs*, VII, 15, 4). Această dublă designație își are rațiunea în aprecierea unui cetățean al Romei pentru care *urbs* înseamnă un oraș de tip roman, prin care se înțelegea în primul rînd și mai ales Roma, cu edificiile, sistemul său urban, administrativ etc. Or, așezările celtice asediate sau cucerite de Caesar se deosebeau substanțial de acestea însă, pe de altă parte, ele se asemănau din punct de vedere funcțional, aveau unele trăsături proprii orașelor și de aceea Caesar le numește cînd *oppida*, cînd *urbs* pentru a le deosebi de *vici* (sate) ori de *aedificia* care reprezentau case izolate. La Caesar mai întîlnim și termenul de *castella* prin care erau desemnate posturile fortificate, locuite în permanență ori numai în mod incidental.

Din textul lui Caesar reiese că numărul așezărilor fortificate în Gallia a fost foarte mare, dacă este să judecăm și numai după relatarea că helveții, atunci cînd au emigrat din ținutul lor de baștină, au incendiat 12 *oppida* și 400 de sate (vici), cifre,

poate exagerate, dar, în orice caz, în măsură să ne dovedească supoziția de mai sus. La aceasta se adaugă datele arheologice care au identificat numai pe teritoriul Franței de azi peste 200 de *oppida* la care va trebui să le adăugăm pe cele din Elveția, R. D. Germană, R .F. Germania, Boemia, Moravia, Austria etc.[1037].

Tot de la Caesar aflăm modalitatea de realizare a zidului celtic de piatră, acel *murus gallicus*. „Zidurile gallilor, ne spune Caesar, sînt construite în general, în felul următor. Pe pămînt, în toată lungimea zidului, se așează în continuare niște bîrne perpendiculare pe zid, la o distanță de două picioare unele de altele. Bîrnele sînt legate între ele în interiorul zidului și sînt bine acoperite și umplute cu pămînt; la exterior, galeriile dintre bîrne, despre care am vorbit, sînt umplute cu bolovani mari. Peste acest prim strat bine întărit se pune altul, astfel încît între bîrne să rămînă aceeași distanță și bîrnele de deasupra să nu se atingă de cele de dedesubt; ele sînt așezate la distanțe egale și fiecare bîrnă este bine fixată cu ajutorul unei pietre care o desparte de celelalte bîrne. Astfel se încheie treptat întreaga lucrare, pînă ce zidul ajunge la înălțimea dorită. Din punctul de vedere al varietății aspectului, construcția nu displace ochilor, datorită alternanței de bîrne și pietre, care își păstrează linia dreaptă. În afară de asta, este foarte nimerită pentru apărarea orașelor, întrucît piatra apără de foc, iar lemnul de berbec, căci o lemnărie interioară construită în general din bîrne lungi de 40 de picioare nu poate fi sfărîmată sau smulsă“[1038]. Cele relatate de Caesar au putut fi verificate arheologic la multe dintre fortificațiile celtice. Numai pe teritoriul Franței au fost cercetate peste 24 de așezări întărite cu ziduri construite, în felul descris de Caesar[1039]. Cu *murus gallicus* a fost înconjurat și cel mai mare *oppidum* celtic ce se cunoaște pînă acum, cel de la Manching în Bavaria, pe Dunărea superioară. *Oppidum*-ul de la Manching cuprinde în interiorul zidurilor sale o suprafață de 380 ha și este singurul *oppidum* celtic situat într-o zonă de cîmpie deși este amplasat pe o ridicătură ce măsoară peste 63 m înălțime absolută. El a fost ocupat și distrus de romani în anul 15 î.e.n.[1040].

Dacă facem o comparație între fortificațiile celților și cele ale daco-geților ne vor izbi o mulțime de asemănări, uneori similitudini, dar și deosebiri datorate specificului celor două civilizații. Un lucru rămîne însă de netăgăduit și anume că așezările fortificate constituie o dovadă elocventă a situării celților și a daco-geților din vremea lui Burebista și Caesar pe aproximativ aceeași treaptă a evoluției sociale. Dacă s-ar putea vorbi de un

oarecare avans, acesta este, cu siguranţă de pus pe seama strămoşilor noştri. El s-ar putea explica, eventual, printr-un contact mai asiduu şi continuu cu grecii instalaţi pe coastele de vest ale Pontului Euxin încă de la sfîrşitul sec. al VII-lea î.e.n. Acest contact se va intensifica pe durata sec. III—II î.e.n., mărturie stînd, în acest sens, abundentele produse greceşti ce s-au găsit în aşezările daco-getice extracarpatice şi, mai ales, în timpul domniei lui Burebista, cînd oraşele-state greceşti de la Olbia la Apollonia vor fi integrate în statul daco-getic. Pentru a concretiza cele spuse mai înainte constatăm că una dintre trăsăturile comune, principale, o constituie amplasarea fortificaţiilor, atît ale celor daco-getice, cît şi a celţilor, pe înălţimi, pe promontorii izolate, greu accesibile cu o favorabilă poziţie strategică şi o bună fortificare naturală. Forma acestora este determinată de cea a terenului, de aceea întîlnim o mare diversitate. În ambele cazuri sînt frecvente acele promontorii despărţite de relieful înconjurător printr-o barare cu ajutorul unui val ori a unui şanţ. Pentru asemenea aşezări se foloseşte denumirea de „pinten barat". De asemenea comună este şi folosirea, sau, mai exact spus, refolosirea unor fortificaţii mai vechi pe care le păstrează sub forma lor originală ori le mai adaugă anumite elemente defensive. Tot străvechi este şi procedeul cel mai simplu de fortificare şi mai frecvent întîlnit, atît în cazul daco-geţilor cît şi al celţilor şi, anume, săparea unui şanţ urmînd ca pămîntul excavat să fie ridicat sub forma unui val. Valul de pămînt era întărit cu ajutorul pietrelor ori a bîrnelor de lemn, materializarea exactă a acestui procedeu tehnic de fortificare efectuîndu-se în diverse modalităţi, atît la celţi cît şi la geto-daci, dar principiul rămînînd acelaşi.

Categoriile de fortificaţii sînt şi ele comune ambelor civilizaţii, unde întîlnim mici posturi izolate, cetăţi de refugiu, sedii ale unor potentaţi şi, în sfîrşit, mari aglomerări de tip *oppidum*. Cele din urmă constituie centre de producţie şi de desfacere a mărfurilor, religioase şi politice. Asemenea centre aparţineau, fără îndoială, unor triburi sau, eventual, unor uniuni de triburi. Siguranţa în acest sens ne-o oferă textul lui Caesar care ne dă numele diferitelor *oppida*, indicîndu-ne, în acelaşi timp, şi tribul cărora le aparţin.

Aglomerările fortificate în lumea geto-dacică apar mai devreme decît în cea celtică, sub influenţe greceşti şi ne gîndim aici la staţiuni cum este cea de la Zimnicea, Poiana ori Crăsani, ce îşi vor începe existenţa în cursul sec. al IV-lea î.e.n. sau la începutul celui următor, pe cîtă vreme cele mai vechi *oppida* celtice pot fi datate abia spre sfîrşitul sec. al II-lea î.e.n. şi, mai

cu seamă, în cel următor. Iată încă o dovadă clară a faptului că civilizaţia strămoşilor noştri îşi are propria ei personalitate ca rezultat al dezvoltării interne, deosebită de cea celtică, ce nu exclude însă prezenţa şi acceptarea unor influenţe străine. Deocamdată vom reţine doar că aglomerările fortificate, centre de producţie şi de desfacere ale mărfurilor proprii ori venite din altă parte, vor lua naştere la geto-daci cu cel puţin un secol mai devreme decît la celţi. Acestea vor fi întărite doar prin sisteme tradiţionale, fără a folosi zidurile de piatră.

Zidul de piatră independent şi nu doar de armare, de întărire a unor valuri de pămînt, apare cam în aceeaşi vreme atît în lumea celtică, cît şi în cea daco-getică. Este vorba, foarte probabil, de sfîrşitul sec. al II-lea î.e.n. ori mai curînd de prima jumătate a secolului următor. În legătură cu acest subiect se cuvine spus că precizările de ordin cronologic sînt extrem de greu de făcut din lipsa textelor literare, atît în cazul celţilor cît şi a strămoşilor noştri, împrejurare pe care o subliniază şi învăţaţii preocupaţi de fortificaţiile celtice. Sigur rămîne doar faptul că pe vremea lui Caesar multe dintre aşezările importante celtice erau întărite cu ziduri pe care le avem descrise. Şi, tot pe atît de sigur este că şi pe vremea lui Burebista, deci, în acelaşi răstimp, ziduri de piatră apărau unele dintre aşezările daco-getice chiar dacă ele nu ne sînt descrise ori măcar menţionate de vreun izvor literar.

Daco-geţii vor împrumuta diverse modalităţi tehnice de realizare a zidurilor şi, uneori, se pare că au apelat chiar şi la meşteri străini. Ne gîndim aici la zidurile cetăţilor din Munţii Orăştiei. După modelul celtic sînt construite zidurile cetăţii ridicată pe piscul Bîtca Doamnei de la Piatra Neamţ, fără să fie însă vorba de un veritabil *murus gallicus*[1041]. Cu mult mai apropiate de felul în care le descrie Caesar şi l-au demonstrat cercetările arheologice întreprinse în unele *oppida* celtice sînt zidurile cetăţii dacice de la Sărăţel. Tehnica lor de construire pare să fie identică cu cea a zidurilor celtice şi putem presupune, deci, că ele sînt de inspiraţie celtică. Materialele descoperite, în interiorul sau în afara cetăţii de la Sărăţel, demonstrează cu prisosinţă că ne găsim însă în prezenţa unei fortificaţii dacice.

Un alt tip de zid folosit la construirea cetăţilor dacice este acela care are drept model pe cel grecesc. Pentru a avea o imagine clară ne vom permite să reproducem descrierea unei porţiuni din zidurile Histriei, de epocă elenistică, făcută de C. Preda şi A. Doicescu[1042].

„Zidul pe toată distanţa are la bază un pat-radiar din blocuri de piatră de calcar omogen şi rezistent, foarte îngrijit lucrate,

dispuse pe lat și așezate direct pe nisip. Paramentele incintei sînt alcătuite din blocuri fasonate regulat, de formă paralelipipedică cu dimensiuni de 0,38 m lungime, 0,28—0,30 m lățime și 0,50 m înălțime. La ambele paramente (fețe ale zidului) blocurile sînt dispuse pe cant, 2 sau uneori 3, cu fața mare în afară, adică paralel cu direcția zidului iar blocul următor apare cu una din fețele mici, fiind deci așezat perpendicular pe direcția zidului. Rostul blocurilor perpendiculare era acela de a face legătura dintre parament și corpul principal al zidului. Unele din blocurile care au fața mare vizibilă sînt prevăzute în porțiunea lor superioară cu nişte scobituri speciale, în formă de coadă de rîndunică. În aceste scobituri se introduceau „pene" de lemn sau, eventual, de metal cu scopul de a întări legătura paramentului cu miezul zidului (cu emplectonul). Blocurile sînt îngrijit cioplite, bine rostuite și lipite între ele, fără să se fi întrebuințat mortar pentru a le suda. Spațiul dintre cele două paramente ale zidului a fost umplut cu pămînt galben amestecat cu rocă locală sfărîmată: gresie și șist verde ce nu putea fi cioplit. Emplectonul astfel constituit cuprindea în interiorul lui penele de legătură cu cele două paramente, ajungîndu-se în acest fel la un corp de zid solid şi unitar. Pînă la putrezirea penelor de lemn zidul era de multă vreme tasat". Grosimea zidurilor nu este uniformă pe tot ductul incintei cetății de la Histria. Uneori are 3,75 m lățime, iar alteori abia 2,50 m și chiar mai puțin. Nici dimensiunile blocurilor nu sînt uniforme, existînd unele ce măsoară 0,71—0,78 m lățime; 1,15—1,80 m lungime; și 0,25—0,30 m grosime.

Zidurile cetăților dacice și, în special, ale acelora care alcătuiesc marele complex din Munții Orăştiei sînt construite după aceeași tehnică. Unele dintre ele nu se deosebesc prin nimic față de originalele grecești, ca în cazul anumitor porțiuni ale incintei mari de la Grădiștea Muncelului, ori turnurile cetății de la Tilişca. Folosirea pe scară largă a grinzilor de lemn în construirea zidurilor dacice le diferențiază, într-o oarecare măsură, de cele grecești, fără să ştim dacă putem vorbi cu siguranță de un *murus dacicus*[1043]. Grosimea unor asemenea ziduri variază între 2—4 m, iar blocurile din care au fost lucrate cele două paramente măsoară, în general, 0,50—0,80 m lungime; 0,40—0,60 m înălțime și 0,30—0,40 m grosime. Emplectonul este alcătuit, ca și la cele grecești, din pămînt şi stîncă locală sfărîmată. Ziduri de acest fel s-au folosit nu numai la alcătuirea incintelor de cetate, ci și la turnurile-locuință ori la zidurile ce susțin terase artificial amenajate. În cazul turnurilor-locuință, cum sînt cele de la Costești ori Tilişca, zidurile, pe

toată grosimea lor, se continuă în cărămidă nearsă ori slab arsă, de formă și dimensiuni ce trădează modele elenistice. Tot de aceeași origine sînt țiglele folosite la acoperirea unor edificii din complexul de la Grădiștea Muncelului sau din așezarea de la Popești. Din lumea elenistică mai sînt preluate apoi tuburile de conductă prin care se asigura apa potabilă unor fortificații din complexul de la Grădiște.

În actualul stadiu al cercetărilor nu putem preciza, cu destulă certitudine, data la care geto-dacii au început să-și construiască ori să-și reclădească, cetăți cu ziduri de piatră ecarisată *(opus quadratum)*. Ar fi posibil ca acest început să se plaseze în sec. al II-lea î.e.n., dar mai probabil ni se pare că ele au fost construite doar în epoca lui Burebista. Problema rămîne în sarcina cercetărilor viitoare, de la care se așteaptă și elucidarea a încă unei alte lungi serii de întrebări la care, pînă acum, nu s-a putut răspunde sau pentru care rezolvările nu sînt pe de-a-ntregul satisfăcătoare.

După cît se pare, daco-geții vor prelua din lumea romană mortarul. Este adevărat că sînt puține cazurile cînd ziduri de incintă ori alte construcții cu caracter militar ori civil întrebuințează ca liant mortarul. Am enumerat, atunci cînd a fost vorba despre turnul descoperit la Bratislava, cele cîteva cazuri pe care le cunoaștem : o porțiune în dreptul intrării în cetatea de la Piatra Roșie [1044], zidul de incintă de la Bănița [1045] și rezervorul de apă, de la Blidaru [1046].

Celții n-au ajuns nicicînd la un nivel de dezvoltare capabil să le permită construirea unor cetăți cu ziduri de piatră ecarisată, fără îndoială pretențioase și costisitoare, dar deosebit de monumentale. La fel cum la construcțiile lor ei n-au folosit nici mortarul. Iată o nouă trăsătură proprie civilizației daco-getice ce o individualizează față de cea celtică și o situează, în multe privințe, pe un plan superior, dovedind ceea ce am mai spus și anume că, dacă în anumite perioade din evoluția istorică a celor două seminții, în ceea ce privește nivelul de dezvoltare, exista un decalaj în favoarea celților, acesta a început să dispară îndată ce s-a generalizat Latène-ul la daco-geți, generalizare la care au contribuit, din plin, și celții. Cultura de tip superior daco-getică își va păstra individualitatea, chiar dacă în multe privințe ea este tributară altor civilizații și va ajunge, în anumite privințe, ca pe unele dintre ele să le și întreacă.

O altă trăsătură distinctivă a culturii daco-getice se evidențiază cu privire la acele aglomerări fortificate numite *oppida*, sau așezări de tip proto-urban, cum le numesc unii autori. Nici celții și nici daco-geții, de-a lungul întregii lor istorii indepen-

lente, n-au ajuns să aibă orașe propriu-zise, de genul celor din lumea greco-romană. Evoluția în ambele cazuri a fost curmată prin forță și, de fiecare dată, continuată în contextul și ca parte integrantă a civilizației superioare de tip roman.

La daco-geți nu vom întîlni așezări fortificate de mari dimensiuni cum sînt cele celtice, ce includ în interiorul zidurilor sau a valurilor suprafețe enorme de teren. În acest sens vom cita doar cîteva din cele mai reprezentative *oppida* ce au format obiectul unor cercetări stăruitoare, ducînd la dezvelirea lor completă sau parțială. *Oppidum*-ul de la Stare Hradiško (Moravia) închide între fortificațiile sale o suprafață de 37 ha, divizată în două incinte: una de 13,5 ha iar cea de a doua de 23,5 ha[1047]. Bine cunoscutul *oppidum* de la Stradonice[1048] (Boemia) se întinde pe 82 ha iar cel de la Závist[1049] (în apropiere de Praga) cuprinde 170 ha, dintre care 27 ha formează nucleul central. *Oppidum*-ul de la Manching, despre care am mai vorbit, însumează 380 ha.

Trecînd acum în Gallia, pe teritoriul de azi al Franței, întîlnim și aici așezări fortificate de mari dimensiuni. Astfel, Alesia (actualul Alise-Sainte-Reine) are 97 ha[1050], Noviodunum (azi Paumiers) cuprinde între fortificațiile sale 40 ha[1051] și, în sfîrșit, Bibracte, cel mai important centru al heduilor de pe muntele Beuvray (la 27 km de actualul Autun) se întinde pe o suprafață de 135 ha[1052]. În toate așezările celtice amintite, deși suprafețele sînt considerabile, totuși nu se poate vorbi de un urbanism. Locuințele sînt în covîrșitoarea lor majoritate adîncite în pămînt; bordeie sau semibordeie. Doar pe baza materialelor descoperite în interiorul lor s-a putut stabili că ele reprezentau importante centre de producție cu diferite ateliere, apoi locuri de desfacere a mărfurilor, centre religioase și politice aparținînd unor triburi celtice al căror nume ne sînt precizate de textul lui Caesar.

Așezările fortificate daco-getice sînt de proporții cu mult mai reduse. Ele sînt însă foarte intens locuite, iar în cadrul lor doar o zonă, de obicei punctul cel mai înalt, este fortificată. Aceasta constituie, fără îndoială, acropola așezării. Locuințele descoperite pe diverse acropole ori în afara fortificațiilor sînt, în majoritatea cazurilor, de suprafață, fără să fie însă mic nici numărul celor adîncite în pămînt. Datorită spațiului restrîns se constată pretutindeni o înghesuială deosebită a locuințelor, încît, de multe ori, ai impresia că te găsești în fața mai multor încăperi ale aceluiași edificiu. Există, pe lîngă locuințele obișnuite de 3—4 × 3 m, și edificii pretențioase ce posedă mai multe camere,

cu un plan de inspirație elenistică. Pentru aceasta ne vom referi la „palatul" de la Popești sau la cel de la Ocnița.

Descoperirile arheologice și numismatice făcute în așezările geto-dacice fortificate, demonstrează cu prisosință caracterul lor de centre de producție. Peste tot s-au găsit vestigii ale unor topitorii de fier, ateliere pentru prelucrarea bronzului și a fierului, de dulgheri, de ceramică, de prelucrare a argintului și a aurului, a pieilor și multe altele. Existau ateliere ale unor bijutieri unde se băteau și monede.

Pe lîngă produsele atelierelor locale în asemenea așezări se desfăceau diverse mărfuri străine venite din lumea greco-romană. Nu lipsesc nici cele celtice. Despre intensele legături comerciale, pe lîngă impresionanta cantitate de amfore, ceramică fină etc., ne vorbesc monedele scoase la lumină cu ocazia diverselor săpături practicate în cele mai importante așezări fortificate. Pe temeiul acestora se pot dovedi legături comerciale pînă departe pe coastele tracice ale Mediteranei, cu sudul grecesc, cu orașele-state din regatul pontic, și, bineînțeles, cu lumea romană.

Marea bogăție de materiale, diversitatea lor extraordinară, sînt dovezi grăitoare ale unei remarcabile prosperități a așezării în care s-au găsit și, în același timp, ne dau dreptul să afirmăm că stadiul primitiv sătesc a fost, de multă vreme, depășit și că avem de-a face cu aglomerări de tip proto-urban, mai ales în epoca lui Burebista. Acum vor lua naștere noi centre de acest fel ce vin să se adauge la altele, destul de multe, fondate cu unul ori chiar mai multe secole mai devreme.

Edificiile de cult, descoperite între zidurile unor cetăți ca cele de la Piatra Neamț ori Piatra Craivii sau în așezările fortificate de la Popești, Pecica și Barboși, atestă și rolul de centre religioase al acestor așezări.

O privire aruncată asupra hărții de răspîndire a cetăților și a davelor dacice (vezi fig. 9) va arăta că ele există pe tot spațiul de locuire daco-getic. Fiecare regiune își are una sau mai multe asemenea centre de tip proto-urban. Termenul de *oppida* li se potrivește doar în parte și nu poate fi aplicat tuturor așezărilor importante daco-getice. De aceea, mai potrivit ni se pare a le numi așezări de tip *dava* și doar pe acele dintre ele care sînt întărite cu ziduri de piatră putîndu-le numi cetăți.

Chiar dacă între așezările de tip *dava* și cetățile daco-getice, pe de o parte, și între marile *oppida* celtice, pe de altă parte, există deosebiri, ele îndeplinesc aceleași funcțiuni, reflectînd, după părerea noastră, în mod cert, același stadiu de dezvoltare social-economică. De aceea, relatările lui Caesar cu privire la situația din Gallia pot să ne ajute în a descifra rolul pe care l-au

jucat în viața daco-geților cetățile și *davele*. Ele aparțineau unor triburi sau, poate, uniuni de triburi, îndeplinind meniri de ordin economic, comercial, religios, militar și, foarte probabil, politic. Pe toate acestea Burebista le va uni, le va integra în statul său, dar administrarea teritoriilor, de bună seamă, va rămîne, pe mai departe, în seama aristocrației locale, subordonată marelui rege, așezările de tip *dava* urmînd să-și îndeplinească funcțiunile și în decursul stăpînirii lui Burebista. Săpăturile arheologice au demonstrat cu prisosință că epoca lui Burebista a însemnat o vreme de prosperitate, de un deosebit avînt economic, constituind perioada de apogeu pentru covîrșitoarea majoritate a așezărilor de tip *dava*. Perioada de prosperitate va continua și după cucerirea romană, cînd după integrarea în Imperiu a unei bune părți din teritoriul statului daco-getic, importantele centre, de care vorbeam, își vor continua existența îmbrăcînd haina romană. Din acest timp ni s-a păstrat o listă a „orașelor" Daciei ce o datorăm lui Ptolemaeus. Așa cum am mai arătat, geograful alexandrin a folosit, la întocmirea operei sale, izvoare mai vechi decît vremea în care el a trăit. Ptolemaeus plasează, în spațiul daco-getic, în ordinea obișnuită, pe coordonate de la vest la est și de la nord la sud, aproximativ 40 de „orașe"[1053]. Numele lor este cel vechi, dat de autohtonii daco-geți și de aceea nu sînt puține cele ce se termină în *dava*. Multe dintre ele au devenit, între timp, orașe romane și numele lor îl găsim dăltuit în inscripții și în acest caz identificarea exactă a acestora nu lasă loc la îndoieli. Aspectul urban roman pe care l-au îmbrăcat vechile localități dacice a făcut să dispară cel autohton existent înainte ca împăratul Traian să fi fondat provincia de la nord de Dunăre. În cazul că unii locuitori au fost siliți să-și părăsească așezările iar locul n-a mai fost utilizat, ca atare, mai tîrziu sau numai într-o vreme mult ulterioară atunci, săpăturile arheologice scot la lumină ruinele de o inestimabilă valoare, ale străvechilor așezări dacice. Mai sînt de adăugat apoi acele dintre așezările și cetățile situate în afara granițelor imperiului cezarilor, părăsite și ele dintr-o cauză oarecare. Dar, printre ruinele vechilor așezări daco-getice nu găsim inscripții care să ne fi păstrat numele așezărilor. De aceea identificarea lor nominală nu se poate face decît ipotetic, plecînd de la textul lui Ptolemaeus. Coordonatele matematice ale geografului antic, fixate pentru cele mai multe dintre localitățile ce au putut fi identificate în mod cert se dovedesc a fi greșite și de aceea ele nu pot fi luate *ad litteram*.

Cu toate greutățile de care vorbeam, subliniind de fiecare dată caracterul ipotetic al identificărilor ce le propun, istoricii

moderni au încercat să stabilească numele diverselor stațiuni daco-getice importante, luînd ca punct de sprijin, cum spuneam, textul lui Ptolemaeus. Lăsînd la o parte localitățile romane ale căror nume trădează originea lor autohtonă, bine cunoscută din inscripții ne vom referi doar la acelea ce n-au mai fost locuite în perioada provinciei Dacia ori au rămas în afara ei.

De la bun început va trebui adăugat, pe lîngă caracterul ipotetic al identificărilor ce s-au propus și faptul că, uneori, diverși învățați au procedat, pentru una și aceeași localitate, la identificări diferite. Astfel, despre așezarea de la Barboși s-a presupus a fi fost Dinogetia [1054], iar mai nou, *Piroboridava* [1055] care fusese localizată de R. Vulpe la Poiana [1056]. Este departe de noi gîndul de a reproduce aici întreaga argumentare a lui R. Vulpe, pe care s-a bazat atunci cînd a pus semnul egalității între bogata stațiune de la Poiana și Piroboridava. Ne vom referi doar la temeiurile lui N. Gostar ce respinge ipoteza lui R. Vulpe și mută Piroboridava de la Poiana, tot pe Siret, la Barboși. Argumentul principal este de ordin numismatic, furnizat de un studiu publicat de către B. Mitrea. Acesta, analizînd circulația monetară de la Poiana, constată că marea majoritate a monedelor romane ajung pînă în a doua jumătate a sec. I e.n., dată după care ele sînt foarte rare. Faptul că monedele ce încheie unele tezaure sau au fost descoperite izolat în cursul săpăturilor se opresc în primii ani de domnie a împăratului Vespasian (69—71 e.n.) l-a determinat pe B. Mitrea să presupună o întrerupere, în acest timp, a locuirii geto-dace din bogata așezare de la Poiana, ce începuse cu cel puțin patru veacuri mai înainte. Momentul întreruperii este plasat la o dată apropiată de anul 71 e.n. Locuirea ar fi fost reluată după același autor, bazîndu-se tot pe criterii de ordin numismatic, în sec. al III-lea e.n., de data aceasta de către carpi, în asociere cu goții [1057].

Înainte de a urmări în continuare argumentarea lui N. Gostar va trebui să stăruim puțin asupra ipotezei formulate de B. Mitrea. Este adevărat că cele mai numeroase monede romane se opresc pe vremea lui Vespasian, însă e tot pe atît de adevărat că ele nu lipsesc cu desăvîrșire și după această dată. Un denar de la Marc Aureliu a fost găsit în săpături sistematice, iar monede din epoca Antoninilor sînt semnalate de amatorii de antichități locali care au făcut și ei săpături la Poiana, la care sînt de adăugat cele emise de împăratul Tacitus (275—276). Așadar, chiar dacă nu este de proporțiile cunoscute înainte de domnia împăratului Vespasian, circulația monedei romane la Poiana continuă și în sec. al II-lea și al III-lea e.n. Data la care își va încheia existența puternica și înfloritoarea *dava* nu este, deo-

camdată, suficient de clar precizată. Ea va putea fi cunoscută numai atunci cînd vor fi studiate toate descoperirile făcute în ultimul nivel de locuire de la Poiana [1058]. Aşa stînd lucrurile ne limităm doar la unele concluzii preliminare şi, implicit, provizorii, pe care le-a publicat R. Vulpe, conducătorul săpăturilor de la Poiana [1059]. În penultimul raport de săpături, după ce arată situaţia descoperirilor monetare din cadrul diverselor niveluri, autorul spune textual : „Dealtfel nici o monedă găsită pînă acum în săpăturile noastre, chiar în acelea pe care le-am practicat în trecut, nu e mai nouă decît domnia acestui împărat (Vespasian). Totuşi, continuă R. Vulpe, n-avem dreptul să tragem de aici vreo concluzie în ceea ce priveşte data la care a fost părăsită staţiunea de la Poiana pentru ultima dată". Sînt enumerate apoi descoperirile de monede ulterioare pînă la cele ale împăratului Tacitus „prezenţa lor acolo ar fi o indicaţie că în a doua jumătate a sec. III e.n. localitatea era încă populată" [1060].

Într-o altă lucrare, discutînd un papirus roman ce s-a găsit în Egipt [1061] şi în care se prezintă situaţia la zi *(pridianum)* a unei unităţi ce-şi avea garnizoana în Moesia Inferioară (Cohorta I *Hispanorum veterana equitata)* iar o subunitate a ei aflîndu-se la Piroboridava *(„Piroboridavae in praesidio")*, R. Vulpe spune : „Din acest document rezultă că la începutul sec. II e.n. Piroboridava avea o garnizoană romană ţinută de un detaşament auxiliar, aparţinînd armatei Moesiei Inferioare. Acest fapt concordă perfect cu rezultatele săpăturilor noastre de la Poiana. S-a văzut mai sus că ultimele straturi din această staţiune conţin o enormă cantitate de vestigii de cel mai pur caracter roman, databile pînă după sec. II e.n." [1062].

Iată deci că, fără să avem certitudini, există totuşi suficiente motive care ne autorizează să presupunem continuitatea de viaţă în aşezarea de la Poiana şi în sec. II—III e.n. şi să nu fim de acord cu ipoteza după care ar exista aici o întrerupere a locuirii daco-getice şi, apoi, o reluare, după aproape un veac. Chiar B. Mitrea [1063], autorul ipotezei mărturiseşte „că documentarea de care dispunem nu ne îngăduie, în stadiul actual al cercetărilor, să găsim o soluţie mulţumitoare. În lipsa unor asemenea date, sîntem nevoiţi să recurgem la ipoteze menite să explice acest curios hiatus. Soluţiile preconizate, fie ele de ordin intern ori extern, chiar sînt departe de a fi acceptabile. Explicaţia de ordin intern fie şi cu titlul de ipoteză ni se pare puţin probabilă şi tot atît de puţin convingătoare" [1064]. Nici explicaţia ce s-ar întemeia pe unele cauze externe nu este mai plauzibilă. Cu toate acestea, N. Gostar afirmă categoric : „Nu se mai poate susţine acum că Piroboridava corespunde cu aşezarea dacică de la Po-

iana-Tecuci, căci aceasta încetează să mai existe spre sfîrşitul secolului I e.n." [1065], întemeindu-se pe lucrarea lui B. Mitrea. Existenţa unor documente ce atestă Piroboridava şi mai tîrziu, în sec. al II-lea şi al III-lea îl duce pe autor la concluzia că ea trebuie căutată în altă parte decît la Poiana. În acest sens, N. Gostar se referă la o inscripţie găsită la Steklen (antica Novae) păstrată în Muzeul din Svištov (Bulgaria). Aceasta vorbeşte despre un Aurelius Victor, originar din Perburdava, ce ridică fiicei sale Aelia Publia, îngropată la Novae, un monument funerar databil la sfîrşitul sec. al II-lea ori la începutul celui următor. Aurelius Victor trebuie să fi fost un daco-get născut la Piroboridava ce şi-a însuşit un nume roman [1066]. El a trăit apoi, foarte probabil, la *Buricodava*, fapt ce i-a adus supranumele de Buricodavensis menţionat în epigrafă, înainte de a se fi stabilit la Novae unde îi moare fiica în memoria căreia comandă o frumoasă lespede de marmură, bogat ornamentată [1067]. Este foarte greu de precizat dacă cea de a doua localitate unde a trăit, probabil, vreme îndelungată Aurelius Victor, este *Buridava* menţionată în *Geographia* lui Ptolemaeus în Dacia sau un dublet al ei din sudul Dunării.

Inscripţia găsită la Novae, în care este amintită Piroboridava, nu poate constitui, după părerea noastră, un argument în favoarea identificării acesteia cu castrul de la Barboşi. Tot la fel cum nu sînt în măsură s-o precizeze nici coordonatele matematice, gradele de longitudine şi latitudine date pentru localitatea respectivă de Ptolemaeus, ştiut fiind cît de aproximative sînt acestea. Coordonatele indicate de geograful alexandrin au fost şi ele invocate în sprijinul ipotezei lui N. Gostar în a localiza Piroboridava antică la Barboşi.

La capătul fugarei analize a argumentelor pe care se sprijină cercetătorul de la Iaşi nu putem formula decît concluzia că ele sînt departe de a fi peremptorii. De aceea, după părerea noastră, cea mai plauzibilă ipoteză rămîne, în continuare, cea a lui R. Vulpe, formulată acum patru decenii, după care în bogata staţiune daco-getică de la Poiana putem vedea Piroboridava antică, înscrisă în opera lui Ptolemaeus, menţionată apoi în papirusul Hunt şi în inscripţia de la Novae.

Tot pe teritoriul Moldovei sînt de localizat şi alte *davae* ce figurează şi ele în textul lui Ptolemaeus, printre acele **πόλεις ἐν τῇ Δακίᾳ** ἐπιφανέστεραι (oraşele cele mai strălucite din Dacia) sînt situate nu departe de Siret (**παρὰ τὸν Ἱέρασον ποταμόν**) [1068]. Următoarea localitate la nord de Piroboridava este *Tamasidava* (**Ταμασίδαυα**). Aceasta a fost identificată de către Al. Vulpe cu bogata aşezare fortificată, de tip *dava*, descoperită la Răcătău

de Jos (jud. Bacău)[1069]. În aceeași linie, mai spre nord, făcînd parte din același grup de „orașe" Ptolemaeus plasează *Zargidava* (Ζαργιδαυα). Ea ar putea fi identificată cu marea așezare daco-getică descoperită la Brad (jud. Bacău). Poate că aici a întîlnit Acornion, trimisul dionysopolitanilor, pe acea căpetenie importantă, altul decît Burebista ori tatăl său, care, în urma negocierilor purtate de el, i-a scutit pe locuitorii din Dionysopolis, foarte probabil, de tribut. Abundența extraordinară a materialelor scoase la iveală pe calea săpăturilor sistematice ar sprijini nu numai identificarea *davei* de aici cu Zargidava, ci și faptul că aici putea rezida cel pomenit în inscripția găsită la Balcic[1070].

La vest de Siret, după coordonatele lui Ptolemaeus, este de căutat *Petrodava* (Πετρόδαυα) ce poate fi identificată cu cetățile cu ziduri de piatră de pe teritoriul orașului Piatra Neamț de azi, la care s-ar adăuga cea de la Piatra Șoimului[1071]. La sud de Petrodava și la apus de Siret, geograful din Alexandria așază *Utidava* (Οὐτιδαυα) ce ar putea fi identificată cu așezarea de la Tisești — Tg. Ocna de azi, pe teritoriul căruia s-a găsit o așezare fortificată dacică[1072].

Trecînd acum în spațiul Munteniei și Olteniei vom găsi cîteva importante stațiuni daco-getice, pe care autorii moderni au încercat să le identifice cu localități antice, menționate în *Geographia* lui Ptolemaeus ori în alte izvoare scrise.

Unii istorici presupun că la Crăsani ar fi fost acel *Helis*, cetatea în care s-au retras geții din fața ostașilor lui Alexandru[1073]. V. Pârvan arată că dacă ar fi luate *ad litteram* localizările lui Ptolemaeus, atunci stațiunea de la Piscul Crăsani ar trebui identificată cu *Netindava* (Νετίνδαυα) însă, datorită multelor greșeli și aproximații ce se constată cu privire la fixările „orașelor" citate de geograful antic, se abține a face vreo propunere în această direcție[1074]. Aceeași este situația și cu privire la *Tiason* (Τίασον) ce ar corespunde așezării de la Tinosu[1075].

Marea așezare de la Popești a fost identificată de R. Vulpe, cum am mai arătat, cu *Argedava* (Ἀργεδαυον), localitate menționată în textul decretului emis în cinstea lui Acornion. Inițial, conducătorul săpăturilor de la Popești se gîndise la *Sornon* (Σόρνον)[1076].

Buridava pomenită în itinerarii romane ar corespunde tribului Βουριδαυήνσιοι menționat de Ptolemaeus și poate fi identificată cu importanta așezare de la Ocnița — Cosota, aparținînd orașului Ocnele Mari (jud. Vîlcea). Numele a fost preluat apoi

de localitatea romană identificată la Stolniceni — Rîmnicu Vîlcea [1077].

Pe Mureș, în vestul Transilvaniei, la Pecica, am presupus că ar fi fost *Ziridava* (Ζιρίδαυα) [1078] menționată de Ptolemaeus, localitate pe care V. Pârvan o plasează la Cenad [1079]. Unii cercetători văd în așezarea dacică de la Măgura, situată între Bretea Mureșului și Brănișca din jud. Hunedoara, antica *Singidava* [1080].

Cea mai mare dintre cetățile daco-getice cunoscută pînă acum cu impresionantele-i ziduri și cu remarcabilele-i sanctuare trebuie să fi fost Sarmizegetusa regească (Σαρμιζεγεθουσα βασίλειον) ale cărei ruine se găsesc pe Dealul cetății de la Grădiștea Muncelului. Ea este așezată de Ptolemaeus destul de exact pe hartă însă cu coordonate matematice greșite [1081]. Deși pe locul cetății dacice nu s-a descoperit nici o inscripție în care să-i fie consemnat numele, totuși întregul ansamblu pledează în a plasa aici Sarmizegetusa, capitala lui Decebal [1082]. Cetatea și sanctuarele au existat cu siguranță pe vremea lui Burebista. Pe lîngă acestea s-a dezvoltat, foarte probabil, și o așezare civilă. Avem, deci, tot dreptul să presupunem că numele este mai vechi, chiar dacă abia pe timpul lui Decebal așezarea civilă va lua proporții deosebite și o vom găsi menționată în textele literare.

Pe teritoriul Slovaciei de azi este de plasat, după coordonatele lui Ptolemaeus, *Dokidava* (Δοκίδαυα) ce ar putea fi identificată cu una dintre așezările dacice fortificate de aci, poate cea de la Zemplin. S. Dumitrașcu crede că este vorba de cetatea dacică de la Șimleu Silvaniei [1083]. Descoperirile dacice făcute pînă acum în perimetrul cetății feudale de la Șimleu Silvaniei nu sînt în măsură să ne demonstreze existența aici a unei *dava*. De aceea socotim că Dakidava sau Dokidava este de căutat pe aceeași latitudine mai spre vest în Slovacia.

Ne-a mai rămas de discutat un aspect și anume, a mobilului ce i-a determinat pe daco-geți să-și fortifice așezările ori să-și ridice cetăți cu ziduri de piatră. Din cele arătate mai înainte a reieșit destul de limpede că și în cazul daco-geților ca și la celți asemenea așezări întărite și cetăți au aparținut unor triburi și că apariția lor are la bază dezvoltarea internă a acestora. Locurile de apărare și fortificarea centrelor mai importante aveau drept scop protejarea tribului căruia îi aparțineau împotriva atacurilor dușmane de orice fel. Teorii ca cea formulată de D. Berciu potrivit căreia „începutul ridicării cetăților dacice din Transilvania trebuie privit în contextul istoric al ridicării dacilor și al noii mișcări a celților din Boemia și Moravia spre răsărit, sub presiunea germanică, mai ales în sec. II î.e.n. cînd își au începutul și fortificațiile amintite“ [1084], nu pot fi argu-

mentate în nici un fel și de aceea ele trebuie abandonate. Atît cercetarea arheologică cît și cea a textelor scrise, nu constată pe durata sec. II-lea î.e.n. o deplasare spre est sub amenințarea celților din Boemia și Moravia. Dimpotrivă, spre sfîrșitul secolului și, mai cu seamă, la începutul celui următor vor lua naștere acele mari *oppida* care dovedesc o definitivă fixare, o prosperitate în întreaga complexitate a vieții economice-sociale ce contravine unor instabilități și nesiguranțe provocate de eventuale presiuni străine.

Construirea cetăților și a acropolelor în cadrul așezărilor de tip proto-urban la daco-geți aparține unor formații politice constituite din triburi sau uniuni de triburi de sine stătătoare și sînt realizate pe măsura posibilităților acestora. Începuturile lor se situează într-o vreme mai timpurie decît urcarea pe tron a lui Burebista. De la această, să zicem, regulă există o singură excepție : grandiosul sistem ce are în centru cetatea de pe Dealul Grădiștii.

2
COMPLEXUL DIN MUNȚII ORĂȘTIEI

Cînd am vorbit despre cetatea cea mare de pe teritoriul actual al satului Grădiștea de Munte, spuneam că este amplasată la 1200 m altitudine. Locul n-a fost întîmplător ales și pe întreg cuprinsul vastei arii de locuire a daco-geților cu greu s-ar fi putut găsi unul mai potrivit. Sîntem aproximativ în centrul spațiului daco-getic, pe una dintre ramificațiile de nord ale Munților Sebeșului, crestată din loc în loc de văi săpate în șisturile cristaline ale muntelui.

La Orăștie vine să-și verse apele în Mureș rîul ce poartă numele fie de Apa Grădiștii fie pe cel de Apa Orașului, format din două pîraie ce îmbrățișează un deal prelung pe care localnicii îl numesc Dealul Grădiștii ori Dealul Cetății, sprijinit pe vîrful Muncelul (1565 m) din imediata apropiere a Godeanului (1659 m), cel mai înalt pisc din această zonă. Cele două văi în care șerpuiesc limpezi ape de munte au împrumutat numele înălțimilor de sub care izvorăsc. Odată născută, Apa Grădiștii se strecoară printr-un defileu îngust mărginit și într-o parte și în alta de înălțimi cărora localnicii le-au dat diferite denumiri. Locul este așa de strîmt încît în afară de rîu, pe cea mai mare parte a traseului, nu mai încap decît șinele înguste ale unei linii

ferate forestiere. Situația se schimbă însă brusc în apropierea satului Costești. Valea se deschide, iar dealurile, din ce în ce mai joase, se îndepărtează lăsînd loc mănoasei văi a Mureșului.

Iată un loc de apărare pe care natura l-a făcut cît se poate de propice, l-a fortificat în așa fel încît vizitatorului din zilele noastre îi este dat să admire deopotrivă măreția și grandoarea naturii, dublată de istețimea, ingeniozitatea celor care au creat sistemul de fortificații ce nu-și are egal nu numai la noi, dar nici în altă parte a Europei. De aceea cu greu se va putea hotărî cui să-i acorde prioritate: naturii ori înfăptuirilor muncii și geniului uman de pe aceste locuri. Daco-geții au durat aici o operă cu profunde implicații istorice. „Fiindcă, spunea Dan Zamfirescu, esențialul în contactul cu aceste monumente și mărturii, în cea mai mare parte descoperite în ultimii 5 ani, este posibilitatea de a ne întîlni, peste veacuri, cu aceia prin ale căror înfăptuiri de odinioară noi putem astăzi să stăm cu fruntea în sus în mijlocul popoarelor de foarte veche cultură“ [1085].

O vastă zonă de aproximativ 200 km^2 este întărită cu ziduri de piatră pentru a căror construcție a fost nevoie să fie cioplit un întreg munte de calcar. Dacă s-ar calcula numai volumul blocurilor ce au fost scoase pînă acum la lumină pe calea săpăturilor s-ar totaliza cifre mai mult decît impresionante. Din aceleași blocuri își vor construi romanii castrul de la Orăștioara pus să supravegheze întreaga vale, după ce falnicile cetăți în care s-a luptat vitejește Decebal au fost cucerite. Tot ele, stau la temelia multor case din Costești simbolizînd parcă continuitatea neîntreruptă de viață pe aceste meleaguri, de la Burebista pînă în zilele noastre.

„Grandioasa concepție, spunea C. Daicoviciu [1086] sub a cărui conducere s-au desfășurat lucrările în ultimele două decenii, a fortificării unei regiuni întregi și începutul executării acestui plan nu putea porni decît de la o putere centrală stăpînă pe vaste resurse de oameni și materiale. Atît știrile istorice, cît și datele arheologice îl indică pe Burebista, în prima jumătate a sec. I î.e.n.“.

Înainte de a discuta elementele componente ale acestui formidabil sistem de fortificații, menit să apere punctul central, așezarea de pe Dealul Grădiștii, este necesar să subliniem două fapte ce trebuie avute mereu în vedere în aprecierea lui. Ne găsim în fața unui masiv alcătuit din micașisturi care, prin natura lor, nu dau terase plane de mari proporții așa că, pentru a putea construi era obligatorie o prealabilă amenajare a terenului. Se cereau spații pe care să se dureze construcții de orice natură ar fi fost, fie ele militare, religioase ori civile. Fiecare

palmă de pămînt se obţinea în urma unei laborioase activităţi şi să nu uităm că au fost realizate suprafeţe destul de întinse. Uneori terasele măsoară sute de metri lungime, aşa cum sînt cele ce intră în alcătuirea incintei sacre de la Grădiştea Muncelului.

Apoi, din acelaşi motiv, stînca locală, micaşistul, o rocă friabilă ce se declivează uşor, nu putea fi fasonată. Întreaga cantitate de piatră destinată construcţiilor a fost adusă de la zeci de kilometri depărtare, de pe valea Streiului, din jurul Boşorodului de azi. Ea a fost scoasă, în bună parte, din cariera de pe dealul „Măgura“ ce aparţine satului Sîntă Măria de Piatră (jud. Hunedoara). Aici este locul cel mai apropiat de unde se putea aduce calcar cochilifer, piatră ce se lăsa uşor cioplită [1087].

Cantitatea de piatră extrasă, cu multă migală dăltuită, transportată şi, mai cu seamă, urcată pe diversele povîrnişuri pentru a ajunge pe platourile cetăţilor, pante ce cu greu pot fi escaladate şi azi, a fost colosală şi, implicit, a reclamat o cheltuială de energie în aceeaşi proporţie. Fără îndoială că a fost lucrată şi a fost transportată o cantitate de piatră cu mult mai mare decît cea inclusă în multe dintre piramidele faraonilor egipteni. Este, credem, în acest sens destul dacă vom spune că au fost realizaţi kilometri de ziduri. Cele mai multe dintre ele se ridicau la 4—5 m înălţime fără să lipsească însă nici porţiuni unde uriaşele ziduri atingeau 8—10 m sau chiar mai mult şi ne gîndim aici la unele porţiuni din interiorul incintei sacre de la Grădişte. Să nu se uite că fiecare zid avea două paramente durate din blocuri de dimensiuni considerabile şi lucrate de aşa manieră încît pot fi considerate adevărate opere artistice deşi împodobirea lor este sărăcăcioasă.

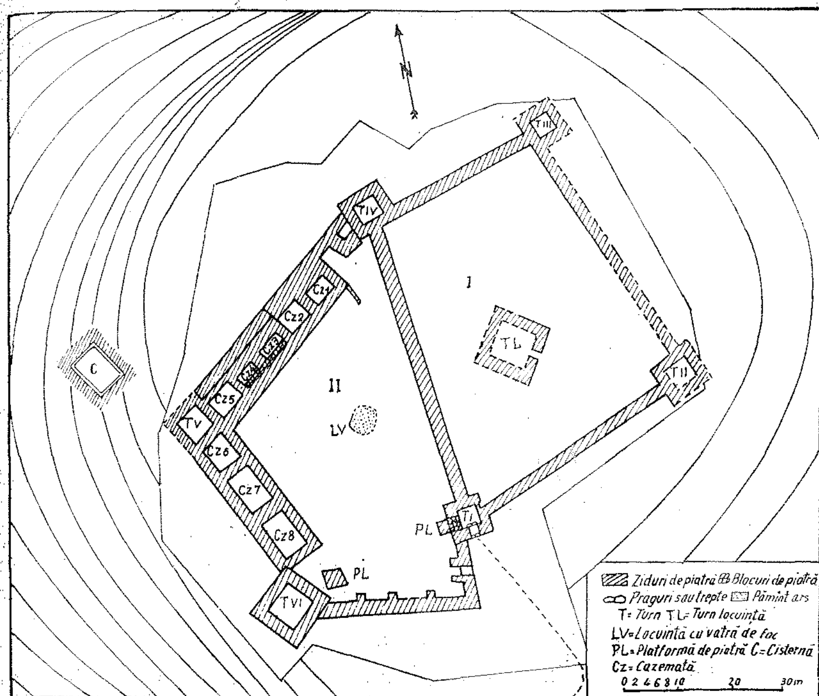
Asemenea construcţii, nu fără temei numite de unii istorici „ciclopice“ nu se puteau realiza prin resursele de care ar fi putut dispune un trib sau o uniune de triburi oricît de mare să fi fost ea şi nici prin munca forţată a sclavilor. Numai o autoritate centrală, stăpînă pe vaste teritorii, era capabilă să mobilizeze forţele umane şi materiale necesare unor atari înfăptuiri. Ea nu putea emana decît de la un stat de tipul aceluia pe care l-a creat Burebista. Iată concretizată una dintre funcţiunile statului daco-getic.

Este foarte greu de precizat, în lipsa unor documente scrise perioada de timp pe care s-au eşalonat lucrările nenumăratelor ziduri ce au dus în final la constituirea fortificaţiilor din Munţii Orăştiei. La cele spuse se cere adăugat faptul că dezvelirea în întregime a ruinelor, mai cu seamă, a acelora de la Grădiştea Muncelului este departe de a fi încheiată şi de a-şi fi trădat tainele. Mai sînt încă nenumărate probleme ce îşi aşteaptă rezol-

varea de la noi săpături. Printre acestea la loc de frunte în ierarhia importanței se situează, fără nici o îndoială, aceea a epocii cînd au fost înălțate fortificațiile complexului din Munții Orăștiei. Datele de care dispunem în stadiul actual al cercetărilor ne arată că cele mai multe dintre cetățile și fortificațiile sistemului aparțin epocii lui Burebista. Deci, în cea mai mare parte complexul s-a realizat, foarte probabil într-o perioadă de timp, relativ scurtă. În acest sens vine să pledeze, pe lîngă altele, participarea directă la lucrări a unor arhitecți și meșteri greci ca urmare a cuceririi cetăților grecești de pe malul de vest al Pontului Euxin ceea ce restrînge o dată mai mult perioada de construcție a fortificațiilor numai la răstimpul domniei lui Burebista. Zidurile cetăților dacice din Munții Orăștiei sînt lucrate în aceeași tehnică cu cele grecești. Ele măsoară, în general, 3 m lățime, existînd unele ce depășesc, în plus ori în minus înscriindu-se în valori ce ajung la 2 ori la 4 m. Ca și zidurile grecești, cele ale dacilor au două paramente, două fețe, alcătuite din blocuri foarte îngrijit lucrate ce măsoară 0,5—0,80 m lungime; 0,40—0,60 m înălțime și 0,30—0,40 m grosime. Blocurile sînt așa de precis cioplite, încît îmbinarea lor se putea face prin simplă alăturare. Interiorul zidurilor (emplectonul) este format din piatră locală și pămînt, iar legarea între paramente și miezul zidului se realizează cu ajutorul unor bîrne de lemn ce sînt introduse, ca și la cele grecești, în niște locașuri săpate în formă de coadă de rîndunică. Singura deosebire și deci o oarecare individualizare față de originalul grecesc o constituie larga folosire, în cazul dacilor, a lemnului.

Prezența grecească poate fi dedusă și din planul unora dintre cetăți cum este cea de la Piatra Roșie ori Blidaru (fig. 11). În ambele cazuri ne găsim în fața unor incinte patrulatere cu turnuri de aceeași formă geometrică plasate în colțuri[1088]. Elementele grecești sesizabile la fortificațiile din Munții Orăștiei pot fi sporite. Deosebit de elocvente, în sprijinul asertiunii de mai sus, ni se par literele grecești dăltuite pe unele blocuri ale incintelor de la Blidaru, Căpîlna sau Grădiște.

Numai ținînd seamă de datele expuse va putea fi înțeleasă întreaga grandoare a sistemului de fortificații din Munții Orăștiei ce constă din cîteva cetăți, castele-forturi și turnuri izolate de apărare și supraveghere. Toate acestea sînt durate în aceeași tehnică, integrîndu-se într-o unitate de gîndire găsindu-și rațiunea în a apăra punctul cel mai important: Dealul Grădiștii care nu are o poziție dominantă și, în consecință, este total dezavantajat din punct de vedere strategic. Pe de altă parte vor

11. Cetatea de la Blidaru

putea fi sesizate dimensiunile personalității care le-a conceput și în cea mai mare parte le-a finalizat. Ne găsim în fața unui nou tărîm de manifestare a uriașei personalități a lui Burebista.

Prima dintre fortificațiile ce ne întîmpină la intrarea în defileul ce duce la Grădiștea Muncelului și care avea, cu siguranță, menirea de a bara accesul este cetatea de la Costești. Data întemeierii ei sau mai exact spus data fortificării ei cu ziduri de piatră lucrate din blocuri în tehnica bine cunoscută nu este precizată cu destulă limpezime. D. M. Teodorescu (sub a cărui conducere s-a dezvelit cea mai mare parte a cetății de la Costești) stabilise patru epoci de construcție. Celei dintîi i-ar corespunde un val de pămînt cu palisadă de lemn. A urmat apoi o a doua fază cînd s-au înălțat turnurile-locuință de pe platoul superior. A treia fază s-a soldat cu construirea zidului de curtină și a celor trei terase fortificate. Și, în sfîrșit, celei de a patra fază i-ar aparține valul (în picioare și azi) alcătuit, în cea mai mare parte, din dărîmături și de aceea numit, adesea valul roșu.

D. M. Teodorescu data prima fortificație, cea căreia i-a aparținut valul de pămînt cu palisadă în sec. al IV-lea î.e.n., și o atribuia unui trib dacic. Cea de a doua fază a construcțiilor, același autor o pune pe seama lui Burebista, iar cea următoare o atribuie lui Decebal (a treia). Refacerea valului din dărîmături s-a putut întîmpla, conform opiniei aceluiași învățat, în răgazul dintre cele două războaie purtate de Traian cu Decebal [1089].

În săpăturile pe care le-am efectuat în anul 1969 împreună cu colegul Ștefan Ferenczi am reușit să verificăm și să constatăm existența unui val de pămînt cu palisadă de lemn ce precede cu siguranță zidul de piatră dublat în exterior de valul alcătuit din dărîmături. Din păcate însă cu această ocazie n-am descoperit nici un indiciu cît de cît concludent cu privire la datarea acestei prime fortificații.

Începutul așa de timpuriu al cetății de la Costești cum îl preconizase D. M. Teodorescu este pus la îndoială de C. Daicoviciu care este de părere că monedele, obiectele de uz practic ori de podoabă „nu permit în nici un caz coborîrea vechimii cetății mai jos de sec. I î.e.n.". El înclină să vadă în forma actuală a cetății o operă de pe timpul lui Burebista la care s-au adăugat consolidări și întregiri executate de urmașii lui, în special pe vremea lui Decebal [1090].

Partea cea mai consistentă a descoperirilor, printre care figurează monede pierdute întîmplător, ne oferă dovezi ce nu pot fi puse la îndoială despre existența cetății în sec. I î.e.n., pe vremea domniei lui Burebista. Este timpul cînd ni se pare foarte plauzibil să se fi înălțat zidurile de apărare din spatele valului de pămînt pe care îl dublează și turnurile-locuință amplasate pe platoul superior al cetății, la care se adaugă sanctuarele și turnurile izolate de apărare și strajă. Cetățuia de la Costești a fost cea dintîi dintre fortificațiile sistemului și, poate, cea mai veche, în afara aceleia de pe Dealul Grădiștii.

S-a pus și se mai pune întrebarea funcționalității cetății de la Costești. D. M. Teodorescu presupunea că în turnurile-locuință de pe platoul superior rezida Burebista, că aici se găsea reședința lui permanentă. Părerea este împărtășită apoi de C. Daicoviciu și de alții [1091]. Am avea astfel de-a face cu un „castel-locuință", întărit cu un val de pămînt, cu un zid de piatră și cu un dublu rînd de palisadă [1092]. După părerea noastră totul pledează pentru o asemenea concluzie. Cele două turnuri-locuință vor fi fost adevărate palate. Spațiul limitat cuprins în interiorul fortificațiilor este temeiul ce face imposibilă, după socotința noastră, utilizarea cetății ca loc de refugiu în caz de nevoie. Pentru o reședință princiară pledează apoi, în totalitatea lui ma-

terialul descoperit, în rîndul căruia se înscriu produse de lux importate din lumea greco-romană. Plină de semnificaţie în acest sens este şi descoperirea pe care am făcut-o în toamna anului 1957 pe latura de vest a platoului superior al cetăţii a unui complex gospodăresc situat în imediata apropiere a unuia dintre turnurile-locuinţă şi alcătuit din patru încăperi. Unele erau menite să adăpostească rezerve alimentare, mărturie stînd în acest sens numeroasele vase de provizii (chiupuri). Alte vase erau destinate pregătirii hranei, atribuire în favoarea căreia pledează vetrele de foc de mari dimensiuni descoperite în interiorul lor. Într-o încăpere a aceluiaşi complex a fost dezvelit un cuptor pentru copt pîine [1093].

H. Daicoviciu este de părere că cetăţuia de la Costeşti ar începe la sfîrşitul sec. al II-lea î.e.n. şi ar constitui doar acropola unei aşezări ce se extindea pe teritoriul actual al satului Costeşti. Ipoteza a fost emisă ca urmare a unor descoperiri de locuinţe dacice în spaţiul amintit. Deocamdată s-au făcut dezveliri de caracter limitat [1094]. Unei atari ipoteze i se opun cîteva fapte. Distanţa între aşa-zisa acropolă şi aşezarea propriu-zisă este prea mare. În cazul că am avea de-a face cu o aglomerare de tip proto-urban ar trebui să găsim o locuire densă în imediata apropiere a promontoriului şi mai cu seamă pe terasele lui. Or, o asemenea locuire nu este dovedită. Apoi, pe „acropolă“ nu s-a constatat o aglomerare de locuinţe aşa cum există în partea fortificată a oricărei aşezări de tip proto-urban daco-getică ci, dimpotrivă, totul pledează pentru o reşedinţă princiară (Herrschersitz). Aceasta nu exclude însă existenţa în apropiere, poate mai exact exprimat, în imediata apropiere a unei aşezări daco-getice a cărui caracter urmează să fie precizat. Deocamdată săpăturile sînt prea puţine pentru a putea şti dacă ne găsim în prezenţa unei aşezări mai mari, intens locuită, dacă este vorba de un sat sau numai de un grup mai mic de locuinţe. Oricare dintre cele trei posibilităţi se va adeveri, ni se pare limpede că aşezarea de aici nu este intim legată de cea fortificată de pe Cetăţuie care rămîne, în acest sens, independentă. Ea avea, după socotinţa noastră, în primul rînd un rol strategic militar de primă importanţă în cadrul sistemului de fortificaţii menit să pună stavilă oricărui duşman ce ar fi încercat să pătrundă în defileul ce ducea la Sarmizegetusa. Turnul-locuinţă nr. I avea, de bună seamă şi un rol de observaţie, de supraveghere a văii Apei Oraşului ce devine deodată largă. El este amplasat într-un asemenea unghi încît în zilele senine, ochiul poate urmări orice mişcare ce se petrece pe cuprinsul văii, pînă departe, pe distanţă de kilometri. Azi se văd cu uşurinţă turlele bisericilor de la Orăştie.

Pe lîngă rolul strategic-militar pe care l-a îndeplinit, cetatea de la Costești se pare că a fost locuită permanent și nu numai în caz de război și că aici rezida una dintre personalitățile marcante, unul dintre marii nobili daco-geți. Să fi fost chiar Burebista ? E greu de știut pentru că nici un document nu ne-o spune limpede și de aceea sîntem obligați să rămînem în acea sferă a incertitudinilor, în sfera ipotezelor. Nu este exclus ca în castelul-locuință de la Costești, al cărui nume antic nu-l cunoaștem, să fi locuit marele rege atunci cînd treburile îl mînau pe aceste meleaguri. Dar, așa cum am mai spus, nu credem că putem vorbi aici de o reședință permanentă, de o capitală a lui Burebista și implicit a statului pe care îl întemeiase. Dacă Burebista ar fi intenționat să-și dureze o capitală, credem că ar fi conceput-o la alte dimensiuni și ar fi realizat-o sub altă formă decît cea a unui fort militar de mici dimensiuni inserat organic într-un sistem. Și mai trebuie adăugat faptul că ne găsim în fața primei fortărețe a sistemului de apărare, expusă prin firea lucrurilor la cele dintîi atacuri dușmane. Or, tocmai reședința regelui să fi fost cea menită a lua primul contact cu inamicul ? Că este locul cel mai expus ne-o dovedesc evenimentele ce s-au desfășurat mai tîrziu, pe vremea lui Decebal, cînd întregul sistem de fortificații din Munții Sebeșului a devenit terenul de desfășurare a crîncenei încleștări dintre romani și daci. Singura dintre cetățile dacice ale complexului, cucerită de armatele romane în primul război (101—102 e.n.) a fost cea de la Costești.

Problema capitalei lui Burebista rămîne deocamdată o enigmă și nimeni nu poate ști cînd va fi ea dezlegată. În actualul stadiu al cercetărilor presupunem doar că o asemenea reședință, în cazul că ea a existat cu adevărat și că era situată în complexul de care ne ocupăm, ar trebui căutată mai departe decît poarta de intrare în zona foarte strîmtă, un adevărat defileu a văii Apei Orașului. Firesc ar fi ca reședința regală să fi fost pe Dealul Grădiștii, însă deocamdată, aici nu se cunosc edificii cu caracter civil de oarecari proporții care să poată fi datate cu certitudine în epoca lui Burebista. Nu este exclus ca pe terasele largi și deosebit de frumoase ce se numără cu zecile, de pe „Fața Cetii", în dreptul satului Grădiștea de Munte, cu siguranță amenajate de iscusința și mîna omului, săpăturile viitoare să scoată la lumină vestigiile unor atari construcții.

Dar, să lăsăm rezolvarea pe seama viitorului și să ne întoarcem la problema fortificațiilor de pe dealul „Cetățuia" de la Costești. Ar fi posibil ca prima dintre fortificațiile de la Costești ce constă doar dintr-un val de pămînt cu palisade să fi

fost un loc de refugiu, în caz de primejdie, pentru populația din apropiere așa cum sînt și altele de pe cuprinsul județului Hunedoara ori din altă parte. O asemenea utilizare ar explica și lipsa urmelor de locuire contemporane cu această primă fază. Fiind vorba de o locuire sporadică și de scurtă durată vestigiile sînt, în mod curent, foarte puține. Mai trebuie ținut apoi seamă și de împrejurarea că spațiul destul de restrîns și cu un humus subțire a fost folosit pentru construirea fortificațiilor și a edificiilor din vremea lui Burebista ce au putut disloca și puținele vestigii materiale ce ar mai fi rămas. Nu poate fi exclusă însă și o a doua posibilitate în conformitate cu care încă de pe atunci fortificația de pămînt de pe Cetățuia de la Costești să fi avut aceeași menire pe care a deținut-o mai tîrziu cetatea cu ziduri și construcții de piatră, anume aceea de a supraveghea și apăra accesul în defileul ce conducea la Dealul Grădiștii.

Rolul militar al fortificației cu ziduri de piatră de pe „Cetățuia" de la Costești ni-l dovedește integrarea ei organică în cadrul unui grup compact, care, în totalitatea lui, avea menirea de a zăgăzui înaintarea unui dușman ce ar fi intenționat să pătrundă pe vale în sus. Fiecare înălțime din acest punct al văii Apei Grădiștii este fortificată și toate sînt dominate de cetatea de pe Blidaru.

Între cetatea de la Costești și cea de la Blidaru au fost construite, în aceeași tehnică, mai multe turnuri de veghe și de apărare. Unele dintre acestea sînt de dimensiuni considerabile constituind adevărate forturi. Așa este cel de pe „Cetățuia înaltă", un mamelon de forma unui trunchi de piramidă situat la vest sau turnul de pe vîrful „Ciocuța" din imediata apropiere pe aceeași direcție. Turnuri izolate de apărare și de pază (în număr de trei) sînt presărate apoi pe platoul superior al „Făieragului", înălțime situată între dealul Blidaru și cel al „Cetățuii". Turnuri au mai fost descoperite apoi în diferite puncte : „Curmătură", „Poiana Popii", „Muchia Chiștoarei" și altele. Drumul de acces spre cetatea de pe Blidaru este supravegheat de circa 18—20 turnuri de apărare izolate construite din ziduri de piatră după tehnica obișnuită. Ele închideau și supravegheau accesul dinspre nord-vest, nord, nord-est și sud-est [1095]. Cetatea ocupă platoul superior al dealului. Ea are o bună poziție strategică, domină, în afară de valea Apei Orașului, întregul grup de fortificații ce avea menirea să blocheze accesul în defileu și este în același timp fortificația cea mai mare din această zonă.

Cetatea de la Blidaru, cu cele două incinte ale sale, ridică și ea aceleași două probleme importante : data la care au fost construite incintele și caracterul pe care l-a avut. Incinta cea mai

veche este, fără îndoială, cea patrulateră cu turnuri în cele patru colțuri și cu un turn-locuință în centru. Planul ei este de evidentă inspirație grecească iar zidurile sînt construite în tehnica bine cunoscută de la toate fortificațiile descoperite pînă acum în complexul din Munții Orăștiei, nelipsind nici literele grecești. Intrarea se făcea prin turnul nr. I de colț, constituind ceea ce se numește o intrare „à chicane" (Zangentore) denotînd și ea o inspirație elenistică tîrzie. Această primă cetate a fost construită, după toate probabilitățile, în epoca lui Burebista iar cea de a doua datează de pe vremea urmașilor săi, poate, din timpul lui Decebal.

Deși în centrul primei incinte de la Blidaru există un turn patrulater, ce a putut fi continuat în sus în același mod cu turnurile-locuință de la Costești, totuși cetății de aici i-a fost atribuit un rol eminamente militar.

În legătură cu cele două cetăți și cu numeroasele fortificații anexe ar mai fi de adăugat ipoteza emisă de N. Gostar după care : „acest punct, de o reală însemnătate strategică, n-ar fi exclus să fie identic cu acea Tapae din izvoarele literare, poziție de eroică rezistență a dacilor, unde Decebal a întîmpinat și a înfruntat în două rînduri pe cotropitorul roman. Din Dio Cassius reiese că poziția de la Tapae nu era departe de Sarmizegetusa, reședința lui Decebal" [1096]. Este cît se poate de adevărat că toate fortificațiile despre care am vorbit ocupă o poziție cheie și sînt plasate într-un punct îngust a văii Apei Orașului constituind o reală piedică în fața înaintării unei oști dușmane. Dar nu este mai puțin adevărat că identificarea cu vestita Tapae, unde știm că au avut loc sîngeroase bătălii între trupele romane și cele ale dacilor nu este decît o ipoteză care, trebuie s-o recunoaștem, este ispititoare, fără a putea fi însă cu nimic probată în afară de poziția geografică. De aceea o asemenea ipoteză trebuie privită cu toată rezerva, Tapae putea fi tot așa de bine la Porțile de fier ale Transilvaniei, unde o situează cei mai mulți dintre istorici, în frunte cu Vasile Pârvan [1097]. Nu există nici o dovadă pentru a putea identifica antica Tapae, în ambele puncte citate. Noi socotim că ea trebuie căutată mai degrabă în defileul ce făcea trecerea spre Țara Hațegului.

Calea ce urma firul Apei Orașului nu era singura pe care se putea ajunge la Sarmizegetusa. Pornind pe valea imediat următoare dinspre vest, pe cea a Streiului, și urcînd pe culmea Luncanilor, se ajungea tot acolo. Un asemenea drum era blocat de cetatea durată pe piscul numit Piatra Roșie, din hotarul satului Luncani.

Cutezanța de a construi o cetate cu ziduri de piatră pe o uriașă stîncă izolată, cu rîpi prăpăstioase de culoare sîngerie, este mare și în același timp emoționantă. Sîntem cu adevărat în fața unui uriaș cuib de vulturi la care accesul, în antichitate ca și astăzi, era posibil doar pe pintenul îngust al dealului, de pe latura de răsărit a cetății. Pe aici au fost transportate zecile de mii de blocuri ce aveau să ia forma zidurilor și să constituie în acest fel un adăpost de nădejde pentru cei care aveau menirea să oprească o înaintare a vrăjmașului pornit de pe Valea Streiului și ajuns astfel în valea mai îngustă a Luncanilor, cu intenția de a ajunge pe Dealul Grădiștii. Piscul pe al cărui platou superior era amplasată cetatea de la Piatra Roșie deținea o poziție strategică de primă mînă. El este situat în centrul dealurilor cu povîrnișuri repezi ce se ridică deasupra văii, la sud de comuna Boșorod.

Dezvelirea în întregime a ruinelor cetății de la Piatra Roșie a dus la descoperirea unui bogat material, constînd din obiecte de diverse utilizări. Toate acestea sînt documente ce au dat putință lui C. Daicoviciu (conducătorul săpăturilor de aici) să stabilească data la care s-a ridicat cetatea și rostul ei.

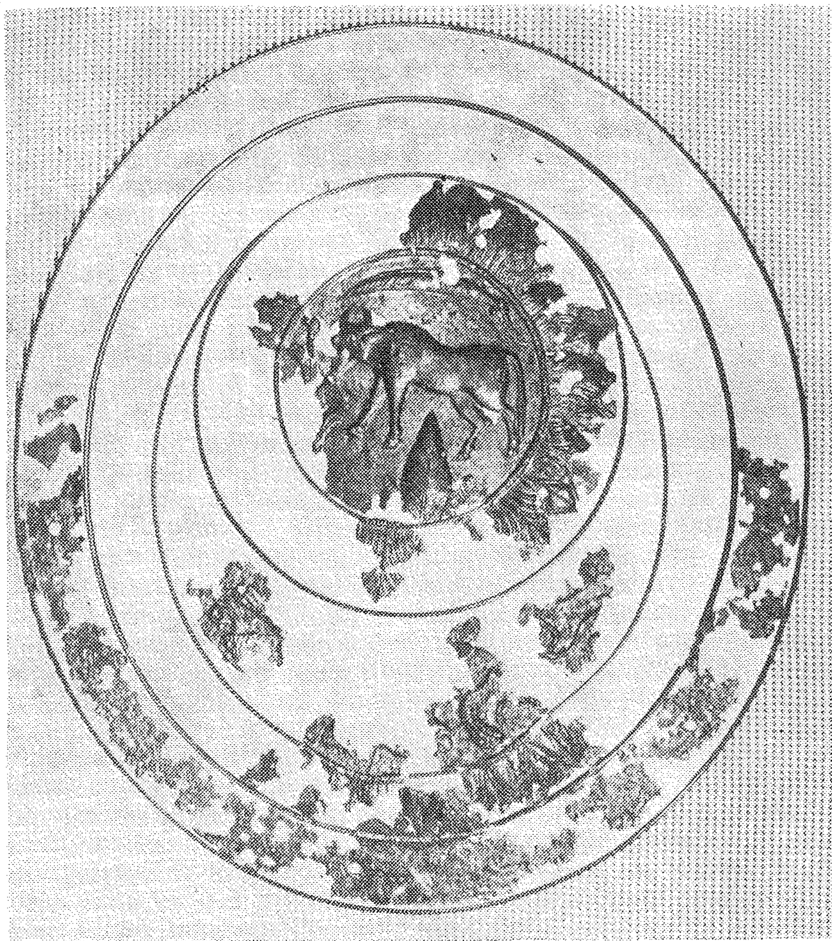
Întregul inventar și, în special, monedele l-au îndreptățit pe autor să stabilească „data de construire a cetății de piatră de pe platoul dealului Piatra Roșie în cursul domniei lui Burebista“ [1098]. Cu privire la caracterul ei, același învățat îi atribuie o menire net strategică fără să vadă într-însa numai o manifestare a vieții ostășești. „Prin poziția ei neprielnică ocupațiilor pașnice gospodărești, ea n-a avut nici în timpul celor două secole de sigură existență a cetății o notă civilă mai însemnată. Totuși prin însuși faptul existenței obligatorii a unei garnizoane permanente în cetatea de la Piatra Roșie, viața de aici are darul de a primi și reflecta și un aspect de trai normal, de toate zilele, gospodăresc“ [1099]. Cu greu ne vine a crede însă să fi existat aici o garnizoană militară permanentă. Aceasta ar presupune în mod absolut necesar și implicit existența unei armate permanente organizate, cum a fost cea romană, stadiul la care nu ne închipuim însă să fi ajuns daco-geții nici pe vremea lui Decebal și, cu atît mai puțin, în epoca lui Burebista. Pentru a lămuri lucrurile, în ajutor ne stă fragmentul din *Getica* lui Criton din care aflăm că regele alegea dintre nobilii și curtenii săi, *praefecti* — pîrcălabi peste cetăți [1100]. Un asemenea „pîrcălab“ trebuie, după părerea noastră, să fie rezidat și în cetatea de la Piatra Roșie. Așa își găsesc explicație numeroasele obiecte de lux importate din lumea mediteraneană. Vom aminti aici un splendid candelabru de bronz cu trei brațe de factură elenistică, fără în-

doială importat dintr-un centru grecesc, alături de alte vase și obiecte de bronz. Am mai menționa apoi minunatul scut de paradă (fig. 12), din fier, ornamentat în centru cu un bour, armă rămasă pînă acum un *unicum*[1101]. Nobilul ce rezida la Piatra Roșie își procurase și o sabie de tip celtic. Uneltele de uz gospodăresc descoperite în număr destul de mare își găsesc și ele explicație în cazul acceptării ideii existenței la Piatra Roșie a unei reședințe nobiliare. În ce privește armata, aceasta a existat, cu siguranță, alcătuită fiind, așa cum am mai arătat, din clienții nobilului respectiv ori ai regelui.

Așadar, după părerea noastră cetatea de la Piatra Roșie a fost construită în vremea lui Burebista, din inițiativa acestuia în același timp și în aceeași modalitate tehnică ca și toate celelalte cetăți și fortificații ce alcătuiesc sistemul din Munții Orăștiei. În fruntea acestei cetăți, ce avea menirea de a apăra și a supraveghea accesul spre așezarea centrală dinspre vest, Burebista a pus pe unul dintre marii nobili războinici din anturajul său, pe un curtean. Acesta, cu întreaga lui suită, printre care și mulți luptători, rezida între zidurile cetății de la Piatra Roșie. În caz de primejdie întreaga așezare se transforma într-un veritabil fort militar. Dar, asemenea situații erau sporadice. În mod curent, cetatea de la Piatra Roșie constituia un sumptuos sediu aristocratic.

Aceeași trebuie să fi fost situația și în cazul cetății de la Căpîlna. Deși situată la o distanță apreciabilă (aproximativ 40 km) față de centrul sistemului (Dealul Grădiștii), după toate probabilitățile, ea avea menirea de a supraveghea și, la nevoie, apăra accesul dinspre răsărit față de un dușman care ar fi pătruns pe valea Sebeșului și ar fi intenționat să înainteze spre Sarmizegetusa. Apărarea în continuare, pe aceeași direcție, era preluată, după cît se pare, de cetatea situată pe Vîrful lui Hulpe[1102]. Ea este amplasată pe un mamelon cu vîrful nivelat situat deasupra locului de unde izvorăște Valea Anineșului, un afluent al Apei Grădiștii. Cetatea de pe Vîrful lui Hulpe așteaptă arheologii pentru a-i determina caracterul, precum și fazele cînd a fost înălțată. Cercetarea ei și a turnurilor presărate prin vecinătate vor completa, de bună seamă, cunoștințele de pînă acum.

Faptul că cetatea de la Căpîlna este amplasată pe aceeași formă de teren ca și toate celelalte, că are un plan apropiat de cel al cetății de la Costești și mai cu seamă că întreaga sa incintă și turnul-locuință central sînt realizate din aceleași blocuri de calcar clădite într-o tehnică identică, dovedește integrarea ei în sistem. Deosebit de elocvent, în sprijinul aserțiunii de mai sus, este rezultatul analizei petrografice care a stabilit unul și

12. Scut de fier descoperit la Piatra Roșie

același loc de origine a pietrei și anume dealul „Măgura“. Mai este de adăugat un argument hotărîtor și anume construirea cetății de la Căpîlna în aceeași vreme cu celelalte cetăți dacice ce intră în compunerea sistemului. Printre obiectele descoperite, multe de lux, alături de unelte și podoabe, săpăturile au scos la lumină și o serie de 28 monede ce au fost emise începînd cu a doua jumătate a sec. al II-lea î.e.n. și se încheie cu denari imperiali romani ce aparțin unor împărați în frunte cu Augustus și terminînd cu Nerva.

Pe baza întregului material descoperit și, mai cu seamă, a monedelor, data edificării în piatră a cetății de la Căpîlna a fost pusă de M. Macrea în vremea lui Burebista[1103]. Săpăturile ulterioare au dus la descoperirea zidului de incintă și în porțiunile în care lipsea, dovedind astfel că întregul platou superior era înconjurat, de jur împrejur, cu ziduri[1104]. Noile materiale descoperite, printre care anumite forme ceramice lucrate cu mîna ce se datează cu precădere în sec. al II-lea î.e.n. l-au determinat pe H. Daicoviciu să presupună începutul cetății în sec. al II-lea î.e.n.[1105]. Faptul ni se pare verosimil și ar fi posibil ca înaintea incintei cu ziduri de piatră în *opus quadratum* să fi existat și aici o fortificație de pămînt similară celei de la Costești, tot la fel cum la Bănița a existat o fortificație ce o precede pe cea cu ziduri de piatră construite în tehnica comună pentru toate cetățile din Munții Orăștiei.

Credem că faza cu ziduri de piatră la Căpîlna aparține epocii lui Burebista ca, dealtfel, întregul sistem. Cea dintîi fortificație a putut fi o cetate de refugiu tribală, de genul celor binecunoscute din estul Transilvaniei.

Pe un pisc stîncos, deosebit de greu accesibil, comparabil în multe privințe cu Piatra Roșie, a fost construită cetatea dacică de la Bănița. Aceasta, prin poziția ei strategică deosebit de favorabilă, era menită să controleze Valea Jiului și Pasul Vulcan și, la nevoie, să bareze drumul unui dușman ce ar fi intenționat să pătrundă dinspre sud în zona munților Orăștiei. Prima fază a cetății de la Bănița se datează, cu destulă certitudine, în sec. al II-lea î.e.n. Ea trebuie să fi fost alcătuită dintr-un val de piatră și pămînt și a avut un caracter tribal. Burebista o va transforma într-o cetate de piatră, de alt caracter și o va include funcțional în sistemul ce avea în centru „Cetatea cea mare“ de pe Dealul Grădiștii. Acum vor fi durate zidurile realizate în tehnica bine cunoscută ce vor fi adus, cu siguranță, un serios spor de eficiență în funcționalitatea cetății.

Materialele scoase la lumină pe calea săpăturilor conduse de Octavian Floca, printre care podoabe de argint ori unele de uz gospodăresc, arată că aici rezida unul dintre fruntașii războinici ai lui Burebista. Tiparele pentru turnat bijuterii, foarte probabil, din metal prețios[1106], dovedesc existența unui atelier ce lucra podoabe pentru stăpînul cetății și suita sa. Lucrul este cît se poate de firesc și de obișnuit la curțile marilor nobili.

Iată că toate căile de acces spre Dealul Grădiștii erau barate. O înaintare dinspre nord, drumul cel mai lesnicios și mai la îndemînă pe valea Apei Orașului, era oprită de grupul puternic format din două cetăți : cea de pe „Cetățuia“ și de pe Blidaru,

la care se alătură numeroasele fortificații adiacente. Unei pătrunderi dinspre vest îi stătea în cale fortificația de la Piatra Roșie, pe cîtă vreme unei intenții dușmănoase venită dinspre răsărit, îi puneau stavilă cetățile de la Căpîlna și de pe Vîrful lui Hulpe. Cetatea de la Bănița avea rostul de a zăgăzui calea unor dușmani ce ar fi vrut să cadă pe la sud, în spatele cetății celei mari, escaladînd vîrfurile Carpaților Meridionali. Firesc ar fi fost să se creadă că dinspre sud piscurile înalte, aproape inabordabile pentru o armată, ofereau destulă siguranță unei așezări ce le avea în spate și se reazemă oarecum pe ele. Iscusința și puterea de pătrundere a lui Burebista nu s-a lăsat însă înșelată de aparențe. El a presupus că un dușman ar putea totuși pătrunde și pe această cale și de aceea a pus să se dureze în piatră cetatea de la Bănița. Cîtă dreptate a avut, ne-o dovedesc evenimentele ce s-au petrecut la peste 150 de ani după moartea sa. Pe aici au înaintat o parte a armatelor romane ce au căzut pe la spate asupra Sarmizegetusei între ale cărei ziduri se retrăsese ca într-un ultim și suprem refugiu regele erou Decebal. Iată probată rațiunea care l-a determinat pe Burebista să conceapă și să realizeze acest formidabil sistem defensiv unde natura era chemată să lupte alături de oameni, unde „munții erau întăriți cu ziduri“ (ὄρη ἐντετειχισμένα) — folosind expresia lui Dio Cassius [1107]. El era menit să ofere marelui rege un ultim refugiu în caz de primejdie. Este foarte greu să mai știm azi la care dintre dușmani s-a gîndit Burebista atunci cînd i-a încolțit în minte ideea grandiosului sistem. Să-i fi avut în vedere pe romani ? Burebista, dotat cu atîta perspicacitate, trebuie să fi avut deplina conștiință că romanii nu vor vedea cu ochi buni unirea tuturor semințiilor daco-getice și ridicarea vertiginoasă a statului său. De aceea, era de prevăzut că mai devreme ori mai tîrziu va trebui să-i înfrunte. Pentru o asemenea eventualitate a conceput și realizat Burebista gigantica redută din Munții Orăștiei. C. Daicoviciu atribuie sistemului defensiv al lui Burebista, pe lîngă rațiunea unui atac venit din afară, în primul rînd de la Roma, și una de ordin intern : ținerea în frîu a propriei populații [1108].

Cîteva motive deosebit de puternice îl vor fi îndemnat pe Burebista să aleagă ca loc de amplasare a cetății sale de refugiu Dealul Grădiștii. Primul dintre acestea trebuie să fi fost situarea lui aproximativ în centrul stăpînirii sale. Apoi, relieful era cît se poate de potrivit unor asemenea intenții și oferea, el însuși, o bună apărare. La toate acestea mai este de adăugat un alt motiv, poate cel mai important, faptul că aici se găsea centrul religios al daco-geților, acel munte sfînt ce simboliza uni-

rea întregului neam. În alegerea locului un cuvînt, un îndemn insistent, trebuie să fi venit din partea marelui preot Deceneu, colaboratorul, prietenul și sfătuitorul regelui.

Pe Dealul Grădiștii săpăturile de pînă acum au scos la lumină vestigii ce pot fi grupate în trei mari unități a căror semnificație se poate destul de ușor descifra: o incintă militară (cetatea), una sacră și o a treia de caracter civil, compusă din locuințe, ateliere etc. Precizările de ordin cronologic cu privire la multe dintre monumentele ce intră în compunerea uneia sau alteia dintre incinte nu sînt întotdeauna ușor de făcut și, în lipsa textelor scrise nici nu ne putem gîndi la datări exacte. Cele mai multe dintre problemele de ordin cronologic le ridică incinta militară (cetatea), și de aceea cu privire la ea s-au formulat mai multe ipoteze.

D. M. Teodorescu vorbea despre un val de pămînt, constituit la fel cu cel de la Costești, adică din palisadă dublă, pari cu împletitură de nuiele și cu umplutură la mijloc de pămînt și sfărmături de stîncă. Peste acesta s-ar fi ridicat zidul de piatră [1109]. În săpăturile ulterioare urmele valului despre care vorbea D. M. Teodorescu n-au mai fost constatate [1110]. Este adevărat că într-o secțiune pe care am practicat-o în anul 1954, din încredințarea conducătorului șantierului, perpendicular pe zidul de incintă al cetății, mai la sud de poarta de vest, sub temelia zidului am dat peste un strat masiv de arsură și cenușă. Stratul respectiv pare să constituie mai curînd resturile unui nivel de locuire sau, poate cele ale unui puternic incendiu al pădurii realizat cu intenția de a defrișa în scopul amenajării terenului unde se va ridica zidul. Este cît se poate de verosimil ca acest strat masiv de cenușă să fi fost considerat de către D. M. Teodorescu drept vestigii ale unei palisade duble prevăzute în interior cu pămînt și sfărmături de stîncă. Despre această circumvalație de pămînt, același istoric presupune că ar data, ca și cea de la Costești, din sec. al IV-lea î.e.n. iar incinta cu ziduri de piatră îi aparține lui Burebista.

Va trebui să stăruim puțin asupra timpului cînd s-a construit cetatea cea mare, nucleul întregului sistem și mai ales să vedem care sînt dovezile ce pot să fundamenteze datarea ei. De la bun început sîntem nevoiți a recunoaște că nu există, pînă acum, nici o dovadă peremptorie și că posedăm doar anumite indicii care nu întotdeauna sînt îndeajuns de convingătoare.

Cetatea de pe Dealul Grădiștii, spre deosebire de toate celelalte cetăți daco-getice din Munții Orăștiei ori din altă parte, n-a fost locuită permanent și n-a constituit un sediu princiar. Săpăturile efectuate în interiorul incintei, pe cele cinci terase ce le

include, au scos la lumină foarte puține vestigii atît dacice cît și romane. Singurele urme ale unor edificii sînt cele lăsate de cîteva barăci de lemn, cu un sărăcăcios inventar. Există o singură construcție din piatră legată cu mortar, de proporții modeste, care a aparținut comandantului trupei romane cantonată aici, după ce Sarmizegetusa își trăise ultimele clipe. Clădirea romană, prin zidurile sale, a atras atenția căutătorilor de comori și de aceea a fost insistent scormonită și, implicit, distrusă [1111].

Cele arătate nu pot duce decît la încheierea că incinta fortificată de pe Dealul Grădiștii a constituit un loc de refugiu [1112]. Ea nu este însă unica de o atare întrebuințare. În același scop par să fi fost folosite, în aceeași vreme, și cîteva dintre micile cetăți de piatră din sud-estul Transilvaniei, cum sînt cele de la Jigodin ori Zetea (jud. Harghita). Cetățile de refugiu nu constituie elemente aparte ori specifice pentru daco-geți. Ele există și la alte popoare și vom cita aici doar două exemple. Tracii meridionali, după cum ne relatează Tacitus [1113] aveau și ei cetăți de refugiu situate tot pe vîrf de munte. Mari cetăți înconjurate cu valuri de pămînt amplasate pe înălțimi și folosite ca loc de refugiu în caz de primejdie se cunosc la neamul celtic al belgilor [1114]. Caesar ne descrie asemenea cetăți din Britannia [1115]. Multe dintre localitățile din Gallia pentru care Caesar folosește termenul de *oppidum* sînt cetăți de refugiu la care se apela doar la nevoie fără să fi fost în permanență și intens locuite.

Așadar, interiorul cetății de la Grădiștea Muncelului cu toate dimensiunile considerabile, nu este în măsură să ne precizeze data la care ea a luat ființă. Nu ne mai rămîne, în acest caz, decît să vedem în ce măsură o pot face însăși zidurile.

Încă D. M. Teodorescu observase anumite caracteristici proprii zidului de la Grădiște. „Ceea ce face, spune el textual, ca acest zid să aibă altă înfățișare decît cel de la Costești, deși numai în aparență este faptul că aici jgheaburile (numite de popor babe), în care erau fixate bîrnele care asigurau stabilitatea zidului nu sînt aparente la suprafața lui în aceeași măsură“ [1116].

În continuare ne vom permite să reproducem un fragment mai lung din raportul de săpături pe anul 1950 întocmit de C. Daicoviciu [1117]: „Zidul incintei de la Grădiștea Muncelului prezintă însă cîteva particularități. Blocurile sînt ceva mai mici și, după cît se pare legătura de lemn e mai puțin întrebuințată. Cauza poate să fie distanța prea mare la care trebuiau cărate și urcate blocurile. O a doua particularitate a acestei incinte e faptul că ***porțiunea de zid ce înconjoară jumătatea de nord a cetății e construită în altă tehnică mai simplă: blocuri mai mici, de obicei fără „babe“ (jgheaburi pentru legătura lemnelor) iar interiorul***

dintre cei doi pereți ai zidului clădiți din blocuri nu e piatră, ci numai pămînt (sublinierea ne aparține). Grosimea zidului în această porțiune se pare a fi fost mai mare (aproape 4 m), deși deosebirea poate proveni din faptul deplasării spre exterior a pereților laterali, tocmai din pricina presiunii pămîntului de umplutură, dilatat în urma infiltrării apei de ploaie. Trecerea de la o tehnică la cealaltă e treptată și se observă bine la porțiunea de zid ce continuă spre nord de poarta de est. Nu e vorba, deci, de două etape mult diferențiate în timp ale construcției cetății, ci de aplicarea unui sistem mai economicos în acele porțiuni ale fortificației, care, fiind mai greu de atacat din cauza teraselor mult mai înalte (terasele 1, 2 și 3), înconjurate și de prăpastii adînci în partea de N și V, nu pretindeau o zidărie mai îngrijită. Colțurile incintei sînt rotunjite".[1]

Incinta nu are turnuri nici în exterior, nici în interior (presupunerea unui turn în colțul NV s-a dovedit eronată). În această privință, cetatea de aici se deosebește categoric, ca plan, de cetatea de la Piatra Roșie. Lucrul poate să indice o relativă vechime mai mare față de cetatea de la Piatra Roșie.

Tot pentru o vechime mai mare pledează, poate, și tehnica mai puțin îngrijită constatată la cetatea de la Dealul Grădiștii.

„Ceea ce au adus nou sondajele din vara anului 1950, continuă mai departe C. Daicoviciu, e, însă, faptul că zidul incintei a fost *refăcut* în pripă și întărit cu material nou, la un moment dat. Atît pe latura de vest cît și pe latura de est, fie în părțile sudice, fie în cele nordice ale incintei, se constată refacerea unor porțiuni de zid cu blocuri de piatră aduse de la alte construcții din complexul de ruine B (incinta sacră). Coloane groase de andezit din sanctuare, blocuri de piatră din conglomerat calcaros, de o anumită formă, de la zidul ce ocrotește terasa cu sanctuarele, pietre din același material de la canalul subteran al incintei sacre, stîlpi de andezit de la aceleași sanctuare, ca și două pietre de boltă, frumos lucrate, bucăți de praguri de la sanctuare, bucăți de praguri și de ușciori cu jgheaburi, din andezit, provenind fără îndoială, tot de la complexul de construcții B, au fost încastrate în zidul incintei, fie baricadînd unele deschizături existente, fie umplînd breșele făcute în zidul cetății în timpul asediului". Ne oprim aici cu citatul, deși textul este deosebit de interesant și în continuare unde ne sînt descrise ruinele cetății.

Din observațiile lui C. Daicoviciu, pe care le vom completa, uneori, cu cele pe care le-am făcut cu ocazia dezvelirii în întregime a zidurilor, se pot trage concluzii deosebit de interesante cu privire la subiectul nostru: datarea cetății de la Grădiștea Muncelului. Prima dintre ele se referă la dimensiunile mai mici

ale blocurilor decît la alte cetăți și raritatea legăturilor dintre paramente și emplecton prin intermediul bîrnelor de lemn încastrate în piatră cu ajutorul acelor jgheaburi în formă de coadă de rîndunică. La acestea se cuvin adăugate niște amănunte observate ulterior cu ocazia dezvelirii complete și anume că, pe o bună porțiune, la sud de poarta de vest, blocurile celor două paramente sînt dispuse pe cant ca și la zidurile grecești, unul, două sau chiar trei cu fața mare în afară, iar următorul bloc apare cu una din fețele mici, fiind așezat, deci, perpendicular pe direcția zidului. Menirea blocului dispus de-a curmezișul era, evident, aceea de a asigura legătura dintre fața zidului și umplutura lui. Scobiturile în formă de coadă de rîndunică sînt, în această zonă a incintei, foarte rare. Ele străpung numai în puține cazuri fața blocului devenind astfel vizibile. În majoritate însă sînt ascunse („babe oarbe"). Chiar și atunci cînd există locașuri pentru bîrne, fie ele vizibile ori mascate, acestea nu au corespondent pe fața cealaltă, ceea ce înseamnă că au fost folosite doar pene lungi de lemn ce ajungeau numai pînă în emplecton și nu bîrne masive care să străbată, ca o armătură, întreaga lățime a zidului. Mai trebuie adăugat că, în aceeași zonă de sud, de la poarta de vest pînă la curbură, există pe o porțiune două paramente pe fața internă a zidului. Faptul ar părea, la prima vedere, că s-ar datora unei refaceri cu care ocazie să se fi adăugat un nou parament. Că nu este așa și că ne găsim în prezența unei singure faze inițiale, cînd zidul a fost conceput în această modalitate, ne-o dovedește faptul că blocurile perpendiculare ale primului parament fac legătura cu paramentul următor și numai cele ale paramentului interior se leagă de emplecton. Sistemul de legături prin blocuri așezate perpendicular se constată și la paramentul exterior. Un alt amănunt îl constituie, tot în această zonă a incintei, marea cantitate de piatră (micașist local) folosit la completarea emplectonului, redus ca dimensiuni.

Amănuntele pe care le-am prezentat dovedesc intenția de a realiza un zid deosebit de puternic care să reziste oricărui atac din exterior, fără să poată fi spart în nici un chip. Faptul nu trebuie să ne surprindă deoarece ne găsim în porțiunea cea mai vulnerabilă a cetății, în zona pe unde urca drumul de acces și unde terasa inferioară nu este despărțită printr-un povîrniș prea abrupt. Grosimea zidului de incintă în zona la care ne referearn este de 3,25 m corespunzînd aproape exact dimensiunilor zidului din sectorul D al cetății de la Histria [1118]. Dar, lăsînd la o parte porțiunea de la sudul porții de vest se cuvine subliniată observația valabilă pentru întreaga incintă de la Grădiște și anume aceea că lăcașurile pentru bîrne sînt rare, adăugînd în același

timp și precizarea că ele n-au corespondent pe paramentul opus. Deci, a fost vorba numai de pene din lemn ce asigurau legătura dintre fața și interiorul zidului și nu de bîrne transversale.

Socotim că cele spuse sînt suficiente dovezi în sprijinul concluziei după care incinta de la Grădiștea Muncelului este construită în stilul tehnicii grecești. Aceasta rezultă atît din felul în care sînt dispuse blocurile celor două paramente cît și din componența și felul de legătură cu emplectonul, realizată cu ajutorul blocurilor perpendiculare ori prin intermediul unor lungi pene de lemn ce își găseau lăcaș în scobituri de forma cozii de rîndunică. Asemenea ziduri se cunosc în toată lumea grecească începînd cu sec. al IV-lea î.e.n. și pînă în primul veac al erei vechi.

Pornindu-se de la date tehnice, la care s-au adăugat cele istorice și observațiile arheologice, s-a ajuns, în momentul de față, la o oarecare înseriere tipologică și cronologică a zidurilor de apărare grecești, luîndu-se ca bază de plecare cele de la Eleusis, Sunion, Aigosthenes, Eleutheres, Rhamnonte, toate datînd din sec. VI—IV î.e.n. Epocii arhaice îi sînt caracteristice tipurile de ziduri pentru a căror realizare s-au folosit blocuri de mărime aproape egală și cu respectarea riguroasă a liniilor, atît pe orizontală cît și pe verticală [1119]. Aspectul zidurilor grecești se va schimba în epoca elenistică corespunzînd întru totul zidurilor de la Histria ori de la Grădiște și constituind, fără îndoială, un sistem general răspîndit și bine cunoscut în întreaga lume elenistică.

Avînd în vedere tipologia și cronologia stabilită pentru zidurile de incintă grecești, coroborată cu toate datele de ordin arheologic ori epigrafic locale, Constantin Preda a încercat să precizeze cronologia diferitelor zone ale zidurilor de la Histria aparținînd epocii elenistice. Pe noi ne interesează, în cazul de față, doar sectorul F al incintei ce s-a construit în sec. I î.e.n., ca urmare a dărîmării celui anterior de către oștile lui Burebista, atunci cînd au cucerit și au ocupat Histria.

Asemănarea atît de izbitoare între zidurile de la Histria durate în sec. I î.e.n. și cele ale incintei de la Grădiștea Muncelului, pe de o parte, ne dovedește construirea lor în aceeași vreme, deci, în epoca lui Burebista, iar pe de altă parte ne autorizează să presupunem că la complexul de fortificații din Munții Orăștiei mîna de lucru calificată, inginerii și tehnicienii, trebuie să fi fost adusă din orașele grecești supuse de Burebista. Mergînd mai departe, socotim verosimil să fie vorba de o obligație impusă orașelor-state grecești, în cadrul tributului. Așa se poate explica o prezență masivă de meșteri greci și un ritm de rea-

lizare rapid. Tot Burebista va fi impus obligativitatea muncii supuşilor săi daco-geţi de pe întinsul teritoriu al stăpînirii sale, în cadrul impozitului instituţionalizat de noul organism : statul. În acest fel a reuşit să mobilizeze o energie uriaşă să dispună de un potenţial uman de muncă colosal, capabil să realizeze într-un timp foarte scurt grandiosul complex de fortificaţii ce nu-şi avea egal pe vremea aceea şi ne uimeşte pe noi astăzi. Vechi fortificaţii prevăzute cu valuri de pămînt ori de piatră, de caracter tribal, cum au fost, poate, cele de la Costeşti, Băniţa şi Căpîlna vor fi transformate acum în puternice cetăţi prevăzute cu ziduri solide durate după tehnica elenistică şi subordonate direct regelui. El numea pentru fiecare dintre ele reprezentanţii săi recrutaţi, foarte probabil, din rîndul marilor nobili războinici ce-i erau devotaţi. Vechilor cetăţi li se vor adăuga altele noi întemeiate acum ca cele de la : Blidaru, Piatra Roşie şi Dealul Grădiştii, fără să mai vorbim de nenumăratele turnuri izolate, de strajă şi de luptă presărate pretutindeni pe cei, aproximativ, 200 km^2 cîţi însumează zona fortificată a Munţilor Orăştiei.

Interesant ar fi de ştiut care a fost succesiunea în timp, etapele în care s-a realizat sistemul conceput unitar. La Costeşti se pare că a existat o locuire şi chiar o fortificaţie de pămînt anterioară domniei lui Burebista, fără să existe nici o dovadă că faza de piatră, mai exact exprimat, completarea cetăţii cu construcţii făcute în piatră de calcar *(opus quadratum)* ar fi mai veche decît epoca lui Burebista. Situaţia în acest sens este edificatoare cu privire la cetatea de la Căpîlna. Aici, cu ocazia săpăturilor din anii 1966—1967 s-a putut constata clar că sub zidul de piatră există un nivel steril de 10—15 cm iar dedesubtul acestuia un strat de arsură ce provine de la o fortificaţie anterioară. În cuprinsul aceleiaşi fortificaţii s-au descoperit vestigii (ceramică, podoabe şi monede) ce se datează în sec. al II-lea î.e.n.[1120]. Iată deci că şi în acest caz deşi există descoperiri mai vechi, totuşi faza de piatră a cetăţii datează, după toate probabilităţile, doar din epoca lui Burebista. Exemplele s-ar putea înmulţi dacă am aminti cetatea de la Tilişca sau Piatra Craivii.

Este cazul să subliniem un fapt şi anume, că întrebuinţarea la fortificaţii a zidurilor de piatră construite în tehnică elenistică, denotă un foarte avansat stadiu de evoluţie, fără îndoială, superior aceluia la care au ajuns celţii ori alte neamuri din afara lumii greco-romane, grupate de antici sub denumirea generică de „barbari“. Or, un asemenea stadiu nu credem să fi fost atins de daco-geţi înainte de vremea lui Burebista ; nimic nu ne-o probează. În schimb, există nenumărate mărturii cu referiri la diverse domenii, înscrise în sfera noţiunilor de cultură

materială, spirituală, politică etc., care ne dovedesc limpede că în epoca lui Burebista societatea daco-getică ajunsese în milenara ei evoluție economico-socială și de civilizație la un asemenea nivel care o făcea capabilă de a-și însuși modalitatea tehnică elenistică, de a fortifica mai ales, că odată cu întemeierea și realizarea pe un spațiu foarte vast a statului lui Burebista, existau resursele umane și materiale necesare aplicării acestei tehnici pe o scară largă. Era posibilă nu numai conceperea, ci și realizarea grandiosului sistem ce avea ca punct central cetatea cea mare de pe Dealul Grădiștii.

Nu este exclus ca realizarea planului să fi început cu ridicarea zidurilor de piatră de pe cetățuia Costeștilor. Dar, tot atît de bine, se putea ca mai întîi să se fi construit cetatea principală. În lipsa unor indicii cît de cît sigure supozițiile pe această temă le socotim de prisos. Fiind vorba de un sistem unitar ce întrebuințează aceeași tehnică, diferențele în timp dintre cetățile complexului pe care-l discutăm au fost atît de mici încît ele nu pot fi sesizabile pe cale arheologică, singura noastră posibilitate de documentare. Doar o relatare scrisă ne-ar fi putut preciza care dintre cetăți a fost înălțată mai întîi.

Revenind acum la problemele pe care le ridică cetatea de pe Dealul Grădiștii [1121] va trebui spus că diferitele refaceri pe care ea le-a suferit pot fi precizate cronologic cu destulă dificultate și numai cu un serios coeficient de probabilitate. Ele s-au săvîrșit cu certitudine într-o vreme ulterioară epocii lui Burebista și de aceea nu vom stărui asupra lor. Doar cu titlul informativ vom spune că se presupun două distrugeri, urmate de două refaceri. Prima dintre ele s-ar datora dacilor, ca urmare a condițiilor de pace impuse de împăratul Traian, după primul război (101—102) căreia i-a urmat o refacere grăbită, săvîrșită între cele două războaie. Cea de a doua distrugere ar aparține romanilor, care după cucerirea cetății și supunerea daco-geților, au umplut breșele produse de ei în ziduri, cu materiale scoase din incinta sacră [1122].

Spuneam la un moment dat că unul dintre motivele principale ce l-au putut determina pe Burebista să aleagă ca loc pentru a-și făuri cetate de refugiu tocmai pe Dealul Grădiștii a fost existența aici a unui puternic centru religios. Săpăturile au scos, pînă acum, la lumină importante construcții de piatră ce aveau, după toate probabilitățile, rosturi legate de cultul religios. Ele sînt de forme și dimensiuni diferite, grupate pe două terase largi (X—XI) și alcătuiesc ceea ce numim obișnuit : incinta sacră. Nu este locul și cazul acum să ne ocupăm de ele. Va trebui însă să vedem care dintre edificiile incintei sacre existau pe vremea

lui Burebista ori au fost înălțate în decursul lungii sale domnii. Ni se pare neîndoielnic că Burebista a acordat o atenție deosebită preoțimii, dovadă fiind rolul de căpetenie pe care l-a jucat marele preot Deceneu, cel mai apropiat colaborator al regelui și căruia i-a acordat, după expresia lui Iordanes, o putere aproape regală. Atenția de care vorbeam se va fi materializat și în monumente ce intră în compunerea incintei sacre. Datarea acestora este greu de făcut.

Se pot distinge două categorii de monumente : unele lucrate din piatră de calcar, iar altele din andezit. Întrebuințarea unui material diferit a dus la concluzia existenței mai multor faze de construcții[1123]. Stratigrafic s-a putut stabili că edificiile durate din piatră de calcar le preced pe cele de andezit. Astfel, pe terasa XI, cea mai spațioasă dintre cele pe care s-au ridicat construcțiile incintei sacre, s-a descoperit un edificiu de mari dimensiuni, cu 60 de discuri de calcar fiecare dintre ele avînd un diametru de 1,30 m, dispuse pe patru rînduri. Peste acest sanctuar s-a construit, într-o epocă ulterioară, unul cu stîlpi de andezit de aceeași formă și dimensiuni cu cei de la sanctuarele rotunde descoperite tot pe terasa XI. Și, în fine, pe același loc, peste sanctuarul cu stîlpi de andezit s-au ridicat barăci de lemn ce au aparținut unității romane rămase să supravegheze regiunea după distrugerea Sarmizegetusei[1124].

Primul dintre sanctuarele găsite pe terasa XI, cel mai de jos, funcționa cu siguranță pe vremea lui Burebista. Faptul ne este dovedit de un *ex voto* (fig. 15) pe care este imitat un denar roman emis în anul 80 î.e.n. *Ex voto*-ul despre care vorbim nu este altceva decît un medalion de lut ars pe care este reprezentată o figură feminină, Diana ca pe monedă. Lăsînd un spațiu de timp necesar pentru ca denarul emis în anul 80 î.e.n. să fi ajuns în Dacia și să constituie model pentru artistul dac care l-a reprodus în lut, la alte dimensiuni, ajungem la epoca lui Burebista. Iată-ne astfel în posesia unui indiciu cu privire la existența sanctuarului din care provine medalionul, pe vremea lui Burebista. El nu este, firește, în măsură să ne fixeze mai exact în timp data la care s-a construit monumentul respectiv și, cu atît mai puțin, perioada lui de funcționare.

Tot ceea ce se cunoaște pînă acum din incinta sacră pledează pentru două mari faze de construcții : una pe vremea lui Burebista și a doua (folosind andezitul) în epoca de reînflorire a statului dacic, în sec. I e.n., cel mai tîrziu pe timpul lui Duras-Diurpaneus și Decebal. Părerea noastră este că epocii lui Burebista îi aparțin lucrările cele mai grandioase. Pe timpul lui s-a dislocat muntele și s-a construit terasa XI ce măsoară sute de

metri lungime. Dar o asemenea terasare nu oferea stabilitate. Spaţiul plan smuls muntelui era ameninţat continuu cu alunecarea la care contribuiau, cu siguranţă, apele, mai ales în anotimpuri ploioase, pornite vijelios pe o pantă cu o foarte mare înclinare. De aceea, erau necesare ziduri menite să pună stavilă tendinţei de alunecare a terasei artificiale create. Şi aceste ziduri s-au făcut. Ele au fost realizate în aceeaşi tehnică ca şi cele ale cetăţii. Dată fiind înclinarea mare a pantei de care vorbeam, zidul trebuia înălţat, pe verticală, la dimensiuni considerabile ce depăşeau, uneori, 10 metri. Un asemenea zid foarte puternic măsurînd 3,60 m lăţime, cu două paramente deosebit de îngrijit lucrate din blocuri de calcar s-a constatat pe latura de sud a sanctuarului vechi de pe terasa XI, ceea ce constituie o dovadă sigură că el a fost înălţat odată cu sanctuarul respectiv. Ce dimensiuni în înălţime avea acest zid, deocamdată nu se poate preciza. El n-a fost dezvelit, ci numai sondat în campania anului 1958. Am reuşit atunci pe o porţiune de 10 m lungime să constatăm că zidul coboară foarte mult în adîncime. Am ajuns să dezvelim 11 şiruri de blocuri, ceea ce însumează mai bine de cinci metri înălţime, subliniind însă că nu s-a dat de temelia lui, n-am ajuns la stînca vie. Date fiind aceste proporţii uriaşe şi enorma cantitate de pămînt ce s-a scurs de-a lungul veacurilor şi l-a acoperit, refăcînd, în parte, panta iniţială, dezvelirea zidului necesita, pe lîngă o cantitate de muncă foarte mare, şi mijloace de consolidare imediată pe care nu le aveam la îndemînă. De aceea ne-am mulţumit doar cu sesizarea lui. Pentru a putea realiza monumentalitatea deosebită a acestui zid poate că nu este de prisos repetarea dimensiunilor : 3,60 m lăţime şi cel puţin 5 metri înălţime, adăugînd felul că a fost deosebit de îngrijit lucrat, ceea ce îi conferă un caracter de artă. Totul pe zeci şi chiar sute de metri lungime.

În zona sanctuarului vechi, perpendicular pe zidul mare vin să se unească cu el alte ziduri de dimensiuni ceva mai mici, exact exprimat, mai înguste. Două dintre acestea închideau laturile de est şi de vest ale sanctuarului. Nici de data aceasta zidurile n-au putut fi urmărite pe toate dimensiunile lor. Cel care închidea latura de est a fost dezvelit pe parcursul a 11 şiruri de blocuri fără să se fi ajuns însă la stînca vie.

Rostul exact al acestor gigantice ziduri nu este încă pe deplin lămurit, dată fiind împrejurarea de care am vorbit. O primă supoziţie a fost aceea că ne-am găsit în prezenţa unor ziduri de susţinere a terasei. Se punea problema cît anume ţine în lungime gigantul de piatră identificat în zona sanctuarului vechi cu 60 de coloane. L-am reîntîlnit la peste 100 de metri distanţă,

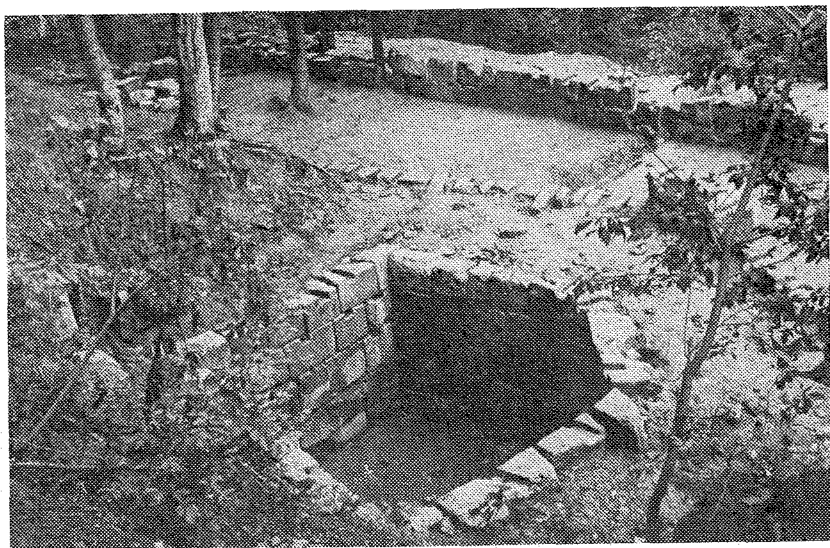
spre răsărit, aproximativ în dreptul sanctuarului mare rotund. Aici, pe o mică platformă situată sub terasa XI se descoperise încă în campania anului 1950 un turn de pază menit să apere incinta sacră[1125]. Săpăturile ulterioare pe care le-am făcut în anul 1968 au dovedit că turnul respectiv nu este izolat, ci plasat în unghiul format de un zid ce avea aceleaşi dimensiuni şi aspect cu cele pe care le văzusem în dreptul sanctuarului vechi cu 60 de coloane[1126]. Şi de data aceasta, pe o distanţă de 5 m şi respectiv 10 m, de o parte şi de alta a turnului, zidul mai are încă la ora actuală 5—6 şiruri de blocuri în picioare (vezi fig. 14). La acestea mai trebuie adăugate cel puţin tot atîtea pentru a ajunge la nivelul sanctuarului mare rotund, respectiv pînă la nivelul de călcare de pe terasa XI.

Faptul că turnul, considerat iniţial izolat cu rosturi de veghe şi, implicit, de apărare, nu este altceva decît un turn interior al unui masiv zid (vezi fig. 12) plasat într-un unghi pe care acesta îl face, ne dă dreptul să credem că zidul nu se oprea la nivelul terasei superioare, ci continua încă cel puţin 1—2 m în sus. El nu mai poate fi, în acest caz, un simplu zid de susţinere a terasei, ci trebuie considerat ca un veritabil zid de apărare, de incintă de proporţii uriaşe, proporţii pe care nu le-am fi bănuit şi, bineînţeles cel mai puternic dintre cîte se cunosc pînă astăzi în întreaga lume daco-getică. El trebuie să fi măsurat în înălţime în jur de 15 metri şi chiar ruinele ce se mai păstrează astăzi, trebuie să spunem că stîrnesc uimire.

Nu e nevoie de prea multă imaginaţie pentru a reconstitui monumentalitatea, proporţiile gigantice ale acestui zid care se ridică brusc dintr-o pantă cu un unghi foarte ascuţit, pe o verticală ce ajunge în unele porţiuni pînă la aproximativ 15 m. Şi trebuie imediat adăugat că asemenea porţiuni măsoară zeci de metri lungime. Cel mai frumos şi monumental zid dacic din cîte se cunosc pînă acum aşteaptă încă să fie cercetat şi, de ce n-am spune-o, să fie refăcut cu toate eforturile deosebite ce le reclamă.

Este cît se poate de verosimil ca şi turnul descoperit la extremitatea estică a terasei să fie şi el un turn interior şi ca zidul găsit sub terasa XI să vină, după ce a făcut o buclă, în direcţia turnului de pe terasa X şi să continue apoi pe direcţia vest, ajungînd să se unească cu zidul cetăţii (al aşa-zisei incinte militare) (fig. 10).

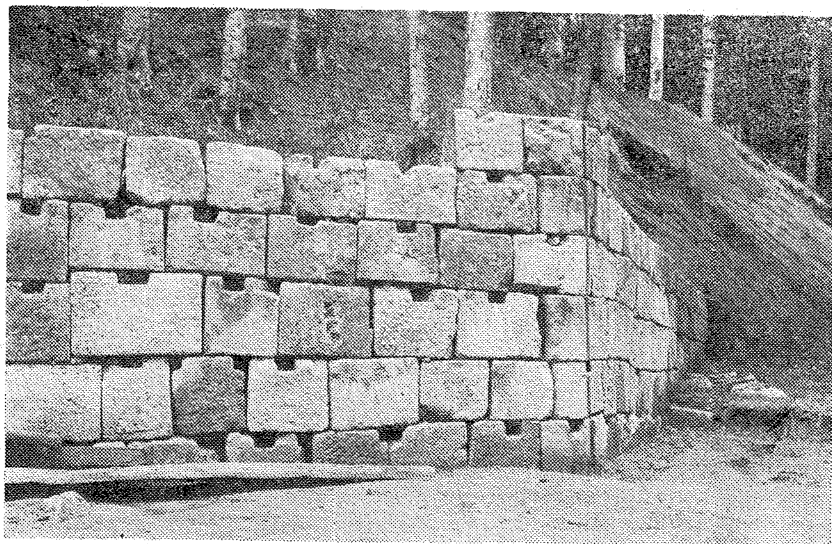
Nu trebuie uitată o constatare cu privire la cel mai vestic punct unde a fost constatat zidul în discuţie. Este vorba despre colţul de sud-vest al sanctuarului mare vechi. Aici zidul perpendicular face unghi drept cu zidul cel mare, pe care îl bănuim a fi de incintă, ceea ce ar presupune că el nu mai continuă pe

13. Turnul de colț de sub sanctuarul rotund de la Grădiște.

această direcție. Dar, paralel cu zidul perpendicular am descoperit o scară lucrată din lespezi de piatră de calcar. Scara este formată din trepte ce au lățimea de 1 m. Ea pare să fi fost acoperită și coboară pe pantă, fără să o fi putut urmări pe tot traiectul ei [1127]. Ni se pare foarte probabil ca în zid să fi existat o poartă la care conducea scara de piatră, în eventualitatea că zidul mai continuă. Și dacă continuă, distanța nu mai este mare pînă s-ar uni cu zidul cetății, undeva în apropierea porții de est.

În acest fel întreaga incintă sacră ar fi înconjurată cu ziduri și ar face corp comun cu cetatea propriu-zisă. La cele arătate pînă acum vin să se adauge două fapte care ne întăresc convingerea că sanctuarele nu erau *extra*, ci *intra muros*. Atunci cînd am reprodus fragmentul din raportul preliminar de săpături pe anul 1950 ne-am permis să subliniem un pasaj ce se referă la segmentul de nord al zidurilor de incintă. Concluziile de atunci ce se întemeiau doar pe dezvelirea unor porțiuni reduse s-au dovedit a fi perfect valabile și în urma degajării complete a zidurilor, pe tot traseul lor. Sublinierea la care ne refeream și tehnica deosebită se evidențiază pregnant pentru segmentul ce începe la poarta de est și continuă pînă la curbura pe care o face zidul pentru a alcătui latura de nord a incintei. Între acest segment și restul zidurilor există o diferență de-a dreptul șocantă.

14. Zidul de sub terasa XI de la Grădiștea Muncelului

Locul zidului masiv și puternic este luat de un zid la care se folosesc blocuri mici fără nici un semn de legătură între cele două fețe și emplectonul care, de fapt, nu este alcătuit decît din pămînt. Un asemenea zid era departe de trăinicia și soliditatea celorlalte segmente. C. Daicoviciu remarcase că nu este vorba de o trecere bruscă la această tehnică ce avea ca rezultat un zid slab cu totul neobișnuit la cetățile dacice și că nu poate fi vorba de o fază de construcții diferite, ci de una singură. El explică această diferență printr-un sistem mai economicos din cauza pericolului mai redus, date fiind pantele foarte înclinate în zonele de nord și de vest. Explicația este perfect justificată pentru cele două direcții (nord și vest) dar aici s-a constatat ulterior că zidul este de aceeași factură cu celelalte segmente de sud ale cetății. Rămînea cu totul curioasă și, cel puțin ciudată partea de est ce n-ar fi putut face față unui atac dușman, or tocmai din această direcție cetatea era lesne abordabilă, fiind vorba de terasele largi pe care se găsesc sanctuarele. Situația devine deosebit de limpede și perfect rațională dacă segmentul despre care discutăm nu era decît un zid interior și nu unul de incintă. Explicația noastră ar clarifica această ciudățenie. Dar, oricît am fi noi de convinși de justețea ei, ea rămîne deocamdată doar ipotetică, pînă cînd nu va fi probată de noile săpături.

Cel de al doilea fapt de care vorbeam se referă tot la o curiozitate. Este bine știut că în lumea antică cele mai apărate locuri erau sanctuarele. Ni se pare de prisos să mai arătăm de ce. În toate orașele greco-romane, ca să le amintim doar pe acestea, sanctuarele sînt amplasate în interiorul zidurilor și în punctul cel mai ferit. Incinta sacră de la Grădiștea Muncelului reprezenta, din acest punct de vedere, o excepție. Ipoteza pe care am formulat-o, în cazul că ea se va verifica, va înlătura și această curiozitate ca și pe aceea despre care vorbeam mai înainte.

Tot în legătură cu presupunerea noastră privind includerea zonei sacre în incinta fortificată ar mai fi de spus că între sanctuare și așa-zisa incintă militară se interpune terasa IX, pe care săpăturile au scos la lumină magazii pentru cereale de proporții considerabile. Cantitatea de grîu înmagazinată în aceste hambare, în preajma celui de al doilea război dacic, a fost așa de mare încît cel care a ars mocnit și s-a carbonizat mai este și astăzi de proporția unui deal, cu toate că aproape fiecare vizitator își duce cu sine, ca amintire, măcar cîteva boabe. Greu ne vine a crede că rezervele de grîu atît de necesare în caz de asediu să fi fost lăsate în afara zidurilor, la discreția dușmanului. De aceea, ni se pare plauzibil ca hambarele destinate asigurării hranei pe timpul unui asediu să fie cuprinse în interiorul fortificațiilor. Ar fi posibil ca zidul constatat (și în parte urmărit între terasa X și cea superioară ei) să fi avut, pe lîngă rolul de susținere a terasei, pe acela de a separa partea cetății destinată păstrării rezervelor, de zona sacră.

Sanctuarul cu discuri de calcar, denumit cel vechi, nu este singurul dintre monumentele construite pe vremea lui Burebista. Ni se pare neîndoielnic că întregul spațiu obținut cu atîta trudă și cu o cheltuială colosală, materială și ca forță de muncă, n-a rămas gol. Este foarte plauzibil ca toate sau, măcar cea mai mare parte a sanctuarelor durate mai tîrziu în andezit (rocă mai dură, mai rezistentă) să fi avut corespondente mai vechi construite din piatră de calcar. Sanctuarul cu 60 de discuri de calcar, situat pe terasa XI va fi înlocuit cu altul ce avea același număr de discuri, de data aceasta lucrate din andezit și de dimensiuni mai mari. Noul edificiu va fi amplasat pe terasa X unde, anterior existase un sanctuar cu stîlpi de calcar de aceeași formă cu cele de andezit care vor împrejmui noul loc de cult ce se va ridica în spațiul unde, pe vremea lui Burebista, se înălța sanctuarul cu cele 60 de discuri din calcar. Sanctuarele rotunde, cel mare și cel mic, vor fi avut și ele corespondențe în vremea lui Burebista.

După părerea noastră, cetatea de la Grădiştea Muncelului a fost cu mult mai mare decît s-a presupus pînă acum cuprinzînd o suprafață de aproximativ șase hectare. Ea era împărțită în trei sectoare : o zonă de refugiu şi de apărare ; un spaţiu destinat păstrării rezervelor alimentare, atît de necesare în cazul unui asediu și, în sfîrșit, o zonă sacră. Cele trei sectoare erau despărțite între ele prin ziduri, deosebite ca proporții și chiar ca tehnică de lucru față de zidul principal de apărare care urma, oarecum contururile reliefului în așa fel încît nu se poate vorbi de o anumită formă geometrică a cetății. Între zona sacră și cea de apărare exista o comunicare directă și legătura se făcea printr-un drum pavat (?) cu dale mari de calcar. Pornit de la poarta de est acest, îi zicem deocamdată, drum monumental, coboară și se oprește într-o piațetă la rîndul ei acoperită cu aceleași lespezi de calcar.

Cîte porți va fi avut în total cetatea n-o putem preciza. Pe latura ei de sud se pare că a existat una ce vine să se adauge la cele două ale sectorului de apărare.

În zona porții de est, printre vestigiile dislocate de la locul lor de către cei care la începutul secolului trecut căutau noi comori de aur, figurează și cîteva piese din încadramentul de piatră al unor intrări. Este posibil ca aceste chenare cioplite în piatră de calcar să fi împodobit poarta. Ipoteza ni se pare cu atît mai verosimilă cu cît ar fi vorba de o poartă interioară. Toate acestea în eventualitatea că ipoteza noastră cu privire la cuprinderea sanctuarelor *intra muros* se va adeveri.

După toate cele spuse ni se pare de prisos a mai stărui asupra monumentalității cetății de pe Dealul Grădiștii. Dacă comparația pe care am făcut-o la un moment dat cu piramidele egiptene a putut părea îndoielnică, socotim că acum dubiile s-au risipit și se va recunoaște că, dacă am lua în considerare și numai zidurile dezvelite pînă la ora actuală, pe care dacă le-am pune cap la cap, în lungime ar măsura kilometri, ne îndreptățeau s-o facem. Îndoieli nu se puteau naște decît pentru aceia care n-au văzut încă ruinele cetăților din Munții Orăștiei.

Spuneam că la Grădiște n-a existat, după cît știm astăzi, o fortificație anterioară aceleia înălțată pe vremea lui Burebista. Sub sanctuarul mare rotund de pe terasa XI, la 2 m adîncime însă, „se află un nivel mai vechi, și el cu urme de ardere, cu cărbuni, cu resturi de ceramică și cu un rînd de pietre de stîncă așezate de-a lungul în linie (dreaptă ?). E cazul să presupunem, deci un sanctuar și mai vechi decît cel care se vede acum" [1128]. Cît anume de vechi a fost acest sanctuar, ce formă și ce dimensiuni avea, n-o putem preciza. Adîncimea mare la care s-a descoperit

nu trebuie să ne surprindă și în același timp nu este un indiciu cu privire la o vechime prea mare. Pentru a mări terasa era nevoie de o mare cantitate de umplutură ceea ce explică grosimea pămîntului pus intenționat peste vechiul sanctuar. Faptul că la edificiul despre care discutăm s-a folosit doar lemnul și piatra locală ne autorizează să presupunem că el aparține unei epoci anterioare lui Burebista. Este probabil că edificiul de cult de sub rotonda mare și, poate altele din imediata lui apropiere să fi fost de dimensiuni și aspect modest. Peste acestea marele rege a pus să se înalțe altele, de proporții grandioase ca, dealtfel, toate înfăptuirile lui.

Pe numeroasele terase însorite ale Dealului Grădiștii, ce se numără cu zecile, amenajate pe versantul de sud, săpăturile au scos la iveală urmele unor clădiri de caracter civil : locuințe, ateliere, cuptoare de redus minereu de fier ori de bronz etc. Toate acestea alcătuiesc așa-zisa așezare și datează din epoca imediat premergătoare războaielor de cucerire a Daciei.

Săpăturile de pînă acum n-au reușit să elucideze definitiv problema începutului așezării civile de pe Dealul Grădiștii. Neîndoielnic se pare doar că sec. I din era noastră îi aparțin numeroasele ateliere și locuințe descoperite pînă acum, ce alcătuiesc o așezare de tip proto-urban, chiar cu anumite tente de sistematizare urbană de tip mediteranean, în sensul existenței unor străzi cu case aliniate, a unei amenajări de foarte înalt grad tehnic pentru captarea și decantarea apei potabile, condusă apoi pe țevi de teracotă la diverse terase, deci, apă curentă. Există însă și indicii despre o locuire mai veche, măcar pe unele terase ale dealului. În acest sens pledează cîteva imitații după tetradrahme emise de orașul Thasos și monede republicane romane, toate cu referințe cel puțin la sec. I î.e.n.[1129].

O locuire mai veche pare să fi existat și pe terasa V, în preajma porții de vest a cetății. Cît de veche este această locuire n-o putem preciza. Indiciile despre care vorbeam nu sînt, deocamdată, suficiente pentru a ne îndreptăți să presupunem că pe vremea lui Burebista la Grădiștea Muncelului exista deja o așezare de tip proto-urban, de oarecari proporții. Aceasta, după cît se pare, a luat naștere mai tîrziu, pe parcursul sec. I din era noastră, în strînsă legătură cu marea cetate de aici și a centrului religios. Este curios că Strabon vorbește doar de „muntele sfînt" (Κωγαίονον) fără să amintească măcar Sarmizegetusa[1130]. În schimb Ptolemaeus nu numai că pomenește Sarmizegetusa, ci îi și dă epitetul de regească (Σαρμιζεγέθουσα, βασίλειον)[1131]. Pornind de la acest fapt H. Daicoviciu formulează ipoteza în conformitate cu care în a doua parte a sec. al II-lea î.e.n. și la începutul

veacului următor la Grădişte ar fi existat doar „muntele sfînt“ nu şi cetatea de reşedinţă a regilor daci. Motivul este cît se poate de simplu : pentru că nu exista încă statul dac, iar cetăţi ca cea de la Costeşti, Căpîlna, Tilişca ori Piatra Craivii nu erau decît simple centre tribale. Iar mai departe, acelaşi cercetător presupune că uniunea de triburi de la Costeşti „din motive pe care, cel puţin deocamdată, nu le cunoaştem, s-ar fi ridicat deasupra celorlalte“ şi că Burebista va fi cel care creează sistemul de fortificaţii din Munţii Orăştiei. Acum cetatea de la Costeşti, reşedinţa lui Burebista, se va transforma într-un fel de capitală politică, iar cea religioasă va rămîne mai departe cea de la Grădiştea Muncelului. Abia pe timpul lui Decebal, Sarmizegetusa, respectiv aşezarea de pe Dealul Grădiştii va deveni capitala Daciei [1132].

Trebuie să recunoaştem că ipoteza ca atare este ingenioasă numai că ea nu poate fi susţinută de documentarea ce ne stă la îndemînă în actualul stadiu de dezvoltare al cercetărilor. Deocamdată nu este dovedit că pe vremea lui Burebista sau mai înainte Costeştii ar fi fost un important centru, ci, dimpotrivă, totul pledează pentru o reşedinţă nobiliară. O capitală, fie ea şi numai politică, presupune cu necesitate existenţa şi a unui important centru economic, cu numeroase şi foarte variate ateliere, o populaţie densă etc. aşa cum se constată pe vremea lui Decebal la Grădişte. Existenţa celor două turnuri-locuinţă de pe platoul superior al cetăţii de la Costeşti, oricît de somptuoase vor fi fost, cu aspect evident de „palat“ au totuşi, în ultimă instanţă o funcţionalitate militară-strategică şi, în orice caz, nu sînt suficiente pentru a ne dovedi o capitală. Pentru aceasta ar fi nevoie ca pe terasele dealului „Cetăţuia“ şi la poalele lui să se descopere abundente vestigii care să demonstreze pulsarea unei vii şi tumultuoase vieţi economice, caracteristică primordială a unui centru, chiar dacă am admite că în interiorul fortificaţiilor rezida numai regele. Descoperirile făcute pînă acum în vatra actualului sat Costeşti ori la limita lui sudică, chiar trecînd peste impedimentul distanţei prea mari, ce implică serioase îndoieli, nu sînt în măsură să ne dovedească caracteristicile de care vorbeam. Dar, cine ştie ce surpriză ne pot aduce noile cercetări. Un alt fapt care infirmă o asemenea ipoteză este cel cu privire la cetatea cea mare de la Grădiştea Muncelului. Aceasta a fost construită fără îndoială de Burebista ca şi întregul sistem. Ea constituia raţiunea acestuia iar fără de ea rostul tuturor fortificaţiilor din apropiere ar fi greu de explicat.

Neîndoielnic rămîne, deocamdată, doar faptul că întregul sistem de fortificaţii, creaţie originală şi unică în SE Europei, de

proporții grandioase, ce avea în centru cetatea cea mare de pe Dealul Grădiștii, este opera lui Burebista, așa cum au arătat-o învățați ca D. M. Teodorescu, V. Pârvan și C. Daicoviciu [1133]. Cu privire la acest subiect există un consens general în rîndurile acelora care se preocupă de istoria strămoșilor românilor de azi, un bun cîștigat. Întregul sistem de fortificații avea menirea să apere centrul religios al daco-geților, acel „munte sfînt" de care ne vorbește Strabon și, la caz de nevoie, să ofere un ultim loc de refugiu lui Burebista, stăpînul unui vast teritoriu din această parte a Europei. Grandioasa operă, ce ne asigură un loc printre popoarele de veche cultură, a putut fi realizată numai grație existenței statului centralizat, de tip „tributal". Numai în acest mod poate fi explicat faptul că un popor ce abia depășise stadiul comunității primitive și era abia la începutul unei organizări politice superioare, a fost capabil de realizări comparabile în foarte multe privințe cu ceea ce au creat alte popoare la capătul unei organizări statale ce număra multe secole. Pentru asemenea înfăptuiri un singur om, oricît de genial ar fi fost, nu era suficient. Complexul de fortificații din Munții Orăștiei constituie opera întregului neam daco-getic ce-l avea în frunte pe Burebista, dotat fără îndoială cu toate însușirile.

Înainte de a încheia capitolul de față va trebui să discutăm problema includerii în sistemul de apărare realizat de Burebista și a altor cetăți, altele decît cele despre care a fost vorba pînă acum. S-a spus, că, cetăți mai îndepărtate cum sînt cele de la Tilișca, Piatra Craivii și, eventual cele din Oltenia (Polovragi și Ocnița) ar fi constituit elemente auxiliare ale sistemului de fortificații din inima statului daco-getic, alcătuind o a doua centură concentrică în jurul Sarmizegetusei [1134]. Cîteva fapte de majoră importanță se opun, după părerea noastră, unei atari ipoteze. Primul dintre acestea și, în același timp, cel mai important îl constituie deosebirea fundamentală existentă între cetățile care făceau parte din sistemul ce avea în centru Dealul Grădiștii și cele care alcătuiesc așa-zisa a doua centură. Cetățile ce fac parte din sistemul de apărare din Munții Orăștiei au un pregnant caracter strategic-militar și numai în acest context au devenit sedii ale unor vîrfuri războinice, ale unor mari nobili de la curtea regelui. În asemenea reședințe princiare meșterii existenți vor lucra numai pe seama stăpînului cetății, fără ca aceasta să constituie un centru de producție de oarecari proporții, ori de desfacere a mărfurilor, pe cîtă vreme la Ocnița, Tilișca sau Piatra Craivii numeroasele unelte descoperite dovedesc existența aici a unor ateliere ce produceau marfă și de aceea ele pot fi considerate adevărate centre de producție. În cetatea de la Tilișca se

bătea monedă, împrejurare ce se înscrie și ea în aceeași idee. Apoi, o altă trăsătură ce ține tot de caracterul deosebit al celor două categorii de cetăți o constituie locuirea intensă, cu caracter de aglomerare, în cetățile îndepărtate și, singulară, în cazul acelora din Munții Orăștiei. La Costești în afară de cele două turnuri-locuință, și ele cu caracter militar, unde rezida stăpînul cetății, celelalte edificii reprezintă doar anexe gospodărești. Aceeași este situația și în cazul cetății de la Blidaru, Bănița și chiar Căpîlna. Cu totul altfel se prezintă situația în cazul cetăților de la Tilișca, Ocnița sau Piatra Craivii.

Apoi, o altă trăsătură distinctivă poate fi dedusă din datele la care au fost întemeiate. Cetățile incluse în sistem au fost construite în aceeași perioadă, chiar dacă pe locul lor, anterior, existaseră cetăți de refugiu pentru populația din jur, de mici dimensiuni, pe cînd în celelalte cazuri se continuă centre mai vechi de același caracter. Și, în sfîrșit, includerii în cadrul sistemului i se opune distanța lor mult prea mare față de centru și repartizarea geografică foarte diferită. Cetățile ce alcătuiesc complexul din jurul Grădiștii comunicau cu ușurință între ele, unele chiar direct ca în cazul acelora de la Blidaru și Costești.

Iată, deci, că există suficiente motive care ne determină să presupunem caracterul cu totul aparte al cetăților ce compun grandiosul sistem din Munții Orăștiei și neincluderea în cadrul acestuia a cetăților de la Tilișca, Ocnița, Piatra Craivii ce constituiau, probabil, centre tribale. În interiorul celor din urmă își aveau reședința șefii tribului ori ai uniunii de triburi cărora le aparțin dar, pe lîngă aceștia, aici locuiesc mulți alții, există ateliere etc. Toate cetățile despre care este vorba vor fi supuse, se vor include, de bună voie ori silit, în statul lui Burebista. Cu toată subordonarea indiscutabilă ele vor continua și pe mai departe să-și păstreze oarecare autonomie constituind, foarte probabil, centre administrative, funcțiune ce se adaugă aceleia de centre de producție și de desfacerea mărfurilor. În unele cazuri sistemul de fortificații mai vechi, tradițional, este completat cu turnuri, în cazul cetății de la Tilișca, ori cu ziduri de incintă, în cazul celeia de la Piatra Craivii. Toate acestea sînt construite în aceeași tehnică cu cea a zidurilor din Munții Orăștiei, ceea ce nu înseamnă însă includerea lor în sistem. Acesta era modul de construcție a epocii lui Burebista și măcar teoretic, toate cetățile îl aplicau. Cele din afara complexului hunedorean vor fi durate prin forța materială și ca potențial uman a tribului căruia îi aparțin, în timp ce toate cetățile sistemului din Munții Orăștiei, inclusiv cea de la Grădiște, vor aparține statului și vor fi realizate pe baza contribuției întregului neam daco-getic[1135].

S-a spus chiar și despre cetățile din Moldova : Poiana, Tisești, Bîtca Doamnei că ar constitui un sistem defensiv creat de Burebista pentru a apăra accesul spre Transilvania[1136]. Că ele vor fi aparținut uneia și aceleiași mari uniuni de triburi, este posibil. Dar, ne vine foarte greu a crede că ele au fost ridicate în intenția de a apăra trecerea spre Transilvania.

Lui Burebista i-au fost subordonate toate cetățile și așezările fortificate de la Bratislava pînă la Poiana dar, îi aparțineau de fapt doar cele ce alcătuiau sistemul defensiv unitar, bine chibzuit, ce își avea punctul central de apărare : cetatea cea mare de la Grădiștea Muncelului. Întregul complex de fortificații din Munții Orăștiei era, în ultimă instanță, opera întregului neam daco-getic, pe cînd toate celelalte, fie ele cetăți ori așezări întărite au fost realizate de un anumit trib ori, poate uniune tribală.

Pentru a putea săvîrși o operă de proporțiile și grandoarea complexului al cărui nucleu îl formează Dealul Grădiștii, era nevoie de un anumit stadiu de dezvoltare al culturii. Sistemul de fortificații și, mai ales, cetatea cea mare cu toate monumentele ei stau mărturie sigură despre nivelul cu adevărat remarcabil al culturii daco-getice din epoca lui Burebista.

NOTE

942. Arrianus, *Anabasis*, I, 4, 4. (καί τὰ μέν πρῶτα ἐς τὴυ καταφεύγουσιυ ἥ δή ἀπεῖχεν αὐτοῖς ὅσον παρασάγγην τὸν Ἴστρον ὡς δὲ ἐπάγοντα εἶδον σπουδῆ Ἀλεξάνδρου τὴν μέν φάλαγγα παρὰ τὸν ποταμόν, οὓς μή κυκλωθεῖς πη οἱ πεζοὶ ἐνεδρευσὰντων τῶν Γετῶν, τοὺς ὑππείς δὲ κατὰ μἶτωπον λείπουσιν αὖ καὶ τὴν πόλιν οἱ Γέται κακῶς τετειχισμένην).

943. *Geogr.*, VII, 3, 8.

944. Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica*, XXI, 12, 2 ; V. Pârvan, *Getica*, p. 62.

945. Pentru izvoarele literare cu privire la fortificațiile dacice v. F. Medeleț, în *Tibiscus*, Timișoara, 1970, p. 33—40.

946. A. C. Florescu, S. Rață, în *Studii și Materiale*, Suceava, 1, 1969, p. 9—16 ; id., în *Cercetări istorice, Iași*, 3, 1971, p. 103—116 ; A. C. Florescu, *Dicționar*, p. 551.

947. A. C. Florescu, în *Cercetări Istorice-Iași*, 2, 1971, p. 103—116.

948. Pentru fiecare localitate vom cita bibliografia mai importantă unde cititorul poate găsi date amănunțite cu privire la așezare și la materialele descoperite. O prezentare amănunțită a acestora, în cadrul de față, nu putea fi făcută.

949. L. Mărghitan, în *Sargetia*, 7, 1970, p. 12—13 ; L. Nemoianu, în *Dacia* 19, 1975, p. 270, nr. 5 ; id., în *Rezumatele*, p. 11.

950. M. Macrea — D. Berciu, în *SCIV*, 6, 3—4, 1955, p. 615—619; M. Macrea, în *Materiale*, 4, 1957, p. 145—148; M. Macrea, I. Glodariu, *Aşezarea dacică de la Arpaşul de Sus*, Bucureşti, 1976.

951. N. Gostar, în *Apulum*, 5, 1965, p. 145; id., în *Cetăţi*, p. 34; id., în *Materiale*, 8, p. 505—511; S. Sanie, I. T. Dragomir, în *Danubius*, 4, 1970, p. 135 şi urm.; S. Sanie, *Dicţionar*, p. 79—82 cu bibliografia completă.

952. Oct. Floca, *Cetăţi dacice*, p. 23—33.

953. S. Dumitraşcu, în *Crisia*, 1972, p. 125—127; S. Dumitraşcu, I. Ordentlich, în *Crisia*, 1973, p. 47—95. Informaţii personale de la S. Dumitraşcu.

954. Cronica de săpături în *Dacia*, 12, 1968, p. 428, nr. 54 şi informaţie I. Glodariu.

955. Al. Ferenczi, în *ACMIT*, 1, 1926—1928, p. 245; 4, 1932—1938, p. 316—319. Zidurile de piatră aparţin cetăţii feudale: C. Daicoviciu, în *Dacia*, 7—8, p. 320; Z. Székely, *Almanah*, p. 12—13.

956. A. Niţu, I. şi M. Zamoşteanu, în *Materiale*, 6, 1958, p. 371; C. Mătasă, I. şi M. Zamoşteanu, în *Materiale*, 7, 1961, p. 339—372; N. Gostar, în *Apulum*, 5, 1965, p. 157—165; id., *Cetăţi*, 1969, p. 9—22; *Dacia*, N.S., 15, 1971, p. 363, nr. 17; A. Buzilă, în *Mem. Antiq.*, 2, 1970, p. 237—250.

957. C. Daicoviciu şi col., în *SCIV*, 5, 1—2, 1954, p. 125—136; *SCIV*, 6, 1—2, 1955, p. 219—228; *Materiale*, 3, 1957, p. 263—270; *Materiale*, 8, 1962, p. 463—466; C. Daicoviciu şi H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1960, p. 22—24.

958. Al. Vulpe, în *Studii Clasice*, 6, 1964, p. 238; cronica de săpături în *Dacia* N.S., 8, 1964, p. 393, nr. 61; *Dacia* N. S., 11, 1967, p. 363, nr. 45; *Magazin istoric*, an. IV, nr. 2 (35), februarie 1970, p. 70; V. Ursachi, în *Carpica*, 1, 1968, p. 171—184; id., în *Mem. Antiq.*, 1, 1969, p. 105—119; V. Căpitanu şi V. Ursachi, în *Crisia*, 1972, p. 97—114; V. Ursachi, în *Rezumatele*, p. 17.

959. Descoperirile de la Bratislava sînt inedite. Informaţii amabile ale prof. B. Novotny căruia îi mulţumim şi pe această cale.

960. T. Nägler, în *Studii şi Comunicări*, Sibiu, 14, 1969, p. 89—117; N. Lupu, în aceeaşi revistă, p. 261—266; Gh. Poenaru-Bordea, C. Ştirbu, în *Studii şi cercetări de numismatică*, 5, p. 265 şi urm.

961. C. Daicoviciu, *La Transylvanie*, p. 56, nota 1; N. Gostar, în *SCIV*, 9, 2, 1958, p. 417; L. Mărghitan, în *Sargetia*, 7, 1970, p. 15—16.

962. Z. Székely, *Almanah*, p. 9; id., *Sistemul de apărare al dacilor din sud-estul Transilvaniei* (manuscris).

963. M. Macrea — I. Berciu, în *Dacia*, N. S., 9, 1965, p. 201—232; M. Macrea, *Cetăţi dacice*, p. 9—23; H. Daicoviciu, în *ActaMN*, 5, 1968, p. 53; id., *Dacia*, p. 166; I. Berciu, I. Moga, în *Crisia*, 1972, p. 66—68; V. Pavel, I. Berciu, în *Studii şi Comunicări*, Sibiu, 18, 1974, p. 115—124.

964. Z. Székely, în *Cumidava*, 3, 1969, p. 101; id., *Materiale*, 9, 1970, p. 307; id., *Sistemul...*; B. Mitrea, în *SCIV*, 12, 1, 1961, p. 146.

965. R. Vulpe, *Așezări getice*, p. 38—42 ; Cronica de săpături în *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 439 nr. 55 ; D. V. Rosetti, L. Chițescu, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, 42, 4, 1973, p. 55 și urm. ; Al. Vulpe, *Dicționar*, p. 158.

966. M. Chițescu, în *Dacia*, 19, 1975, p. 252, n. 58.

967. M. Valea — L. Mărghitan, în *Sargetia*, 4, 1966, p. 65—72 ; id., în *Sargetia*, 7, 1970, p. 16.

968. M. Florescu, în *Dicționar*, p. 168—170.

969. S. Dumitrașcu, în *Lucrări Științifice*, Oradea, 1970, p. 147—160 ; id., *Dàcke hradisko v Clite*, în *Vychodoslovenský Pravek*, 2, Kosice, 1971, p. 31—49 ; id., în *Crisia*, 1972, p. 127 ; S. Dumitrașcu, L. Mărghitan, în *Sargetia*, 8, 1971, p. 48, nr. 9.

970. D. M. Teodorescu, în *ACMIT*, 1929, Cluj, 1930, p. 265—298 ; C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951, p. 9—29 ; C. Daicoviciu și col., în *Materiale*, 6, p. 331—332 ; C. și H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa*, Ed. Meridiane, București, 1960, p. 19—22.

971. Al. Ferenczi, în *Erdélyi Tudomanyos Füzetek*, Cluj, 1947 ; C. Daicoviciu, în *Dacia*, 7—8, 1940, p. 320 ; C. Daicoviciu și col., în *SCIV*, 1, 1, 1950, p. 119—120 ; Cronica de săpături în *Dacia*, N.S., 13, 1969, p. 516, nr. 63 ; Z. Székely, în *SCIV*, 23, 2, 1972, p. 201 și urm. ; id., în *Materiale*, 10, p. 219 și urm.

972. A. Nițu și M. Zamoșteanu, în *Materiale*, 6, 1959, p. 359—372 ; N. Gostar, *Cetăți*, p. 23—26.

973 I. Marțian, *Urme din războaiele romanilor cu dacii*, Cluj, 1921, p. 40—41 și informații Șt. Ferenczi.

974. C. Daicoviciu — I. M. Neda, în *Revista istorică română*, 10, 1940, p. 385—386 ; C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, *Așezările dacice*, p. 6 ; Oct. Floca, în *SCN.*, 2, 1958, p. 95—96 și informații primite de la ing. Cornel Cașin din Cugir.

975. Oct. Floca, în *OCD*, p. 201, fig. 5—12 ; id., în *Sargetia*, 6, 1969, p. 20 ; Oct. Floca și Ben. Bassa, *Cetatea Deva*, Ed. Meridiane, București, 1965, p. 10—11 ; I. P. Albu, în *Apulum*, 9, 1971, p. 139—147 ; L. Mărghitan, în *Sargetia*, 7, 1970, p. 13—14.

976. M. Valea — L. Mărghitan, în *Sargetia*, 6, 1969, p. 47—53 ; Oct. Floca, în *Sargetia*, 6, 1969, p. 22—24 ; L. Mărghitan, în *Sargetia*, 7, 1970, p. 11—20 ; L. Nemoianu, A. Rusu, în *Dacia*, 19, 1975, p. 283, nr. 65.

977. Z. Székely, în *Materiale*, 9, 1970, p. 302.

978. Pentru istoricul cercetărilor v. C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, *Așezările dacice*, p. 33—34 și p. 67—100 ; S. Jakó, în *ActaMN*, 3, 1966, p. 103—120.

979. Cu privire la săpăturile făcute pe Dealul Grădiștii, s-au publicat pînă acum următoarele rapoarte preliminarii : C. Daicoviciu și col., în *SCIV*, 2, 1, 1951, p. 95—126 ; *SCIV*, 3, 1952, p. 281—307 ; *SCIV*, 4, 1—2, 1953, p. 153—187 ; *SCIV*, 5, 1—2, 1954, p. 147—152 ; *SCIV*, 6, 1—2, 1955, p. 195—216 ; în *Materiale*, 3, 1957, p. 256—263 ; în

Materiale, 5, 1959, p. 391—399 ; în *Materiale*, 6, 1959, p. 335—341 ; în *Materiale*, 7, 1961, p. 301—320 ; în *Materiale*, 8, 1962, p. 463—476 ; *Materiale*, 10, 1973, p. 61—87.

980. Al. Ferenczi, în *ACMIT*, 4, 1932—1938, p. 235—253 ; M. Macrea și col., în *SCIV*, 2, 1, 1951, p. 307—310 ; R. Vulpe, în *SCIV*, 6, 3—4, 1955, p. 565 ; Z. Székely, *Sistemul...*,

981. S. Dumitrașcu, în *Crisia*, 1972, p. 138 ; S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca*, Cluj, 1974.

982. M. Florescu, în *Dicționar*, p. 396—397.

983. D. Berciu, în *Magazin istoric*, an. 1, nr. 6, sept., 1967, p. 5—9 ; id., în *SCIV*, 24, 4, 1973, p. 611—618 ; id., în *SCIVA*, 25, 3, 1974, p. 381—387 ; id., în *Apulum*, 13, 1975, p. 615—618 ; I. I. Russu, în *Anuarul Inst. de Istorie și arheologie Cluj-Napoca*, 1976, (în curs de apariție) ; I. H. Crișan, în *Scînteia Tineretului*, miercuri 7 aprilie 1976, p. 1, 3.

984. G. și Șt. Ferenczi, în *Materiale*, 10, 1973, p. 344—345 ; id., în *Crisia*, 1972, p. 59—63.

985. I. H. Crișan, în *Apulum*, 5, 1965, p. 151—155 ; id., în *Acta MN*, 3, 1966, p. 91—101 ; id., în *ActaMN*, 6, 1969, p. 93—115.

986. I. Berciu, Al. Popa și H. Daicoviciu, în *Celticum*, 12, (1965), p. 115—146 ; I. Berciu, în *Cetăți dacice*, p. 53 și urm. ; cronica de săpături, în *Dacia*, *N.S.*, 15, 1971, p. 38, nr. 126 ; Al. Popa, în *Apulum*, 9, 1971, p. 271—281 ; I. Berciu-I. Moga, în *Crisia*, 1972, p. 68—71.

987. C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie. Monografie arheologică*, București, 1954 ; C. Daicoviciu — H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa*, p. 25—26.

988. R. Vulpe, în *Dacia*, 7, 8, 1937—1940, p. 13—68 ; Al. Vulpe, în *Studii Clasice*, 6, 1964, p. 238 ; id., în *Dicționar*, p. 467 ; V. Mihăilescu-Bîrliba, în *Rezumate*, p. 16.

989. I. Andrieșescu, în *Academia Română, Memoriile Secției Istorice*, Tom. III, Ser. III, Mem. 1, București, 1924, p. 15—20 ; V. Pârvan, *Getica*, p. 178—182 ; R. Vulpe, *Așezări getice*, p. 42—46 ; N. Conovici, în *Rezumate*, p. 5 ; M. Babeș, în *Dacia*, 19, 1975, p. 139 ; Al. Vulpe, în *Dicționar*, p. 192.

990. R. Vulpe, în *Rev. Arch.*, 34, 1931, 2, p. 237—257 ; R.-E. Vulpe, în *Dacia*, 3, 4, 1927—1932, p. 253—351 ; R. Vulpe și colab., în *SCIV*, 2, 1, 1951, p. 181—191 ; *ibidem*, în *SCIV*, 3, 1952, p. 191—209 ; R. Vulpe, în *Dacia*, *N.S.*, 1, 1957, p. 146—147 ; Al. Vulpe, în *Dicționar*, p. 475.

991. C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *SCIV*, 4, 1—2, 1953, p. 207 ; cronica de săpături, în *Dacia*, *N.S.*, 9, 1965, p. 477, nr. 58 și 15, 1971, p. 381, nr. 132. Fl. Marinescu, în *Crisia*, 1972, p. 79—87 ; id., în *Rezumatele*, p. 10 ; Al. Vulpe, V. Veselovschi-Bușilă, în *Drobeta*, 1, 1974, p. 141—145 ; Al. Vulpe, în *Dicționar*, p. 478.

992. Pentru acestea v. de ex., Gy. Nováki, în *Acta Arch.*, 16, 1964, p. 99—149 cu o bogată bibliografie.

993. R. Vulpe, *Așezări getice*, p. 27—38 cu toată bibliografia mai veche ; R. Vulpe și col., în *SCIV*, 6, 1—2, 1955, p. 239 și urm. ; *Materiale*,

3, 1957, p. 235—241 ; *Materiale*, 5, 1959, p. 341 şi urm. ; *Materiale* 6, 1959, p. 308 şi urm. ; *Materiale*, 7, 196, p. 323 şi urm. ; *Materiale*, 8, 1962, p. 457 şi urm. ; Al. Vulpe, în *Dicţionar*, p. 481—482.

994. V. supra p. 310.

995. Z. Székely, în *Materiale*, 6, 1959, p. 194 ; *Dacia*, 11, 1967, p. 363, nr. 44 ; *Dacia*, 12, 1968, p. 427, nr. 48 ; G. Ferenczi — Şt. Ferenczi, în *Materiale*, 10, 1973, p. 340 şi urm. ; id., în vol. *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 137—149.

996. Al. Ferenczi, în *ACMIT*, 4, 1932—1938, p. 283—288 ; R. Vulpe, în *SCIV*, 6, 3—4, 1955, p. 565—566 ; Z. Székely, în *Materiale*, 9, 1970, p. 304—305 ; id., în *Cumidava*, 3, Braşov, 1969, p. 103.

997. Cronica de săpături, în *Dacia*, *N.S.*, 15, 1971, p. 384, nr. 138 ; V. Căpitanu şi V. Ursachi, în *Carpica*, 2, 1969, p. 93—130 ; id., în *Crisia*, 1972, p. 97—114 ; Al. Vulpe, V. Căpitanu, în *Apulum*, 9, 1971, p. 155 şi urm. ; Al. Vulpe, în *Studii Clasice*, 6, 1964, p. 233—243.

998. Fl. Costea, în *Cumidava*, 4, 1970, p. 17—48 ; în *Rezumate*, p. 12 şi informaţii personale pentru care îi mulţumim şi pe această cale.

999. S. Dumitraşcu, în *Crisia*, 1972, p. 136—137 ; id., în *Repertoriul monumentelor din jud. Bihor*, Oradea, 1974, p. 59—60, nr. 323 ; S. Dumitraşcu, E. Molnar, în *Crisia*, 1975, p. 45—67.

1000. N. Vlassa şi Şt. Dănilă, în *Materiale*, 8, 1962, p. 341—347.

1001. K. Horedt — C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighişoara — Schässburg*, Bonn, 1971, unde este citată întreaga literatură cu privire atît la cercetări cît şi la descoperiri. Recenzie I. H. Crişan, în *Anuarul Inst. de ist. şi arh. Cluj-Napoca*, 17, 1974, p. 317—320. A se vedea şi raportul de săpături din *Dacia*, N.S., 15, 1971, p. 387, nr. 159.

1002. K. Horedt, în *SCIV*, 15, 2, 1964, p. 186 şi urm., în special p. 194—195.

1003. S. Dumitraşcu, în *Crisia*, 1971, p. 39—46 ; S. Dumitraşcu, I. Căbuz, în *Lucrări Ştiinţifice*, Oradea, 1971, p. 25—30.

1004. *Dacia*, 14, 1970, p. 438 ; S. Dumitraşcu, *Crisia*, 1972, p. 129—131 ; N. Chidioşan, în *Repertoriul monumentelor din jud. Bihor*, Oradea, 1974, p. 77, nr. 403.

1005. Cronica de săpături în *SCIV*, 13, 1, p. 208 ; XV, p. 558 ; *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 393, nr. 60. Săpături I. Pop care ne-a dat şi informaţii pentru care îi mulţumim.

1006. N. Lupu, *Die Münze in der dakischen Burg von Tilişca*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 7/1, Bucureşti, 1964, p. 5—31 ; id., *Aspekte des Münzeumlaufs im Vorrömischen Dakien*, în *JNG*, 17, 1967, p. 101—121.

1007. N. Lupu, în *Materiale*, 8, p. 477—483 ; *Materiale*, 9, 1970, p. 233—243 ; id., *Cetăţi dacice*, p. 34—45.

1008. R.-E. Vulpe, în *Dacia*, I, 1924, p. 167—169 ; R. Vulpe, *Aşezări getice*, p. 47—51.

1009. A. Niţu şi M. Zamoşteanu, în *Materiale*, 6, 1959, p. 369—381 ; Al. Vulpe, în *Studii Clasice*, 6, 1964, 243—245.

1010. B. Benadik, în *Germania*, 43, 1965, p. 63—91; id., în *Arch. roz.*, 23, 3, 1971, p. 322—325.

1011. I. H. Crişan, în *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 329—338.

1012. Z. Székely, *Zétevara*, Sf. Gheorghe, 1949; id., în *Cumidava*, 3, Braşov, 1969, p. 99—123; G. şi Şt. Ferenczi, în *Materiale*, 10, 1973, p. 345—346.

1013. Branko B. Gavela, *Keltski oppidum Zidovar*, Beograd, 1952. Fără o analiză detailată şi competentă a descoperirilor şi fără a cunoaşte analogiile, autorul atribuie greşit aşezarea de aici celţilor. Cf. I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, Bucureşti, 1969, p. 160. Pentru atribuirea pe seama dacilor a aşezării de la Židovar, v. mai nou şi H. Daicoviciu, *Illiri şi daci*, Catalogul expoziţiei, Cluj-Bucureşti, 1972, p. 78.

1014. V. de ex., în acest sens aşezările identificate pe teritoriul Moldovei: N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova*, Bucureşti, 1970, p. 54 şi urm.

1015. Vl. Dumitrescu, în *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 70; D. Berciu, în acelaşi volum, p. 80—81.

1016. Şt. Ferenczi, în *Apulum*, 5, 1964, p. 115—126, în special p. 115—117 cu o bogată bibliografie.

1017. K. Horedt, în *Probleme de muzeografie*, Cluj, 1960, p. 179—187.

1018. Id., *Befestigte Siedlungen der Spätbronze- und Hallsttzeit in Innerkarpatischen Rumänien* (cu un catalog), în vol. *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa*, Bratislava, 1974, p. 205—229.

1019. M. Rusu, *Considérations sur quelques problèmes de l'époque hallstattienne de Transylvanie*, comunicare prezentată la al VIII-lea Congres internaţional de ştiinţe pre şi protoistorice, Belgrad, 1971.

1020. I. Berciu — Al. Popa, în *Apulum*, 5, 1964, p. 71—91.

1021. V. G. Childe, *The Dawn of European Civilisation*, Londra, 1946. p. 98 şi urm.; J. Neustuný în *Archiv Orientálni*, 18, nr. 4, Praga, 1950, p. 131—158, în special p. 134 şi 158.

1022. G. Bersu, *Vorgeschichtliche Siedlungen auf den Goldberg bei Nördhügen, Neue deutsche Ausgrabungen*, Münster, 1930, p. 138 care consideră staţiunea eneolitică de la Goldberg drept oraş *(Stadt)*.

1023. J. Böhm, *Nase nejstarsi mesta*, Praga, 1946, p. 15 şi urm., este de părere că în fortificaţiile aparţinînd culturii Madárovce de la sfîrşitul epocii bronzului din Boemia şi Moravia se poate vorbi deja de o viaţă urbană.

1024. A. J. B. Wace — M. S. Thomson, *Prehistoric Thessaly*, Cambridge, 1912, p. 217.

1025. E. Kirsten, *Die griechische Polis als historisch-geographisches Problem des Mittelmeerraumes*, Bonn, 1956. V. şi recenzia lui P. Alexandrescu, în *SCIV*, 22, 4, 1971, p. 655—662.

1026. A. Meillet, *La formation du peuple grec*, Paris, 1923, p. 354 și urm.; G. Glotz, *La cité grecque*, Paris, 1928, p. 12 și urm.

1027. F. Kornemann, *Oppidum*, în *RE*, XXXV, 1939, 708—725.

1028. J. Déchelette, *Manuel*, II, 3, Paris, 1914, cap. *Oppidumus, villages et habitations*, p. 942 și urm.

1029. J. Filip, *Keltové ve střední Evropé*, Praga, 1956, p. 550.

1030. W. Wheeler — E. Richardson, *Hill-Forts of Southern*, Oxford, 1956.

1031. J. Déchelette, *Op. cit.*, *vol. cit.*, p. 985.

1032. O. Büchsenschütz, *Etat de la recherche sur les oppida en France, particulièrement dans la centre*, în *Arch. roz.*, 23, 4, 1971, p. 406—416 cu o bogată bibliografie, o hartă de răspîndire și un tabel a formelor principale de fortificații celtice din Franța.

1033. S. J. de Laet, *Fortifications de l'époque de La Tène en Belgique*, în vol. citat în nota precedentă, p. 432—450; R. P. Noché, *De la notion d'oppidum dans les cités gauloises*, în *Ogam*, 22—23, 1970—1971.

1034. W. Dehn, *Die gallische „Oppida" bei Cäsar*, în *Saalburg Jb.*, 10, 1951, p. 36—49; id., în *Germania*, 1952, p. 280—287.

1035. R. Gensen, în *Marburger Beiträge zur Archäologie der Kelten*. Festschr. W. Dehn, 1969, p. 20—29.

1036. W. Dehn, în *Arch. roz.*, 23, 4, 1971, p. 398.

1037. J. Filip, *Die keltische Zivilisation und ihr Erbe*, Praga, 1961, p. 119 și urm.

1038. *De Bell. Gall.*, VII, 23.

1039. J. Filip. *op. cit.*, p. 122.

1040. Pentru Manching a se vedea W. Krämer — F. Schubert, *Die Ausgrabungen in Manching, 1955—1961*, Wiesbaden, 1970.

1041. Cf. N. Gostar, *Cetăți*, p. 36.

1042. C. Preda și A. Doicescu, *Zidul de apărare din epoca elenistică*, în vol. *Histria*, 2, București, 1966, p. 300—302.

1043. C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, p. 36—42; id., *Sistemi e tecnica di construzione militare e civile presso i Daci nella Transilvania*, în *Atti del settimo congresso internazionale di Archeologia Classica*, vol. III, Roma, 1961, p. 81—86.

1044. Id., *Piatra Roșie*, p. 62.

1045. Oct. Floca, *Cetăți dacice*, p. 26.

1046. V. nota 957.

1047. J. Meduna, în *Arch. roz.*, 23, 3, 1971, unde este citată întreaga bibliografie referitoare la această stațiune.

1048. J. L. Pič, *Starozitnosti zeme Ceské* II, 1 *(Hradiste u Stradovic)*, Praha, 1903; id., *Le hradischt de Stradonitz en Bohème*, Leipzig, 1906 (traducere J. Déchelette).

1049. L. Jansová, în *Arch. roz.*, 23, 3, 1971, p. 273—281 şi în acelaşi volum, P. Drda, p. 282—287. În ambele lucrări este citată literatura mai veche.

1050. Cf. J. Déchelette, *op. cit.*, p. 958 cu bibliografia citată în nota 5.

1051. *Ibidem*, p. 967.

1052. *Ibidem*, p. 951.

1053. Ptolemaeus, *Geogr.*, III, 8, 4; V. Pârvan, *Getica*, p. 255 şi urm.

1054. Gh. Ştefan, în *Dacia*, N.S., 2, 1958, p. 316—329.

1055. N. Gostar, în *Apulum*, 5, 1965, p. 146.

1056. Pe lîngă lucrările citate în nota 954, v. şi Al. Vulpe, în *Studii Clasice*, 6, 1964, p. 233—247.

1057. B. Mitrea, în *SCIV*, 8, 1—4, 1957, p. 165—179.

1058. *Ibidem*, p. 175.

1059. Prof. R. Vulpe lucrează în prezent la o amplă monografie a staţiunii de la Poiana.

1060. R. Vulpe, în *SCIV*, 2, 1, 1951, p. 192—193.

1061. Papirusul a fost publicat de către A. S. Hunt, în *Recolta di scritti in onore di Giacomo Lumboso*, Milano, 1925, p. 265 şi urm. Cf. G. Cantacuzèn, în *Aegytus. Rivista italiana di egittologia e di papirologia*, 9, 1928, p. 63 şi urm.; id., în *Revue Historique du Sud Est Europeen*, Bucureşti, 5, 1928, p. 38—74; R. O. Fink, în *The Journal of Roman Studies*, 48, 1958, p. 102—116; R. Syme, în aceeaşi revistă, 49, 1959, p. 26—33; R. Vulpe, în *Studii Clasice*, 2, 1960, p. 337—357; F. Gilliam, în *Hommages à Albert Grenier*, 6, Bruxelles, 1962, p. 749 şi urm.; E. Doruţiu-Boilă, în *Dicţionar*, p. 488—489.

1062. R. Vulpe, *Piroboridava. Consideraţii arheologice şi istorice asupra cetăţuii de la Poiana în Moldova de Jos*, în *Viaţa românească*, 23, 1931, p. 20.

1063. B. Mitrea, *op. cit.*, p. 176—177.

1064. *Ibidem*, p. 176.

1065. N. Gostar, în *Apulum*, 5, 1965, p. 146.

1066. Explicaţia o datorăm prof. I. I. Russu.

1067. Inscripţia a fost publicată de D. Detschew, în *Jahreshefte des österr, archäologischen Institutes in Wien*, XXXI, Viena, 1939, Beiblatt, p. 129—130 şi în cronica arheologică întocmită de Şt. Ştefanov, în *Bulletin de l'institut archéologique Bulgare*, tom. XIII, 1939, Sofia, p. 320.

1068. Ptolemaeus, *Geogr.*, III, 10, 3; V. Pârvan, *Getica*, p. 267 şi urm.

1069. Al. Vulpe, în *Studii Clasice*, 6, 1964, p. 233; id., în *Dicţionar*, p. 561—562.

1070. Al. Vulpe, în *Studii Clasice*, 6. 1964. p. 233.

1071. Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 245.

1072. *Ibidem*, p. 243.

1073. R. Vulpe, *Aşezări getice*, p. 51.

1074. V. Pârvan, *Getica*, p. 264—265.

1075. *Ibidem, loc. cit.*, R. Vulpe, *op. cit.* p. 51.

1076. V. supra, p. 97.

1077. D. Tudor, în *Dicţionar*, p. 117—118, 435—436, D. Berciu, în *SCIV*, 24, 4, 1973, p. 611—618.

1078. I. H. Crişan, în *Apulum*, 5, 1964, p. 127—135.

1079. V. Pârvan, *Getica*, p. 260.

1080. N. Gostar, în *SCIV*, 9, 2, 1958, p. 413—419, cu bibliografia mai veche.

1081. V. Pârvan, *Getica*, p. 263—264.

1082. C. Daicoviciu, în *ACMIT*, 4, p. 360 ; id., în *Dacia*, 1, p. 225 şi n. 1 ; M. Moga, în *Sargetia*, 2, 1941, p. 150—164, unde sînt expuse părerile mai vechi.

1083. S. Dumitraşcu, în *Crisia*, 1971, p. 39.

1084. D. Berciu, *Tulpina multimilenară a unei civilizaţii*, în *Magazin istoric*, an. III, nr. 9, (30), sept. 1969, p. 47—48.

1085. Dan Zamfirescu, *România pămînt de civilizaţie şi sinteză*, Bucureşti, 1969, p. 11.

1086. În *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 279.

1087. C. Daicoviciu şi col., în *SCIV*, 4, 1—2, 1953, p. 100.

1088. C. Daicoviciu, în *Atti del settimo congresso internazionale di archeologia classica*, vol. III, Roma, 1961, p. 83—85.

1089. D. M. Teodorescu, în *ACMIT*, 1930, p. 11 şi urm. ; V. Pârvan, *Getica*, p. 469.

1090. C. Daicoviciu, *Aşezările dacice din Munţii Orăştiei*, p. 19.

1091. A se vedea supra, p. 370.

1092. C. Daicoviciu — H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa*, p. 19.

1093. C. Daicoviciu şi col., în *Materiale*, 6, 1959. Dezvelirea platoului şi redactarea raportului (din încredinţarea responsabilului şantierului) ne aparţin.

1094. H. Daicoviciu, în vol. *Unitate şi continuitate*, p. 70 ; id., *Illiri şi daci*, Catalogul expoziţiei, Cluj-Bucureşti, 1972, p. 69 ; id., *Dacia*, p. 71—72. Autorul formulase mai demult ipoteză după care numai turnurile-locuinţă de la Costeşti ar fi existat pe vremea lui Burebista, în *SCIV*, 13, 1, 1962, p. 11.

1095. C. Daicoviciu şi col., în *SCIV*, 5, 1—2, 1954, p. 126—136.

1096. C. Daicoviciu şi col., în *SCIV*, 6, 1—2, 1955, p. 228.

1097. V. Pârvan, *Getica*, p. 277.

1098. C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, Bucureşti, 1954, p. 123.

1099. *Ibidem*, p. 127.

1100. V. în textul şi comentariul lui, supra p. 102.

1101. Pentru identificarea animalului reprezentat pe scut, v. A. Filipaşcu, *Sălbăticiuni din vremea strămoşilor noştri*, Bucureşti, 1969, p. 35.

1102. C. Daicoviciu, *Aşezările dacice*, p. 45—46.

1103. M. Macrea, *Cetăţi dacice*, p. 21.

1104. H. Daicoviciu, în *ActaMN*, 5, 1968, p. 53.

1105. Ultima dată în *Illiri şi daci*, p. 69.

1106. Oct. Floca, *Cetăţi dacice*, p. 33 fig. 13.

1107. Dio Cassius, *Hist. Rom.*, XXIII, 4 ; XXIV, 5 şi LXVII, 9.

1108. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 279.

1109. D. M. Teodorescu, în *ACMIT*, 1930/31, Cluj, 1932, p. 8 (extras).

1110. C. Daicoviciu şi col., în *SCIV*, 2, 1, 1951, p. 102.

1111. *Ibidem*, p. 106.

1112. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 278.

1113. *Anale*, IV, 46, 5.

1114. S. J. de Laet, în *Arch. roz.*, 23, 4, 1971, p. 434.

1115. *De Bello Gallico*, V, 21, 3.

1116. D. M. Teodorescu, *op. cit.*, p. 9—10.

1117. *SCIV*, II, 1, 1951, p. 102. La această campanie am participat şi noi.

1118. C. Preda, A. Doicescu, în *Historia.*, 2, Bucureşti, 1966, p. 309.

1119. J. Pouilloux, *La forteresse de Rhamnonte*, Paris, 1954.

1120. H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 49—50.

1121. Lui H. Daicoviciu (*Dacia*, p. 59) i se pare că cetatea de piatră de la Grădiştea Muncelului n-a fost construită de Burebista. Fiind vorba doar de o părere fără să fie susţinută documentar nu insistăm asupra ei.

1122. C. Daicoviciu şi col., în *SCIV*, 5, 1—2, 1954, p. 150 şi *SCIV*, 4, 1—2, 1953, p. 174 şi urm.

1123. Cele două faze au fost observate încă de D. M. Teodorescu, *op. cit.*, p. 10 şi urm.

1124. C. Daicoviciu, I. H. Crişan, în *Materiale*, 5, 1959, p. 399 ; *ibidem*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 302—305.

1125. C. Daicoviciu şi col., în *SCIV*, 2, 1, 1952, p. 291—292.

1126. I. H. Crişan, Şt. Ferenczi, V. Vasiliev, în *Materiale*, 10, 1973, p. 68—69.

1127. C. Daicoviciu, I. H. Crişan, în *Materiale*, 7, 1961, p. 302—305.

1128. C. Daicoviciu şi col., în *SCIV*, 3, 1952, p. 304—306.

1129. *Ibidem, loc. cit.*, p. 306.

1130. Strabon, *Geogr.* VII, 3, 5 ; H. Daicoviciu, *Dacia*, 53—54.

1131. Ptolemaeus, *Geogr.*, III, 8, 4.

1132. H. Daicoviciu, *loc. cit.*

1133. D. M. Teodorescu, în *ACMIT*, 1930, p. 25 ; V. Pârvan, *Getica*, p. 481. Dintre lucrările lui C. Daicoviciu vom trimite doar la sinteza din *Ist. Rom.*, 1, p. 279 și urm.

1134. H. Daicoviciu, în *ActaMN*, 5, 1968, p. 53 ; id., în *Dacia*, p. 53. Împotriva legării cetății de la Polovragi de cele din Munții Orăștiei se pronunță și V. Bușilă — Al. Vulpe, în *Drobeta*, 1974, p. 144.

1135. Pentru fiecare cetate și așezare de tip *dava* a se vedea catalogul, supra p. 292—319, cu bibliografia respectivă.

1136. A. Nițu și M. Zamoșteanu, în *Materiale*, 6, 1951, p. 370—371. A se vedea și rezervele exprimate de N. Gostar, în *Apulum*, 5, 1965,

CAPITOLUL VIII

CULTURA

1. Cultura materială. 2. Arta și știința. 3. Religia. 4. Caracteristicile culturii daco-getice.

Conceptului de cultură i s-au atribuit și continuă încă să i se atribuie diverse accepțiuni. De cele mai multe ori, prin cultură se înțelege doar creația artistică și științifică a unei societăți. El are însă, așa cum pe bună dreptate arăta P. P. Panaitescu [1137], un caracter cu mult mai complex cu referiri la toate domeniile vieții sociale. Conceptul de cultură cuprinde în sfera sa totalitatea valorilor, atît materiale cît și spirituale, create de o anumită societate ca rezultat al unei acumulări desfășurate de-a lungul istoriei. Definirea culturii ca operă de creație a unei colectivități, a unui popor este singura în măsură să ne ofere o înțelegere aprofundată a ei în cadrul desfășurării istoriei.

Pentru dimensionarea culturii daco-getice din vremea lui Burebista și, mai ales, pentru a-i putea fixa locul și aportul pe care l-a adus în ansamblul culturii Europei din sec. I î.e.n. este necesară o analiză a multiplelor elemente ce o compun. Se impune, deci, o trecere în revistă a tot ceea ce s-a creat pe tărîmul culturii materiale și a celei spirituale pentru a determina nivelul de dezvoltare al societății daco-getice din vremea lui Burebista, nivelul de civilizație la care ajunseseră strămoșii noștri. Istoricii din zilele noastre recunosc că în Europa antică au existat și alte civilizații decît cea greco-romană, civilizații originale ce au aparținut celților, germanilor, daco-geților, iberilor etc.

Epoca lui Burebista înseamnă începutul acelei etape din civilizația daco-geților care este numită, din ce în ce mai insistent, de către cercetători ca epocă clasică a culturii daco-getice nu numai ca stadiu de vîrf pe care l-a atins, ci și în raport cu ce-

lelalte civilizații europene în care se integrează, datorită esențialității sale. Firește, nu vrem să spunem cu aceasta că civilizația daco-getică a atins nivelul civilizației clasice grecești sau romane cu care nu poate fi comparată.

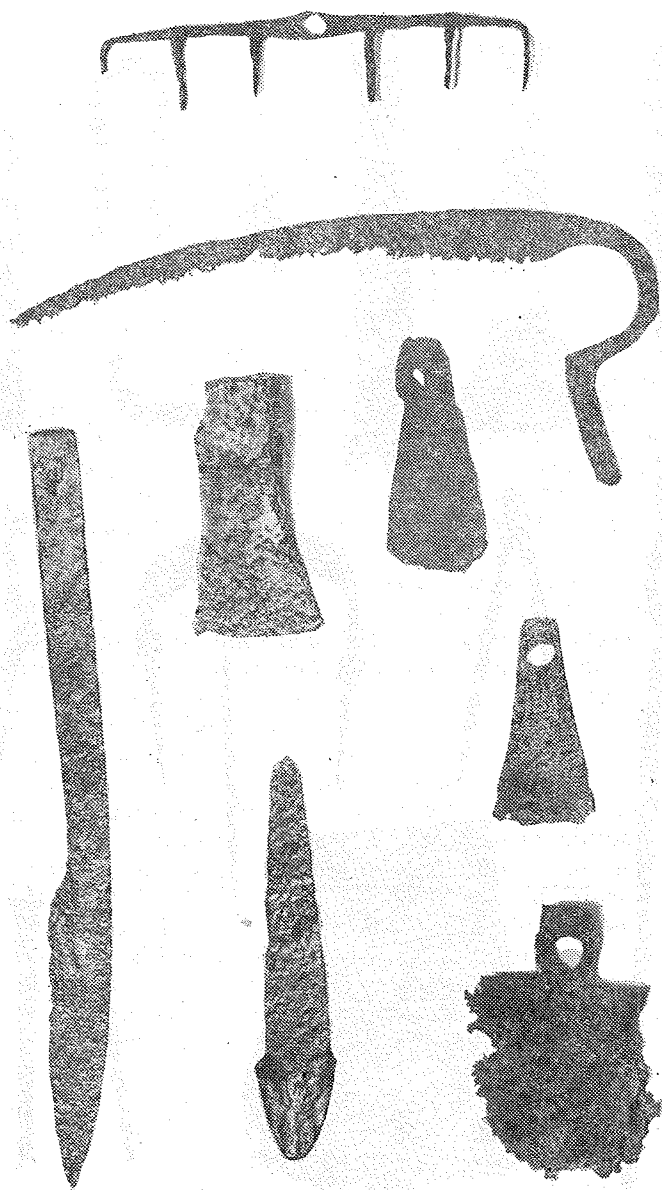
1
CULTURA MATERIALĂ

În cadrul de față nu este posibilă o analiză amănunțită a culturii materiale daco-getice din sec. I î.e.n. Scopul nostru este doar de a defini nivelul de dezvoltare la care aceasta a ajuns și măsura în care ea corespunde, se integrează ca nivel, în civilizația acelor vremi și de a vedea în ce măsură se apropie ori se diferențiază de civilizația altor popoare rămase în afara fruntariilor stăpînirii romane. Un indiciu sigur în sensul pe care l-am arătat ni-l pot oferi uneltele de producție. „Mijloacele de muncă — spunea K. Marx — indică nu numai gradul de dezvoltare a forței de muncă omenești, dar și raporturile sociale în care se lucrează“ [1138].

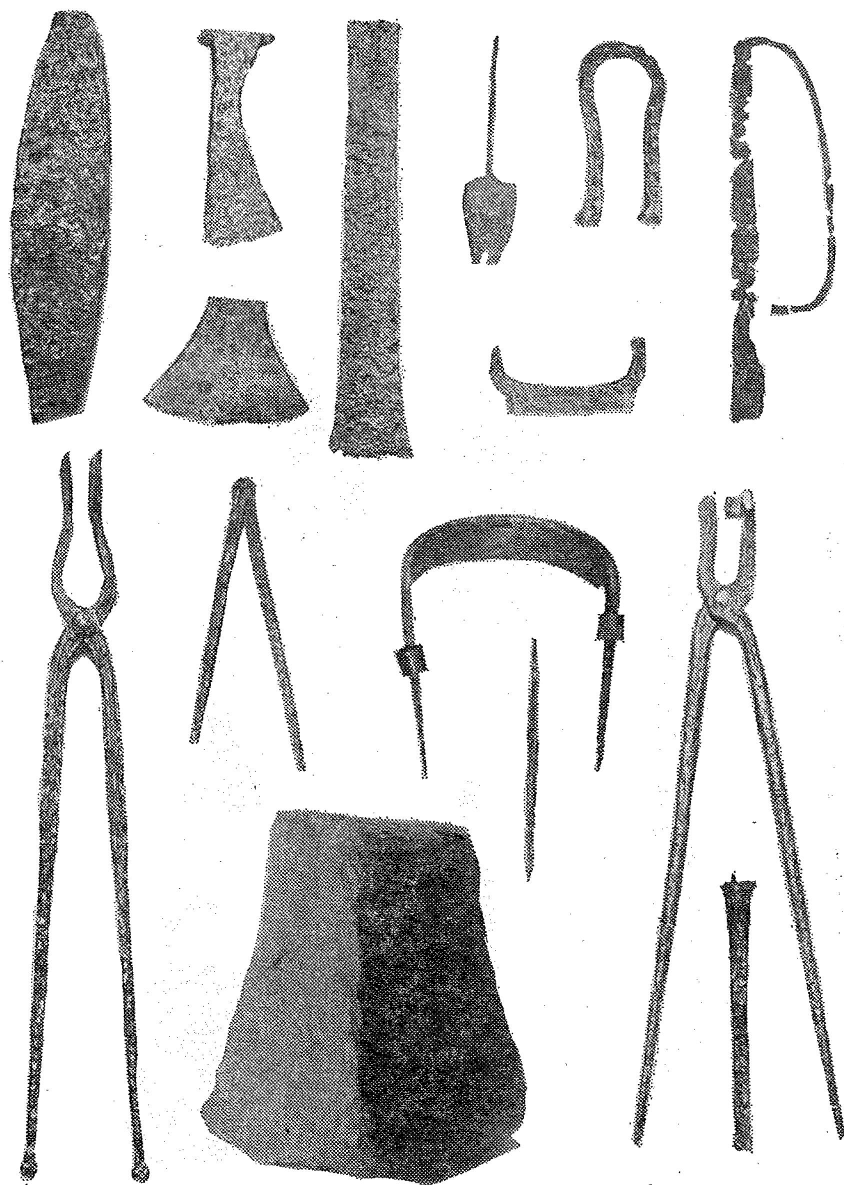
Am arătat în repetate rînduri că la baza dezvoltării deosebite pe care o cunoaște societatea daco-getică din vremea lui Burebista stă generalizarea fierului, trăsătură fundamentală și definitorie a civilizației de tip Latène. Fierul a constituit, așa cum arăta Fr. Engels „cea mai însemnată din toate materiile prime care au jucat un rol revoluționar în istorie“ [1139].

Cercetările din ultima vreme au dovedit că cele mai vechi piese de fier descoperite la noi datează din Hallstatt A_1. Este vorba de un topor de fier cu gaură de înmănușare verticală (celt), ce a aparținut unuia dintre mormintele necropolei de la Lăpuș (jud. Maramureș) și se datează în sec. XIII î.e.n. [1140]. Încă de la începutul primei epoci a fierului (Hallstatt A) există indicii că reducerea minereurilor de fier și prelucrarea noului metal se făcea pe loc [1141]. În faza următoare (Hallstatt B) avem însă dovezi sigure cu privire la reducerea și prelucrarea fierului. În acest sens ne stau mărturie descoperirile făcute la Cernatu de Sus (jud. Covasna) [1142], Galița (com. Ostrov, jud. Constanța) [1143] sau Babadag (jud. Tulcea) [1144].

O apariție atît de timpurie a metalurgiei fierului [1145] punea problema originii acesteia, a spațiului de unde s-a putut ea răspîndi la noi. Asupra acestui subiect există o vastă literatură pe care nu este cazul s-o comentăm [1146]. Vom reține doar că a

14. Unelte agricole de fier daco-getice

15. Unelte meșteșugărești de fier daco-getice

cîştigat din ce în ce mai mulţi adepţi ipoteza după care în nord-vestul Peninsulei Balcanice, încă în sec. al XI-lea î.e.n., a existat un centru metalurgic important independent de cel microasiatic. Acesta a avut un rol de seamă în propagarea fierului şi a tehnologiei sale spre Italia, Europa Centrală ori regiunile noastre, mergînd mult spre est deci, exact invers decît se crezuse mai înainte [1147]. Tot în legătură cu centrul din zona nord-balcanică sînt puse şi descoperirile din Grecia şi cele de pe ţărmul Mării Egee [1148].

Nu vom urmări drumul pe care-l parcurge metalurgia fierului în evoluţia sa. Ne vom opri doar asupra perioadei care ne interesează în cadrul de faţă şi anume Latène-ul şi în special perioada lui Burebista.

La Doboşeni (com. Brăduţ, jud. Covasna) au fost descoperite două cuptoare pentru redus minereu de fier. Ele sînt de formă circulară cu diametrul fundului de 80—90 cm. Cuptoarele au fost săpate în pantă şi au fost prevăzute cu cîte o placă de lut de forma unui semidisc prevăzută cu un orificiu central prin care s-a introdus un tub cu rol de foale menit să înteţească focul. În jurul cuptoarelor şi pe vatra lor s-a descoperit multă zgură de fier. De asemenea s-au găsit grămezi de minereu de fier, cărbune, var şi piatră de var [1149]. Datarea cuptoarelor pentru redus minereu de fier de la Doboşeni nu se poate face cu destulă exactitate. La îndemînă ne stau doar cîteva fragmente ceramice daco-getice (fragmente din buza unor fructiere) care ar putea să aparţină sec. al II-lea î.e.n. dar ar putea să se dateze foarte bine şi în sec. I î.e.n. ştiut fiind faptul că asemenea vase au o perioadă de existenţă îndelungată.

Cuptoarele sau alte urme din perioada dacică cu privire la prelucrarea minereului de fier în această parte a Transilvaniei sînt numeroase şi faptul îşi găseşte explicaţia în abundenţa acestui important minereu în Bazinul Ciucului. Cuptoare pentru redus minereu de fier s-au mai descoperit la Moacşa, tot în jud. Covasna, apoi la Caşinul Nou (com. Plăieşii de Jos, jud. Harghita) sau la Bezid (com. Sîngiorgiul de Pădure, jud. Mureş). În depresiunea Ciucului au mai fost descoperite urme cu privire la prelucrarea minereului de fier din epoca Latène daco-getică la Cozmeni, Mădăraş, Păuleni-Ciuc şi Tomeşti, toate în jud. Harghita [1150].

O importantă staţiune daco-getică pentru prelucrarea minereului de fier s-a descoperit în zona muntoasă a Mehedinţiului şi anume la Cireşu, comună situată la 27 km nord-vest de Drobeta-Turnu Severin. Aici, în 1958 au fost descoperite două cuptoare pentru redus minereu de fier care sînt amplasate tot în

pantă ca și cele de la Doboșeni. Vetrele lor (de formă ovoidală cu un orificiu central) sînt mărginite de cîte un brîu de pămînt ars sau de cărămizi crude ce făceau parte din calota cuptorului. Și de această dată s-au descoperit grămezi de zgură, minereu de fier și cîteva fragmente ceramice dacice care n-au putut fi încadrate cu destulă siguranță atribuite fiind unei „etape vechi a culturii geto-dacice, poate de la sfîrșitul primei vîrste a fierului“ [1151].

Pentru precizarea cronologiei importantelor descoperiri de la Cireșu, au fost reluate săpăturile în 1969. Cu această ocazie s-a descoperit o locuință cu două încăperi situată în imediata apropiere a unuia dintre cuptoarele descoperite în 1958 și evident în legătură cu acesta. La distanță de aproximativ 10 m spre sud-est de cel de al doilea cuptor din 1958 acum s-a găsit altul de aceeași formă și construit în aceeași modalitate. Un alt cuptor a fost descoperit în nord-vestul comunei pe malul pîrîului Bahnea [1152]. Atît în locuință cît și în jurul cuptoarelor nici de data aceasta n-au fost descoperite decît fragmente ceramice. Unele au aparținut unor vase borcan cu profil aproape drept, formă pe care am atribuit-o fazei mijlocii din evoluția ceramicii daco-getice. Au mai fost descoperite fragmente dintr-un vas cenușiu lucrat cu roata și poate o parte dintr-un opaiț dacic. Ceramică cenușie lucrată cu roata s-a descoperit și cu ocazia săpăturilor din 1958. Pe baza tipologiei noastre autorul săpăturii datează întregul complex la începutul fazei mijlocii ceea ce ar însemna sec. al III-lea î.e.n. Cele cîteva fragmente descoperite nu sînt în măsură să ne dea precizări de ordin cronologic. Fragmentele de vase cenușii lucrate cu roata ne fac să ne gîndim mai degrabă la sfîrșitul fazei a II-a din evoluția ceramicii daco-getice. În acest sens pledează și existența opaițului dacic (dacă este într-adevăr). Procesul de cristalizare al acestei forme de vas atît de specific pentru daco-geți se va încheia numai în sec. II î.e.n. [1153]. Iată indicii care ar pleda pentru sec. al II-lea î.e.n. Dacă cu privire la precizările cronologice au mai rămas incertitudini, săpăturile din 1969 au dovedit că la Cireșu a existat un centru dacic pentru reducerea minereului de fier existent din belșug în această zonă. După cît se pare prelucrarea în continuare a fierului nu se făcea pe loc.

Un alt cuptor pentru redus minereu de fier s-a descoperit la Bragadiru (comună suburbană a municipiului București) [1154]. Și de data aceasta vatra este așezată în pantă și are formă ovală. În jurul cuptorului și pe suprafața lui s-a descoperit zgură, cenușă și cîteva lupe. El a fost datat în sec. II—I î.e.n. Minereul folosit a putut fi local sau adus din regiunea subcarpatică.

Dovezi cu privire la reducerea minereului de fier se pare că au mai fost descoperite la Teiu (jud. Argeş) şi în Moldova, la Botoşani [1155]. Ele nefiind publicate nu cunoaştem amănunte asupra lor.

Aşadar, în sec. II—I î.e.n. existau în Dacia cuptoare-furnale pentru redus minereu de fier. Ele se cunosc atît din interiorul cît şi din afara lanţului carpatic şi sînt situate mai ales în zone bogate în minereu de fier (Ciuc, Mehedinţi). Cuptoarele sînt amenajate în pantă, constînd dintr-o vatră de lut prevăzută cu un orificiu central necesar reverberaţiei peste care se aşezau în alternanţă straturi de minereuri de fier şi de cărbune. La acestea se adaugă piatră de var şi var ca fondant contribuind la îndepărtarea impurităţilor prin scăderea punctului de topire a amestecului de minereu şi la creşterea fluidităţii. Fondantul ajuta la intensificarea reacţiilor chimice ce se petreceau în cuptor obţinîndu-se pe această cale o desulfurare şi defosforare a fontei. Acelaşi procedeu, în mare, se foloseşte şi azi. Încărcătura unui furnal modern cuprinde minereuri feroase, combustibili (cocs) şi fondanţi (calcar) [1156].

Vorbind despre topirea minereului de fier la celţi, J. Déchelette spunea că minereul era redus în cuptoare ce se compuneau dintr-o groapă săpată în panta dealurilor. Marginile gropilor erau garnisite cu lut refractar şi dublat cu pietre. Aici era aşezat minereul în straturi alternante cu combustibil (cărbune de lemn). O deschizătură practicată la baza gropii asigura tirajul de aer natural sau pentru a fi introdus un aparat primitiv de înteţire a focului [1157].

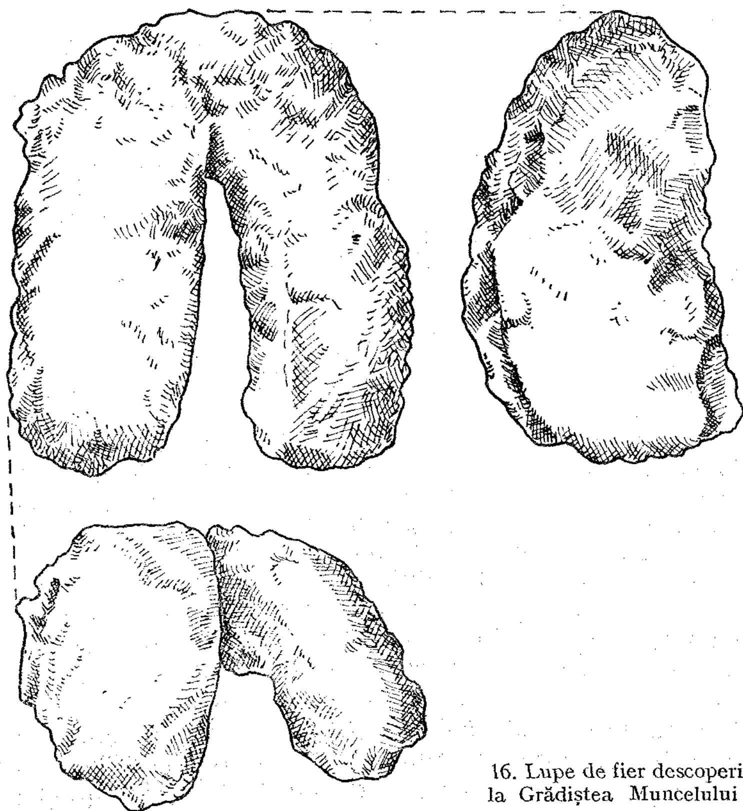
Tot în legătură cu topirea minereului de fier R. J. Forbes [1158] arată că tipul cel mai simplu de cuptor, folosit şi azi de popoarele primitive, constă dintr-o groapă căptuşită cu un strat de argilă la care se adaugă uneori şi piatră.

Cuptoarele de redus minereu de fier la celţi sînt foarte rare în primele perioade ale Latène-ului, în schimb ele sînt numeroase în Latène-ul tîrziu corespunzînd în timp cu cele dacice. Ele sînt de aceeaşi formă, uneori chiar şi de aceleaşi dimensiuni, realizate în aceeaşi tehnică. Asemenea cuptoare s-au descoperit în Boemia în regiunea Rinului, în Bavaria sau în Franţa [1159].

În cuptoarele de topit şi redus minereu de fier se realiza doar o primă fază a procesului tehnologic. Se obţineau lupe de fier (fig. 16) de formă ovală sau rotundă cu partea superioară concavă iar cea inferioară convexă. Fiecare lupă are o despicătură triunghiulară practicată înaintea răcirii complete pentru a se controla calitatea fontei obţinute. Lupele de fier erau prelucrate în continuare în atelierele de fierărie unde erau încălzite şi prin

ciocănire la cald se îndepărtau impuritățile, resturile de zgură rămase de la reducere. Prin același procedeu erau reduse bulele de aer destul de numeroase iar metalul era transformat în lingouri cu o structură omogenă. Lingourile aveau formă bitronconică ori bipiramidală cu vîrfurile retezate și din ele se tăia cantitatea necesară la confecționarea diverselor obiecte. Lingourile de fier serveau uneori și ca mijloc de schimb. Caesar ne spune că „britannii folosesc drept monedă arama, bani de aur sau bare de fier de o anumită greutate“ [1160].

Mari cantități de lupe de fier au fost găsite în cadrul atelierelor de fierărie de la Grădiștea Muncelului. Astfel într-un singur loc au fost descoperite 30 de asemenea lupe cu diametre între 20—21 × 24—26 cm, cîntărind fiecare 9—11 kg. Greutatea celor recuperate este de 887 kg la care se adaugă cele pierdute

16. Lupe de fier descoperite la Grădiștea Muncelului

ajungîndu-se astfel la o tonă de fier brut. I. Glodariu care a publicat această descoperire socotește că pentru fiecare lupă erau necesare 500 kg minereu de fier deci, pentru cele descoperite într-un singur loc ar fi fost utilizate 50 de tone de minereu de fier [1161].

În cadrul altui atelier (cel de pe terasa a VIII-a), tot de la Grădiștea Muncelului, au fost descoperite 15 lupe de fier, de aceeași formă și dimensiuni. Ele au fost considerate drept „berbeci" pentru spart ziduri [1162]. Cantitatea enormă de minereu de fier din care s-au preparat lupele de la Grădiște ne face să credem că operațiunea de topire și reducere s-a făcut în altă parte. Nu este exclus să fie vorba de o zonă din imediata apropiere, cum crede Șt. Ferenczi, sau de exploatările din Munții Poiana Ruscă unde știm că se extrăgea minereu de fier în epoca romană [1163].

Urmele cu privire la această prelucrare secundară a fierului brut sînt prezente în aproape toate marile așezări daco-getice din vremea lui Burebista. Vom aminti doar cîteva dintre acestea : Cetățeni [1164], Poiana [1165], Arpașul de Sus, Sîncrăieni, Tilișca, Rîșnov, în cele trei din urmă s-au găsit turte de zgură de fier [1166]. Chiar dacă în momentul actual al cercetărilor nu se cunosc cuptoare pentru redus minereu de fier care să fie datate cu siguranță în epoca lui Burebista și atelierele de la Grădiștea Muncelului se datează la sfîrșitul sec. I e.n. putem susține fără teamă de a greși că și în acest timp minereul de fier era topit în același fel ca și eventual cu un secol mai înainte și în continuare se prelucra așa cum o avem dovedit cu prisosință în cele trei mari ateliere de fierărie descoperite în așezarea civilă de la Grădiștea Muncelului [1167]. Mărturie în acest sens ne stau nenumăratele unelte, de diverse întrebuințări, găsite în cetățile burebistane ori în *davele* din vremea sa. Toate acestea din punct de vedere tipologic nu se deosebesc prin nimic față de cele de la sfîrșitul sec. al II-lea î.e.n. sau din sec. I e.n.

Datarea exactă a uneltelor, la daco-geți ori la alte popoare, este greu dacă nu imposibil de făcut, chiar și atunci cînd există o minuțioasă înseriere tipologică a lor. Motivul îl constituie greutatea de a stabili, de a preciza cu exactitate în timp, diferitele etape ale procesului lor de evoluție. Și, toate acestea, îndeosebi, atunci cînd este vorba de intervale scurte. Uneltele de producție au avut o existență ce se eșalonează pe o durată de timp destul de lungă, spre deosebire de podoabe, care, în funcție de modă, se schimbă mai rapid și, în consecință, cronologia lor poate fi determinată cu mai multă certitudine. Precizările de mai înainte le-am făcut cu intenția de a arăta că nu este posi-

bilă o separare tranşantă, în cadrul fazei clasice, a uneltelor ce corespund ca timp domniei lui Burebista, pe de o parte, iar pe de altă parte a acelora din sec. I e.n. Covîrşitoarea lor majoritate îşi fac, cu siguranţă, apariţia în sec. I î.e.n. şi vor continua de-a lungul veacului următor. O schimbare radicală va interveni doar odată cu instaurarea stăpînirii romane pe pămîntul Daciei.

Dată fiind împrejurarea că ocupaţia principală a daco-geţilor o constituia, de foarte multă vreme, agricultura ni se pare firesc să începem cu uneltele agricole.

Încă în sec. al II-lea î.e.n. daco-geţii folosesc fierul de plug. Într-un studiu consacrat acestuia arătam că problema uneltelor agricole şi, în special, cea a plugului în antichitate precum şi evoluţia lui ocupă un loc important în literatura arheologică şi etnografică [1168].

Primele pluguri în Europa au fost de lemn : la început simple crăci pentru ca apoi, treptat, în cursul veacurilor să se perfecţioneze. Izvoarele literare menţionează foarte devreme pluguri de metal. Astfel, la etrusci se vorbeşte despre un plug de aramă votiv care n-a avut o întrebuinţare practică. Arheologic, metalul întrebuinţat la plug apare destul de tîrziu, numai spre sfîrşitul epocii Latène [1169]. Abia de la această dată se poate vorbi de piese metalice ce se adaugă la plugul de lemn întrebuinţat practic în agricultură. Fiind vorba de pluguri confecţionate din lemn, la care se ataşează doar un fier lat (brăzdar) şi apoi un fier lung (cuţit) în săpăturile arheologice s-au descoperit, după cum era firesc, numai piesele metalice, în funcţie de care s-au putut stabili tipurile de pluguri.

Fierul lat sau brăzdarul, de formă triunghiulară, cu marginile îndoite în genul unui manşon deschis este bine cunoscut şi destul de răspîndit în Europa epocii Latène. În general sînt, cum spune J. Déchelette „plăci triunghiulare mai mult sau mai puţin prelungi cu marginile laterale îndoite în formă de aripi..." [1170]. În cadrul acestei forme specialiştii au deosebit două tipuri de fiare de plug : unul celtic (îngust de forma unei lame) şi altul roman (triunghiular cu marginile îndoite în genul unui manşon). La baza ambelor tipuri stă acelaşi principiu şi anume de a întări talpa care mai înainte răscolea singură pămîntul. În aşezările celtice se întîlnesc ambele forme. Fiarele de plug înguste sînt tipice mai cu seamă pentru părţile sudice ale spaţiului celtic. În nord există o altă formă, tot îngustă care se apropie însă mult de aşa-zisul tip roman [1171].

Spre deosebire de tipul celto-roman la plugul daco-getic întîlnim un altul, diferit substanţial. Fierul de plug dacic are forma unei linguri. El este de fapt o bară masivă aplatizată,

cu vîrful triunghiular în genul unei linguri, cu o puternică nervură mediană și terminat într-un cîrlig cu care se fixează de talpa plugului. La fixarea cîrligului se adaugă mai multe manșoane de fier. Un asemenea manșon (verigă) s-a descoperit în cadrul atelierului de fierărie de la Grădiștea Muncelului găsit în 1971. Din inventarul aceluiași atelier face parte și un fier de plug în curs de prelucrare [1172]. Aria de răspîndire a formei despre care discutăm se limitează la lumea tracică. Atunci cînd ne-am ocupat cu problema plugului la daco-geți am presupus că brăzdarul în formă de lingură ar constitui un produs propriu acestora, de inspirație elenistică. Ulterior, cercetătoarea bulgară Maria Čičikova a arătat însă că brăzdare de plug de aceeași formă și uneori chiar de aceleași dimensiuni s-au descoperit în mediul sud-tracic încă din a doua jumătate a sec. al IV-lea î.e.n. [1173]. Ele se vor continua aici pe durata veacurilor următoare, în epoca romană, coexistînd cu fiarele de plug de tip roman.

Așa stînd lucrurile este posibil ca fierul de plug în formă de lingură să fi fost preluat de daco-geții din sudul tracic și ca atare, tipul să nu fie propriu daco-geților, ci tuturor tracilor avînd la origine, foarte probabil, un model grecesc. Cînd anume va pătrunde el în lumea tracilor de nord n-o putem preciza. Știm doar că el este larg răspîndit în toate marile așezări daco-getice de la nordul Dunării databile în sec. II—I î.e.n.

Alături de brăzdarul din fier propriu tracilor, în Dacia preromană întîlnim și tipul celtic ori pe cel roman. Un fier de plug de tip celtic a fost descoperit în Moldova, la Ichimeni (jud. Botoșani) [1174], iar în comuna Negri (jud. Bacău) s-a găsit, întîmplător, în vara anului 1965, un depozit deosebit de interesant. Într-o groapă au fost ascunse nu mai puțin de 315 fiare de plug celtice, 22 bare în forma unor lame de sabie și 16 piese mărunte, cîntărind în total peste 275 kg [1175].

Barele de fier în forma unor lame de săbii sînt bine cunoscute în lumea celtică, din sec. I î.e.n. Aria lor principală de răspîndire cuprinde nordul Elveției și sudul Germaniei. Asemenea piese s-au descoperit, de ex., în așezarea de la Manching și corespund celor din Moldova nu numai ca formă, ci și ca dimensiuni [1176]. Piesele mărunte își găsesc și ele paralele foarte apropiate în lanțurile cu care celții prindeau săbiile de centură.

Dat fiind faptul că marea așezare de la Brad (poate Zargidava) se găsește doar la 8 km de locul unde s-a descoperit depozitul ni se pare foarte plauzibil ca acesta să fi aparținut unui negustor celt ce venea să-și desfacă marfa în „tîrgul" de la Brad. În același sens pledează alte 19 bare de fier, de același

tip cu cele de la Negri descoperite tot în Moldova, la Oniceni (jud. Neamț)[1177]. Locul lui de origine îl putem ști după barele de fier în forma unor lame de sabie. El a fost nordul Elveției ori sudul Germaniei. Cine mai poate azi ști care au fost împrejurările ce l-au silit pe proprietarul depozitului găsit la Negri să-l ascundă în pămînt, fără să mai ajungă cu el la locul de desfacere. Plasarea în timp a depozitului se poate face pe baza fiarelor de plug celtice dar, mai cu seamă, pe temeiul barelor (formă sub care se vindea și se transporta fierul). La acestea se adaugă lanțurile de sabie. Din păcate nici unul dintre obiectele celor trei grupe menționate nu poate fi datat cu suficientă certitudine. Fiarele de plug de forma unor lame înguste, cu marginile superioare răsfrînte, sînt frecvente, mai cu seamă, în sec. I î.e.n. În același răstimp pot fi datate și barele (lingourile) de fier. De aceea, credem că depozitul atît de interesant de la Negri aparține, foarte probabil, sec. I î.e.n. și anume epocii lui Burebista, cînd negustorii celți puteau veni din sudul Germaniei ori nordul Elveției să-și desfacă marfa în Dacia. Depozitul n-a putut aparține unei perioade mai tîrzii pentru simplul motiv că în sec. II—IV e.n. cînd a fost datat[1178], centrele de producție metalurgice celtice din sudul Germaniei erau de multă vreme ocupate de romani și asemenea produse au încetat de mult să mai fie lucrate.

Fiarele de plug romane, de formă triunghiulară cu marginile superioare îndoite, în formă de manșon, sînt mai numeroase. Ele se cunosc nu numai din epoca romană, ci și din cetăți dacice. În acest sens vom cita cele două fiare de plug aparținînd tipului roman descoperite în cetatea dacică de la Căpîlna[1179]. Pentru exemplarele găsite întîmplător este foarte greu să precizăm dacă ele provin dintr-o așezare preromană ori dintr-una ce aparține perioadei provinciei.

Iată deci, că la daco-geți începînd, cel puțin, din sec. al II-lea î.e.n. găsim întrebuințat la plug un brăzdar de fier. Cele mai numeroase exemplare aparțin unui tip propriu, preluat, foarte probabil, din lumea sud-tracică[1180], inspirat la rîndul lui din civilizația grecească, alături de care întîlnim, sporadic, fie forme specific celtice, fie romane. Chiar formele străine au putut fi produse în atelierele locale iar unele constituiau piese de import. Depozitul de fiare de plug descoperit în Moldova pledează pentru importul celor de tip celtic, pe cale comercială fără să fie vorba de o preluare a lor de către geto-daci.

În legătură cu brăzdarele dacice de plug ar mai fi, poate, de adăugat că ele vor continua în cadrul Daciei romane atestînd,

alături de numeroase alte dovezi, persistenţa populaţiei autohtone în provincia nord-dunăreană.

Întrebuinţarea fierului la confecţionarea uneltelor agricole nu se va limita doar la brăzdarul şi cuţitul plugului. Din acelaşi metal vor mai fi lucrate numeroase alte unelte agricole: coase, seceri, sape, cosoare pentru vie etc.

Coasele cu lamă de fier sînt, ca şi brăzdarele, numeroase, descoperite fiind pretutindeni, în aproape toate aşezările daco-getice mai importante. Ele sînt de forma unei lame mari (0,25—0,60 m) de fier, curbe, uneori cu mîner, de asemenea curb, ce se prindea, prin intermediul unor nituri, de partea lemnoasă iar, alteori, terminate într-un simplu vîrf ascuţit, în genul unui cîrlig ce avea aceeaşi menire.

Pînă acum din literatura de specialitate lipseşte un studiu amănunţit care să cuprindă uneltele agricole în totalitatea lor. Excepţie face doar fierul de plug. Trebuie spus că nici celelalte unelte meşteşugăreşti nu s-au bucurat de o tratare monografică. O asemenea lucrare ar fi deosebit de utilă şi ar umplea un serios gol în documentarea noastră cu privire la cultura materială daco-getică. În lipsa unei atari sinteze sîntem nevoiţi a renunţa la precizări de ordin tipologic, ce aduc după sine precizări cronologice, atît în ce priveşte celelalte unelte, cît şi coasele.

În afară de criteriul dedus din forma mînerului, coasele mai pot fi clasificate după lăţimea lamei: există exemplare cu lama abia de 3 cm, iar altele depăşesc chiar cu mai mult de dublu această lăţime, ajungînd la 8—10 cm. Un alt criteriu de clasificare îl oferă forma lamei: dreaptă ori curbă.

Coase de aceeaşi formă, reprezentate prin variantele tipologice de care am vorbit, se cunosc şi din aria de răspîndire celtică. De notat însă că sînt mai frecvente în zona de răsărit şi central europeană, pe cînd în vest ele constituie apariţii cu totul sporadice. Pe teritoriul Franţei, de ex., coasele sînt foarte rare [1181]. Răspîndirea de care vorbeam ar constitui un indiciu asupra locului de origine a coaselor de fier. Problema se pune în egală măsură şi cu privire la seceri şi de aceea o vom trata împreună.

Dintre numeroasele analogii, cîte se cunosc pentru coase, din aria celtică vom aminti doar cîteva. În aşezarea de la Stradonice s-au găsit coase, atît cu lama îngustă, cît şi lată; curbe ori drepte [1182]. Coase au fost descoperite apoi în marea aşezare celtică de la La Tène [1183]. Cîteva exemplare fragmentare s-au descoperit în marele *oppidum* de la Manching [1184]. Coase, întru totul asemănătoare celor daco-getice, sînt deosebit de frecvente în descoperirile celtice de pe teritoriul de azi al Ungariei sau în imediata vecinătate. Vom aminti de ex., coasele găsite în di-

verse rînduri la Szalacska[1185], apoi pe cele de la Kaposmerö[1186] ori Halimba[1187]. La acestea se pot adăuga exemplarele de la Munkacevo[1188] ori cele de la Velem Szent Vid[1189].

Plinius cel Bătrîn, în lucrarea sa, *Istoria naturală*, ne vorbește despre o coasă scurtă italică și una lungă gallică[1190]. Coasele din Dacia fac parte din cea de a doua categorie. Rămîne însă să se vadă în ce măsură daco-geții au preluat această unealtă de la celți sau dacă nu cumva procesul a fost invers, în sensul că ele să-și aibă originea în lumea daco-getică de unde să fi pătruns în cea celtică. În acest sens ar pleda marea frecvență a coaselor, mai cu seamă în Transilvania, și rărirea lor treptată cu cît ne îndreptăm spre vestul Europei.

Aceeași este situația și în ceea ce privește secerile. Numărul lor în depozitele de bronzuri, de la sfîrșitul epocii bronzului și de la începutul primei vîrste a fierului, este mai mult decît impresionant. Ele se cunosc de pe întreaga arie de locuire daco-getică dar, mai cu seamă, din Transilvania. Că secerile sînt produse locale, ne-o dovedesc tiparele pentru turnat, găsite în număr mare. Enorma cantitate a secerilor din spațiul transilvănean l-a determinat pe J. Déchelette să presupună chiar că secera, ca atare, este o invenție nord-tracică cu centrul în interiorul arcului carpatic[1191]. Cercetătorul Mircea Rusu, într-o lucrare recentă[1192] a catalogat din Transilvania un număr de 3 284 seceri ce se eșalonează pe durata epocii de sfîrșit a bronzului (Bronz D) și de început a primei vîrste a fierului (Hallstatt A_1—B_3). Ele aparțin celor trei tipuri principale printre care figurează și cele cu peduncul, adică o tijă ce se introducea în mînerul de lemn al secerii. Încă din primele perioade ale Hallstattului (B) secerile vor fi lucrate și din fier. O dovadă în acest sens ne-o oferă exemplarul descoperit la Babadag[1193].

Este foarte interesantă concluzia la care ajunge M. Rusu și anume că la începutul primei vîrste a fierului (Hallstatt A_1) există cele mai numeroase seceri (2 734 de ex.) și că ele se vor opri la începutul perioadei de mijloc a Hallstattului. După aceea există un hiatus ce durează pînă la Latène-ul mijlociu (Latène C). Fenomenul nu este propriu doar zonei daco-getice, ci se întîlnește în întreaga Europă. O întrerupere așa de îndelungată în folosirea secerilor constituie încă o enigmă ce n-a fost dezlegată. Diferitele explicații care s-au dat se referă la domeniul religios ceea ce, după părerea noastră, nu poate fi verosimil. M. Rusu crede că hiatusul respectiv își găsește rațiunea în revenirea la secera de lemn. În aceasta era fixată o lamă, desigur, curbă de fier care în descoperirile arheologice este luată drept cuțit[1194]. Fapt este că secerile vor fi din nou numeroase în perioada de

sfîrşit a epocii Latène. În epoca a doua a fierului cele mai multe seceri au lama îngustă şi se termină într-un peduncul, alături de un al doilea tip, la care prinderea de mîner se realizează prin intermediul unui cîrlig. Şi de data aceasta, la fel ca şi în cazul coaselor, secerile sînt foarte numeroase în spaţiul daco-getic şi se răresc cu cît înaintăm spre vest. Deosebit de semnificativ în acest sens ni se pare faptul că la Manching nu s-a găsit nici măcar un singur exemplar [1195].

Precizările cu privire la originele secerilor din cea de a doua vîrstă a fierului sînt extrem de dificile. Sînt ele preluate de către strămoşii noştri de la celţi ? sau celţii le-au împrumutat de la daco-geţi ? Iată întrebări la care nu se poate da un răspuns cît de cît mulţumitor. Un lucru doar este sigur şi anume că la cele două neamuri, pe vremea lui Burebista, se întîlnesc aceleaşi tipuri de seceri confecţionate din fier în ateliere celtice ori în ateliere daco-getice.

Răspîndirea, atît a secerilor cît şi a coaselor, ar pleda în favoarea priorităţii, în ceea ce priveşte uneltele agricole, a daco-geţilor faţă de celţi. De aceea, ni se pare posibil, ţinînd cont de antecedentele ce merg înapoi pînă în epoca bronzului, ca prioritatea în agricultură să fi fost deţinută de daco-geţi şi că de la ei să fi preluat celţii măcar o parte a uneltelor agricole. Oricum ar fi, rămîne de explicat acel curios hiatus constatat atît în vestul cît şi în estul Europei cu privire la seceri şi coase.

În sprijinul priorităţii de care vorbeam vin şi textele literare care ni-i arată pe traci (deci, şi pe daco-geţi), încă de la începutul menţionării lor în istorie, ca mari producători de cereale [1196]. Este semnificativ în acest sens ceea ce ne relatează Arrianus cu privire la expediţia lui Alexandru Macedon în nordul Dunării. Oştilor macedonene le-au oferit o bună pavăză îmbelşugatele holde de grîu getice la adăpostul cărora au putut înainta, culcîndu-le cu lăncile înclinate [1197]. Atena îşi procura grîul necesar din Tracia [1198].

Situaţia nu va fi aceeaşi cu privire la metalurgie. În acest domeniu toate descoperirile converg înspre a ne arăta o netă superioritate a celţilor. De la ei vor fi preluat daco-geţii procedee tehnologice superioare de prelucrare a fierului precum şi ustensilele necesare. Dar, înainte de a trece la acest subiect va trebui să mai zăbovim puţin şi asupra altor unelte agricole.

În multe aşezări daco-getice s-au descoperit destul de numeroase lame din fier cu vîrful curbat ce le poate fi atribuit rolul de unelte agricole folosite în special la cultura viţei de vie. Ele se aseamănă în mare măsură cu cosoarele de vie din zilele noastre. Asemenea unelte sînt bine cunoscute în aşezările celtice

contemporane. Astfel, în marele *oppidum* de la Manching s-au descoperit 11 exemplare [1199]. Ele figurează în număr mai mare ori mai mic printre descoperirile din Cehoslovacia (Stradonice și Stare Hradiško), R. F. Germania (Köln, Steinsburg, Körner, Amöneburg, Altenburg), Elveția (La Tène) sau Franța (Fort Harrouard — dep. Eure et Loire, Rochefort — lîngă Grenoble) ca să amintim doar cîteva exemple [1200].

La cele de mai înainte sînt de adăugat sapele și săpăligile care cu greu pot fi deosebite de uneltele similare folosite în zilele noastre. Ne vom referi aici doar la cîteva exemplare găsite la Grădiștea Muncelului și în alte așezări dacice din Transilvania. Astfel, printre numeroasele descoperiri făcute în cadrul depozitului de pe terasa VIII de la Grădiște, în campania de săpături a anului 1951 [1201] se înscrie o sapă de fier de aceeași formă și dimensiuni cu a sapelor folosite în agricultură și azi [1202]. Un alt exemplar figurează printre uneltele găsite în cetatea dacică de la Căpîlna [1203], la care se adaugă cele de la Piatra Craivii [1204].

La anumite lucrări agricole, în special la vie, țăranii noștri folosesc o sapă îngustă pe care unii o numesc săpăligă, iar alții săpoaie. Fără să se deosebească prin nimic față de acestea, este de ex. săpăliga găsită în depozitul de pe terasa VIII de la Grădiște [1205], sau exemplarele descoperite în 1971 [1206] la care se adaugă cele de la Piatra Craivii [1207].

Atît sapele cît și săpăligile nu-și au corespondențe cît de cît apropiate în descoperirile celtice, fapt care pledează și el în favoarea preponderenței în materie de agricultură a daco-geților față de celți. La acestea mai pot fi adăugate greblele de fier cu șase colți găsite în cadrul depozitului de pe terasa a VIII-a de la Grădiștea Muncelului (patru exemplare) [1208] sau cele din atelierul descoperit în 1971 [1209]. Este greu de spus dacă asemenea unelte erau folosite la muncile agricole ori aveau altă întrebuințare. Numărul mic de colți le face nepractice pentru adunatul fînului, operație pentru care daco-geții, ca și țăranii din zilele noastre vor fi folosit mai degrabă greble de lemn. În schimb, greblele de fier puteau fi întrebuințate la afînarea pămîntului. Nu este exclus firește, să fi fost folosite și în alte scopuri. Greblele lipsesc și ele din descoperirile celtice.

Un fel de secure îngustă cu gaura de înmănușare verticală și de mari dimensiuni se presupune că a putut fi folosită la anumite munci legate de agricultură. Astfel de unelte, de aspectul unor mici săpăligi, atunci cînd au avut coadă, se cunosc atît din așezările daco-getice cît și din întreaga lume celtică, avînd o largă răspîndire în descoperirile de pe teritoriile Ungariei, Aus-

triei, Cehoslovaciei, Elveției sau al Franței[1210]. Tot agricolă a putut fi o altă unealtă de fier ce avea o gaură de înmănușare verticală, largă, iar vîrful ascuțit și curbat. Asemenea unelte, dintre care un exemplar s-a descoperit și în cetatea dacică de la Căpîlna[1211], sînt considerate ca pluguri de mînă. Ele se cunosc din lumea celtică fără a fi însă prea numeroase[1212].

Rîșnițele deși nu sînt propriu-zis unelte agricole, totuși prin funcționalitatea lor se leagă strîns de producția agricolă. În așezările daco-getice ele sînt foarte numeroase și vom aminti aici doar pe cele găsite la Piatra Roșie[1213], Costești, Grădiștea Muncelului[1214], Tilișca[1215], Poiana[1216], sau Popești[1217].

Tipul de rîșniță întîlnit în așezările daco-getice este cel greco-roman, lucrat fiind în rocă vulcanică și compus din două piese : cea inferioară, fixă *(meta)*, avînd forma unui con cu baza foarte largă și vîrful puțin înalt. În centrul părții inferioare era fixat axul de fier al rîșniței. Partea superioară *(catillus)* are forma unui trunchi de con scobit în interior iar la mijloc prevăzut cu un orificiu pe unde erau turnate boabele. Partea superioară mai poseda un orificiu lateral unde se introducea mînerul ce punea rîșnița în mișcare.

Spre deosebire de cele greco-romane, rîșnițele de tip celtic sînt mai simple. Ele au forma unui trunchi de con alungit și sînt prevăzute cu un ax de lemn în care se introducea un cui de fier[1218]. Rîșnițele de tip greco-roman, cu calități evident superioare, vor pătrunde și în lumea celtică[1219], pe cîtă vreme daco-geții vor adopta de la bun început tipul de rîșniță cu randamentul cel mai sporit : cel greco-roman.

Să trecem acum la uneltele meșteșugărești. Numeroase sînt ustensilele folosite la prelucrarea metalelor, în primul rînd a fierului în cadrul cărora locul cel mai important este deținut de ciocane. Ele se prezintă sub diverse forme și dimensiuni, avînd toate analogii, uneori exacte în lumea celtică de unde le-au preluat, după toate probabilitățile, daco-geții. Dintre ciocane se cuvin amintite în primul rînd baroasele, ciocanele de forje (Schmiedehammer). Un asemenea baros făcea parte dintre uneltele depozitului găsit pe terasa VIII de la Grădiște[1220]. El este puternic (0,24 m lungime) : are ambele extremități late și o gaură de fixare a cozii plasată la mijloc. Din inventarul atelierului descoperit în 1971 făceau parte și asemenea baroase de diferite dimensiuni[1221]. Un alt baros de aceeași formă a fost descoperit în cetatea de la Tilișca[1222] ori în cea de la Piatra Craivii[1223]. Ciocanele de forjă sînt bine cunoscute și larg răspîndite în lumea celtică și am putea cita aici aproape toate marile așezări *oppidane* celtice din Europa, pentru că baroasele sînt prezente pre-

tutindeni. Ele se puneau, uneori, chiar şi în mormintele unor fierari[1224]. Baroasele de forje din fier se întîlnesc şi în lumea greco-romană[1225]. O diferenţiere tipologică a lor este greu de făcut fiind vorba de o unealtă a cărei formă este impusă de însăşi utilitatea ei. Forma ca atare va rămîne neschimbată nu numai în întreaga antichitate ci chiar şi mult mai tîrziu pînă aproape de zilele noastre. Numai analize metalografice multiple şi atente ar putea să pună în evidenţă anumite deosebiri.

De aceeaşi formă cu baroasele de forje, însă de dimensiuni mai reduse, sînt ciocanele destinate lucrării unor piese de metal mai mici. Cu ele se realizau nituri (Niethammer) ori ornamente în relief (Treibhammer). Din această categorie face parte un ciocan descoperit în cetatea de la Căpîlna (jud. Alba)[1226]. Cu mult mai numeroase sînt ciocanele care au un cap masiv, patrulater ori rotund şi gaura de înmănuşare situată imediat sub cap (Setzhammer). Un asemenea ciocan s-a descoperit, de ex., la Grădiştea Muncelului[1227]. Ciocanele, ca atare apar încă din prima vîrstă a fierului (Hallstatt) şi vor continua apoi în tot cursul Latène-ului. În perioada de sfîrşit, odată cu specializarea meşteşugurilor, se vor diversifica şi uneltele, printre care şi ciocanele. În fierăriile de ţară se mai folosesc şi azi aceleaşi ciocane ca şi cele dacice, de care ar putea fi cu greu separate. Situaţia este similară şi cu privire la cleşti.

Numărul cleştilor, ce se foloseau în atelierele de prelucrat metal, găsite pe tot cuprinsul spaţiului locuit de daco-geţi este mare. Pînă acum nu există, aşa cum spuneam, o lucrare care să cuprindă un studiu asupra uneltelor daco-getice şi care, în mod firesc, să se ocupe şi de o clasificare a cleştilor de fier răspîndite astăzi prin diverse muzee ori depozite ale şantierelor. Cleştii sînt de dimensiuni diferite de la 20—25 cm lungime, unele exemplare ajungînd să măsoare aproape 1 m. După forma gurii, cleştii pot fi grupaţi în cleşti plaţi, ascuţiţi ori cu vîrful bont. Din prima grupă merită amintite exemplarele ce făceau parte din instrumentele depozitului grădiştean, de pe terasa a VIII-a. Gura acestora este mult lăţită, de aspectul unor lopeţi, măsurînd aproape 0,70 cm lungime. În cadrul aceluiaşi depozit s-au găsit cleşti şi mai mari aparţinînd celorlalte grupe[1228]. La acestea se cuvin adăugate exemplarele ce făceau parte din inventarul atelierului descoperit în 1971[1229]. Pe lîngă cleştii de la Grădiştea Muncelului vom aminti aici exemplarele găsite la Căpîlna[1230] ori Cetăţeni (jud. Argeş)[1231]. Toţi cleştii la care ne-am referit îşi găsesc analogii apropiate, uneori mergînd pînă la identitate, în marile aşezări celtice, fie din zona de est, fie din cea de vest. Socotim de prisos să înşirăm aici numeroasele analogii

ce se întîlnesc din Insulele Britanice pînă în Cehoslovacia și Ungaria [1232].

Cleștii au apărut pentru prima oară în Europa în morminte etrusce [1233]. Cu ajutorul lor erau încălzite acele bucăți de metal ce urmau să fie prelucrate. În unele așezări aparținînd primei vîrste a fierului, ca cea de la Byci-skála în Moravia au fost descoperiți împreună cu nicovale și ciocane [1234].

Dat fiind apropiatele analogii dintre cleștii daco-getici și cei celtici ni se pare limpede că strămoșii noștri i-au preluat de la celți, așa cum au făcut-o și în cazul altor unelte pentru prelucrat metal. Este foarte probabil ca la rîndul lor celții să fi preluat clești, baroase sau alte instrumente meșteșugărești în special cele pentru prelucrat metale de la etrusci și greci. Dar, rămîne neîndoielnic faptul că celții sînt cei care au difuzat aceste instrumente pe spații foarte largi din Europa rămasă în afara granițelor greco-romane [1235]. Măiestria lor în prelucrarea fierului este subliniată în repetate rînduri de autorii antici. Astfel, de ex. Diodor (*Bib. ist.*, V, 33) vorbind despre celții iberici spune că „lucrează săbii excelente la loviturile cărora nu rezistă nici scutul, nici coiful și nici osul".

Nicovalele din fier de diferite forme și dimensiuni sînt și ele prezente în așezările daco-getice. Cele mai obișnuite sînt nicovalele masive de aspectul unor trunchiuri de piramidă. Exemplarele descoperite în cadrul atelierului de la Pecica măsoară 0,15—0,14 m înălțime și cîntăresc 7,65 și 6,85 kg [1236]. De aceeași formă cu nicovalele de la Pecica sînt și cele găsite la Grădiștea Muncelului [1237], Tilișca [1238], Piatra Craivii [1239] sau cea de la Porolissum (Moigrad) [1240]. Nicovalele despre care discutăm își găsesc analogii foarte apropiate în atelierele celtice ca cel de la Szalacska, de pe teritoriul Ungariei [1241].

În afară de nicovalele mari, masive, în așezări daco-getice s-au descoperit și nicovale mici întrebuințate, fără îndoială, la executarea unor piese mărunte, în special a podoabelor. Ele au forma unui cui cu capul mult lățit și se introduceau într-un butuc de lemn. O astfel de nicovală s-a descoperit la Piatra Roșie [1242] sau la Grădiștea Muncelului [1243]. Nicovala de la Piatra Roșie are capul lățit în formă de opt și își găsește o analogie foarte apropiată, nu numai ca formă, ci și ca dimensiuni în așezarea celtică de la Manching [1244]. O altă nicovală mică care are, spre deosebire de cea de la Piatra Roșie, extremitățile părții superioare ascuțite s-a găsit la Cetățeni [1245], și aceasta cu analogii atît la Manching cît și în alte centre celtice.

Cum spuneam, cele mai obișnuite nicovale sînt cele de forma unui trunchi de piramidă, cu o largă răspîndire în aria celtică,

fără a fi însă specifice. De fapt, avem de-a face cu o unealtă comună a cărei formă e impusă de utilitatea ei. Nicovalele de fier apar în Europa încă din prima vîrstă a fierului. În acest sens este semnificativă apariția lor în stațiunea de la Hallstatt [1246].

Pentru prelucrarea metalului, la cald ori la rece, era nevoie de o mulțime de pile și dălți. Ele au forme și dimensiuni felurite, în funcție de obiectul ce se lucra. Toate dălțile aveau mîner de lemn, cu excepția acelora folosite la confecționarea podoabelor ce sînt de multe ori, din bronz și nu din fier. Este firesc ca numărul unor astfel de unelte să fie mare și, de aceea, nu vom insista prea mult asupra lor. De cele mai multe ori forma pilelor ori cea a dălților este identică sau, măcar, foarte apropiată de a celora folosite și astăzi, criteriul ce face posibilă deducerea utilizării lor în antichitate. Asemenea unelte au fost găsite în cadrul depozitului de pe terasa VIII de la Grădiște [1247] și în inventarul atelierului descoperit în 1971 [1248], sau la Piatra Roșie [1249], pentru a da doar cîteva exemple. Ar mai fi de amintit cel opt dălțițe ale atelierului de la Pecica [1250]. Atît pilele cît și dălțile își găsesc analogii foarte apropiate la celți [1251]. Ele își vor începe existența odată cu cea a metalurgiei, însă la sfîrșitul epocii Latène se vor diversifica și diferenția pe tipuri multiple ce s-au perpetuat, în bună parte, pînă în zilele noastre.

Dintre uneltele folosite în metalurgie mai merită amintite burghiele. Un exemplar cu vîrful patrulater făcea parte din depozitul de pe terasa VIII de la Grădiște [1252]. El își găsește analogii în marile așezări celtice de la La Tène [1253], Stradonice [1254] sau Staré Hradiško [1255]. Și, în sfîrșit, instrumentul cu ajutorul căruia se trăgea sîrmă din care un exemplar s-a descoperit la Grădiștea Muncelului [1256].

Deosebit de interesante sînt formele în care era turnată materia primă, fierul. Turnarea fierului sub formă de bare își are originea în Orient (la Ninive se cunosc din sec. VIII î.e.n.) de unde se va răspîndi în Europa. Cele mai frecvente în întreaga lume celtică erau barele-lingouri de formă bipiramidală măsurînd 35—40 cm lungime [1257]. Asemenea bare fac parte și din inventarul depozitului de la Grădiștea Muncelului [1258], constituind, probabil, o dovadă a legăturilor cu atelierele metalurgice celtice. Această problemă nu va putea fi elucidată decît în urma unor analize de structură a barelor în comparație cu a celorlalte unelte și mai cu seamă a descoperirilor de acest gen din lumea celtică.

Repertoriul uneltelor pentru prelucrarea lemnului este și el bogat întrecîndu-l, cantitativ, pe cel al instrumentelor întrebuin-

ţate în metalurgie. Explicaţia rezidă în cantitatea materiei prime, a lemnului ce se găsea din abundenţă pe tot spaţiul daco-getic. În mod firesc, numărul cel mai mare în toate descoperirile îl reprezintă topoarele şi securile. Ele pot fi grupate în două mari categorii, după modalitatea de inserare a cozii. Unele au gaura de înmănuşare verticală iar altele perpendiculară, ca şi a celor din zilele noastre. În cadrul topoarelor şi securilor există o gamă largă de variante cu o mare diversitate de dimensiuni; de la exemplare ce măsoară 8—9 cm pînă la unele de 17—20 cm şi chiar mai mult.

Dintre numeroasele securi şi topoare cîte se cunosc astăzi din aşezările daco-getice le vom aminti aici doar pe cele găsite la Grădiştea Muncelului [1259], Piatra Roşie [1260], Popeşti [1261], Poiana [1262], Tilişca [1263], Piatra Craivii [1264] sau Sighişoara [1265], adăugînd că ele sînt prezente în toate aşezările daco-getice cercetate pînă în momentul de faţă.

Pentru securile şi topoarele daco-getice există nenumărate analogii mergînd pînă la identitate în lumea celtică şi, în acest sens, ar putea fi citate toate marile aşezări *(oppida)* din Europa. Ele sînt însă datorită formei lor simple unelte comune ce apar o dată cu metalurgia fierului pentru ca în faza mijlocie (Hallstatt C) să fie din ce în ce mai numeroase şi să se înmulţească cu cît înaintăm în timp apropiindu-ne de zilele noastre. Topoarele cu gaură de înmănuşare verticală lucrate din bronz sînt răspîndite la noi, ca şi în restul Europei, mai cu seamă la sfîrşitul epocii bronzului (Bronz D) şi mai cu seamă la începutul Hallstattului (Hallstatt A_1). Numărul mare al exemplarelor precum şi numeroasele tipare descoperite ne dovedesc cu prisosinţă că în Transilvania exista un puternic centru metalurgic unde se produceau securi de bronz cu gaură de înmănuşare verticală numite de arheologi, celturi. Transpunerea acestora în fier s-a făcut foarte de timpuriu. Exemplarul găsit în necropola de la Lăpuş (jud. Maramureş) (Hallstatt A_1) se înscrie printre cele mai timpurii topoare de fier din Europa. Topoarele din fier vor fi mai numeroase în faza mijlocie a primei epoci a fierului (Hallstatt C), după care urmează un hiatus pînă la venirea celţilor [1266].

Este greu de spus în ce măsură securile şi topoarele de fier din aşezările daco-getice au fost sau nu preluate din lumea celtică. Ele puteau fi inspirate tot aşa de bine din prototipuri autohtone ce îşi găsesc antecedente locale pînă în faza de sfîrşit a epocii bronzului.

Alături de securi şi topoare, printre uneltele folosite la prelucrarea lemnului, figurează cele de scobit: teslele. Forma lor este foarte asemănătoare cu cea a securilor doar că au lama

curbată, apropiindu-se foarte mult de teslele zilelor noastre. În legătură cu acest gen de unelte merită să fie amintit un depozit descoperit în apropierea Dealului Grădiștii la „Valea Largă". Din cadrul acestuia făceau parte șapte tesle și o daltă pentru lemn [1267]. Numeroase sînt teslele și în cadrul depozitului de pe terasa VIII de la Grădiștea Muncelului [1268] sau în cel descoperit în 1971 [1269] la care se adaugă cel de la „Strîmbu" [1270] situat în imediata apropiere a Dealului Grădiștii.

Pentru a putea tăia lemn, în zilele noastre, ca și în antichitate, pe lîngă topoare și securi, mai era nevoie și de fierăstrău. Fierăstraiele daco-getice de fier sînt de două feluri: unele cu pînza îngustă și ramă de metal aproape identice cu fierăstraiele noastre de grădinărit ori de tăiat metal [1271] și altele cu pînza lată apropiindu-se și ca dimensiuni de joagărele timpului nostru [1272].

Fierăstraiele, atît cele cu pînza îngustă, cît și cu pînza lată, sînt bine cunoscute în lumea celtică, constituind piese obișnuite, fără să fie însă vorba de o prea mare abundență care ar putea permite folosirea termenului de piese comune. Astfel de unelte s-au găsit, în așezarea de la La Tène [1273] ori la Szalacska [1274], Stradonice [1275] etc. Cele mai vechi fierăstraie de fier din Europa s-au găsit în necropola de la Este (nordul Italiei) și se datează la mijlocul sec. al VIII-lea î.e.n. La celți, în epoca finală a Latène-ului, fierăstraiele sînt obișnuite și de aceea, putem presupune, că de la ei le-au preluat daco-geții, dacă nu cumva au, în ambele cazuri, o sursă de inspirație comună, civilizația grecească [1276].

Tot pentru fasonat lemn (mai cu seamă, piese ale carului) [1277] se foloseau cuțitoaiele a căror extremități îngustate se introduceau în mînere de lemn avînd același aspect ca și cele de azi. Ele sînt prezente printre uneltele descoperite la Grădiștea Muncelului [1278]. Un exemplar poartă ștampila *HERENNI*, numele unui fabricant și negustor de obiecte de fier de la Aquileia, Lucius Herennius, din sec. I e.n. [1279]. Ștampila respectivă nu lasă loc la îndoială cu privire la locul ei de proveniență care este nordul Italiei. Tot de acolo s-au răspîndit și în stațiunile celtice asemenea unelte [1280]. Ni se pare verosimil ca meșterii făurari daci să fi lucrat și ei asemenea instrumente chiar mai înainte de sec. I e.n. cînd se datează cuțitoaia lucrată în atelierul lui Lucius Herennius de la Aquileia. Dacă a fost vorba de modele celtice ori romane n-o putem preciza din aceeași rațiune a simplității piesei impusă de utilitatea ei.

Printre instrumentele care merită a fi amintite figurează un compas de fier ce s-a găsit împreună cu alte numeroase unelte

pe terasa VIII de la Grădiște[1281]. Existența compasului ne furnizează dovada sigură, dacă mai era nevoie de ea, a nivelului tehnic ridicat la care ajunseseră meșterii daco-geți. Compasul se întîlnește și în aria celtică[1282] de unde a putut fi preluat de către daco-geți. Nu este însă exclus ca și într-un caz și în altul să fie vorba de modele grecești.

Cantitatea colosală de piatră cîtă a fost cioplită numai pentru monumentele din Munții Orăștiei a necesitat, cu siguranță, un mare număr de unelte din fier. Dar, ele n-au ajuns pînă în zilele noastre decît în foarte mică parte. În depozitul găsit „La Strîmbu", din imediata apropiere a Dealului Grădiștii pe care l-am amintit deja, figurează cîteva unelte ce nu-și găsesc rostul decît la prelucrarea pietrei. Este vorba de ciocane cu două brațe, ambele ascuțite și ușor curbate. Atît forma cît și dimensiunile acestora sînt asemănătoare ciocanelor de degrosat din zilele noastre[1283]. Aceeași întrebuințare au putut-o avea și unele dintre ciocanele de fier găsite la Piatra Craivii[1284].

Multe dintre lamele de fier prevăzute cu o tijă ce se introduceau într-un mîner de lemn au fost folosite, după toate probabilitățile, la lucrarea pieilor fie pentru a îndepărta țesutul muscular, fie pentru a croi. O astfel de unealtă s-a descoperit la Piatra Craivii[1285]. Asemenea unelte sînt foarte frecvente în așezările celtice din centrul ori din vestul Europei, constituind bune analogii pentru ustensilele de la noi[1286].

Sulele de os ori de metal sînt relativ numeroase în așezările daco-getice, găsindu-și întrebuințarea fără îndoială, la găurirea pielii ori stofei. La cusut se foloseau ace de bronz, fier sau os. Le vom aminti aici doar pe cele găsite la Sighișoara[1287] ori pe cele de la Piatra Craivii[1288]. Acele și sulele sînt instrumente atît de simple și cu o viață eșalonată pe un lung răstimp, încît numeroasele analogii pe care le au pretutindeni, nu pot avea importanță ori oarecare semnificație.

Despre pescuit la daco-geți ne stau mărturie cîrligele de undiță de fier descoperite, de exemplu, în așezarea de la Poiana[1289], ori în cea de la Popești[1290]. Cîrligele de undiță sînt unelte simple, făcute din sîrmă, mai subțire ori mai groasă, de fier, și uneori din bronz. Ele își găsesc bune analogii în marile așezări celtice cum sînt cele de la La Tène[1291], Stradonice[1292], Manching[1293] etc. Este greu de spus în ce măsură anumite greutăți de lut ars, de diverse forme, au servit la pescuit, cum se presupune, ori la întinsul firelor pentru războiul de țesut vertical. Cea de-a doua posibilitate ni se pare mai plauzibilă.

Și de data aceasta, marea asemănare dintre cîrligele de undiță daco-getice și cele celtice nu implică cu necesitate o pre-

luare. Este vorba, ca și în alte cazuri, de unelte foarte simple cu o formă impusă de utilitatea lor.

Fierul a fost folosit nu numai la confecționarea uneltelor necesare feluriților meșteșugari, ci și pentru ustensilele de uz gospodăresc. Din fier sînt lucrate numeroasele foarfeci găsite în mai toate așezările daco-getice, cum sînt cele de la Popești [1294], Piatra Craivii [1295] ori Sighișoara [1296]. Ele își găsesc analogii foarte apropiate în lumea celtică. O ultimă tipologie a foarfecilor celtice de fier a fost făcută de G. Jacobi [1297]. Cele daco-getice corespund întru totul exemplarelor caracteristice pentru Latène-ul C și D. Pentru prima oară foarfecile apar împreună cu lame de brici în mormintele de la nord și nord-est de Alpi la începutul Latène-ului B, pentru a se înmulți cu cît înaintăm în timp.

Asocierea foarfecilor în morminte ce conțin și lame de brici a dus la concluzia că aceștea erau folosiți la tăiatul părului. Lame de brici se cunosc și din așezările dacice. Un exemplar s-a descoperit la Grădiștea Muncelului [1298]. Existența foarfecilor și a bricelor fac dovada că daco-geții își îngrijeau părul și barba așa cum îi vedem reprezentați pe monumentele sculpturale, pe reliefele Columnei lui Traian sau pe metopele Trofeului de la Adamclisi.

În așezările geto-dacice sînt apoi numeroase frigările mari de fier (un fel de furculițe) cu doi, sau, cel mai frecvent, cu mai mulți dinți, cum sînt cele de la Căpîlna [1299], Grădiștea Muncelului [1300], Sighișoara [1301] sau Piatra Roșie [1302]. Frigările de fier sînt obișnuite în lumea grecească unde apare foarte de timpuriu, încă din perioada geometrică [1303]. Ele se cunosc apoi la etrusci și mai tîrziu la celți [1304]. Frigările erau așezate pe suporturi de metal ori de lut ars, împodobite, de obicei, cu capete de animale stilizate. Un frumos suport de fier terminat în capete de taur stilizate s-a descoperit în așezarea de la Ocnița [1305]. Suporturi din lut frumos ornamentate cu capete de animale s-au găsit, de ex., în așezarea de la Poiana [1306].

Este foarte greu de precizat dacă frigările ori suporturile lor au fost preluate de daco-geți din lumea grecească, cu care ei au avut contacte multiple și fecunde încă de la așezarea coloniștilor pe țărmul Mării Negre, ori din lumea celtică. Numărul mare al suporturilor împodobite cu capete de animale descoperite în zonele extracarpatice ale țării noastre fac plauzibilă preluarea lor din lumea elenistică.

Printre uneltele de uz casnic se numără și lanțurile cu care se atîrnau vase de metal (căldărușe) deasupra focului (cremariere). Asemenea ustensile au fost descoperite la Piscul Cră-

sani[1307], Piatra Roșie[1308] și Piatra Craivii[1309]. Ele își găsesc analogii în lumea celtică[1310].

Utilitate, în primul rînd, casnică au avut și numeroasele cuțite de fier care nu lipsesc din nici o așezare daco-getică. Lamele acestora, de diferite forme și dimensiuni, își găsesc paralele pretutindeni. Din nou ne găsim în fața unei forme extrem de simple ce începe o dată cu metalurgia fierului[1311].

Toate uneltele și ustensilele de uz casnic despre care am vorbit erau lucrate în ateliere locale. Pentru aceasta pledează pe lîngă unelte și existența materiei prime sub forme de lupe ce reprezintă un moment din procesul de preparare al fierului. Dacă lingourile au putut constitui importuri, cu siguranță însă că lupele de fier de la Grădiștea Muncelului ori din altă parte constituie un produs autohton. Prin cele spuse nu vrem să excludem însă ca unele dintre unelte să fi fost cumpărate din aria celtică, sud-tracică ori cea greco-romană. Deocamdată vom nota doar că tehnologia de preparare a fierului, numărul mare al uneltelor de fier folosite în agricultură, metalurgie, prelucrarea lemnului ori a altor materiale dovedesc cu prisosință înaltul nivel la care ajunseseră daco-geții fără să fie important în ideea pe care o urmărim : aceea a gradului de dezvoltare al civilizației daco-getice, în ce măsură acestea constituie creații originale ori dacă ele reprezintă preluări din lumea greco-romană sau celtică. Analiza pe care am făcut-o dovedește că nivelul de dezvoltare al civilizației daco-getice de pe vremea lui Burebista, materializat în uneltele de producție, este cel puțin egal cu cel al civilizației celtice contemporane. Același lucru se constată și cu privire la ceramică[1312]. În toate așezările daco-getice, fie ele mari ori mici, s-a descoperit, fortuit ori pe calea săpăturilor sistematice, o impresionantă cantitate de ceramică. Pe vremea lui Burebista era deja de multă vreme generalizată roata olarului.

Meșterii care lucrau vase de lut au ajuns la adevărate performanțe. Gama formelor și a ornamentelor este deosebit de bogată și variată. Cu mîna liberă, fără ajutorul roții olarului nu se mai lucrează acum decît cîteva forme și, și acestea în proporție redusă.

Cu privire la formele ceramice din epoca lui Burebista trebuie spus că marea lor majoritate provin din străvechiul fond autohton, cu rădăcini adînc înfipte în timp, ajungînd, uneori, pînă în epoca bronzului. Deși tehnica ca atare de a lucra vase la roată a fost preluată din civilizația altor popoare (celți, traci de sud ori greci) totuși, în această nouă tehnică, evident, superioară, daco-geții vor transpune formele lor de vase și numai în puține

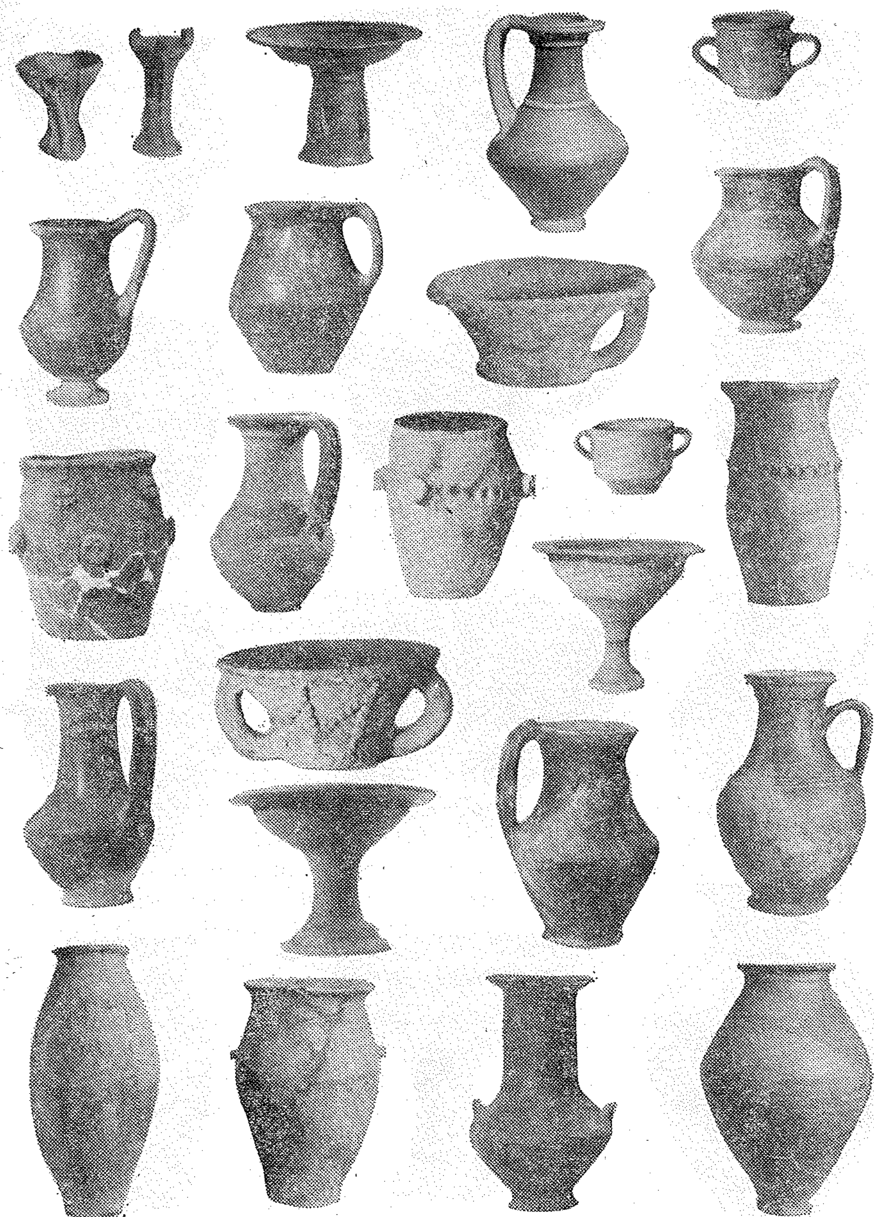
cazuri vor copia forme străine. Iată o nouă dovadă a vigorii și originalității culturii materiale a strămoșilor noștri.

Unele vase, și ne gîndim aici la cănile de lux cu toarta modelată în torsadă, sînt, fără îndoială, adevărate opere de artă. Despre stadiul avansat la care au ajuns iscusiții meșteri olari daco-geți ne stă mărturie, pe de o parte, frumusețea și multitudinea de vase deosebite atît față de cele celtice cît și față de cele grecești ori sud-tracice, iar pe de altă parte, ceramica pictată și cea cu motive în relief.

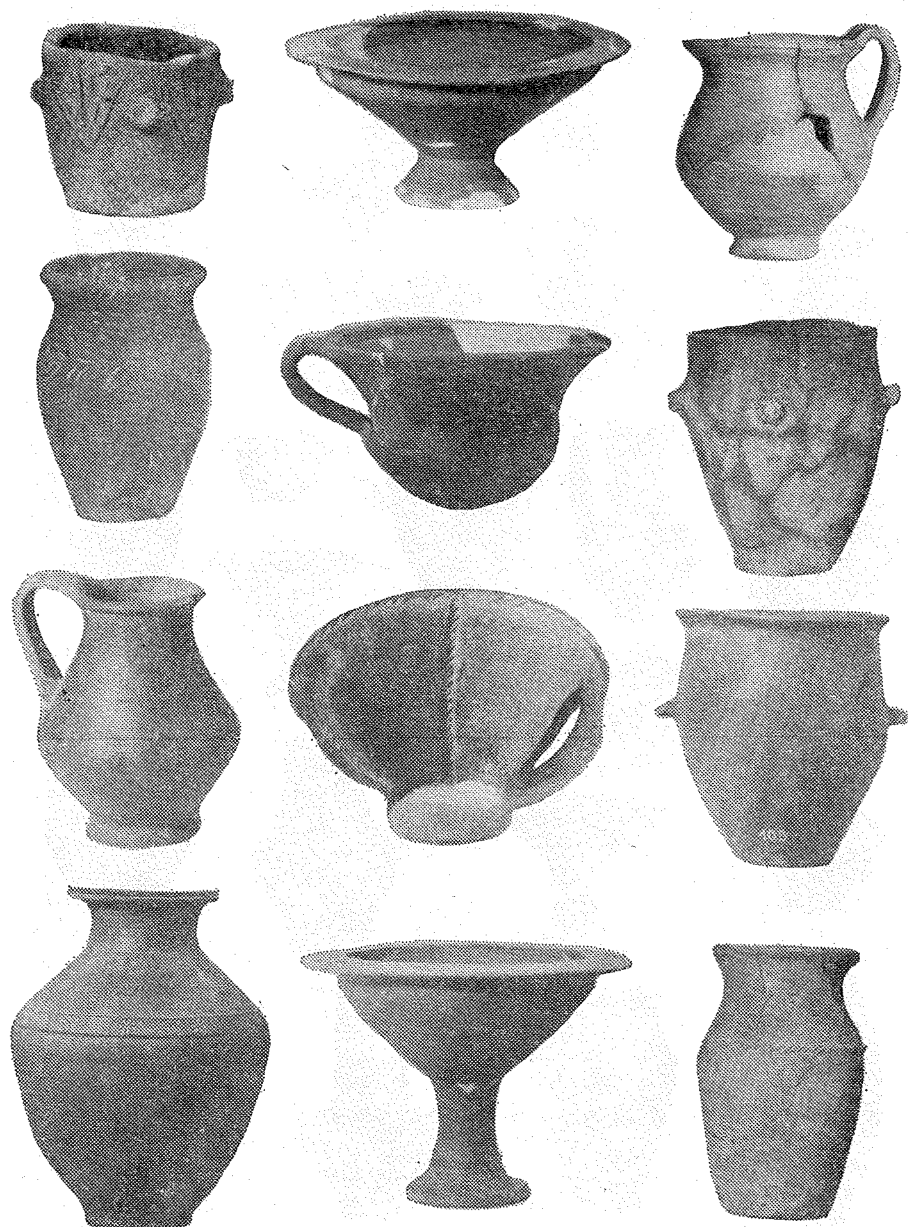
Daco-geții vor lucra o ceramică fină, pictată cu motive geometrice (deosebită de cea celtică, din aceeași vreme) inspirată, după toate probabilitățile, din modele elenistice[1313]. Din aceeași lume provin și modelele pentru vasele cu motive în relief (cupe deliene ori megariene, cum mai sînt numite uneori). Ornamentica vaselor cu motive în relief daco-getice este mult îmbogățită, adăugîndu-se, pe lîngă motivele obișnuite la împodobirea unor asemenea vase, numeroase elemente noi, proprii daco-geților. „Dintr-o idee venită din lumea greacă, spune Al. Vulpe[1314], s-a dezvoltat o întreagă ornamentică locală a acestei categorii de vase, prezentînd un repertoriu de motive foarte variate, executate într-un stil cu totul original". De pe asemenea vase de lux nu lipsesc nici figurile umane, după cum o dovedesc două exemplare găsite la Popești pe care sînt reprezentate figuri feminine, schematizate cu o reușită exprimare de mișcare ritmică, de dans. Originală este și ceramica pictată cu motive zoomorfe și florale descoperită în Munții Orăștiei. Aceasta însă, după cît se pare, este mai tîrzie decît vremea lui Burebista și de aceea nu ne vom opri asupra ei.

Stadiul avansat al culturii materiale daco-getice din sec. I î.e.n. se evidențiază, poate mai bine decît în oricare alt domeniu, pe tărîmul arhitecturii. Nu vom mai reveni aici la arhitectura cetăților daco-getice, cea militară, pe care am comentat-o pe larg în capitolul anterior. Chiar dacă arhitectura militară dacică de pe vremea lui Burebista este de inspirație și, chiar în bună măsură, de execuție grecească, totuși existența ei în lumea daco-getică constituie neîndoielnic un argument peremptoriu ce se înscrie în ideea pe care o urmărim : stadiul avansat al culturii daco-getice.

În cadrul de față vom stărui puțin asupra arhitecturii sacre și civile. Locul unde s-a manifestat în toată plenitudinea sa arhitectura religioasă este, în mod firesc, centrul religios de pe Dealul Grădiștii. Aici, așa cum am mai spus, săpăturile ample făcute pe cele trei largi terase situate la est de așa-numita incintă militară au scos la lumină vestigiile unor sanctuare de

17. Ceramică daco-getică

18. Ceramică daco-getică

forme și dimensiuni diferite alcătuind, ceea ce se numește curent incinta sacră. Pînă acum au fost dezvelite aproape în întregime resturile a zece construcții cu caracter de cult. Spuneam resturile construcțiilor, pentru că, fără de nici o excepție, acestea au fost sistematic distruse, rase de pe suprafața pămîntului în înțelesul cel mai propriu al cuvîntului, în așa fel încît din sutele de stîlpi de piatră n-a rămas nici măcar unul întreg. Romanii au desființat cu totul centrul religios de la Sarmizegetusa, conștienți fiind de marele rol pe care l-a avut religia în viața daco-geților. Se temeau de o nouă regrupare a celor supuși cu atîtea sacrificii și de aceea au distrus din temelii templele incintei sacre care reprezenta, foarte probabil, simbolul unității daco-getice, contrar obiceiului practicat în alte provincii cucerite.

De aceea, astăzi întîmpinăm dificultăți deosebite în reconstituirea templelor distruse. Cu greu ne putem face o imagine cît de cît clară asupra înfățișării lor și a rosturilor pe care le-au avut. În zidul de apărare al așa-numitei incinte militare s-au descoperit numeroase piese arhitectonice cu o utilizare secundară : aceea de a umple spărturile. Printre acestea figurează fuse de coloană de andezit, enormi bolțari din aceeași piatră, grinzi și travee tot de andezit [1315]. Toate piesele enumerate se leagă strîns de un edificiu monumental. Singurele clădiri la care au putut fi folosiți enormii bolțari de piatră, fusele de coloană sau grinzile și traveele găsite încastrate în ziduri, pe care le cunoaștem la ora actuală, sînt sanctuarele. Iar dintre acestea, cel cu 60 de coloane de pe terasa X ni se pare a fi cel căruia i-au aparținut. Faptul că diametrele unor fuse de coloane variază pe lungimea lor, existînd decalaje relativ mari, pledează pentru niște coloane înalte. Aceasta sprijină ipoteza după care templul de pe terasa X a avut acoperiș (ori a fost proiectat să-l aibă) susținut de uriașe coloane de andezit. Ipoteza pe care am formulat-o [1316] va trebui admisă și nu poate fi negată pînă la descoperirea unor edificii în măsură să cuprindă în arhitectura lor piesele de care vorbeam.

Cu privire la același sanctuar, cu 60 de discuri de andezit, situat pe terasa X, C. Daicoviciu formulase două ipoteze. În conformitate cu prima dintre ele, templul nu ar fi fost încă terminat în momentul izbucnirii războiului cu romanii, sau ne-am găsi în prezența unui templu deschis „sub caelo" cu coloane scunde, fără capitel, înalte de cca 1,50 m potrivit celei de a doua ipoteze. „În orice caz, spunea C. Daicoviciu, nu credem că în acest mediu geto-dacic trebuie să ne așteptăm la temple de tip clasic greco-roman" [1317].

19. Obiecte romane de import

Prima dintre ipoteze poate fi verosimilă deși după toate probabilitățile sanctuarul cu 60 de baze de andezit pare să-l fi înlocuit pe cel cu același număr de baze de calcar, mai vechi, descoperit pe terasa XI. Înlocuirea și, implicit, întreaga nouă fază de construcții a putut fi făcută sub domnia regilor ce i-au urmat lui Burebista fără să putem preciza, în actualul stadiu al cercetărilor, cînd anume. Această fază a putut fi mai veche decît

începutul războaielor cu romanii, gîndindu-ne că o atare operă necesita un serios efort, ceea ce implica o perioadă de prosperitate și de pace.

Cea de a doua ipoteză în conformitate cu care ne-am găsi în prezența unui sanctuar deschis „de tipul templelor dacice“ ni se pare mai puțin probabilă. Ce rost puteau avea șiruri de coloane, simple aliniamente mai bine-zis de tamburi, ce ajungeau doar la 1,50 m înălțime. H. Daicoviciu crede că „în concepția arhitecților daci, ele trebuiau să se ridice la o înălțime de 1,20—1,50 m urmînd probabil să susțină vase mari de andezit în care aveau să ardă mirodeniile aduse prinos divinității“ [1318]. Este adevărat că în interiorul așa-zisei incinte militare, în apropierea porții de est, s-au găsit resturile a două vase mari de andezit. Dar, ni se pare neverosimil ca pe toate cele 60 de coloane să fi fost așezate asemenea vase. Ar fi trebuit să ardă o cantitate colosală de mirodenii și apoi, admițînd o asemenea explicație ar trebui să limităm funcționarea templului la anotimpul cald și la zilele fără ploaie. Unei atari ipoteze i se opune și o realitate concretă și anume aceea că, așa cum am mai spus diametrele unor fuse de coloană variază pe lungime cu totul de inexplicat în cazul unor simpli tamburi ce nu depășeau 1,50 m înălțime. Iată dovada concretă că avem de-a face cu coloane înalte pe a căror înălțime, în mod firesc, diametrul era diferit scăzînd cu cît înaintăm spre vîrf. Baza și coloana ca atare presupun, prin definiție, un edificiu acoperit, presupun o clădire monumentală. Cu greu ne vine a crede că s-a cheltuit o impresionantă muncă pentru a amenaja terase și a le sprijini cu uriașe ziduri de piatră, pentru ca pe spațiul astfel obținut să se construiască doar niște aliniamente de discuri și tamburi ce ajungeau la 1,50 m înălțime. Mult mai verosimil ni se pare să fie vorba de edificii monumentale realizate pe principiul coloanelor. Această presupunere ne duce imediat cu gîndul la templele grecești al căror model era firesc să-l fi preluat și daco-geții. Prezența arhitecților și a meșterilor greci la ridicarea cetăților din Munții Orăștiei nu poate fi pusă la îndoială. Ea ne este trădată de însuși sistemul zidurilor, la care se adaugă literele grecești săpate pe blocurile mai multor cetăți. Acestora trebuie să le fi cerut dacii să ridice lăcașuri de cult pentru zeii lor sau de la ei vor fi învățat constructorii autohtoni. De aceea templele nu puteau fi altfel decît cele bine cunoscute din întreaga lume grecească. Fără îndoială însă că s-au adăugat particularități specifice ca și în cazul altor bunuri preluate de daco-geți din civilizația grecească ori din altă parte. Unor atari argumente de ordin logic vin să li se alăture

altele, concrete, ce rezultă din studierea atentă a vestigiilor ce ni s-au păstrat.

R. Vulpe se gîndea de asemenea că templele patrulatere au putut fi inspirate din templul grecesc peristil [1319].

Existența la Sarmizegetusa a unor construcții monumentale cu coloane și acoperiș ne este dovedită de reliefurile Columnei lui Traian. Pe scena care înfățișează asediul Sarmizegetusei, în interiorul zidurilor se vede o lungă galerie acoperită, sprijinită pe coloane de piatră [1320]. Resturile unei asemenea construcții n-au fost descoperite în interiorul așa-numitei incinte militare de la Grădiștea Muncelului. Lucrurile se schimbă însă dacă admitem ipoteza după care sanctuarele nu erau *extra* ci *intra muros*. Drumul pavat, care începe la poarta de est și duce la sanctuare, are, pe cea mai mare parte din ductul său, de ambele părți paramente de zid lucrate în aceeași modalitate tehnică cu cea a zidurilor de apărare, adică, din blocuri de calcar paralelipipedice [1321]. Pe aceste ziduri s-au putut înălța coloanele galeriei acoperite figurată pe Columna lui Traian. Un simplu drum nu necesita ziduri de o parte și de alta, mai cu seamă cînd piatra era adusă de la mari distanțe.

Iată deci motive suficiente ce ne îndeamnă să credem că nu este vorba de un simplu drum, acoperit cu lespezi de calcar, ci de o monumentală propilee, o lungă galerie acoperită. Lungimea mare a construcției reprezentată pe Columna lui Traian corespunde cît se poate de bine dimensiunilor drumului. Apropierea galeriei, despre care discutăm, de zidul cetății reflectă de asemenea, după părerea noastră, o realitate, în cazul că ipoteza cu privire la includerea sanctuarelor în interiorul zidurilor se va adeveri. Pe Columna de la Roma a fost redat tocmai locul unde zidul ce închidea dinspre sud sanctuarele vine să se unească cu zidurile așa-numitei incinte militare, undeva în apropierea porții de est a acesteia. Nu departe de punctul unde începe galeria, zidul de apărare — pe reliefurile Columnei, în scena despre care este vorba — face o puternică curbură, ceea ce se potrivește cu situația de la Grădiștea Muncelului.

Împreună cu ing. Mircea Moldovan, șef de lucrări la Facultatea de construcții a Institutului Politehnic din Cluj, am încercat să reconstituim, deocamdată, un singur sanctuar din cele descoperite la Grădiștea Muncelului. Este vorba de sanctuarul cu 60 de baze din calcar situat pe terasa XI despre care, așa cum am mai spus, avem suficiente temeiuri să credem că funcționa pe vremea lui Burebista [1322]. Or, acesta este răstimpul de care ne ocupăm.

De la bun început se impune cu necesitate precizarea și poate, sublinierea că reconstituirea noastră este ipotetică și în mare

măsură ideală. Ea nu reprezintă decît una din numeroasele posibilități avînd deplina conștiință că cea pe care o preconizăm nu reprezintă decît una dintre ele, fără să excludem, firește, altele.

Centrul religios de la Grădiștea Muncelului, prin tot ce știm la ora actuală despre el, se dovedește a fi puternic, folosit fiind în tot decursul anului. Deci, nu poate fi vorba doar de un loc de cult oarecare ce putea avea o funcționalitate limitată numai la un anumit anotimp. Așa stînd lucrurile condițiile de climă în antichitate ca și azi, cu precipitații abundente impuneau o construcție închisă, cel puțin acoperită. Să nu uităm că ne aflăm la 1200 m altitudine într-o zonă muntoasă unde zăpada căzută în timpul iernii ar fi făcut de neutilizat un sanctuar ce avea acoperiș doar cerul.

Existența celor patru șiruri de discuri sugerează de la sine o regularitate, o așezare a lor după un anumit calcul, în ultimă instanță un edificiu. Grosimea lor redusă (0,20—0,25 m) dovedește că nu poate fi vorba de bazele unor coloane, ci că acestea erau numai plinte (temelii). Aceste plinte sînt așezate direct pe sol, ceea ce presupune că ne găsim în prezența unei construcții la nivelul solului. Dar, lucru cu totul ciudat și de neexplicat, lipsește orice fel de pardoseală. Cu atît mai curios cu cît este vorba de o construcție de proporții considerabile. Atîta vreme cît în imediata apropiere găsim o galerie pavată cu frumoase lespezi de piatră, o piațetă și ea acoperită cu plăci de calcar este greu de presupus ca tocmai locul de cult căruia i se acorda, fără îndoială, o importanță deosebită și pentru amenajarea spațiului pe care s-a amplasat a fost cheltuită o mare cantitate de muncă, s-au durat enorme ziduri de susținere a terasei artificiale, să nu fi avut nici un fel de pardoseală, chiar și în cazul că am admite ipoteza după care ar fi vorba despre un loc de cult sub cerul liber. S-ar putea invoca faptul că pardoseala de piatră a fost ridicată atunci cînd s-a abandonat sanctuarul și cînd s-a hotărît înlocuirea lui. O asemenea posibilitate ni se pare exclusă pentru că la o atare ridicare plintele nu puteau rămîne singulare, pe loc. Mergînd mai departe credem că o pardoseală de piatră n-a existat pentru că, în caz afirmativ plintele de calcar de forma unor mari discuri nu-și mai aveau rațiune sau, în cel mai bun caz, ar fi fost pătrate și nu circulare. O pardoseală continuă de piatră oferea tot atîta soliditate ca și plintele rotunde. O pardoseală de lemn așezată și ea direct pe sol pare a fi puțin probabilă, ținînd seamă de zona și de clima în care ne găsim. Toate construcțiile dacice pe care le cunoaștem în Munții Orăștiei durate în lemn, piatră ori cărămidă au o încăpere in-

ferioară, un fel de subsol. Este suficient să amintim turnurile-locuință de la Costești unde se poate vedea, cu ușurință, că la nivelul solului au existat încăperi folosite drept depozite[1323], iar locuința propriu-zisă începea deasupra acestora. La fel sînt construite casele și azi în Munții Orăștiei, nu pentru că ar fi vorba de o perpetuare a unor construcții dacice, ci din motive impuse de climă.

Clădirile dacice cu subsol nu sînt proprii sau specifice doar zonei Munților Orăștiei. Ele se întîlnesc și în altă parte. Astfel în importantul centru de la Ocnița-Cosota (Ocnele Mari, jud. Vîlcea) s-a descoperit un mare edificiu cu trei încăperi subterane săpate în stîncă peste care se ridicau trei rînduri de coloane[1324]. Deocamdată monumentul este inedit și nu știm în ce măsură poate fi comparat cu sanctuarul de la Grădiștea Muncelului. Nu este lămurit nici caracterul edificiului de la Ocnița, deoarece D. Berciu, descoperitorul lui, vorbește de un „sanctuar-palat" noțiune care cuprinde atît un edificiu laic „palat" cît și pe cel religios „sanctuar"[1325]. Rămîne să se vadă dacă este vorba de un sanctuar și în caz afirmativ de ce tip este el. Pentru noi în momentul de față este de reținut un fapt sigur că și marele edificiu de la Ocnița era prevăzut cu încăperi subterane așa cum presupunem că a avut și sanctuarul de la Grădiștea Muncelului despre care este vorba.

În legătură cu acesta mai exista apoi o curiozitate și anume, zidul care închidea, oarecum, latura de sud a sanctuarului se termină într-o mică platformă, dreptunghiulară, ce avea toate cele patru fețe îngrijit lucrate, din piatră frumos cioplită, ceea ce ne obligă să admitem că această parte de zid, această platformă, era vizibilă. La cele spuse vine să se adauge o scară, făcută din lespezi de calcar, descoperită pe fața externă a aceluiași zid. Scara n-a putut fi urmărită pe toată întinderea ei. Ea urca însă, cu siguranță, pînă la nivelul platformei despre care discutăm[1326]. Nimic mai firesc ca platforma respectivă să reprezinte o întoarcere de scară. Toate acestea la un nivel mult mai înalt decît cel al solului, respectiv al plintelor (fig. 20). Iată dovada că avem de-a face cu un subsol și că pardoseala și edificiul în sine erau înălțate cu mult față de nivelul plintelor. În acest fel lipsa pardoselii este perfect justificată, iar vestigiile descoperite își găsesc explicație.

Pe unele discuri s-au putut observa amprentele unor coloane al căror diametru nu poate fi stabilit cu certitudine. În general este vorba de valori ce ajung pînă la 1 m. Diametrul plintei este în jur de 1,50 m, depășind astfel coloana cu 0,25 m. Aceste rezolvări sînt cunoscute în lumea grecească în cazul bazelor coloa-

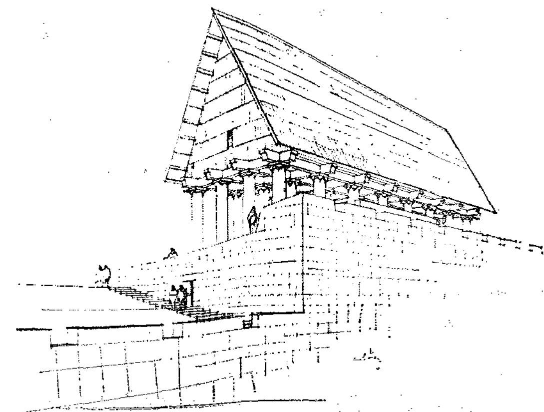

20. Sanctuarul vechi de la Grădiştea Muncelului ridicat pe vremea lui Burebista

nelor ionice a căror plinte erau însă pătrate şi nu rotunde. La asemenea edificii plintele erau încadrate organic în pardoseala de piatră, temeliile erau continui şi nu izolate[1327].

Spuneam că dispunerea plintelor este ordonată atît pe şiruri cît şi în cadrul acestora. Acceptînd diametrul coloanelor de 1 m (în jur de) se pot găsi distanţe de 3,50 m între axele coloanelor de pe fronton care conduce la o distanţă interax bine cunoscută. Este din nou cea a stilului ionic normal. Dispunerea pe direcţia transversală coincide cu frontispiciul normal ionic. Pe direcţia longitudinală nu se păstrează pasul de pe direcţia transversală, fiind acela al peristilului ionic. Dimensiunile de care am vorbit dovedesc, după părerea noastră, că ne găsim în prezenţa unui edificiu de tip grecesc şi anume, foarte apropiat stilului ionic. Aşa se explică grija deosebită cu care au fost lucrate paramentele celor două ziduri ce mărginesc înspre nord şi sud sanctuarul, ca şi faţa internă a zidului mare care-l închidea spre est. Dacă toate acestea ar fi fost doar simple ziduri de susţinere a terasei şi deci îngropate, nu era nevoie ca feţele lor să fie lucrate îngrijit. În ipoteza noastră, faptul îşi găseşte deplină raţiune : este vorba de pereţii subsolului.

Chiar şi cele 15 coloane de pe un şir longitudinal îşi găsesc analogie în templele greceşti cu peribol dublu de tip dipter.

21. Sanctuarul vechi construit pe vremea lui Burebista (perspectivă Octavian Beu)

Acesta se deosebește însă de sanctuarul nostru prin numărul de opt șiruri a cîte 15 coloane pe cîtă vreme noi nu avem decît patru șiruri. În schimb, la templele de tip pseudodipter numai frontispiciul mai păstrează opt coloane, edificiul propriu-zis fiind construit pe patru șiruri ca și în cazul sanctuarului de la Grădiștea Muncelului.

Toate cele arătate pînă acum ne-au dus la concluzia că sanctuarul vechi cu 60 de coloane de pe terasa XI de la Grădiștea Muncelului nu este altceva decît un templu construit după model grecesc, ușor modificat. Plecînd de la această idee, am încercat reconstituirea lui, cu ferma convingere că încercarea noastră nu poate fi prea departe de realitatea existentă pe vremea lui Burebista (vezi fig. 21).

Am arătat că încăperea subsol se impune cu necesitate și socotim de prisos să mai stăruim asupra ei. O piedică serioasă în calea reconstituirii propuse o constituie lipsa coloanelor de calcar, a acelora care, după părerea noastră, trebuie să fi fost așezate pe plintele ce se mai păstrează și azi. Este adevărat că săpăturile efectuate pe terasa XI au dat la iveală cîteva fragmente de coloane de calcar însă numărul acestora este foarte mic. Or, sanctuarul de care ne ocupăm trebuie să fi avut, după ipoteza noastră un mare număr de coloane. Totuși, existența lor ni se pare neîndoielnică, pe baza a tot ce am arătat pînă acum. Prezența coloanelor ni se pare a fi dovedită, evident indirect, de cele de andezit care intrau în arhitectura noului sanctuar, cu același număr de coloane, ce s-a înălțat pe terasa X, menit să-l înlocuiască pe cel vechi de pe terasa XI de care ne ocupăm.

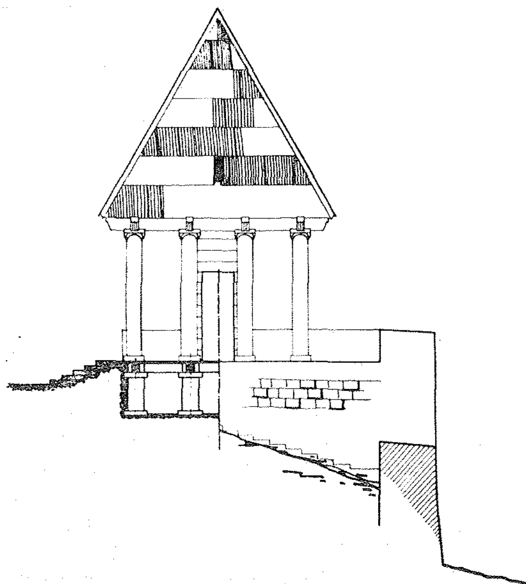
Ce s-a întîmplat cu coloanele de calcar după ce sanctuarul a fost desființat ? În actualul stadiu al cercetărilor, n-o putem preciza. Ele au putut primi o altă utilizare sau au fost, poate, transportate în altă parte. Eventualitatea, după părerea noastră, foarte puțin probabilă, ca o parte a coloanelor, cele ale templului propriu-zis, să fi fost de lemn nu poate fi cu totul exclusă. Este greu însă de crezut ca zidurile să fi fost durate din blocuri paralelipipedice, foarte îngrijit cioplite, construite după model grecesc, iar sanctuarele să fi fost înălțate aproape numai din lemn. Chiar dacă ar fi așa, materialul din care s-a construit, nu știrbește cu nimic din măreția, din monumentalitatea templului.

Așadar, după părerea noastră, pe plintele (discurile) de calcar erau așezate coloane din aceeași piatră. Subsolul nu era prea înalt corespunzînd, aproximativ, cu înălțimea platformei în care se termină zidul de pe latura de sud. Coloanele subsolului, judecînd după numărul plintelor, erau dese, necesar dese pentru a putea susține un planșeu circulat, poate, de lemn. Pentru edificiul propriu-zis al templului nu mai era nevoie de un număr de coloane la fel de mare ca în cazul subsolului, acesta susținînd doar șarpanta acoperișului fără îndoială din lemn, nemaivorbind că reducînd numărul coloanelor se obținea un spațiu de circulație mai comod. Păstrînd în mod necesar patru coloane transversale s-a renunțat, probabil, pe șirurile longitudinale la cîte o coloană rezultînd astfel opt coloane pe șir longitudinal (în loc de 15) respectînd un echilibru, dacă nu la dimensiuni, dar la număr, similar cu cel grecesc. Înălțimea coloanelor a fost adoptată după frontispiciul normal ionic, avînd în vedere că pasul coloanelor era acela al ionicului normal. Luînd ca bază de calcul cele arătate am presupus că înălțimea coloanelor trebuie să fie în jur de 9 m. (fig. 22).

Șarpanta acoperișului am presupus-o din lemn și există toate motivele să credem că învelitoarea era din șindrilă, ceea ce implică cu necesitate o pantă mare a acesteia (fig. 22).

În ceea ce privește *cella* templului (încăperea propriu-zisă) ea a putut avea pereți din lemn. Un indiciu clar în acest sens ni-l oferă țintele mari de fier ce au diametrul de 0,30 m și lungimea cuiului de 0,25 m, împodobite cu motive grecești. Asemenea ornamente nu puteau fi aplicate decît pe o construcție monumentală de lemn. În ce loc au fost așezate enormele discuri de fier împodobite cu palmete n-o putem preciza. Ele puteau ornamenta foarte bine atît ușa, cît și pereții *cellei*.

Unde anume și care au fost dimensiunile *cellei* sînt iarăși întrebări la care nu putem da un răspuns cît de cît precis. Luînd ca model aceleași temple grecești, care au servit, fără îndoială,

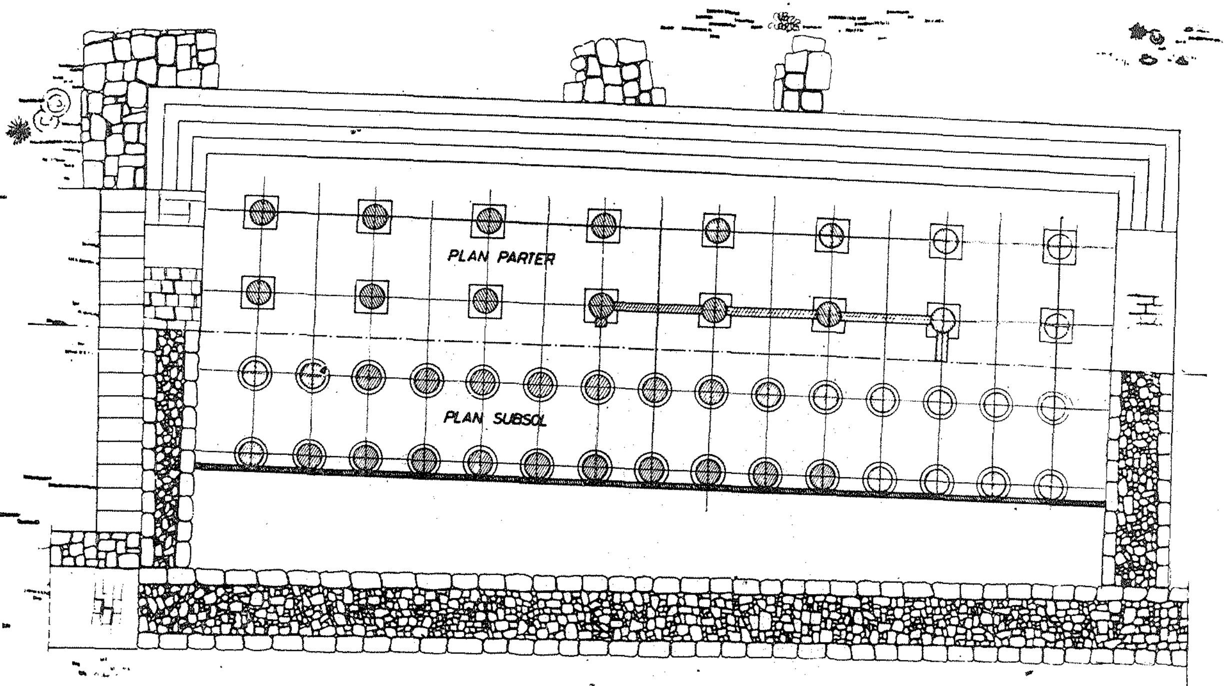
22. Sanctuarul vechi (secțiune transversală)

drept punct de plecare pentru arhitecții sanctuarului de la Grădiște, putem presupune că *cella* era amplasată între șirurile intermediare de coloane, deci creind astfel un peribol, în centrul edificiului. (fig. 23).

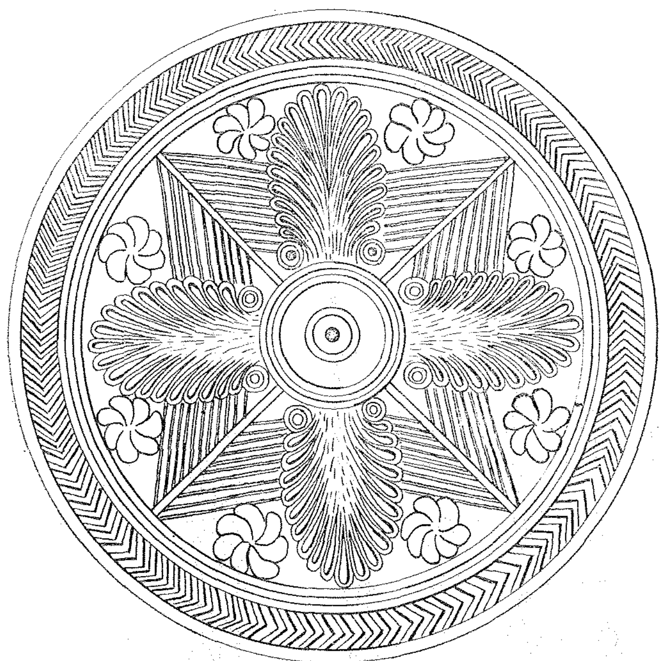
După calculele noastre, edificiul templului vechi de pe terasa XI de la Grădiștea Muncelului, a avut o lungime interax de 35 m și o lățime de 10,5 m. Socotim de prisos să mai stăruim asupra monumentalității și asupra frumuseții templului reconstituit de noi. El a putut fi împodobit cu numeroase ornamente sculptate în lemn, ce nu s-au mai păstrat. Toate acestea vor fi adăugat un plus de frumusețe edificiului.

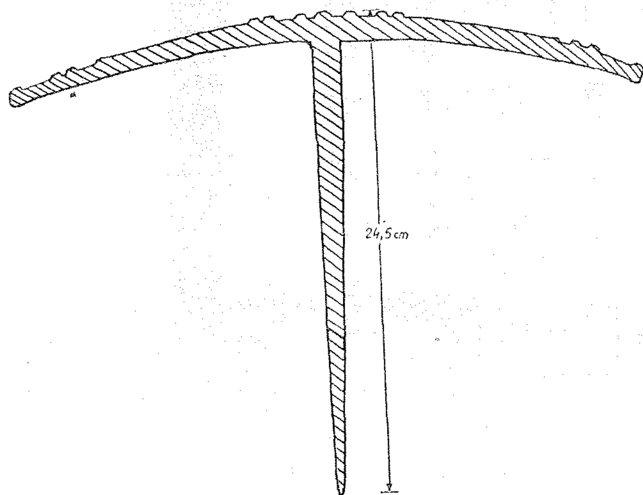
Fără îndoială că o mulțime de detalii pot să nu corespundă realității însă, în linii mari, credem că așa a putut arăta templul de la Grădiște construit, înălțat probabil, odată cu zidurile de apărare ale cetății, din același calcar cochilic, pe timpul regelui Burebista și integrîndu-se perfect în grandoarea construcțiilor de aici. Să nu se uite monumentalitatea deosebită a zidurilor. Este suficient să-l reamintim aici doar pe cel din apropierea templului nostru care susținea terasa. El se înălța, după cum am mai arătat, în anumite zone, la peste 10 m înălțime.

Pentru construirea templului pe vremea lui Burebista pledează un medalion de lut (vezi fig. 25) care copiază o monedă romană

23. Planul sanctuarului vechi de la Grădiștea Muncelului

24. Țintă de fier ce împodobea ușile sau porțile sanctuarului de la Grădiștea Muncelului

25. Medalion de lut din sanctuarul vechi (imitație după o monedă romană)

cu chipul Dianei emisă în anul 80 î.e.n. care s-a descoperit lîngă una dintre plinte. El reprezintă foarte probabil un *ex voto*[1328].

Cine este arhitectul sau arhitecții care au proiectat și realizat templul de pe terasa XI, inspirîndu-se din arhitectura grecească a timpului? Cărei zeități din panteonul daco-getic îi era închinat? Iată doar două dintre întrebările la care, pe baza extrem de puținelor vestigii ajunse pînă la noi, nu putem răspunde. Oricît de interesante și de pasionante ar fi problemele pe care le ridică edificiul de care ne-am ocupat, răspunsurile ce s-ar putea formula nu pot fi decît ipotetice, după cum ipotetică rămîne, în ultimă instanță, și încercarea noastră de reconstituire. Existența lui dovedește însă, fără putință de tăgadă, înaltul nivel de dezvoltare pe care îl atinsese civilizația daco-getică în vremea lui Burebista.

Templul pe care am încercat să-l reconstituim nu constituia un unicat. În incinta sacră de la Grădiște mai erau și alte edificii cu caracter de cult. Vestigii ale unor sanctuare au mai fost descoperite apoi și în alte părți, la Costești, Blidaru sau la Bîtca Doamnei. Cum vor fi arătat toate acestea este greu de spus și nu este în putința noastră să ne ocupăm acum de fiecare în parte. După toate datele ce ne stau la îndemînă, se pare că templul de la Grădiștea Muncelului pe care am încercat să-l reconstituim a fost cel mai mare și totodată cel mai monumental.

Arhitectura daco-getică nu se reduce numai la cea militară ori sacră, ea se manifestă și pe planul locuințelor, integrîndu-se în sfera noțiunii de arhitectură civilă. În acest sens poate fi

amintită clădirea de locuit, construită din lemn, pe fundații de piatră, alcătuită din două încăperi și înconjurată pe trei laturi de o largă prispă, descoperită în cetatea de la Piatra Roșie. Lungimea întregii clădiri este de 40 m și 28 m lățime, iar una dintre încăperi măsoară 30 m × 12,6 m pe cînd cea de a doua are 10,50 m lungime și 12,60 m lățime[1329]. Dimensiunile mari ale locuinței de la Piatra Roșie fac dovada unei clădiri monumentale care, chiar construită din lemn, presupune o cunoaștere a arhitecturii, a modalității practice de a dura edificii de proporții. Ea pledează pentru iscusința meșterilor constructori daco-geți care trebuie să fi fost cu mult mai mult decît niște simpli dulgheri.

În general, locuințele daco-geților, ca și ale altor populații contemporane (și ne gîndim, în primul rînd, la celți)[1330] erau construite din materiale perisabile, din bîrne de lemn ori din îngrădituri de nuiele pomestite cu lut. Evident că vestigiile pe care se lasă asemenea edificii sînt modeste, iar reconstituirea lor foarte greu de făcut. Merită a fi amintite în cadrul arhitecturii daco-getice clădirile complexului cu pereți din vălătuci de pămînt, un „palat" descoperit la Popești, în colțul de sud-est al cetății. Complexul este format din mai multe clădiri, unele după părerea descoperitorului lor (prof. R. Vulpe), cu caracter de cult, iar altele cu destinație practică : locuințe, bucătării, camere de provizii ori de unelte etc. Planul „palatului" de la Popești se pare că este inspirat din lumea elenistică. O dovadă în acest sens o constituie prezența curților interioare[1331].

Gradul înalt de dezvoltare pe care l-a atins societatea daco-getică din vremea lui Burebista și integrarea ei organică în contemporaneitate se evidențiază și în ceea ce privește importurile. Valoarea și semnificația istorico-economică a importurilor a fost subliniată în repetate rînduri[1332]. Pătrunderea mărfurilor străine, în special a celor grecești, în lumea geto-dacică începe încă din sec. V î.e.n. fără să mai vorbim de teritoriile din imediata apropiere a coloniilor grecești de pe litoralul de vest al Mării Negre, unde contactul cu populația locală datează încă de la venirea grecilor. Aria de răspîndire a mărfurilor grecești și apoi elenistice se va extinde treptat, incluzînd teritorii din ce în ce mai largi de la nordul Dunării. De unde în sec. al V-lea î.e.n. mărfurile grecești constituiau doar apariții sporadice, e drept ajungînd pînă în Transilvania, începînd cu sec. al III-lea î.e.n. volumul acestora va crește simțitor, mai cu seamă în sec. I î.e.n.

Încă de la sfîrșitul sec. al II-lea î.e.n. și mai cu seamă în cel următor predominarea comercianților greci din bazinul Mării Egee și din Pontul Euxin este înlocuită de cei veniți de pe țărmul răsăritean al Adriaticii și în special italo-romanici. Grecii

vor continua să dețină supremația în comerțul cu vinuri și uleiuri ori ceramică fină, mai ales în spațiile de la est de Carpați [1333].

În perioada lui Burebista se constată o creștere considerabilă a cuantum-ului schimburilor comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană sau cu cea celtică. Această creștere se referă la dublul aspect al comerțului cu referiri la volumul de mărfuri vîndute în Dacia ori la cele cumpărate din Dacia și apoi la lărgirea considerabilă a ariei geografice de difuzare a mărfurilor străine.

Pentru intensificarea legăturilor comerciale cu lumea elenistică și romană un bun și elocvent exemplu ni-l oferă așezarea de la Popești. Aici s-a descoperit o cantitate impresionantă de mărfuri străine, în primul rînd elenistice. Este suficient să amintim că la Popești ceramica grecească de import a devenit, pe vremea lui Burebista, comună. Este vorba, în primul rînd, de amfore la care se adaugă și alte forme ceramice, pictate sau nu, obiecte din bronz etc. [1334].

Răspîndirea produselor străine în lumea geto-dacă presupune, așa cum arăta încă Vasile Pârvan [1335], existența unor relații cu avantaje reciproce. Înmulțirea importurilor demonstrează, cu prisosință, gradul superior de dezvoltare economică și socială pe care l-a atins societatea daco-getică din epoca lui Burebista capabilă să întrețină relații comerciale, de schimb, directe și permanente cu lumea elenistică, romană, celtică, sud-tracică etc. [1336]. Producția geto-dacică luase un avînt deosebit. Se producea marfă în cantitate îndestulătoare pentru a fi vîndută felurițiilor negustori veniți în Dacia de pe diverse meridiane. Societatea daco-getică reclama și era capabilă să consume cantități din ce în ce mai mari de produse străine, superioare. Cantitatea uleiurilor și a vinurilor grecești venite din lumea mediteraneană a luat proporții ; o dovedeso cu prisosință numeroasele amfore elenistice ce abundă în toate așezările daco-getice din întreg spațiul extracarpatic al țării noastre [1337]. Numărul recipientelor în care se transportau rafinatele produse sudice nu era suficient și pentru produsele autohtone și de aceea amforele vor fi imitate și lucrate în ateliere locale cum sînt cele de la Popești ori Cetățeni. Amfore locale imitîndu-le pe cele elenistice s-au găsit și în interiorul arcului carpatic (Cozia-Deva, Grădiștea Muncelului, Sighișoara) [1338] dovedind că produsele grecești (ne gîndim la uleiuri și vinuri) au pătruns și peste Carpați. Transportul prețioaselor lichide sudice prin pasurile Carpaților nu se mai putea face în obișnuitul lor ambalaj, amforele. Ele trebuiau să fie mutate în recipiente mai greu casabile. Iată rațiunea cantității așa de mari de amfore descoperite în așezarea de la Popești unde ambarcațiile puteau

ajunge, urcînd pe apa Argeşului, dar mai cu seamă în staţiunea de la Cetăţeni, punct de transbordare obligatoriu pentru mărfurile destinate dacilor din interiorul arcului carpatic. La Cetăţeni sînt excepţional de multe resturile amforelor elenistice, cu deosebire cele rhodiene, la care vin să se adauge cele din Cos şi Cnidos [1339].

Din lumea elenistică şi romană se mai importă, pe lîngă uleiuri şi vinuri, printre altele, şi ceramică de diverse forme şi calităţi. Ea este deosebit de abundentă în aşezările geto-dacice din Muntenia şi Moldova, nelipsind însă nici din cele transilvănene [1340].

Studiul importurilor din Dacia arată că legăturile comerciale cu cetăţile greceşti din Pontul Stîng, pe vremea lui Burebista, au fost intense şi întrerupte doar în perioade restrînse care s-au limitat doar la durata ostilităţilor [1341]. Alături de ceramica elenistică, în aşezările daco-getice de pe ambii versanţi ai Carpaţilor întîlnim şi ceramica fină romană. Asemenea produse s-au descoperit în aproape toate aşezările importante şi le vom aminti aici pe cele de la Brad, Poiana, Răcătău, Popeşti, Crăsani, Costeşti, Grădiştea Muncelului, Pecica, ca să amintim doar cîteva dintre cele mai importante [1342]. Ceramica celtică fină, pictată este şi ea prezentă atît în aşezările daco-getice din interiorul cît şi din afara arcului carpatic [1343].

Legăturile comerciale ale Daciei cu lumea romană se evidenţiază în mod deosebit pe baza toreuticii. Vesela romană de bronz, produsă în Campania sau în alte centre din Italia, se întîlneşte în cantitate destul de mare în multe dintre aşezările daco-getice. Astfel de vase sau alte obiecte de bronz s-au descoperit în cetăţile dacice cum sînt cele de la Costeşti [1344], Piatra Roşie, Piatra Craivii sau Tilişca, pentru a le aminti doar pe acelea unde importurile romane de bronz sînt mai numeroase. Aceleaşi produse se întîlnesc şi în *davele* geto-dacice de pretutindeni şi le vom aminti aici pe cele de la Poiana, Popeşti sau Răcătău [1345].

Vasele romane de bronz existente şi în marile aşezări celtice, ca cea de la Manching [1346], prezenţa lor atît la celţi, cît şi la daco-geţi, constituie importuri vehiculate de negustorii romani, pretutindeni prezenţi [1347].

La Răcătău (jud. Bacău) s-a descoperit un mormînt de incineraţie din inventarul căruia, pe lîngă două vase de bronz romane, mai făcea parte şi o cămaşă de zale din fier. Cu ocazia publicării mormîntului respectiv, Al. Vulpe şi V. Căpitanu [1348] au arătat că, la origine, cămaşa de zale din fier a fost celtică, dar că ea se întîlneşte frecvent în mormintele geto-dacice din sec. I î.e.n. Despre cămaşa de zale Terentius Varro (*De linqua*

latina, V, 24, 16) ne spune că ea ar fi o creație celtică. Cămășile de zale în lumea celtică sau în cea geto-dacică aparțineau, fără îndoială, unor fruntași, unor nobili. Astfel de armuri s-au găsit în necropola de la Popești unde au fost descoperite nu mai puțin de trei exemplare (unul întreg și două fragmentare). La acestea se adaugă cămășile de zale din fier de la Radovanu (jud. Ilfov), Poiana Gorj (jud. Gorj), Cetățeni (jud. Argeș) și Răcătău (jud. Bacău). La Răcătău au fost descoperite resturile unei cămăși de zale din fier în cadrul necropolei tumulare, aparținînd marii așezări geto-dacice de acolo, la care se adaugă mormîntul izolat din apropiere despre care a fost vorba[1349]. Exemplarul găsit în mormîntul de la Cetățeni era împodobit cu lunule de aur fixate prin intermediul unor nituri[1350]. Fără îndoială că o cămașă de zale din fier putea constitui o bună pavăză în luptă, lăsînd la o parte aspectul său decorativ. Iată rațiunea pentru care au fost preluate, probabil, de la celți, asemenea armuri. Numărul mare al exemplarelor cunoscute pînă acum pledează împotriva unor importuri și în favoarea producerii lor în ateliere locale. Raritatea cămășilor de zale la celți ne este dovedită chiar pe teritoriul țării noastre. Pînă la ora actuală, se cunoaște o singură cămașă de zale celtică, cea găsită în cadrul mormîntului unui războinic de vază de la Ciumești (jud. Satu Mare)[1351], deși au fost dezvelite, pe calea săpăturilor sistematice sute de morminte. Însușirea cămășii de zale, printre care unele bogat ornamentate, vine să se alăture și ea celorlalte dovezi despre nivelul superior atins de civilizația geto-dacică mai cu seamă în vremea lui Burebista.

Socotim că cele cîteva exemple prezentate au fost suficiente și edificatoare pentru a putea formula o concluzie și anume că pe vremea lui Burebista, în Dacia se practica un intens comerț atît în ceea ce privește importul cît și exportul, dovedind cu prisosință stadiul superior de dezvoltare economică și socială la care ajunseseră daco-geții. „Dacia — spune I. Glodariu — a fost de timpuriu și definitiv integrată în schimbul de valori materiale și spirituale cu lumea clasică greco-romană (și nu numai cu aceasta, ci și cu cea celtică sud-tracică, ilira, am adăuga noi) situîndu-se între teritoriile cu cele mai numeroase și fecunde legături de acest fel, întrecînd net, în anumite domenii, alte zone din vecinătatea statelor grecești și mai tîrziu a Imperiului roman"[1352].

Pentru a putea practica un comerț așa de activ, era nevoie de monedă. Schimbul în natură era de multă vreme depășit. Daco-geții au început să bată monedă proprie, așa cum am mai arătat, încă din sec. al III-lea î.e.n., imitînd-o pe cea grecească,

care, dată fiind dezvoltarea rapidă a societății geto-dacice, nu mai era îndestulătoare. Moneda daco-getică de tip greco-macedonean încetează să mai fie emisă pe vremea lui Burebista. Multă vreme acest fapt n-a putut fi explicat cu destulă limpeziciune, deși încercările n-au lipsit. S-a constatat că locul monedei proprii în sec. I î.e.n. este luat de denarii republicani romani. Cantitatea acestora, fie în tezaure, fie în descoperiri izolate, crește de la an la an, odată cu intensificarea cercetărilor, ajungînd la peste 20 000[1353]. Moneda romană tindea să devină monedă universală. Și, cu toate acestea, era greu de crezut că tocmai Burebista care pusese bazele primului stat daco-getic, ce unise sub sceptrul său toate semințiile neamului său și cuprinsese în hotarele stăpînirii sale un enorm teritoriu (așa cum am arătat) să fi renunțat la monedă proprie. Lucrurile s-au lămurit însă odată cu descoperirea stanțelor de la Tilișca. Daco-geții n-au încetat să bată monedă, numai că au bătut monedă romană, fără să mai fie vorba de o copiere a unei monede străine, așa cum o făcuseră mai înainte. Acum vor emite denari republicani romani de așa manieră încît cu greu pot fi distinși de emisiunile oficiale ale statului roman.

În cadrul atelierului de la Pecica am descoperit și o stanță. Aceasta avea suprafața ce se grava pe monedă total distrusă, intenționat. Pe baza diametrului stanței, ce coincide întocmai cu cel al monedelor dacice găsite la Pecica, ori la Chereluș (jud. Arad), ce se datează între ± 150 î.e.n. și ± 80 î.e.n. s-a tras concluzia că stanța de la Pecica era folosită la baterea monedelor scyfate[1354]. Distrugerea intenționată a stanței cu care se emitea monedă ar putea fi o consecință a integrării formațiunii politice dacice ce își avea centrul la Pecica, în statul lui Burebista. Este foarte probabil ca după supunerea șefului uniunii ori a tribului ce locuia în cîmpia Aradului, Burebista să fi ordonat încetarea emiterii de monede proprii și în consecință distrugerea stanței cu care ele erau executate. Era semnul încetării autonomiei și integrarea în statul centralizat, creat de Burebista. Un exemplar cu efigia complet mutilată s-a mai păstrat în cadrul atelierului dezvelit de noi.

Stanțe pentru emiterea de denari republicani romani au mai fost descoperite și în alte localități decît la Tilișca. Un asemenea exemplar s-a găsit în imediata apropiere a cetății de la Costești[1355] (fără ca locul să fie destul de bine precizat).

Firesc se va naște întrebarea dacă Burebista devenise o putere așa de importantă, era stăpînul unui atît de vast teritoriu și a unor resurse materiale și umane atît de considerabile, cum de n-a pus să se bată monedă cu efigia sa, luînd ca model re-

gatele elenistice pe care am arătat că le-a imitat în unele privințe. Răspunsul la această întrebare ni se pare că nu poate fi decît unul singur. Stăpînirea lui Burebista nu era o monarhie comparabilă cu regatele elenistice. Statul pe care-l întemeiase el era abia la începutul său. Așa stînd lucrurile, era firesc ca în numeroasele lor tranzacții comerciale daco-geții să fi folosit moneda cea mai răspîndită, cea mai puternică, moneda romană. Pentru a spori cantitatea de monedă atît de necesară, atît pe plan intern, cît și în afacerile cu negustorii străini, daco-geții vor bate ei înșiși monede romane de cea mai bună calitate. Este greu de știut dacă meșterul ce se dovedește a fi fost deosebit de priceput, care a lucrat stanțele de la Tilișca a fost un dac sau dacă nu cumva era un meșter venit din lumea greco-romană.

Pe tot cuprinsul regatului lui Burebista, alături de moneda romană, vor circula însă cu o arie mai restrînsă și monede ale unor orașe-state grecești, atît ale celor supuse de el cît și ale unora mult mai îndepărtate ca Atena, Thessalonik, Macedonia, Amisos, Cyzic etc.

Am insistat asupra emisiunilor monetare pentru că ele evidențiază în mod pregnant dimensiunile civilizației daco-getice care se situează pe un plan superior față de civilizațiile altor neamuri rămase în afara granițelor statului roman.

2
ARTA ȘI ȘTIINȚA

O bună parte a celor discutate în capitolul precedent pot fi privite din perspectiva creației artistice, pot fi considerate adevărate opere de artă. Chiar unii dintre cleștii de fierărie descoperiți la Grădiștea Muncelului sînt împodobiți pe întreaga suprafață cu frumoase ornamente incizate dovedind, pe lîngă măiestria tehnică a celor care le-au lucrat și însușirile lor artistice, fără să mai vorbim de arhitectura militară, sacră ori civilă care poate fi abordată cu deplin temei din punct de vedere artistic. Nu vom mai relua, în cadrul de față nici problema arhitecturii. Merită spus că, după toate probabilitățile, în ornamentarea edificiilor daco-getice, fie ele publice ori private, ornamentarea era realizată în lemn, deci într-un material perisabil ce n-a ajuns pînă la noi. Ornamentele în piatră sînt puține și se reduc, după cît se pare, în materie de arhitectură militară, la niște semidiscuri așezate pe coronamentul zidurilor de la Grădiștea Muncelului. Ele

au nervuri paralele în relief și, de o parte și de alta, cîte un cap de pasăre stilizat.

Din descoperirile făcute pînă acum, nimic nu ne îndreptățește să credem că pe vremea lui Burebista a existat o artă statuară în piatră. În schimb, se cunosc cîteva realizări în lut ars ce pot fi încadrate printre produsele artistice. În așezarea de la Popești s-a descoperit o statuetă reprezentînd un bărbat. Înălțimea statuetei trebuie să fi fost de cel puțin de 0,45 m dar, din păcate, din ea nu ni s-a păstrat decît un singur picior din două fragmente. Piciorul statuetei de la Popești este foarte îngrijit lucrat și chiar pictat. Prin incizie sînt redate curelele încălțămintei. Statueta este opera unui artist dac și se datează în sec. I î.e.n.[1356].

Tot din lut ars este realizat și medalionul descoperit în sanctuarul vechi de pe terasa XI de la Grădiștea Muncelului pe care l-am amintit deja. Pe suprafața lui este reprezentată o figură feminină, puțin reliefată. El imită, foarte probabil, așa cum am mai spus, reversul unui denar roman republican pe care este reprezentat chipul Dianei, cu coif pe cap și tolba de săgeți pe umăr. Ținînd seamă de locul unde a fost descoperit medalionul se poate presupune că el reprezintă un *ex voto*. Dar nici alte explicații nu sînt excluse.

Dintre manifestările artistice concretizate în lut ar mai putea fi amintite vetrele, probabil, de cult, care, în cele mai multe cazuri, sînt ornamentate. Nu lipsesc nici figurinele, reprezentînd chipuri de oameni și animale, legate și ele, după cît se pare, de un cult sau o practică religioasă.

Chiar fără o decorație prea abundentă, ceramica daco-getică posedă o frumusețe și o eleganță remarcabilă[1357]. Acestea sînt date, în primul rînd, de armonia proporțiilor. Se poate vorbi cu deplin temei despre o geometrie specifică ceramicii daco-getice îndeosebi cu referire la piesele de lux. La acestea vor fi întotdeauna respectate proporțiile dintre părțile constitutive, în așa fel încît vasul are un aspect deosebit de plăcut. Nu există disproporții supărătoare, de exemplu, între piciorul și corpul vasului. Ceramica daco-getică se deosebește substanțial de ceramica celtică, în același timp însă și de cea elenistică ori sud-tracică. Ea reprezintă un produs propriu ce își are originea în formele străvechi autohtone chiar dacă acestora li s-au adăugat unele procedee tehnice ori ornamentale preluate din alte civilizații, ori chiar anumite forme. În cadrul repertoriului ceramicii daco-getice găsim imitate produse străine superioare cum sînt cupele cu motive în relief cunoscute și sub numele de cupe deliene ori megariene, despre care dealtfel, am vorbit. Procedeul tehnic este

respectat întocmai, însă motivistica va fi cu mult îmbogățită, adăugîndu-se ornamente proprii, creații ale meșterilor geto-daci.

În materie de ceramică este în afară de orice îndoială că produsul capabil să ne dovedească, pe lîngă calități tehnice, și virtuți artistice, îl constituie ceramica pictată. Ea stă mărturie în același timp și pentru înaltul nivel de dezvoltare atins de cultura daco-getică.

Pînă nu demult, ceramica pictată cu motive geometrice, Latène tîrzie, din așezările daco-getice, era considerată un produs străin, venit chiar direct din Italia, sau din lumea celtică [1358]. În literatura noastră de specialitate se obișnuia să fie numită această categorie, ceramică pictată „de tip celtic". Dat fiind faptul că și în cadrul culturii celtice ceramica pictată constituie produsul cel mai rafinat, vom stărui puțin asupra ei. Acestei probleme i-au fost consacrate cîteva studii datorate lui G. Behrens [1359] și, mai cu seamă, lui F. Maier [1360]. Prima dintre concluziile care ne interesează, în cazul de față, este aceea că această ceramică și în lumea celtică aparține numai fazei tîrzii a Latène-ului, deci ea apare în aceeași vreme ca și la daco-geți.

Din statistica întocmită de către F. Maier reiese că cea mai numeroasă ceramică pictată a fost descoperită pe teritoriul de azi al Franței, Elveției și Belgiei, cunoscînd o mare răspîndire în Europa centrală. O altă concluzie deosebit de interesantă se referă la repertoriul formelor care este extrem de sărac reducîndu-se la un vas în formă de carafă (de diferite dimensiuni) cu o mare varietate de rezolvări în privința proporțiilor dintre gîtul și pîntecele vasului. La vasul carafă se adaugă cîteva străchini, cupe și cești cu profile diferite. Culoarea ceramicii este roșie, iar prin pictură se realizează doar benzi, linii ori motive simple geometrice de culoare alb-roșu sau sepia.

În ce privește originile ceramicii pictate celtice se presupune o componentă locală mai veche din Latène-ul timpuriu și puternice influențe ale ceramicii elenistice. Pentru producerea acestei categorii de vase s-au putut stabili centre, atît în Europa apuseană cît și în cea de est. Un asemenea centru de producție a existat la Békásmegyér, pe teritoriul de azi al Ungariei [1361]. Ceramică pictată celtică s-a descoperit și în așezările daco-getice, este adevărat nu în cantitate prea mare constituind, fără îndoială, marfă de import. În schimb cu mult mai abundentă este ceramica pictată concepută și produsă de meșterii daco-geți. Deosebirile între cele două categorii de ceramică pictată, celtică și daco-getică, sînt substanțiale. Ceramica daco-getică pictată cuprinde un repertoriu de forme cu mult mai variat. Vasele sînt acoperite pe întreaga suprafață cu un strat de vopsea alb-gălbuie

peste care sînt pictate, cu linii subțiri, motive geometrice de culoare brun-roșiatică. La formele autohtone se adaugă cele inspirate din repertoriul de forme grecești. Din această categorie face parte un fragment de rhyton descoperit în marea așezare de pe Dealul Turcului de la Sighișoara. Este vorba de extremitatea inferioară a vasului modelat în forma unui cap de cal, redat naturalist și pictat cu o dungă brun-roșiatică. Iată-ne în fața unei piese ce nu poate fi încadrată decît în rîndurile produselor artistice.

Ceramica pictată daco-getică a apărut sub influența celei elenistice, fapt dovedit de amănuntele tehnice care o caracterizează și o apropie de cea produsă în lumea elenistică. Ea constituie o dovadă elocventă a gradului superior de dezvoltare la care a ajuns nu numai meșteșugul olăritului, ci și întreaga civilizație daco-getică care reclama și realiza asemenea produse înscrise în sfera noțiunii de artă.

Este cît se poate de firesc ca virtuțile artistice ale daco-geților să se concretizeze cu mai multă pregnanță în domeniul podoabelor, realizate în metale prețioase, în special argint. Podoabele de aur lipsesc aproape cu desăvîrșire, din descoperirile daco-getice aparținînd epocii lui Burebista. Într-un studiu consacrat prelucrării aurului în Transilvania, Dorin Popescu constată că „începînd din sec. al V-lea î.e.n. și pînă în epoca stăpînirii romane, nu avem în Transilvania decît foarte puține descoperiri de obiecte de aur“ [1362]. Printre descoperirile de podoabe lucrate în aur ce aparțin sec. I î.e.n., vreme ce ne interesează în cadrul de față, poate fi amintită fibula ce făcea parte din tezaurul de argint, de la Remetea (jud. Alba) [1363]. La aceasta se adaugă un inel lucrat din sîrmă de aur pe care l-am descoperit în cadrul unui sanctuar al așezării de la Pecica. S-ar mai putea aminti un alt inel asemănător celui de la Pecica găsit la Vršac (R. S. F. Iugoslavia) și o tablă subțire de aur modelată în formă de strugure de la Mediaș [1364]. Toate piesele amintite nu au calitatea de a modifica constatarea făcută acum aproape două decenii de către D. Popescu. Rămîne în continuare deschisă problema ciudată a dispariției obiectelor de aur în secolele ce preced cucerirea romană atîta vreme cît izvoarele literare ne atestă clar existența lor. Ioannes Lydus [1365] — după Criton — ne spune că Traian ar fi dus din Dacia, ca pradă de război, nu mai puțin de 1 650 000 kg aur. Cifra este evident fantastică. Dar, chiar redusă la o zecime [1366], ea rămîne impresionantă, însumînd 165 000 kg. Cert rămîne un fapt și anume că după cucerirea Daciei cursul aurului în întreg Imperiul roman înregistrează o scădere excepțională,

ce nu poate fi pusă decît pe seama afluxului de aur adus din Dacia[1367].

Nu este în intenția noastră de a relua, în cadrul de față, discuția referitoare la nepotrivirea dintre știrile furnizate de către izvoarele literare și descoperirile arheologice. Apropiată de adevăr ni se pare explicația lui C. Daicoviciu, potrivit căreia aurul a fost tezaurizat, în visteria regilor[1368]. Tezaurul regelui Burebista trebuie să fi fost impresionant dacă ne gîndim că produselor orfevrarilor daco-geți li se vor fi adăugat prăzile luate de marele rege din diferite teritorii cucerite.

Ce s-a întîmplat însă cu acest tezaur ? Este foarte verosimil că tezaurul lui Burebista să fi rămas moștenire urmașilor săi. O indicație în acest sens ne este oferită de tezaurele monetare de aur ale regelui Coson care după părerea lui I. Winkler este unul dintre cei mai importanți urmași ai lui Burebista ce a stăpînit în Transilvania[1369]. Aceeași cercetătoare bazată pe cercetări arhivistice ajunge la concluzia că tezaurul de monede de aur descoperit la 1543 a fost găsit la Grădiștea Muncelului și că printre monede figurează și cele ale regelui Coson alături de cele ale lui Lysimach. Din același tezaur făceau parte și obiecte de aur care însă s-au pierdut. Tot la Grădiștea Muncelului s-a descoperit, la începutul sec. al XIX-lea două tezaure monetare de aur cu legenda Coson, de data aceasta fără monede a lui Lysimach. Domnia lui Coson este de plasat în jurul anului 43 î.e.n. cînd începe emiterea monedelor de acest tip[1370]. Dar, cu acest subiect ne vom ocupa atunci cînd va fi vorba despre urmașii lui Burebista. Deocamdată vom reține că, după toate probabilitățile împreună cu tezaurele de aur au fost descoperite și obiecte lucrate din același metal care s-au pierdut, fără să fie măcar descrise.

Existența, fie ea și cu totul sporadică, a podoabelor de aur pe care le cunoaștem dovedește că meșterii daco-geți lucrau, pe lîngă cele bine cunoscute din argint, și unele de aur. Obiectele aurite, confecționate din alte metale, în special din argint, sînt mai numeroase. Aurite au fost obiecte de fier sau bronz, ca în cazul celui descoperit pe una din înălțimile din apropierea Dealului Grădiștii (poate mîner de sabie) apoi fibule-falere și mai ales vasele de argint.

Despre o artă daco-getică[1371] a lucrării argintului nu poate fi vorba înainte de sec. al II-lea î.e.n. Ea se va manifesta plenar începînd, mai cu seamă, din sec. I î.e.n., în special pe vremea lui Burebista. Marea majoritate a tezaurelor daco-getice de argint pe care le cunoaștem astăzi începe în sec. I î.e.n., unele oprin-

du-se în acest răstimp, iar altele continuînd, vor fi încredințate spre păstrare pămîntului în veacul următor.

Fără a fi monumentale, lucrările de argint daco-getice constituie, fără îndoială, produsele cele mai înalte și reprezentative ale artei lor (fig. 26). Marea majoritate a pieselor lucrate în argint au fost descoperite asociate în cadrul unor tezaure. Acestea au intrat în preocuparea oamenilor de știință încă din secolul trecut. Se împlinește un veac de cînd C. Gooss atrăgea atenția lumii științifice, pentru prima oară, asupra tezaurelor de argint dacice menționînd nouă dintre ele[1372]. De atunci, nenumărați învățați au acordat o atenție, mai mare sau mai mică, tezaurelor de argint dacice contribuind la elucidarea numeroaselor probleme pe care le ridică.

Primul studiu de sinteză asupra tezaurelor dacice aparține marelui nostru învățat V. Pârvan care, în urma unei minuțioase analize, ajunge la concluzia că ele „sînt produsul unei arte caracteristic dacice, ale cărei forme diferă esențial de produsele artei contemporane"[1373]. O ultimă lucrare consacrată acestora aparține lui K. Horedt care ia în discuție un număr de 52 localități unde s-au descoperit tezaure de argint dacice ori numai piese izolate[1374].

În cadrul de față nu vom insista prea mult asupra unor aspecte tehnice, nu vom intra în detalii cu privire la stadiul atins de cercetarea multiplelor probleme pe care le implică tezaurele dacice de argint. Ele cuprind, în primul rînd, podoabe: fibule, lanțuri ornamentale, brîuri, colane, brățări, inele, pandantive la care se adaugă vase ori piese a căror utilitate n-a putut fi stabilită. O grupă aparte o formează acele piese care au în decorul lor figura umană. Toate piesele de argint daco-getice sînt lucrate cu atîta măiestrie încît nu numai că se încadrează prin toate elementele lor printre produsele artistice ci pot stîrni, pe bună dreptate, invidia giuvaergiilor din zilele noastre. Argintul din care sînt confecționate podoabele este de foarte bună calitate obținut, fie din topirea monedelor, fie extras din zăcămintele transilvănene[1375]. Metalul nobil necesar lucrării podoabelor era turnat în bare (lingouri), după cum o dovedesc tiparele de lut, ce au aparținut unor argintari, descoperite la Pecica sau la Poiana[1376].

Ca orice comori, tezaurele dacice constituie descoperiri întîmplătoare făcute în cadrul unor așezări sau în afara lor. Pînă acum, podoabe de argint, provenind sigur din morminte, se cunosc doar din două localități : Tilișca (jud. Sibiu) și Petreni (jud. Hunedoara)[1377]. Cum este firesc, cele mai multe dintre tezaure au fost ascunse în vase de lut ori de bronz din care abia în pu-

26. Podoabe de argint daco-getice

ține cazuri se mai păstrează cîteva fragmente. Descoperirea fortuită a unui tezaur de argint atrage atenția prin strălucirea metalului și nu se acordă nici o atenție vasului în care el a fost depus.

Înscriind pe hartă toate localitățile în care s-au descoperit piese de argint dacice, făcînd parte din tezaure ori constituind descoperiri singulare K. Horedt stabilește existența a două mari grupe teritoriale și anume : una sudică, limitată spre nord de cursul Tîrnavei Mari și a Mureșului, iar spre sud, de Dunăre, și o a doua ce cuprinde zona de la nord de Tîrnave și Mureș. Frecvența cea mai mare se constată în cadrul grupei sudice și, mai ales, între lanțul Carpaților și cursurile Tîrnavei Mari și al Mureșului. Moldova este foarte săracă în descoperiri de argint dacice, fenomen care n-a fost explicat pînă acum. Urmînd răspîndirea tipurilor de podoabe și a amănuntelor tehnice, la care se adaugă cele stilistice, proprii fiecărei grupe, K. Horedt constată existența a numeroase influențe străine manifestate diferit în cadrul celor două grupe. Astfel, în grupa de nord, influențele celtice se manifestă cu mai multă vigoare, decît cele elenistice fapt ce își găsește explicația în prezența mai masivă aici a celților încă din sec. al IV-lea î.e.n., după cum am arătat în primul capitol. În schimb, în grupa sudică se constată o netă preponderență a influențelor elenistice care, le întrec cu mult cantitativ și calitativ pe cele celtice. În aceeași grupă sudică sînt de înregistrat, eventual, influențe ilire[1378].

Dintre problemele mai importante pe care le ridică tezaurele dacice, asupra cărora s-au purtat discuții în contradictoriu în literatura de specialitate, sînt cele ale originii și ale locului unde s-au produs.

Cu privire la acest subiect opiniile se grupează în două : unii care susțin lucrarea pieselor de argint în ateliere locale, și alții care le consideră produse străine, ajunse pe calea comerțului în Dacia[1379]. Față de opiniile de pînă acum care discutau tezaurele dacice în bloc, K. Horedt formulează o ipoteză diferențiată, după părerea noastră, mai aproape de adevăr în conformitate cu care cele mai multe dintre podoabele de argint dacice au fost lucrate în ateliere locale. În sprijinul unei atari supoziții pledează atelierele de bijutier descoperite pînă acum în așezările daco-getice, printre care cel mai complet este, fără îndoială, cel pe care l-am descoperit în anul 1960 la Pecica. Acestuia i se adaugă acela recent descoperit pe înălțimea Cetățeaua din apropierea com. Tășad (jud. Bihor). Din inventarul atelierului de la Pecica făceau parte : tipare, creuzete și numeroase unelte fine întrebuințate, cu siguranță, la lucrarea unor piese mărunte, desigur,

bijuterii[1380]. Pe lîngă meşterii autohtoni au putut exista însă şi unii ambulanţi, străini, aşa cum se obişnuia în întreaga antichitate. Este de asemenea foarte verosimil ca unele piese să fi fost lucrate în ateliere situate în afara teritoriului daco-getic. În favoarea unei atari ipoteze vine un fapt relevat în ultima vreme şi anume asemănarea existentă între anumite piese de argint din Dacia şi cele găsite în Peninsula Iberică[1381]. Distanţa mult prea mare dintre Spania şi România exclude posibilitatea unor influenţe ori a schimburilor reciproce. Analizîndu-se însă acele piese comune spaţiului nostru şi a celui iberic, s-a constatat că e vorba de vase de argint ori podoabe lucrate sub puternice influenţe elenistice. Acestora li se datorează asemănările despre care vorbeam. Deşi între cele două grupe de tezaure la care ne referim, există numeroase asemănări, există însă, pe de altă parte, şi numeroase deosebiri, ceea ce pledează pentru entitatea deosebită a celor două grupe, pentru personalitatea lor distinctă.

Pînă acum de pe teritoriul Daciei se cunosc 24 de vase lucrate din argint, cele mai multe fiind bogat ornamentate şi aurite (fig. 27). Ele au făcut parte din tezaure împreună cu podoabe. Cu privire la vasele din argint descoperite în Dacia, datorită motivisticii greceşti cu care sînt împodobite s-a presupus că ele au putut fi lucrate de meşteri ambulanţi greci sau au fost lucrate chiar în ateliere greceşti din Pontul Stîng. „Cucerirea de către Burebista a oraşelor greceşti de la Marea Neagră — spune I. Glodariu — şi înglobarea lor între hotarele statului dac au avut, între altele, drept urmare facilitarea posibilităţilor de circulaţie a unor asemenea produse, chiar ale meşterilor greci, pînă departe în inima Daciei, tocmai în perioada în care se încadrează şi vasele de argint pomenite“[1382].

Printre piesele de argint frecvent întîlnite în cadrul tezaurelor daco-getice, figurează fibulele de diferite forme şi dimensiuni.

Unele dintre ele îşi găsesc prototipul în fibulele Latène mijlocii celtice, cum sînt fibulele cu nodozităţi care vor căpăta, în cadrul artei dacice, o tentă specifică ce le diferenţiază faţă de cele din vestul Europei. Un alt tip de fibulă, şi anume, cele ale căror capete au forma unei linguri cunoaşte o arie de răspîndire foarte largă, în cuprinsul căreia intră şi spaţiul daco-getic[1383]. Toate acestea dovedesc că arta daco-getică nu este ruptă de restul lumii înconjurătoare, ci integrată perfect organic în cea a Europei din afara lumii greco-romane.

Cu toate deosebirile zonale şi multiplele influenţe suferite, descoperirile dacice de argint formează o unitate bine conturată, cu trăsături proprii şi, în acelaşi timp, definitorii, dovedind gra-

27. Vase de argint din tezaurul de la Surcea

dul înalt de dezvoltare la care a ajuns cultura daco-geţilor din vremea lui Burebista. „Ar fi greşit — spune K. Horedt — dacă în urma evidenţierii influenţelor celtice, elenistice şi eventual ilire s-ar provoca impresia ca şi cînd unitatea tipologică, cronologică şi etnică a tezaurelor dacice s-ar fragmenta în componente izolate şi de sine stătătoare. Prin selecţionarea constantă a unui număr restrîns de tipuri de obiecte, tezaurele aduc în mod creator o contribuţie valoroasă la tabloul culturii dacice şi abia prin încadrarea lor în întinsele legături culturale din Latène-ul tîrziu se sesizează adevărata lor importanţă pe plan european“ [1384].

Este mai presus de orice îndoială că semnul cel mai evident al unei civilizaţii superioare îl constituie scrisul. El începe, după cît se pare (existînd însă şi excepţii) odată cu apariţia claselor antagoniste şi a statului [1385]. Despre scris la daco-geţi avem cîteva mărturii literare. Dio Cassius (LXVII, 7) ne vorbeşte despre o scrisoare a lui Decebal trimisă lui Domiţian şi tot de la el aflăm că în timpul primului război dacic împăratul Traian ar

fi primit o mare ciupercă pe care era scris un „mesaj" cu litere latine[1386]. Dacă daco-geţii de pe vremea lui Decebal cunoşteau şi foloseau scrisul, în relaţiile lor diplomatice, este de presupus existenţa lui şi pe vremea lui Burebista despre care avem ştiri precise că avea ambasadori, că l-a trimis în misiuni diplomatice pe grecul Acornion. În sprijinul textelor literare, C. Daicoviciu a căutat să aducă argumente de ordin arheologic, descoperite pe Dealul Grădiştii, preconizînd existenţa scrisului la daci. Ei ar fi folosit — după opinia eruditului clujean — pe vremea lui Burebista alfabetul grecesc, iar, mai tîrziu, în timpul lui Decebal, pe cel latin. În timpul lui Burebista, spune C. Daicoviciu, „scrisul era folosit pentru însemnări cu caracter religios, politic, cu litere greceşti"[1387]. Este vorba despre litere greceşti singulare ori în asociere 2—3 dăltuite pe blocurile din preajma sanctuarelor, provenind fie din zidul de susţinere a terasei X, fie din clădirea turnului aflat în apropiere. Încă la descoperire C. Daicoviciu observase că nu apar decît consoane în asociere de 2—3 pe care le consideră „ca reprezentînd nume de persoane (zei, eroi, regi sau preoţi) sau alte însemnări cu caracter sacru redate numai prin consoane împrumutate, în mod firesc pentru vremea aceea, din alfabetul grec, întregit, eventual, şi cu alte semne inventate de preoţii cărturari daci. Lipsa vocalelor ca şi prezenţa unor semne noi din această scriere ce se află încă în faşă se explică, probabil, prin particularităţile fonetismului dacic, care nu găsea echivalente potrivite în alfabetul grecesc"[1388].

Într-o lucrare recentă, consacrată scrisului la daci cu litere greceşti, A. Bodor[1389] arată că în cetăţile dacice s-au găsit trei feluri de inscripţii. În prima categorie se încadrează literele de pe diferite instrumente : un Θ pe un ciocan, un φ pe un cleşte etc.[1390]. Asemenea însemnări sînt interpretate fie ca indicînd destinaţia uneltei, a dimensiunilor ei, fie ca semn de proprietate. În cea de a doua categorie sînt grupate literele singuratice dăltuite pe blocuri din zidurile sau turnurile de apărare. Din statistica alcătuită de H. Daicoviciu[1391] reiese că pe zidurile de incintă ori pe turnuri au fost înscrise doar două litere : β (beta) şi C (sigma) plasate la mijlocul suprafeţei blocului. Cele două litere A. Bodor le interpretează, cu îndreptăţit temei, drept notări legate de construcţie : C constituind abrevierea cuvîntului grecesc σημεῖον ori σῆμα = semn, iar β a lui βῆμα care înseamnă înălţime (loc înalt). Iată dovada clară a participării efective a meşterilor greci la construirea cetăţilor din Munţii Orăştiei. Blocurile însemnate cu litere reprezintă, neîndoielnic, repere la construirea zidului conceput încă în carieră. V. Pârvan vedea în aceste litere semne „pentru potrivire în clădire"[1392]. Folosirea

literelor în tehnica construcțiilor grecești este larg răspîndită și bine cunoscută, referindu-se atît la notările făcute în carieră cît și la asamblarea ulterioară în ziduri [1393].

În cea de a treia categorie, A. Bodor încadrează literele izolate ori grupele de litere găsite pe terasa XI de la Grădiștea Muncelului [1394]. Litere grecești la Grădiștea Muncelului se cunosc încă din secolul trecut, semnalate fiind pentru prima oară de J. Ackner cu ocazia unei excursii din anul 1838 [1395]. În Muzeul de artă de la Viena se păstrează mulajele celor găsite la începutul secolului cu ocazia săpăturilor întreprinse de autoritățile austriece [1396], la care se adaugă cele descoperite cu ocazia săpăturilor conduse de C. Daicoviciu [1397]. În total, la ora actuală, se cunosc 73 de blocuri ce poartă înscrise litere grecești. Este cît se poate de firesc ca încă de la prima lor înregistrare să se fi căutat rostul literelor grecești dăltuite în blocurile descoperite la Grădiștea Muncelului. Astfel, J. Ackner pe baza caracterului lor izolat și a amplasării în colțurile blocurilor, le consideră monograme [1398]. Atîta vreme cît se cunoștea un număr redus de blocuri cu litere grecești, interpretarea lor ca semne ale constructorilor era ceva foarte verosimil, mai ales că în cazul zidurilor de apărare ori a turnurilor, o altă explicație ar fi fost greu de găsit. Îndată însă ce s-a descoperit o cantitate mai mare de blocuri cu litere și, mai ales, grupate într-un singur loc, la care se adaugă observația că blocurile cu litere sînt uniforme, iar suprafața lor bine netezită [1399], iar literele, în multe cazuri, nu mai sînt singulare, ci asociate în grupe de cîte 2—3, interpretarea lor ca semne de constructori pentru cazul celor găsite în incinta sacră a devenit neîndestulătoare. Unei scrieri, în sensul existenței unui text, fie el și numai o înșirare de nume, cum credea C. Daicoviciu, i se opune însă poziția pe care o ocupă literele pe suprafața blocurilor, numai în colțuri, și mai cu seamă în colțul drept precum și lipsa vocalelor.

O interpretare cu mult mai verosimilă, mai aproape de adevăr — după părerea noastră — este cea a lui A. Bodor. Acesta analizînd cele 169 de litere cîte se cunosc în momentul de față, ajunge la concluzia că ele reprezintă cifre și nu litere. A. Bodor leagă utilitatea lor de operațiile matematice complicate, necesare calculării timpului, a sistemului calendarului, unde se impunea un sistem matematic. Literele de pe blocurile descoperite în incinta sacră de la Grădiștea Muncelului ar reprezenta, în interpretarea lui A. Bodor, un sistem matematic, un fel de legendă matematică cu ajutorul căreia puteau fi interpretate datele astronomice în măsurarea timpului. Pentru o asemenea utilitate pledează existența pe blocurile de la Grădiștea Muncelului a literei

L alături de λ (lambda). Deși litera L nu intră în compunerea alfabetului grecesc, totuși în epoca elenistică, și mai cu seamă în Egipt, ea se folosea cu valoare de ani [1400]. În ce măsură interpretarea lui A. Bodor corespunde ori nu adevărului, n-o putem spune, cu toate că ea pare cît se poate de verosimilă. Un lucru ni se pare însă demonstrat și anume că literele grecești săpate pe blocurile cetăților ori a incintei sacre sînt cifre și, deci, nu poate fi vorba de un text. Așa se rezolvă dificultățile pe care le ridică interpretarea lor în sensul unei scrieri. O confirmare în acest sens o găsim în descoperirile făcute la Constanța. În depozitul de mărfuri al edificiului cu mozaic de la Tomis au fost descoperite numeroase amfore ce aveau notate pe suprafață capacitatea în cifre romane, scrijelite, și echivalentul lor redat cu litere grecești, scrise cu vopsea [1401]. Unele dintre acestea se regăsesc pe blocurile de la Grădiștea Muncelului, în aceleași combinații de litere.

Părerea lui A. Bodor este acceptată și de I. I. Russu care spune : „chiar dacă nu este absolut sigur, scrierea era evident adusă de meșterii constructori greci de prin cetățile-orașe ellenice de pe țărmul vestic al Mării Negre ; oricum ar fi fost — adică orice ar fi însemnat literele — scrierea era desigur importată din sfera culturii grecești a Pontului Stîng ; nu pot fi nicidecum *texte în limbă dacică*“ [1402].

Dacă literele grecești de la Grădiștea Muncelului n-au constituit un text, în schimb o inscripție de pe un vas descoperit la Ocnița ne menționează un nou rege geto-dac. În campania anului 1973, într-una dintre încăperile subterane ale marelui edificiu, despre care am vorbit deja, s-au descoperit fragmente dintr-un vas mare de provizii (chiup) cu o inscripție ce se datează la sfîrșitul sec. I î.e.n. realizată cu un instrument ascuțit înainte de ardere [1403]. Textul inscripției a fost corect citit și interpretat de către I. I. Russu [1404] fără să poată fi reconstituit integral, datorită lipsei ultimelor litere a fiecăruia dintre cele două cuvinte care compun iscripția : **ΒΑCΙΛΕ[ΩC] ΘΙΑΜΑΡΚΟ[Υ]** în cazul că este vorba de genitiv sau **ΒΑCΙΛΕ[ΥC] ΘΙΑΜΑRΚΟ[C]** dacă este vorba de nominativ. În funcție de cazul gramatical sau mai bine spus de literele finale ale cuvintelor, care lipsesc, inscripția se traduce : „(vasul) regelui Thiamarcos“ dacă este genitiv, în sensul de proprietate și „regele Thiamarcos“ dacă este vorba de nominativ, însemnînd că regele este subiectul unei construcții gramaticale indicînd vreun autor proprietar al officinei în care s-a lucrat vasul. În primul caz inscripția de pe vasul de la Ocnița își găsește analogie în cea de pe fiala de argint descoperită în mormîntul de la Agighiol (**ΚΟΤΥΟC ΕΓΒΕΟ**) Kotios

fiind numele unui prinț odris. În cea de a doua alternativă, ea a avut un rol asemănător cu cea de pe vasul de la Grădiștea Muncelului pe care l-am descoperit în vara anului 1954. Pe vasul despre care este vorba, îngrijit lucrat cu roata, s-au aplicat înainte de ardere de patru ori cîte două ștampile cu litere latine „inversate" de la dreapta la stînga și cu „capul în jos" : DECEBALUS (primul cartuș) urmat de PER SCORILO (în cel de al doilea) [1405].

Inscripția de pe vasul grădiștean a fost interpretată de către C. Daicoviciu ca primul text scris în limba dacică cu litere latine și tradus : „Decebalus, fiul lui Scorilo" [1406]. În chip firesc noutatea era senzațională și ea a trezit un viu interes printre specialiștii români cît și printre cei străini. De la publicarea importantei inscripții și pînă astăzi s-au formulat două opinii în rîndurile specialiștilor. Unii acceptă interpretarea și lectura lui C. Daicoviciu [1407], iar alții consideră că întregul text a fost scris cu caractere și în limba latină reprezentînd „marca fabricii" așa cum se obișnuia în lumea romană, fiind vorba de un patron-proprietar de atelier pe nume Decebalus iar meșterul care l-a făcut s-a numit Scorilus [1408].

I. I. Russu a reluat de curînd întreaga problemă arătînd — după părerea noastră — pe bună dreptate că prima ipoteză nu mai poate fi luată în considerare. Pe vasul de la Grădiștea Muncelului nu este vorba de un text în limba dacică ci de unul în limba latină, care se traduce „Decebal (l-a făcut) prin Scorilus". Dacice sînt doar cele două nume cunoscute și din alte atestări clare și sigure, aici integrate în flexiunea latină. Nu este exclus ca proprietarul atelierului să fi fost chiar regele Decebal deși numele se dovedește a fi fost comun strămoșilor noștri. Scorilus nu are însă nimic de-a face cu regele ce poartă același nume menționat mai tîrziu, el a putut fi un geto-dac venit din dreapta Dunării unde numele este frecvent. Tot acolo el a putut învăța meșteșugul olăritului într-un atelier roman și va fi deprins limba latină pe care însă nu și-a însușit-o la modul optim. Dovadă fiind construcția gramaticală greșită, față de latina clasică pe care o întîlnim în textul inscripției [1409]. Greșeli de acest gen sînt frecvent întîlnite chiar în epigrafele Daciei romane sau ale altor provincii fără să constituie o piedică în calea considerării întregii inscripții ca un text latinesc.

După părerea noastră, este vorba de o inscripție în limba și cu caractere latine care s-ar întregi „Decebalus (fecit) per Scorilo" (Decebal l-a făcut prin Scorilus) și ar reprezenta o simplă „marcă" de olar. În ce măsură proprietarul atelierului *(officina)*

a fost chiar binecunoscutul rege Decebal nu se poate preciza cu destulă certitudine. Cazul n-ar constitui nimic neobişnuit. Împăratul Nerva este şi el proprietarul unei *officine* de olari de la Parenzo (în peninsula Istria) din care provine o amforă descoperită la Porolissum (Moigrad, jud. Sălaj) ce poartă ştampila: „Imp(eratoris) Nervae Aug(usti)“[1410]. Acelaşi lucru îl întîlnim şi în cazul regelui Thiamarcos, despre care a fost vorba mai înainte.

Cele două inscripţii de pe vasele de la Ocniţa şi Grădiştea Muncelului se datează după moartea lui Burebista. În cazul lui Thiamarcos, dat fiind faptul că în aceeaşi clădire unde s-a găsit vasul ce-i poartă numele au fost descoperite două monede ale împăratului Augustus[1411] domnia lui poate fi plasată aproximativ, spre sfîrşitul sec. I î.e.n. Ar fi vorba deci, despre unul dintre urmaşii lui Burebista ce a stăpînit peste o parte o teritoriului dezmembrat la moartea marelui rege. Aceasta ne dă dreptul să presupunem că scrierea cu alfabet grecesc era cunoscută pe vremea lui Burebista.

Faptul că literele greceşti descoperite pînă acum în cetăţile dacice din Munţii Orăştiei sînt cifre, nu exclude nicidecum posibilitatea ca daco-geţii din vremea lui Burebista să fi cunoscut scrisul şi ca acesta să fi fost uzitat la curtea marelui rege. Este foarte verosimil ca mulţi dintre preoţii daco-geţilor să fi fost foarte învăţaţi şi, printre alte cunoştinţe să fi posedat şi ştiinţa scrisului. Dar, scrisul nu era străin nici meşteşugarilor chiar dacă ei erau străini şi dovedeşte că au lucrat cel puţin la curtea regilor daci. De asemenea este verosimil ca daco-geţii de pe vremea lui Burebista să se fi folosit de alfabetul grecesc, cum o făceau în aceeaşi vreme celţii. De la Caesar (VI, 14) aflăm că druizii nu permiteau consemnarea în scris a învăţăturii lor deşi în celelalte treburi, de ordin public şi privat, se foloseau, în general, de alfabetul grecesc. Deocamdată însă nu cunoaştem nici un text celtic sau daco-getic fie de ordin public fie privat. În vremea lui Decebal se pare că se folosea scrierea cu litere latine.

Despre cunoştinţele ştiinţifice ale daco-geţilor ne stau mărturie texte literare şi descoperiri arheologice care, la rîndul lor, ne dovedesc acelaşi înalt nivel de dezvoltare la care au ajuns daco-geţii din epoca lui Burebista.

Vorbind despre Deceneu, Iordanes ne spune: „El, observînd înclinarea lor (a geţilor, respectiv goţilor) de a-l asculta în toate, şi că ei sînt din fire deştepţi, i-a instruit în aproape toate ramurile filozofiei; căci era un maestru priceput în acest domeniu. El i-a învăţat etica, dezvăţîndu-i de obiceiurile lor barbare, i-a instruit în ştiinţa fizicii, făcîndu-i să trăiască conform legilor

naturii, transcriind acestei legi, ele se păstrează pînă astăzi, sub numele de *belagines* ; i-a învățat logica, făcîndu-i superiori celorlalte popoare, în privința minții ; dîndu-le un exemplu practic i-a îndemnat să petreacă viața în fapte bune ; demonstrîndu-le teoria celor douăsprezece semne ale zodiacului, le-a arătat mersul planetelor și toate secretele astronomice și cum crește și scade orbita lunii și cu cît globul de foc al soarelui întrece măsura globului pămîntesc și le-a spus sub ce nume și sub ce semn cele trei sute și patruzeci și șase de stele trec în drumul lor cel repede de la răsărit pînă la apus spre a se apropia sau depărta de polul ceresc.

Vezi cu mare plăcere, ca niște oameni prea viteji să se îndeletnicească cu doctrinele filozofice, cînd mai aveau puțintel timp liber după lupte. Putem vedea pe unul cercetînd poziția cerului, pe altul însușirile ierburilor și ale fructelor, pe acesta studiind descreșterea și scăderea lunii, pe celălalt observînd eclipsele soarelui și cum, prin rotația cerului, (astrele) care se grăbesc să atingă regiunea orientală sînt duse înapoi spre regiunea occidentală, odihnindu-se apoi după o regulă prestabilită"[1412]. Tabloul pe care ni-l prezintă Iordanes este evident exagerat. Demnă de reținut ni se pare și menționarea transcrierilor unor legi, a învățăturii lui Deceneu. În primul rînd textul lui Iordanes constituie o dovadă clară a cunoașterii scrisului la daco-geții din vremea lui Burebista și nu avem nici un motiv să nu-l credem. Apoi mai este de notat că învățăturile preoților daco-geți (măcar ale marelui preot) erau consemnate în scris, lucru pe care druizii celților îl interziceau. Desigur că nu era vorba despre o preocupare științifică de proporțiile pe care ni le descrie Iordanes. Acestea se limitau doar la o parte a preoțimii și eventual a aristocrației. Ei se vor fi preocupat de astronomie, de cercetări cu privire la plantele de leac, aveau cunoștințe medicale etc. În acest sens pledează și celelalte texte literare ajunse pînă la noi. Strabon[1413] ne vorbește despre cunoștințele de astronomie ale lui Zamolxis și despre iscusința lui de a proroci, iar Platon[1414] despre cele medicale. Unul dintre sanctuarele de la Grădiștea Muncelului pare să concretizeze cunoștințele de astronomie ale preoțimii daco-getice într-un complicat sistem calendaristic propriu[1415], fără să fie excluse și alte explicații, iar o trusă medicală face dovada concretă a cunoștințelor lor în materie de medicină[1416].

Fixarea calendarului era în atribuția preoților, urmînd un uzaj devenit general în toate societățile cunoscute, începînd din momentul în care sistematizarea măsurării timpului, pe bază de

observații și calcule astronomice, necesitau cultură și prestigiul unei autorități atribuite pretutindeni preoților [1417].

M. Babeș este de părere că ipoteza Daicoviciu-Charrière (bazată pe o ingenioasă punere de acord a mărimilor și raporturilor numerice rezultată din gruparea diferitelor elemente constructive) după care ar exista un calendar dacic original ce avea 360 de zile cu o corelație de un semestru la capătul unui ciclu de 34 ani „trece dincolo de limitele verosimilului" [1418]. În legătură cu sanctuarele ce stau la baza ipotezei cu privire la calendarul dacic atît de original spuneam că pot fi formulate și alte ipoteze. Va trebui să se examineze cu atenție modalitatea în care au fost ele acoperite pentru că, după părerea noastră, sanctuarele nu puteau sta „sub cerul liber". În legătură cu sanctuarul mare rotund de pe terasa XI se cuvine menționat că cercul de piatră exterior formează un brîu, un cerc, continuu fără intrare și că accesul și astăzi cînd pietrele au fost în bună parte retezate se face îngreunat. Cele spuse ne-au făcut să ne gîndim și de data aceasta la un fel de „subsol" iar edificiul propriu-zis să fie mai sus [1419]. În cazul în care cercetările viitoare vor dovedi că ne găsim în fața doar a unui segment de edificiu, bineînțeles că ipotezele cu privire la calendar nu vor mai putea fi susținute. Pînă atunci însă socotim că ipoteza ca atare poate fi verosimilă. Chiar dacă legătura între sanctuarele pe care le cunoaștem și socotirea timpului se va dovedi neîntemeiată existența cunoștințelor de astronomie la geto-daci ne este probată de izvoarele literare.

Pentru cunoștințele științifice ale preoțimii daco-getice o bună analogie o găsim la druizii, celți. Aceștia, după cum aflăm tot de la Caesar [1420], aveau cunoștințe despre aștrii și mișcarea lor, despre mărimea universului și a pămîntului, despre originea lucrurilor. Toate acestea druizii le transmit tinerilor pe care îi instruiesc. De la Plinius [1421] aflăm că druizii erau magicieni și medici.

Așadar, druizii, ca și preoții daco-geți aveau preocupări și cunoștințe în materie de astronomie, concretizate în calendare [1422], apoi de medicină, filozofie etc. Existența cunoștințelor științifice în societatea daco-getică de pe vremea lui Burebista, fără să fie de proporțiile descrise de Iordanes, ci limitîndu-se doar la o parte a preoțimii, fac dovada gradului înalt de dezvoltare pe care l-a atins societatea daco-getică în acest răstimp. Era vorba numai de o categorie sacerdotală recrutată de către Deceneu „dintre bărbații cei mai de seamă și mai înțelepți pe care i-a învățat teologia, i-a sfătuit să cinstească anumite divinități și sanctuare făcîndu-i preoți și le-a dat numele de pileați", după cum ne

spune textual acelaşi Iordanes[1423]. Cunoştinţele ştiinţifice în societatea daco-getică aparţineau, probabil unei corporaţii sacre ce îşi găseşte analogii în tagma magilor iranieni, a brahmanilor indieni, a flaminilor, augurilor, arvalilor şi a altor colegii religioase romane. Instituţia ca atare este caracteristică tuturor popoarelor indo-europene şi a avut un deosebit rol în menţinerea coeziunii şi a întregii vieţi a neamurilor respective[1424].

Este foarte probabil, aşa cum presupunea C. Daicoviciu[1425], ca la curtea lui Burebista să fi existat şi o tagmă a învăţaţilor, formată mai cu seamă din preoţi, deţinătorii tezaurului de cunoştinţe acumulat de-a lungul vremurilor şi sporit continuu.

În încheierea consideraţiilor cu privire la artă şi ştiinţă dorim să ne exprimăm totala adeziune la dezideratul formulat de E. Fruchter şi G. Mihăilescu cu privire la includerea în istoria filosofiei româneşti a unui capitol cu privire la filosofia daco-geţilor care va trebui cercetată şi valorificată monografic. Aceasta ar contribui la clarificarea unor probleme ca : „vechimea şi continuitatea unor idei filozofice pe teritoriul României, originalitatea gîndirii româneşti, capacitatea ei de a asimila cele mai importante concepţii ale epocii — corespunzătoare necesităţilor concrete ale geto-dacilor în plină consolidare statală şi ascensiune politică“ [1426]. Toate acestea în contradicţie cu ideea profund greşită că civilizaţia spirituală a poporului român s-a născut abia în feudalism cînd avem primele texte scrise de caracter filosofic.

3
RELIGIA

Viaţa spirituală a daco-geţilor se concretizează mai ales în credinţele lor religioase constituind, ca şi la alte popoare din antichitate, tărîmul de manifestare în care se evidenţiază, poate mai bine decît în oricare alt domeniu, întreaga sa originalitate. Autorii antici, dar mai cu seamă cei moderni, au subliniat, în repetate rînduri, originalitatea religiei daco-getice. Cum era şi firesc, acest important capitol din istoria strămoşilor noştri a preocupat de multă vreme şi pe mulţi învăţaţi români sau străini[1427]. Cu toate numeroasele strădanii şi contribuţii a multor erudiţi, sîntem încă departe de a fi lămurit multitudinea de probleme pe care le ridică religia daco-getică. Am spune chiar că nici măcar cele de bază nu şi-au găsit încă o rezolvare definitivă şi categorică. Toate acestea din aceeaşi carenţă a izvoarelor scrise, singu-

rele în măsură să elucideze probleme legate de religia oricărui popor din antichitate și în același timp unicele pe baza cărora se poate întocmi o istorie a religiei. Acest motiv îl face pe M. Eliade să pună sub semnul întrebării posibilitatea de a se scrie cîndva o istorie a religiei geto-dacilor [1428]. Unica ieșire din impas o constituie tezaurul gîndirii populare românești (românii fiind singurii urmași ai daco-geților) pe care va trebui să-l transformăm din sursă secundară în sursă primară pentru reconstituirea religiei strămoșilor noștri. Este ceea ce preconizase încă B. P. Hasdeu [1429] pentru limbă, un alt domeniu în care izvoarele antice lipsesc [1430]. Efortul însă — spune același eminent istoric al religiilor — este prematur înainte de a avea un *corpus* al gîndirii populare [1431] și unul — am adăuga noi — al tuturor descoperirilor arheologice cu referiri la religia daco-getică precum și multiple comparații cu religia altor popoare antice, în special a acelora ce se aflau pe aceeași treaptă de dezvoltare social-politică, pentru că izvoarele literare au fost adunate și interpretate în chipuri diverse. Numai pe baza puținelor texte scrise ce ni s-au păstrat nu se va putea face un pas înainte. Importanța religiei în desfășurarea vieții daco-geților și rolul pe care l-a jucat ea în unificarea lor au fost subliniate în repetate rînduri și de aceea socotim inutil să stăruim prea mult asupra lor. Religia și preoțimea reprezenta elementul de coeziune între diferitele seminții și formațiuni sociale daco-getice. De aceea este logic ca în opera de unificare întreprinsă de Burebista să fi jucat un mare rol preoțimea și educația religioasă [1432]. Este ceea ce ne relatează Strabon cu privire la ridicarea daco-geților și a importantului rol pe care l-a avut marele preot Deceneu. Acesta a fost, fără îndoială, și el o personalitate comparabilă, în multe privințe, cu cea a regelui său. El a adus o contribuție de seamă, în făurirea operei lui Burebista, fiind un sprijin permanent și de nădejde.

I. I. Russu [1433] a adunat toate știrile literare antice ce ni s-au păstrat ; a discutat, de asemenea, elementele lingvistice și faptele de ordin general religios din antichitate, la popoarele indo-europene și, în special, a tracilor meridionali. Din monografia lui I. I. Russu lipsesc documente de ordin arheologic ce au fost puse la contribuție mai tîrziu de Constantin Daicoviciu și Hadrian Daicoviciu. Un istoric amănunțit al problemei și a aportului adus de diverși învățați poate fi găsit în lucrarea lui I. I. Russu și a lui M. Eliade și de aceea nu este cazul să insistăm asupra acestui subiect. Vom reține doar că în legătură cu concepția religioasă a daco-geților s-au formulat trei opinii principale : una care o consideră monoteistă, o a doua care vede în

ea o religie dualistă în sens iranian și, în sfîrșit, a treia care susține politeismul ei.

Caracterul monoteist al religiei daco-getice este susținut mai ales de V. Pârvan care vede în Zamolxis și Gebeleizis „simple atribute explicative ale puterii ori înfățișării divinității“ [1434], folosind termenul de henoteism care înseamnă adorarea cu precădere ori în chip exclusiv a uneia din mai multe zeități cunoscute într-o religie, cum sînt cazurile semnalate în vechea Indie [1435]. Ideea despre existența unui singur zeu la geto-daci a fost susținută mai întîi, la sfîrșitul secolului trecut, de către E. Rohde [1436] și și-a găsit partizani, este adevărat mai puțin, și după Pârvan [1437].

Dualismul concretizat în două nume : Zamolxis și Gebeleizis este susținut încă la mijlocul secolului trecut de G. Bessell [1438]. Apoi, în sens iranian al existenței unei zeități reprezentînd binele : Zamolxis și unul răul : Mars (Ares) este susținut de A. D. Xenopol. El este de părere că la început religia strămoșilor noștri a fost politeistă ca și aceea a tuturor tracilor, dar că ea s-a schimbat prin învățătura lui Zamolxis într-o religie reflexivă după modelul învățăturii lui Ormuz și Ahriman, o formă nouă a cultului lui Zarathustra amestecat și cu alte elemente [1439].

Covîrșitoarea majoritate a acelora care s-au ocupat de religia daco-geților susțin caracterul ei politeist, similar religiei celorlalți traci și a altor popoare indo-europene cum sînt : inzii, perșii, grecii, italicii, celții, germanii etc. [1440].

Este adevărat că puținele izvoare care au ajuns pînă la noi ne menționează în mod repetat și insistent, începînd cu Herodot și pînă în antichitatea tîrzie doar pe Zamolxis ca zeu al geto-dacilor, pe cîtă vreme la tracii sudici întîlnim numele a numeroase divinități, cu privire la care ni se dau și amănunte [1441]. Există însă suficiente dovezi de ordin literar sau de altă natură care ne face să presupunem că religia daco-getică, la fel cu cea a tuturor celorlalte popoare indo-europene în care se integrează și cea a strămoșilor noștri fără să constituie o excepție, a fost politeistă, cu zeități ierarhizate după însemnătatea și importanța pe care le-o acordau credincioșii. Din izvoarele literare reiese limpede faptul că daco-geții se cred nemuritori, ceea ce ne relatează fără de echivoc Herodot. El ne spune textual : „Geții se consideră nemuritori în felul următor. Ei cred că nu mor și că acel care dispare din lumea noastră se duce la daimonul Zamolxis“ [1442]. Dacă aceste trăsături fundamentale sînt în general lămurite, există însă o mulțime de aspecte nu îndeajuns de clare și asupra cărora nu s-a ajuns la un punct de vedere comun. Cea

mai importantă dintre acestea ni se pare a fi cea a caracterului religiei daco-geților, la care se adaugă stabilirea divinităților din panteonul lor precum și ierarhia divinităților în funcție de atributiile avute.

Principala zeitate, după relatările tuturor textelor antice ce ne stau la îndemînă, a fost Zamolxis. În textele literare numele divinității apare sub două forme principale : *Zalmoxis*, uneori *Salmoxis* la Herodot, Platon, Diodor, Iordanes și *Zamolxis*, la autori mai tîrzii ca Lucian, Herodian, Suidas și alții. Cu privire la cele două variante este vorba de o metateză și autorii moderni folosesc uneori ambele forme ori optează pentru una dintre ele [1443]. După I. I. Russu forma genuină, etimologică, a numelui purtat de marele zeu getic era Zamolxis [1444] pe care am adoptat-o și noi.

Herodot ne dă cele mai ample informații cu privire la Zamolxis, pe care-l numește δαίμον (ființă divină), dar tot el ne relatează, după informațiile pe care le-a primit de la grecii care locuiesc pe malurile Helespontului (Bosfor) și ale Pontului Euxin, că Zamolxis ar fi fost sclav al învățatului grec Pitagora de la care ar fi deprins înțelepciunea. După ce s-a întors din Samos, Zamolxis a pus să se clădească un ἀνδρεῶν (sală în care se făceau adunările bărbaților) „în care [se spune] îi primea și îi punea să benchetuiască pe fruntașii țării, învățîndu-i că nici el, nici oaspeții săi și nici unul din urmașii acestora nu vor muri, ci vor merge într-un anume loc unde vor trăi pururi și vor avea parte de toate bunătățile. În vreme ce săvîrșea cele amintite — ne relatează în continuare Herodot — și spunea lucruri de felul acesta, el a poruncit să i se clădească o locuință subpămînteană. Cînd a fost gata, [Zalmoxis] a dispărut din mijlocul tracilor și, coborînd el în locuința lui de sub pămînt a trăit acolo vreme de trei ani. Tracii doreau mult să-l aibă jelindu-l ca pe un mort. În al patrulea an, el le-a reapărut și astfel, Zamolxis făcu vrednic de crezare învățăturile lui“ [1445].

„În privința lui Zamolxis — își încheie Herodot relatarea — și a locuinței sale subpămîntene eu nici nu resping cele spuse, dar nici nu le dau crezare prea mult ; mi se pare, însă, că el a trăit cu mulți ani înainte de Pitagora“ [1446]. Învățatul raționalist grec [1447] a cărui discreție față de „mistere“ este bine cunoscută, nici de data aceasta nu ia atitudine, mai cu seamă, că era vorba de patriotismul concetățenilor săi. Aceștia nu puteau concepe ca o asemenea învățătură să aparțină „barbarilor“, ea nu putea emana decît de la greci și în consecință l-au făcut pe Zamolxis om ce și-ar fi primit învățătura de la Pitagora [1448]. Relatările lui Herodot sînt reluate de Strabon (VII, 3, 5, C. 297) după care Zamolxis, sclav al lui Pitagora, la cunoștințele deprinse de la stăpînul său ar fi adăugat

altele învățate de la egipteni în urma unor călătorii care l-ar fi dus pînă acolo. Tot Strabon ne spune că „Întorcîndu-se la el în țară, s-ar fi bucurat de o mare trecere la conducători și la popor — întrucît, întemeiat pe semnele cerești, el făcea prorociri. În cele din urmă l-a convins pe rege să-l facă părtaș la domnie, spunîndu-i că este în stare să-i vestească voința zeilor. Mai întîi [Zamolxis] s-ar fi făcut preot al zeului cel mai slăvit la ei, iar după aceea a primit și numele de zeu, (C. 298) petrecîndu-și viața într-o peșteră". În continuare Strabon ne spune că peștera respectivă se afla în muntele sfînt (Kogaionon) iar pe vremea lui Burebista cinstea mai sus-amintită o avea Deceneu și că din obiceiul pitagoreic adus de Zamolxis, la geți s-a păstrat doar acela de a nu se atinge de carnea animalelor.

Deocamdată din textul lui Strabon vom reține că și el vorbește de Zamolxis ca despre un sclav al lui Pitagora și sursa nu e greu de ghicit, adăugînd și alte elemente asupra cărora vom stărui ceva mai tîrziu. Ipoteza Zamolxis-om este împărtășită și de autori moderni ca E. L. Minar [1449] și pe bună dreptate respinsă de covîrșitoarea majoritate a învățaților care s-au ocupat cu problema religiei daco-getice. „Întreaga poveste e o naivitate raționalistă grecească" — cum spunea V. Pârvan [1450] — sau un mod de *interpretatio graeca* [1451]. Legenda zamolxeană este de pus — așa cum arăta I. I. Russu — pe seama „inventivității și fanteziei naționale a geților, în ale căror tradiții s-a cristalizat treptat figura cea mai de seamă a mitologiei lor strămoșești" [1452]. În chip firesc Zamolxis a lăsat o puternică impresie în lumea antică, începînd cu contemporanii marelui istoric din Halicarnas pînă la ultimii neo-pitagoricieni și neo-platonicieni, pătrunzînd pînă în Evul Mediu. Nu este de mirare deci, că zeul cel mai de seamă al geto-dacilor a intrat în preocuparea învățaților moderni foarte de timpuriu și că el a fost și continuă să fie amplu comentat. Problema cea mai importantă a constituit-o stabilirea caracterului și a atributelor lui Zamolxis, în funcție de care se putea determina și caracterul general al religei geto-dacice, dat fiind faptul că el este singurul zeu mai bine cunoscut din izvoare și care deținea, foarte probabil, supremația în ierarhia divinităților adorate de strămoșii noștri.

Pe baza etimologiei numelui în care s-au propus diverse soluții, încă din sec. al XVII-lea s-a făcut apropierea între *Zamol*-xis și *zemel* pămînt în care un rol important îi revine lui P. Kretschmer care a stabilit corespondentul temei traco-getice *zamo*-l în frigianul *Zemelô* ce are la bază radicalul primar * *g'hem* — *g'hdhem* = pămînt în care își are originea și zeița *Semele* (zeița pămîntului) mama lui Dionysos din mitologia grecească [1453]. De aici s-a dedus că Zamolxis este un zeu al pămîntului, al naturii, o divini-

tate chtoniană — agrară și în același timp un stăpîn al morților, o „personificare a generosului fundament și izvor al vieții, care suportă și hrănește pe oameni, și care-i primește în sînul său după ce și-au încheiat traiul acesta din chinuri și bucurii", folosind cuvintele lui I. I. Russu [1454]. Cum divinitatea principală era Zamolxis în chip firesc se susține caracterul chtonian-agrar predominant al religiei daco-getice. M. Eliade [1455] a făcut recent o minuțioasă și competentă analiză a știrilor literare precum și o comparație largă a fiecărui element în parte din cultul daco-geților cu diverse religii, ajungînd la concluzia că religia strămoșilor noștri se încadrează printre cele de tip „Mistere" și eschatologice. Cultul lui Zamolxis (Zalmoxis, la M. Eliade) a relevat posibilitatea obținerii nemuririi parcurgînd o inițiere ce comportă o coborîre *ad inferos*, o moarte rituală (ocultație) urmată de o renaștere, înviere (epifanie). Ocultația și epifania sînt bine cunoscute în lumea mediteraneană și asiatică, în raport cu ritmul vegetației și în general cu ciclul etern : viață și moarte. Dispariția și reapariția periodică a unei divinități a supraviețuit în Iran și în Asia pînă tîrziu regăsindu-se și în legendele creștine (nașterea în grota de la Bethleem). Grota și locuința subterană nu implică, după opinia aceluiași eminent cunoscător al istoriei religiilor, neapărat locașul morților și sursa fertilității pămîntului. Cu privire la nemurire se arată nu numai că ea se cunoaște și la alte popoare, dar că pentru daco-geți ca și pentru inițiații Misterelor din Eleusis sau pentru adepții lui Orfeu, post-existența fericită începe după moarte și că numai sufletul îl întîlnește pe Zamolxis.

Cele relatate de Herodot ori de alți autori antici despre cultul lui Zamolxis, deși se fac comparații cu Orfeu ori Pitagora, nu se integrează în sistemul mitologiilor șamaniste ori șamanizante deși nu lipsesc idei, tehnici și comportamente șamaniste [1456]. Geto-dacii ca și toți tracii cunosc extazul fără însă să existe practici șamaniste în cultul lui Zamolxis. Acesta este centrat pe o practică care asigură inițiaților o existență fericită de tip paradisiac.

Cultul lui Zamolxis a suferit anumite schimbări de-a lungul timpului. Astfel în cele patru secole interpuse între vremea lui Herodot și Strabon s-au petrecut substanțiale modificări. Se face identificarea între zeu (Zamolxis) și între marele preot care sfîrșește prin a fi divinizat sub același nume. „Este greu de precizat — spune M. Eliade — cînd s-a introdus această inovație și mai ales cauzele ce au generat-o". El se gîndește la o influență celtică sau la un proces intern săvîrșit în cursul ultimelor 2—3 secole cînd marele preot al lui Zamolxis a acumulat atîta prestigiu încît putea fi considerat reprezentant al zeului pe pămînt, sfîrșind prin a fi el însuși considerat drept zeul Zamolxis.

Pentru epoca ce ne interesează pe noi în cadrul de față cînd mare preot era Deceneu, Strabon ne informează cu privire la cultul lui Zamolxis că acesta este dominat de marele preot care trăiește solitar în vîrf de munte, în același timp el este însă primul consilier al regelui. Din cultul pitagorician n-a mai rămas decît excluderea alimentației cu carne care se practica de asceți solitari ce depindeau, într-un fel oarecare, de marele preot.

Importanța deosebită de care se bucură marele preot la celți, credința în nemurire și știința de caracter sacru, de tip inițiatic, a druizilor, evocă de la sine paralele cu lumea daco-getică. M. Eliade se gîndește la posibilitatea existenței unei influențe celtice ce s-ar fi putut exercita în contactul lor direct existent, așa cum am arătat încă din sec. al IV-lea î.e.n. [1457]. Dat fiind faptul că în această perioadă cultul lui Zamolxis era bine conturat socotim mai plauzibilă cea de a doua ipoteză formulată de M. Eliade cea care are în vedere o evoluție internă iar influențele ar fi putut fi inverse : de la daco-geți spre celți. Lucrul nu este deloc imposibil mai ales că în cadrul simbiozei daco-celtice preluările n-au fost unilaterale. S-ar mai putea adăuga că pe vremea lui Burebista exista un anumit ascendent al civilizației daco-getice asupra celei celtice și că Origene (*Philosophomena*, II, 25) povestește o legendă după care Zamolxis ar fi propagat doctrina pitagoreică la celți. Indiferent dacă este vorba de influențe într-un sens sau în altul, ni se pare limpede că și religia vine să demonstreze gradul înalt de civilizație pe care l-a atins societatea daco-getică din epoca lui Burebista. El este similar cu cel al celților din vremea lui Caesar.

Pe baza analizei religiei daco-getice, de care am vorbit, M. Eliade ajunge la concluzia că Zamolxis n-a fost o divinitate a pămîntului, nici a fertilității agricole și nici a morților. Și în consecință religia strămoșilor noștri nu este de tip chtonian-agrar ci una încadrată în grupa religiilor de tip „Mistere“ [1458]. Cultul lui Zamolxis și faimoasa doctrină a nemuririi care a impresionat atît de mult pe greci era completat cu interesul crescînd pentru medicină, astronomie, mistică și magie. Un proces similar se observă și la alte religii de tip „Mistere“ în epoca sincretismului greco-oriental.

Caracterul religiei daco-getice stabilit de M. Eliade explică și perpetuarea ei în epoca romană, într-o perioadă de înflorire a cultelor sincretiste greco-orientale. Religia vine să se adauge la acei factori care au înlesnit procesul rapid de romanizare a geto-dacilor. Ea, ca și în alte provincii ale imperiului roman, a supraviețuit mai mult sau mai puțin transformată, nu numai procesului de romanizare ci chiar și creștinismului. În acest sens pledează

numeroase elemente „păgîne“ geto-dacice sau daco-romane pe care le întîlnim în credințele populare românești [1459].

O a doua divinitate daco-getică a fost Gebeleizis menționată doar de textul lui Herodot care, vorbind despre traci, ne spune : „ei au convingerea că nu mor, și că cel ce-și dă sufletul se duce la Zamolxis, pe care unii din ei îl numesc (socotesc) drept Gebeleizis“ încheind „acești traci, cînd tună și fulgeră, trag cu săgeți în sus contra cerului, amenințînd pe zeu, căci cred că nu este alt zeu decît al lor“ [1460]. Textul lui Herodot confuz și echivoc a fost interpretat în diverse chipuri, fiind invocat cînd în favorul monoteismului daco-geților cînd pentru dualism iar de cei mai numeroși cercetători fiind considerat drept dovadă limpede a politeismului lor. „Înseși zisele lui Herodot — spune Grigore Tocilescu — că unii geți confundă pe Zamolxis cu alt zeu al lor Gebelizis“, și că „amenință cînd tună și fulgeră cu săgeți divinitatea, nu pe Zamolxis ci pe zeul fulgerului, despre al cărui cult din nefericire, nu avem nici o știință“ [1461].

Cu privire la Gebeleizis se impune precizarea că forma numelui nu este sigură. C. Poghirc făcînd o analiză atentă a manuscriselor operei părintelui istoriei ajunge la concluzia că forma mai corectă este Nebeleizis [1462], pe cînd I. I. Russu consideră forma Zebeleizis drept cea mai bună [1463].

Gebeleizis este considerat de C. Daicoviciu drept zeu uranian al fulgerului care sta, ca divinitate supremă alături de Zamolxis. „Nu e exclus însă, spune C. Daicoviciu [1464], ca încă de pe vremea lui Herodot, dar sigur mai tîrziu, aceste două divinități distincte odinioară să se fi contopit în una singură, păstrînd cele două aspecte și cele două nume“. Ipoteza ni se pare cît se poate de întemeiată și ar explica lipsa totală a menționării divinității uraniene din textele antice ulterioare lui Herodot.

Gebeleizis este considerat de către I. I. Russu drept zeu al cerului, stăpîn al orizontului, în atribuțiile căruia intra fulgerul [1465]. M. Eliade crede că Gebeleizis reprezintă vechiul zeu ceresc, uranian al geto-dacilor, patron al aristocrației și militarilor. Sincretismul lui Zamolxis cu Gebeleizis a fost, după opinia aceluiași învățat, opera peoțimii [1466].

Plecînd de la descoperirile făcute pe Dealul Grădiștii, H. Daicoviciu [1467] susține pentru sec. I î.e.n. — I e.n. predominarea cultului solar și esența urano-solară a religei daco-getice după cum ar reieși din atributele divinității supreme, ale lui Zamolxis. În sprijinul ipotezei sale, H. Daicoviciu citează, în primul rînd, lipsa unui templu subteran care să se înscrie în ideea unei religii de esență chtoniană și care să se potrivească cu ceea ce ne relatează textele antice cu privire la locuința subpămînteană a lui Zamolxis.

Dar, în cazul că reconstituirea sanctuarului cu 60 de discuri de calcar de pe terasa XI pe care am propus-o este bună, atunci am putea presupune că subsolul templului respectiv putea servi drept locuință subterană unde s-a retras Zamolxis, despre care ne vorbește Herodot (IV, 94). Este posibil că în acest subsol, dealtfel încăpător, să se fi retras marele preot și unde să nu fi avut acces decît regele, după cum se poate deduce din textul lui Strabon (VII, 3,5). În legătură cu acest refugiu subpămîntean, C. Daicoviciu atrăgea atenția asupra scării de piatră de lîngă zidul de sud al sanctuarului de pe terasa XI [1468], scară care a constituit punctul de plecare în reconstituirea pe care am propus-o. Mergînd mai departe ne putem gîndi că sanctuarul despre care este vorba a putut fi închinat lui Zamolxis. Proporțiile edificiului și, mai cu seamă, existența acelui subsol ar justifica o asemenea interpretare ce concordă cu textele antice. Am avea astfel o confirmare și o verificare reciprocă între documentele literare și cele arheologice. Să nu se uite însă nici un moment că este vorba doar de o ipoteză, fără să avem la îndemînă nici un document sigur, că marele templu de pe terasa XI, clădit, probabil, în timpul domniei lui Burebista, pe vremea cînd mare preot era Deceneu, a fost dedicat lui Zamolxis. Afirmația lui H. Daicoviciu după care „s-a dovedit însă că marile sanctuare dacice de la Sarmizegetusa și Costești nu aveau alt acoperiș decît cerul“ [1469] ni se pare mult prea categorică ; e vorba și în acest caz doar de o presupunere departe de a fi fost dovedită. C. Daicoviciu pe lîngă ipoteza templelor deschise formulase, așa cum am mai arătat, și posibilitatea ca templul cu 60 de baze din andezit de pe terasa X să nu fi fost terminat și deci, să fi avut acoperiș. În legătură cu acest subiect am arătat că există suficiente temeiuri care pledează în favoarea ipotezei după care și acesta a fost acoperit [1470].

La Ocnița [1471] s-a descoperit, așa cum am mai spus, un edificiu de mari proporții ce avea trei încăperi subterane, despre care se presupune că a putut fi un „palat-sanctuar“ ce făcea parte dintr-un complex legat de cultul religios. Cetatea 1 este considerată în ansamblul ei drept „colina sacră de la Buridava“. Elementele pe baza cărora s-a făcut această atribuire sînt departe de a fi convingătoare. Este vorba de vasul ce poartă inscripția cu numele regelui Thiamarcos despre care D. Berciu spune că „are o funcție legată de cult, de religia dacilor“ [1472]. Despre această atribuire I. I. Russu — pe bună dreptate — a arătat că este o „interpretare artificioasă a niște produse meșteșugărești — ceramice cu rosturi practice-gospodărești, împinse forțat, în mod aleatoriu pe tărîmul vag și infinit al religiilor și al misticismului antic“ și că vasul de la Ocnița este un vas obișnuit de provizii (chiup) cu „marca“

regelui Thiamarcos[1473]. Cel de al doilea element căruia i-a fost atribuit un rol legat de cultul religios este o mască de bronz ce l-ar reprezenta pe zeul războiului Ares-Marte. O asemenea interpretare este și ea artificioasă fără să avem nici o certitudine mai cu seamă că este vorba, după toate probabilitățile, despre o piesă importantă din lumea celtică la fel ca și cea descoperită la Piatra Roșie despre care va fi vorba imediat[1474].

„Oricît vor fi fost de preocupați de cele spirituale — spune I. I. Russu — de „lucrurile metafizice" și viața de apoi, „de dincolo", traco-geții trebuiau totuși să trăiască în realitățile concrete și dure ale vieții material-gospodărești „de dincoace", cu necesitățile ei practice de fiecare zi"[1475]. În acest sens trebuie interpretat, după părerea noastră „palatul" descoperit la Ocnița[1476].

Revenind la părerea lui H. Daicoviciu, la fel, mult prea categoric ni se pare a fi și argumentul care ar fi „risipit orice îndoială asupra caracterului predominant urano-solar al religiei geto-dace"[1477] și anume descoperirea unui „splendid soare de andezit". Este vorba de un pavaj de formă rotundă cu un diametru de 7,10 m alcătuit fiind dintr-un disc central, rotund cu diametrul de 1,50 m de la care pleacă, spre exterior, lespezi mari de andezit măsurînd 2,8 m lungime. Spațiul de cîțiva centimetri dintre lespezi dă impresia unor raze, iar întreg pavajul apare ca un „soare". Am reprodus o parte din descrierea monumentului pe care am făcut-o la descoperirea lui în 1958[1478] pentru că forma de soare este doar aparentă, subliniind fie doar pentru noi, că în antichitate marile dale de andezit ale pavajului erau perfect alăturate încît așa-numitele raze nu se vedeau. Construirea unui pavaj rotund, cu un diametru de peste 7 m, nu era posibilă dintr-o singură bucată și de aceea, s-a recurs la dale. Monumentul a putut servi drept altar de jertfă, închinat, poate, zeului războiului, după cum presupune și H. Daicoviciu[1479], după cum pe acest altar puteau fi aduse ofrande și altor divinități.

Pentru a susține caracterul urano-solar al religiei daco-getice H. Daicoviciu se vede obligat să recunoască însă că Gebeleizis (zeu uranian) este menționat în izvoare o singură dată. Iar Zamolxis apare pînă în antichitatea tîrzie și de aceea presupune transformarea lui Zamolxis dintr-o divinitate evident chtoniană, după cum o indică însuși numele[1480], într-una uraniană. Merită subliniat însă că Herodot (singurul autor, dealtfel, vorbește tot despre Zamolxis la care „unii dintre ei (dintre daco-geți) îi mai spun și Gebeleizis[1481]. Pe baza acestui pasaj din opera lui Herodot se poate presupune, așa cum a făcut-o C. Daicoviciu[1482], că

cele două divinități inițial distincte, să se fi contopit, dar nimic nu ne îndreptățește să preconizăm o radicală schimbare a caracterului religiei daco-getice, să-l transformăm pe Zamolxis, zeu suprem, într-o divinitate urano-solară. Un cult solar, întruchipat într-o divinitate a cărui nume nu-l cunoaștem a putut exista, după cum s-ar putea deduce din cele cîteva reprezentări pe vase de lut sau a carului solar în miniatură descoperit la Piatra Roșie [1483].

Problema posibilității ca la daco-geți să fi existat un cult al soarelui este discutată și de Al. Vulpe în legătură cu reprezentările antropomorfe întîlnite pe cupe deliene lucrate de geții de la Popești [1484]. Cercetătorul bucureștean admite, cu prudența necesară în interpretarea unor documente de acest gen, că semicercul punctat din jurul capetelor unor figuri feminine de pe un vas de la Popești ca și rozetele de pe același recipient ar putea indica sărbătorirea unui cult solar. Reprezentarea antropomorfă a soarelui la daco-geți este presupusă încă din 1935 de către D. V. Rosetti [1485] care descoperise o ștampilă pe o mănușă de amforă getică, ce avea o figură umană cu părul zbîrlit în formă de raze, iar deasupra capului o roată. Acesteia au venit să i se alăture alte două ștampile de amfore cu cîte o figură umană schematică ce aveau capul înconjurat de raze. Cele două mănuși datează din sec. I î.e.n., deci, de pe vremea lui Burebista și provin de la amfore pe a căror ștampile figurează chipul zeului Helios. Reprezentarea de către olarul get a întregului corp și nu numai a capului, ca în cazul originalelor grecești, îl face pe Al. Vulpe să presupună o eventuală reprezentare getică a cultului solar [1486]. Mai este de adăugat că tratarea figurilor de pe cupa de la Popești, despre care am discutat, își găsește analogii în reprezentările antropomorfe de pe garnitura unei plăci de bronz a unui pumnal, găsit tot la Popești, și în care R. Vulpe înclină să vadă reprezentarea divinității celtice Cernunn [1487]. În aceeași reprezentare de la Popești, C. Daicoviciu identifică pe Bendis, zeița lunii, a pădurilor și a farmecelor [1488]. Iată cum diverși cercetători văd în aceeași reprezentare diferite divinități dovedind cît de nesigure sînt acest gen de dovezi, adăugînd și greutatea atribuirii lor unei zeități. Și totuși, un cult al soarelui putea să existe la daco-geți după cum se întîlnește la aproape toate popoarele indo-europene, ținînd cont și de faptul că în întreg spațiul carpato-danubian, în epoca bronzului, soarele a fost obiectul principal de cult.

În concluzie, va trebui spus că descoperirile arheologice trebuie folosite cu multă prudență, atunci cînd este vorba de explicarea unor fenomene spirituale și că mărturia lor nu trebuie să

pună sub semnul întrebării izvoarele literare. Așa stînd lucrurile, va trebui să spunem că pe baza descoperirilor arheologice nu pot fi stabilite atributele lui Zamolxis, zeitatea supremă a daco-geților, și nici caracterul religiei strămoșilor noștri.

După cum spuneam, în panteonul dacic, după toate probabilitățile, alături de Zamolxis mai figurau și alte divinități. Astfel, Iordanes ne vorbește despre un zeu al războiului ce corespunde zeului roman Marte pe care: „goții (respectiv geții) totdeauna l-au înduplecat printr-un cult sălbatec (căci victimele lui au fost prizonieri uciși), socotind că zeul războaielor trebuie împăcat prin vărsare de sînge omenesc. Lui i se jertfeau primele prăzi, lui i se atîrnau pe trunchiurile arborilor prăzile de război cele dintîi și exista un simțămînt religios adînc în comparație cu ceilalți zei, deoarece se pare că invocația spiritului său era ca aceea adresată unui părinte“ [1489]. Aproape același lucru ni-l spune Caesar despre celți care făgăduiesc prada lui Marte: „după victorie jertfesc viețuitoarele pe care le-au luat ca pradă și îngrămădesc celelalte lucruri într-un singur loc. La multe triburi se pot vedea, în locuri consacrate, movile clădite din aceste lucruri“ [1490]. Ar fi posibil ca pe altarul de andezit de la Grădiștea Muncelului să se fi adus jertfe, poate, umane, sau animalele luate drept pradă, fără să poată însă „confirma pe deplin spusele lui Iordanes“. Nimic nu se opune presupunerii că pe „altarul“ din incinta sacră se sacrificau animale mari (pare s-o dovedească un „lighenaș“ ce colecta sîngele scurs de pe discul de piatră și-l conducea într-un canal) aduse prinos divinității ori divinităților pe care nu le cunoaștem, cu anumite ocazii chiar de către credincioșii daco-geți (așa cum făceau atîtea popoare din antichitate), iar zeului războiului să i se fi adus sacrificii pe locul bătăliilor ori în apropierea lor. M. Bărbulescu, luînd ca analogie bazinele și rigolele tăiate în stîncă, de la Philippi, presupune că un rol asemănător a putut avea „lighenașul“ tăiat în piatră descoperit sub pavajul de andezit de la Grădiștea Muncelului și canalul ce trecea prin imediata apropiere. Pe acest pavaj, după părerea cercetătorului amintit, s-ar „fi practicat sacrificii rituale de animale în cinstea divinității protectoare a naturii și a vînătorii“ [1491]. Va trebui să ținem cont de faptul că pavajul de andezit în discuție este singurul altar pentru sacrificii pe care îl cunoaștem de la Grădiștea Muncelului așa că ar fi posibil ca pe el să se fi sacrificat animale în cinstea mai multor divinități.

Iată deci, că nu poate fi vorba de o confirmare arheologică a textului lui Iordanes fără să excludem prin aceasta posibilitatea ca pe discul din incinta sacră să nu se fi adus jertfe zeului

războiului. Din textul lui Iordanes demn de reținut ni se pare, pe lîngă menționarea unei divinități a războiului la daco-geți și faptul că aceasta se bucura de un simțămînt religios adînc în comparație cu alți zei.

„Sacrificiile umane ne sînt atestate de Herodot în legătură cu cultul lui Zamolxis. Din cinci în cinci ani — ne spune părintele istoriei — ei (geții) trimit la el ca sol pe unul dintre ei tras la sorți, căruia îi comunică fiecare lipsurile sale. Îl trimit în felul următor : unii din ei se așează la rînd ținînd trei sulițe în mînă, iar alții apucînd de mîini și picioare pe solul destinat pentru Zamolxis, îl aruncă în sus deasupra (în vîrful) lăncilor ; dacă el moare din înțepături, ei cred că zeul le este favorabil ; dar dacă nu moare îl huiduiesc și dojenesc ca pe un netrebnic și păcătos, și după această huiduială trimit altul, căruia îi dau același mandat cînd e încă în viață“ [1492]. M. Eliade este de părere că mesagerul este un „inițiat“ al cultului și că sacrificiul înseamnă reluarea legăturii cu Zamolxis corespunzînd ocultației [1493].

Sacrificiile umane, foarte probabil, cu caracter de cult ne sînt atestate la daco-geții din sec. II—I î.e.n. de ex. prin descoperirile de la Orlea (jud. Olt). Aici au fost descoperite morminte în care pe lîngă scheletul principal s-au găsit altele ce reprezintă sacrificii umane. Într-un caz este vorba de mormîntul unui tînăr de 16—20 de ani la care s-au adăugat doi copilași și cinci tineri și adulți printre care bărbați și femei. Într-un alt mormînt al unui bărbat de cca 45 de ani au mai fost descoperite scheletele a doi copilași și al unui tînăr [1494]. Sacrificiile umane nu sînt proprii doar geto-dacilor. Ele se întîlnesc la aproape toate popoarele indo-europene și la altele. Vom aminti aici doar pe celți [1495], traci și greci [1496].

Existența cultului lui Ares (Mars), zeu al războiului ne este atestată la geto-daci de Vergiliu care ne spune că acesta s-a născut în țara dacilor [1497] sau de Ovidiu care a trăit în mijlocul geților de la Tomis și care-i numește „cultivatorii lui Marte“ [1498]. Tot în legătură cu cultul acestei divinități a fost pusă și reprezentarea în bronz a unei figuri masculine descoperite în edificiul „palat“ de la Ocnița despre care am vorbit. Întreaga factură a piesei pledează pentru un import din lumea celtică, poate o captură de război făcută pe vremea lui Burebista [1499]. Ni se pare greu de crezut că la sfîrșitul sec. I î.e.n. sau în primi ani ai veacului următor cînd a luat sfîrșit edificiul să fie vorba despre un produs local, creat sub evidente influențe ale artei celtice. Dacă ne-am găsi în prezența unui produs autohton daco-getic acesta ar trebui să trădeze influențe ale artei romane sau elenistice tîrzii și nicidecum celtice. Despre pătrunderea produselor romane în

Dacia pe vremea lui Burebista am avut ocazia să vorbim[1500]. Chiar dacă masca de bronz de la Ocnița nu are nici o legătură cu zeul războiului, cultul acestuia poate fi postulat pe baza izvoarelor literare de care am vorbit. Cultul lui Ares (Mars) este general la traci și în consecință prezența lui în lumea daco-getică este cît se poate de firească. De la traci, se pare că a fost preluat și de greci care au împrumutat chiar și numele (Ares)[1501].

În panteonul daco-getic existau, după cît se pare, pe lîngă zei și zeițe. Se vorbește chiar de o soție a lui Zamolxis ce ar fi purtat același nume[1502]. Vagi indicații găsim despre cultul unei divinități similare Hestiei-Vesta, ce avea în atribuția ei vatra și focul[1503]. Se vorbește apoi de cultul zeiței Bendis, Diana la romani. Nici un izvor literar antic nu ne atestă cultul acestei zeițe la daco-geți, ci numai la tracii meridionali și în Grecia, unde corespunde Artemidei, în afară de cazul în care Diodor, ar fi confundat-o cu Hestia. El ne spune că : „La așa-numiții geți, care se cred nemuritori, Zamolxis susținea și el că a intrat în legătură cu zeița Hestia“[1504]. Există însă destule descoperiri arheologice în care diverși cercetători din zilele noastre o văd reprezentată pe Bendis. M. Bărbulescu înregistra recent nu mai puțin de 13 asemenea reprezentări însă, așa cum pe bună dreptate arăta același cercetător, toate acestea trebuie privite cu multă circumspecție pentru că o parte din ele nu sînt lucrate de daco-geți, ci constituie importuri (grupul de bronz de la Năieni, jud. Buzău), atașul de bronz de la Costești, masca de bronz de la Piatra Roșie). Apoi, în alte cazuri, nimic nu ne asigură că ar reprezenta o divinitate și, mai ales, una feminină. În concluzie, M. Bărbulescu arată că dispunem doar de cîteva elemente, nu suficient de clare, pentru atestarea unui cult al zeiței Bendis la daco-geți, cult ce a putut totuși exista[1505]. Descoperirile arheologice nu ne pot demonstra fără echivoc existența unui cult al zeiței Bendis pe care nu putem decît să-l presupunem așteptînd o viitoare confirmare[1506].

Așadar, pe lîngă zeul războiului, în panteonul geto-dacic au putut exista și alte divinități cum a fost Bendis ce ar corespunde zeiței romane Diana fără să posedăm în acest sens nici o dovadă cît de cît sigură. Postularea existenței în mitologia daco-getică se poate face totuși prin analogie cu lumea sud-tracică unde cultul zeiței Bendis este larg răspîndit.

Credința în nemurire constituie, fără îndoială, o dovadă despre gradul avansat al religiei daco-getice, fără să reprezinte însă ceva specific și singular ; o întîlnim și la alte popoare : celți, perși, egipteni, germani[1507]. Astfel, Caesar, vorbind despre druizii celți ne spune că ei : „vor să insufle convingerea că sufletul

nu piere, ci după moarte trece dintr-un corp în altul, după ei această credință e un foarte bun stimulent pentru curaj deoarece înlătură teama de moarte“ [1508]. Germanii credeau că eroii căzuți pe cîmpul de luptă se duc în Walhalla, locașul fericirii, la Odin, zeul luminii.

În legătură cu nemurirea autorii tîrzii ca Fotios, Suidas sau Pomponius Mela vorbesc de reîntoarcerea morților. M. Eliade a arătat că nu poate fi vorba de reîncarnare. Credința daco-geților ca și a inițiaților Misterelor din Eleusis ori pentru cei ai lui Orfeu este că post-existența fericită începe după moarte și că numai sufletul îl întîlnește pe Zamolxis [1509].

Preoții daco-geți, ca și cei ai altor popoare din antichitate, s-au bucurat de un mare prestigiu în ochii mulțimii care „de fapt — cum releva Vasile Pârvan — ca toate popoarele încă primitive, și geții erau adînc impresionați de taina și tăcerea austeră, ca și de asprimea poruncilor marilor preoți : astfel, încît chiar regii lor mărturiseau că națiunea getică se arată mai ascultătoare de îndemnurile lor, cînd știau că vin după inspirația divină, decît dacă ar fi avut a se supune numai voinței și amenințărilor profane“ [1510].

Una dintre caracteristicile vieții religioase a daco-geților o constituie existența la ei a unei tagme de „călugări“ celibatari, vegetarieni și abstinenți pomenită de Strabon [1511] ce se bucura de multă venerație în rîndul credincioșilor.

Strabon a preluat termenii cu privire la tagma preoțească a daco-geților de la Poseidoniu, un istoric grec originar din Apamea care a trăit în prima jumătate a sec. I î.e.n. și-i numește καπνοβάται [1512]. V. Pârvan a tradus denumirea prin „călători prin nori“ [1513]. Traducerea corectă este însă „călători prin fum“ și se referă, după părerea lui A. Bodor [1514] la preziceri făcute cu ajutorul fumului. M. Eliade crede că este vorba de extaz provocat ca și la sciți prin fum rezultat din arderea semințelor de cînepă [1515].

Tot Strabon ne spune că tagma preoțească respectivă, la traci se numea κτισται iar de la Flavius Iosephus aflăm că aceștia se numeau πλείςτοι asemănîndu-se cu esenienii de la evrei [1516]. V. Pârvan a fost de părere că ktistai reprezintă termenul grecesc ktistes pe care-l traduce prin „întemeietori“ „ziditori de orașe“ [1517]. Lectura lui Pârvan este respinsă de I. I. Russu care consideră că nu poate fi vorba de un cuvînt grecesc ci de unul traco-getic ce ar însemna mai curînd ceva care are la bază „a străluci“ [1518]. Împotriva lecturii lui Pârvan se pronunță E. Lozovan [1519] și J. Gagé [1520]. D. Dečev crede că numele de ktistai nu este decît o coruptelă din skistai ce s-ar traduce prin „cei care se abțin

de la plăceri lumești“ [1521]. A. Bodor este însă de părere că nu poate fi vorba de o coruptelă ci o denumire ce se referă la preoții daci considerați ca „cei mari“ adică conducători [1522]. M. Eliade după ce trece în revistă diversele lecturi și etimologii propuse ajunge la concluzia că pleistoi este o denumire fantezistă [1523]. Important este însă faptul că la daco-geți avem atestată o tagmă de preoți celibatari și vegetarieni. Asemănarea lor cu secta iudaică a esenienilor nu este întîmplătoare. A. Dupont-Sommer propune ca în textul lui Iosephus în loc de daci să se citească sadôk sau saducei pentru că dacii n-ar avea ce căuta în textul istoricului evreu [1524]. E. Lozovan [1525] și A. Bodor [1526] au arătat însă că dacii erau bine cunoscuți la Roma, erau la ordinea zilei după campania lui Domitian, cînd Iosephus ajuns la Roma își redacta opera. Comparația făcută între esenieni și tagma preoțească daco-getică se legitimează prin asemănările reale existente între cele două comunități. Abstinența și celibatul le sînt proprii doar unor „călugări“ pentru că daco-geții au fost departe de idealizarea artificială pe care ne-o prezintă Vasile Pârvan [1527]. Mențiunea lui Strabon [1528], vorbind despre cumpătare este următoarea : „Dar împrejurarea de a trăi lipsiți de femei nu arată o concepție de felul acesta, îndeosebi la traci și mai ales la geți“. Iată ce ne spune despre ei Menandru, desigur fără a plăsmui ceva, ci respectînd realitatea istorică : „Așa sîntem noi, tracii toți, și mai ales geții (mă mîndresc că mă trag din neamul acestora din urmă) ; nu sîntem din cale afară de cumpătați“, și puțin mai departe dă exemple de necumpătare în privința femeilor : „Nici unul din noi nu ia o singură femeie, ci zece, unsprezece sau douăsprezece, dacă nu mai multe. Cînd se întîmplă să moară cineva care a avut doar patru sau cinci neveste, cei din partea locului spun despre el, bietul om, n-a fost însurat, n-a cunoscut iubirea“. Tocmai acestei stări îi va pune, într-o măsură oarecare capăt Burebista cu ajutorul marelui preot Deceneu, reușind să ridice la maximum potențialul politic și militar al daco-geților ce n-ar fi reușit fără o prealabilă educare morală a întregului neam [1529].

Tot în legătură cu cultul religios trebuie puse și cîteva descoperiri arheologice ce nu-și găsesc altfel explicație. Astfel, în com. Davidești (jud. Argeș) s-a descoperit un loc de depunere a ofrandelor constînd dintr-o mare cantitate de oase de animale arse la care se adaugă obiecte mărunte de fier, podoabe și fragmente ceramice datînd din sec. I î.e.n. [1530].

La Ciolăneștii din Deal (jud. Teleorman) [1531] s-a descoperit o fîntînă ce trebuie să fi avut alte rosturi decît cele obișnuite. Forma acesteia este aproape patrată măsurînd 1,56 × 1,61 m

și 4,70 m adîncime căptușită fiind cu bîrne groase de stejar. Pe fundul fîntînii au fost descoperite, așezate în ordine pe mai multe rînduri, 28 de vase întregi și foarte multe fragmente aparținînd și ele unor vase de lut. Pe lîngă vasele, reprezentate prin forme ce aparțin ceramicii de lux, s-a descoperit cenușă, bucăți de cărbuni, oase calcinate și o brățară de argint cu capetele înfășurate aparținînd aceluiași tip ca și inelul pe care l-au descoperit în sanctuarul de la Pecica[1532]. Puțuri asemănătoare cu cel descoperit la Ciolănești se cunosc din lumea celtică sau germanică[1533].

Oricît de interesantă și de pasionantă ar fi religia daco-geților cu multiplele ei aspecte, în faza actuală a cercetărilor, nu putem spune decît că ea era o religie politeistă ca și cea a celorlalte popoare făcînd parte din marea familie indo-europeană, aflate pe aceeași treaptă de dezvoltare (de ex., cea a celților[1534] ori a tracilor meridionali). Zeul lor suprem a fost Zamolxis alături de care au existat și alte divinități cum a fost Gebeleizis, Ares (Mars) și alții. Elementul esențial al religiei strămoșilor noștri îl constituia credința în nemurire și reîntîlnirea, după moarte, cu Zamolxis într-o lume a fericirii.

O astfel de credință a contribuit, în largă măsură, și explică, în bună parte, nenumăratele victorii pe care le-a repurtat Burebista în luptele lui cu celții, bastarnii ori grecii, ce au dus în final la alcătuirea marii sale stăpîniri stîrnind admirația contemporaneității, înscriindu-se astfel printre eroii antichității.

4
CARACTERISTICILE CULTURII DACO-GETICE

Cultura daco-getică din epoca lui Burebista se dovedește a fi, pe toate coordonatele sale, comparabilă și în bună măsură superioară altor culturi înaintate din Europa vremii, rămase în afara fruntariilor greco-romane. Fără îndoială însă, că această cultură este departe de a fi atins nivelul celei grecești ori a celei romane. Ea rămîne, în ultimă instanță una dintre cele mai înaintate culturi ale lumii „barbare" și judecarea ei trebuie făcută ținînd cont de această împrejurare. Cultura daco-getică reprezintă o sinteză originală ce își are rădăcinile bine și adînc înfipte în mediul și în creația autohtonă, putînd fi urmărită în timp cu milenii în urmă. „Trebuie doar să subliniem, așa cum spunea și H. Daicoviciu[1535], că această originalitate nu exclude, ci, dim-

potrivă, implică acceptarea unor influențe din afară. Dar dacii nu s-au mulțumit cu preluarea unor elemente de cultură materială de la alte popoare; ei le-au adaptat, le-au transformat și adesea le-au îmbogățit, topindu-le în creațiile lor tradiționale și făurind o civilizație profund originală". O astfel de sinteză originală reprezintă și cultura celtică care la rîndul ei se bazează pe fondul autohton în care au fost integrate multiple și fecunde influențe grecești, etrusce ori de altă natură, adaptate și prelucrate în manieră proprie. Nu același lucru se poate spune însă despre cultura tracilor meridionali care reprezintă într-o mare măsură o copiere a civilizației grecești, fără un aport propriu prea substanțial [1536] la care, de foarte multe ori, se poate sezisa cu greutate prezența și contribuția elementului autohton.

Este incontestabil că în Europa sec. I î.e.n., în afara statului roman, celții și daco-geții constituiau cele două *popoare* importante și, în același timp, popoarele care atinseseră în dezvoltarea lor materială și social-politică, un înalt nivel. Este de aceea firesc ca între cele două culturi să existe influențări reciproce și ca punctele de referire, atunci cînd vorbim despre stadiul culturii daco-getice, să le căutăm în cultura celtică și nu în altă parte. Aportul cercetărilor făcute, mai cu seamă în ultimele două decenii, la cunoașterea culturii daco-getice, sub o multitudine de aspecte, au spulberat, pentru totdeauna, impresia împărtășită o vreme, de unii cercetători străini sau români, după care cultura strămoșilor noștri n-ar fi decît o cultură celtică. Rolul pe care l-au jucat influențele celtice atît la formarea civilizației de tip Letène daco-getică, cît și mai tîrziu, pe vremea lui Burebista, nu poate fi pus la îndoială, dar aceasta nu înseamnă nicidecum o celtizare a culturii daco-getice. Aceasta se dovedește a fi o cultură originală care, a preluat, pe lîngă influențele celtice, și multe bunuri din civilizația grecească, fie direct, fie prin intermediul tracilor meridionali, la care se adaugă cele romane și altele. În cazul unor bunuri create sub influențe grecești, de multe ori este foarte greu de știut cui aparțin, pentru că influențele elene s-au exercitat deopotrivă și asupra celților cît și asupra daco-geților. Numai în puține cazuri aceleași influențe elenistice au determinat produse deosebite și ușor de distins cum este de exemplu ceramica pictată celtică și cea daco-getică. Ar mai putea fi citate, în același sens, și cele două arte, fără îndoială specifice : cea celtică și daco-getică în care legăturile certe existente își au originea în tezaurul comun de inspirație : cel grecesc [1537].

Împrejurarea că pentru o vreme Burebista a supus coloniile grecești de pe litoralul de vest al Pontului Euxin și le-a integrat

în statul său, a făcut ca influențele acestora să fie cu mult mai puternice decît în cazul celților și să se materializeze în produse evident superioare de care cultura celtică n-a beneficiat niciodată înainte de ocupația romană. Este vorba de cetățile cu ziduri de piatră ecarisată ori de arhitectura sacră. Tehnica zidurilor dacice (de factură grecească) era evident superioară modalității în care celții își construiau, în aceeași vreme, cetățile. Temple de genul celui pe care l-am reconstituit, făcînd parte din incinta sacră de la Grădiștea Muncelului, n-au fost ridicate nicăieri în lumea celtică. Toate acestea denotă un serios pas înainte, un avans al civilizației daco-getice, favorizat de prezența efectivă și activă a meșterilor greci.

O altă dovadă sigură a superiorității culturii daco-getice față de toate popoarele europene, neincluse în stăpînirea greco-romană din sec. I î.e.n. o constituie tocmai statul ce-l avea în frunte pe Burebista.

„Cultura dacilor, spunea C. Daicoviciu [1538] în ultimele două secole ale existenței sale, poate fi considerată ca o cultură de tip superior stadiului primitiv-rural al triburilor patriarhale, avînd caracterul unei civilizații oppidane cu tendințe vădite de atingere a civilizației agraro-orășenești, cu centre economice puternice constînd din agricultori și meșteșugari". În sec. I î.e.n., impresionează, prin frecvența lor, acele așezări fortificate care nu sînt altceva decît aglomerări de tipul *oppidum* celtice pe care daco-geții le numesc, în limba lor, *dava*. Ele reprezintă adevărate centre economice, politico-administrative și, în același timp, militare, constituind, fără îndoială, începuturi de orașe, a căror funcționalitate, de fapt, o îndeplineau. Fără aspectul edilitar al orașelor greco-romane, *davele* getice sînt numite, de către autorii antici *polis*, ca și orașele lumii mediteraneene.

Despre înaltul nivel de dezvoltare atins de cultura daco-getică din epoca lui Burebista, ne stau mărturie uneltele. Cu privire la acest subiect, K. Marx spunea : „Aceeași importanță pe care o are forma resturilor de oase pentru cunoașterea conformației speciilor de animale dispărute, o au și resturile mijloacelor de muncă pentru aprecierea formațiunilor economice dispărute ale societății. Epocile economice se deosebesc nu prin ce se produce, ci prin cum se produce, cu ce mijloace de muncă... Mijloacele de muncă indică nu numai gradul de dezvoltare a forței de muncă omenești, dar și raporturile sociale în care se lucrează" [1539]. Uneltele de fier în sec. I î.e.n. abundă în toate așezările daco-getice, fie ele de tip proto-urban, fie de caracter sătesc. În agricultură se folosea acum plugul cu brăzdar și cu cuțit de fier. El va apare la daco-geți în același timp ca și la celți,

fiind însă de altă formă, inspirată din lumea grecească. Uneltele meşteşugăreşti de fierărie, dulgherie, lemnărie etc., îşi găsesc perfecte analogii în lumea celtică, la unele dintre ele putîndu-se recunoaşte prototipurile greceşti. Marile ateliere de fierărie descoperite în multe dintre aşezările daco-getice, fac însă dovada că mulţimea de unelte din fier au fost produse pe loc, de către autohtoni, chiar dacă modelele sînt luate din lumea celtică, romană sau grecească şi că tehnica de care dispuneau daco-geţii este de acelaşi nivel cu cea celtică. Pentru metalurgia fierului cu o avansată tehnologie în procesul de reducere ne stau mărturie cuptoarele pentru redus minereu de fier descoperite în diferite zone ale Daciei. Este un lucru limpede că în materie de tehnologie a fierului şi a uneltelor necesare prelucrării acestui important metal, celţii au fost la începuturile epocii fierului superiori daco-geţilor. De la ei vor fi împrumutat strămoşii noştri nu numai metode avansate de extragere şi topire a minereului, ci şi anumite procedee tehnologice de prelucrare precum şi ustensilele necesare. Nu acelaşi lucru se constată însă cu privire la uneltele de fier folosite în agricultură. În acest domeniu, primatul le revine daco-geţilor. O parte a uneltelor agricole par să fie împrumutate de către celţi de la strămoşii noştri. Secera ca atare pare să fie o creaţie nord-tracică cu centrul în spaţiul transilvănean, la fel ca şi coasa. Prin celţi, uneltele de care vorbeam vor intra în tezaurul culturii europene.

Mulţimea şi marea varietate de forme a uneltelor de fier, preluate ori nu din civilizaţia altor popoare, fac cu prisosinţă dovada că *civilizaţia daco-getică este o civilizaţie a fierului* şi încă una de înalt nivel şi nu o civilizaţie a lemnului, cum credea V. Pârvan [1540].

Originalitatea culturii daco-getice şi modalitatea ei de constituire se evidenţiază, poate mai bine decît în oricare alt domeniu, pe baza studierii ceramicii, produsul cel mai larg răspîndit în toată antichitatea. Cu privire la ceramica daco-getică se poate discerne cu toată claritatea fondul autohton străvechi la care se adaugă forme ori procedee tehnice şi decorative preluate sau inspirate din civilizaţii străine. Ceramica daco-getică este o creaţie originală deosebindu-se substanţial, prin toate aspectele ei, de ceramica celtică, grecească, sud-tracică, ori a altor neamuri. Ea va ajunge, în epoca lui Burebista, la un nivel de dezvoltare superior. Tehnica roţii va fi deplin generalizată şi se va produce o ceramică pictată de inspiraţie elenistică, deosebită însă de cea celtică. Meşterii olari daco-geţi vor lucra şi vase cu decor în relief imitînd produse greceşti. Repertoriul motivistic folosit la decora-

rea unor asemenea vase va fi îmbogăţit cu creaţii proprii daco-getice.

Începînd cu sec. al II-lea î.e.n., dar mai cu seamă cu sec. I î.e.n., va lua o deosebită dezvoltare prelucrarea argintului din care iscusiţii meşteri daco-geţi vor lucra felurite podoabe. Acestea constituie, incontestabil, produsele cele mai reprezentative ale artei daco-getice. Şi de data aceasta pot fi sesizate influenţe elenistice, celtice ori tracice de sud. Meşterii locali au împrumutat de la greci unele elemente decorative (palmeta, rozeta etc.) iar de la celţi anumite tipuri de fibule. Pe toate acestea le-au valorificat însă imprimîndu-le o nuanţă originală, reuşind să creeze o artă de sine stătătoare, unitară şi caracterizată prin îmbinarea elementelor tradiţionale locale cu cele venite din afară. Arta daco-getică la fel ca şi cea celtică, este, în ultimă instanţă, o artă decorativă şi nu plastică. Ambele culturi n-au ajuns la nivelul celor care au dat naştere unor remarcabile monumente artistice. Zeităţile celtice sau cele ale daco-geţilor nu s-au bucurat decît în foarte rare cazuri de reprezentări figurate.

O altă caracteristică a culturii daco-getice din sec. I î.e.n., o constituie prezenţa, în cadrul ei, a unor numeroase şi variate produse de import venite din lumea elenistică, din cea romană ori celtică. Mărfurile străine, printre care pe prim loc se situează vinurile şi uleiurile, sudice (dovedite de numeroasele amfore descoperite) fac dovada unei intense vieţi comerciale, pe de o parte, iar pe de altă parte stau mărturie despre gradul superior de dezvoltare la care s-a ajuns în epoca lui Burebista. Societatea daco-getică este capabilă să producă la rîndul ei marfă pentru a putea întreţine relaţii de schimb permanente cu întreaga lume înconjurătoare. Rafinatele produse greceşti ori romane cerute şi consumate pe scară din ce în ce mai largă de societatea daco-getică, se înscriu şi ele ca dovezi în ideea de mai înainte.

Latura spirituală a culturii strămoşilor noştri este pe măsura dezvoltării materiale şi determinat de aceasta. Religia daco-getică este o religie politeistă avîndu-l în frunte pe Zamolxis alături de care în panteonul daco-getic au existat şi alte divinităţi. Religia lor cuprinde o teologie spiritualistă proprie, fără a fi însă unică, ea întîlnindu-se sub diferite variante şi la alte popoare contemporane. Învăţătura lui Zamolxis a stîrnit admiraţia anticilor şi, de aceea, daco-geţii au fost comparaţi în înţelepciune cu grecii. Nemurirea credincioşilor lui Zamolxis este de altă natură decît cea grecească. În închipuirea grecilor umbrele celor morţi vor rătăci în întunericul veşnic, pe cîtă vreme daco-geţii credeau într-o viaţă viitoare unde vor merge la zeul lor suprem,

bucurîndu-se de o totală fericire. Elementele de gîndire înaintate întîlnite în religia daco-getică, asemănătoare întrucîtva cu doctrina pitagoreică, i-au determinat pe scriitorii greci să-l considere pe Zamolxis sclav și ucenic a lui Pitagora, marele învățat din Samos. Este lesne de înțeles că orice grec considera o gîndire înaintată ca emanînd din lumea elenă.

Recunoașterea contribuției aduse de strămoșii noștri la tezaurul universal al gîndirii se concretizează în textul lui Diodor din Sicilia care citează trei mari profeți ai omenirii : pe Zathraustes al perșilor, pe Zamolxis și pe Moise al evreilor.

Îndreptățitul temei de a-i considera pe daco-geți superiori celorlalte popoare în ceea ce privește gîndirea, Iordanes (urmîndu-l pe Dion Chrysostomos) îl găsește în învățăturile pe care le-au primit de la marele preot Deceneu, cu siguranță un om foarte învățat.

Existența preocupărilor și a cunoștințelor științifice în materie de astronomie, botanică, farmaceutică și medicină, în rîndul unei pături superioare a preoțimii, constituie o altă caracteristică a culturii daco-getice din timpul lui Burebista. Aceleași cunoștințe le găsim și la druizii celți.

Cultul lui Zamolxis în chip paradoxal a dispărut la daco-romani însă a supraviețuit — așa cum arăta M. Eliade [1541] — în tradiția geților și în consecință în erudiția istoriografică foarte iubitoare de mitologie a occidentului. El a supraviețuit pe un spațiu atît de vast și în locuri atît de depărtate pentru că simboliza într-un fel geniul daco-geților. Reconstituind istoria mitologică a geto-dacilor în conștiința lumii occidentale, de la invazia barbarilor și pînă la sfîrșitul Evului Mediu, vom putea înțelege de ce Alfonso el Sabio în a sa *Cronică generală*, vorbește cu atîta fervoare despre Zamolxis, despre Burebista și despre cel mai apropiat colaborator al său, marele preot Deceneu [1542].

NOTE

1137. P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 11.

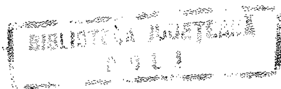
1138. K. Marx, *Capitalul*, vol. 1, ed. a 2-a, București, 1949, p. 147.

1139. Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, p. 162.

1140. C. Kacsó, în *Marmatia*, 2, 1971, p. 45—47.

1141. F. Nistor, Al. Vulpe, în *SCIV*, 20, 2, 1969, p. 191, nota 21.

1142. Z. Székely, în *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 209—211.

1143. Şt. Olteanu, în *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 295—296.

1144. S. Morintz, în *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 105 ; id., în *Peuce*, 2, 1971, p. 20.

1145. M. Rusu, în vol. *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 349—357 ; A. László, în *SCIVA*, 26, 1, 1975, p. 17—39.

1146. V. de ex. M. Petrescu-Dîmboviţa, în *Dacia*, N.S., 1959 şi urm. ; D. Berciu, în *SCIV*, 14, 2, 1963, p. 395—401 ; K. Horedt, în *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 119—132 ; S. Morintz, în aceeaşi revistă p. 105 şi urm. ; Z. Székely, în *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 210 şi urm. ; M. Rusu, *op. cit.*, p. 350 cu notele 3 şi 4 unde este citată o vastă bibliografie atît românească cît şi străină.

1147. A. László, *op. cit.*, p. 35.

1148. W. Kimmig, în *Studien aus Alteuropa*, 1, Köln-Graz, 1964, p. 241—244.

1149. Z. Székely, în *Materiale*, 5, 1959, p. 231—233.

1150. Şt. Ferenczi, *Bazele geologice ale prelucrării minereurilor feroase şi neferoase din complexul cetăţilor dacice din Munţii Orăştiei*, cu întreaga bibliografie referitoare la zona Ciucului (ms.).

1151. E. Bujor, L. Roşu, în *Rev. Muz.*, 5, 4, 1968, p. 307—309. În 1967 L. Roşu a mai făcut săpături care însă sînt inedite.

1152. C. M. Tătulea, în *Drobeta*, 1974, p. 129—139.

1153. I. H. Crişan, în *Drobeta*, 1976 (în curs de pregătire).

1154. M. Turcu, în vol. *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 389—392.

1155. N. Maghiar, Şt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1970, p. 43.

1156. Informaţii amabile a prof. Horia Colan de la Institutul Politehnic din Cluj-Napoca pentru care îi mulţumim.

1157. J. Déchelette, *Manuel d'Archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*, II, 3, Paris, 1914, p. 1542.

1158. In, *A history of technology*, 1, Oxford, 1958, p. 577.

1159. R. Pleier, *Staré evropské kovářstvi*, Praga, 1962, p. 261—262. Cu privire la metalurgia fierului în antichitate există o vastă literatură. V. de ex. : M. Jahn, *Die Bewaffnung der Germanen in der ältesten Eisenzeit etwa von 700 v. Chr. bis 200 n. Chr.*, Würzburg, 1916 ; N. J. Friend, *Iron in antiquity*, Londra, 1926 ; P. Weiershausen, *Vorgeschichtliche Eisenhütten Deutschlands*, Leipzig, 1939 ; O. Johannsen, *Geschichte des Eisens*, 3 vol. Düsseldorf, 1953 ; H. R. Schubert, *History of the British Iron and Steel Industry from c. 450 B.C. to A.D. 1775*, Londra, 1957.

1160. *De Bello Gallico*, V, 12.

1161. I. Glodariu, în *ActaMN*, 12, 1975, p. 107—134.

1162. C. Daicoviciu şi col. în *SCIV*, 4, 1—2, 1953, p. 169, fig. 19.

1163. Şt. Ferenczi, *op. cit.*, cu bibliografia mai veche.

1164. Fl. Mîrţu, în *Studii şi articole de istorie*, 5, 1963, p. 21.

1165. R. Vulpe, în *SCIV*, 2, 1, 1951, p. 203—204.

1166. Fl. Costea, *Cultura materială a dacilor din bazinul Oltului transilvan (La Tène)*, referat de doctorat, p. 35 (ms.) cu toată bibliografia.

1167. C. Daicoviciu și col., în *SCIV*, 3, 1952, p. 297—302 ; id., în *SCIV*, 4, 1—2, 1953, p. 162—173 ; I. Glodariu, în *ActaMN*, 12, 1975, p. 107—121.

1168. I. H. Crișan, în *SCIV*, 11, 2, 1960, p. 285 și urm.

1169. J. Déchelette, *Manual*, II, 3, p. 1378.

1170. *Ibidem*, p. 1374.

1171. O tipologie mai recentă a fiarelor de plug celtice a făcut Gerhard Jacobi, *Die Geräte aus dem keltischen Oppidum von Manching*. Disertație la Univ. Marburg/Lahn 1968, p. 76—79 (manuscris). Lucrarea urmează să apară în seria *Die Ausgrabungen in Manching*, constituind cel de al cincilea volum.

1172. I. Glodariu, *op. cit.*, fig. 10, 6—7.

1173. M. Čičikova, în *Apulum*, 7/1, 1968, p. 117—122.

1174. V. Pârvan, *Getica*, p. 782, pl. XXXVI, fig. 1.

1175. I. Antonescu, în *Carpica*, 1, 1968, p. 189—197 ; M. Babeș, în *Arch. Rhoz*, 22, 5, 1970, p. 608.

1176. G. Jacobi, *op. cit.*, p. 32, pl. VI.

1177. M. Babeș, *op. cit.*, p. 608.

1178. I. Antonescu, *op. cit.*, p. 193. M. Babeș este de părere că depozitul se datează după mijlocul sec. al II-lea către sfîrșitul Latène-ului C.

1179. M. Macrea, *Cetăți dacice*, p. 17, fig. 4. Ar putea ca unul dintre ele, cel asimetric, să se dateze cu mult mai tîrziu, în epoca feudală. Cf. I. Glodariu, în *ActaMN*, 4, 1967, p. 471, nota 1.

1180. Noi înregistrăm un număr de 12 localități cu asemenea descoperiri (*SCIV*, 11, 2, 1960, p. 292—294) la care se adaugă cele descoperite ulterior. V. I. Glodariu și M. Cîmpeanu, în *SCIV*, 17, 1966, p. 19 și urm. ; I. Glodariu, în *ActaMN*, 4, 1967, p. 470—472.

1181. G. Jacobi, *op. cit.*, p. 83.

1182. J. L. Pič, *op. cit.*, pl. XXXVII.

1183. P. Vouga, *La Tène*, pl. 24, 5 ; pl. 25, 2—3.

1184. G. Jacobi, *op. cit.*, pl. 28, 494—495 ; pl. 64 ; 1095—1106.

1185. *AÉ*, 1912, fig. 157, 1—4 ; *AÉ*, 1906, p. 422, fig. 18.

1186. *AÉ*, 1912, p. 137, fig. 2.

1187. *Folia Archaeologica*, 13, 1961, pl. 17, 7—9.

1188. *AÉ*, 1911, p. 203, fig. 2, 4—5.

1189. K. v. Miske, *Velem St. vid*, 1, 1908, pl. 47, 14.

1190. *Nat. his.*, XVIII, 67, 10, 5.

1191. J. Déchelette, *op. cit.*, vol. II, 1, p. 17 ; cf. și V. Pârvan, *Getica*, p. 294.

1192. M. Rusu, *Metalurgia bronzului în Transilvania în Hallstatt A*, teză de doctorat (manuscris) și informații personale pentru care îi mulțumim.

1193. S. Morintz, în *Dacia*, N.S. 8, 1964, p. 105.

1194. M. Rusu, în vol. *In memoriam*, p. 356.

1195. G. Jacobi, *op. cit.*, p. 84.

1196. G. I. Kazarov, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916, p. 36 și urm. ; id., *Thrace*, în *Cambridge Ancient History*, VIII, p. 541 și urm.

1197. Arrianus, *Anab.*, I, 4, 1.

1198. M. Rostovtseff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford, 1941, p. 111 și urm.

1199. G. Jacobi, *op. cit.*, p. 85.

1200. *Ibidem*, p. 85—86.

1201. C. Daicoviciu și col., în *SCIV*, 3, 1952, p. 297 și urm.

1202. *Ibidem*, fig. 19 (jos) ; H. Daicoviciu, *Illiri și daci. Catalogul expoziției*, Cluj-București, 1972, p. 165 (D_{103}), pl. XXVIII.

1203. M. Macrea, *Cetăți dacice*, pl. 16, fig. 3.

1204. I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, în *Celticum*, 12, p. 134, fig. 2.

1205. C. Daicoviciu și col., *op. cit.*, fig. 21 ; H. Daicoviciu, *Illiri și daci*, p. 165, D_{104}, pl. XXVIII.

1206. I. Glodariu, *op. cit.*, fig. 12, 1—3, 5—6.

1207. I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, *op. cit.*, fig. 2.

1208. C. Daicoviciu și col., *op. cit.*, fig. 20 ; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 164. D_{102}, pl. XXVIII.

1209. I. Glodariu, *op. cit.*, fig. 12, 8—9.

1210. G. Jacobi, *op. cit.*, p. 88—92.

1211. M. Macrea, *op. cit.*, p. 16, fig. 3 (dreapta sus).

1212. G. Jacobi, *op. cit.*, p. 93.

1213. C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 80—81, pl. XIII, 12—13.

1214. Rîșnițele de la Costești și Grădiștea Muncelului sînt inedite, păstrate în Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj.

1215. V. supra, p. 317 și nota 1007.

1216. R. Vulpe, în *Dacia*, N.S., 1, 1957, p. 148, fig. 4.

1217. Id. în *SCIV*, 6, 1—2, 1955, p. 248.

1218. J. Déchelette, *op. cit.*, vol. II, 3, p. 1386—1390.

1219. J. Filip, *Keltové*, pl. LXVI/17.

1220. C. Daicoviciu și col., în *SCIV*, 3, 1952, p. 301, fig. 22 ; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 166, D_{108}, pl. XXVIII.

1221. I. Glodariu, *op. cit.*, fig. 7, 6 şi 8, 1—2, 5—6.

1222. H. Daicoviciu, *op. cit.*, D_{108}, pl. XXVIII.

1223. I. Berciu, în *Cetăţi dacice*, p. 49, fig. 23.

1224. G. Jacobi, *op. cit.*, p. 7—9, pl. I, 1—3, cu o bogată bibliografie unde sînt citate cea mai mare parte a baroaselor descoperite în vestul, centrul şi estul Europei.

1225. Cf. I. Glodariu, *op. cit.*, p. 118 cu bibliografie.

1226. M. Macrea, *op. cit.*, p. 16, fig 3.

1227. I. Glodariu, *op. cit.*, fig. 8, 3.

1228. C. Daicoviciu şi col., *op. cit.*, p. 301, fig. 19 şi 23 ; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 165, D_{106}, D_1. XXVIII.

1229. I. Glodariu, *op. cit.*, fig. 9.

1230. M. Macrea, *op. cit.*, p. 16, fig. 3.

1231. Dinu V. Rosetti, în *SCIV*, 11, 2, 1960, p. 392, fig. 3, 4.

1232. G. Jacobi, *op. cit.*, p. 11—13, pl. 2—3, cu o bogată bibliografie.

1233. P. Ducati, *Storica dell'Arte Etrusca*, 2, 1927, pl. 176.

1234. Cf. H. Ohlhaver, *Der Germanische Schmied und sein Verkzeug*, 1939, p. 115, pl. 7.

1235. Cf. de ex. R. Pleier, *op. cit.*, p. 262.

1236. I. H. Crişan, în *ActaMN*, 6, 1969, p. 100, pl. II, 6 şi pl. IV, 7—8.

1237. H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 166, D_{109}.

1238. N. Lupu, *op. cit.*, p. 38, fig. 16.

1239. I. Berciu, *op. cit.*, p. 49, fig. 23.

1240. M. Macrea, M. Rusu, în *Dacia*, N.S., 4, 1960, p. 215, fig. 13/27.

1241. Darnay K., în *AÉ*, 26, 1906, p. 424, fig. 17.

1242. C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, p. 78, pl. XII, 1.

1243. I. Glodariu, *op. cit.*, fig. 10, 2.

1244. G. Jacobi, *op. cit.*, p. 16, pl. 5, 46.

1245. Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 394, fig. 3/3.

1246. H. Kromer, *Das Gräberfeld von Hallstatt*, 1959, pl. 44, 8.

1247. C. Daicoviciu şi col., în *SCIV*, 3, 1952, fig. 20 şi fig. 24.

1248. I. Glodariu, *op. cit.*, fig. 7, 3—4 ; 10, 8—9.

1249. C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, p. 78, pl. VII, 10—11 ; pl. IC, 14.

1250. I. H. Crişan, în *ActaMN*, 6, 1969, p. 96, pl. V, VI.

1251. Analogii la G. Jacobi, *op. cit.*, p. 17—24.

1252. C. Daicoviciu şi col., *op. cit.*, fig. 20.

1253. P. Vouga, *La Tène*, 1923, pl. 45, 12.

1254. J. L. Pič, *Hradište u Stradonice*, pl. 38, 5—6, 8.

1255. J. Meduna, *Staré Hradiško*, Brno, 1961, pl. 23, 1—3.

1256. I. Glodariu, *op. cit.*, fig. 10, 4. Pentru acest instrument v. P. Rump, *Beitrag zur Geschichte des Drahtzieheisens*, în *Stahl und Eisen*, 88, 1968, Heft 2, p. 53—57.

1257. G, Jacobi, *op. cit.*, p. 34—36.

1258. În expoziția Muzeului de istorie a Transilvaniei din Cluj (inedit).

1259. C. Daicoviciu și col., în *SCIV*, 3, 1952, p. 300, fig. 16 și 21.

1260. C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, pl. VII, 6—7, 11—12.

1261. R. Vulpe, *Așezări getice*, fig. 24.

1262. R. și E. Vulpe, în *Dacia*, 3—4, 1927—1932, fig. 116.

1263. N. Lupu, *Cetăți dacice*, p. 38, fig. 16.

1264. I. Berciu, în același volum, p. 49, fig. 23.

1265. K. Horedt — C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara-Schässburg*, Bonn, 1971, fig. 67.

1266. M. Rusu, *op. cit.*, unde se discută pe larg problema și unde se citează o bogată bibliografie.

1267. H. Daicoviciu (în *ActaMN*, 1, 1964, p. 117, pl. IV) crede că numai una dintre cele șapte piese ale depozitului a fost o teslă, iar restul săpăligi. Masivitatea capului și aripioarele laterale existente în dreptul găurii de înmănușare dovedesc că instrumentul servea și ca ciocan, ca și uneltele similare din zilele noastre. La aceasta vine să se adauge unghiul larg al tăișului, element care pledează și el în favorul atribuirii de mai înainte, alături de curbura tăișului la unele exemplare.

1268. C. Daicoviciu și col. în *SCIV*, 3, 1952, p. 297, fig. 16 și fig. 23.

1269. I. Glodariu, *op. cit.*, fig. 10, 11 ; 11, 5.

1270. I. H. Crișan, în *Studii și Comunicări*, Sibiu, 12, 1965, p. 213 și urm.

1271. A se vedea fierăstrăul găsit la Grădiște, pe terasa VIII ; C. Daicoviciu și col., în *SCIV*, 4, 1—2, 1953, p. 171, fig. 22, C.

1272. De ex., fierăstraiele de la Sighișoara ; K. Horedt — C. Seraphin, *op. cit.*, p. 85, fig. 68, 2, ori cel de pe una din terasele Dealului Grădiștii ; I. H. Crișan, în *Materiale*, 5, 1959, p. 395, fig. 7.

1273. P. Vauga, *op. cit.*, pl. 45, 1—2.

1274. *AÉ*, 1912, p. 157 ; I. Hunyady, *op. cit.*, pl. 23, 26.

1275. J. L. Pič, *op. cit.*, pl. 36, 26—27.

1276. G. Jacobi, *op. cit.*, p. 54—55 unde se citează numeroase localități cu bibliografia respectivă.

1277. Piesele de fier ale unui car dacic cu patru roți au fost descoperite în atelierul de la Grădiștea Muncelului cercetat de I. Glodariu care a făcut și reconstituirea roților.

1278. C. Daicoviciu și col., în *SCIV*, 3, 1952, p. 301, fig. 22.

1279. Id., în *SCIV*, 4, 1—2, 1953, p. 182—183 ; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 166, D_{111}, pl. XXVIII.

1280. G. Jacobi, *op. cit.*, p. 60—61.

1281. C. Daicoviciu și col. în *SCIV*, 3, 1952, p. 301, fig. 22 ; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 166—167, D_{112}, pl. XXVIII.

1282. Fr. Henry, *L'art irlandais*, 1963, 1, p. 299.

1283. I. H. Crișan, în *Studii și Cercetări*, Sibiu, 12, 1965, p. 216, nr. 9 — 10, fig. 1/4—5.

1284. *Celticum*, 12, 1965, p. 147, pl. 75, 5—6.

1285. *Ibidem*, pl. 76, 12.

1286. G. Jacobi, *op. cit.*, p. 62, pl. 24.

1287. K. Horedt — C. Seraphin, *op. cit.*, fig. 62.

1288. *Celticum*, 12, pl. 83, 4—7.

1289. R. Vulpe și col., în *SCIV*, 2, 1, 1951, p. 204, fig. 23, 3—7.

1290. R. Vulpe, *Așezări getice*, fig. 24.

1291. P. Vouga, *La Tène*, 1923, pl. 23, 1—2.

1292. J. L. Pič, *op. cit.*, pl. 24, 32—33, 36—39.

1293. G. Jacobi, *op. cit.*, p. 94, pl. 27.

1294. R. Vulpe, *Așezări getice*, fig. 15.

1295. *Celticum* 12, pl. 83, 8.

1296. K. Horedt — C. Seraphin, *op. cit.*, fig. 66.

1297. *Op. cit.*, p. 98—103, și fig. 13.

1298. C. Daicoviciu și col. în *SCIV*, 4, 1—2, 1953, p. 171, fig. 22, d.

1299. M. Macrea, *Cetăți dacice*, p. 21, fig. 6.

1300. I. H. Crișan, *Studii și Cercetări*, Sibiu, 12, p. 218, fig. 2, 12.

1301. K. Horedt — C. Seraphin, *op. cit.*, fig. 66.

1302. C. Daicoviciu, *Piatra Roșie*, p. 82—83, fig. 29.

1303. De ex., în mormîntul unui luptător de la Argos. *Bull. Coresp. Hellenique*, 81, 1957, p. 322 și urm. fig. 52—53.

1304. G. Jacobi, *op. cit.*, p. 116—120.

1305. D. Berciu, în *Magazin Istoric*, an 3, nr. 9 (30), sept. 1969, p. 49.

1306. R. Vulpe și col. în *SCIV*, 2, 1, 1951, p. 196, fig. 18, 2.

1307. V. Pârvan, *Getica*, p. 498—499.

1308. C. Daicoviciu, *Piatra Roșie*, p. 83, fig. 29.

1309. *Celticum*, 12, pl. 83, 2 și 4. Cu privire la cremariere v. și I. Berciu, în *Studii și Comunicări*, Sibiu, 12, 1965, p. 223—227.

1310. G. Jacobi, *op. cit*,. p. 128—129.

1311. *Ibidem*, p. 131 și urm.

1312. Pentru ceramică a se vedea monografia noastră *Ceramica*.

1313. I. H. Crișan, în *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 329 și urm.

1314. Al. Vulpe, în *SCIV*, 16, 2, 1965, p. 344.

1315. C. Daicoviciu și col., în *SCIV*, 2, 1, 1951, p. 102, la care se adaugă observațiile noastre ulterioare.

1316. I. H. Crișan, în *Ramuri. Almanah*, Craiova, 1967, p. 163—164.

1317. C. Daicoviciu și col., în *SCIV*, 3, 1952, p. 294 și reconstituirea la p. 295, fig. 13.

1318. H. Daicoviciu, *Dacii*, ed. a 2-a, București, 1972, p. 231 cu încercarea de reconstituire, fig. 39.

1319. R. Vulpe, în *Atti del settimo Congresso Internazionale di Archeologia Classica*, 3, 1961, p. 103.

1320. Scena este reprodusă și de C. și H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, București, 1966, pl. 51.

1321. C. Daicoviciu și col., în *SCIV*, 2, 1, 1951, p. 108, pl. II d.

1322. I. H. Crișan, M. Moldovan, *Influențe grecești în arhitectura sacră a dacilor*, în *Tibiscus* (în curs de apariție). Dezvelirea sanctuarului vechi de pe terasa XI ne-a fost încredințată de către responsabilul șantierului. Date cu privire la acesta pot fi găsite în rapoartele preliminare de săpături publicate în *Materiale*, 5, 1959, p. 395—399 ; *Materiale*, 6, 1959, p. 337—341 și *Materiale*, 7, 1960, p. 302—305. În reconstituirea pe care o propunem am primit un sprijin substanțial din partea arh. Octavian Beu căruia îi aducem cuvenitele mulțumiri.

1323. D. M. Teodorescu, în *ACMIT*, 1930, p. 6 și urm.

1324. D. Berciu, în *Apulum*, 13, 1975, p. 616.

1325. D. Berciu, *op. cit.*, p. 615—616.

1326. C. Daicoviciu, I. H. Crișan, în *Materiale*, 7, p. 304, fig. 3—4.

1327. Vitruviu, *Despre arhitectură*. Traducere de G. M. Cantacuzino, T. Costa și G. Ionescu, București, 1964, p. 134.

1328. C. Daicoviciu, I. H. Crișan, în *Materiale*, 5, 1959, p. 397.

1329. C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, p. 50—55 și reconstituirea fig. 20. Cf. și G. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. 1, București, 1963, p. 28.

1330. Cf. de ex. R. Lantier, *Architecture celtique*, în *Mélanges d'Arch. d'Epigraphie et d'Hist. offerts à Jérôme Carcopino*, Paris, 1966, p. 587 și urm.

1331. Pentru complexul de la Popești, v. R. Vulpe, *Așezări getice* p. 31 și urm.

1332 Fl. Preda, în *Analele Univ. București*, Istorie, 15, 1966, p. 15—34 ; id., *Pătrunderea produselor grecești în Dacia extracarpatică*. Rezumatul tezei de doctorat, București, 1972 ; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, cu toată bibliografia.

1333. I. Glodariu, *op. cit.*, p. 173—174.

1334. R. Vulpe, *Așezări getice*, p. 35 și urm.

1335. V. Pârvan, *La pénétration hellenique et hellénistique dans la valée du Danube*, în *Bulletin de la section historique*, tome X, București, 1923.

1336. În acest sens v. de ex. Em. Condurachi, în *SCIV*, 2, 1951, p. 45—59 ; id., în *Studii și Referate*, p. 61 și urm. ; I. Glodariu, *op. cit.*

1337. D. Tudor, *Amfore elenistice descoperite în adîncul teritoriului R.P.R.*, în volumul citat în nota precedentă, p. 81—89 și V. Eftimie, în *Dacia*, N.S., 3, 1959 și ultimul catalog al acestora întocmit de I. Glodariu, *op. cit.*, p. 181—209.

1338. I. Glodariu, *op. cit.*, p. 205—209.

1339. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 39 ; I. Glodariu, *op. cit.*, p. 206—209 catalog.

1340. Catalogul ceramicii de import pînă în 1971 cu întreaga bibliografie anterioară la I. Glodariu, *op. cit.*, p. 209—221 menționînd, că cea mai mare parte a acesteia se referă la sec. I î.e.n., sau este vorba de datări mai largi care cuprind sec. II—I î.e.n. sau I î.e.n.—I e.n.

1341. I. Glodariu, *op. cit.*, p. 176.

1342. *Ibidem*, p. 209—221.

1343. I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 197—201.

1344. J. Werner, în *AISC*, 2, 1933—1935, p. 164—168 ; I. Glodariu, în *Apulum*, 7, 1968, p. 353 și urm. ; id., *Importuri*, p. 235—236.

1345. I. Glodariu, *op. cit.*, p. 233—242.

1346. G. Jacobi, *Die Geräte aus den keltischen Oppidum von Manching*, p. 156 și urm., cu fig. 20—21.

1347. H. J. Eggers, *Der römische Import im freien Germanien*, Hamburg, 1951.

1348. Al. Vulpe — V. Căpitanu, în *Apulum*, 9, 1971, p. 154—164.

1349. *Ibidem*, p. 162—163.

1350. D. V. Rosetti, în *Magazin istoric*, an 3, nr. 11, noiembrie 1969, p. 94, fig.

1351. M. Rusu, în *BerRGK*, 50, 1971, p. 276 și urm., p. 143—146.

1352. I. Glodariu, *op. cit.*, p. 176.

1353. I. Winkler, în *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 17, 1967, p. 124 și urm. ; C. Preda, *Monedele*, p. 345—350 cu toată bibliografia problemei.

1354. E. Stoicovici și I. Winkler, în *ActaMN*, 8, 1971, p. 477—479.

1355. E. Stoicovici și I. Winkler, *loc. cit.*, cu bibliografia mai veche. A se vedea descrierea piesei făcută de C. Pop, în *Catalogul expoziției Civiltà romana in Romania*, Roma, (1970) p. 121—122, piesa D_{45}.

1356. R. Vulpe, în *Materiale*, 7, 1961, p. 333, fig. 9/4.

1357. Pentru ceramica daco-getică a se vedea monografia noastră, *Ceramica.*

1358. V. Pârvan, *Getica*, p. 384.

1359. G. Behrens, *Beiträge zur Älteren Europäischen Kulturgeschichte* în *Festschrift für Rudolf* Egger, 1, Klagenfurt, 1952, p. 53 și urm.

1360. F. Maier, în *Germania*, 39, 1961, p. 360 și urm; id., în *Germania*, 41, 2, 1963, p. 259 și urm. și, în special monografia *Die Bemalte spätlatène-Keramik von Manching. Die Ausgrabungen in Manching*, vol. 3, Wiesbaden, 1970.

1361. L. Nagy, în *AÉ*, 1942, p. 162—173.

1362. D. Popescu, în *Materiale*, 2, 1956, p. 242.

1363. *Ibidem*, p. 235, fig. 146 cu bibliografia mai veche.

1364. Pentru inelul de la Pecica, v. I. H. Crișan, în *ActaMN*, 3, 1966, p. 95, fig. 3. Pentru cel de la Vršac, B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei*, Timișoara, vol. 2, 1899, p. 82, iar pentru placa de la Mediaș, C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 277, fig. 63, 3.

1365. *De magistratibus*, II, 28.

1366. J. Carcopino, în *Dacia*, 1, 1924, p. 28—34; I. I. Rusu, în *Sargetia*, 4, 1966, p. 97 și urm.

1367. J. Guey, *De „L'or des Daces" (1924) au livre de Sture Bolin (1958) Guerre et Or. Or et Monnaie*, în vol. *Mélange d'arch., d'épigraphie et d'hist. offerts à Jérôme Carcopino*, Paris, 1966, p. 295—311.

1368. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 277.

1369. I. Winkler, în *SCIV*, 23, 2, p. 173 și urm.

1370. Id., în *Crisia*, 1972, p. 37—41.

1371. V. supra p. 429.

1372. C. Gooss, în *AVSL*, 13, 1876, p. 237, 508—509.

1373. V. Pârvan, *Getica*, p. 530.

1374. K. Horedt, *Die dakischen Silberfunde*, în *Dacia*, 17, 1973, p. 127—167 cu toată bibliografia problemei ce ne scutește de alte trimiteri bibliografice. A se vedea și recentele studii ale lui D. Popescu, în *Buletinul monumentelor istorice*, 1, 4, 1971, p. 19—32 și 3, 1, 1972, p. 5—22, de asemenea L. Mărghitan, *Tezaurele de obiecte din argint dacice păstrate în colecțiile Muzeului Național*, București, 1976 (în curs de apariție).

1375. C. Preda, în *SCIV*, 8, 1956, p. 113—121; id., în *SCN*, 2, 1955, p. 239—251; K. Horedt, *op. cit.*, p. 128 și nota 18.

1376. I. H. Crișan, în *ActaMN*, 6, 1969, p. 99, fig. 4, 1 și pl. I.

1377. K. Horedt, *op. cit.*, p. 128—130.

1378. *Ibidem*, p. 147 și urm.

1379. Un istoric al acestei probleme la D. Popescu, în *Dacia*, N.S., 2, 1958, p. 194 și urm., cu bibliografia respectivă și, mai recent, în *Buletinul monumentelor istorice*, 1, 4, 1971, p. 19 și urm.

1380. I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 93 și urm.

1381. K. Raddatz, *Die Schatzfunde der Iberischen Halbinsel vom Ende des dritten bis zur Mitte des ersten Jahrhunderts vor Chr. Geb.*, Berlin, 1969. *Madrider Forschungen*, Bd. 5.

1382. I. Glodariu, *op. cit.*, p. 69. Această opinie a fost formulată mai întîi de K. Horedt, *op. cit.*, p. 155.

1383. W. Krämer, în *Germania*, 49, 1971, p. 111—132.

1384. K. Horedt, *Tezaurele de argint dacice și legăturile lor cu lumea circummediteraneană*. Comunicare prezentată la I Congr. inter. de tracologie, Sofia, 1974 și mai întîi în noiembrie 1972 la sesiunea organizată de Muzeul Arheologic din Constanța.

1385. H. Daicoviciu, *Dacii*, ed. a 2-a, 1972, p. 285.

1386. Dio Cassius, LXIII, 8. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, p. 327 ; R. Vulpe, în *Studii Clasice*, 5, 1963, p. 223—225 cu toată bibliografia.

1387. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, I, 1969, p. 327—328.

1388. C. Daicoviciu și col., în *SCIV*, 2, 1, 1951, p. 120.

1389. A. Bodor, în *Crisia*, 1972, p. 27—35.

1390. I. Glodariu, *op. cit.*, p. 166 citează litere grecești de pe fundul unor vase descoperite la Grădiștea Muncelului și în alte locuri.

1391. H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 226—230.

1392. V. Pârvan, *Getica*, p. 480.

1393. Roland Martin, *Manuel d'architecture greque*, vol. 1, Paris, 1965, p. 222 ; F. G. Maier, *Griechische Mauerbauinschriften*, vol. I, p. 261.

1394. V. nota 1389.

1395. J. Ackner, în *AVSL*, 1, fasc. 2, 1832, p. 22 ; J. F. Neigebaur, *Dacien aus den Ueberresten des classischen Alterthums*, Brașov, 1851, p. 103.

1396. A. Bodor, *op. cit.*, p. 28.

1397. Dintre acestea 17 au fost publicate de C. Daicoviciu și col. în *SCIV*, 2, 1, 1951, iar 48 de H. Daicoviciu, *loc. cit.*

1398. J. Ackner, *loc. cit.*, v. și G. Finály, în *AÉ*, 36, 1916, p. 19.

1399. C. Daicoviciu și col., în *SCIV*, 2, 1, 1951, p. 118.

1400. K. Menningen, *Zahlwort und Ziffer. Ein Kulturgeschichte der Zahl*, Göttingen, 1958, p. 77 ; A. Bodor, *op. cit.*, p. 34.

1401. A. Rădulescu, *Dezvoltarea meșteșugurilor în Dobrogea romană. Contribuții la cunoașterea ceramicii*. Teză de doctorat, Cluj, 1972, p. 95 cu planșele respective (ms.).

1402. I. I. Russu, *Scrierea grecească și latină în Dacia preromană*, în *Anuarul Inst. de ist. și arh. Cluj-Napoca*, 1976 (în curs de pregătire).

1403. D. Berciu, în *SCIV*, 24, 4, 1973, p. 611—619 ; id., în *SCIVA*, 25, 3, 1974, p. 381—387.

1404. I. I. Russu, *op. cit.*

1405. Pentru amănunte cu privire la vas, v. I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 189—190.

1406. C. Daicoviciu în *SCIV*, 6, 1—2, p. 57 ; id., în *Ist. Rom.*, 1, p. *329* ; C. Daicoviciu și col. în același număr al revistei la p. 195—204 unde se publică raportul preliminar al săpăturii cu ocazia căreia s-a descoperit vasul. Textul ne aparține în afară de concluziile privind vasul cu inscripție care au fost redactate de C. Daicoviciu.

1407. De ex. V. Gheorghiev, *Trakiiskiiat ezik*, Sofia, 1957, p. 25—26 ; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a 2-a, București, 1967 ; I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 189—190 ; H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 99—100 ; I. Glodariu, *op. cit.*, p. 168.

1408. V. Hanga, *Crestomație pentru studiul statului și dreptului R.P.R.*, vol. 1, București, 1955, p. 52 este de părere că ar fi vorba de un sclav (puer) al lui Scorilo pe nume Decebal. V. Pisani, în rev. *Paideia*, Genova, 16, 1961, p. 246 crede că sînt doi meșteri olari care și-au pus fiecare ștampilele. K. Horedt contestă și el caracterul dacic al inscripției în *SCIV*, 24, 1, 1973, p. 109—110.

1409. În latina clasică, cu *per* se construiește un acuzativ pe cînd în cazul nostru Scorilo este la dativ-ablativ, dacă nominativul se termina în *us* și nu în *o* (la declinarea a III-a).

1410. M. Macrea, D. Protase, M. Rusu, în *Materiale*, 7, 1971, p. 378, fig. 15. Aceeași inscripție se cunoaște și de la Aquincum cf. I. Szilágyi, în *AÉ*, 78, 1951, p. 128.

1411. D. Berciu, în *SCIVA*, 25, 3, 1974, p. 383.

1412. Iordanes, *Getica*, *69—70*. Traducere Vl. Iliescu, în *Izvoare*, 2, București, 1970, p. 417.

1413. *Geogr.* VII, 3, 5.

1414. *Charmides*, 5.

1415. H. Daicoviciu, în *Dacia* N.S., 4, 1960, p. 231—254 ; id., în *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 383—385 ; G. Charrière, în *Bulletin de la Sciete Prehistorique Francaise*, 60, 1963, nr. 7—8, p. 410 ; K. și G. Horedt, în *Tribuna*, an X, nr. 52 din *29* decembrie 1966, p. 6 și A. Popa, în același săptămînal clujean.

1416. Pentru cunoștințele medicale a se vedea monografia noastră, *Medicina și igiena în Dacia* (în curs de publicare).

1417. M. P. Nilsson, *Primitive Time-Reckoning. A Study in the origins and first developement of the art of counting time among the primitive and early culture peoples*, în *Acta Societatis humaniorum litterarum Ludensis*, vol. 1, Lund, 1920, p. 347.

1418. M. Babeș, în *SCIVA*, 25, 2, 1974, p. 236.

1419. Problema o studiem împreună cu ing. M. Moldovan.

1420. *De Bello Gallico*, VI, 14, 6.

1421. *Nat. Hist.*, 16, 44.

1422. Calendare celtice gravate în bronz s-au descoperit la Moiranus și Coligny. V. pentru acestea P. M. Duval, în *Mélanges d'arch. d'épigraphie et d'hist. offerts à Jerome Carcopino*, Paris, 1966, p. 295—311 și J. Phelps, *The Prehistoric solar Calendar*, Baltimore, 1965 cu o vastă bibliografie.

1423. *Getica*, 71.

1424. R. Vulpe, în *Magazin istoric*, an IV, nr. 6/39, iunie, 1970, p. 64.

1425. În *Ist. Rom.*, 1, p. 318.

1426. În *Crisia*, 1972, p. 149—154.

1427. Un amănunțit istoric al problemei pînă în 1948 poate fi găsit în monografia lui I. I. Russu, în *AISC*, 5, 1944—1948, p. 65—74. Caracterizări succinte ulterioare C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, p. 329—337 și H. Daicoviciu, *Dacii*, ed. a 2-a, 1972, p. 275—282 la care se adaugă valoroasa monografie a lui M. Eliade, *De Zalmoxis a Gengis-khan*, Paris, 1970, p. 32, nota 1 unde este citată bibliografia mai nouă ; Gh. Mușu, *Zei, eroi, personaje*, București, 1971, p. 81—130.

1428. M. Eliade, *op. cit.*, p. 9.

1429. Cu privire la opera lui B. P. Hasdeu și la diversele domenii de cercetare la dezvoltarea cărora el a adus o contribuție importantă există o vastă literatură. Pentru problemele istoriei daco-geților v. de ex. I. H. Crișan, *Contribuția lui B. P. Hasdeu la istoria dacogeților*, în *Anuarul Inst. de ist. și arh. Cluj-Napoca*, 1977 (în curs de pregătire).

1430. Cu privire la limbă v. I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a 2-a, București, 1967, (= *Die Sprache der Thrako-Daker*, București, 1969).

1431. M. Eliade, *loc. cit.*

1432. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, p. 283.

1433. I. I. Russu, în *AISC*, 5, p. 74 și urm.

1434. V. Pârvan, *Getica*, p. 155—156.

1435. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 78, n. 2 ; D. M. Pippidi, în *Dicționar*, p. 323.

1436. E. Rohde, *Psyche*, Freiburg-Leipzig, 1894, p. 319—322.

1437. Printre aceștia : I. Coman, în *Zalmoxis. Revue des études religieuses*, 2, 1, București, 1934, p. 85 ; id., în *Serta Kazaroviana*, 1, Sofia, 1950, p. 183 ; R. Pettazzoni, în vol. *Studia in honorem Acad. D. Dečev*, Sofia, 1958, p. 649—655. Despre henoteism vorbește mai nou și Al. Vulpe, în *Dicționar*, p. 300 admițînd însă și posibilitatea politeismului.

1438. G. Bessel, *De rebus Geticis*, Göttingen, 1954, p. 42—51.

1439. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. a 3-a, vol. 1, București, 1925, p. 65—67.

1440. Dintre aceștia vom aminti doar pe Lucian Blaga, în *Saeculum*, 1, 4, iulie-august, Sibiu, 1943, p. 3—24 ; I. I. Russu, *op. cit.*; C. Daicoviciu, în *Apulum*, 2, 1944—1945, p. 90—93 ; id., în *Ist., Rom.*, 1, p. 331 ; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 80 și urm. ; J. Wiesner, *Die Thraker*, Stuttgart, 1963, p. 84 și urm. ; M. Eliade, *op. cit.*, p. 65.

1441. Pentru religia tracică v. de ex. G. Kazarov s.v. *Thrakische Religion*, în *RE*, 6, A_1, Stuttgart, 1936, col. 548 și urm.

1442. Herodot, IV, 94.

1443. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 86—87 ; K. v. Fritz, în *RE*, 9 A_2, 1967, col. 301 ; M. Eliade, *op. cit.*, p. 52.

1444. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 87

1445. Herodot, IV, 95 ; *Izvoare*, 1, p. 49.

1446. Herodot, IV, 96 ; *Izvoare*, *loc. cit.*

1447. Cu privire la Herodot v. de ex. T. R. Glover, *Herodotus*, Cambridge, 1924 ; Max Pohlenz, *Herodot. Der erste Historiker des Abenlandes*, Leipzig, Berlin, 1937 ; H. R. Ummerwahr, *Form and Though in Herodotus*, Cleveland, 1966.

1448. V. de ex. E. Rohde, *Die Quellen des Samblichus in seiner Biographie des Pythagoras*, în *Pheinisches Museum*, 26, 1871, p. 554—576 ; A. Delatte, *La vie de Pythagore de Diogène Laërce*, Bruxelles, 1922 ; I. Lévy, *La légende de Pythagore en Grèce et en Palestine*, Paris, 1927. Cf. M. Eliade, *op. cit.*, p. 33—34.

1449. E. L. Minar, *Early Pythagorean Politics in practice and theory*, Baltimore, 1942, p. 6 și urm.

1450. V. Pârvan, *Getica*, p. 130—131.

1451. M. Eliade, *op. cit.*, p. 33.

1452. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 101.

1453. *Ibidem*, p. 87—92 cu toată bibliografia.

1454. *Ibidem*, p. 92—93 ; id., în *RE*, 9, A_2, 1967, col. 2301—20305. C. Daicoviciu îl consideră și el pe Zamolxis o divinitate chtoniană reprezentînd fertilitatea solului și stăpînirea împărăției morților.

1455. M. Eliade, *op. cit.*, p. 30 și urm.

1456. Pentru șamanism v. lucrarea aceluiași autor, *La chamanisme et les tehniques arhaiques de l'extrase*, ed. a 2-a, Paris, 1968.

1457. M. Eliade, *De Zalmoxis*, p. 69.

1458. *Ibidem*, p. 55.

1459. *Ibidem*, p. 73.

1460. Herodot, IV, 94. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 103.

1461. Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 690—691.

1462. C. Poghirc, în *Thracica*, 2, Sofia, 1974, p. 357—360 și în special p. 359.

1463. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 106 și n. 1.

1464. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, p. 331 ; id., în *Apulum*, 2, 1943—1945. p. 90—94.

1465. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 103—112 ; id., în *RE*, 9 A_2, 1967, col. 2305.

1466. M. Eliade, *op. cit.*, 61.

1467. H. Daicoviciu, *Dacii*, ed. a 2-a, 1972, p. 277—279.

1468. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 334.

1469. H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 277.

1470. V. supra p. 411.

1471. D. Berciu, în *Apulum*, 13, 1975, p. 615—618.

1472. Id., în *SCIVA*, 25, 3, 1974, p. 384.

1473. I. I. Russu, în *Anuarul Inst. de ist. și arh. Cluj-Napoca*, 1976.

1474. C. Daicoviciu, *Piatra Roșie*, p. 117, fig. 37.

1475. I. I. Russu, *op. cit.*

1476. D. Berciu, în *Apulum*, 13, 1975, p. 617.

1477. H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 215—216.

1478. C. Daicoviciu și I. H. Crișan, în *Materiale*, 7, p. 303—304.

1479. H. Daicoviciu, *loc. cit.*

1480. Cf. I. I. Russu, *Religia*, p. 86 și urm.

1481. Herodot, IV, 94 ; *Izvoare*, 1, p. 49.

1482. V. nota 1464.

1483. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, p. 336.

1484. Al. Vulpe, în *SCIV*, 16, 2, 1965, p. 346 și urm.

1485. D. V. Rosetti, în *Publicațiile Muzeului Municipal București*, 2, 1935, p. 61.

1486. Al. Vulpe, *loc. cit.*

1487. R. Vulpe, în *Materiale*, 3, p. 234, cu fig. 23.

1488. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 335.

1489. Iordanes, *Getica*, 41 ; *Izvoare*, 2, p. 413.

1490. *De Bello Gallico*, VI, 17.

1491. M. Bărbulescu, în *ActaMN*, 8, 1971, p. 100.

1492. Herodot, IV, 94 ; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 85.

1493. M. Eliade, *op. cit.*, p. 58. În legătură cu trimiterea de soli v. și V. Ivanov, Vl. Toporov, în *Mélanges offerts à Claude Lévi Strauss*, Mouton, 1969, p. 1193.

1494. E. Comșa, C. Iliescu, *Complexul funerar din a doua epocă a fierului descoperit la Orlea*, în vol. *Comunicări*, seria arheologică, Craiova, 2, 1968, p. 4—9.

1495. Cf. V. Pârvan, *Getica*, p. 154.

1496. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 116—120.

1497. Vergiliu, *Eneida*, III, 35.

1498. Ovidiu, *Tristii*, V, 3, 22.

1499. În prezent pregătim un studiu despre masca de bronz descoperită la Piatra Roșie și cea de la Ocnița.

1500. V. supra p. 425—426.

1501. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 83.

1502. H. Daicoviciu, *Dacii*, ed. a 2-a, 1972, p. 276.

1503. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 82—83.

1504. Diodor din Sicilia, *Biblioteca Istorică*, 1, 94, 2, *Izvoare*, 1, p. 189.

1505. M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 97—100.

1506. H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 279—281 consideră, pe nedrept, faptul demonstrat. Este vorba de amplificări și exagerări deformante cum a arătat recent I. I. Russu, în *Anuarul Inst. de ist. și arheologie Cluj-Napoca*, 1976.

1507. I. I. Russu, *Religia*, p. 113 ; C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 331.

1508. *De Bello Gallico*, VI, 14.

1509. M. Eliade, *op. cit.*, p. 42.

1510. V. Pârvan, *Getica*, p. 163.

1511. Strabon, *Geogr.* VII, 3, 5 și 3, 11.

1512. A. Bodor, *Studia*, 1965, 1, p. 8.

1513. V. Pârvan, *Getica*, p. 162.

1514. A. Bodor, *op. cit.*, p. 8.

1515. M. Eliade, *op. cit.*, p. 50.

1516. Iosephus Flavius, *Antichități iudaice*, XVIII, 1, 5.

1517. V. Pârvan, *Getica*, p. 160.

1518. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 124.

1519. E. Lozovan, în *Acta Philosofica et Theologica*, 2, Roma, 1964, p. 183—189 ; id., în *History of Religions*, 1, 1968, p. 209—234.

1520. J. Gagé, în *Noul album macedo-român*, Freiburg, 1959, p. 16.

1521. D. Dečev, *Charakteristik der thrakischen Sprache*, 2, Sofia, 1960, p. 169.

1522. A. Bodor, *op. cit.*, p. 17.

1523. M. Eliade, *op. cit.*, p. 68.

1524. A. Dupont-Sommer, în *Journal of Semitic Studies*, 1, 1956, p. 361—366 ; id., *Les écrits esséniens découverts près de la Mer Morte*, Paris, 1959, p. 47.

1525. E. Lozovan, în *Orpheus*, 11, 1964, p. 146.

1526. A. Bodor, *op. cit.*, p. 12.

1527. V. Pârvan, *Getica*, p. 146 și urm.

1528. *Geogr.*, VII, 3, 4 ; *Izvoare*, 1, p. 229.

1529. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 127.

1530. Al. Vulpe, *Dicționar*, p. 300.

1531. M. Petrescu-Dîmbovița, S. Sanie, în *Arh. Mold.*, 7, 1972, p. 242—258.

1532. I. H. Crișan, în *ActaMN*, 3, 1966, p. 96, fig. 3.

1533. V. de ex. M. Labrousse, în *Gallia*, 30, 2, 1964, p. 448 și urm. ; W. Baumann, D. Mania, în *Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte*, 53, 1969, p. 455—474.

1534. G. Roth, F. Guirand, *Mythologie celtique*, în *Mythologie génerale*, Paris, 1935 ; De Vries, *La religion celtique*, Paris, 1962.

1535. H. Daicoviciu, în *ActaMN*, 5, 1968, p. 54.

1536. V. Pârvan, *Getica*, p. 81.

1537. W. Holmquist, în *Atti del VI Congresso Internazionale delle scienze preistoriche e protostoriche*, vol. 1, Roma, 1962, p. 347.

1538. În *Ist. Rom.*, 1, 1960, p. 317.

1539. K. Marx, *Capitalul*, vol. 1, ed. a 2-a, București, 1948, p. 147.

1540. V. Pârvan, *Getica*, p. 138 și urm.

1541. M. Eliade, *op. cit.*, p. 75.

1542. *Ibidem*, *loc. cit.*

CAPITOLUL IX

SFÎRŞITUL

1. Cauzele şi dezmembrarea stăpînirii. 2. Locul lui Burebista în istoria daco-geţilor şi în istoria antică.

1
CAUZELE ŞI DEZMEMBRAREA STĂPÎNIRII

Izvoarele literare atît de sărace şi de zgîrcite în amănunte cu privire la viaţa şi domnia lui Burebista nu sînt cu nimic mai darnice nici în ceea ce priveşte sfîrşitul lui. Sursa de bază rămîne şi de această dată tot opera lui Strabon (VII, 3, 11). În aceasta citām : ὁ μέν οὖν Βοιρεβίστας ἔφθμ καταλυθείς ἐπαναστάντων αὐτῷ τινων πρὶν ἤ 'Ρωμαίους στεῖλει στρατείαν ἐπ' λὐτὸν οἱ δέ διαδεξάμενοι τὴν ἀρχὴν εἰς πλείω μὲρη διέστησαν καί δὴ καί νῦν,ἡνῖκα ἔπεμψεν ἐπ' αὐτούς στρατείαν ὁ Σεβαστὸς Καῖσαρ εἰς πέντε μερὶδας, τὸτε δὲ εἰς τέτταρας διεστῶτες ἐτύγχανον οἱ μεν οὖν τοιοῦτοι μερισμοὶ πρόσκαιροι καὶ ἄλλοτ' ἄλλοι.

Iată acum textul în traducerea lui R. Vulpe : „Iar Burebista a sfîrşit prin a fi răsturnat de nişte răsculaţi înainte ca romanii să fi pornit o armată împotriva *lui. Cei ce i-au urmat, au îmbucăţit* întinderea stăpînită de el, în mai multe părţi. Acum de curînd, cînd Caesar şi-a trimis armata împotriva lor, această întindere era împărţită în cinci părţi, însă, atunci era în patru, căci asemenea împărţiri sînt vremelnice, schimbîndu-se după o împrejurare sau alta"[1543].

Acesta este singurul document ce ni s-a păstrat cu privire la moartea lui Burebista şi la soarta pe care a avut-o statul pe care îl întemeiase. Trebuie să recunoaştem, că este foarte puţin şi să regretăm că n-a ajuns pînă la noi măcar lucrarea lui Dion Chrysostomos în care se va fi povestit, desigur, cu mai multe amănunte, cum a fost scos din domnie şi din viaţă marele rege. Iordanes n-a transcris nimic cu privire la felul în care a murit Burebista. De la el aflăm doar numele celor ce s-au succedat la domnie. Dar, deocamdată să rămînem la împrejurările care au

retezat firul unei vieți atît de fecunde cum a fost cea a lui Burebista.

În textul lui Strabon, după cum s-a putut vedea, nu se vorbește despre un asasinat, dar — așa cum arată și R. Vulpe [1544] — și cum sînt de acord toți istoricii moderni [1545], un rege de talia lui Burebista nu poate fi îndepărtat de pe tronul său numai dacă era ucis. Rămîne să vedem în ce măsură putem ști, sau măcar bănui, care au fost ucigașii și care le era scopul, care au fost cauzele ce au determinat nefastul sfîrșit.

Cine poate prevedea dacă vreodată va fi cunoscut numele aceluia dintre asasini care l-a străpuns pe Burebista așa cum se știe precis numele celor care l-au răpus pe marele său rival de la Roma : pe Caesar. R. Vulpe crede că suprimarea lui Caesar a putut servi drept exemplu pentru omorîtorii lui Burebista [1546]. În acest caz ar trebui să admitem că tragicul eveniment s-a petrecut după idele lui martie a anului 44 î.e.n. cînd Caesar a fost ucis. Lucru nu este cu totul sigur și nici un document nu ne-o precizează cu suficientă claritate. De aceea părerile istoricilor moderni sînt împărțite, plecînd de la același text al lui Strabon (reproduse mai înainte) pe care-l interpretează în chip divers. Astfel, D. M. Pippidi înclină să plaseze data uciderii lui Burebista cu ceva mai înainte de cea a asasinării lui Caesar [1547]. S-au formulat chiar și păreri în conformitate cu care domnia lui Burebista s-ar fi sfîrșit abia în jurul anului 40 î.e.n. ori chiar mai tîrziu. O atare opinie a fost susținută mai întîi de numismatul R. Paulsen, firește, pe temeiuri de ordin numismatic ce se dovedesc însă fragile [1548].

Va trebui să stăruim puțin asupra argumentelor pe care se sprijină A. Alföldi atunci cînd susține și el că moartea lui Burebista a survenit la anul 40 î.e.n. sau chiar mai tîrziu [1549], comentate amănunțit de M. Macrea [1550].

În textul lui Strabon, după cum s-a putut vedea, se spune doar că Burebista a sfîrșit înainte ca romanii să fi trimis o armată împotriva lui, fără să se precizeze cine era pe atunci în fruntea statului și cine urma să conducă armata respectivă. Această lipsă de precizie îi dă posibilitatea lui A. Alföldi să interpreteze textul lui Strabon altfel decît au făcut-o istoricii de pînă atunci, în sensul că n-ar fi vorba de proiectata expediție a lui Caesar împotriva daco-geților, ci de cea a lui Augustus în Illyricum care ar fi avut loc prin anii 35—34 î.e.n. [1551], deci cu 10 ani mai tîrziu și că, prin urmare, moartea lui Burebista s-a întîmplat pe la anul 40 î.e.n. Însă C. Daicoviciu [1552] a arătat că „nu putem accepta această dată pentru că textul lui Strabon nu permite în nici un fel interpretarea pe care o face Alföldi. Bu-

rebista este mort înainte ca Caesar și nu Augustus să fi pornit un război împotriva lui. Din redactarea ultimei fraze a lui Strabon reiese clar că este vorba de două evenimente foarte îndepărtate în timp unul de altul. Campaniile propriu-zise ale lui Augustus împotriva dacilor au avut loc mult prea tîrziu pentru ca ele să poată fi raportate de Strabon la moartea lui Burebista. Este vorba sigur aici de acele expediții de pedeapsă pe care Augustus le trimite în țara dacilor aproximativ în epoca cînd Strabon își compune opera".

O analiză atentă a fragmentului din opera geografului din Amaseia, arată că autorul accentuează prin cuvinte și particule cum ar fi καὶ δὴ καὶ νῦν, deosebirea și distincția pe care o face între evenimentele petrecute mai demult și cele ce se desfășoară în timpul cînd își scria opera, pe vremea lui Augustus. Strabon are cunoștință despre intenția lui Caesar de a se lupta cu geții dar precizează, în a doua parte, că Augustus este cel care a trimis o armată împotriva lor.

Acțiuni de amploare întreprinse de romani împotriva dacilor vor avea loc, pe timpul lui Augustus, însă cu mult mai tîrziu, numai prin anii 11—10 î.e.n. La acestea se referă Strabon în a doua parte a fragmentului pe care l-am comentat[1553].

Nici celelalte argumente invocate de A. Alföldi în susținerea ipotezei sale nu rezistă criticii. Moneda cu numele Biatec ce imită un denar emis în anul 45 î.e.n. ce ar dovedi, chipurile, existența puterii boiilor și implicit faptul că Burebista mai trăia încă la acea dată, se dovedește a nu fi autentică[1554]. Nici tabloul circulației monetare prezentat de către același învățat nu este în măsură să dovedească ipoteza pe care a emis-o — așa cum a arătat M. Macrea[1555].

Așadar, moartea lui Burebista nu poate fi așa de îndepărtată de ziua de 15 martie a anului 44 î.e.n. Vasile Pârvan o plasează curînd după această dată[1556], iar R. Vulpe crede că Burebista a pierit la un moment ce se situează între anii 44 și 42 î.e.n. iar aserțiunea lui Strabon că evenimentul s-a întîmplat „înainte ca romanii să fi pornit o armată împotriva lui" are doar sensul că proiectata expediție a lui Caesar n-a mai avut loc. „Moartea sa (a lui Burebista), spune textual R. Vulpe, s-a produs sigur după a rivalului său roman. Altminteri, după dezmembrarea statului daco-getic, proiectul lui Caesar de a începe cu geții expediția sa orientală, mobilizînd împotriva lor forțe atît de mari ca cele concentrate în Macedonia cu puțin înainte de a fi omorît, n-ar mai fi avut rost. Și nici panica întreținută la Roma imediat după moartea lui Caesar, de zvonurile despre o invazie getică în Macedonia, atît de abil speculate de Marcus Antonius, n-ar fi expli-

cabilă dacă Burebista n-ar mai fi fost în viață, iar forța geto-dacă n-ar mai fi fost unitară. În schimb în anul 42 î.e.n., cînd în războiul civil al lui Octavian și Marcus Antonius împotriva lui Brutus intervin geții (ori dacii) de partea acestuia din urmă, ei nu mai sînt conduși de marele rege get, ci de un Coson“ [1557].

După părerea noastră textul lui Strabon nu ne îngăduie să precizăm cu destulă exactitate momentul în care a fost răpus Burebista și că evenimentul trebuie plasat după moartea lui Cezar, poate, în același an sau mai degrabă, în cursul anului următor [1558].

Cine puteau fi acei „răsculați“ pe care Strabon îi indică drept autori ai suprimării lui Burebista? Răspunsul la această întrebare elucidează și problema cauzelor care au dus, în final, la înlăturarea marelui rege. Din păcate, însă, cu privire la întrebarea pusă nu găsim nici un răspuns în scrierile antice și de aceea, ca de atîtea ori, sîntem siliți să rămînem doar pe tărîmul nesigur al ipotezelor.

Cea mai plauzibilă presupunere ni se pare a fi aceea că în „răsculații“ de care vorbește Strabon trebuie să identificăm cîteva căpetenii, vîrfuri ale aristocrației daco-getice. R. Vulpe vorbește chiar de șefii a trei uniuni de triburi regionale care, după ce primiseră unirea cu triburile getice ale lui Burebista, acum doreau din nou să se separe [1559]. Unei atari supoziții i se opune, după părerea noastră, un fapt peste care nu se poate trece și anume că la acea dată uniunile de triburi nu mai existau. Burebista după ce a unificat toate triburile a pus bazele unui stat care era reclamat de noile relații sociale intervenite în Dacia. Fără această necesitate obiectivă izvorîtă din procesul de producție, reclamat de baza societății, de noile relații, statul n-ar fi putut lua naștere ori cît de dotat, de genial, ar fi fost Burebista. Talentele lui, incontestabile, nu s-ar fi putut materializa. Voința unui singur om nu este capabilă să determine mersul unei societăți decît numai dacă el se transformă în promotorul noului, în exponentul necesităților obiective și Burebista a făcut-o. Moartea lui n-a putut determina și dispariția condițiilor obiective care au impus crearea statului. Societatea daco-getică pășise cu siguranță într-o nouă etapă din evoluția sa. Stadiul comunei primitive fusese depășit și s-a trecut la o nouă orînduire socială bazată pe clase antagoniste. Este posibil ca în anumite părți ale vastei arii geografice peste care stăpînea Burebista să fi existat regiuni mai înapoiate unde relațiile vechii orînduiri gentilice să mai fi persistat încă o vreme, chiar dacă au fost cuprinse în hotarele statului făurit de Burebista. Dar, să fie vorba de întregul teritoriu al fostei stăpîniri ni se pare imposibil. Nu mai puteau

exista acum uniuni de triburi regionale (fază cu siguranță depășită) ai căror șefi să fi dorit separarea de o altă uniune de triburi. Se trecuse într-o nouă fază istorică, superioară și dorințele unor vîrfuri ale aristocrației nu puteau duce înapoi mersul istoriei. Că în sînul nobilimii daco-getice au existat nemulțumiri, lucrul ni se pare foarte verosimil, dar nu putem să credem că cele patru părți în care s-a dezmembrat stăpînirea lui Burebista la sfîrșitului domniei acestuia mai erau, la acea oră, uniuni de triburi și că șefii a trei dintre ele, din dorința de a-și redobîndi vechile privilegii, s-au răsculat și l-au ucis pe Burebista. În această viziune, Burebista n-ar fi fost decît șeful unei a patra uniuni tribale. Și că, în ultimă instanță, unirea celor trei uniuni de triburi cu o a patra, în fruntea căreia se afla Burebista, a fost primită de șefii uniunilor respective sub amenințarea romană. Îndată ce dictatorul roman a fost ucis pericolul roman n-ar mai fi fost eminent și, în consecință, cei trei șefi de uniuni tribale s-au răsculat și l-au ucis pe Burebista. Că lucrurile sînt departe de a se fi petrecut așa ne-o dovedește, printre altele, și împrejurarea că, măcar pentru o parte din statul daco-getic, izvoarele literare ne menționează o continuitate neîntreruptă de regi pînă la cucerirea romană. Cine poate ști cît de întins era statul peste care domnea Deceneu, devenit rege după moartea lui Burebista? Apoi să nu se uite că la scurtă vreme, Strabon vorbește de cinci părți și că tot el ne spune: „asemenea împărțiri sînt vremelnice, schimbîndu-se după o împrejurare sau alta". Deci, după părerea noastră mărturia lui Strabon că după pieirea lui Burebista stăpînirea lui a fost împărțită în patru nu ne dă dreptul să presupunem că îndată ce Burebista a fost omorît societatea daco-getică s-ar fi reîntors la vechile forme ale comunei primitive, fie ele chiar și de sfîrșit, și că trei șefi ai unor astfel de uniuni tribale au fost acei „răsculați" care l-au înlăturat.

Desigur că, tendința lui Burebista de a-și spori continuu autoritatea și de a se transforma într-un monarh de tipul celor orientali va fi dat naștere la nemulțumiri, va fi stîrnit gelozii și va fi îndemnat la revoltă în care se vor fi lăsat antrenați unii dintre marii dregători ce constituiau vîrfurile nobilimii militare. Dar cine poate ști cîți au fost aceștia și ce anume au urmărit. Statul roman nu poate fi luat ca model și cauzele care au dus la asasinarea lui Caesar, marele rival al lui Burebista, nu pot să-și găsească paralelă, nici măcar apropiată, în Dacia. La Roma erau cu totul alte condiții și problemele se pun, evident, pe alt plan. În Dacia abia se depășise faza comunei primitive; nu poate fi vorba de a se apăra principii de guvernămînt republicane împotriva tendinței de acaparare personală a puterii. Statul daco-

getic creat de Burebista era foarte departe de a se transforma într-o republică, cum era cea romană, sau într-o monarhie de tipul celor elenistice.

În ce măsură la urzirea complotului împotriva lui Burebista a existat o participare romană, cum presupune C. Daicoviciu[1560], este greu de spus. Lucrul nu pare de necrezut și nici fără analogii. Este neîndoielnic faptul că romanii nu puteau privi cu ochi buni, nu putea să le fie pe plac, ridicarea daco-geților în frunte cu nebiruitul lor rege. Dar, din păcate, în legătură cu acest subiect nu posedăm nici un fel de dovadă.

Posibilitatea ca Burebista să fi căzut victimă unei „revolte de palat", respinsă de C. Daicoviciu[1561], nu ni se pare deloc exclusă. Acele căpetenii nemulțumite de care vorbește același autor trebuie să fi făcut parte din anturajul regelui. Nu putea fi vorba decît despre vîrfuri ale aristocrației și acestea făceau parte din curtea regelui. Deci, ne putem închipui destul de ușor că un grup alcătuit din căpetenii nemulțumite să fi plănuit și realizat uciderea marelui rege[1562]. Toate acestea sînt însă simple supoziții și nu le-am numi nici măcar ipoteze. Cert rămîne doar ceea ce ne spune Strabon și anume că Burebista a sfîrșit prin a fi răsturnat de niște răsculați.

Dispariția lui Burebista a creat o situație tulbure, de neliniște, cauzată, foarte probabil, de crearea a două fracțiuni : una a celor „răsculați" și o a doua în fruntea căreia se va fi situat Deceneu, cel mai apropiat sfetnic și colaborator al regelui, părtaș la toate marile lui înfăptuiri. Între cele două fracțiuni este posibil să fi avut loc chiar înfruntări armate. Despre situația tulbure cauzată de moartea lui Burebista, par să ne vorbească numeroase tezaure de argint a căror dată de îngropare coincide cu perioada morții lui Burebista[1563]. Numai o asemenea situație a putut determina pe mai mulți fruntași (doar aceștia posedau comori alcătuite din podoade și monede) să-și ascundă tezaurele de argint în pămînt, ca apoi să nu le mai recupereze.

În presupusa luptă purtată între partizanii defunctului rege și cei răsculați, învingători par să fi ieșit cei dintîi și locul lui Burebista va fi luat de către Deceneu, ce îndeplinise pînă atunci funcția de mare preot. Faptul ne este relatat de către Iordanes de la care aflăm că după moartea lui Deceneu i-a urmat un alt mare preot : Comosicus[1564]. Deci, urmașul direct al lui Burebista a fost Deceneu. Încă la începutul secolului nostru Max Bahrfeld ocupîndu-se cu monedele de aur ce poartă legenda KOSON ajunge la concluzia că Cotiso despre care ne vorbește Suetonius este una și aceeași persoană cu regele Coson[1565]. Monedele de aur cu legenda KOSON ridică cîteva probleme asupra

cărora s-au purtat și mai continuă discuții în literatura de specialitate. Ele au fost datate între anii 40 și 29 î.e.n. și au fost considerate fie emisiuni romane bătute în Tracia de către Brutus înaintea luptei de la Philippi din anul 42 î.e.n., fie ale unui rege geto-dac. Încă J. Neigebaur formulase părerea că asemenea monede au fost bătute de un rege din sudul Transilvaniei unde se masează cele mai multe dintre aceste descoperiri [1566]. Cei mai mulți dintre cercetătorii ulteriori ai monedelor cu legenda Koson sînt de părere că acestea au fost emise de un rege geto-dac Coson-Cotiso, unul dintre urmașii imediați și direcți ai lui Burebista [1567]. În acest fel am mai cunoaște pe unul dintre urmașii lui Burebista [1568]. Acesta a intrat în legătură cu Brutus susținîndu-l în lupta pe care o ducea împotriva triumvirilor. Faptul că regele get se aliază cu Brutus, unul dintre ucigașii lui Caesar (dușmanul lui Burebista) ar putea pleda pentru apartenența lui Coson partidei credincioase lui Burebista și a nealinierii sale în grupul de „răsculați" ce l-au ucis. Firește, este vorba de o simplă supoziție. Admițînd ipoteza cu privire la regele Coson am avea cunoștință despre doi dintre cei patru care au împărțit stăpînirea de odinioară a lui Burebista.

„Înlăturarea de la tron, prin violență, a lui Burebista, spune C. Daicoviciu [1569], a avut, desigur, drept consecință destrămarea marii stăpîniri înjghebate cu atîtea lupte. Se desfac din ea părți însemnate de teritorii locuite de daci, iar cuceririle externe se pierd". Singurul izvor care ne stă la îndemînă și cu privire la acest subiect rămîne tot mărturia lui Strabon. De la el aflăm doar că la moartea marelui rege stăpînirea lui s-a dezmembrat în patru părți. Care au fost cele patru părți ? Cît erau ele de întinse ? Cine a domnit peste ele ? Iată întrebări cu privire la care Strabon nu ne dă nici un răspuns.

Succesiunea aproape neîntreruptă de regi de la Deceneu pînă la Decebal pe care ne-o transmite Iordanes (*Getica,* 73—74) dovedește că Deceneu a domnit peste spațiul intracarpatic [1570]. Era firesc să fie așa, ținînd cont că noul rege îndeplinea și funcția de mare preot și va cumula cele două demnități și urmașul său direct Comosicus — după spusele aceluiași Iordanes, iar centrul religios al daco-geților se găsea în spațiul intracarpatic, pe Dealul Grădiștii.

Dezmembrarea statului daco-getic, după moartea întemeietorului său, n-a însemnat, cu siguranță și dispariția lui. La orînduirea primitivă nu se mai putea reveni, acest stadiu fusese pentru totdeauna depășit. Părțile desprinse din marea stăpînire a lui Burebista fie ele mai restrînse ori mai întinse nu puteau prezenta decît trăsături de organizare statală. Nu trebuie uitat

că în marele stat al lui Burebista n-a existat o unitate din punct de vedere al dezvoltării social-economice și ne gîndim în primul rînd la cetățile grecești, orașe-state de tip sclavagist. Mai este de adăugat și posibilitatea ca în unele zone să nu fi fost încă depășită ultima treaptă din evoluția comunei primitive. Și, lucrul cel mai important, așa cum am mai arătat, n-a existat un aparat administrativ centralizat.

Dovada limpede a faptului că după moartea lui Burebista nu se revine la vechile stări de lucruri o constituie existența în continuare a monedelor de tip roman, fără să existe emisiuni zonale prezente pe tot spațiul daco-getic înainte de apariția marelui rege.[1571]

2
LOCUL LUI BUREBISTA ÎN ISTORIA DACO-GEȚILOR ȘI ÎN ISTORIA ANTICĂ

Opera de căpetenie și cea care reprezintă, fără îndoială, partea cea mai valoroasă din multiplele înfăptuiri ale lui Burebista, n-a putut fi nimicită de ucigașul pumnal care l-a răpus pentru că era impusă de dezvoltarea societății geto-dacice. Este primul stat, prima organizare de tip superior, din istoria milenară a strămoșilor noștri. Aceasta va supraviețui creatorului său și se va dezvolta în continuare, chiar în limite teritoriale cu mult mai modeste. Cealaltă epocală realizare : unirea tuturor semințiilor daco-getice se datora calităților deosebite cu care a fost înzestrat Burebista și de aceea ea va dispare odată cu el. Burebista a fost singurul om capabil ca, fie și numai pentru o scurtă perioadă de vreme, să unească sub sceptrul său întregul neam daco-getic și să supună neamurile vecine de la hotarele Daciei, să stăpînească orașele de pe coasta de vest a Pontului Euxin : de la Olbia la Apollonia. S-a realizat astfel, măcar în parte, ceea ce Herodot credea de neînfăptuit : unirea tracilor de nord și odată acest lucru realizat s-a întîmplat întocmai cum prevăzuse marele istoric din Halicarnas : daco-geții au fost de neînvins.

Condițiile obiective de dezvoltare ale societății daco-getice din sec. I î.e.n. impuneau o nouă formă de organizare politică : statul, dar nu obligau și la o centralizare, o unire a tuturor daco-geților. Eram încă departe de a avea o piață comună, un aparat administrativ centralizat, fără să mai vorbim de conștiință națio-

nală, fenomen cu totul necunoscut în antichitate. Neexistînd o cerință obiectivă de unitate, iar aparatul de constrîngere, care era statul, fiind abia la începutul său și neposedînd încă mijloacele necesare pentru a menține cu forța unirea tuturor semințiilor daco-getice, era firesc ca la moartea lui Burebista să se fi putut materializa tendințele separatiste, de acaparare a puterii pe seama lor, a vîrfurilor aristocrației. Aristocrația de totdeauna a avut tendințe centrifuge. Unirea tuturor daco-geților s-a realizat prin voința și lupta unei singure personalități și la dispariția acestuia n-a existat alta care să o substituie. O asemenea personalitate, în istoria daco-geților, va apare abia mai tîrziu, în persoana eroicului rege Decebal. Acesta a fost singurul dintre urmașii lui Burebista care a reușit să unească o mare parte a neamului daco-getic și să refacă statul, centralizat, însă în limite cu mult mai modeste decît o făcuse cu un veac mai înainte gloriosul său înaintaș. Unirea, de data aceasta, a semințiilor daco-getice s-a putut face mai ușor, dată fiind amenințarea directă a cuceririi romane. Împărații Romei își trimiseră deja oștile la nord de Dunăre și acvilele de pe steagurile legiunilor își făcuseră apariția pe pămîntul Daciei. În asemenea condiții, sub amenințarea directă a pericolului roman, unificarea nu mai era atît de dificilă. Decebal n-a reușit să unească toate semințiile daco-getice, așa cum o făcuse marele său predecesor, și din motivul că imperiul cezarilor își împinsese deja hotarele pînă la Dunăre, iar geții din sudul fluviului erau deja sub ocupație romană. Dacă Decebal ar fi reușit să unească în jurul său pe toți daco-geții, așa cum o făcuse Burebista cu un veac mai înainte, cu siguranță că împăratul Traian ar fi avut și mai mult de furcă și cine știe dacă hotarele Imperiului s-ar fi extins vreodată la nordul Dunării.

Iată deci, că cea mai de seamă personalitate a întregii noastre istorii vechi a fost, fără de nici o umbră de îndoială, Burebista. El este cel care a pus să se clădească în piatră formidabilul sistem de cetăți din Munții Orăștiei, a dispus să se ridice temple de proporțiile celor grecești. Sub îndelungata lui domnie în întreaga Dacie se desfășoară o vie activitate economică. Așezările de tip *dava* se înmulțesc și se îmbogățesc. Se stabilesc legături comerciale permanente și active cu întreaga lume greco-romană și cu cea celtică. Rafinatele produse grecești ori romane se găsesc din abundență în toate așezările mai mari daco-getice cîte s-au cercetat pînă acum. Producția este și ea sporită. În tehnică se adoptă tot ce era mai înaintat în lumea neocupată încă de romani, ba se tinde a se introduce din ce în ce mai mult și ceea ce era bun din lumea sclavagistă. Adoptarea denarului ro-

man a făcut posibilă integrarea Daciei într-un sistem monetar ce avea să devină universal.

Pe scurt, sub domnia lui Burebista, Dacia cunoaşte o prosperitate neîntîlnită pînă atunci; întreaga cultură intră cu paşi siguri în faza sa de apogeu. O parte a preoţimii îşi poate consacra timpul şi priceperea cercetărilor de natură ştiinţifică: astronomie, botanică farmaceutică, medicină etc. În materie de gîndire, de spiritualitate, daco-geţii vor fi comparaţi de unii autori antici cu grecii şi îşi vor aduce aportul la îmbogăţirea tezaurului de gîndire universal.

Unirea tuturor geto-dacilor i-a transformat pe ei şi pe regele care o realizase într-o mare putere politică europeană. Burebista a devenit cel dintîi şi cel mai mare dintre regii care au domnit cîndva în Tracia, era stăpîn pe ambele maluri ale Dunării; a fost cel mai mare dintre cei care s-au situat cîndva în fruntea daco-geţilor din întreaga lor istorie.

Marea forţă pe care i-o asigura neamul daco-getic i-a permis lui Burebista să pornească lupta împotriva neamurilor celtice (boiii şi tauriscii) ce se înstăpîniseră pe o parte a pămînturilor din vestul Daciei. Rezultatul acestei lupte a fost totala înfrîngere a lui Critasiros, supunerea sau alungarea celţilor şi instalarea hotarelor pe valea mijlocie a Dunării şi a rîului Morava. Pe locul Bratislavei de azi, după cît se pare, Burebista a pus să se înalţe o cetate cu ziduri de piatră, menită să oprească orice pătrundere pe largul culoar al Dunării. Daco-geţii ajunseseră în acest fel vecini cu triburile germanice în fruntea cărora căuta să se situeze suebul Ariovist ce dorea să unească şi el seminţiile germane. Acesta era însă departe de a fi întrunit calităţile excepţionale ale lui Burebista; el nu avea decît — cum spune Camil Jullian — o îndrăzneală şi o inteligenţă superioară [1572].

Victorios în luptele cu boiii şi tauriscii, Burebista va supune apoi pe scordiscii celţi, va face incursiuni în posesiunile romane din Balcani, îi va supune pe bastarni şi va cuceri oraşele-state greceşti din Pontul de vest. Olbia, antica suverană a golfului Niprului, ce rezistase la cinci secole de atacuri barbare a fost ocupată şi în bună parte distrusă. Apollonia, de pe coasta tracică, va intra şi ea în stăpînirea marelui rege.

Iată cum, în scurtă vreme, Burebista a reuşit nu numai să unească sub sceptrul său întregul neam daco-getic, dar să şi supună acestuia pe toţi vecinii, alcătuind o mare stăpînire, un enorm stat, cel mai puternic din cîte cunoscuse Europa „barbară". Faptul a stîrnit admiraţia istoricilor din toate vremurile; a entuziasmat pe Strabon şi l-a făcut pe Th. Mommsen să com-

pare stăpînirea lui Burebista cu cea a Islamului. Stăpînirea lui Burebista a fost opera unei voințe puternice și disciplinate și a durat numai atît cît era în viață făuritorul ei. Pumnalul care l-a ucis pe Burebista a desființat și enorma sa stăpînire, o altă realizare epocală a marelui rege.

Stăpîn peste un enorm teritoriu, dispunînd de o mare forță militară și economică Burebista putea să reclame un loc de frunte în politica timpului său și a și făcut-o. Își putea permite să se amestece în treburile interne ale Romei, cealaltă mare putere în fruntea căreia se găsea o personalitate tot așa de dotată ca și el. Interese diametral opuse i-au transformat pe cei doi geniali conducători de oști, pe cei doi mari oameni politici ai Europei „civilizate" și „barbare", în adversari de neîmpăcat. Burebista a intrat în legături diplomatice cu Pompeius, dușmanul dictatorului de la Roma. La acesta îl va trimite pe ambasadorul său Acornion prin care îi promite ajutor în condiții fără îndoială avantajoase. Ajutorul oferit de marele rege daco-get n-a mai apucat să ajungă în momentul cînd Pompeius a fost zdrobit, în urma celebrei bătălii de la Pharsalos din 9 august a anului 48 î.e.n. Caesar, spune R. Vulpe[1573], putea să se felicite că trupele sale n-au avut de luptat cu forțele geților, oțelite prin disciplină și fanatism. Dar nu e mai puțin adevărat că amenințarea uriașei puteri făurite de Burebista continua să obsedeze opinia publică din Roma". Aceasta îl face mai tîrziu pe Lucanus (contemporan cu Nero) în epopeea sa intitulată : *Pharsalia*, în care a descris războiul civil dintre Caesar și Pompeius, înfățișîndu-l în culori frumoase pe Pompeius, să pună în gura lui Cato exclamații ca aceasta : „feriți-ne, zei cerești, ca, printr-un dezastru care i-ar pune în mișcare pe daci și pe geți Roma să cadă, iar eu să mai rămîn teafăr" [1574].

După victoria de la Pharsalos, Caesar, rămas singur stăpîn, începe campania de pedepsire a partizanilor adversarului său (între timp omorît în Egipt) printre care se număra și regele daco-geților. Caesar știa bine însă că Burebista nu era un adversar oarecare, ci o mare forță ce nu putea fi lesne învinsă. De aceea, împotriva lui pregătește o mare armată ce urma — în planurile lui Caesar — ca după înfrîngerea lui Burebista să se îndrepte spre Orient. Totul era gata de plecare, armata aștepta în Macedonia, cînd Caesar este omorît și nu la multă vreme Burebista va fi și el răpus, va cădea victimă tot unor „răsculați".

Soarta a făcut ca cele două mari personalități : Caesar și Burebista să nu ajungă a se înfrunta pe cîmpul de bătaie și astfel să nu mai știm care ar fi învins și cu ce preț. Sigur ră-

mîne faptul că atît Caesar cît și Burebista și-au înscris numele definitiv și cu litere de aur printre geniile, eroii antichității.

Documentele ajunse pînă la noi, de orice natură ar fi ele (din păcate foarte puține cele scrise) ni-l arată pe Burebista animat de fierbintea dorință a ridicării neamului său. Acestuia i-a închinat întreaga lui activitate, pe plan intern și extern, întreaga lui viață. Burebista a fost, neîndoielnic, cea mai fecundă și luminoasă personalitate din istoria Daciei și implicit din istoria veche a românilor de azi. El a depășit însă limitele istoriei neamului său înscriindu-și numele între marile personalități ale antichității. Daco-geții l-au dat Europei antice pe Burebista, cel mai de seamă dintre oamenii politici ai lumii „barbare" tot așa cum Roma l-a dat pe Caesar.

Burebista și geto-dacii vor pătrunde în istoriografia erudită a Evului Mediu occidental fiind revendicați ca strămoși de diferite popoare. Mai întîi de goți [1575], apoi de danezi și în cele din urmă de spanioli. În a sa *Cronică generală* regele Alfonso el Sabio vorbește cu mult entuziasm despre Zamolxis, despre marele rege Burebista și de consilierul său Deceneu [1576].

Măreţele fapte ale lui Burebista și glorioasa istorie a geto-dacilor au constituit motive de legitimă mîndrie pentru atîția care s-ar fi vrut urmașii lor. Dar, urmașii sîntem noi, românii, și Burebista a înscris cea mai remarcabilă filă din istoria noastră veche.

NOTE

1543. R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 34.

1544. *Ibidem*, p. 52.

1545. De ex. V. Pârvan, *Getica*, p. 82; C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, p. 287—288.

1546. *Getul Burebista, loc. cit.*

1547. D. M. Pippidi, în *Istoria Dobrogei*, 1, p. 288, n. 1.

1548. Părerea și argumentarea lui R. Paulsen, am comentat-o în legătură cu războaiele purtate de Burebista împotriva celților. V. supra p. 234.

1549. A. Alföldi, *Zur Geschichte des Karpatenbeckens im I. Jhdt. v. Chr.*, Budapesta-Leipzig, 1942, p. 12 și urm.

1550. M. Macrea, în *SCIV*, 7, 1—2, 1956, p. 129 și urm.

1551. Pentru acestea, a se vedea C. Patsch, *Beitrage zur Völkerkunde von Südosteuropa*, 1932, 5, 1, p. 57 și urm.

1552. C. Daicoviciu, *La Transylvanie*, p. 47, n. 1.

1553. M. Macrea, *op. cit.*, p. 130.

1554. Id., în *AISC*, 5, 1944—1948, p. 361.

1555. Id., în *SCIV*, 7, 1—2, 1956, p. 131—132.

1556. V. Pârvan, *Getica*, p. 82.

1557. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 52—53.

1558. În legătură cu această dată, v. și C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, p. 297 și M. Macrea, în *SCIV*, 7, 1—2, 1956, p. 132.

1559. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 53.

1560. C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 287.

1561. *Ibidem, loc. cit.*

1562. Supoziția noastră este împărtășită mai nou și de J. Trynkowski, în vol. *In memoriam C. Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 381—387. Cercetătorul polonez se gîndește la preoți.

1563. Oct. Floca, *Contribuții la cunoașterea tezaurelor de argint dacice*, București, 1956, p. 34 și Em. Popescu, în *Studii și Comunicări*, Pitești, 2, 1969, p. 115

1564. Iordanes, *Getica*, 73.

1565. Max Bahrfeldt, în *Berliner Münzblätter*, 33, 1912, nr. 121, p. 251—255, nr. 124, p. 323—326 și nr. 126, p. 360—369. După C. Preda, *Monedele*, p. 355—56 unde se face un istoric amănunțit al problemei.

1566. J. Neigebaur, *Dacien. Aus den Überresten des klassischen Altertums, mit Rücksicht auf Siebenbürgen*, Brașov, 1851.

1567. H. Daicoviciu, în *ActaMN*, 6, 1969, p. 107—110. I. Winkler, în *SCIV*, 23, 2, 1972, p. 184—185 ; id., în *Crisia*, 1972, p. 37—43 ; C. Preda, *loc. cit.*,

1568. A. Mócsi, în *Acta antiqua*, 14, Budapesta, 1966, p. 101—102 este de părere că regele Cotiso trebuie plasat în sudul Dunării iar H. Daicoviciu, *loc. cit.*, în *Muntenia*.

1569. C. Daicoviciu, în *Ist. Rom.*, 1, p. 297.

1570. *Ibidem*, în *SCIV*, 6, 1—2, 1955, p. 56—57.

1571. C. Preda, *op. cit.*, p. 349.

1572. C. Jullian, *Histoire de la Gaule*, 3, Paris, 1920, p. 153.

1573. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 42.

1574. Lucanus, *Pharsalia*, 2, 295—297 ; R. Vulpe, *loc. cit.*

1575. Pentru așa-numita confuzie dintre geți și goți v. N. Wagner, *Untersuchungen zum Leben des Jordanes und zur frühen Geschichte der Goten*, Berlin, 1967 ; K. Klein, în *Südost-Forschungen*, 11, 1946—1956, p. 84—154 ; J. A. Leake, *The Geats of Beowulf*, Madison, 1967, p. 72 și urm.

1576. M. Eliade, *De Zamolxis a Gengis-khan*, Paris, 1970, p. 75 și urm.

LISTA ABREVIERILOR

ACMIT	Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania, Cluj, I—IV, 1926—1938.
ActaArch	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae, Budapest I (1951) și urm.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj, I (1964) și urm.
Actes	Actes du Premier Congrès International d'Études Balkaniques et Sud-Est Européennes, II, Sofia, 1969.
AÉ	Archaeologiai Értesítő, Budapest, 1869 și urm.
AIIN	Anuarul Institutului de Istorie națională, Cluj-Sibiu, I—XI, 1921—1947.
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Sibiu, I—V, 1928—1948.
Almanah	Muzeul Regional Sf. Gheorghe. Almanah 1879—1954, Tg. Mureș 1955.
Analele Univ. Iași	Analele științifice ale universității „Al. I. Cuza" din Iași (Seria nouă). Secțiunea III. a. Istorie.
Apulum	Apulum. Buletinul Muzeului regional Alba Iulia, I (1939—1943) și urm
Arheologia	Arheologija, Kiev, I (1947) și urm.
ArchAnz	Archäologischer Anzeiger, Berlin, I (1889) și urm.
Arh.Mold.	Arheologia Moldovei. Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, I (1961) și urm.
ArchRoz	Archeologické Rozhledy, Praha, 1949, și urm.
Athenaeum	Athenaeum. Studii periodici di letteratura di Epigrafia greca e latina, Roma.
AVSL	Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Sibiu, 1843—1915.
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice, București, 1908—1945.

Bonner Jah. — Bonner Jahrbücher des rheinischen Landesmuseums in Bonn.

BerRGK — Bericht der römisch — germanischen Kommission, Frankfurt a. Main, I (1904) și urm.

Caesar, *Războiul gallic* — C. Iulius Caesar, *Războiul gallic*. Războiul civil. Traducere de Janina Vilan Unguru și Elisabeta Poghirc, Ed. Științifică, București, 1964.

Carpica — Carpica. Muzeul de istorie Bacău, Bacău. I, 1968 și urm.

Celticum — Celticum supplément à Ogam tradition celtique, Rennes.

Cetăți dacice — M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, Cetăți dacice din sudul Transilvaniei, Ed. Meridiane, București, 1966.

CIL — Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.

Crisia — Crisia, Culegere de materiale și studii, Oradea.

Crișan, I. H., *Ceramica* — I. H. Crișan, Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania, Ed. Științifică, București, 1969.

Crișan, I. H., *Materiale dacice* — I. H. Crișan, Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania, Baia Mare, 1966.

Cumidava — Cumidava. Culegere de studii și cercetări a Muzeului județean Brașov, I, 1967 și urm.

Dacia — Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I, 1924 — XII, 1947 ; Nouvelle Série : Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, I, 1957 și urm.

Daicoviciu, C., *La Transylvanie* — C. Daicoviciu, La Transylvanie dans l'antiquité, București, 1945.

Daicoviciu, H., *Dacia* — H. Daicoviciu, Dacia de la Burebista la cucerirea romană, Ed. Dacia, Cluj, 1972.

Daicoviciu, H., *Dacii* — H. Daicoviciu, Dacii, Ed. pentru literatură (Biblioteca pentru toți) București, 1968 ; ediția a 2-a, Ed. Enciclopedică română (Enciclopedia de buzunar), București, 1972.

Danubius — Danubius. Istorie-etnografie. Muzeul regional de istorie — Galați, Galați, I (1967) și urm.

Déchelette, J., *Manuel* — J. Déchelette, Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine, I—III, Paris, 1913—1924.

Detschew, D., *Charakt.* — D. Detschew, Charakteristik der thrakischen Sprache, Sofia, 1952.

Dicționar — Dicționar de istorie veche a României. Sub conducerea D. M. Pippidi, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1976.

DolgSzeged — Dolgozatok. A m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéböl, Szeged, I (1925) — XIX (1943).

Drobeta	Drobeta. Muzeul Regiunii Porților de Fier. Drobeta-Turnu Severin, I (1974) și urm.
EA	Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale, Roma.
ED	Ephemeris Dacoromana, Roma I—X (1923—1945).
F.H.G.	Fragmente Historicorum Graecorum, ed. C. Müller.
Filip J., Keltové	Jan Filip, Keltové ve středni Evropé, Praha, 1956.
Germania.	Germania. Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des deutschen archäologischen Instituts, Frankfurt a. Main I (1917) și urm.
Gostar, N., *Cetăți*	N. Gostar, Cetăți dacice din Moldova, Ed. Meridiane, București, 1969.
IGB	Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, Ed. G. Mihailov, ed. a 2-a, I, Serdicae (Sofia), 1970.
ILS	Inscriptiones Latinae Selectae, Ed. H. Dessau.
JNG	Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, herausgegeben von der Bayerischen Numismatischen Gesellschaft.
Istros	Istros. Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
Ist. Rom.	Istoria României, vol. I, București, 1960.
Izvoare	Izvoare privind istoria României, I, București, 1964 ; II, Izvoarele istoriei României, București, 1970.
IzvInst.	Izvestiia — Bulletin de l'Institut d'archèologie bulgare.
Jullian, C., *Histoire de la Gaule*	C. Jullian, Histoire de la Gaule, 4 vol. Paris, 1920—1921.
Klio	Klio. Beiträge zur alten Geschichte. Leipzig.
KS	Kratkie Soobščenija Instituta Istorii Materialnyi Kultury Akademii Nauk, Kiev.
Marmatia	Marmatia. Muzeul județean Maramureș, Baia Mare, I (1969) și urm.
Materiale	Materiale și Cercetări arheologice, București, I (1953) și urm.
Mem. Antiq.	Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis, Muzeul arheologic Piatra Neamț, Piatra Neamț, I (1969) și urm.
MIA	Materialy i issledovaniia po arheologhii RSSR.
Kiske K. v. *Velem St. Vid*	K. v. Miske, Die prähistorische Ansiedlung Velem St. Vid, 1, Wien, 1908.
Nestor, I., *Stand*	I. Nestor, Der Stand der Vorgeschichts-forschung in Rumänien, 23 *BerRGK*, 1932, Frankfurt a. Main, 1933.
OCD	Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani, București, 1960.
Ogam	Ogam tradition celtique, Rennes.

Pârvan V., *Getica*	V. Pârvan, Getica. O protoistorie a Daciei, București, 1926.
Peuce.	Peuce. Studii și comunicări de istorie, etnografie și muzeologie. Muzeul Delta Dunării, Tulcea.
Pippidi, D. M., *Contribuții*	D. M. Pippidi, Contribuții la istoria veche a României. Ed. a 2-a, Ed. Științifică, București, 1967.
Pontice	Pontice. Muzeul de arheologie Constanța, Constanța.
Popescu, D., *Celții*	D. Popescu, Celții în Transilvania. Starea cercetărilor arheologice, în rev. Transilvania, an. 75, Sibiu, 1944, p. 639—666.
Preda, C., *Monedele*	C. Preda, Monedele geto-dacilor. Ed. Academiei R. S. România, București, 1973.
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin—Leipzig I (1909) și urm.
RevArch	Revue Archéologique, Paris.
RE	Real Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa-Kroll), Stuttgart, 1893 și urm.
RevMuz	Revista Muzeelor, București, I (1964) și urm.
Rezumatele	Rezumatele comunicărilor prezentate la al IV-lea colocviu al Institutului de Arheologie din București ținut între 2 și 4 decembrie 1975, București, 1975.
Sargetia	Sargetia. Buletinul Muzeului județean Hunedoara, Deva, I (1937) și urm.
SCIV (SCIVA)	Studii și cercetări de istorie veche, București, I (1950) — XXIV (1973) ; Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București, XXV (1974) și urm.
SCȘ*Cluj*	Studii și Cercetări științifice. Cluj I (1950) — VIII (1957).
SCȘ*Iași*	Studii și Cercetări științifice. Iași.
SlArch	Slovenská Archéologia, Bratislava I (1950) și urm.
SovArch	Sovetskaia Arheologhia, Moskva.
Starinar	Starinar, organ srpskog arheoloskog drustva, Beograd, I (1884) și urm.
Steaua	Steaua. Revistă a Uniunii scriitorilor, Cluj.
Studia	Studia Universitatis Babeș-Bolyai, series Historia, Cluj I (1956) și urm.
Studii și *Comunicări*, Pitești	Studii și Comunicări. Istorie-științele naturii, Muzeul din Pitești.
Studii și *Comunicări, Satu Mare*	Studii și Comunicări. Muzeul de istorie Satu Mare.
Studii și *Comunicări, Sibiu*	Studii și Comunicări, Muzeul Brukenthal, Sibiu.
Studii și *Referate*	Studii și Referate privind istoria României, Partea I-a. București, 1954.
*Sylloge*3	W. Dittenberger, Sylloge Inscriptionum Graecarum, vol. II, ed. 3, Lipsca, 1917.
VDI	Vestnik drevnei istorii, Moskva, I (1946) și urm.

Vouga. P., *La Tène*	Paul Vouga, La Tène. Monographie de la station publiée au nom de la Commission des fouilles de La Tène, Leipzig, 1923.
Vulpe, R., *Așezări getice*	Radu Vulpe, Așezări getice din Muntenia, Ed. Meridiane, București, 1966.
Vulpe, R., *Getul Burebista*	Radu Vulpe, Getul Burebista conducător al întregului neam geto-dac, în Studii și Comunicări, Pitești, 1968.
Ziridava	Ziridava. Studii și Cercetări. Muzeul județean Arad, Arad.

INDICE

B

D

H

O

P

S

Ș

T

Ț

W

X

Z

CUPRINS

Pag.